İdris Bostan

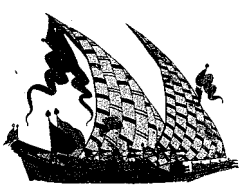
Beylikten İmparatorluğa

Osmanlı Denizciliği

2. BASKI

Kitap Yayınevi

BEYLİKTEN İMPARATORLUĞA OSMANLI DENİZCİLİĞİ

KİTAP YAYINEVİ – 110
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 38

BEYLİKTEN İMPARATORLUĞA OSMANLI DENİZCİLİĞİ/İDRİS BOSTAN

© 2006, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TÜM HAKLARI SAKLIDIR. BU KİTABIN HİÇBİR BÖLÜMÜ, YAYINCININ YAZILI İZNİ OLMADAN,
FOTOKOPİ DAHİL ELEKTRONİK VEYA MEKANİK YÖNTEMLERLE
KOPYALANAMAZ, ÇOĞALTILAMAZ VEYA KAYDEDİLEMEZ.

DÜZELTİ
NİHAL BOZTEKİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
KÜÇÜK HÜSEYİN PAŞA'YA İSKENDERİYE ZAFERİ VESİLESİYLE
VERİLEN SANCAĞIN YER ALDIĞI KALYON RESMİ

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KAĞITHANE
SERTİFİKA NO. 0905-34-000415
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
NİSAN 2006, İSTANBUL
2. BASIM
HAZİRAN 2007, İSTANBUL
3. BASIM
MART 2008, İSTANBUL

ISBN 978-975-6051-20-7

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
Sertifika no: 11107-34-009175
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Beylikten İmparatorluğa

Osmanlı Denizciliği

İDRİS BOSTAN

Kitap YAYINEVİ

ÖĞRENCİLERİME...

Önsöz

Osmanlıların sadece kıyıları korumak amacıyla denizlere donanma gönderdikleri, açık denizlere uygun gemi inşa edemedikleri, hatta Akdeniz'de deniz üsleri bile olmadığı gibi iddiaların yakın zamana kadar çok tekrar edilmesinde, Osmanlı tarihçilerinin deniz tarihi konularına ilgi duymamış olmaları ve araştırmalarını bu konuya yöneltmemeleri etkili olmuştur.

Halbuki bir kara devleti olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlılar sahillere ulaştıktan kısa süre sonra denizle tanışmış, onu eski sahiplerinden yavaş ama emin adımlarla teslim almışlardır. Önce Karadeniz ve Akdeniz adlarıyla yeniden tanımladıkları iki büyük denize sahip ve hâkim olan Osmanlılar daha sonra Anadolu'nun kuzey ve batısını gösteren bu iki denizi padişahlarının sıfatına ekleyerek onları "sultân/hâkānü'l-bahreyn" olarak anmaya başlamışlardır.

Fatih'in 1480'de Gedik Ahmed Paşa komutasında İtalya üzerine, Mesih Paşa komutasında ise Rodos'a aynı sene içinde iki donanma göndermesi Karadeniz'den sonra Akdeniz'deki deniz gücünün de konumuna işaret etmektedir. II. Bayezid devrinde Mısır'ın henüz Memlûk devleti yönetiminde bulunduğu sırada, Kızıldeniz'de baş gösteren ve mukaddes toprakları denizden tehdit eden Portekiz karşısında Memlûklerin Osmanlı devletinden yardım istemesi, Selman Reis ile diğer Osmanlı denizcilerinin donanma inşa etmek ve denizlerde karşı mücadeleyi başlatmak suretiyle açık denizlere yönelmeleri Osmanlı deniz politikalarının ulaştığı noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Yine Kanuni döneminde, 1538'de Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze'de Akdeniz hâkimiyetini kesinleştirmesi ile Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'nın donanmasıyla Süveyş'ten çıkıp Yemen'i feth ederek Hindistan'a gitmesi aynı senede gerçekleşmiştir ve o sene Kanuni, bizzat çıktığı Boğdan seferinde Bender'i fethetmiştir. 1538 tarihli Bender kitabesine göre artık o, "gemiler yürüden bahr-ı frenk u mağrib ve Hinde" bir sultandır. Doğu ve Uzakdoğu'nun ünlü baharat ticaret yolu Portekiz'in bütün çabalarına rağmen Osmanlıların müdahalesi sayesinde eski güzergâhını korumaya devam etmiştir.

16. yüzyıl dünyasında yeni keşfedilen ve sömürülmek dışında bir özelliği olmayan Amerika kıtası bir tarafa bırakılırsa, dönemin güçlü devletlerinin Akdeniz çevresinde oluştuğu ve bir Akdeniz dünyası meydana getirdikleri görülmektedir. Bu dünyada etkin rol oynayan ise Osmanlı İmparatorluğu idi ve denizlerdeki büyüyen gücü tartışmasızdı. Osmanlı donanması çoğu defa İspanya, Venedik, Fransa, Papalık, Ceneviz, Napoli ve Malta gibi denizlerde söz sahibi devletlerin oluşturduğu müttefik Haçlı donanmaları ile tek başına mücadele ediyordu. İspanya ve Venedik arşivlerindeki raporlar Osmanlı donanmasının hareketlerinin ne kadar yakından takip edildiğinin örnekleriyle doludur.

Osmanlı denizciliği devletin karadaki gelişmelerine paralel olarak ilerledi. Denizlerdeki hâkimiyetini yaklaşık iki yüz yıl içinde gerçekleştiren imparatorluk donanması, 18. yüzyıl sonlarına kadar bu konumunu korumayı başardı ve bir yüzyıl daha denizlerdeki iddiasını sürdürebildi.

Bütün dönemler boyunca deniz teknolojisindeki değişmeleri yakından izleyen Osmanlı denizcileri mevcut teknelere kendi tarzlarını uyguladılar ve 17. yüzyılın ortalarına kadar kürekle hareket eden gemileri, yani kadırga ve benzerlerini inşa ettiler. 17. yüzyılın ortalarından itibaren ise Akdeniz'e Okyanus'tan gelen, yeni teknikle donanmış yelkenli gemilere, yani kalyon ve benzerlerine geçişi gerçekleştirdiler. Bunu yaparken bazı denemeler dışında pek zorlanmadılar. Bu sebeple kadırgadan kalyona geçiş şartlarını bilmeden bu değişimi doğru değerlendirmek mümkün değildir.

Osmanlı İmparatorluğu denizlerde siyasi ve askeri üstünlük sağlamakla yetinmeyip gerek kendi tebaasının ve gerekse kendisine ahitnamelerle dost ve müttefik olmayı kabul eden devletlerin kendi sularında ve limanlarında ticaret yapmalarına izin verdi. Bu konudaki asıl prensibi denizlerde güvenliği sağlamak ve himayesi altında ticaret yapılmasına imkân vermek olan Osmanlı deniz politikası, devlet eliyle ticaret yerine özel teşebbüsü teşvik etmeyi tercih ediyordu. Yabancı devletler bu hakları yüzyıllar içinde belli şartlarla elde edebildiler. 16. yüzyılda Osmanlı vasalı olan Dubrovnik dışında Venedik ve Fransa uzun süre bu hakkı paylaştılar; yüzyılın sonlarında onlara İngiltere de katıldı. 17. yüzyılın başlarında Hollanda bu hakkı el-

de etti ve nihayet 1774'te Rusya Karadeniz'de aynı haklara sahip oldu. Bununla beraber Osmanlıların bir iç deniz ticaret bölgesi halinde yönettiği Karadeniz'de, Akdeniz'deki liman şehirlerinde, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde gerçekleşen iç ve dış ticaretin boyutlarını hâlâ yeterince bilemediğimiz ortadadır. Bütün bu denizlerde yaşanan ticaretin özel şartları ve uygulamaları araştırıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı coğrafyalardaki deniz ticaret politikasını anlamak mümkün olacaktır.

Günümüze intikal eden denizcilikle ilgili Osmanlı belgelerinin çokluğu bile, vaktiyle denizlere gösterilen alakanın bir işareti olarak kabul edilmelidir. 16. yüzyıl sonrasına ait yüzlerce tersane muhasebe defteri, gemi inşası ile ilgili malzemelerin kaydedildiği belgeler, gemilerin donanımı, mürettebatı ve onların yiyecek-giyecek ihtiyaçlarının sağlanması hakkındaki sayısız evrak araştırmacılarını beklemektedir. Osmanlı arşiv belgeleri sadece denizciliğin siyasi tarihini değil, deniz teşkilatını ve deniz ticaret tarihini de aydınlatacak özelliktedir. Bu engin belge topluluğunu doğru okumak ve anlamlandırmak bize en sağlıklı bilgilere ulaşmanın yolunu açacaktır.

Elinizdeki kitap uzun yıllar içinde yaptığımız araştırmalar sonunda Osmanlı deniz politikaları, deniz teknolojisi ve deniz ticareti hakkında birtakım ipuçları ihtiva eden bazı makalelerden oluşmaktadır. Bunların yeni neşrinde bütününe yönelik bir değişiklik yapılmamıştır. Sadece basımı aynı zamana rastlayan makalelerden bir kısmında benzer ifadelerin varlığı sebebiyle cüz'î müdahale söz konusu olmuştur.

Osmanlı deniz tarihi ve Akdeniz dünyası tarihi konularına ilgi duyanlar bu makalelerin bir araya getirilmesini büyük bir istekle teşvik ediyorlardı. Özellikle Dz. Kur. Yrb. Mustafa Koç'un seneler önce basılmış bazı makaleleri yeniden bilgisayar ortamına aktarmak için gösterdiği gayret beni bu hususta cesaretlendirdi. Kendisine müteşekkirim. Yine değerli öğrencilerim Özgür Oral ve Mehmet Sait Türkhan kısa sürede bütün makaleleri yeniden kontrol ederek yayına hazırlanmasına yardımcı oldular. Bu eserin ortaya çıkması için esirgemedikleri destekleri için kendilerine teşekkür ederim. Denizciliğe verdiği önemi araştırmalarında ve yakın dönemde düzenlediği "Türkler ve Deniz" adlı sempozyumda ortaya koyan

değerli meslektaşım Özlem Kumrular'ın kitabın basımı için gösterdiği ilgi ve tavassuta ise minnet borçluyum. Nihayet denizcilikle ilgili pek çok telif ve tercüme eseri yayınlamak suretiyle konuya özel bir yer ayıran ve bu kitabın basımını hiç tereddüt göstermeden üstlenen Kitap Yayınevi sahibi Çağatay Anadol'a teşekkürlerimi sunarım.

Son söz değerli okurlara... Altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun denizciliği hakkında zaman içinde oluşan ve çoğu bir iddiadan öteye geçmeyen müspet veya menfi kanaatlerini belgelere dayanan yeni araştırmalarla tashih edebilme erdemini gösterebilsinler.

Burhaniye / Beylerbeyi, 20 Ocak 2006

İDRİS BOSTAN

İçindekiler

Birinci Ayrım: Osmanlı Deniz Politikaları

1. Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği 13

2. Osmanlıların Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu 33

3. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletinin Kuruluşu, 1534 47

4. Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri 67

5. Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı 87

6. Adriyatik'te Osmanlılar ve Uskoklar 111

7. Akdeniz'de Osmanlı Direnişi: İspanya'nın 1783 ve 1784 Cezayir Kuşatmaları 121

8. Basra Körfezi'nin Güney Kesimi ve Osmanlılar, 1876-1908 135

İkinci Ayrım: Osmanlı Deniz Teknolojisi

1. Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriye'sinde Bulunan Tersâne-i Âmire Planları 147

2. Galata Tersanesi'nin 1527-1528 Yılına Ait Gelir Gider Muhasebesi 155

3. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi: Kadırgadan Kalyona 183

4. Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü, 1785-1819 207

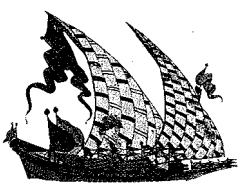
5. Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri-I Tersanede Büyük Havuz İnşası, 1794-1800 221

Üçüncü Ayrım: Osmanlı Deniz Ticaret Tarihi

1. Ahitnamelere ve Uygulamalara Göre Osmanlı-Dubrovnik Ticarî Münasebetleri, 15-16. Yüzyıllar 249

2. Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri, 1580-1624 261

3. Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1787 285
4. İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları, 1780-1846 325
5. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İstanbul Boğazı'ndan Geçişin Tabi Olduğu Kurallar 349
Seçilmiş Kaynakça 361
Dizin 367

Birinci Ayrım
Osmanlı Deniz Politikaları

BEYLİKTEN İMPARATORLUĞA OSMANLI DENİZCİLİĞİ*

1. Denizlerle Tanışma

Kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar Osmanlı denizciliğinin geçirdiği yüz elli yıllık dönemde meydana gelen gelişmeler için bazı önemli değişim noktaları tespit etmek gerekmektedir. İlk dönem Marmara sahillerine ulaşma ve denizci beyliklerle temasla başlayan denizlerle tanışma, ikinci dönem Yıldırım Bayezid'in Gelibolu'yu donanma üssü ve tersane olarak teşkil etmesi ve Venedik'le rekabet çabaları, üçüncü dönem ise Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethederek Karadeniz ile Akdeniz'e açılması ve Osmanlı deniz imparatorluğunun temellerini atması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türklerin denizlerle karşılaşması Anadolu'nun ilk fetih yıllarına kadar uzanır. Süratle Kuzey ve Batı Anadolu sahillerine ulaşan Türkler, derhal denizlerde faaliyetlere başladılar. 1085'te İzmir ve civarını fetheden Çaka Bey ilk defa ciddî olarak denizlerde hareket başlatan Türk beyi oldu; kurduğu 40 parçadan oluşan donanmasıyla Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos gibi stratejik önemi haiz olan adaları fethetti ve Bizans'a karşı varlığını koruma mücadelesini özellikle denizlerde başarıyla sürdürdü. Teşkilatçı bir devlet adamı ve iyi bir denizci olan Çaka Bey, kendisinden sonra gelişecek olan Türk denizciliğine de örnek olmuştur.[1]

Selçukluların ise Alanya'da kurdukları tersaneyle Akdeniz için, Sinop'ta kurdukları tersaneyle de Karadeniz için bir donanma hazırladıklarını biliyoruz; böylece Anadolu'nun Akdeniz sahillerini güvenlik altına aldıkları gibi Karadeniz'de Kırım'a kadar sefer düzenlediler.

Selçuklulardan sonra kurulan bazı beylikler de yer aldıkları coğrafi mekânın sahillerde olması sebebiyle deniz faaliyetlerini ihmal etmediler. Örneğin, Aydınoğulları beyliğinin en önemli beylerinden olan, Orhan

* Bu makale, *Türkler*, ed. H. C. Güzel, (Ankara 2002), X, 122-128'de yayınlanmıştır.

Bey'in çağdaşı Gazi Umur Bey'in kurduğu güçlü donanma, Kıbrıs ve Girit üzerine sefer düzenleyecek kadar kuvvetliydi. Anadolu'nun Ege sahillerini özellikle Venedik saldırılarına karşı korumaya yönelik olarak Bozcaada ve Sakız Adası ile Gelibolu'ya seferler düzenleyen Gazi Umur Bey'in 300-400 gemiden oluşan donanmasıyla denizlerde kazandığı başarılar Osmanlı denizcileri arasında da efsanevi bir hüviyet kazanmasına vesile oldu.[2]

Osmanlı denizciliği 14. yüzyıl başlarına kadar giden bir Batı Anadolu deniz gaziliği geleneğine dayanmaktadır.[3] Küçük bir kara beyliği olarak kurulmasına rağmen, sahillere ulaştıktan sonra denizcilik bilgi ve tecrübesini devamlı şekilde artırmaya çalışan Osmanlılar, kendilerine öncülük eden Batı Anadolu sahillerinde kurulmuş olan denizci beyliklerden tevarüs ettikleri donanma ve denizcilerden yararlanma yoluna gittiler. Söz konusu bu Anadolu beylikleri arasında yer alan Menteşeoğulları, Aydınoğulları, Saruhanoğulları ve özellikle coğrafi yakınlığı sebebiyle Karesioğulları beylikleri Osmanlı denizciliğinin kuruluşuna önemli katkıda bulundular.[4] Aslında bu denizci Türk beylikleri de donanmalarını kurarken yerli ahalinin tecrübelerinden istifade etmişlerdi.[5] Bununla beraber bu beyliklerin deniz güçleri ve tecrübeleri olduğu gibi devralınamadığı ve yeterli olmadığı için Osmanlılar her şeye yeniden başlamak zorunda kaldılar.

Osmanlılar, Karesi Beyliği'ni kendi sınırları içine kattıktan (1347-1348) sonra denizlere ulaşınca bir donanmaya sahip olma ihtiyacını ilk defa ciddi bir şekilde gördüler. Orhan Bey zamanında yani Rumeli'ye geçiş sürecinde Osmanlı donanması, büyük ölçüde Karesi beyliğinin sahip olduğu donanmaya dayalı olarak tedrici bir şekilde arttı.[6] Kısa zamanda Edincik, Gemlik, Karamürsel ve özellikle İzmit'te kurup geliştirdikleri tersaneler sayesinde Osmanlı deniz kuvvetlerinin ilk nüvesini kurdular; hatta Karamürsel Bey'in kendi icadı olan ve onun adıyla anılan çekdiri tipi küçük geminin yüzyıllarca Osmanlı denizlerinde kullanılması ilk gayretlerin önemli ölçüde kalıcı olduğunu göstermektedir.[7]

Rumeli'ye İlk Adım

Osmanlılar, Gelibolu'yu fethetmek (1354) suretiyle başladıkları Rumeli fütuhatını bir taraftan Balkanlar'a doğru genişletirken diğer taraftan

denizlere yönelterek yeni politikalar geliştirmeye çalıştılar. Bu sebeple Gelibolu, Osmanlıların sadece Balkanlar'a açıldığı ilk kapı ve hareket üssü değil, aynı zamanda denizlere çıkışın da ilk hareket noktası olmuştu. Yine Osmanlı ordularının Anadolu'dan Rumeli'ye geçişlerinde tek güvenli noktayı teşkil eden Gelibolu sayesinde boğazın güvenliğini sağlamak mümkün olmaktaydı. Bu sebeple Gelibolu'da geçiş için yeterli sayıda gemi bulundurmak da önemli bir zaruretti. Nitekim, 1388'de Balkanlar'da oluşturulan yeni Sırp ittifakına karşı koymak için harekete geçen I. Murad, Anadolu'daki Osmanlı ordusunu, Gelibolu Beyi Yenice Bey'in hazırladığı gemilerle Gelibolu'ya geçirmişti. Gelibolu beyine "*Sen gemiyi bekle, azablarla bunda otur, tâ ki kâfir gemiyle gelüp bir fesâd etmesün, key ihtiyât eyle*" diye talimat veren I. Murad, aynı zamanda Osmanlı deniz politikalarının ilk hedeflerini de gösteriyordu.[8]

Osmanlılar Rumeli'ye yerleştikten sonra Çanakkale Boğazı'nı ve Marmara sahillerini muhafaza edebilmek için Gelibolu'da önemli bir tersane kurmaya ve bir donanma tesis etmeye çalıştılar, çünkü bu tarihlerde gerek Karadeniz ve gerekse Ege Denizi'nde önemli ticaret kolonileri kurmuş bulunan Venedik ve Ceneviz ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bu durum karşısında ilk köklü faaliyetleri başlatan, padişah Yıldırım Bayezid oldu. Bayezid boğazların stratejik ve iktisadi nokta-i nazardan ne derece önemli olduğunu takdir ederek Gelibolu'yu bir deniz üssü olarak kurmaya çalıştı ve bu amaçla 1390 yılında Saruca Paşa'yı kapudan-ı deryalık görevine getirerek Gelibolu'daki limanı tahkim ve tersaneyi yeniden tamir ve inşa ettirdi. Bu çalışmalar sonunda Gelibolu tersanesi üç sıra kürekli kadırgaların barınmasına müsait limanı, gemi inşa tezgâhları, malzeme depoları, gemilerin su ihtiyacını temin için sahildeki çeşmeleri, peksimet fırınları ve baruthanesiyle tam teşekküllü bir devlet tersanesi halini aldı. Bundan sonra boğazın Türk hâkimiyetinde olduğu ilan edildi ve boğazdan geçecek gemilerin kontrol edilmesine başlandı. Bu dönemde Gelibolu'daki Osmanlı donanması 60 gemiden oluşmaktaydı.[9]

Osmanlı-Venedik Rekabeti

Çelebi Mehmed'in Osmanlı birliğini yeniden tesis ettikten sonra donanma işlerine önem vermesi Gelibolu kalesini sağlamlaştırarak boğaz

muhafızlığını canlandırması, Osmanlı devletinin deniz savaşlarında başarılı sonuçlar almasını temin etti. Dönemin ünlü Türk denizcisi Çalı Bey, Gelibolu tersanesinde hazırlanan donanmasıyla Venediklilere karşı yaptığı büyük deniz savaşında (1416) yenildiyse de, boğazın kontrolünü elinde tutmaya devam etti.

Bu dönem Osmanlı denizciliği üzerinde, İtalya şehir devletlerinden olan ve denizlerdeki ticareti ve hâkimiyeti elinde tutan Venedik ve Ceneviz gibi iki büyük devletin deniz teknolojisi ve personel takviyesi bakımından önemli etkisi olmuştu. Ceneviz'in dostane ilişkilerine karşılık Venedik'in zaman zaman düşmanca ilişkiler içinde olması Osmanlıların bu iki devletin denizciliğinden ne şekilde yararlanmış olabileceği konusunda da fikir vermektedir. Cenevizliler, rakipleri Venediklilere oranla çok eski bir tarihte, daha Orhan Bey'in saltanatının ilk senelerinde Osmanlılarla dostane ilişkileri başlatmış olmanın avantajlarını da kullanmışlardır. Bu sebeple denizlerde hâkimiyet mücadelesi yapan bu iki devletten Ceneviz'in yanında yer alan Osmanlıların kendi mücadelelerinde de Cenevizli denizcilerden yararlanmış olmaları tabiidir. Nitekim, 1416 Osmanlı-Venedik deniz savaşında görev yapan ücretli denizcilerin çoğunluğunu başta Cenevizliler olmak üzere pek çok Latin teşkil etmişti. Buna karşılık tersane ve gemi teknolojisinin geliştirilmesinde ise Akdeniz dünyasının en ünlü deniz imparatorluğu olan Venedik'in tesiri görülmüştü.[10]

II. Murad devrinde Gelibolu'daki deniz üssü takviye edildi ve bunun sonucu olarak 1429'da Ege denizine açılan Osmanlı donanması Venedik hâkimiyetindeki bazı adaları yağma ettiği gibi karadan kuşatılan Selanik'i denizden abluka altına almayı başardı (1430).[11]

Gün geçtikçe gelişen Osmanlı denizciliği, 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren daha tecrübeli kapudanların elinde hizmet vermiş, Çalı Bey kumandasında Venediklilerle mücadeleye girişmişti.

Gerek Selçuklular, gerek Anadolu beylikleri ve gerekse Osmanlı Beyliği sırasında kurulan donanmalar, birer savaş donanması olmaktan çok bir akın donanması mahiyetindeydi ve sahilleri korumakla görevliydi. Venedik ve Ceneviz gibi gelişmiş donanmalar karşısında zaman zaman galibiyet elde etmelerine rağmen esas itibariyle daha zayıf durumdaydılar.

İstanbul Kuşatması ve Karadan Gemi Yürütülmesi

II. Mehmed'in İstanbul kuşatmasıyla ilgili hazırlıkları arasında denizden gelebilecek her türlü yardımı önlemek ve deniz yolu güvenliğini sağlamak bulunuyordu. Bu amaçla Anadolu Hisarı'nı tamir ettirdiği gibi tam karşısına Rumeli Hisarı'nı yaptırmakla Karadeniz'e geçişi kontrol altına almış, daha sonra Çanakkale Boğazı'nın girişindeki iki sahile karşılıklı olarak Sultaniye ve Kilitbahir kalelerini inşa ettirerek İstanbul'u denizden abluka altına almış ve böylece Akdeniz'le Karadeniz arasındaki ticaret yolunun hâkimiyeti Osmanlılara geçmişti. Nihayet 1452'de diğer adı Boğazkesen olan Rumeli Hisarı yapılarak Karadeniz'den İstanbul'a yardım maksadıyla gelecek her türlü iaşe ve mühimmat ikmali denetim altına alınmış oldu. Ayrıca bunu teyit etmek amacıyla bir duyuruda bulunularak boğazdan geçecek bütün gemilerin hisar önünde durmaları ve selamiye akçesi ödedikten sonra geçiş izni alarak yollarına devam etmeleri şartı getirildi. Aksi takdirde hangi devlete ait olursa olsun izinsiz geçmeye teşebbüs edecek gemiler Rumeli Hisarı'na yerleştirilmiş toplarla batırılacaktı. Nitekim çok geçmeden Kasım 1452'de, Karadeniz'den İstanbul'a tahıl getiren bir Venedik gemisi denetim emrine uymayınca hisardan açılan top ateşiyle batırıldı. İstanbul'un fethinden sonra ise bu denetim daha da sıkılaştırıldı ve boğazdan geçen her gemi, içinde kaçak mal ve köle olup olmadığı anlaşılmak üzere teftiş edildi.[12]

II. Mehmed'in İstanbul'u fetih maksadıyla başlattığı hazırlıklar arasında Gelibolu'daki faaliyetler de önemli yer tutmaktadır. İlk saltanat yıllarında Gelibolu tersanesi yeniden tahkim edildiği gibi Kapudan-ı derya Baltaoğlu Süleyman Bey[13] burada eski gemileri tamir ve yeni gemileri inşa ettirdi. Böylece teşekkül eden ve irili ufaklı 350-400 gemiden oluşan Osmanlı donanmasının –İstanbul'un fethinde ciddi bir rol üslenmiş olmasa bile– caydırıcı etkisi olduğu ve şehri abluka altında tuttuğu aşikârdır. Şehrin kuşatılması sırasında donanmaya ait gemilerden bir kısmının karadan yürütülerek Haliç'e indirilmesi ve bu uygulamanın daha sonra 1456'da Belgrad[14] ve 1470'te Eğriboz[15] kuşatmalarında da tatbik edilmesi, üzerinde yüzlerce yıl konuşulan önemli bir taktik olarak tarihe geçti.[16] 23 Nisan sabahı yetmiş civarında küçük Türk gemisinin Haliç'e indirilmesi

hem Bizanslıları hem de Venediklileri şaşırttı; ilk anda bunları yok etmeyi planlayıp ateş gemileriyle hücum ettilerse de nihayet Türk topçusunun açtığı ateşle Venedik kadırgası batırılmış ve çıkan çatışma Osmanlıların üstünlüğü ile sona ermiştir.[17]

İstanbul fatihi, fetihten sonra bir müddet Bizans'tan intikal eden Kadırga limanını tersane olarak kullanmış ve daha sonraları Haliç'te şimdiki tersanenin bulunduğu tarafta Bizans tersanesinin kalıntıları üzerine birkaç gözden ibaret olan ilk tersanesini kurmuş, yanına bir de mescit ve divanhane yaptırmıştı.[18]

İstanbul'un fethi Fatih'in denizlerin sultanı olarak anılmasına yol açtığı gibi, bu dönemden sonra Osmanlıların denizlerde giriştikleri yoğun fetihler de Osmanlı deniz imparatorluğunun kuruluşunu başlattı.[19]

Sultan-ı Berr u Bahr

İstanbul'un fethi Osmanlı deniz politikalarının daha uzak denizlere yöneldiği ve iç denizlerdeki mücadelenin açık denizlere taşındığı bir dönemin başlangıcı oldu. Bu sebeple Fatih, artık "sultan-ı berr u bahr" (kara ve denizlerin sultanı) olarak anılmaya başladı.[20] Bu yöneliş esas itibariyle İstanbul'un savunmasına dönük bir politikaydı ve iki cihetten harekete geçti. Birinci yön Karadeniz, ikinci yön ise Akdeniz'di. Nitekim, Halil İnalcık'ın da belirttiği gibi tarihte İstanbul'a sahip olan ve boğazın iki yakasına hâkim olan bütün devletler öncelikle Karadeniz'e yönelmişlerdir.[21]

Özellikle fethi takip eden senelerde Sadrazam Mahmud Paşa'nın Karadeniz sahillerindeki Amasra, Sinop ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nu Osmanlı topraklarına katması (1461)[22] ve Gedik Ahmed Paşa'nın Kırım seferi ile Kefe başta olmak üzere bazı mühim mevkileri Cenevizlerden alması (1475)[23] Fatih'in Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmek için attığı ilk ve önemli adımlardı.

Fatih Sultan Mehmed, fethi müteakip Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan boğazlarda daha önce sağladığı hâkimiyeti kuvvetlendirdi; bundan sonraki fetih politikasını ise Karadeniz'e yöneltti. Sadrazam Mahmud Paşa'nın yönetimindeki Osmanlı donanması, Karadeniz'in Anadolu kıyılarını kendi topraklarına katmak amacıyla 1459'da Amasra'yı Ceneviz-

lilerden, 1461'de yüz kadırgadan oluşan donanma ile Sinop ve civarını Candaroğullarından aldı. Aynı yıl karadan ve denizden kuşatılan Trabzon-Rum İmparatorluğu Osmanlı hâkimiyetine girdi. Yine bu sırada Osmanlı donanmasında 150 gemi bulunuyordu.[24]

Karadeniz'in Anadolu kıyılarında fetih tamamlandıktan sonra sıra kuzey kıyılarına gelmişti. Kırım Hanlığı'nda baş gösteren taht mücadeleleri esnasında, Gedik Ahmed Paşa, güçlü bir donanmayla hareket ederek Kefe başta olmak üzere bazı mühim mevkileri Cenevizlerden aldı (1475). Kırım'ın fethiyle Doğu ticaret yolları Osmanlıların eline geçti. Kırım seferi, Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmek için Fatih'in attığı ilk ve önemli adımlardan biridir.

Ege'de Osmanlı-Venedik Çatışması: Boğazönü Adalarının Fethi

Fatih, İstanbul'un fethinden sonra İstanbul Boğazı'nı ve Karadeniz'i kontrol altına aldığı gibi güneyde Çanakkale Boğazı'nı tahkim etmeyi de ihmal etmedi. İstanbul Boğazı'nda karşılıklı olarak bulunan Anadolu Hisarı ile Rumeli Hisarı gibi Çanakkale Boğazı'nın da iki tarafına Sultaniye (Kal'a-i Sultaniye) ve Kilitbahir (Kilid-i Bahr) istihkâmlarını yaptırdı. Böylece Venedik, Ceneviz, Papalık ve Rodos donanmaları gibi o devrin en önemli deniz güçlerine karşı İstanbul güvenlik altına alındı, Akdeniz ile Karadeniz arasındaki ticaret yolu da kesin olarak Osmanlı kontrolüne geçmiş oldu.

İstanbul'un fethi Osmanlı politikalarını denizlerden gelecek saldırılara karşı bu yeni başkenti korumaya yöneldi. Bir taraftan Karadeniz'in Anadolu sahillerine açılan donanma diğer taraftan Ege Denizi'ndeki hedeflere yöneldi. 1455'te Rodos şövalyeleri üzerine giden ve yaklaşık seksen gemiden oluşan donanma, Rodos civarındaki İstanköy, İncirli, Sömbeki, Leryos ve Kalimnos gibi bazı adalara baskınlar düzenleyerek ganimet ve esir aldı. Ertesi yıl Fatih, Sadrazam Mahmud Paşa'yı Boğazönü'nde sıralanmış olan ve boğazın girişine hâkim bir bölgede bulunan Ceneviz idaresindeki Taşoz, Semadirek, İmroz ve Limni adalarını fethetti (1456). Bu adaların yönetimi önce Limni'de hüküm süren Cenevizli Gattilusio ailesine bırakıldığı halde, daha sonra ada halkının

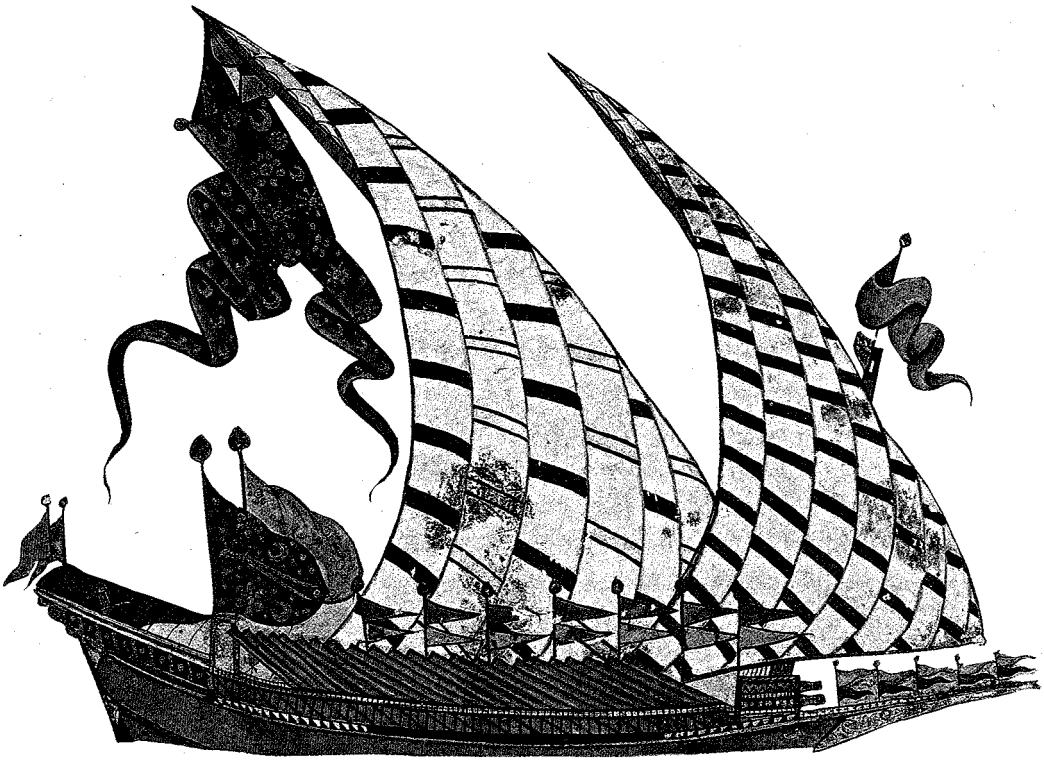
yönetimden memnuniyetsizliğini bildirmesi üzerine kesin olarak Osmanlı idaresine alındı. Boğazönü adaları, idari bakımdan Osmanlı donanmasının üssü ve deniz harekâtlarının merkezi olan Gelibolu sancağına bağlandı.[25]

Nihayet 1462'de Fatih'in emri üzerine Mahmud Paşa'nın Gelibolu'da hazırlattığı yüz on gemiden oluşan donanmanın harekâtıyla Midilli de Osmanlı idaresine girdi.[26] Böylece Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi'ne açılan kısmı tamamen kontrol altına alınmış oldu. Ada merkezli bir sancak statüsünde idari yapıya kavuşturulan Midilli, tahrir uygulamalarının ilk görüldüğü adalar arasında yer aldı.

1463-1479 yılları arasında on altı yıl süren Osmanlı-Venedik savaşları, denizlerde ve Venedik idaresinde bulunan sahil şehirlerinde cereyan etti. Bu seferler içinde en önemlisi Eğriboz'un fethidir (1470). Sadrazamlıktan Gelibolu sancakbeyliği görevine getirilen Mahmud Paşa, Osmanlı donanma komutanı olarak hazırlattığı kadırga, yelkenli ve kayık türü gemilerden oluşan yaklaşık dört yüz gemilik donanmayla Eğriboz'u kuşattı ve şehri aldı. Bu kuşatmada Eğriboz ile anakara arasındaki denizi gemilerden oluşan bir köprüyle birbirine bağladı.[27]

Pulya Seferi: İtalya'da İlk Osmanlılar

Arnavutluk sahillerinin önemli bir kısmı Osmanlıların eline geçmişti. Nihayet Osmanlı-Venedik anlaşmasının (1479) sağlanması da Osmanlıların denizlerde ilerlemesini cesaretlendirdi. Bu noktadan bakıldığında Fatih'in son yılları Osmanlı denizciliğinin Batı Akdeniz'e açılma teşebbüslerinin başladığı bir dönem olmuştur. Nitekim, bu amaçla görevi Avlonya sancakbeyliğine nakledilen Gedik Ahmed Paşa, hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 15.000'den fazla asker ve kuşatma topları yüklediği donanmasıyla 1480'de İtalya'nın Pulya sahillerine geldi. Osmanlı donanması Napoli Krallığı'na bağlı olan Otranto limanına demirledi, karaya asker ve mühimmat çıkartarak Otranto ve civarını kısa sürede fethetti. Otranto'nun en büyük kilisesi olan Aziz Petrus hâkimiyetin bir simgesi olarak camiye çevrildi. Ordu sahil kesiminde ve içerilere doğru ilerleyerek Lecce, Brindisi ve Taranto'ya akınlar düzenledi. Aslında İtalya fütuhatını devam

Resim 1. Osmanlı Kadırgası, 1720 (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 180-181).

ettirmek isteyen Gedik Ahmed Paşa, Fatih'in ölümü üzerine geri çağırılınca[28] bir seneden fazla Osmanlı idaresinde kalan Otranto, yeniden Napoli Krallığı'nın eline geçti. İtalya seferinin devam edememesinde Cem meselesinin olumsuz etkisi büyük oldu.

Bu seferle Fatih, Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'dan sonra, Batı Roma İmparatorluğu'nun merkezini de ele geçirmek istiyordu. Osmanlı donanmasının İtalya seferine çıktığı 1480 senesinde bir başka donanma Mesih Paşa kumandasında Rodos üzerine gönderildiyse de kuşatma başarılı olmadı.[29] Bununla beraber aynı sene içinde iki önemli deniz seferinin düzenlenebilmiş olması da, Osmanlı deniz beyliğinin deniz gücünü artırarak artık bir deniz imparatorluğu olma yolunda ilerlediğini gösteriyordu.

II. Bayezid Fatih'in Yolunda

II. Bayezid devri Osmanlı denizciliği, Fatih devrinde geliştirilen Osmanlı deniz politikalarının devamı mahiyetindeydi. 1484'te Karadeniz'in en önemli ticaret limanlarından olan Kili ve Akkirman'ın alınması üzerine güney-kuzey ticaretinin bütün çıkış noktaları Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş oldu.[30] Bu sayede Karadeniz'in ünlü ticaret limanları imparatorluğun başşehri İstanbul ile Doğu Avrupa arasındaki ticaretin antrepoları haline geldi.[31]

Karadeniz'de hâkimiyet sağlandıktan sonra yeniden Akdeniz'e yönelen Osmanlı deniz politikası doğrultusunda, bir taraftan tersanelerini geliştirirken diğer taraftan hummalı çalışmalarla gemi inşa ediliyordu. Bunun sonucu olarak giderek denizlerde güçlenen Osmanlılar 1499'da İnebahtı, 1500'de Moton, Koron ve Navarin'i aldılar.[32] Böylece Akdeniz'deki Osmanlı varlığı giderek kökleşmeye başlarken Osmanlı denizcileri de daha iyi tanımaya başladıkları bu denizde tecrübelerini artırıyorlardı.

Fatih devrinde oldukça önem kazanan Osmanlı donanması, II. Bayezid devrinde sayıca Akdeniz'in en kuvvetli donanmasına sahip olan Venedik donanmasını geçmiş olsa bile henüz yeterince üstün ve tecrübeli denizcilere sahip değildi. Özellikle Venedik ve müttefikleriyle yapılan uzun süreli deniz savaşlarından sonra Osmanlı gemi inşa teknolojisinde değişiklikler oldu. Uzun süredir Venedik, Ceneviz ve İspanyol gemilerini yakından inceleyen Osmanlı denizcileri Venedik gemileri tarzında çekdiri ve kalyon, İspanyol gemileri tarzında göke inşa ettiler. Kadırga ve kalyon arasında iki katlı yelkenli bir gemi çeşidi olan gökeden iki tane yaptırılarak Kemal ve Barak Reislerin emrine verildi.

15. yüzyılın sonlarında Osmanlıların takip ettiği deniz politikası sonucunda Fatih ve II. Bayezid devri donanmaları, Ceneviz'in Karadeniz'deki kolonilerini bölgeden uzaklaştırdı, yine Doğu Akdeniz ve Ege'deki Venedik ve Ceneviz gücüne de büyük darbe indirildi. Bu savaşlar sonunda muzaffer Osmanlı donanması, Akdeniz'deki geleneksel deniz teknolojisini önceki sahiplerinden kendi dünyasına aktarmayı başardı[33] ve Akdeniz'deki hâkimiyet mücadelesinde varlığını göstermeye başladı.

Ünlü Akdeniz tarihçisi Braudel'in dediği gibi "Kıta savaşlarına ve korsanların çapulculuklarına rağmen en azından 12. yüzyıldan itibaren

Hıristiyan himaye ve koruması altında bulunan Akdeniz'de uzun süre bir düzen vardı ve bu düzen, Osmanlıların Akdeniz'de varlık göstermelerine kadar sürdü."[34]

Denizlerde Yeni Hedefler

15. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz'de iki yeni gücün ortaya çıktığına şahit olunmaktadır. Osmanlıların İstanbul'u fethi (1453) üzerine tarihe intikal eden Bizans İmparatorluğu ile İspanya'nın Endülüs İslam devletini tarih sahnesinden uzaklaştırması üzerine her iki devlet donanmalarını geliştirerek Akdeniz'e açıldı ve Orta Akdeniz'de karşılaşarak yüzyıldan fazla sürecek bir mücadele başlattılar.[35] Bu dönemde İspanya'nın Akdeniz'e girmesi üzerine Osmanlılar Adriyatik ve Kuzey Afrika'ya yöneldiler.

II. Bayezid döneminde denizlerde mücadele başlatılan iki önemli alan karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri Akdeniz'in batı ucunda yer alan İspanya'da, katliama maruz kalan Endülüs Müslümanlarının feryatlarına cevap vermek üzere İspanya'ya karşı, diğeri ise Hint denizlerine ulaşan Portekizlilerin tehdit ettiği Kızıldeniz sahillerindeki Müslüman beldelerin, özellikle Mekke ve Medine gibi kutsal toprakların korunması için yardım talebinde bulunan Mısır'daki Memlûk devletinin isteklerini yerine getirmek üzere Portekizlilere karşı gelişti. Böylece Osmanlılar Akdeniz ve Kızıldeniz gibi iki önemli denizde iki büyük deniz imparatorluğuna karşı hâkimiyet mücadelesine başlamış oldular.

Osmanlı-Endülüs Yakınlaşması

Endülüs Müslümanları, İspanya tarafından din değiştirme mecburiyetine tabi tutulmaları üzerine kendilerini kurtarabileceğini düşündükleri II. Bayezid'den yardım istemişlerdi. Ancak o sırada Şehzade Cem meselesi ve Memlûk devleti ile meşgul olan Osmanlıların Endülüs'e donanmayla yardımları yeterince gerçekleşmemişti. Bununla beraber denizlerde giderek müstakil hareket eden Kemal Reis ve benzeri denizcilerin kendi imkânlarını seferber ederek Endülüs Müslümanlarını kurtarma teşebbüsleri yararlı oldu. Bu dönemde ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı donanmasının başında Akdeniz'de bulunduğu sırada, müdeccel taifesi veya *Mo-*

risco'lar olarak da tanımlanan İspanya Müslümanlarının kısmen Kuzey Afrika'ya taşındığı, çoğunluğun ise kendi topraklarında kaldığı bilinmektedir. *Morisco*'ların İspanyollara karşı kendilerini koruma mücadelesi 17. yüzyılın başlarına kadar devam etti ve nihayet tarih sahnesinden silinmeleriyle son buldu.[36] A. Hess, Endülüs Müslümanlarının Osmanlıların İspanya'daki beşinci kolu olarak varlıklarını sürdürdüklerini ifade etmektedir.[37]

Korsanlığın Ortaya Çıkışı

15. yüzyıl Osmanlı denizciliğine damgasını vuran en önemli özellik, denizlerde tarih kadar eski olan korsanlığın ön plana çıkmasıdır. Akdeniz'de Osmanlı korsanlığının gelişimi ise 15. yüzyılın sonlarında çoğu isimsiz deniz korsanlarının yarı resmi faaliyetleriyle başlamıştır.

Daha çok haydutluk olarak anlaşılmak istenen korsanlığın aslında İslam hukukunun prensiplerine göre hareket eden ve İslamın cihat ve gaza anlayışının bir gereği olarak karada sınır boylarında öncü kuvveti olarak mücadele veren akıncıların denizlerdeki benzeri olduğunu hatırlamak gerekir. Bu sebeple Osmanlı korsanları devlet hizmetinde veya kendi adlarına savaştıkları zamanlarda dahi İslam hukukuna göre inanç savaşı yaptılar. Bunun sonucu olarak bu dönemde kendilerinden daha çok levend veya gönüllü levend şeklinde bahsedilen Osmanlı korsanları hukuk dışına çıktıkları zaman "haramî levend" olarak adlandırıldılar ve bu yüzden cezalandırıldılar.

Osmanlı deniz korsanlarının 15. yüzyılın sonlarına doğru Akdeniz'de gelişmeye başladığını gördüğümüz faaliyetlerinin ileride gelişecek olan Osmanlı donanmasına önemli bir destek teşkil ettiğini unutmamak gerekir. Nitekim, Osmanlı devlet donanmasının güçlü bir şekilde Akdeniz'de görülmeye başlamasıyla korsan gemileri devlet donanmasına iltihak ettiler ve böylece güçlerini birleştirdiler. Osmanlı donanmasının sefere çıktığı senelerde donanmanın emrinde ve maiyetinde hareket eden korsan gemileri diğer zamanlarda bağımsız hareketlerini sürdürdüler. Bunun en güzel örneklerini oluşturan Kemal Reis ile Barbaros Hayreddin Paşa arasında geçen dönemde yetişen denizcilerin aslında birer korsan olarak denizlerde görülmeye başladıkları ve sonra devlet hizmetinde resmi faaliyet gösterdikleri bilinmektedir.[38]

Akdeniz'deki ilk mücadeleler sırasında korsanlar ferdi hareket ediyorlardı ve organize değillerdi. Daha sonraki yıllarda fetihler geliştikçe Osmanlı devlet donanmasıyla birlikte hareket ettiler veya devlet hizmetine girerek Batı Akdeniz'e kadar ulaştılar ve İspanya ile boy ölçüşmeye teşebbüs ettiler.

Osmanlı Denizcileri Kızıldeniz'de

15. yüzyılın sonlarında coğrafi keşiflerin önünü açtığı Portekizli denizciler, Ümit Burnu'nu dolaşarak ulaştıkları Hindistan'daki[39] emtiayı süratle ülkelerine taşıma denemelerine başlamışlardı. Kısa sürede cesaretlenen Portekizliler, bölgede daha önce faal olan baharat ticaretinin Mısır bağlantı yolunu işlemez hale getirmek amacıyla Kızıldeniz'e hâkim olmaya teşebbüs ettiler. Bu amaçla 1503-1513 arasında birçok defa Kızıldeniz'e girmeye ve Arap yarımadası veya Afrika kıyılarında tutunarak Hindistan ticaretini kontrol altına almaya teşebbüs ettilerse de muvaffak olamadılar.

Bu mücadelede Memlûkler önce kendi imkânlarıyla Portekizlilere karşı koymayı denediler, ancak 1509'daki mağlubiyetten sonra, deniz güçleri kâfi gelmediğinden Osmanlılardan yardım istemek durumunda kaldılar. Artık bütün İslam âlemi, kutsal toprakların güvenliğini de tehdit eden Portekizlilere karşı durabilecek tek gücün Osmanlılar olduğunu görmekteydi. Bu sebeple ilk defa 1510'da Kansu Gavri, Osmanlı padişahı II. Bayezid'den Süveyş'te bir donanma inşası için yardımcı olunmasını istedi. Bu yardımlar içinde en önemlisi Selman Reis'in Süveyş'te inşa ettiği donanmaydı. Eylül 1515'te Selman Reis kumandasında Süveyş'ten yola çıkan on dokuz gemiden müteşekkil Memlûk donanmasındaki askerlerin büyük çoğunluğunu da yeniçeri, levend ve parayla tutulmuş Anadolulu Türkmenler teşkil ediyordu. Bu donanmanın Kızıldeniz'de henüz hâkimiyeti kurmaya çalıştığı sırada Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği (1517) haberleri her tarafa yayıldı ve Selman Reis görevini Osmanlı padişahının emrinde sürdürmek üzere Süveyş'e döndü. Bundan sonra Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint denizlerindeki mücadele Osmanlı padişahları tarafından yürütülecekti.[40] Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Kızıldeniz vasıtasıyla Hint Okyanusu'na fiilen ulaşan Osmanlılar böylece yeni bir dünyaya açıl-

mış oldular. Karşılarında ise Hindistan ve Uzakdoğu'ya hâkim olarak buranın emtiasını ele geçirme ve ticaret yollarını değiştirme mücadelesi veren Portekizlileri buldular.

15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akdeniz ve Kızıldeniz'de görülen bu uzun mücadelenin sonunda devamlı gelişen Osmanlı donanması bir imparatorluk donanması haline gelmeye başladı.[41]

İmparatorluk Donanmasının Teşkili ve Akdeniz Fütuhatı

Osmanlılar, Akdeniz'de ticaretin merkezi haline gelmiş olan Suriye ve Mısır limanlarını ele geçirerek Doğu Akdeniz kıyılarını hâkimiyetleri altına aldılar. Gerek Portekiz tehlikesi ve gerekse yeni fethedilen bölgelerin sahillerini koruma ve denizleri kontrol altında tutma zorunluluğu deniz meselelerine son derece önem vermeyi gerektiriyordu. Bu sebeple Yavuz, donanmanın geliştirilmesi amacıyla Haliç'te eskiden mevcut tersanenin Galata'dan Kağıthane'ye kadar genişletilmesine ve çok sayıda gemi inşa tezgâhı kurulmasına önem verdi. Başta Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa olmak üzere devrin diğer devlet ricali de tersane ve donanma inşasıyla yakından ilgilendiler ve İstanbul'daki Galata tersanesi bir imparatorluk tersanesi olarak hizmet vermek üzere inşa edildi (1515). Yavuz Sultan Selim'in İbn-i Kemal'e belirttiği gibi, tersanenin 300 gemi yapımına uygun kapasitede yapılması düşünülmüştü.[42] Bu teşebbüslerin ne derece uygulanmış olabileceğini anlamak için bu bilgiyi A. Hess'in "1515 senesinde Yavuz'un 400 gemilik bir donanma vücuda getirdiği haberlerinin Memlûkler tarafından korkuyla takip edildiği"[43] konusunda verdiği bilgiyle birleştirmek isabetli olacaktır. Bilhassa Gelibolu Sancakbeyi Cafer Bey'in donanma komutanlığı sırasında Mısır seferi için yapılan hazırlıklar gibi, yeni deniz seferleri için yeni donanmalar inşa edilmeye başlandı.[44]

Yavuz'un Mısır'ın fethinden sonraki ilk hedefi Anadolu'nun hemen ucunda yer alan, ancak henüz fethedilmemiş olan Rodos'tu; ancak onun vefatıyla yarım kalan hazırlıklar oğlu Kanuni tarafından tamamlandı ve 1522'de Rodos Adası fethedildi.[45] Osmanlı padişahları içinde denizlerin önemini en fazla idrak eden şüphesiz Kanuni Sultan Süleyman'dı. Onun deniz siyasetine verdiği önem en az kara siyasetine verdiği önem derece-

sindeydi. Bu sebeple Kanuni dönemi denizciliğinin de Akdeniz ve Hint denizleri olmak üzere iki önemli mücadele alanı vardı.

Osmanlıların Avrupa'daki topraklarını hâkimiyet altında tutabilmesi için Akdeniz'e; Mısır, Arap Yarımadası ve civarına hükmedebilmesi için de Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne hâkim olması gerekiyordu. Bunu sağlamak üzere Osmanlı İmparatorluğu büyük deniz filoları kurarak denizlerde üstünlük sağlamalı ve bir deniz imparatorluğu halinde teşkilatlanmalıydı.

İlk Deniz Beylerbeyi: Hayreddin Paşa

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında Doğu Akdeniz'in Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine mücadele Orta ve Batı Akdeniz'e intikal etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'de yeni bir mücadeleye başladığı bu sıralarda bir başka Türk denizcisi, maiyetiyle birlikte Kuzey Afrika'da İspanyollarla kıyasıya mücadele ediyordu. Bu denizci, korsanlıktan yetişen ve süratle temayüz ederek ileride Akdeniz dünyasının kaderini değiştirecek olan Barbaros Hayreddin Paşa'ydı.

Osmanlı bahriye tarihinde Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı donanması hizmetine girmesi ve denizcilikle ilgili bir eyaletin teşkiliyle onun beylerbeyliğine ve donanma komutanlığına getirilmesi bir dönüm noktası olmuştu. Cezayir sultanı olarak meşhur olan Hayreddin Reis, Kanuni'nin kendisini daveti üzerine Kasım 1533'te İstanbul'a geldi ve bizzat padişah tarafından kabul edildi. Derya beylerbeyliğine getirilmesi uygun görülen Hayreddin Reis, Irakeyn seferi hazırlıkları için Halep'te bulunan İbrahim Paşa'nın yanına gönderildi ve hükümet işlerinden sorumlu olan sadrazam onu Şubat 1534'te Cezayir beylerbeyi (mirmiran-ı derya) olarak tayin etti. Hayreddin Reis'in Osmanlı hizmetine girdiği ve Osmanlı donanmasının kapudan-ı deryalığına getirildiği haberleri Avrupa devletleri üzerinde büyük bir yankı uyandırdı. Yabancı gözlemcilerin ifadesiyle, Fransa ve İspanya kralları onu kendi taraflarına çekebilmek için teşebbüslerde bulunmuşlar, o ise Osmanlı hizmetine girmeyi Cezayir sultanı olmaya tercih etmişti.[46]

İstanbul'a döndükten sonra ilk iş olarak tersaneye yeni bir düzen veren Barbaros Hayreddin Paşa, gemi mühendisliği ve inşası konusundaki eksikleri gidermeye çalıştı; çünkü o ve beraberindekiler sadece usta bir

denizci olmakla kalmamışlar, yıllar süren denizcilikleri sırasında gemi inşa ve tamir işlerinde de uzmanlaşmışlardı. 1534 kışını İstanbul tersanesinde yoğun bir çalışmayla geçiren Hayreddin Paşa, Osmanlı donanmasını bir imparatorluk donanması olarak Akdeniz'e çıkarmak üzere yeniden teşkil etti. Bu maksatla Kanuni Sultan Süleyman tarafından seferle görevlendirilen ve hilat giydirilen kapudan paşa, Mayıs 1534'te 100 gemiden oluşan donanmasıyla Tunus'a doğru yola çıktı. Önce İtalya kıyılarını yağmalayan Barbaros, sonra Benzert'e gittiyse de İspanya Kralı V. Karlos'un 300 gemilik donanmasıyla Tunus'a gelmesi ve karaya asker çıkarması üzerine Barbaros Cezayir'e çekilmek zorunda kaldı. İstanbul'a dönerken Mayorka Adası'na saldıran ve pek çok esir ve ganimet alan Barbaros, böylece deniz beylerbeyi olarak ilk seferini tamamlamış oldu.[47]

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Akdeniz'deki hâkimiyet mücadelesinde en önemli başarısı Osmanlı denizciliği için bir dönüm noktası olan Preveze Deniz Savaşı'dır (1538). Bu savaşın kazanılmasında Barbaros'un taktik dehasının yanında donanmadaki gemi türlerinin de etkisi oldu. Preveze zaferiyle Hıristiyan dünyası Akdeniz'deki hâkimiyetini İslam dünyası lehine kesin olarak kaybetti. O zamana kadar bir kara imparatorluğu görünümünde olan Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bir deniz imparatorluğuna dönüştüğü görülüyordu.

Kanuni devrinde Osmanlı deniz gücünün ikinci mücadele bölgesi olan Hint denizlerine çıkmaları da yine önemli hadiselerle gerçekleşti. Mısır'ı fethederek Kızıldeniz'e ulaşan Osmanlılar, Bağdat ve Basra'nın fethiyle de Basra Körfezi'ne ulaşmak suretiyle Portekiz'e karşı mücadelesini iki cephede sürdürdü. Yemen ve Habeş eyaletleri Kızıldeniz'in, Basra ve Lahsa eyaletleri de Basra Körfezi'nin korunması amacıyla organize edilen yeni eyaletler olarak aynı dönemlerde kuruldular ve Osmanlı devletinin güney siyasetine yön veren idari merkezler oldular. Süveyş tersanesiyle Basra tersanesinde hazırlanan donanmalar sayesinde mücadelelerini Hindistan'a ve Uzakdoğu'ya kadar ulaştıran Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz mücadelesini kazandığı gibi, Hint Denizi'nde de etkili oldu.[48]

Notlar

1 Çaka Bey'in kimliği ve deniz faaliyetleri hakkında genel olarak bkz. M. İlgürel, "Çaka Bey", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 8, 186-188.

2 Batı Anadolu'daki denizci Türk beyliklerinin ortaya çıkışını ve özellikle Aydınoğlu Umur Bey'in Ege Denizi'ndeki faaliyetlerini Enverî'nin *Düsturnâme*'sini esas alarak dönemin diğer kaynakları ve yapılan araştırmalarla mukayese etmek suretiyle inceleyen bir makale için bkz. Halil İnalcık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusades", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington, 1987, s. 309-341. Ayrıca bkz. E. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venedik, 1983.

3 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, c. 1, İstanbul 2000, s. 55.

4 İnalcık, *Turcoman Maritime Principalities*, s. 309-341.

5 Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, İstanbul, 1990, s. 342-343.

6 Karesi Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi ve donanmasının durumu ve Osmanlıların Rumeli fütuhatındaki rolü konusunda bkz. Zerrin Günal Öden, *Karası Beyliği*, Ankara, 1999, 62, 80-82.

7 Karamürsel gemisi ile ilgili olarak bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara, 1992, s. 88.

8 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (yay. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara, 1995, I,248-249. Neşrî'nin bu kaydını başka bir kaynakta bulmak mümkün olmamıştır. İsmi Yünc/Yence şeklinde de okunması münıkün olan Gelibolu beyinin aynı zamanda kapudan-ı derya olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

9 Gelibolu'nun Osmanlı denizciliğindeki yeri konusunda bkz. İdris Bostan, "Osmanlıların Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu", *Avrupa'ya İlk Adım, Uluslararası Sempozyum*, İstanbul, 2001, s. 48-49.

10 Osmanlı-Ceneviz ve Osmanlı-Venedik ilişkilerinin tarihî seyri ve Osmanlı denizciliğinin bu iki devletten nasıl etkilendiği konusunda bkz. Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 191-308, 342-343. Osmanlı denizciliğinin Venedik'ten etkilenmesi ile ilgili ayrıca bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 1, 3, 83, 101.

11 1423'te başlayıp yedi yıl süren Selanik kuşatmasının Venedik tarafından nasıl ilgiyle takip edildiği ve şehrin kurtarılması için yapılan teşebbüsler konusunda bkz. Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 285-296; ayrıca bkz. Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik*, (çev. G. Ç. Güven), İstanbul, 2000, s. 346-359.

12 Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 152; Boğaz'dan geçiş ile ilgili bazı uygulamalar için bkz. Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 380-381. Bu dönemde İstanbul Boğazı'ndan geçişin tabi olduğu kurallar ve Karadeniz'in ticarî ehemmiyeti konusunda bkz. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 329; Halil İnalcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Arkheion Pontou*, Atina, 1979, s. 74-89.

13 Biyografisi için bkz. İdris Bostan, "Baltaoğlu Süleyman Bey", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, s. 41.

14 Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-feth*, (haz. M. Tulum), İstanbul, 1977, s. 80-81; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, (haz. Ş. Turan), Ankara, 1991, s. 126.

15 Tursun Bey, *Târîh*, s. 147; İbn Kemâl, *Tevârih*, VII, 288.

16 İstanbul kuşatmasından önce Aydınoğlu Gazi Umur Bey de donanmasını Atina Körfezi ile İnebahtı Körfezi arasındaki altı millik mesafeyi (bugünkü Korint Boğazı) karadan geçirmiş ve Keşişlik (Germe/Hexamilion) Adası'nı fethetmiştir (Pîrî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, İstanbul, 1988, c. 2, vr. 158a). Tafsilat için bkz. Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1968, s. 44-45.

17 Bu hususta dönemin Osmanlı kaynaklarında yer alan bilgilerin değerlendirilmesi için bkz. İbn Kemal, *Tevârih*, s.52-53, dipnot 3; Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, İstanbul, 1971, s. 72-78; ayrıca bkz. Dukas, *Bizans Tarihi*, (çev. Vl. Mirmiroğlu), İstanbul, 1956, s. 166; Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 387; Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul, 1990, s. 153.

18 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 3.

19 A. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525", *American Historical Review*, sayı 75, s. 1899.

20 Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-feth*, (haz. M. Tulum), İstanbul, 1977, s. 171.

21 İnalcık, *Closing of the Black Sea*, s. 74.

22 Mahmud Paşa'nın Karadeniz kıyılarındaki deniz harekâtı için bkz. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, s. 132-134, 138-140.

23 Kefe ve diğer Kırım sahil şehirlerinin Osmanlı idaresine girişi ve bölgenin 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu için haiz olduğu önem konusunda geniş bilgi Yücel Öztürk'ün *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, (Ankara 2000.) adlı eserinde bulunmaktadır. Kefe'nin fethi sonrasına ait şehrin ticarî kapasitesini gösteren bir gümrük defterinin neşri için bkz. Halil İnalcık, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490* (ed. V. Ostapchuk), Cambridge (MA) 1996.

24 Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, s. 133, 139.

25 İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971, c. I, s. 276-278, 298-299.

26 Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs, The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angeloviç (1453-1474)*, Leiden, 2001, s. 155-156.

27 Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, s. 168-172.

28 Oruç b. Âdil, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, (yay. F. Babinger), Hannover 1925, s. 131. Osmanlıların Otranto seferi için en son değerlendirme için bkz. Konstantinos Giakoumis, "Osmanlıların Otranto ve Apulia Seferi (1480-1481)", çev. K. Akpınar, *Türkler* (ed. H. C. Güzel vd), IX, Ankara, 2002, s. 373-382.

29 Rodos'un Fatih devri kuşatması için bkz. Nicolas Vatin, *L'Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l'Empire Ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux siéges de Rhodes 1480-1522*, Paris, 1994, s. 148-149.

30 Matrakçı Nasûh, *Târih-i Sultan Bayezid*, TSMK, Revan, 1272, vr. 6b-10a.

31 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 348-349.

32 Matrakçı, *Târih*, vr. 21a-28a.

33 Colin Imber, "The Navy of Suleyman the Magnificient", *Archivum Ottomanicum*, VI, The Hague, 1980, s. 211.

34 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul, 1990, c. II, s. 176.

35 Bu konu ve Osmanlı denizciliğinin 15. ve 16. yüzyıllardaki Akdeniz serüveni ve özellikle korsanlık hakkında geniş bilgi için bkz. Andreas Rieger, *Die Seeaktivitäten der müslimischen Beutefahrer als Bestandteil der staatlichen Flotte während der osmanischen Expansion im Mittelmeer im 15. und 16.*

Jahrhundert, Berlin, 1994, s. 36-63. Bu eserle ilgili bir tanıtma yazısı için bkz. İdris Bostan, Kitabiyât, *Osmanlı Araştırmaları*, c. XVI, s. 253-257.

36 Osmanlıları Kuzey Afrika'da ve Akdeniz'de İspanya karşısında mücadeleye sevk eden asıl düşüncenin dinî sebeplere ve hâkimiyet mücadelesine dayandığı konusunda bkz. Abdulcelil et-Temîmî, "XVI. Yüzyılda Kuzey Afrika'daki Osmanlı-İspanyol Mücadelesinin Dini Arka Planı", (çev. M. Özdemir), *İslâmi Araştırmalar*, 12/2, (1999), s. 179-189.

37 Andrew Hess, "The Moriscos" An Ottoman Fifth Column in Sixteenth Century Spain", *American Historical Review*, 74/1, (Ekim 1968), s. 1-25. Moriskoların ve Yahudilerin İspanya'da maruz kaldığı muamelenin kısa bir özeti için bkz. Braudel, *Akdeniz Dünyası*, c. II, s. 91-119.

38 Osmanlı korsanlığının tanımı hakkında bkz. İdris Bostan, *Adriyatik'te Korsanlık 1575-1620, Osmanlılar, Uskoklar ve Venedikliler*, (basılmamış profesörlük takdim tezi), İstanbul, 1998, s. 14-20; Rieger, *Seeaktivitäten*, s. 9-19.

39 Portekizli denizcilerin Hint denizini aşarak Hindistan'a ulaşmaları kolay olmamıştır. Bu denizlere geldiklerinde kendilerine kılavuzluk yapan Ahmed ibn Mâcid ve benzeri Arap denizciler kendilerine rehberlik etmeseydi belki de bu macera akamete uğrayacaktı. İbn Macid ve eseri hakkında bkz. G. R. Tibbets, *Arab Navigation in the Indian Ocean Before the Coming of the Portuguese*, London, 1981 (rep.), XXVI+614 s.

40 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul, 1974, s. 12-15; Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi*, 31, İstanbul, 1978, s. 80-91; İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 378-381.

41 A. Hess, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı donanması için "imparatorluk donanması" tabirini kullanmaktadır: "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525", *American Historical Review*, sayı 75, s. 1892-1919.

42 İstanbul Tersanesi'nin kuruluşu ve müştemilatı hakkında bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 3-14.

43 A. Hess, *The Evolution*, s. 1909.

44 Şahabettin Tekindağ, "Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Câfer Kapudan'ın Arızası", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II/7, İstanbul, 1968, s. 66-70.

45 Geniş bilgi için bkz. Vatin, *Rhodes*, s. 329-360.

46 Barbaros Hayreddin Paşa'nın Akdeniz'deki faaliyetleri hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Ernle Bradford, *Barbaros Hayrettin* (çev. Z. Ağralı), İstanbul, 1970; Miguela Angel de Bunes, "Kanuni, Barbaros Paşa ve V. Charles: Akdeniz Dünyası", *Osmanlı*, (ed. G. Ören), Ankara, 1999, c. I, s. 392-397.

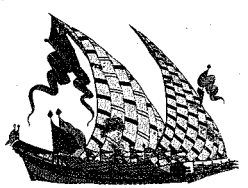
47 İdris Bostan, "Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid", *The Kapudan Pasha: His Office and his Domain*, Rethymnon 2002, s. 241-251.

48 Preveze ve Hint denizlerindeki Osmanlı varlığı hakkında bkz. Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi*, sayı 31, İstanbul, 1978, s. 65-146.

OSMANLILARIN DENİZLERE AÇILMA SÜRECİNDE GELİBOLU*

2.

Sahip olduğu stratejik mevki sebebiyle Çanakkale Boğazı çevresinde yer alan yerleşim bölgeleri içinde en önemlisi olan Gelibolu'ya sahip devletler bütün boğazı kontrol altına alabildiler ve Marmara ile Karadeniz'e geçişi ellerinde tuttular. Bu sebeple Gelibolu, İstanbul merkezli kurulan bütün imparatorluklar için de ileri bir deniz üssü oldu. Rumeli ve Anadolu'dan karşılıklı geçişler için de mühim bir geçit yeri olan Gelibolu, daha önceleri olduğu gibi Osmanlılar tarafından fethinden sonra da askeri ve ticari önemini yüzyıllarca korumaya devam etti. Türk fetihlerinin Anadolu'nun batı kıyılarına ulaşmasından kısa süre sonra ve özellikle Anadolu beylikleri döneminde Gelibolu'nun Türklerin ilgi alanına girdiği ve nihayet Süleyman Paşa tarafından fethedildiği görülmektedir (1354).[1]

Gelibolu, Osmanlıların sadece Balkanlar'a açıldığı ilk kapı ve hareket üssü değil, aynı zamanda denizlere çıkışının da ilk hareket noktasıydı ve bu özelliğini hiçbir zaman kaybetmedi. Akdeniz'e ve Marmara'ya yönelen ilk Osmanlı donanmaları burada hazırlandı; hatta Osmanlı fetihlerinin bütün Rumeli'ye ulaşmasından sonra, kara orduları bakımından önemini kaybetse bile donanma için stratejik konumu bakımından ehemmiyetini sürdürdü. Nihayet, Osmanlı ihtişamının doruğunda da İstanbul'dan Akdeniz'e doğru sefere çıkan donanma, Gelibolu'yu önemli bir toplanma yeri ve hareket üssü olarak kullandı.

Boğazların gerek askerî ve gerek iktisadi bakımdan ne derece mühim olduğunu takdir eden Yıldırım Bayezid, 1390 yılında Saruca Paşa'yı kapudan-ı deryalık görevine getirerek Gelibolu'da bir deniz üssü kurmakla vazifelendirdi. Şehrin Osmanlılar tarafından ilk fethinden 36, ikinci fethinden 23 yıl sonra uzun süre devam edecek olan limanın tahkimine ve tersane in-

* Bu makale, *Avrupa'ya İlk Adım, Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2001, s. 47-61'de yayınlanmıştır.

şasına başlandı. Bu faaliyetler sırasında harap olan dış kale yıkıldı ve buna mukabil bir tepe üzerinde bulunup hem şehre hem de limana hâkim olan iç kale yeniden yaptırıldı. Çektiri sınıfı gemileri (ki bunlar asıl itibariyle kürekle hareket ediyorlardı) düşman donanmalarının hücumundan ve fırtınalı havalardan korumak için yapılan ve iç içe iki büyük havuzdan oluşan suni liman temizlendiği gibi bu limanı muhafaza etmek üzere her iki limanın ağzına ikişer kule yapılmış ve gerektiğinde limanı kapatmak üzere üç katlı zincir çekilmiştir.[2] Bizans tarihçisi Dukas, bu limanın üç sıra kürekli kadırgaların barınmasına müsait olduğunu yazmaktadır.[3]

Gelibolu'nun deniz üssü olmasından sonra İzmit, Karamürsel ve Edincik gibi beylikler döneminden kalma tersanelerdeki harp gemileri buraya getirildi ve Gelibolu tezgâhlarında yeni tekneler inşa edildi. Bu limanla birlikte yapılan gemi inşa tezgâhları, malzeme muhafaza depoları, gemilerin su ihtiyacını temin için sahile yakın çeşmeleri, peksimet fırınları ve baruthaneleri ile Gelibolu tersanesi Osmanlı devletinde tam teşekküllü bir devlet tersanesi halini aldı. Bundan sonra Çanakkale Boğazı'nın Türk hâkimiyetinde olduğu ilan edildi ve boğazdan geçecek gemilerin kontrol edilmesine başlandı. Bu cümleden olarak gemiler Gelibolu önünde durdurulup muayeneye tabi tutuluyor ve emir dinlemeyenler cezalandırılıyordu. Bu dönemde Gelibolu'daki Osmanlı donanması 60 gemiden meydana gelmekteydi. Gelibolu'da böyle bir deniz üssünün kurulması Bizans İmparatorluğu'nun Akdeniz'le bağlantısını kopardı ve Yıldırım Bayezid bu durumdan cesaret alarak İstanbul'u kuşatmaya teşebbüs etti.[4]

Gelibolu, Osmanlı deniz kuvvetlerinin üssü olması yanında giderek Rumeli'de topraklarını genişleten Osmanlıların Anadolu ve Rumeli arasındaki irtibatını sağlaması ve askeri nakliyatın gerçekleştiği geçit yeri olması bakımından da önem kazandı. Yıldırım Bayezid'den sonra oğulları arasında çıkan anlaşmazlıklar sırasında (Fetret Devri) bunu fazlasıyla görmek mümkündür. Ankara Savaşı (1402) sonunda Osmanlıların Timur'a yenilmesi üzerine kurulmakta olan yeni devlet yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmişse de Gelibolu'daki donanma hiçbir zarara uğramadan gelişmeleri beklemek durumunda kaldı.

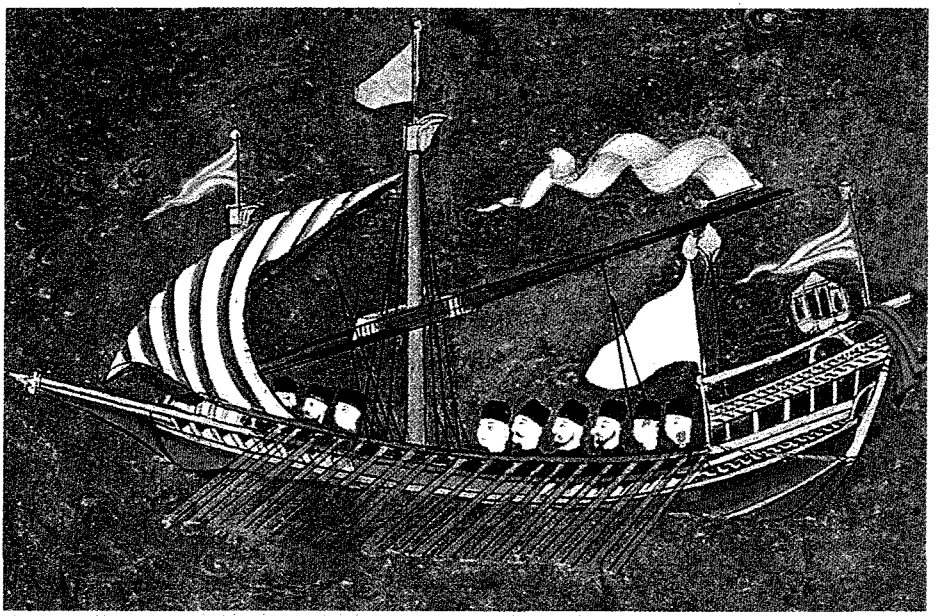
Bu dönemde Aragon kralı tarafından elçi olarak Timur'a gönderilen ve 1403 yılında Gelibolu'dan geçen seyyah Clavijo, burada harp gemilerinin ve diğer gemilerin korunduğu bir tersane ile büyük bir havuz bulunduğunu, gemilerin her an harekete hazır beklediğini ve sayılarının 40 kadar olduğunu anlatmaktadır.[5]

Çelebi Mehmed'in tahtı ele geçirmesinden sonra donanmaya önem vermesi, Gelibolu kalesini sağlamlaştırarak Boğaz muhafızlığını canlandırması, Osmanlı devletinin deniz savaşlarında başarılı sonuçlar almasını temin etti. Ünlü Türk denizcisi Çalı Bey, 1416'da Gelibolu üssünde hazırlanan donanmasıyla Venediklilere karşı büyük bir deniz savaşı yaptı ve sonunda yenildi ise de boğazın kontrolünü elinde tutmaya devam etti. Yine II. Murad zamanında Gelibolu'daki deniz üssünün takviye edilmesine çalışıldığı görülmektedir. 1429'da Ege Denizi'ne açılan donanma Venedik hâkimiyetindeki bazı adaları yağma ettiği gibi karadan kuşatılan Selanik'i denizden abluka altına aldı.[6]

İstanbul'un fethine kadar donanmanın en önemli üssü olan Gelibolu, Fatih'in ilk saltanat yıllarında yeniden tahkim edildi; hatta boğazın girişinde karşılıklı iki sahile Sultaniye ve Kilidbahir adlarında iki kale inşa edilerek geçiş tam anlamıyla kontrol altına alındı. Yine Baltaoğlu Süleyman Bey komutasında İstanbul'un fethine katılan Osmanlı donanması Gelibolu'da hazırlandı. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra Kadırga ve Haliç'te birer deniz üssü meydana getirdiyse de devletin asıl tersanesi Gelibolu'da faaliyet göstermeye devam etti.

Gelibolu'nun tersane ve deniz işlerine tahsisinden sonra şehir ve civarının yeni yerleşimlere uğradığı ve gelişerek imar edildiği tespit edilmektedir. Bu durum Gelibolu'yu ünlü denizcilerin yetiştiği bir şehir haline getirdi. Nitekim II. Bayezid devrinin şanlı denizcilerinden olan Kemal Reis bunların en önde gelenlerindendir. Tarihçi Kemalpaşazade, Kemal Reis hakkında bilgi verirken "*Mevlidi dâru'l-guzât Gelibolıydı ki, ol diyârun doğan oğlanları timsah gibi su içinde büyürler. Beşikleri ecel tekneleridür. Sabâhda ve ahşâmda gemicilerin silsiresi âvâzesiyle uyurlar*" diye yazmaktadır.[7]

Gelibolu'nun bir deniz üssü olarak önemi, Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'daki Galata (Haliç) tersanesinin bir devlet tersanesi şek-

Resim 2. Osmanlı baştardası. (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 172).

linde teşkilatlandırılıp genişletilmesine kadar sürdü[8]. 15. yüzyıl boyunca ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı donanmasına kumanda eden kapudan-ı deryalar Gelibolu sancakbeyi olarak görev yapıyorlardı. İstanbul'da Tersane-i Âmire'nin kurulmasından sonra Gelibolu tersanesi kısmen önemini kaybetmekle beraber idari statüsünü bir süre daha devam ettirdi. Nihayet Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na dehalet etmesinden ve kapudan-ı derya tayin edilmesinden sonra bir ara Rodos ve ardından Gelibolu, 1534'te yeni kurulan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, yani Kapudan-ı Derya eyaletinin merkez sancağı (Paşa livası) oldu. Bu tarihten itibaren donanmanın merkez üssü İstanbul'a taşındığından Gelibolu'da gemi inşa faaliyetlerinde önemli azalmalar görüldü.

15. yüzyılda Gelibolu'nun nasıl önemli bir deniz organizasyonuna merkezlik ettiği konusuna ışık tutacak son derece önemli verilere sahip bulunmaktayız. Nitekim, Gelibolu'ya ait Şevval 879 (Şubat 1475)[9] ve Rebî'ülâ-

hır 924 (Nisan 1518)[10] tarihli iki tahrir defteri şehrin Osmanlı denizciliği bakımından geldiği noktayı gösteren en eski kayıtları ihtiva eden arşiv belgelerini teşkil etmektedir.

15. yüzyılın son çeyreğine girerken kara ordusunu giderek güçlendiren Osmanlıların şimdiye kadar çok dikkat çekmemiş olsa bile güçlü bir şekilde donanmasını da geliştirdiği görülmektedir. Gelibolu'daki gemilerin organizasyonu ve yönetiminde rol alan gemicilerin, bulundukları gemilere göre gruplandırıldığı tespit edilmektedir. 1475 senesinde Gelibolu'daki donanma kadırga, kalyata, kayık, at gemileri ve tüccar gemilerinden oluşuyordu. Bunlardan kadırga, kalyata ve kayıklarda görev yapan reis, azap ve gûmiler maaşlı olarak donanmaya hizmet veriyorlardı. At gemilerindeki reislerin çiftlik gelirleri bulunuyordu. Tüccar gemileri ise, ihtiyaç halinde donanmaya katıldıklarından avarızdan muaftılar.

Her reisin bir kadırgaya sahip olduğunun kabul edilmesi halinde defterde yer alan "Cemâat-ı Reîsân-ı Kadırga" başlığı altındaki bölüklerin donanmada 93 kadırganın mevcudiyetine işaret ettiği anlaşılmaktadır.[11] Daha sonraki dönemlerde örnekleri görüldüğü gibi bu kayıtlarda donanmanın gemi mevcudu kadar donanma ricalinin mevcutları da yer almaktadır. Bu sebeple ilk kadırga, donanma komutanı olan kapudan-ı deryaya aitti ve genellikle o dönemde kim kapudan ise onun adına kaydedilirdi.[12] Osmanlı donanmasında kapudan-ı deryanın bindiği kadırga hem daha büyüktü, hem de daha fazla mürettebata sahip bulunuyordu. Nitekim 1475 senesine ait bu kayda göre kapudan kadırgasında otuz iki azap yanında beş gûmi ve yedi kişiden oluşan bir mehteran bölüğü yer alıyordu. Donanmada bir mehter bölüğünün bulunması, savaş esnasında askeri coşturmak için kara ordusunda bulunan mehterin bir benzerinin –sayısı az da olsa– mevcudiyetini göstermektedir. Azapların teşkilatlanması da yeniçeri bölüklerine benzemekte ve her bölükte bir odabaşı bulunmaktadır. Diğer kadırgalardaki azap sayısı genellikle ondu, gûmiler ise iki kişiden oluşuyordu. Odabaşıların yevmiyesi genellikle beş akçe, azap ve gûmilerin ise dört akçeydi. Gemilerdeki mürettebat arasında yer alan reis ve azapların tamamı Müslümanlardan teşekkül ettiği halde gûmiler arasında kısmen gayrimüslimlerin bulunduğu görülmektedir.

Donanmanın ikinci gemisi tersane kethüdasının nezareti altındaydı. Bu tarihte kethüda olan Hasan Veled-i Hoşkadem Ağa, on yedi akçe yevmiye alıyor ve ayrıca Lapseki'de bir mezraa tasarruf ediyordu. Üçüncü önemli kişi ise bu dönemde tersanenin gelir gider harcamalarını takip eden ve onların muhasebesini tutan kâtipti. Bu sorumluluk daha sonra emine devredilecek ve kâtip sadece bu muhasebelerin kaydını tutmakla görevli olacaktı. Kâtip Hüseyin sekiz akçe yevmiye alıyordu ve kendisi ile birlikte on üç kişilik mürettebatı bulunuyordu.

Kapudan, kethüda ve kâtibin dışında kalan diğer doksan kadırga birer reis ve azaplar topluluğunun oluşturduğu büyük bir kadro teşkil etmektedir. Buna göre 1475 senesinde devlet donanmasında görevli doksan üç kadırgada reisleriyle birlikte 1174 maaşlı mürettebat bulunduğu anlaşılmaktadır.[13]

Gelibolu tersanesine bağlı gemiler sadece kadırgalardan ibaret değildi ve kalyata, kayık ve at gemileri yanında kendi özel gemileriyle ihtiyaç halinde sefere katılmayı taahhüt eden tüccar gemileri de donanmanın mevcudunu teşkil eden gemiler arasında yer alıyordu.

1475 senesinde Gelibolu tersanesine bağlı beş kalyata bulunmakta ve her gemide bir reis ile birlikte beş azap görev yapmaktaydı. Böylece otuz kişilik bir mürettebat kalyatalara bağlı olarak Gelibolu tersanesinde bulunmaktaydı. Donanmada yer alan kayıkların sayısı ise on birdi ve elli dokuz kişilik bir mevcutları vardı.[14]

Gelibolu'da Rumeli ile Anadolu kıyıları arasında asker ve mühimmat taşımacılığında kullanılan ve yine bu amaçla deniz seferlerine de katılan at gemileri de önemli bir sayıya ulaştı. 1475'te tersaneye bağlı çalışan elli dokuz at gemisinden otuz dokuzunun reisleri gelirlerini tasarruflarında bulunan çiftliklerden elde etmekte,[15] diğerleri ise muhtemelen ücretle çalışmaktaydı.

Osmanlı donanmasının ihtiyaç olduğu takdirde tüccar gemilerinden de yararlandığı bilinmektedir. Özellikle büyük sefer senelerinde devlet, tüccar gemilerini ya asker sevk etmek veya malzeme ile yiyecek maddelerini taşıtmakta istihdam edebilmekteydi. Nitekim bu dönemde on üç tüccar gemisinin tersane hizmetine verildiği görülmektedir. Devletin denizlerde-

ki her türlü taşımacılık ihtiyacını karşılamak şartıyla gemi kullanmalarına izin verilen bu tüccar gemileri de Gelibolu tersanesine bağlıydılar.[16]

Böylece Gelibolu'da üslenen Osmanlı donanmasının 1475'teki kadırga, kalyata, kayık, at gemisi ve tüccar gemileriyle birlikte mevcudu 181 gemiden oluşmaktaydı ve sadece devletten maaş alan kadırga, kalyata ve kayıklardaki reis ve azapların teşkil ettiği görevli sayısı 1263'e ulaşıyordu.[17] Gelibolu'da görevli reis ve azapların maaşları ise Gelibolu gümrük gelirlerinden ödenmekteydi. Bu görevlilerin üç aylık recec 880 (Ağustos-Ekim 1475) maaşına ait bir ödeme kaydında ise sayılarının 1411 olduğu belirtilmiştir.[18]

Donanma gemilerinin kürekle hareket ettiği ve yelkeni yardımcı olarak kullandığı dönemlerde gemilerin hareket ettirilmesi için çok sayıda kürekçiye ihtiyaç vardı. Denizlerdeki gücünü giderek artıran Osmanlıların kısa sürede yüzden fazla kadırga türü gemiye sahip olması kürekçiye olan ihtiyacı da artırmıştı. Bu sebeple bölgedeki halkın bir kısmı avarız, haraç ve ispençe gibi vergilerden muaf olma karşılığında donanma gemilerinde kürek çekmekle görevlendirildiler. Tamamı gayrimüslimlerden oluşan kürekçilerin bir kısmı Gelibolu şehrinde, bir kısmı ise köylerinde oturuyordu. Gelibolu'da kırk bir kürekçi,[19] şehir merkezine bağlı olan Hora köyünde seksen sekiz kürekçi, Ganos köyünde kırk yedi kürekçi[20] olduğu dikkate alındığında toplam 176 kürekçi verdikleri anlaşılmaktadır.

Gelibolu'nun Eceovası nahiyesine bağlı Kirte ve Maydos köyleri de donanma için kürekçi veriyorlardı. Kirte'de 15, Maydos'ta 102 kürekçi avarız, haraç ve ispençeden muafiyet karşılığında donanmada kürek çekmekle mükelleftiler.[21] Böylece Gelibolu'dan toplam 293 kürekçi, donanmanın sefere çıkması halinde kürek çekmekle sorumlu tutuluyordu. Donanmanın bütün kürekçi ihtiyacı şüphesiz bu kadarla sınırlı değildi. Bir kadırgada ortalama 196 kürekçinin bulunduğu dikkate alınırsa kürekçi ihtiyacının diğer yollarla temin edildiği anlaşılacaktır.[22]

Gelibolu'da oturan ve donanmada savaşçı olarak bulunan dört cebeci, doksan dokuz topçu ve altı okçu olmak üzere 109 kişi mevcuttu.[23]

Gelibolu'da donanma hizmeti yanında tersanenin bakımı ve tamiri işlerini görmek üzere görev yapan diğer sınıflar da vardı. Bunların bir kısmı hizmeti karşılığında maaş veya ücret alırken bir kısmı da haraç, is-

Tablo 1. Gelibolu'da 1475 ve 1518 Yıllarında Donanma ve Tersane Hizmetinde Görev Yapanlar

	1475		1518	
Donanma Mevcudu	Gemi sayısı	Mevcud	Gemi sayısı	Mevcud
Kadırga cemaati	93	1174	93	296
Kalyata cemaati	5	30	-	-
Kayık cemaati	11	59*	-	-
At gemisi cemaati	59	59*	13	13
Tüccar gemisi	13	13	-	-
Kürekçi		293	-	299
Cebeci		4		4
Topçu		99		30
Okçu		6		-
Toplam	**181**	**1737**	**106**	**642**
Tersane Mevcudu				
Meremmetçi		17		13
Kalafatçı		6		29
Marangoz		41		7
Demirci		3		-
Makaracı		3		3
Kumbaracı		-		8
Üstüpücü		-		3
Malızenci		-		7
Limancı		1		-
Bıçkıcı		2		-
Ok yapımcı		3		-
Kürek yapımcı		10		4
Halat bükücü		3		
Toplam		89		74
TOPLAM	**181**	**1826**	**106**	**716**

* At gemisi ve tüccar gemisi mürettebatı bilinmediğinden sadece reisler toplama dahil edilmiştir.

pençe ve avarız-ı divaniye karşılığında bu görevlerini yerine getiriyorlardı. Örneğin, 1475'te üç kişi zemberek oku yontmakla sorumluydu ve avarızdan muaf olma karşılığında senede 10.800 ok hazırlamaktaydılar. Bu sayı 15. yüzyılda donanmada savaş aleti olarak çok miktarda ok kullanıldığını göstermektedir.

İskelelerin bakımında ve gemilerin tamir işlerinde çalışan benna ve meremmetçiler on yedi, kalafatçılar altı, marangozlar kırk bir, kürek yapıcılar on, demirciler üç, makaracılar üç, halat yapanlar üç, bıçkıcılar iki ve limancı bir kişiydi. Böylece toplam olarak seksen dokuz kişi tersane ve limanın bakımı ile gemi tamir etmek ve gemilere bazı malzemeleri hazırlamakla sorumluydu.[24] Bu sonuçlara göre 1475 senesinde Gelibolu'ya bağlı donanmanın mürettebatı 1737, tersane halkı 89 kişi olmak üzere toplam deniz personelinin sayısı 1826'ydı.

Bundan yaklaşık 45 sene sonra 1518'de donanma ve tersanenin durumunda gözle görülür bir değişme fark edilmektedir. Gelibolu'daki kadırga azap ve reisleri cemaatinde yine 93 bölük bulunmakla beraber mürettebatın sayısında önemli bir azalma tespit edilmektedir. Ayrıca kalyata, kayık ve tüccar gemileri kayıtlarda yer almamakta, at gemilerinde ise büyük bir düşüş görülmektedir. Çünkü Yavuz Sultan Selim'in büyük gayretleriyle yeniden kurulan İstanbul tersanesi artık imparatorluk tersanesi halini almış ve denizlerin merkez üssü Gelibolu'dan İstanbul'daki Galata (Haliç) tersanesine taşınmıştı. Bu dönemde Gelibolu'daki tersanede ve gemi inşa ve tamirinde çalışanlar ise meremmetçi, kalafatçı, üstüpücü, mahzenci ve makaracı gibi sanatkârlar ile kürekçi, topçu, cebeci ve kumbaracı gibi askeri personeldi.[25] Bu durumda donanma mevcudu 642, tersane halkı 74 kişi olmak üzere toplam 716 kişi bulunuyordu.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Gelibolu'daki donanma ve tersane mevcudu 1475 senesinde 1826 kişiyken 1518'de bu sayı 716'ya düşmüştür.

Kuruluşundan itibaren Gelibolu tersanesinin faaliyetlerini tam olarak takip etmek mümkün olmamakla beraber 15. yüzyılın sonlarına ait arşivlerimizde bulunan iki masraf defterinden istifadeyle konuya ışık tutmak mümkün olmaktadır. Buna göre 901-903 (1496-1498) yılları arasında, iki sene içinde, Gelibolu tersanesinde yirmi kadırga, beş kalyata, sekiz kayık ve

yirmi beş sandal inşa edilmiş, ayrıca on dokuz kadırga ve beş top gemisi tamir edilmiş ve yirmi dört at gemisinin de ikmali yapılmıştır. Gelibolu tersanesinde gemi inşası için yapılan masraflar Gelibolu'nun bütün giderlerinin % 52'sini teşkil etmektedir. Bu da 15. yüzyılın sonlarında Gelibolu tersanesinde yoğun bir faaliyet olduğunu göstermektedir.[26] Ancak 30 sene kadar sonra 1527'de durum oldukça farklıdır ve İstanbul'daki tersanenin ön plana çıkması sebebiyle Gelibolu tersanesinde gemi inşasına raslanmamaktadır.[27] Daha sonraki senelerde ise ihtiyaç üzerine gemi inşa ve tamirine devam edilmiştir. Nitekim, 1530'da bir baştarde, dokuz kadırga ve sekiz at gemisi tamir edilmiş ve otuz kadırga kalafat edilmişti.[28] 1544'te sekiz at gemisinin tamirine,[29] 1565'te beş kadırganın inşasına,[30] Kıbrıs seferinin henüz sürdüğü Nisan 1571'de on geminin tamamlanmasına çalışılmıştı.[31] İnebahtı mağlubiyetinden (1571) hemen sonra ise on dört gemi inşasına teşebbüs edilmişse de bilahare on tanesinin Kemer'de inşa edilmesine karar verilmişti.[32]

16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Gelibolu tersanesi önemini kaybetmekle beraber ihtiyaç halinde burada yine gemi inşa edildi ve donanma sefere çıkarken, Akdeniz'e açılmadan önce burada toplandı. 17. yüzyılda Gelibolu'yu gezen başta Evliya Çelebi olmak üzere yabancı seyyahlar da şehrin tersanesinden bahsetmekte, kısaca da olsa bilgiler vermektedirler. Nitekim, 17. yüzyılın başında Gelibolu'yu gezen Polonyalı Simeon, sefere çıkan kadırga ve gemilerin Gelibolu'da toplandıklarını ve buradan hareket ettiklerini, gemilerin yiyecek ve içeceklerinin burada hazırlanarak gemilere yüklendiğini yazmaktadır.[33] 1655 senesinin son aylarında Gelibolu'ya uğrayan Thévenot tersanede yedi eski kadırganın bulunduğundan bahsetmekte[34] ve Evliya Çelebi de tersane gözlerinde gazi kadırgaların bulunduğunu belirtmektedir.[35]

Gelibolu tersanesi, arşiv belgelerinde yer alan bilgilere göre 16-18. yüzyıllar arasında zaman zaman tamir edilmiştir. 1526 yılında otuz gemi inşa tezgâhı[36] bulunduğu anlaşılan tersaneye 1530'da dört tezgâh daha ilave edilmiş[37] ve 1565-66'da on dokuz tezgâh yapılmasına teşebbüs edilmişti. Bu amaçla Ekim 1565'te iç limanda tersane olarak kullanılan yerin ebadı araştırıldı ve tersanenin tamiriyle burada beş kadırganın inşası için gerekli kereste, taş, kireç gibi malzemelerin temin edilmesine çalışıldı.[38]

1569'da ise Gelibolu limanı yeniden temizletildi[39]. 1626'da tersanenin tamir edildiği ve tersanedeki kadırgaların bazı eksiklerinin giderildiği anlaşılmaktadır.[40] Yine Mart 1702'de deniz tarafındaki duvarları yıkılan iç limana lodos tesiriyle dolan kumların içeriye gemi girmesini engellediği bildirilerek limanın temizletilmesi yoluna gidildi.[41]

18. yüzyılın son çeyreğinde Gelibolu tersanesinin tamamen harap olduğu, zelzeleler dolayısıyla tavanından sonra duvarlarının da yıkıldığı ve yıkık duvarların taşlarının bazı kimseler tarafından gizlice alınarak liman etrafında mahzen ve dükkân yapımında kullanıldığı tespit edilmektedir. Bu durum İstanbul'a bildirilmiş olacak ki 13 Rebî'ülâhır 1180 (18 Eylül 1766) tarihli bir hükümle Gelibolu'daki görevliler uyarılarak tersane gözlerinin mesafelerini ölçmeleri ve taşlarını muhafaza etmeleri istendi. Bu tarihte Gelibolu tersanesinde limanın bir tarafında on iki, diğer tarafında üç olmak üzere on beş göz bulunduğu görülmektedir.[42]

Osmanlılar Rumeli'ye ilk adımı attıktan sonra giderek önem kazanan ve özellikle Osmanlı denizciliğine büyük katkısı olan Gelibolu, imparatorluğun yıkılışına kadar yüzlerce yıl gerek askeri ve gerekse ticari bakımdan bu önemini korudu.

NOTLAR

1 Gelibolu'nun Osmanlı idaresine girişi ile ilgili olarak bkz. Fevzi Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul, 1938, s. 34-37. Bu konuda ayrıca bkz. Halil İnalcık, "Gelibolu", *EI² (İng)*, II, London, 1965, s. 983; Feridun Emecen, "Gelibolu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul, 1996, s. 1.

2 Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi*, s. 41.

3 Dukas, *Bizans Tarihi* (çev. VI. Mirmiroğlu), İstanbul, 1956, s. 9.

4 Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi*, s. 42.

5 Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur* (çev. Ömer Rıza Doğrul, sad. K. Doruk), İstanbul 1993, s. 36.

6 Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi*, s. 44-46. Âşıkpaşazâde de bu sefere Gelibolu'dan donanmanın katıldığına temas etmektedir (*Tevârih-i Âl-i Osman*, Âli neşri, İstanbul 1332, s. 118).

7 İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân, VIII. Defter* (haz. Ahmet Uğur), Ankara 1997, s. 145.

8 Galata Tersanesi'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992.

9 Gelibolu'nun Osmanlı denizciliği içindeki önemini bize gösteren en mufassal ve önemli bilgilerin yer aldığı bu tahrir defteri Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79'da kayıtlı bulunmaktadır. Bu defterin s. 25-82 ve s. 170-175 arasındaki bölümü tamamen Osmanlı bahriyesinin Gelibolu'daki organizasyonu ile alakalıdır. Bu defterdeki bilgileri ilk defa kullanan H. İnalcık olmuştur (*Gelibolu*, s. 985).

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Tahrir Defteri (TD), nr. 75. Bu defterdeki bilgilere ilk dikkat çeken de F. Kurtoğlu olmuştur (*Gelibolu ve Yöresi*, s. 47-57). 1475 ve 1518 tarihli bu defterleri kullanmak suretiyle İbrahim Sezgin tarafından MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde *XV ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (İstanbul, 1998) adlı bir doktora tezi hazırlanmıştır.

11 Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79, s. 25-49.

12 Bu tarihte tayin edilmiş bir kapudan-ı derya bilinmemektedir. Ayrıca defterde kapudan kadırgasının reisi de kaydedilmemiştir. Ancak bu tarihten iki yıl sonrasına ait bir kayıtta 9 Zilka'de 881'e (23 Şubat 1477) kadar Hamza Bey'in, 21 Zilka'de 881'den (7 Mart 1477) itibaren de Ahmed Paşa'nın (Gedik) Gelibolu sancakbeyi olduğu tesbit edilmektedir (*BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, MAD.* nr. 176, s. 405b).

13 Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79, s. 25-49.

14 Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79, s. 50-52.

15 Bu çiftliklerin dokuzu Gelibolu'da ve otuzu ise Biga sancağına bağlı Çatalburgaz'daki Üçbaşlı köyünde bulunmaktadır. Bu çiftlikleri tasarrufunda tutmakla beraber biri Gelibolu'da diğeri Biga'daki iki reisin 1475'te ellerinde gemilerinin olmadığına işaret edilmiştir (Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O.79, s. 54-57).

16 Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79, s. 53.

17 At gemileri ile tüccar gemilerinde ne kadar mürettebat bulunduğu bilinmediğinden bu toplama dahil edilmemişlerdir.

18 (*MAD.* nr. 176, s. 402a). Bu sayının tahrir defterlerindekine göre daha fazla olmasının sebebi, Gelibolu'ya bağlı Kilitbahir ve Sultaniye'de görevli olan reis ve azapların da ilave edilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Ancak bu sayı 881'de (1477) 222'ye, 883'de (1478) ise 183'e düşmüştür (*MAD*, nr. 176, s.402a-b). Bu düşüşün sebebinin, Gelibolu'daki reis ve azapların kendi sayısındaki azalmadan mı, yoksa Gelibolu gümrüklerinden maaş ödenenlerin sayısındaki azalmadan mı kaynaklandığı tespit edilememiştir.

19 Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79, s.57-61. 1475'te Gelibolu'ya bağlı olan Manyas'tan kürekçi yazılan yirmi iki kişinin öldüğüne işaret edilmiştir.

20 Köylerde yaşayan kürekçilerden Hora'dakilerin yirmi dokuz oğlu, Ganos'takilerin yirmi yedi oğlu olduğu görülmektedir. Bunlar sancakbeyine 35'er akçe vergi ödemektedirler (Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79, s. 61-72). Bazı becayiş kayıtlarından öyle anlaşılmaktadır ki, bunlar ileride babalarının yerine kürekçi olacaklardır (BOA. TD. nr. 75. s.61).

21 Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79, s. 72-82.

22 Donanmanın kürekçi ihtiyacı ve hangi yollardan karşılandığı konusunda geniş bilgi için bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 187-220.

23 Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79, s. 174-175.

24 Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79, s. 171-175

25 BOA, *Tahrir Defteri*, nr. 75, s. 39-52, 57-64.

26 BOA. İbnülemin-Maliye, nr. 2, 4. Defterler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 16.

27 933-934 (1527-1528) tarihli Gelibolu harc-ı hassa defterinde gemi inşasından bahis yoktur (BOA. Kamil Kepeci, nr. 2548).

28 BOA. KK. nr. 5636, s. 5a, 8a, Krş. Sezgin, *aynı tez*, s. 84.

29 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s.16. Bu gemilerin tamir masrafları için 51.700 akçe harcanmıştı (BOA. *Maliyeden Müdavver Defterler*, (*MAD*). nr. 55, s. 431).

30 10 Cemâziyelevvel 973 (3 Aralık 1565) tarihli Gelibolu kadısına gönderilen hüküm: *MAD.* 2775, s. 625.

31 Sezgin, *aynı tez*, s. 84.

32 BOA. *Mühimme Defteri*, XVI, s. 150/297, s. 336/595.

33 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 15.

34 Jean Thévenot, bu kadırgaların Kıbrıs çıkarmasından kaldığı konusundaki halk arasında dolaşan kanaate katılmaz ve aslında bunların İnebahtı yenilgisi sonrasında buraya Korint Boğazı'dan insan gücü ile Adalar Denizi'ne nakledildiklerini ve sonra da Gelibolu'ya getirildiklerini yazmaktadır (*1655-1656'da Türkiye*, çev. N. Yıldız, s. 51).

35 Evliya Çelebi bu ifadesi ile gemilerin Kıbrıs seferinden kaldığı yolundaki kanaate iştirak ettiğini göstermektedir (*Seyahatnâme*, V, 319).

36 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 17.

37 KK. 5636, s. 7a.

38 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 17. 10 Cemâziyelevvel 973 (3 Aralık 1565) tarihli Gelibolu kadısına gönderilen hükümde Gelibolu tersanesinde on sekiz gemi inşa gözü için bazı mahzenlerin yerinin kullanılması ve yine bir başka tersane gözü için ihtiyaç duyulan kerestenin civardan temin edilmesi ve Gelibolu'da bulunan eski sarayın bozdurulup kereste, taş ve çivi gibi malze-

melerinin muhafaza edilmesi emredilmişti (BOA. *MAD.* 2775, s. 625). Ayrıca bkz. Sezgin, *aynı tez*, s. 84.

39 KK. 1767, s. 35b.

40 Bu sene aynı zamanda Gelibolu-Çardak iskeleleri de tamir edilmişti (*MAD*, nr. 453, s. 2, 4-5).

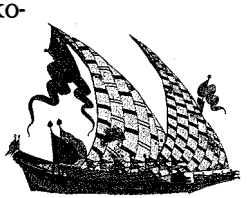
41 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 17.

42 BOA, Cevdet-Bahriye, nr. 2794.

CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD EYALETİNİN KURULUŞU, 1534*

3.

Osmanlı İmparatorluğu denizciliğinin ilk devirlerine ait bilgilerimiz, yeterli kaynaklara sahip olmadığımız için oldukça sınırlıdır. Bu sebeple Osmanlı deniz teşkilatının teşekkülü konusu da önemli bir ilgi odağı olmasına rağmen henüz tam anlamıyla aydınlatılabilmiş değildir. Bununla beraber dönemin kaynaklarında mevcut bilgilerden hareketle ve bu bilgileri sonraki uygulamaların ışığı altında değerlendirmek suretiyle birtakım tespitler yapmak mümkün görünmektedir. Bu araştırmada Osmanlı bahriyesinin belkemiğini oluşturan tersane ve donanmanın en üst düzeyde yöneticisi ve komutanı olan kapudan-ı deryanın başında bulunduğu eyaletin hangi aşamalardan geçtiği ve esas itibariyle nasıl teşekkül ettiği konusunda bazı ipuçları elde edilmeye çalışılacaktır.

Mevcut bilgilere göre, I. Murad devrinde Gelibolu Beyi Yenice Bey'in hazırladığı gemilerle Osmanlı ordusu Gelibolu'ya geçirildi ve eldeki gemilerle bölge düşman donanmasından korundu. Deniz işleriyle de görevlendirilen bu Gelibolu beyinin aynı zamanda kapudan-ı derya olarak kabul edilmesi doğru olacaktır.[1]

Kuruluş döneminde Osmanlı tersane ve donanmasının bütün faaliyetlerini yürüten ilk önemli isim ise Saruca Paşa'dır; çünkü 1390'da Yıldırım Bayezid, Gelibolu tersanesini adeta yeniden imar ve inşa ettirmek ve o günün şartlarında güçlü bir donanma vücuda getirmek istediğinde o sırada Anadolu beylerbeyliğinden azledilen Saruca Paşa'yı Gelibolu sancakbeyliği ile kapudan-ı deryalığa getirmiş, tersane ve donanmayı kurmakla görevlendirmiştir.[2] Gelibolu'nun Yıldırım Bayezid devrinde bir deniz üssü olarak teşkilatlandırıldığı, 922 (1516) tarihli Gelibolu tahrir defterinde de zikredilmektedir. Buna göre Gelibolu'ya bağlı bazı köylerin gemiler için zift, katran ve demir temin etmek karşılığında avarızdan muaf oldukları ve

* Bu makale, Tarih Dergisi, 38 (İstanbul, 2003), s. 61-78'de yayınlanmıştır.

ellerinde Bayezid tarafından verilmiş fermanlar bulunduğu anlaşılmaktadır.[3] Bu dönemden itibaren Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyi olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaletinin yönetimine ve donanmanın komutanlığına getirilmesine kadar bütün kapudanların esas itibariyle Gelibolu sancakbeyi olarak donanmaya kumanda ettikleri görülmektedir.

Bir sancakbeyi olarak tayin edilmekle beraber kapudan-ı deryaların yetki ve sorumlulukları bakımından diğer sancakbeylerinden farklı oldukları anlaşılmaktadır. Bu göreve gelenlerin görev yerleri ve bu görevden terfi ettikleri mevkiler dikkate alındığında bu husus daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim, Fatih Sultan Mehmed devrinde bazı vezir ve sadrazamların gözden düştüklerinde veya yeni bir göreve tayin edildiklerinde Gelibolu sancakbeyliği verilerek kapudanlık görevine getirildikleri görülmektedir. Örneğin, Vezir Zağanos Paşa gözden düştüğü sırada (1463),[4] Mahmud Paşa birinci sadaretinden sonra (1469),[5] Vezir Mesih Paşa Rodos muhasarasındaki başarısızlığı üzerine (1480)[6] yeniden göreve tayin edildiklerinde Gelibolu sancakbeyliği ile kapudan olmuşlardı. İbn Kemal, Mahmud Paşa'nın Gelibolu sancakbeyliğine tayininden bahsederken Gelibolu'nun bir "deniz beğliği" olduğunu belirtmiştir.[7] Yine Gedik Ahmed Paşa, sadaretten azlinden sonra, önce Rumeli hisarına hapsedilmiş ve 881'de (1477) affedilerek Gelibolu sancakbeyliği ile kapudan olmuştur.[8]

II. Bayezid devrinde Sinan Paşa (894/1489),[9] Küçük Davud Paşa (904-908/1499-1502),[10] Sinan Bey (909/1503)[11] ve Hersekzâde Ahmed Paşa (909-916/1504-1510)[12] gibi kapudan-ı deryalar da Gelibolu sancakbeyi statüsündeydiler. Bu durum Yavuz Sultan Selim devrinde ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin ilk senelerinde de değişmedi ve Gelibolu sancakbeyleri terfi ettiklerinde beylerbeyi oldular. Nitekim Sinan Bey (920-922/1514-1516) Gelibolu sancakbeyliğinden terfi ederek Rumeli beylerbeyliğine getirildi.[13] Özellikle Kanuni Sultan Süleyman devri başlarında kapudan-ı derya bulunanlar arasında Gelibolu sancakbeyliğinden Karaman, Rum, Şam ve Rumeli beylerbeyliklerine terfi edenler bulunmaktadır. Örneğin, Şadi Paşa[14] ve Lütfi Paşa[15] kapudanlıkdan Karaman beylerbeyliğine, Lala Sinan Paşa,[16] Behram Paşa,[17] Mustafa Paşa[18] ve Mehmed Paşa[19] Rum beylerbeyliğine, Hadım Süleyman Paşa Şam beylerbeyliğine[20] ve Kasım Paşa Rumeli beylerbeyliğine[21] yükseltilmişlerdi.

Bu dönemde, yani 933-934 (1527-1528) senelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumeli, Anadolu, Karaman, Rum, Mısır, Şam ve Diyarbekir olmak üzere sadece yedi eyalet bulunuyordu.[22]

Barbaros'un Osmanlı İmparatorluğu Hizmetine Girişi

Osmanlı bahriye tarihinde Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı donanması hizmetine girmesi, denizcilikle ilgili bir eyaletin teşkiliyle beylerbeyliğine ve donanma komutanlığına getirilmesi son derece önemli bir hadisedir. Bir taraftan Avrupa içlerine kadar ilerleyen Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer taraftan da denizlerde aynı başarıyı göstermesi gerekiyordu. Bu sebeple Barbaros gibi ünü bütün Akdeniz'i tutmuş bir deniz amiralinin Osmanlı devlet hizmetine girmesi, Osmanlı İmparatorluğu denizciliğinde bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Barbaros Hayreddin Paşa'dan önceki kapudan-ı deryaların kimler olduğu ve faaliyetleri konusunda yeterli ve kesin bir bilgiye sahip olmadığımız için dönemin kitabi kaynaklarının ve arşiv kaynaklarının büyük önemi bulunmaktadır, çünkü Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı hizmetine girdiği sırada kimin kapudan olduğu konusu dahi kesin değildir. Daha çok Kemankeş Ahmed Paşa'nın bu tarihlerde kapudan-ı derya olduğu ve Koron'da buluştuğu Barbaros ile İstanbul'a geldiği belirtilmekte[23] ise de, Barbaros'tan önce Osmanlı kapudan-ı deryasının kim olduğu hususuna açıklık getirecek asıl bilgiler sadece arşiv kayıtları arasında bulunmaktadır. Nitekim tespit edilebildiği kadarıyla, Kapudan Ahmed Bey, Evâhır-ı Şevval 938'de (26 Mayıs-4 Haziran 1532) 80 kadırgayla İspanya donanmasına karşı mücadele etmek üzere denize açılmış, fakat bir donanmayla karşılaşmadığı için geri dönmüştü. Koron'un işgali üzerine bir yıl süren başarısız kuşatmadan sonra[24] geri dönmek üzereyken burada Barbaros'un filosuyla birleşti ve İstanbul'a doğru yola çıktı. Halbuki bu sıralarda İstanbul'da "kapudan-ı derya"lığa, 7 Safer 940'ta (28 Ağustos 1533) Lütfi Bey'in[25] getirildiği görülmektedir.[26]

Akdeniz dünyasında Cezayir sultanı olarak şöhret kazanan Barbaros Hayreddin,[27] 7 Rebî'ülevvel 940'ta (26 Eylül 1533) İstanbul'a geldi[28] ve büyük bir merasimle karşılandı.[29] Beraberinde on reis[30] ve Tunus'taki ikti-

dar mücadelesinde kardeşi Mulay Hasan'a karşı Türk tarafını tercih eden Reşid[31] de bulunuyordu. Kanuni Sultan Süleyman tarafından kabul edilen Hayreddin Reis, 12 Cemâziyelevvel 940 (29 Kasım 1533) Cumartesi günü getirdiği hediyeleri saraya takdim etti. Bu hediyeler arasında 21 gılman ve 2 tavaşi ile birlikte maşrapa ve sürahi gibi gümüş kaplar; renkli kumaşlar; mercandan yapılmış bir taç; iki saat; kadife, atlas, kemha ve çukadan oluşan Frenk kumaşları bulunuyordu.[32] Osmanlıların bu sırada Hayreddin Reis adıyla meşhur olan Barbaros'u Mağrib beyi olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.[33]

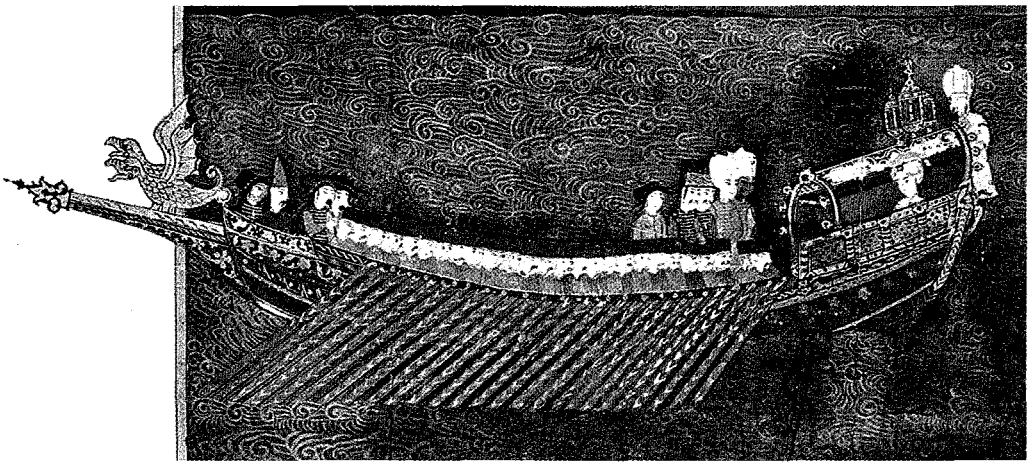
Kanuni Sultan Süleyman bu görüşmede Hayreddin Reis'i derya beylerbeyliğine getirmeyi uygun görmekle beraber, bizzat hükümet işlerinden sorumlu olan ve o sırada Irakeyn seferi hazırlıkları için serasker olarak Halep'te bulunan veziriazam İbrahim Paşa ile görüşmesini istedi.[34] Bunun üzerine Hayreddin Reis, muhtemelen Cemâziyelâhır 940'ta (Ocak 1534)[35] İstanbul'dan hareket etti ve Halep'te veziriazamla görüştü. Bu mülakat sırasında Barbaros "Mîrmîrân-ı Cezâyir şüd der deryâ-yı sefîd" (Akdeniz'deki adaların beylerbeyliği) görevine getirildi. 18 Receb 940 (2 Şubat 1534) tarihli bu inam kaydında Halep'ten ayrılmak üzere olan Hayreddin Bey'e iki hilat hediye edildiği[36] görülmektedir ki, bu tarihi Barbaros'un Cezayir Beylerbeyi sıfatıyla kapudan-ı deryalığa tayin tarihi olarak kabul etmek gerekir. Nitekim, İbrahim Paşa'nın bu vesile ile Venedik docuna gönderdiği Evâsıt-ı Receb 940 (25 Ocak-4 Şubat 1534) tarihli bir mektupta da, Hayreddin Paşa'nın Cezayir beylerbeyi olarak atandığı, donanmanın emrine verildiği ve Rodos'un ona ikametgâh olarak tahsis edildiği belirtilmekte, denizlere açıldığında kendisine yardım edilmesi istenmektedir.[37] Halep'ten ayrıldıktan yirmi iki gün sonra (Şubat sonları) muhtemelen deniz yoluyla[38] İstanbul'a gelen[39] Barbaros'un kapudan-ı deryâlığa tayini ile ilgili İspanya'ya ulaşan ilk haberler de 6 Mart 1534 tarihlidir ve Venedik elçi raporlarında yer alan bilgilere dayanmaktadır.[40]

Kanuni Sultan Süleyman'ın 4 Ramazan 940'ta (19 Mart 1534) vefat eden annesi Hafsa Sultan için 6 Ramazan'da (21 Mart) devlet ricaline bazı ihsanlarda bulunulduğunda "mîrmîrân-ı deryâ" olarak Hayreddin Paşa'ya da iki hilat verilmiş olması[41] Barbaros'un artık beylerbeyi rütbesi ve "paşa"

ünvanı ile anılmaya başladığını göstermektedir. 7 Ramazan 940 (22 Mart 1534)'da ise, "bahâriye"[42] olarak iki elbise verildi.[43]

Hayreddin Paşa'nın Halep'e gidiş-dönüş süresi esnasında ise, Lütfi Bey kapudan-ı derya olarak görevini sürdürdü ve 12 Cemâziyelâhır 940'ta (29 Aralık 1533) deniz seferine gönderilen donanma kürekçileri için kendisine hazineden ödeme yapıldı.[44] Ayrıca yürüttüğü kapudanlık görevi ile ilgili olarak en son 23 Receb 940'ta (7 Şubat 1534) salyâne ödendiğine[45] göre Hayreddin Paşa'nın beylerbeyliğe tayini üzerine de ikinci kapudan olarak görevine bir süre daha devam etmiştir. Nitekim Valide Sultan'ın vefatı münasebetiyle hilat verilenler arasında "kapudan-ı sânî", yani ikinci kapudan olarak Lütfi Bey de bulunmaktadır.[46] Lütfi Bey bu statüdeki kapudanlık görevini muhtemelen bir müddet daha sürdürmüştür ve 19 Şevval 940'ta (3 Mayıs 1534) hâlâ salyânesinin bir kısmını almaya devam etmektedir.[47] Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın veziriazamı olacak olan bu Lütfi Bey'in 12 Zilka'de 940'ta (25 Mayıs 1534) Karaman beylerbeyliğine atandığı görülmektedir.[48]

İstanbul tersanesindeki hazırlıklarını tamamlayan Hayreddin Paşa, Osmanlı donanmasını bir imparatorluk donanması olarak Akdeniz'e çıkarmak üzere yeniden teşkil etti. Bu maksatla Kanuni Sultan Süleyman tarafından kabul edildi[49] ve kendisine 4 Zilka'de 940'ta (17 Mayıs 1534)'da hilat giydirilerek inamda bulunuldu.[50] Kapudan-ı deryanın beraberinde 35'i baştarda, 52'si kadırga, 6'sı kalyata ve 7'si kayık olmak üzere 100 gemi ve 24.400 kürekçi, cenkçi ve alatçı bulunuyordu.[51] 270 topçunun[52] da birlikte hareket ettiği bu donanmanın asıl hedefi Tunus'taki iktidar mücadelesinde İspanya'ya karşı bölgeyi korumaktı.[53] Önce İtalya kıyılarını yağmalayan Barbaros, 6 Safer 941'de (17 Ağustos 1534) Benzert'e ulaştı. Buna karşılık İspanya Kralı V. Karlos da, 300 gemilik donanmasıyla 13 Zilhicce 941'de (15 Haziran 1535) Tunus'a asker çıkartarak Tunus Sultanı Mulay Hasan'ın yardımıyla burayı ele geçirdi. Bunun üzerine Tunus'tan Cezayir'e çekilmek zorunda kalan Barbaros, daha sonra donanması ile Mayorka Adası'na saldırdı ve pek çok ganimet ve esir alarak Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 942'de (6-16 Kasım 1535) İstanbul'a döndü.[54] Böylece Hayreddin Paşa mîrmîrân-ı deryâ olarak Osmanlı İmparatorluğu hizmetindeki ilk seferini tamamlamış oluyordu.

Resim 3. II. Osman'ın baştardası (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 182-183).

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti Hakkındaki İlk Bilgiler

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaletinin ortaya çıkışı ile ilgili gelişmeleri ve Cezâyir-i Garb eyaleti ile ilişkisini dönemin kitabi kaynaklarında ve arşiv malzemesinde yer alan bilgilerin ışığı altında değerlendirmek gerekmektedir.

Dönemin ünlü tarihçisi Celalzâde, Hayreddin Bey'in, İbrahim Paşa ile görüşmek üzere Halep'e gittiğinde orada kendisine Cezayir beylerbeyliği adı altında geldiği ülkenin beylerbeyliği, yani Cezâyir-i Garb beylerbeyliği verilmesinin kararlaştırıldığını ve bu hususun padişaha arz edildiğini, bunun sonucu olarak da 22 Ramazan 940'ta (6 Nisan 1534) Hayreddin Paşa'ya berat, tabl, nakkare ve tuğ gönderilerek Cezâyir-i Garb beylerbeyi olarak tayin edildiğini kaydetmektedir.[55] Yine Celalzâde'nin, 945'te (1538) ikinci adalar fütuhatına çıkan Hayreddin Paşa'dan Gelibolu sancakbeyi ve donanma kapudanlığı yanında Cezâyir-i Garb beylerbeyi olarak bahsetmesi dikkat çekmektedir.[56] Buna karşılık ona isnat edilen bir kanunname mecmuasında şehzade Bayezid ile Cihangir için tertip edilen Receb 946 (Kasım 1539) tarihindeki sünnet düğününe ait bir teşrifat kaydında Cezayir ve Cezayir-i Garb olarak iki ayrı beylerbeylik kaydetmesi[57] ve yine Tabakātü'l-memâlik'ine derc ettiği idarî teşkilata ait listede de iki ayrı eyalet

zikretmesi[58] bu hususta karışıklığa sebebiyet vermektedir. Bu durumun, eserlerin telif tarihi dikkate alınarak ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Bununla beraber, Celalzâde dışında –Matrakçı, sadece Barbaros'un vefatı ile ilgili bilgilerde muhtemelen Celalzâde'yi esas aldığı için istisna edilecek olursa– Hayreddin Paşa'nın ilk tayini sırasında Cezayir-i Garb beylerbeyi olduğuna dair bir bilgiye o döneme ait başka bir kaynakta rastlanmamaktadır. Nitekim, İbrahim Paşa'nın sadareti sırasında (929-942/1523-1536) tutulduğu belirtilen bir teşrifat kanunnamesinde de divanda diğer beylerbeyiler yanında Cezayir beylerbeyinin kaydedilmiş olması ilk dönemde bu ad altında sadece bir tek eyaletin bulunduğunu göstermektedir.[59]

Bostan ise, *Süleymannâme*'sinde hiçbir tereddüde mahal bırakmaksızın Hayreddin Paşa'ya "aktâr-ı bihârda olan cezâyirin beylerbeyiliği" verildiğini belirterek bu tevcihin Cezâyir-i Bahr-i Sefîd beylerbeyliği olduğunu anlatmak istemiş ve adeta tayinden bahseden ilk belgenin ifadesini yansıtmıştır.[60] Bu tarihlerde Venedik elçisi Daniele de Ludovici[61] ile İstanbul'a gelmiş olan Ramberti Benedetto da, kendisinin İstanbul'da bulunduğu 1534 senesinin ilk aylarında Barbaros'un deniz beylerbeyliğine tayin edildiğini ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dört vezirden dördüncüsü olarak ünvanının "paşa"ya çevrildiğini belirtmektedir.[62]

Dönemin diğer önemli kaynaklarından olan başta Lütfi Paşa[63] olmak üzere Matrakçı Nasuh,[64] Muhyi Çelebi[65] ve diğer anonim Osmanlı tarihleri[66] de Barbaros'a bu ilk görev tevcihinde derya beylerbeyliğinin verildiğinden bahsetmektedirler. Yine Matrakçı, *Süleymannâme*'sinde 2 Muharrem 950'de (7 Nisan 1543) Nice seferine çıkan[67] ve 8 Cemâziyelevvel 953'te (7 Temmuz 1546) vefat eden[68] Barbaros Hayreddin Paşa'dan "mîrmîrân-ı bihâr" olarak bahsetmektedir.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cezayir beylerbeyliğine tayini ile ilgili belgelerde yer alan bilgiler ise oldukça tafsilatlıdır. Yukarıda da zikredildiği gibi, Barbaros Irakeyn seferi hazırlıkları için Halep'te bulunan ve kendisini burada kabul eden Vezir-i azam İbrahim Paşa tarafından 18 Receb 940'ta (2 Şubat 1534) Cezayir-i Bahr-i Sefîd beylerbeyliğine tayin edilmişti.[69] Bizzat Hayreddin Paşa'ya gönderilen Evâsıt-ı Muharrem 941 (23 Temmuz 1534) tarihli bir fermanda kendisine Cezayir beylerbeyi olarak hi-

tap edildiği gibi,[70] Venedik docuna gönderilen 940 (1534) ve 941 (1535) tarihli diğer bazı mektuplarda da ünvanı Cezayir beylerbeyi olarak geçmekte, denizlerin ve adaların (cezâyirin) muhafazası ile vazifelendirildiği ifade edilmektedir.[71] Yine 946 (1539) senesine ait Nova seferine katılan donanma mürettebatı ile ilgili bir mevacib muhasebe kaydında Hayreddin Paşa'nın "mîrmîrân-ı cezâyir ve kapudan" olduğu belirtilmektedir.[72]

29 Şevval 949'da (5 Şubat 1543) İspanya seferi için denize açılma izni alan Hayreddin Paşa'ya, birkaç ay içinde hazırlıklarını tamamladıktan sonra İstanbul'dan ayrılmak üzereyken "mîrmîrân-ı Cezâyir" olarak muhtemelen bir kısmı diğer donanma reislerine verilmek maksadıyla 50 hil'at verildi.[73] Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın onuncu sefer-i hümayûnu olan Avusturya seferi sırasında fethettiği Şikloş Kalesi'nde 7 Rebî'ülâhır 950'de (10 Haziran 1543) dağıtılan inamlar arasında İnebahtı sancakbeyine de hil'at giydirildi ve onun "mîrmîrân-ı Cezâyir" olan Hayreddin Paşa'nın eyaletine bağlı olduğu ifade edildi.[74] Ayrıca Tunus halkı tarafından İspanya'ya karşı, Cezayir halkı tarafından da bölgedeki iç karışıklıkları gidermek amacıyla Hayreddin Paşa'ya hitaben yazılan 950 (1543-1544) tarihli mektuplarda doğrudan beylerbeyliğinden bahsedilmese bile "vezîrü'r-reîs, emîrü'l-kebîrü'l-muazzam, vezîrü'l-vüzerâ kebîrü'l-küberâ" gibi sıfatlarla hitap edilmesi onun vezir sıfatıyla beylerbeyi bulunduğuna işaret etmekte, Cezâyir-i Garb ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.[75]

Barbaros Hayreddin Paşa'nın kendisine hitaben yazılan 8 Şa'ban 951 (25 Ekim 1544) tarihli bir fermanda "Cezâyir beylerbeyisi ve kapudanım" ifadesi kullanılması yanında eyalete bağlı olarak Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı ve Karlıili sancaklarının zikredilmesi,[76] bu eyalet ile Cezâyir-i Garb arasında doğrudan bir irtibat olmadığını göstermektedir. Yine Ramazan 951-Safer 952 (Ocak-Nisan 1545) tarihleri arasında Cezayir Beylerbeyi Hayreddin Paşa'ya gönderilen pek çok hüküm de bu hususu teyit etmektedir.[77]

Bütün bu belgeler de göstermektedir ki, Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyi olarak görev yaptığı eyalet, deniz beylerbeyliği olarak bilinen Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaletidir.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatından sonra kapudan-ı deryâlık görevine gelenler, bazen önce Gelibolu sancakbeyi olarak kapudan-ı deryâ

tayin edilmiş ve bir süre sonra da Cezayir beylerbeyliğine yükseltilmişlerdi; Sokollu Mehmed Paşa ve Piyale Paşa bu uygulamaya örnek gösterilebilir. Nitekim 8 Cemâziyelevvel 953'te (7 Temmuz 1546) Gelibolu sancakbeyi olarak kapudan-ı deryalık mevkiine tayin edilen Sokollu Mehmed Paşa, yaklaşık bir yıl sonra 18 Rebî'ülevvel 954'te (8 Mayıs 1547) "mîrmîrân-ı cezâyir" olarak beylerbeyliğe yükseltilmiştir.[78] Piyale Paşa ise, önce Gelibolu sancakbeyi olarak 15 Safer 962'de (9 Ocak 1555) kapudanlığa getirilmiş[79] ve 965(1557)'deki Minorka seferinden zaferle dönmesi üzerine Cezayir beylerbeyliğine getirilmiştir.[80] Bu uygulamalar ilk dönemlerde eyaletin beylerbeyliğine yapılan atamalarda hizmet yeterliliğinin ön planda tutulduğunu göstermekte ise de, Sokollu Mehmed Paşa'dan sonra 15 Rebî'ülâhır 956'da (13 Mayıs 1548) Sinan Paşa'nın doğrudan "Mirmirân-ı Cezâyir-i Bahr-i Sefîd ve Kapudânî" olarak tayin edilmesinde, veziriazam Rüstem Paşa'nın kardeşi olmasının rol oynadığını göstermektedir.[81] Piyale Paşa'dan sonraki diğer kapudan-ı deryaların Cezayir beylerbeyi olarak bu görevi sürdürdükleri bilinmektedir.[82]

Cezâyir-i Garb beylerbeyleri ile ilgili bir liste,[83] bize diğer beylerbeylerin kimler olduğu konusunda fikir vermekte ve bunlardan hiçbirinin Barbaros Hayreddin Paşa dahil bildiğimiz Osmanlı dönemi kapudan paşalarından biri ile aynı zamanda görevde olmadığını göstermektedir.

Cezayir-i Bahr-i Sefîd ve Cezayir-i Garb Eyaletlerinin İlk Dönemleri

Muhtemelen iki eyaletin adlarının aynı olması konu ile ilgili bir yanlış anlamaya yol açmıştır; Barbaros'un Osmanlı İmparatorluğu hizmetine iltihak ettiği dönemde Kuzey Afrika'daki Cezayir için "Mağrib" yanında"Cezayir" tabirinin de kullanılması bu iki eyaletin karıştırılmasına sebebiyet vermiş olmalıdır. XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait coğrafi bilgiler, Kuzey Afrika'daki "Cezayir" ile önceleri sadece Cezayir şehrinin kastedildiğini belirtmektedir. Örneğin Piri Reis *Kitab-ı Bahriye*'sinde "Vilâyet-i Mağrib" veya "Diyâr-ı Mağrib" adıyla Akdeniz kıyısında yer alan Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ı içine alan bir bölgeyi ifade etmekte ve Cezayir şehri için "Kal'a-i Cezâyir" tabirini kullanmaktadır.[84] Barbaros Hayreddin Paşa'nın İstanbul'a ilk gelişinde "Mîr-i Mağrib" olarak kabul edilmesi,

onun Cezayir ülkesini içine alan bölgeyi temsil ettiğini ve Cezayir şehrinin de bu bölgenin merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. Yine 942 (1536) tarihli bir ruznâmçe defterinde Barbaros Hayreddin Paşa'nın daha önce Cezayir-i Garb'ın idaresi için vekil bıraktığı Hasan Ağa'dan "hâkim-i Vilâyet-i Cezâyir"[85] ve 957-958'de (1550-1551) "mîr-i sâbık-ı liva-i Cezâyir"[86] olarak bahsedilmesi Cezayir'in ilk dönemlerde henüz sancak statüsünde olduğunu göstermektedir. Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaleti ile Cezayir-i Garb eyaletini ilk defa birlikte gösteren kaynak, 957-958 (1550-1551) senesine ait bir sancak tevcih defteridir. Bu defterde her iki eyalet ayrı şekilde kaydedilmiş ve deniz beylerbeyliğine işaret eden eyalet "Cezâyir-i Bahr-i Sefid ve Kapudânî" adı altında, Kuzey Afrika'daki eyalet ise "Cezâyir-i Vilayet-i Mağrib" şeklinde yer almıştır.[87] Osmanlı kaynaklarında Afrika'daki Cezayir için esas itibariyle "Cezâyir-i Garb" veya "Mağrib-i Zemin" tabirleri kullanılmıştır. İki eyaletin birbirine yakın isimleri sebebiyle ilk dönemlerde hangi eyaletin kastedildiği karıştırılmış ve aynı şahsa tevcih edildiği zannedilmiş olsa bile bu doğru değildir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın kendi imkânları ile fethettiği ve bu sebeple "Cezâyir Sultanı" olarak tanındığı Cezayir-i Garb'ın önceleri şeklen Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Barbaros, İstanbul'a geldiği zaman Mağrib beyi olarak kabul edilmiştir. Cezayir beylerbeyi tayin edildiği zaman da deniz beylerbeyi ve kapudan olarak tayin edilmiş, Cezayir-i Garb ise bir müddet daha sancak statüsünde kalmıştır. Bu dönemde Cezayir'in idarî sorumluluğu Hayreddin Paşa'nın üzerinde bırakılmış, vekâleten Hasan Ağa tarafından sancakbeyi statüsünde yönetilmiştir. Nitekim Hayreddin Paşa'nın oğlu Hasan Bey (Paşa), daha babasının sağlığında Rebî'ülevvel 952'de (Mayıs 1545) Cezayir sancakbeyliğine getirilmiştir.[88] Bu sırada Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayir beylerbeyi olarak görevine devam etmektedir.[89] Hasan Paşa'nın Cezayir beylerbeyliğine tayin tarihi 13 Safer 955'tir (24 Mart 1548).[90] Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaletinin sancakları konusunda da ilk dönem için yeterli bilgiler bulunmamakla beraber, eyaletin ilk teşkil edildiği tarihte Rodos'un eyalet merkezi yapıldığı ve diğer adaların buraya bağlandığı görülmekte ve Gelibolu'nun da bu eyaletin bir sancağı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Barbaros Hayreddin Paşa eyalete beylerbeyi ta-

yin edildiği halde kendisinden önce kapudan olan Lütfi Bey'in beş altı-ay kadar bir süre bu görevde devam etmesi Rodos'un eyalet merkezi olduğu tezini kuvvetlendirmekte ve Gelibolu sancağının da eyalet sancağı arasında bulunduğunu göstermektedir. 948 (1541) senesinde ise Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaleti içinde Gelibolu sancağı merkez olmak üzere Midilli ve Rodos sancakları yer alıyordu.[91] 951'de (1544) eyalette Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı ve Karlıili sancakları bulunuyordu.[92] Gerek Celalzâde'nin *Tabakãtü'l-memâlik*'ine derc ettiği idarî teşkilata ait listede[93] ve gerekse 957-958 (1551-1552) tarihli sancak tevcihine ait listede[94] sancak sayısı altıdır ve Gelibolu, Eğriboz, Karlıili, İnebahtı, Rodos ve Midilli'den oluşmaktadır. Eyaletin kuruluşunda her ne kadar Barbaros Hayreddin Paşa'ya Rodos, paşa sancağı olarak verilmiş olsa bile daha sonra yine Gelibolu'nun eyalet merkezi olduğu görülmektedir. Daha sonraki tarihlerde ise eyalete çeşitli haslı ve salyâneli sancaklar ilave edilmiştir. Bu sancakların haricinde sefer senelerinde donanma ile giden timarlı sancakların sayısı da bir hayli fazladır. Nitekim, 945 (1538) senesinde ikinci defa adalar seferine çıkan Barbaros Hayreddin Paşa'nın donanmasına Anadolu eyaletinden 19 sancak katılmıştır.[95] Bu sancaklardan bir kısmı daha sonraki tarihlerde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaletine bağlanmıştır. Yukarıdan beri izah edilen bilgilerin ışığında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaleti veya Kapudan-ı Derya eyaleti olarak bilinen eyaletin aynı eyalet olduğu ve ilk deniz beylerbeyliği olarak teşkilatlandırıldığı, bu eyaletin Cezayir-i Garb eyaleti ile bir ilgisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaletinin kuruluşu Barbaros Hayreddin Paşa'nın resmen Osmanlı İmparatorluğu hizmetine girmesiyle başlamış ve adını Akdeniz'deki (bugünkü Ege Denizi) adalara verilen genel bir ad olarak "Cezayir"den almıştır. Bu eyaletin denizlerle ilgisi ise "kapudânî" isminin ilavesi ile "Cezâyir-i Bahr-i Sefîd ve Kapudânî" şeklinde birleştirilmesiyle ortaya konulmuştur. Bu sebeple arşiv belgelerinde eyaletin beylerbeyine hitaben bazen "Cezayir beylerbeyi", bazen de "kapudan" veya "kapudan paşa" ifadelerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 1. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin Kuruluşu Öncesinde Bazı Kapudan-ı Deryâlar (1476-1546)

Kapudan-ı Derya	Görev Tarihi	Kaynak
1 Hamza Bey	B 881-ZA 881 (X 1476-II 1477)	*MAD.* 176, s. 405b
2 Gedik Ahmed Paşa	21 ZA 881-29 L 882 (7 III 1477-3 II 1478)	*MAD.* 176, s. 405b
3 Mesih Paşa	885-893 (1480-1488)	Dânişmend, *Kronoloji*, V, 176; Aşıkpaşazâde, s. 236
6 Ahmed Paşa Hersekzade	893 (1488)	İbn Kemal, *Tevârih*, VIII, 108
4 Sinan Paşa	23 C 894-N 902 (24 V 1489-3 V 1497)	İE-Maliye, nr.2
5 Mustafa Bey	L 902-CA 904 (VI 1497-XII 1498)	İE-Maliye, nr.3-4
7 Küçük Davud Paşa	ZA 904-908 (VI 1499-1502)	Aşıkpaşazâde, s. 263, İbn Kemal, *Tevârih*, VIII, 220, 243, 244
8 Sinan Bey	23 C 909'da Gelibolu Sancakbeyi	Barkan, *Belgeler*, s. 329, 331
9 Ahmed Paşa Hersekzade	893 (1488) ve 23 N 909-RA 916 (10 III 1504-VI. 1510)	Barkan, *İstanbul* , s. 355; *Ruznamçe Defteri*, s. 389, 433, 435
10 İskender Bey	RA 916-21 L 917 (VI 1510-II I 1512)	*Ruznamçe*, s. 389, 433, 435
11 Hasan Paşa	21 L 917 (II I 1512) Gelibolu Sancakbeyi oldu	*Ruznamçe*, s. 492
12 İskender Bey	21 R 919 (21 VI 1513)'da görevi bitti	*MAD.* 7, s. 311a
13 Kasım Bey	21 R 919-17 M 920 (21 VI 1513-14 III 1514)	*MAD.* 7, s. 311a, 312a
14 İskender Bey	17 M 920-14 ZA 920 (14 III 1514-31 XII 1514)	*MAD.* 7, s. 312a, 313 b; *Haydar Çelebi*, 1, 464
15 Sinan Bey	14 ZA 920-23 RA 922 (31 XII 1514-26 IV 1516)	*MAD.* 7, s. 313b, 107b, *Haydar Çelebi*, 1, 476
16 Cafer Ağa	23 RA 922-L 926 (26 IV 1516-IX 1520)	*MAD.* 7, s. 313b; Bostan, *Süleymannâme*, vr. 7b

17	Şâdi Paşa	L 926-S 927 (IX 1520-I 1521)	Bostan, *Süleymannâme*, 11b
18	Sinan Paşa	S 927-ZA 927 (I 1521-X 1521)	Bostan, *Süleymannâme*, 36b
20	Mustafa Bey (Palak)	ZA 927-27 M 929 (X 1521-16 XI 1522)	Bostan, *Süleymannâme*, 40a, 49b, *Haydar Çelebi*, 1, 537
19	Behram Paşa	27 M 929-RA 929 (16 XI 1522-1 1523)	Bostan, 49b, 57a-b
21	Lütfi Paşa	RA 929-Ş 929 (1 1523-VI 1523)	Bostan, *Süleymannâme*, vr. 60b
22	Süleyman Paşa	Ş 929-Ş 931 (VI 1523-VI 1525)	Bostan, *Süleymannâme*, vr. 60b, 67b, 72b
23	Kasım Paşa	Ş 931-934 Kış (VI 1525-1528)	Bostan, *Süleymannâme*, vr. 74b, 77b, 98b
24	Mustafa Paşa (Palak)	934 Kış-R. 936 (1528-XII 1529)	Bostan, *Süleymannâme*, vr. 98b, 117b; Gökbilgin, *Rumeli Eyaleti*, s. 252
25	Mehmed Bey	R 936-937 (XII 1529-1531)	Bostan, *Süleymannâme*, vr. 117b, 127b
26	Ahmed Bey (Kemankeş)	CA 938-7 S 940 (XII 1531-28 VIII 1533)	K.K. 1863, s. 113; Bostan, *Süleymannâme*, vr. 130a
27	Lütfi Bey	7 S 940-18 B 940 (28 VIII 1533-2 II 1534)	KK. 1863, s. 113; Bostan, *Süleymannâme*, vr. 147b
28	Hayreddin Paşa	18 B 940-8 CA 953 (2 II 1534-7 VII 1546)	KK. 1863, s. 113; Bostan, *Süleymannâme*, vr. 56b

Notlar

1 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (yay. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara, 1995, c. 1, s. 248-249. İsmi Yünc veya Yenice olarak da okunabilecek olan bu bey ile ilgili başka bir kaynakta bilgi bulunamamıştır.

2 Gelibolu tersanesinin Osmanlılar devrinde yeniden kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. İdris Bostan, "Osmanlıların Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu", *Avrupa'ya İlk Adım, Uluslararası Sempozyum*, İstanbul, 2001, s. 47-61. Ayrıca bk. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara, 1992, s. 14-15.

3 Irène Beldiceanu-Steinherr, "L'Approvisionnement de l'Arsenal de Gallipoli en Boudron, Bois et fer en 1516", *The Kapudan Pasha, His Office and Hxis Domain, ed. E. Zachariadou*, Rethymnon 2002, s. 71-86.

4 İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971, V, 175.

5 Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l-feth* (haz. Mertol Tulum), İstanbul, 1977, s. 147; Neşrî, *Cihan-nümâ*, s. 785. Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, s. 171. Y. Yücel-H. E. Cengiz, "Ruhi Tarihi", *Belgeler*, 18, Ankara 1992, s. 462. Mahmud Paşa'nın kapudan olarak 1469-1472 arasında Gelibolu sancakbeyi olduğu konusunda bk. Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs, The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Paşa Angelović 1453-1474*, Brill, 2001, s. 167-168.

6 Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3407, vr. 152b.

7 İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, VII. defter, (nşr. Ş. Turan), Ankara 1991, s. 279, 284-285. Ayrıca bk. Şehabeddin Tekindağ, "Sadrıâzam Adnî Mahmud Paşa'ya Ait Bir Tedkik Münasebetiyle", *Belleten*, 95, Ankara 1960, s. 520.

8 Gedik Ahmed Paşa, 21 Zilka'de 881-29 şevval 882 (7 Mart 1477-3 Şubat 1478) tarihleri arasında Gelibolu sancakbeyi olarak görevine devam etmiştir (BOA. *MAD*, nr. 176, vr. 405b). Bazı kaynaklarda Arnavud (Avlonya) sancakbeyliği verildiği kaydedilmektedir (Yücel, *Ruhi Tarihi*, s. 468; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, VII, 470). Gedik Ahmed Paşa'ya önce Selanik sancakbeyliği verildiği konusunda bk. Hoca Sadeddin, *Tacü't-tevârih*, İstanbul, c. 1, s. 566.

9 23 Cemaziyelâhır 894'te (24 Mayıs 1489) 700.000 akçelik has ile Gelibolu sancakbeyliğine getirildi (*MAD*. 17893, s. 408).

10 Zilka'de 904'te (Haziran 1499) Gelibolu'nun emiri ve kapudanıydı ((İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997, VIII, 178). Yine 905 (1500) senesinde de Davud Bey'in, Gelibolu kapudanı olduğu görülmektedir (Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, TSMK, Revan 1272, s. 22). Bu görevde 908'e (1502) kadar kaldığına dair bk. İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman* , VIII, s. 220, 243-244.

11 23 ve 28 Cemâziyelâhır 909'da (13 ve 18 Aralık 1503) Gelibolu mirlivası olan Sinan Bey'e in'amda bulunulmuştur (Ömer Lütfü Barkan, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, sayı 13, Ankara 1979, s. 329, 331).

12 Ahmed Paşa'nın ilk kapudanlığı 893 (1488) senesindedir (*Âşıkpaşazâde*, s. 236; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, VIII, 108). İkinci defa Gelibolu sancakbeyi olarak kapudanlığa tayini ise 23 Ramazan 909'dadır (10 Mart 1504) (Barkan, *İstanbul Sarayları*, s. 355; *l"Documenti Turchi"*

dell'Archivio di Stato di Venezia, haz. M. Pia Pedani-Fabris, Roma 1994, s. 37). Ahmed Paşa'nın 26 Cemâziyelâhır 910-15 Safer 915 (4 Aralık 1504-4 Haziran 1509) tarihleri arasında bu görevdeyken çeşitli in'amlar ve maaşlar aldığı anlaşılmaktadır (Mustafa Açıkgöz, *II. Bayezid Devri İn'âmât Defteri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 40, 84, 106; *Ruznâmçe Defteri*, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. 0.71, s. 154, 165, 192, 199, 211, 219, 225, 233, 238, 240, 241, 250, 332). 11 Rebî'ülevvel 916 (18 Haziran 1510)'da İskender Bey Gelibolu sancakbeyi bulunduğuna göre (*aynı defter*, s. 389, 433, 435) Hersekzâde, bu tarihlere kadar görev yapmış olmalıdır. İbn Kemal, Hersekzâde'nin bu göreve getirilişini, kendi isteğiyle ayrıldığı sadaretten sonra padişahın iltifatı olduğunu ve 916 sonlarına (1511 başları) kadar devam ettiğini belirtmektedir (*Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII, 237, 281-282).

13 Sinan Bey'in yerine kapıağası Cafer Ağa, 23 Rebî'ülevvel 922 (26 Nisan 1516)'de 500.000 akçelik has ile kapudan tayin edildi (*MAD.* 7, s. 313b; "Haydar Çelebi Ruznâmesi", Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, İstanbul, 1274, c. 1, s. 476-477).

14 Safer 927'de (Ocak 1521) kapudan iken Karaman beylerbeyi oldu (Bostan Çelebi, *Süleymanname*, Süleymaniye Kütübhanesi, Ayasofya Ktp, nr. 3317, vr. 11b).

15 Şa'ban 929'da (Haziran 1523) kapudan iken Karaman beylerbeyi oldu (Bostan, *Süleymannâme*, vr. 60b). Bu Lütfi Paşa, Rebî'ülâhır 939 (Kasım 1532)'da Şam beylerbeyiyken vefat ettiğine (vr.143a) göre sadrazam Lütfi Paşa'dan ayrı olmalıdır.

16 Zilka'de 927'de (Ekim 1521) kapudan iken Rum beylerbeyi oldu (Bostan, *Süleymannâme*, vr. 36b).

17 Rebî'ülevvel 929'da (Ocak 1523) kapudan iken Rum beylerbeyi oldu (Bostan, *Süleymannâme*, vr. 49b, 57a-b).

18 Avlonya beyiyken Safer 933'te (Kasım 1526) kapudan olan Mustafa Paşa (Palak), Rebî'ülâhır 936'da (Aralık 1529) Rum beylerbeyi oldu (Bostan, *Süleymannâme*, vr. 98b, 117b).

19 Silistre beyiyken Rebî'ülâhır 936'da (Aralık 1529) kapudan olan Mehmed Paşa, 937'de (1531) Rum beylerbeyi oldu (Bostan, *Süleymannâme*, vr. 117b, 127b).

20 İç hazinedarbaşı iken Şa'ban 929'da (Haziran 1523) kapudan olan Süleyman Paşa, 931'de (1525) Şam beylerbeyi oldu (Bostan, *Süleymannâme*, vr. 60b, 72b).

21 Şa'ban 931'de (Haziran 1525) Gelibolu beyi olarak "aktâr-ı bihâra kapudan" yapılan Kasım Paşa, sadaret kaimmakamı olarak İstanbul muhafızlığına ve 934'te (1528) Rumeli beylerbeyliğine tayin edildi (Bostan, *Süleymannâme*, vr. 74b; 77b, 98b). Kasım Paşa, 17 Şa'ban 935'te (26 Nisan 1529) ikinci vezir oldu (Bostan, *Süleymannâme*, vr. 108a. Ayrıca bk. Mehmed b. Mehmed. *Nuhbetü't-tevârih*, haz. A. Sağırlı, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 168;). Ramazan 940'ta (Mart 1534) üçüncü vezirlikte bulunan (BOA. Kamil Kepeci (KK), nr. 1863, s. 141). Kasım Paşa'nın 944-946 (1538-1540) senelerine ait bir listeden ölmüş olduğu anlaşılmaktadır (Ö. L. Barkan, "933-934 Hicrî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, sayı, 15, İstanbul 1954, s. 317).

22 Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, İstanbul 1978, s. 125-132.

23 Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fi esfari'l-bihar* (haz. O. Ş. Gökyay), İstanbul 1973, s. 62. Danişmend, Anavarin'de buluştuklarını yazmaktadır (*Kronoloji*, II, 160-161).

24 Bostan, *Süleymannâme*, vr. 130a, 140b-141a. Donanmanın Şa'ban 938'de (Mart 1532) deniz muhafazası amacıyla İstanbul'dan ayrıldığı konusunda ise bk. *Menâkıb-ı Selâtîn-i Âl-i Osman*, Courtesy

Biblioteca Nacional, Madrid, s. 63. Bu sayfanın fotokopisi, A. Cassola, *The 1565 Ottoman Malta Campaign Register*, Malta 1998, s. 112'den sonra yer almaktadır.

25 Lütfi Bey'in daha sonra veziriazam olan Lütfi Paşa olması gerekir. Lütfi Paşa, kendisinin kapudanlık görevinde bulunduğunu imâ etmekte ise de seneleri hakkında bilgi vermemektedir (Mübahat Kütükoğlu, "Lütfi Paşa Âsafnâmesi", *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 89).

26 940 (1533-1534) senesine ait bir irad ve masraf ruznâmçesindeki kayıtlara göre Lütfi Bey, bu görev e Mora sancakbeyi olarak gelmiştir (KK. nr. 1863, s. 113). Kendisine 12 Cemâziyelâhır 940'ta (29 Aralık 1533) 50.000 akçe (KK. nr. 1863, s. 90), 19 Cemâziyelâhır 940'ta (5 Ocak 1534) 50.000 akçe (KK. nr. 1863, s. 93) 28 Cemâziyelâhır 940'ta (14 Ocak 1534)'da 100.000 akçe (KK. nr. 1863, s. 97) ve 23 Receb 940'ta (7 Şubat 1534) 100.000 akçe (KK. nr. 1863, s. 115) salyâne için ödeme yapılmıştır.

27 Barbaros Kardeşlerin Cezayir'e yerleşme mücadeleleri hakkında özet bilgi için bk. S. Soucek, "The Rise of Barbarossas in North Africa", *Archivum Ottomanicum*, III, The Hague 1971, s. 238-250.

28 Matrakçı, *Süleymannâme*, TSMK. R. 1286, vr. 204a-b.

29 Papalık arşiv belgelerinde Barbaros'un İstanbul'a geliş tarihi 9 Kasım 1533'tür. (M. Arıkan-P. Toledo, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara 1995, s. 264).

30 21 Cemâziyelevvel 940'ta (8 Aralık 1533) bu gemi reislerine de birer hil'at giydirilmiştir (KK. nr. 1863, s. 75).

31 Reşid, Tunus hükümdarı olan kardeşi Mulay Hasan'a karşı Osmanlılardan yardım istemek üzere İstanbul'a gelmişti. Bu ziyaret sırasında Osmanlı padişahı tarafından kendisine 20.000 akçe verilmiş ve hilat giydirilmiştir (KK. nr. 1863, s. 75). Mehmed Reşid Bey'in uzun yıllar İstanbul'da kaldığı ve kendisine maaş bağlandığı Safer 952 (Nisan 1545) ve 15 Cemâziyelevvel 962'de aldığı 3000 akçelik mevacib kaydından anlaşılmaktadır (AE-Kanunî, nr. 250/1, s. 4b); D.BRZ. nr. 20617, s. 157.

32 KK. nr. 1863, s. 68. Hayreddin Bey'in bu pişkeşi arasında yer alan çukalar 6 Zilka'de 945'te (26 Mart 1539) mezada çıkarılmış ve 553.500 akçe karşılığında satılarak hazineye gelir kaydedilmiştir (BOA. *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 523, s. 667).

33 Bu husus belgede "Pîşkeş-i Hayreddin Bey mîr-i Mağrib el-meşhûr be-Hayreddin Reis" şeklinde geçmektedir (KK. 1863, s. 68).

34 *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*'da bu husus, İbrahim Paşa'nın Kanunî'ye bir mektup göndererek kendisiyle görüsmek istedigi seklinde izah edilmektedir. *Gazavât-i Hayreddin Pasa*, Ankara 1995, s. 164-165.

35 Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, Nuruosmaniye Ktb, nr. 3407, s. 309.

36 940 (1533-1534) tarihli Halep'te tutulan bu ruznâmçe defterindeki "mîrmîrân-ı cezâyir şüd der deryâ-yı sefîd" şeklindeki kayıt (KK. nr. 1764, s. 215) daha sonra *Mîrmîrân-ı Cezayir-i Bahr-i Sefîd* şeklinde (Feridun M. Emecen-İlhan şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri", *Belgeler*, 23, Ankara 1999, s. 58) formüle edilmiştir.

37 Elimizde sadece İtalyanca tercümesi bulunan bu belgeye göre Hayreddin Paşa 700.000 akçe salyane ile tayin edilmiştir. (Archivio di Stato di Venezia (ASV), Documenti Turchi, busta, 3, nr. 315).

38 Ârifî, *Süleymannâme*, TSMK. H. 1517, vr. 360a-361a.

39 Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar*, s. 63.

40 Arıkan-Toledo, *Türk-İspanyol İlişkileri*, s. 245.

41 Bu kayıtta "be-cihet-i Hayreddin Paşa mîrmîrân-ı deryâ, câmehâ 2 sevb" denilmektedir (KK. nr. 1863, s. 141).

42 Bahariye, ilkbaharda devlet erkânına verilen üst elbisesi veya kumaşa verilen addır (M. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986, s. 374).

43 KK. nr. 1863, s. 141. Bu elbiseler, aynı gün 7000 akçe karşılığında geri alınmıştır veya elbise vermeksizin bedeli ödenmiştir (KK. nr. 1863, s. 142).

44 Bu sefere katılan 456 kürekçiye 15.048 akçe ödenmiştir (KK. nr. 1863, s. 90).

45 Lütfi Bey son salyânesini de kapudan olarak almıştır (KK. nr. 1863, s. 115).

46 Lütfi Bey'e bir hilat verilmiştir (KK. nr. 1863, s. 141).

47 Salyâne olarak 50.000 akçe ödenmiştir (KK. nr. 1863, s. 185).

48 KK. nr. 1863, s. 214. Ayrıca bk. Bostan, *Süleymannâme*, vr. 147b. Tayyib Gökbilgin, "Lutfi Paşa", *İA*, VII, 97.

49 Venedik elçisinin mektupları 1534 Nisan ayı sonlarında kapudan-ı deryânın padişah ile görüştüğünü belirtmektedir (Arıkan-Toledo, *Türk-İspanyol İlişkileri*, s. 265).

50 50.000 akçe nakit ve 2 hilat verilmiştir (KK. nr. 1863, s. 202).

51 Donanmada 2335 alatçı, 7130 cenkçi ve 14.975 kürekçi bulunuyor ve hepsine 8 ay için 23.703.336 akçe para ödeniyordu (KK. nr. 1863, s. 204). Bostan, donanma sayısını aynen vermekle beraber, Anadolu ve Rumeli'den toplanan kürekçi ve azap sayısının 30.000 olduğunu zikretmektedir (*Süleymannâme*, vr. 147a-148b, 168a-170a). Donanmanın 100 gemiden oluştuğu konusunda Venedik elçisinin mektubunda da bilgi bulunmaktadır (Arıkan-Toledo, *Türk-İspanyol İlişkileri*, s. 265).

52 12 Zilka'de 940 (25 Mayıs 1534) tarihinde topçulara peksimed bedeli olarak 13.500 akçe ödenmiştir (KK. nr. 1863, s. 214).

53 Belgede "Diyâr-ı Magrib'e" ifadesi kullanılmıştır (BOA. *MAD.* 523, s. 668).

54 Bu seferle ilgili tafsilat için bk. Bostan, *Süleymannâme*, vr. 168a-170a. İstanbul'da bulunan Seydi Ali eş-şerif adlı bir Tunuslu da Hayreddin Paşa'nın 13 Cemâziyelevvel'de (9 Kasım) İstanbul'a geldiğini diğer önemli bazı hadiselerle birlikte rapor etmiştir (Archivo General de Simancas -İspanya-, Estado 472).

55 *Tabakātü'l -memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik* , (nşr. P. Kappert), Wiesbaden 1981, vr. 245a-246a.

56 *Tabakātü'l -memâlik*, vr. 293b.

57 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul 1994, s. 250-251. Sünnet merasiminin tarihi olan 15 Receb 946 (26 Kasım 1539) için bk. *Tabak,tü'l-memâlik*, vr. 337a-340a.

58 "Cezayir" ve "Mağrib-i Zemîn ve Cezâyir" olarak iki ayrı beylerbeylik geçmektedir (*Tabakātü'l-memâlik*, vr. 14b-15a).

59 Bu merasimde Cezayir beylerbeyinin Rumeli, Anadolu ve Karaman beylerbeylerinden sonra oturduğu anlaşılmaktadır (*Kanunnâme Mecmuası*, Süleymaniye Ktb, Esad Efendi, nr. 2362, s.80b. Muhtemelen bu kayıt İbrahim Paşa'nın son yıllarında tutulmuş olmalıdır. Çünkü Hayreddin Paşa'nın Cezayir beylerbeyliğine tayin tarihi 940'tır (1534). Kanunnâmede bu kanunun 932'de (1526) yazıldığı söylenmekte ise de doğru olmaması gerekir.

60 Bostan, *Süleymannâme*, vr. 146b; *KK.* 1764, s. 215.

61 Denizlerle ilgili bazı meseleleri görüşmek üzere Aralık 1533'te İstanbul'a gelmiştir (Maria Pia Pedani, *Elenco, degli inviati diplomatici veneziani presso i sovrani ottomani*, Venezia 2000, s. 21).

62 Salyane geliri 14.000 duka olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın Rodos, Eğriboz ve Midilli'den gelen bir bu kadar daha geliri bulunmaktadır ve 4000 köleye sahiptir. Ramberti'nin raporunun İngilizce tercümesi için bk. A. H. Lybyer, *The Government of The Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge 1913, Appendix 1, s. 246, 255-256, 314.

63 *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341, s. 344.

64 Matrakçı, Hayreddin Paşa'nın ilk tayinini sadece "Cezâyir beylerbeyi" olarak zikretmekle (*Süleymannâme*, TSMK R. 1286, vr.204a-b) beraber, vefatına ait bilgi verirken "mîrmîrân-ı bihâr" yanında "Cezâyir-i Garb beylerbeyisi" tabirlerini (*Süleymannâme*, Arkeoloji Kütüphanesi, nr. 379, vr. 56b, 56b) kullanarak bu konuda tenakuza düşmektedir. Nitekim Matrakçı "Gelibolu kapudanı ve Cezâyir-i Zemîn beylerbeyi" dediği Sokullu Mehmed Paşa'nın Rumeli beylerbeyiğine tayini üzerine yerine Sinan Bey'in getirildiğini (127b) belirttiği halde, aynı sene içinde Hasan Paşa'dan "Mağrib-i Zemîn" beylerbeyi (vr. 137a) olarak bahsetmesi bu iki görevi dikkatlice ayırmadığını göstermektedir. Ayrıca Matrakçı'nın Gelibolu için kullandığı tabirler (127b) dikkate alındığında Celalzâde'den (*Tabakātü'l-memâlik*, vr. 293b) yararlandığı veya bunun tersi olduğu anlaşılmaktadır. Matrakçı'nın eserinin bu nüshası hakkında bk. Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*, Ankara 1976, s. 16-17.

65 Bu göreve kırk kez yüz bin (4.000.000) akçe salyane ile tayin edilmiştir (*Tevârih-i Âl-i Osman*, Ali Emiri Ktb, Tarih, 15, s. 203). Ayrıca bk. Anonim *Tevarih-i Âl-i Osman*, F. Giese (haz. N. Azamat), İstanbul 1992, s. 143. Bu miktarı ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.

66 *Târih-i Âl-i Osman*, (haz. M. Karazeybek), İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 332. Bu eserde derya beylerbeyliğine tayin edildikten sonra Halep'e gittiği kaydedilmektedir.

67 Hayreddin Paşa, bu sefere çıkmadan önce Edirne'de Kanuni tarafından kabul edilmişti (*Süleymannâme, Târih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstol-Belgrad*, İstanbul 1999, vr.130a). Bu eserin müellifi ile ilgili olarak bk. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil*, s. 12-16. *Bu eserin* benzer, fakat eksik ve minyatürsüz bir nüshası *Kanuni'nin Belgrad Fethi Sefernâmesi* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, *TY*. 754, vr. 3b-4a) adı altında kayıtlıdır.

68 *Süleymannâme*, Arkeoloji Kütüphanesi, nr. 379, vr.56b. Barbaros'un vefat tarihi olarak 6 Cemâziyelevvel/5 Temmuz (Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 87) ve 5 Cemâziyelevvel/4 Temmuz (Danişmend, II, 249) tarihleri de verilmektedir.

69 *KK*. nr. 1764, s. 215. Ayrıca bk. dipnot, 36.

70 ASV, Busta 3, nr. 330.

71 Evâsıt-ı Receb 940 (25 Ocak-4 Şubat 1534) İbrahim Paşa'nın mektubu (ASV, *Documenti Turchi*, Busta, 3, nr. 315) ile Evâsıt-ı Ramazan 941 (15-25 Mart 1535) tarihli İbrahim Paşa'nın ve 24 Ramazan 941 (29 Mart 1535) tarihli Kanuni'nin mektupları: ASV, *Documenti Turchi*, Busta, 3, nr. 334, 336. İbrahim Paşa'nın mektubu için bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, sayı 9-12, Ankara 1971, s. 54-56. Kanuni'nin diğer bazı mektupları için bk. M. Tayyib Gökbilgin, Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, 2, Ankara 1964, s. 133-135, 162, 171.

72 Bu sefere 58 baştarda, 82 kadırga, 11 kalyata ve 4 top gemisi olmak üzere 155 gemiden oluşan donanma katılmış, 352 reis, 805 alemdar, 2509 alatçı ve 23.538 kürekçi olmak üzere toplam 27.204 kişi görev yapmıştı (*MAD*, nr. 523, s. 560,564-565). Nova kalesinin geri alınması ile ilgili bu muhasebe defteri konusunda ayrıca bk. Colin Imber, "The Cost of Naval Warfare the Accounts of Hayreddin Barbarossa's Herceg Novi Campaign in 1539", *Archivum Ottomanicum*, IV, The Hague 1972, s. 203-216.

73 BOA. D.BRZ. nr. 20614, s. 57, 81.

74 KK. nr. 1765, vr. 14b.

75 Evâil-i Cemâziyelâhır 950 (1-10 Eylül 1543); 14 Şa'ban 950 (12 Ekim 1543) ve Evâhır-ı Şa'ban 950 (18-27 Ekim 1543) tarihli Tunus, 16 Zilhicce 950 (12 Mart 1544) ve Evâsıt-ı Zilhicce 950 (6-16 Mart 1544) tarihli Cezayir hallının gönderdiği mektuplar: Archivo General de Simancas (İspanya), E. 474. Bu belgelerde Hayreddin Paşa'dan Ebû Mehmed (veya Muhammed) künyesi ile bahsedilmektedir. Mektublarda yer alan ve Tunus emiri Mulay Hasan'ın İspanya ile işbirliği yaptığını anlatan olaylar hakkında ayrıca bk. *Târih-i Feth-i Şikloş*, vr. 130a-132b.

76 Bu sancaklardan sefere katılmayan tımarlı sipahilerin tesbit edilip gönderilmesi istenmiştir (KK. nr. 62, s.575/2). Benzer bir hüküm de 26 Safer 952 (9 Mayıs 1545) tarihlidir (KK. nr. 209, s. 14).

77 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 12321. Bu hükümlerde bazen "Hayreddin Paşa", bazen de Cezâyir Beylerbeyi" ifadesi kullanılmaktadır. Bu defterde yer alan hükümlerden istifade ile donanmanın faaliyetlerini inceleyen bir makale için bk. Gilles Veinstein, "La Derniere Flotte de Berberousse", *The Kapudan Pasha*, s. 181-200. Vefatından sonrasına ait 4 Şa'ban 953 (30 Eylül 1546) tarihli Arnavud Belgradı kadısına gönderilen bir fermanda da ondan "sâbıkâ Cezayir beylerbeyisi" şeklinde bahsedilmektedir (BOA. D. BşM. dosya 1, nr. 62).

78 700.000 akçe has geliri ile Mehmed Bey bu göreve tayin edilmiştir (KK. 208, s. 76, 169, 187). Ayrıca bk. Barkan, *954-955 Bütçesi*, s. 256. 955'te (1548) görevine devam etmektedir (*MAD*. nr. 94, s. 26a, 39a).

79 Piyale Bey, bu göreve "mîrlîva-i Gelibolu ve kapudan" olarak getirilmiştir (KK. nr. 1766, s.103, 104).

80 Piyale Bey'in Minorka seferinden sonra padişaha sunduğu pişkeş ile ilgili 19 Safer 965 (11 Aralık 1557) tarihli bir kayıt: BOA, D. BRZ. 20618, s. 85. 9 Rebî'ülâhır 965 (29 Ocak 1558) tarihli bir belgede ise Cezayir beylerbeyi Piyale Paşa olarak geçmektedir (*KK*. nr. 216a, s. 107).

81 Rüstem Paşa'nın kardeşi olan Sinan Paşa, bu göreve Hersek sancakbeyliğinden getirilmiş (*MAD*. nr. 94, s. 63b, 66a) ve 700.000 akçe ile tayin edilmiştir (Emecen-Şahin, *Tevcih Defteri*, s. 58). Sinan Paşa'nın Cezayir beylerbeyliği dönemi ile ilgili bazı hükümler: KK. 209, s.47; KK. 210, s. 51.

82 Kapudan Paşa'lık hakkında genel olarak bk. İdris Bostan, "Kapudan Paşa", *DİA*, 24, İstanbul 2001, s. 354-355.

83 Aziz Samih İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, II, 114.

84 Piri Reis, *Kitab-i Bahriye* (ed. E. Z. Ökte), ıstanbul 1988, III, 1298-1366, IV, 1392-1452.

85 Hasan Ağa'ya hil'at verildiğini gösteren bir kayıt, Barbaros'un Tunus'a düzenlediği ilk seferinden İstanbul'a dönerken onunla birlikte geldiğine işaret etmektedir (BOA, İbnülemin-Hil'at, nr. 1, s. 5). Bu defterde yer alan, meselâ Ayas Paşa'nın veziriazam ve Lütfi Paşa'nın Rumeli beylerbeyi olduğu gibi bilgilerden (s. 8) ve bir kayıttan hareketle defterin tarihinin 943 (1537) olduğu anlaşılmaktadır.

86 Emecen-Şahin, *Tevcih Defteri*, s. 98.

87 Nitekim bu defterde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd beylerbeyi olarak Sinan Paşa, Cezâyir-i Garb beylerbeyi olarak da Hayreddin Paşazâde Hasan Paşa kaydedilmiş bulunmaktadır (Emecen-Şahin, *Tevcih Defteri*, s.58-60, 97-98).

88 Belgenin bir kısmı yırtık olduğu için bu bilgi karine ile tespit edilmiştir (BOA. Ali Emiri-Kanuni, nr. 250/2. Hasan Bey "Mirlivâ-i Cezâyir" olarak 19 Ramazan 954'te (2 Kasım 1547) görevine devam etmektedir (KK. 1864, s. 41). A. S. İlter, Hasan Paşa'nın Haziran 1544'te Cezayir'de göreve başladığını yazmaktadır (*Şimali Afrika'da Türkler*, 1, 123-124). Ayrıca bk. Francisco López de Gómara, *Crónica de los Corsarios Barbarroja*, Madrid 1989, s. 182. 2 Zilka'de 949'da (7 Şubat 1543) Kocaeli sancakbeyi olan Hayreddin Paşazâde Hasan Bey (D.BRZ. nr. 20614, s. 58), 7 Rebî'ülâlır 950'de (10 Temmuz 1543) de bu görevine devam ediyordu (D.BRZ. nr. 20614, s. 98; KK. nr.1765, vr.14b). Hasan Paşa'nın Selh-i Receb 956'da (24 Ağustos 1549) Beylerbeyilik bölgesine gittiği anlaşılmaktadır (D. BRZ. 20616, s. 11).

89 BOA. A. NŞT. nr. Dosya 1/19.

90 BOA. KK. 1864, s. 80.

91 *MAD.* nr. 34, s. 587, 589.

92 *KK.* nr. 62, s. 575/2.

93 *Tabakātü'l-memâlik*, vr. 14b.

94 Emecen-Şahin, *Tevcih Defteri*, s. 58-59.

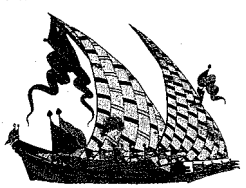
95 Preveze Deniz Savaşı'ndan sonra tutulduğu anlaşılan Anadolu'daki 19 sancağa ait yoklama defterlerinde savaş sırasında ölenlere ve esir düşenlere de işaret edilmiştir (*MAD*, nr. 6160, s. 24-20).

OSMANLI DONANMASINDA KÜREKÇİ TEMİNİ MESELESİ VE 958 (1551) TARİHLİ KÜREKÇİ DEFTERLERİ*

4

Tersanelerdeki gemi inşasından donanmanın teşkiline kadar gerek teknolojik açıdan ve gerekse insan gücü bakımından Osmanlı donanmasının nasıl bir yapıya sahip olduğunu bilmek özellikle kuruluş ve gelişme dönemi için büyük önem taşımaktadır. Osmanlı donanmasının denizlere açılmasıyla birlikte gemilerin hareket şekline uygun olarak kürekçiye ihtiyaç duyulduğu ve donanmanın büyümesine paralel olarak da kürekçi sayısının devamlı artış gösterdiği tespit edilmektedir.

İlk deniz üssü olması ve 16. yüzyılın başlarında İstanbul'daki Tersane-i Amire'nin inşasına kadar bu özelliğini sürdürmesi sebebiyle Gelibolu'daki tersane ile donanmanın yapılanması konusundaki bilgilerimiz, daha sonraki yüzyıllarda karşımıza çıkan bazı uygulamaların başlangıcının hangi dönemlere kadar gittiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu hususta tespit edilebilen ilk kayıtlar Şevval 879 (Şubat 1475) tarihli Gelibolu tahrir defterinde yer almakta ve Osmanlı donanması ile tersanenin organizasyonu hususunda oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir.[1]

Bu tarihte Osmanlı donanması doksan üç kadırga, beş kalyata, on bir kayık, elli dokuz at gemisi ve on üç tüccar gemisinden oluşuyordu ve gemi personeli olarak kadırgada bin yüz yetmiş dört, kalyatada otuz, kayık ve at gemisinde elli dokuz, tüccar gemisinde on üç kişiden oluşan daimi personel bulunuyordu.[2] Donanmadaki bu görevliler dışında sefere çıkıldığında gemilere başta savaşçı ve kürekçiler olmak üzere büyük bir insan gücü gerekiyordu. Gemilerdeki savaşçıların tımarlı sipahiler dışında yeniçeri, cebeci ve topçulardan oluştuğu ve sadece sefer esnasında gemilere bindiği bilinmektedir. Kürekle hareket eden donanmanın en büyük insan gücünü

* Bu makale, *Tarih Dergisi*, 37, İstanbul 2002, s. 59-76'da yayınlanmıştır.

teşkil eden kürekçilerin nasıl temin edildiği hususu ise genel olarak bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Osmanlı donanmasında kürekçilerin esas itibariyle avarız karşılığı temin edildiği ve daha sonra bunun ocaklık şekline büründüğü görülmektedir. Bunun dışında kürekçi temininde 16. yüzyılın ortalarından itibaren mahkûmlardan[3] yararlanıldığı, 17. yüzyıldan itibaren ise hodgirifte denen ücretli mecburi kürekçiler tutulduğu ve ücretle tutulan veya esirlerden oluşan forsa grubunun da önemli bir sayıya ulaştığı bilinmektedir.[4]

Kürekçilerin avarız karşılığı olarak temin edilmesine hangi tarihten itibaren başlandığı kesin olarak bilinmemekle beraber, bunu donanmanın denizlere açılmaya başladığı döneme kadar götürmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nda avarız uygulamasına kuruluş dönemlerinden itibaren rastlanması[5] donanmanın denize açıldığı ilk tarihlerde kürekçilerin de bu usulle karşılanmış olabileceğini hatıra getirmektedir. Osmanlı kaynaklarında kürekçilerin avarız karşılığında toplandığına dair yer alan ilk bilgiler, Rebî'ülâhır 907'de (Ekim 1501) Midilli Adası'nı işgal eden Venedik'e karşı hazırlanan Osmanlı donanmasına kürekçi temini ile ilgilidir. Dönemin bazı Osmanlı kaynaklarının[6] kürekçinin avarız karşılığı olarak ilk defa bu sefer sırasında alındığını kaydetmesi, kürekçi teminindeki ilk avarız uygulamasının bu olduğunu düşündürmüştür. Halbuki yine dönemin başka kaynaklarında[7] konuyla ilgili verilen bilgiler dikkatle incelendiğinde bunun avarızın ilk ihdası olmadığı, sadece acele olarak kürekçiye ihtiyaç duyulması sebebiyle daha önce avarız vermeyen İstanbul halkından da avarız karşılığı azap ve kürekçi toplanması üzerine ortaya çıkan yeni bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Bu tarihten öncesine ait kürekçi teminiyle ilgili bazı arşiv kayıtları, avarız karşılığı kürekçi toplanmasının daha önce de uygulandığını göstermektedir. Nitekim 15. yüzyılda Osmanlıların denizlerdeki gücünü giderek artırması ve Gelibolu'yu üs edinerek kısa sürede yüzden fazla kadırga türü gemiye sahip olmaları kürekçiye olan ihtiyacı da artırmıştı. 879 (1475) tarihli Gelibolu defterine göre, Gelibolu bölgesindeki halkın bir kısmı avarız, haraç ve ispençe gibi vergilerden muaf olma karşılığında donanma gemilerinde kürek çekmekle görevlendirilmişti. Tamamı gayrimüslimlerden olu-

şan kürekçilerin bir kısmı Gelibolu şehrinde, bir kısmı ise köylerde oturuyordu. Gelibolu'da kırk bir kürekçi, şehir merkezine bağlı Hora köyünde seksen sekiz kürekçi, Ganos köyünde kırk yedi kürekçi olmak üzere yüz yetmiş altı kürekçi daimi olarak bu hizmeti yapıyordu. Yine Gelibolu'ya bağlı Eceovası nahiyesine bağlı Kirte'de on beş, Maydos'ta yüz iki kürekçi de aynı şekilde görevliydiler. Böylece Gelibolu sancağında toplam iki yüz doksan üç kürekçi, donanmanın sefere çıkması halinde kürek çekmekle sorumluydu. Hatta Gelibolu tahrir defterinde kayıtlı bazı bilgilerden bu kürekçilerin oğullarının da daha sonra kürekçi olarak donanmaya katıldıklarına dair bilgiler bulunmaktadır.[8] Muhtemelen Gelibolu kürekçileri tecrübeli olmaları hasebiyle kapudan-ı deryanın gemisinde kürek çekiyorlardı.

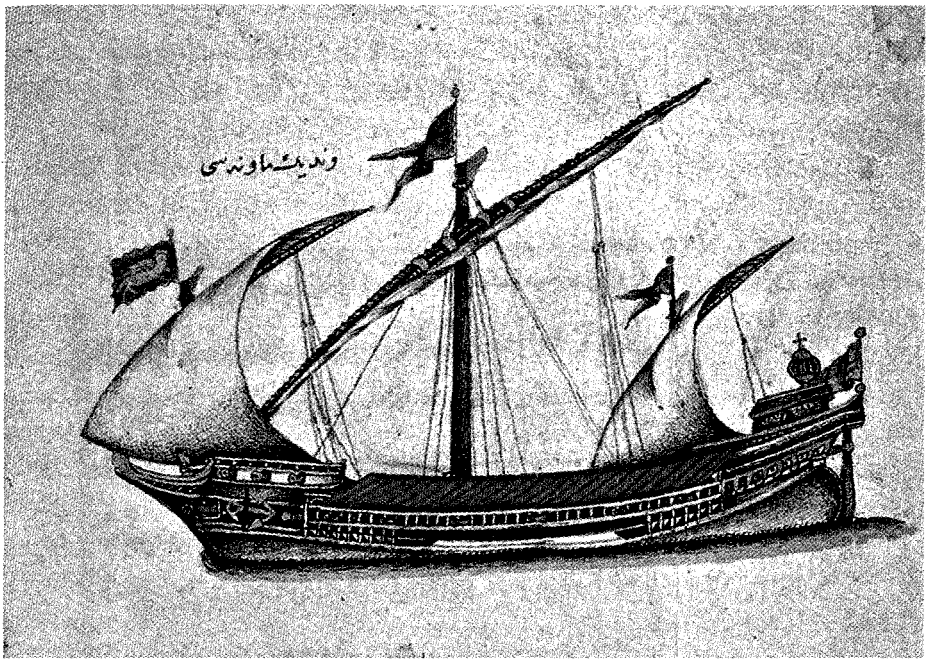
Gelibolu örneği dışında 891 (1486)[9] senesinde rastladığımız ve daha sonra İnebahtı (905/1499) ve Moton (906/1500) seferleri[10] için tutulduğunu tespit ettiğimiz kürekçi kayıtlarına ait bazı örnekler de bu konuyu aydınlatmaya yarayacak mahiyettedir. Bunlardan 891(1486) tarihli olan kürekçi defteri, o dönemde henüz üç eyaletten oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu, Rumeli ve Rum vilayetlerinden alınan kürekçileri göstermektedir. Evâhır-ı Cumâdelûlâ 891 (24 Mayıs-3 Haziran 1486) tarihli bir fermana göre, bu üç vilayette kürekçi verecek sancaklar ve bu sancaklarda yer alan kazalar belirlenmiş, Müslümanlardan her yirmi dört hane, gayrimüslimlerden ise on sekiz hane bir kürekçi vermekle yükümlü tutulmuş ve kürekçilere maaş olmak üzere her haneden otuz akçe toplanmak suretiyle her kürekçinin bir aylık maaşı temin edilmiştir. Buna göre, Anadolu vilayetinden 8304, Rumeli vilayetinden 5369 ve Rum vilayetinden 869 kürekçi olmak üzere toplam 14.542 kürekçi alınmıştır.[11] Bu kürekçilerden kaçının Müslim, kaçının gayrimüslim olduğu ayırt edilememektedir. Bu kayıtlar Osmanlı devletinde bu dönemde kürekçilerin avarız karşılığı toplandığını göstermektedir.

15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyılın başında arka arkaya Venedik'e karşı vuku bulan İnebahtı ve Moton deniz seferlerinin kürekçi toplanmasına büyük tesiri olduğu görülmektedir. Kürekçiye duyulan ihtiyacın giderek artış göstermesi, bu sırada toplanan kürekçilerle ilgili bazı bilgilere ulaşmamıza yardımcı olmaktadır. Muharrem 906'da (Ağustos 1500) fethedilen Moton için yapılan sefer hazırlıkları ile ilgili 1 Şevval 905 (30 Nisan 1500) tarihli bir

ferman, Karaferye, Siroz ve Satılmış kazalarından toplanacak kürekçilere ait bilgiler vermekte, hangi şartlarda toplandıkları konusuna ışık tutmaktadır. Bunlardan Karaferye kazasında nüfusun gayrimüslim olduğu, bu sebeple on sekiz haneden bir kürekçi alındığı ve her kürekçi için hane başına yirmi altı akçe toplandığı anlaşılmaktadır. Karaferye'den alınan kürekçilerin yevmiyesi üç, başlarında bulunan reislerin ise altı akçeydi. Buna göre tamamı üç yüz elli üç kürekçi ve altı reisten oluşan kürekçilere dört aylık maaş olarak toplam 132.120 akçe ödenmişti.[12] Siroz kazasındaki uygulama da benzer özellikler taşıyordu ve bu kazadan yedisi reis olmak üzere üç yüz kırk kürekçi alınmış, dört aylık mevacibleri için ise 124.920 akçe ödenmişti.[13] Satılmış kazasından toplanan yetmiş üç kürekçinin ise tamamı Müslüman olup, yevmiyeleri dört akçeydi. Bu kayıttan köy ahalisinin kürekçilere kefil olduğu, on kürekçinin yolda kaçtığı ve dört kürekçinin ise hasta olduğu anlaşılmaktadır.[14] Yine 906 (1501) tarihli ahkâm defterinde yer alan bazı hükümler de kürekçi alımının bir avarız vergisi olduğunu göstermektedir.[15]

Barbaros Hayreddin Paşa'nın kapudan-ı deryalığa getirilmesinden sonra Osmanlı donanması daha güçlü ve organize bir şekilde denizlere açıldı. Barbaros, bu göreve geldiği ilk senede yüz gemiden oluşan bir donanma ile Akdeniz'e giderken 5 Zilka'de 940'ta (18 Mayıs 1534) beraberinde 14.975 kürekçi bulunuyordu ve bunların sekiz aylık maaşları Hazine'den ödenmişti. Kürekçilerin gündelik ücretleri dört-sekiz akçe arasında değişiyordu ki, bu durum Müslüman ile gayrimüslim kürekçilere farklı maaş ödenmesinden ve başlarında bulunan sorumlulara ödenen ücretlerin de farklı olmasından kaynaklanmaktaydı.[16] 944'te (1537) Barbaros Hayreddin Paşa'nın denizden, Kanuni'nin de karadan katıldığı Pulya ve Korfu seferi için yüz on yedi kazadan toplanan kürekçilerden çoğu için bedel akçesi alınmıştı. Bu tarihte bedel akçesinin 800 veya 1000 akçe olduğu tespit edilmektedir.[17] Nova Kalesi'nin alındığı 946 (1539) senesinde de donanmaya 23.538 kürekçi katılmıştı.[18] Bu sebeple donanmanın büyük seferlerde çok sayıda kürekçiye ihtiyacı olduğu görülmektedir. 16. yüzyılın ortalarına ait en mufassal kürekçi kayıtları Trablusgarb seferine aittir.

Nitekim 958 (1551) senesinde Akdeniz'e çıkarak Malta Adası'nı topa tutan ve Küçük Malta olarak anılan Gozo'yu yağmaladıktan sonra Trablus-

Resim 4. 17. yüzyılda çizilmiş bir Venedik mavnası (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 222-223).

garb'a yönelen Osmanlı donanması için Rumeli ve Anadolu'daki kazalardan kürekçi toplanmıştı.[19] Ayrıca Papalık belgelerine yansıyan bilgilere göre de bu senenin başlarında donanmanın kürekçi ve peksimet temini hazırlıklarını süratle yaptığı dikkat çekmektedir.[20] Trablusgarb seferi için toplanan kürekçiler de avarız karşılığı alındığı için buna esas olan hanelerin ve kürekçilerin kaydedildiği defterler tutulmuştur. Bu defterler sayesinde kürekçilerin nerelerden ve hangi şartlarda temin edildiği açık bir şekilde anlaşıldığı gibi söz konusu kazanın tahriri mahiyetinde olan bazı kürekçi avarız defterlerinden o bölgenin nüfus ve sosyal yapısı hakkında da bir fikir sahibi olmak mümkündür. Özellikle o bölgenin tahrir defteri bulunmaması halinde bölge tarihi için bu defterlerden hane sayımı bulunanların önemi daha da artmaktadır.

Osmanlı devleti Trablusgarb seferi için hazırlıklarını oldukça erken bir tarihte başlatmış olmalı ki kürekçi temini için kadılıklara fermanlar gön-

dermişti. Mevcut kürekçi defterlerinden tespit edilebildiği kadarıyla bu sefer için kürekçi ihracı ile ilgili gönderilen en eski hükmün mahalline ulaşma tarihi Evâsıt-ı Muharrem 958'di (18-28 Ocak 1551) ve Saruhan sancağına bağlı Adala kazasına gönderilmişti.[21] Bu kürekçi defterlerine göre her kaza, yirmi üç haneden bir kürekçi çıkarmak ve onun bir aylık maaşını vermekle mükellefti. Sadece Kefe'de yirmi iki haneden bir kürekçi toplanmıştı.[22] 958 (1551) senesinde bütün kazalar kürekçilerini aynen gönderdikleri halde sadece Aydonat kazası kürekçi yerine bedel akçesi göndermişti. Bu uygulama bize, bu tarihte bir kürekçi bedelinin 1500 akçe olduğunu göstermektedir.[23] Kürekçiler toplandıkları kazanın yapısına göre Müslüman ve gayrimüslim olabiliyordu. Mevcut örneklerde kürekçilerin büyük çoğunluğunun Müslümanlardan temin edildiği görülmektedir. Müslüman kürekçilere aylık maaş olarak 106 akçe verildiği halde, gayrimüslimlere 80 akçe ödenmekteydi. Her kürekçi için haneler durumlarına göre a'lâ, evsat ve ednâ usûlüne göre kürekçinin bir aylık maaşını aralarından toplamaktaydılar.[24]

Kürekçilerin toplanması ve gemilere bindirilmek üzere yetkililere teslim edilmesi kadıların sorumluluğu altındaydı. Kürekçi toplanmasıyla ilgili fermanın kadıya ulaşmasından sonra, fermanda belirtilen şartlarda kürekçiler kazanın idarî birimlerine taksim edilir ve her karye, divan, nahiye, mahalle veya cemaat kendi üzerine düşen kürekçiyi çıkarır veya hane sayısı az gelirse bir başka birim ile birleşerek birbirini tamamlar, kürekçinin maaşını da aralarında taksim edildiği şekilde ödedikten sonra onun kaçmayacağına kefil olur, aksi takdirde bedelini tazmin etmeyi taahhüt ederdi. Bu husus "kefîl bi'l-mâl ve bi'n-nefs", "kefîl bi'n-nefs ve zararu'l-mâl" veya benzeri şekilde formüle edilmekte,[25] daha sonra kefillerin adı veya kefil olarak sadece "ehl-i mahalle", "ehl-i karye" veya "ehl-i karye zükûru" yazılmaktaydı.[26] Gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu yerlerde Müslüman kürekçi için bir Müslüman kefil olarak yazıldığı ve bu yeterli bulunduğu halde gayrimüslim kürekçiler için "ahâli-i karye" kefil olarak kabul edilmekteydi.[27] Kürekçi defterlerinde kürekçi olan şahsın adı ve ait olduğu mahalle yazılmakta, adının altında ise kefili kaydedilmekteydi. Kefaletin nedeni kürekçinin kaçması halinde devlete ödenecek bedeli tazmin etmekti. Nitekim 958'de (1551) Nevrekob'dan alınan kürekçilerin kefilleri, gönderdikleri kürekçiler tersane-

ye teslim olmadan kaçtıkları takdirde "kürekçi başına mîrîye dört bin akçe ve sâhib-i arz olan ehl-i örfe bin akçe cerîme vermek şartıyla" kefil olduklarını kadı ve şahitler huzurunda kabul etmişlerdi.[28] Bütün bunların sorumlusu olarak kadı bu kürekçileri bir liste halinde deftere kaydeder ve altını tasdik ederdi. Bu defterin aslı kazada muhafaza edilir, bir sureti ya bizzat kendisi veya naibi tarafından kürekçilerle birlikte İstanbul'a veya istenen yere götürülerek ilgililere teslim edilirdi.[29] Kürekçiler toplandıktan sonra onar kişilik gruplara ayrılır ve biri odabaşı veya onbaşı olarak belirlenerek her beş grubun yani elli kişinin başına da bir sancaktar verilirdi.[30] Kürekçilerin donanma için teslimi esnasında kadı veya naibi ile birlikte padişah tarafından kürekçi toplamakla görevli olan kul ve reisin de orada hazır bulunması gerekirdi. Bu uygulamalar sırasında bazı problemler yaşandığı, bazı kürekçilerin hasta ve sakat olduğu için gemilere binmediği, bazılarının da maaşlarını alarak kaçtıkları görülmektedir. Bu durumda ise kürekçilerin durumu ve kaçaklarla ilgili teftişler söz konusu olmaktadır.

16. yüzyılın başlarından itibaren kürekçilerin temini ve teslimi sırasında bazı güçlüklerle karşılaşıldığı anlaşılmaktadır. Kürekçilerden bazılarının muaf olmaları gerektiği halde, bazılarının ise hasta ve sakat olmalarına rağmen yazıldıkları, bazen ise iltimas veya rüşvetle bir kısım kürekçinin listeden çıkartıldığı, bazılarının ise kaçtıkları tespit edilmektedir.

Kürekçilerin teslimi sırasında ortaya çıkan problemlerle ilgili ayrıntılı bir örnek Kandıra'ya aittir. 10 Ramazan 906 (30 Mart 1501) tarihli bir fermanla Kandıra'dan kürekçi toplanması istenmiş ve hane sayısına göre 294 kürekçi yazılmıştır. Kürekçilerin teslimi sırasında yapılan yoklamada ise, bunlardan 286'sının mevcut olduğu, ikisinin asıl kürekçi yerine bedel olarak geldiği, bir kişinin kaybolduğu, birinin kaçtığı ve altısının hasta olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda bilgi vermek üzere kadıdan açıklama istenmesi üzerine ise Kandıra'da kereste teminiyle meşgul olan kadının bizzat gelmediği ve yerine adamıyla kürekçi temini için padişah adına bölgeye gitmiş olan kul ve bölgeden seçilen reisin hazır olduğu anlaşılmıştır. Bu görevliler uygulamaların sebepleri hakkında adeta ifade vermiş, hatta sonunda suçlu bulundukları için cezalandırılmışlardır. Yapılan bu teftiş kürekçi temininin ne derece sıkı tutulduğunu göstermektedir.

Bu teftiş sırasında mevcut kürekçilerden ikisinin niçin başkalarının yerine kürekçi geldiği yetkililere sorulmuş, kadının adamı olan Yusuf, biri evli olduğu, diğeri ise yolda hastalandığı için yerlerine kardeşlerinin geldiğini, bunların "yarar yiğit" ve "henüz genç oğlan yiğit" olduğunu belirterek kürek çekme konusunda bir problem teşkil etmeyeceklerini savunmuştur.

Hasta olduğu için donanmaya katılmayan altı kürekçiden Fazlullah'ın yolda hastalandığından Darüşşifa'da yattığı ve bu sebeple yoklamaya gelmediği, Demirhan'ın yoklama sırasında hasta olduğu, Bahadır'ın yolda ayağından rahatsız olduğu anlaşılmıştır. Kolu sakat olan Mehmed'in, kürekçi yazılırken kaçtığı için kolunun görülmediği söylenmişse de kendisi buna karşı çıkmıştır. Hamza, sakat kolunu gösterdiği halde yazıldığını iddia etmişse de, yazım sırasında kaçtığı, sonra gelip kolunu gösterdiği, ancak yerine sağlam birisini bulamadığı belirtilmiştir. Yine hasta olan Veliyyüddin'in kaçan oğlunun yerine onu bulması amacıyla yazıldığı ileri sürülmüş, o ise oğlundan haberi olmadığını, zorla getirildiğini belirtmiştir.

Bu uygulamalardaki belirsizlik ve karşılıklı ifadelerdeki çelişki, teftişi yürütenleri rahatsız etmiş olmalı ki, bilgi ve hesap vermek üzere kadının kereste işini derhal tamamlayarak gelip açıklama yapması gerekmiştir.[31]

Kürekçi temininde görülen benzer uygulamalar İznikmid, Gebze, Yoros ve Şile kadılıkları için de söz konusu olmuştur. Bunlar arasında Gebze örneği de söz konusu edilmesi gereken ilginç bilgiler ihtiva etmektedir.[32] Gebze kazasından 1 Ramazan 906 (21 Mart 1501) tarihli ferman gereğince kürekçi toplanması için padişah adına Karagöz Bey ile Reis Mehmed b. Ahmed görevlendirilmiş, ancak toplanan 219 kürekçiden altısı kaybolmuş, biri kaçmış, biri ulak atı beslediği için kürekçi yazılmasına itiraz etmiş, yedi kişinin de hasta ve işe yaramaz oldukları görülmüş, bu sebeple kadı ile diğer sorumlular teftişe tabi tutulmuşlardır. Teftişi yürüten kişinin bizzat Gelibolu sancakbeyi Kaptanıderya Küçük Davut Paşa olduğu, özürlü kürekçilerin açıklamaları sırasında geçen ifadelerden anlaşılmaktadır.

Gebze kürekçilerini bizzat teslim ettiği için kadı teftişte kul ve reisle birlikte hazır bulunmuş ve yapılan soruşturmada esas itibariyle avarızdan muaf olanların, hasta ve sakatların, asıl yerine bedel kürekçilerin niçin yazıldığı üzerinde durulmuştur. Bedel gelen yedi kürekçiyle ilgili kadı, kü-

rekçiler cemaat halinde geldiği için bu durumu yoklama sırasında fark ettiğini söylemiştir.

Vakıf reayası olan on kürekçinin Ebû Eyyûb-ı Ensârî, Şeyh Muhyiddin, Medine-i Münevvere ve Şehzade vakıflarından, on ikisinin ise Üsküdar halkından olduğu tespit edilmiştir. Gebze kadısı, avarızdan muaf olanların kürekçi yazılması hususunda Sadrazam Mesih Paşa'ya danıştığını, onun da ücretle tutuldukları için yazabileceklerini söylediğini ve bu sebeple uygulamayı avarız saymadığını belirtmiştir. Ayrıca ulak atı besleyen Pîr Hamza'nın da muaf olması gerektiği halde ücretli olduğu için avarız sayılmadığını dile getirmiştir.

Bu teftiş sırasında kadıya, fermanlarda sağlam ve güçlü kuvvetli kimselerin kürekçi alınması gerektiği belirtildiği halde hasta ve sakat yedi kişiyi kürekçi yazma sebebi sorulmuştur. Bunlardan Musa için kadı, aslında oğlu yazıldığı halde yoklamada babasının geldiğini, Şeyh Muhyiddin vakıf reayasından olup oğlunun yerine gelen ve sakat olduğu için Kemal Reis tarafından gemiye kabul edilmeyen Yusuf hakkında da ücretli olduğu için avarız sayılmadığını söylemiştir. Bununla beraber İskender'in görülmeden, Ahmed'in talebe olan oğlunun yerine, Selman'ın hasta ve sakat olmasına rağmen yazıldığı anlaşılmıştır. Diğer hastalardan Yusuf ve Üveys ise teftişte hazır bulunmamışlardır.

Bu istintak tamamlandıktan sonra kürekçilerden Durmuş, Kapudan Küçük Davud Paşa'ya giderek nefs-i Gebze'den beş kişinin önce kürekçi yazıldığı halde sonra çıkartıldığı ve onların yerine fermana aykırı olarak Medine evkafından olmalarına rağmen kendilerinin yazıldığını söylemiş ve şikâyette bulunmuştur. Kadı bu kürekçilerle ilgili verdiği cevapta, Ivaz'ın Yakup Paşa'nın terzisi olduğunu, Hasan'ı reisin beğenmediğini, Ahmed'in zayıf ve fıtık hastası olduğunu, Mustafa'nın dizinden rahatsız ve yaralı olduğunu öne sürmüştür. Mustafa için ise kadı, reisin beğenmediğini, reis evinde oturdukları kimsenin isteğiyle çıkartıldığını, kul ise buna rüşvetin sebep olduğunu söylemiştir. Bir diğer kürekçi olan Hoşkadem de kendisinin fıtık hastası olduğu halde yazıldığından şikâyet etmiştir.

Bu teftiş sırasında güç durumda kalan kadı ve beraberindeki kul ile reis, kayıp ve kaçak olan kürekçileri bulmayı üzerlerine almalarına rağmen

verdikleri ifadelere göre suçlu bulunmuşlar, kadı görevinden azledilerek kul ve reisle birlikte hapis cezasına çarptırılmıştır.

Kürekçi kaçaklarının takibiyle ilgili yine aynı döneme ait başka örnekler de bulunmaktadır. Mesela, İnebahtı ve Moton seferleri için toplanan bazı kürekçilerin kaçtıkları anlaşılmış ve savaştan sonra bunların bağlı oldukları kadılıklar teftiş edilerek kürekçilere ödenen paralar yeniden tahsil edilmiştir. Bu kazalar arasında Pirlepe, Manastır, Şehirköy, Berkofça, Filibe ve Sofya yer almaktadır. Bir örnek olmak üzere Sofya kazasından toplanan kürekçilerden on ikisi birer aylık, beşi üçer aylık, Moton seferine gidenlerden de altısı birer aylık, ikisi ise üçer aylık maaşlarını alarak kaçmışlar, bu yüzden bağlı oldukları yerlerin reayası bunları yeniden ödemek zorunda kalmıştır. Bu kazalara ait kayıtlardan gayrimüslim kürekçilerin 90 akçe, Müslümanların 120 akçe maaş aldıkları ve bu paranın temini için hane başına 25 akçe toplandığı görülmektedir.[33]

Ekler

Ek 1: 905'te (1499) Satılmış Kazasından Temin Edilen Kürekçilere Ait Defter

Atebe-i ulyâya ve bârigâh-ı a'lâya irsâl olan sûret-i defter budur ki;

Pâdişâhdan -halledet hılâfetuhû-nun sene hamse ve tis'a-mie yılında vâki olan deryâ seferi içün kürekçi yazmağa fahru'l-emâcid ve'l-ekârim Cancağa? subaşı Şükrullah Bey emîn ve kapukulu Sinan Bey kul ta'yîn olup kazâ-i Satılmış emr-i pâdişâhî ile yetmiş dört nefer kürekçi yevmî dörder akçeden dört aylık ulûfe ile yazmak buyurulup ve elli nefer bir reis ulûfesi altı akçe emr olup gayet bu ki, ol mikdâr ta'yîn olan neferden naks ola denildikde emr-i âlî mûcebince bir nefer naks olup bâkī yetmiş üç nefer piyâde ulûfesi ile yazılup ihrâc olup iki aylık ulûfe padişâh emr ile verilüp bâkí iki aylık ulûfe Devlet Âsitânesine irsâl kılındı. Bu hükm-i pâdişâhîde iki defter edilüp biri kazâda ve biri Hazîne'ye gönderile deyü buyurulduğu ecilden zikr olan mikdâr neferin esâmîsi zikr ve şerh olup Devlet Âsitânesine irsâl olundu.

Divân-ı Keşiş Deresi

An karye-i Kuz Pınarı
Ahmed veled-i Gayb, Mustafa veled-i Pîr Hasan, Mehmed veled-i Mahmud
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Fındık
Ahmed veled-i Menşa, Pîr Ömer veled-i Mustafa, Osman veled-i Mehmed, Eyüb veled-i Pîr Mahmud (giriht), Mehmed veled-i Rasûl
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Hoy
Pîr Kadem veled-i İbrahim
Kefîl ehl-i karye zükûru.
An karye-i Akça Kilise
Halil veled-i Yusuf
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Tur Ali
Pîr Ahmed veled-i Rasul (marîz olup terk olundu), Mehmed veled-i Ömer, Yusuf veled-i Belene
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Penaris
Halil veled-i Beşe (marîz olup terk kılındı), Hasan veled-i Ofçı Mehmed
Kefîl ehl-i karye zükûru.

Divân-ı Serkiz
An karye-i Eriklüce
Ali veled-i Aykud

An karye-i Kazma
Mustafa veled-i Ali, Mahmud veled-i Ahmed

An karye-i Bel alan
Hüseyin veled-i Pîr Mehmed

An karye-i Derbend
Mahmud veled-i Pîrî, Mehmed veled-i Kırbıyık

An karye-i Demürcü
Hüseyin veled-i İbrahim, Hüseyin veled-i Mehmed

An karye-i Serkiz
Mehmed veled-i Hacı

An karye-i Kızıl Akça
Latif veled-i Hasun, Mehmed veled-i Hasan

An karye-i Mera
Pîr Nazar veled-i Kandan
Kefîl ehl-i karye zükûru.

Divân-ı Samur
An karye-i Tefkur (Tekfur)
Mahmud veled-i Mehmed

An karye-i Karaca-i Kafir
Hamza veled-i İbrahim (marîz)

An karye-i Kovancılu (?)
Ramazan veled-i Osman
Kefîl ehl-i karye zükûru.

Dîvân-ı Çok Değirmen
Hasan veled-i Mustafa

An karye-i Ballık
Ali veled-i İbrahim, Nazar veled-i Musa, Mehmed veled-i Yakub (giriht)
Kefîl ehl-i karye zükûru.

Dîvân-ı Meydan
Ali veled-i Ömer (giriht), Hamza veled-i Mustafa (giriht), Veli veled-i Ömer
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Pençik
İbrahim veled-i Yakub (giriht), Ahmed veled-i Çaltı Beşe

An karye-i Kadıncık
Pîr Mehmed veled-i Bayezîd

An karye-i Değnuk
Menşa veled-i İsa

An karye-i Geyiklüce
Ayud (?) veled-i Mezîd (Reis), Mustafa veled-i Halîl
Kefîl ehl-i karye ve ağaları.

Dîvân-ı Kuz Deresi
An karye-i Bileği (?)
Hasan veled-i Halîl, Rasûl veled-i Mehmed, Mahmud veled-i Bahşâyış, Pîr Nazar veled-i Yayla
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Dırahna (?)
İlyas veled-i Taşağıl

An karye-i Manor (?)
Mustafa veled-i Fark

An karye-i Ensizce (?)
Mustafa veled-i İsa, Yunus veled-i Pîr Ali
Kefîl ehl-i karye zükûru.

Ez Dîvân-ı Görene
An karye-i Ak Kilise
Ramazan veled-i Mustafa, Muzaffer veled-i Hasan, Yakub veled-i Mehmed (marîz), Hüseyin veled-i Hoca Ali, Pîr Mehmed veled-i Hüseyin

An karye-i Saraycık
İsrâil veled-i Ahmed (giriht)
Kefîl ehl-i karye zükûru.

Dîvân-ı Çerki
Pîr Mehmed veled-i Hüseyin (marîz olup terk olundu), Durmuş veled-i Menşa, Mustafa veled-i Ali
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Keşiş
Ahmed veled-i Sa'd Ahmed, Ali veled-i Erzen
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Fartil
Mehmed veled-i Musa (marîz), Rasul veled-i Ahmed
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Karkucak
Süleyman veled-i Mezîd

Dîvân-ı Bice
Çırak veled-i Mehmed (giriht), Yusuf veled-i Hacı (giriht)
Kefîl ehl-i karye zükûru.

An karye-i Güvez
Mahmud veled-i Hacı Yusuf, İlyas veled-i Ahmed
Kefîl ehl-i karye zükûru.

Dîvân-ı Çamaş
An karye-i Çatak
Yusuf veled-i Mehmed

An karye-i Keşerik (?)
Rasul veled-i Hamza

An karye-i Kil Göni
Hamza veled-i Yusuf

An karye-i Emirşe Beyi
Pîr Kasım veled-i Ahmed (giriht).

el-Emru kemâ zükire ve'l-hâlu alâ mâ sutıre ene'l-fakīr Ali bin el-hâc Dursun el-müvellâ bi-kazâ-i Satılmış bi-emr-i men lehü'l-velâye -azze nasruhû-.

(BOA, KK. 2544)

Ek 2: 958 (1551) senesinde Kürekçi Temin Edilen Kazalar ve Kürekçi Sayıları

Kaza Adı	Kürekçi Sayısı		Kürekçinin Hazır Olduğu Tarih	Teslim Tarihi	Hükmü Getiren Kimse	Kadı	Kaynak
	G. Müslim	Müslim					
İzvornik	32	40		7 C		Hüseyin b. Ahmed	MAD. 23301
Çorlu	29[34]			Evâil-i RA	Yusuf		İE-Bah. 3
Tatarpazarı	19			Evâil-i RA		Süheyl	İE-Bah. 4
Koniça	40.500 akçe[35]					Yakub	İE-Bah. 5
Şehirköy		32		10 CA	Mehmed		İE-Bah. 6
Gönen	2		14 M			İbrahim b. Yusuf	D.MKF. dos. 1/9
Hezargrad		26	Evâsıt-ı S			Mehmed	D.MKF. dos. 1/10
Arpaz	15		25 S.	10 CA	Budak	Ahsen b. ?	D.MKF. dos. 1/11
Berkofça		28		21 RA		Mehmed b. Kasım	D.MKF. dos. 1/12
Karinâbâd	18		Evâhır-ı RA	25 R		Mehmed	D.MKF. dos. 1/13
Lofça	39			25 R		Hıdır b. Ebi Abbas	D.MKF. dos. 1/14
Söğüt ve Pazarcık	7		26 R		Cafer	Musa	D.MKF. dos. 1/15
Gümülcine	20[36]	S	29 R		İdris	D.MKF. dos. 1/16	
Alasonya	37			27 R			D.MKF. dos. 1/17
Turhal	45			6 CA		Yusuf	D.MKF. dos. 1/18
Pirepolye	37			15 CA		Seyyid Mahmud	D.MKF. dos. 1/19
Adala	28		Evâsıt-ı S	15 CA	Ali	Taceddin	D.MKF. dos. 1/20
Manastır		163		20 CA	Yusuf	Ali b. Mustafa	D.MKF. dos. 1/21
Pırnaz	38		Evâhır-ı RA	3 CA	Hamza	Hamza	D.MKF. dos. 1/22
Turgud	8			25 CA	Mehmed	Halil	D.MKF. dos. 1/23
Körtün	41			11 CA		Hüsrev	D.MKF. dos. 1/24
Kal'a-i Kili	3	2				Ahmed	D.MKF. dos. 1/25
Çırnova	5	32				Ebu'l-Kasım	D.BŞM.dosya. 1/64

Eskihisar	19			10 CA			AE-Kanuni 239
Aydos	27	5	Evâil-i RA	25 C		Sıyami b. Ali	AE-Kanuni 240
Vidin		7[37]	RA	4 R			AE-Kanuni 252
Sultanönü	33			10 CA	Ali	İsa b. Hamza	D. MKF. 27417
Köyceğiz	44					Ömer	D. MKF. 27417
Amasya	177		15 RA			Mehmed b. Yakub	D. MKF. 27417
Katar	10			27 R	Cafer	Musa b. İshak	D. MKF. 27417
Kandıra ve Ada	67[38]		18 R		Cafer-Ali	Hüsam b. Seydi	D. MKF. 27417
Angeli Kasrı		143		25 R		İsa b. Ramazan	D. MKF. 27417
Behlişte	1	47		26 R		Abdülkerim b. Ali	D. MKF. 27417
Kaş	39		Evâil-i CA	15 CA		Lütfullah b. Emrullah	D. MKF. 27417
Çerkeş	5240 akçe[39]					D. MKF. 27417	
Ilgun	21					Ahmed	KK. 2549, s. 1
Zeytun	21					Ataullah	KK. 2549, s. 3-4
Nevrekop	180	6	Evâsıt-ı M	25 R	Mustafa	Hüsrev	KK. 2549, s. 7
Gerede	43			26 R		Hacı Mehmed	KK. 2549, s. 13-14
Uşak	87			25 R	Ali	Abdurrahman	KK. 2549, s. 15-17
Mudurnu	40			25 R		Mehmed b. Şa'ban	KK. 2549, s. 21-24
Bozdoğan	33			27 R		Selman	KK. 2549, s. 27-29
Seydigazi	13		Evâil-i R	21 R		Ahmed b. Serac	KK. 2549, s. 31-32
Balıkesir	27			11 R		Mehmed	KK. 2549, s. 33-34
Küre-i Selindi	37			21 R		Sinan	KK. 2549, s. 35-36
Eğrigöz	35			21 R	Mahmud	Ali b. Hamza	KK. 2549, s. 37-38
Gedus	39		Evâhır-ı RA	22 CA	Hasan	Mehmed b. Mustafa	KK. 2549, s. 43-44
Aydonat	44			7 CA		Hüseyin	KK. 2549, s. 47-48
Kurşunlu	37			27 R	Cafer	Müeyyed	KK. 2549, s. 49-51
Marmara	18			27 R		Mustafa	KK. 2549, s. 53

Yedidivan	27			26 R	İbrahim	Muslihiddin Derviş Mehmed	KK. 2549, s. 55-56
Gölhisar	66					Kasım	KK. 2549, s. 57
Niksar	25		20 RA	25 R	Nasuh	Yusuf b. Yakub	KK. 2549, s. 58
Şeyhlü	72		27 RA	29 R	Hüdaverdi	Şeyh Mehmed	KK. 2549, s. 67-68
Yörükân-ı Ankara	35			21 R		Mehmed b. İdris	KK. 2549, s. 69-71
Milan	26		Evâil-i RA	21 R	Ali Reis	Ali	KK. 2549, s. 73-74
Bigadiç	17			28 R		Abdüllatif b. Kasım	KK. 2549, s. 75-76
Çeşme	40[40]			7 CA	Mustafa	Seydi Ali	KK. 2549, s. 77-78
Satılmış	48			5 CA	Mahmud	Piri b. Muharrem	KK. 2549, s. 79-80
Karahisar-ı Demirlü	9			10 CA	İbrahim	Şeref	KK. 2549, s. 81-82
Kefe	55			27 R		Mustafa	KK. 2549, s. 83-84
Çubukâbad	47			27 R	Ahmed	Serac b. İlyas	KK. 2549, s. 85-86
Akhisar	23		Evâsıt-ı RA	27 R	Receb	Ali	KK. 2549, s. 87
Mihalıççık	18			21 R		Mehmed	KK. 2549, s. 89-90
Yenice-i Zağra	19	4	25 S	1 RA	Hüseyin	Mahmud b. Üveys	KK. 2549, s. 91-92
Tikveş		49	Evâsıt-ı RA	28 R		Mahmud b. Kenan	KK. 2549, s. 93-94
Tırhala		121		28 R		Bali	KK. 2549, s. 95-102
Eğirdir	173			23 R	Sarıca	Fethullah	KK. 2549, s. 107-109
Üsküb	131			22 CA		Muhammed b. Ali	D. ÇRS. 25995

NOTLAR

1 Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O. 79. s. 25-82, 170-175. Ayrıca bkz. Halil İnalcık, "Gelibolu", *EI2*, II, Londra, 1965, s. 983.

2 Gelibolu'nun Osmanlı denizciliği için önemi ve tersanesinin faaliyetleri konusunda geniş bilgi için bkz. İdris Bostan, "Osmanlıların Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu", *Avrupa'ya İlk Adım, Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2001, s. 47-61.

3 Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı suçluların kürek cezasına çarptırılması usulü 16. yüzyılın ortalarına doğru uygulanmıştır. Bu konu ile ilgili tespit edilebilen ilk ferman, Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderilen Evâsıt-ı Safer 957 (1-10 Mart 1550) tarihli olup Ruha kalesi kethüdasının hapsettirdiği kimselerin kürek çekmek üzere İstanbul'a gönderilmesi ile alakalıdır (A. DVN, dos. 3/5).

4 Kürekçilerin temini ile ilgili özellikle XVII. yüzyıldaki uygulamalar konusunda geniş bilgi için bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 187-224.

5 Avarız vergisinin İlhanlı, Selçuklu ve Anadolu Beylikleri'nde de uygulandığı konusunda bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1970, s. 149,151, 170, 172, 173; Ö. L. Barkan, "Avârız", *İA*, II, s. 14.

6 Mesela Matrakçı (*Tarih-i Sultan Bâyezid*, TSMK, Revan 1272, vr. 28a), Kâtip Çelebi (*Tuhfetü'l-kibar fî Esfari'l-bihar*, haz. O. Ş. Gökyay, İstanbul, 1973, s. 33), Karaçelebizâde, (*Ravzatü'l-ebrâr*, Bulak 1248, s. 394) ve nihayet Hammer (*Devlet-i Osmâniye Tarihi*, trc. M. Atâ, İstanbul, 1330, IV, s. 49) gibi tarihçilerin kaydettiği bilgiler bu şekildedir. Midilli kuşatmasına karşı hazırlanan donanma için 50.000 kürekçi toplandığı konusunda Firdevsî'nin (*Kutb-nâme*, Ankara, 1980, s. 178) verdiği bilginin mübalağalı olduğu anlaşılmaktadır.

7 *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri, haz. N. Azamat, İstanbul, 1992, s. 131; *Târîh-i Âl-i Osman*, haz. Mustafa Karazeybek, (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1994, s. 237.

8 Bostan, *Gelibolu*, s. 54-55.

9 BOA, *Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 150-151.

10 *Kamil Kepeci (KK)*, 2544, s. 2; *Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 290, 292.

11 *Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 150-151. Bu kayıtlarda yekûn kürekçi sayısı bulunmakla beraber sadece Kastamonu, Biga ve kısmen Bolu sancaklarına ait ayrıntılı bilgi yer almaktadır.

12 Karaferye'nin 6006 hanesinden kürekçi maaşı için 156.156 akçe toplanmış, bunun 127.080 akçesi üç yüz elli üç kürekçiye, 5040 akçesi ise kürekçilerin başında görevlendirilen altı reise dört aylık maaş olarak ödenmiş ve diğer bazı masraflar çıkarıldıktan sonra kalan 23.872 akçe de 27 Şa'ban 906'da (18 Mart 1501) Hazine'ye intikal etmiştir (*Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 290). Peksimet için ise aynı sefer sırasında İştib kazasından her on hane için altı kantar peksimet (*Aynı defter*, s. 758), Moton seferi hazırlıkları için Avlonya ve Preveze'de inşa edilen gemilere Ayazmend'den kalafatçı ve neccar istenmiş, ancak sadece on altı neccar gönderilmiştir (*MAD.* 23051, s. 2, 7).

13 Siroz'un 5263 hanesinden kürekçi maaşı olarak 136.838 akçe toplanmış, dört aylık kürekçi maaşı ve diğer masraflar düşüldükten sonra kalan 11.448 akçe ise 2 Ramazan 906'da (22 Mart 1501) Hazine'ye intikal etmiştir (*Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 292).

14 Bu kürekçilere ne kadar maaş ödendiği ve kaç haneden toplandığı kaydedilmemiştir (KK. 2544).

15 İ. Şahin-F. Emecen, *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994, h. 47, 86, 144, 202, 211, 352, 396.

16 Bu kürekçilere bir gün için 62.600 akçe, sekiz ay için ise 14.273.024 akçe ödenmiştir (KK. 1863, s. 204). Bostan Çelebi, Anadolu ve Rumeli'den toplanan kürekçi ve azap sayısının 30.000 olduğunu belirtmektedir (*Süleymannâme*, Süleymaniye Ktp, Ayasofya Bölümü, nr. 3317, vr. 147a-148b, 168a-170a).

17 *MAD.* 523, s. 574.

18 *MAD.* 523, s. 560, 564.

19 XVI. yüzyılda kürekçi toplanan kazalar ile ilgili bazı listeler *MD*'de bulunmaktadır. 29 Zilhicce 980 (2 Mayıs 1573) tarihli kürekçi kazaları (*MD.* 21, s. 289-294/685-696) ile 10 Zilhicce 986 (8 Ocak 1579) tarihli liste (*MD.* 36, s. 56/165-171) zikredilebilir. XVII. yüzyıl. için bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 187-195.

20 Papalık'ın Venedik'teki elçisi Ludovico Beccadelli, İstanbul'da toplanan kürekçiler hakkında bilgi vererek Nisan 1551'de İstanbul'da 1500 kürekçi toplandığını ve bu sayının artmasının beklendiğini rapor etmektedir (M. Arıkan-P. Toledo, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara, 1995, s. 286.

21 D. MKF. dosya 1/20.

22 Bu kürekçilerden otuz üçü aynen gelmiş ve yirmi ikisi için de bedel akçesi gönderilmişti (KK. 2549, s. 83-84).

23 Kırk dört kürekçi vermesi gereken Aydonat kazasının on beş hanelik Sulu köyü inat ederek bedel akçesi vermemişlerdir (KK. 2549, s. 47-48). Aynî kürekçi vermek istemeyenlerden bedel akçe alınmasına müsaade edildiği 24 Safer 954 (15 Nisan 1547) tarihli Dukakin kadısına gönderilen fermanda da zikredilmiştir (D. MKF. dosya 1/8).

24 KK. 2549, s. 55.

25 *MAD.* 23301, s. 2-6; KK. 2549, vr. 27a-29a; İbnülemin-Bahriye, nr. 4.

26 KK. 2549; KK. 2544.

27 D. MKF. dosya 1/13.

28 Evâsıt-ı Muharrem 958 (18-28 Ocak 1551) tarihli sicil kaydı: KK. 2549, vr. 7a.

29 KK. 2544, s. 2; 24 Muharrem 954 (16 Mart 1547) tarihinde Eğridir kadısına hitaben yazılan fermanda kürekçilerin naipleri ile birlikte gönderilmesi emrediliyordu (D. MKF, dosya 1/46).

30 KK. 2549, 906 (1500)'da Kandıra'dan toplanan kürekçiler bu şekilde düzenlenmişti (*Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 734-736, 741-742). Kandıra kürekçilerinin aynı zamanda azap olarak zikredilmiş olması onların savaşçı olarak da kullanıldıklarını göstermektedir.

31 Benzer bir kayıt da İznikmid için tutulmuştur. İznikmid'den gelen kürekçinin yüz elli dört olduğu ve bunlardan ikisi ulak atı besledikleri, biri köle olduğu ve üçü de hasta olduğu için teslimattaki yoklamada eksik bulunmuşlardır (*Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 697). Kandıra'dan toplanan kürekçilerin hangi köylerden ne kadar temin edildiği *Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 734-742, 746-752'de bulunmaktadır.

32 Altmış kürekçisi olan Yoros ile iki yüz kırk dokuz kürekçisi olan Şile kazasında da kısmen benzer meseleler olmuştur (*Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 719-720).

33 Bu teftiş Evâil-i Ramazan 906'da (21-31 Mart 1501) 405 kürekçisi olan Pirlepe'de, Evâil-i Şevval 906'da (21-30 Nisan 1501) Manastır'da (*Müteferrik Defterler*, nr. 36806, s. 822-823), Evâhır-ı Rebî'ülâhır-Evâsıt-ı Şa'ban 907 (Kasım 1501-Şubat1502) tarihleri arasında da Sofya, Şehirköy, Berkofça ve Filibe kazalarında yapılmış ve kaçan kürekçilerin bedelleri yeniden tahsil edilmiştir (*Aynı defter*, s. 1022-1027).

34 Çorlu'dan ayrıca 13 alatçı alınmıştır.

35 618 hanesi olan Koniça'dan alınan bu bedelin kaç kürekçiye karşılık ödendiği tesbit edilememiştir.

36 Gümülcine'den ayrıca 19 alatçı alınmıştır.

37 Defter noksan olduğu için tam sayıyı göstermemektedir.

38 Kandıra ve Ada'dan sadece alatçı alınmıştır.

39 Sadece bedel alınmıştır.

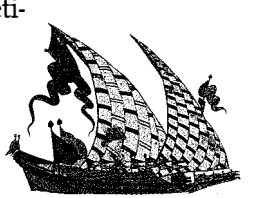
40 Çeşme'den ayrıca 57 alatçı alınmıştır.

KIBRIS SEFERİ GÜNLÜĞÜ VE OSMANLI DONANMASININ SEFER GÜZERGÂHI*

5.

Osmanlı deniz imparatorluğunun, 16. yüzyıl boyunca bütün Akdeniz'de gücünü iyice hissettirdiği halde stratejik ve ticari önemi büyük olan Kıbrıs'ı henüz toprakları arasına katmamış olması ticaret yollarının güvenliği için sakınca teşkil etmekteydi. Mısır'ın fethi sonrasında Venedik'e verilen Şa'ban 923 (Eylül 1520) tarihli ahitnamede[1] daha önce Memlûk devletine verildiği belirtilen 8000 filoriden oluşan Kıbrıs haracının artık Osmanlı İmparatorluğu'na ödenmesi kabul edilmiş ve bu durum 1570 yılına kadar devam etmişti.

Kaynakların ortak tespitine göre, II. Selim daha şehzadeliği sırasında Osmanlı toprakları arasında kalmış olan adanın ehemmiyetini idrak etmiş ve kendisinin padişah olması halinde ilk işinin bu adayı fethetmek olduğunu dile getirmişti. Ayrıca Akdeniz'deki Hıristiyan devletlerin korsan gemileri Mısır'a giden deniz yolları üzerinde hem ticaret gemilerine zarar vermekte, hem de hac yollarının güvenliğini tehdit etmekteydi. Bu korsanların Venedik idaresindeki Kıbrıs'ı üs edinmeleri Osmanlıların dikkatini ada üzerine çevirmeye sebep oldu. Nitekim, o sıralarda Mısır'a giden Mısır defterdarının gemisine el koyarak içindeki mal ve eşyayı yağmalayan, gılman ve cariyelerini esir eden Kıbrıslıların padişaha şikâyet edilmesi seferin başlatılmasına sebep teşkil etti.[2]

Bu dönemde Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki anlaşmazlığın çözülemez hale geldiği görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında Venedik'in ahitnamelerle belirlenmiş sınırları ihlal etmesi ve bölge halkını kışkırtarak yeni köyler oluşturmaya teşebbüs etmesi ile Kilis sancağına bağlı bazı köylere girerek halkın bir kısmını esir edip bir kısmını öldürmesi ve mallarını yağmalaması etkili oldu. Buna mukabil Osmanlıların Kıbrıs üzerindeki niyetlerini iyice belirgin hale getirmesi Venediklilerle an-

* Bu makale, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (haz. A. Ahmetbeyoğlu-E. Afyoncu), İstanbul 2001, 11-38'de yayınlanmıştır.

laşmazlığı derinleştirdi. Osmanlı İmparatorluğu Kilis civarındaki tecavüzleri sebebiyle Venedik'i protesto etmişse de bir sonuç alamadı. Bunun üzerine bölgedeki sancakbeylerine fermanlar gönderilerek Venedik tarafından sınırlarda kurulan yeni köylerin vurulması emri verildi.[3] Ayrıca bu meselenin halli ve özellikle Kıbrıs adasından vazgeçmelerini teklif etmek üzere Kubad Çavuş[4] elçi olarak Venedik'e gönderildi ve Bosna ile Hersek beylerine onun dönüşüne kadar bölgeyi terk etmemeleri talimatı verildi.[5]

Kubad Çavuş'un Kıbrıs'ın sulh yolu ile teslimini sağlama hususunda olumlu bir cevap getirmemesi üzerine Osmanlı devlet adamları, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın bazı itirazlarına rağmen Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetva[6] ve desteğini de alarak Doğu Akdeniz'deki bu stratejik adayı hâkimiyetleri altına almayı kararlaştırdılar ve bu amaçla savaş hazırlıklarının artırılmasını istediler. Bu cümleden olarak tersanelerde kadırga, baştarde, mavna ve at gemileri yapılması için emirler gönderildi. Donanmanın eksiklerinin tamamlanması yanında, ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere zahire temini ile sefer sırasında yaklaşık üç yıl yetecek miktarda silah ve mühimmat hazırlanmasına başlandı.

Kıbrıs seferi öncesinde İstanbul tersanesinde yapılan hazırlıklar arasında gemilerin inşa ve tamir edildiği görülmektedir. 1 Receb 976-15 Rebî'ülevvel 977 (20 Aralık 1570-28 Ağustos 1569) tarihleri arasına ait bir tersane muhasebe defterinde yer alan kayıtlara göre Bağçe-i Amire'de 9 kayık inşa ve tamir edildi. Tersanede ise 12 baştarda, kadırga ve kalyata inşası yanında, 45 baştarda, kadırga ve kalyata, 7 top gemisi, 3 taş gemisi ve 3 palaşkerme tamir edilerek donanma için 79 gemi ve kayık hazır hale getirildi.[7] Ancak daha önce Karadeniz kıyısındaki Ahyolu, Bartın ve Amasra'da inşa edilmesi istenen gemilerin sefer vakti geldiği halde henüz tamamlanmamış olması sıkıntıya sebebiyet vermekteydi.[8] Buna karşılık Aydın beyinin kendi bölgesindeki levent korsanlarla gemi inşa etmesi takdirle karşılanmakta ve en kısa zamanda hazırlıklarını tamamlayarak Piyale Paşa'ya katılması isteniyordu.[9]

Osmanlılar, Kıbrıs ile ilgili hareketlerinin ve hazırlıklarının Kıbrıs halkı tarafından bilinmemesi amacıyla bazı tedbirler almaya teşebbüs ettiler. Öncelikle adaya gidiş gelişi engelleme yoluna gittiler ve adaya civar olan

önemli ticaret merkezlerindeki Venedik balyoslarını tutuklattılar. Venediklilerin Bosna ve Hersek topraklarındaki tecavüzlerini öne süren Osmanlı İmparatorluğu Halep ve Mısır'daki Venedik konsoloslarını hapsettirdi ve onların Kıbrıs'a sefer ile ilgili haber göndermelerine engel olmaya çalıştı. Bu maksatla Kıbrıs'a gidip gelen gerek tüccar, gerekse konsolosun adamları, hatta casusları tespit edildiği takdirde hemen yakalanmaları, ellerinde mektup veya yazılı kâğıt bulunursa bunlara el koyup en kısa zamanda İstanbul'a gönderilmeleri sağlandı. Osmanlı yöneticileri Kıbrıslıların sefer hakkında bir bilgilerinin olup olmadığını da merak ediyor ve bu amaçla adaya casuslar göndererek bilgi almaya uğraşıyordu. Kıbrıs'a karşı alınan tedbirler biraz daha artırılarak Trablus ve İskenderiye gibi Osmanlı limanlarındaki Venedik gemilerine içindeki kaptan ve yolcular da tutuklanarak el konuldu. Venedikli konsolos ve tüccarları tutuklamalarına rağmen Osmanlılar, Fransızlara dokunulmamasına özellikle dikkat ediyorlardı.[10] Hatta Venedik'e karşı yürütülen ambargo arasında onlara tereke satılmaması, Venedik'e giden tüccarların eşyalarının aranması ve yükleri arasında altın, akçe ve mektup bulunması halinde hepsinin İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu.[11]

II. Selim'in büyük önem verdiği Kıbrıs seferine önceleri kendisinin de bizzat katılma fikrinde olduğu Divan-ı Hümayun'dan çıkan fermanlardan anlaşılmaktadır. II. Selim 16 Zilka'de 977'de (22 Nisan 1570) Manisa'da bulunan Şehzade Murad'ın lalasına gönderdiği bir fermanda Kıbrıs seferine bizzat katılma niyetinde olduğunu belirterek bunun kesinleşmesi halinde oğlunun Edirne'ye gitmesi gerektiğini söylemekte ve şehrin muhafazasını üslenmesini istemektedir; hatta bunun için yol hazırlıklarının yapılması dahi tembih edilmektedir.[12] Halbuki o sıralarda Şehzade Murad'ın da Kıbrıs seferi için hazırlık yaptığı lalasının gönderdiği mektuplarda belirtilmektedir.[13] Ayrıca kara ordusunun bizzat padişahla gideceği hesaba katılarak Üsküdar'dan İçel'e kadar olan konakların asker için hazırlanması ve konaklarda ihtiyaç olan ekmek, arpa, odun ve ordunun ihtiyacı olan diğer zahirenin toplanması istenmekteydi. Hatta Silifke'deki Kestel yaylasının bizzat padişahın ikameti için hazırlatılması, tamire muhtaç olan yerlerin onarılması ve yaylada var olan bir hamamın tamir edilerek yanına bir kubbelik ilave yapılması, ayrıca ordunun konmasına uygun olan yerlerin temizlenip genişletil-

mesi talimatı verildi. Bu menziller arasında Maldepe, Gekivize, Çınarlı, İznikmid, Derbendağzı, Dikilitaş, Gölbaşı, Yenişehir, Akbıyık, Pazarcık, Bozüyük, İnönü, Kalburcu, Kütahya, Saka, Döğer, Kazlıgöl, Karahisar, Kızılkilise, Akşehir, Ilgın, Suluzengi, Bozuk, Konya, Peykârîoğlu, İsmil, Karapınar, Kayağun, Akçaşehir, Kertiköyü, Yörükyeri, Deregeçeli, Beğköprüsü, Çay, Göksin, Kestel yaylası yer alıyordu.[14] Donanmanın ihtiyacı olan peksimet ve zahire ise deniz yolları üzerinde bulunan kaza ve sancaklardan temin ediliyordu. Bunlar arasında yer alan Yenişehir,[15] Aydın, Saruhan, Menteşe[16] ve Teke[17] nâzırlarına hükümler gönderilerek gemi yanaşacak sahillere hazırladıkları peksimet, un ve arpayı getirmeleri emrediliyordu.

Kıbrıs seferi için düzenlenen organizasyonda Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaleti ile Anadolu, Rumeli, Rum, Zülkadriye, Karaman, Haleb, Şam ve Trablusşam eyaletleri çağrılmış, bu eyaletlere ait bazı sancaklar bulundukları bölgelerin stratejik önem taşıması ve korunmaya ihtiyaç duyulması sebebiyle yerlerinde bırakılmışlar, diğerleri ise sefere iştirak etmişlerdi.[18]

Osmanlı hükümeti bir taraftan sefer hazırlıklarını yürütürken diğer taraftan Kıbrıs halkı ile temas kurmaya çalışıyor ve henüz sefer başlamadan onların desteğini kazanmaya uğraşıyordu; hatta devlet İçel beyine müracaat ederek Kıbrıs halkına mektuplar göndermek suretiyle temas kurmasını ve desteklerini sağlamaya çalışmasını istemişti. Bu mektuplarda, Osmanlı ordusuna dostluk gösterdikleri takdirde fetih sona erdikten sonra timarları ile ev ve mülklerinin kendilerine bırakılacağı, aksi takdirde hepsinin öldürülerek çocuk ve kadınlarının esir edilecekleri bilgisi yer alıyordu.[19]

Kıbrıs'a hareket kararı alınması üzerine Osmanlı kara ve deniz ordusunun sefer serdarlığına altıncı kubbe veziri Lala Mustafa Paşa[20] getirildi ve onun emri altına verilen üçüncü vezir Piyale Paşa ise donanma serdarı olarak görevlendirildi. Cezayir beylerbeyi ve Kapudan Müezzinzade Ali Paşa ise Lala Mustafa Paşa ile birlikte deniz yolu ile Kıbrıs'a gitmek ve sonra Piyale Paşa'nın emrinde olmakla vazifelendirildi.

İlk sefer hazırlıkları sırasında bizzat sefere katılmak niyetinde olan II. Selim'in, daha sonra bu düşüncesinden vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Kıbrıs seferinin yetkileri Lala Mustafa Paşa'ya verilmekle beraber yine de savaşın yönetiminde daha önceki uygulamalarda olduğu gibi merkez etkili ol-

muş, gerek serdardan gelen, gerekse Piyale Paşa'dan ve diğer yerlerden gelen bazı bilgiler değerlendirilerek ne yapılması gerektiği ve nasıl davranılacağı her iki tarafa da merkezden bildirilmiş ve sefer komutanları arasında güzel bir işbirliği sağlanmıştır.

Osmanlı donanmasının üç grup halinde İstanbul'dan Kıbrıs seferi için denize açıldığı anlaşılmaktadır. Birinci filonun başında bulunan Murad Reis 25 gemiden oluşan filosu ile birlikte Rodos'u üs edinmek üzere görevlendirilmişti. Asıl vazifesi düşman donanması hakkında bilgi toplamak ve Kıbrıs'a deniz yolu ile yapılması muhtemel yardımları önlemekti. Şevval 977'de (Mart 1570) İstanbul'dan ayrılmış olduğu tahmin edilen Murad Reis kumandasındaki filonun Ege adaları arasında ve Girit taraflarında keşif hareketlerinde bulunduğu görülmektedir. Donanmanın ikinci büyük kısmını teşkil eden Piyale Paşa komutasındaki filo, 65 baştarda ve kadırga ile nakliye amaçlı 30 kalyon türü gemi bulunduğu halde 20 Zilka'de 977'de (26 Nisan 1570) İstanbul'dan ayrıldı.[21] Filonun asıl vazifesi düşman donanmasını bulduğu yerde vurmak ve Kıbrıs'a yardım götürmelerini engellemekti.

Donanmanın üçüncü grubunu teşkil eden ve Kıbrıs serdarı Lala Mustafa Paşa ile Kapudan Paşa'nın emrinde bulunan 36 kadırga, 12 çektiri, 8 mavna ve hayvan taşımak için 40 gemi ile asker, yiyecek ve top taşımak üzere 40 karamürselden[22] oluşan filo 10 Zilhicce 977 (16 Mayıs 1570) Salı günü Beşiktaş'tan yola çıktı. O gün kurban bayramıydı ve Lala Mustafa Paşa, beraberinde Kapudan Müezzinzade Ali Paşa olduğu halde bayram namazını Beşiktaş'ta kıldıktan sonra Saray-ı Amire önüne gelip padişahı top atarak selamlamış, burada şenlik yapılmış, hatta padişah da bir saltanat kayığına binerek Yedikule'ye kadar donanmaya eşlik etmişti.[23]

Kıbrıs seferine katılan donanmanın sayısı hakkındaki bilgiler oldukça farklıdır. Selanikî, Piyale Paşa'nın İstanbul'dan ayrıldığı sırada yanında 84 kadırga ve baştarda olduğunu, Mustafa Paşa ile hareket eden donanmada ise 124 gemi bulunduğunu, toplam olarak donanmada 208 gemi olduğunu;[24] Âlî Kıbrıs'ta toplanan donanmanın 300 parça kadırga, mavna ve kalyatadan oluştuğunu, 100 levend gemisinin katılmasıyla 400'e ulaştığını;[25] Mehmed b. Mehmed, 190'ı baştarda ve kadırga, 130'u kalyon, karamürsel, at gemisi ve kayık olmak üzere 320 gemi katıldığını;[26]

Kâtib Çelebi ise 180 kadırga, 10 mavna 170 barça ve karamürsel türü olmak üzere toplam 360 gemi bulunduğunu[27] belirtmektedir.

Donanmanın Güzergâhı

Osmanlı donanmasının İstanbul'dan ayrıldıktan sonra takip ettiği güzergâh konusunda elimizde bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan 16. yüzyıla ait olan 1565 Malta seferi,[28] 1570 Kıbrıs seferi,[29] 1571 İnebahtı deniz savaşı[30] ile 1784 senesine ait[31] olanları ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Kıbrıs Serdarı Lala Mustafa Paşa ile Kapudan Müezzinzâde Ali Paşa'nın birlikte yola çıktığı donanmanın Beşiktaş'tan ayrıldıktan sonra Kıbrıs'a gidinceye kadar takip ettiği güzergâhı ve Kıbrıs'taki kuşatma ve fetih olaylarının hangi tarihte, nasıl cereyan ettiğini öğrenebilmek bakımından elimizde Kıbrıs seferi sırasında verilen rüusun günlük olarak kaydedildiği son derece kıymetli ruznamçe defterleri bulunmaktadır. Bunlardan Başbakanlık Osmanlı Arşivi mühimme defterleri arasında bulunan ve 10 Zilhicce 977'de (16 Mayıs 1570) Beşiktaş'tan başlayıp 11 Receb 978'de (9 Aralık 1570) Magosa önlerinde biten yolculuğun kaydedildiği 8 numaralı defter ile,[32] Kâmil Kepeci ruûs defterleri arasında bulunan ve yine aynı tarihte başlayıp 16 Rebî'ülâhır 979'da (7 Eylül 1571) Magosa'nın fethi ile sonra eren 221 numaralı defterin ortak tarihleri birbirine çok benzemektedir. Yine bu defterlerle benzer özellikler gösteren Kamil Kepeci ahkâm defterleri arasında kayıtlı 64 numaralı defter ise, aynı tarihte başlamakla beraber kısmen farklı kayıtları ihtiva etmektedir. Bu defterler sayesinde Kıbrıs seferi sırasında yaşanan ve tarihin karanlıklarında kalan pek çok ayrıntının ortaya çıkarılması mümkün olmaktadır; hatta buradan yola çıkarak bu defterleri Kıbrıs Seferi Günlüğü olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

Bu defterlerde kayıtlı bilgilere göre donanma, 10 Zilhicce 977 (16 Mayıs 1570) Salı günü, yani Kurban bayramının birinci günü Beşiktaş'tan hareket etmiş ve Yedikule'de demirlemişti. Sarayburnu ile Yedikule arasında padişah bizzat donanmaya eşlik ediyordu. Aynı gün gece saat dörtten sonra Yedikule'den ayrılan donanma, 11 Zilhicce'de (17 Mayıs) öğle ile ikindi arasında Tavşan Adası'na gelmiş, gece saat dört buçuktan sonra buradan da kalkarak 12 Zilhicce'de (18 Mayıs) Lala Mustafa Paşa ve Ali Paşa'nın ye-

deklerinde bazı mavnalar olduğu halde ikindi ile akşam vakti arasında Gelibolu'ya vardı. Donanma Gelibolu'dayken Lala Mustafa Paşa o zamana kadar Gelibolu'ya gelmiş olması gereken Rumeli eyaletine mensup sancakların askerlerini almak için araştırma yaptırdı, ancak henüz hazır olmadıkları için durumu merkeze bildirmek zorunda kaldı.[33] İki gün burada kaldıktan sonra 14 Zilhicce (20 Mayıs) günü cumadan sonra yola koyulan donanma akşam üzeri 30 mil mesafedeki Boğazhisarı'na ulaştı. Aynı gün Piyale Paşa'dan gelen bir mektup 120 kadırga, on iki mavna ve otuz barçadan oluşan düşman donanması hakkında bilgi vererek bir araya gelinmesini ve ne yapılacağının kararlaştırılmasını istemekteydi. Yine aynı gün Ankara beyi ile Dumdum Memi Reis İzmir ve Foça taraflarına peksimet temin etmek üzere gönderildi. 15 Zilhicce (21 Mayıs) Cumartesi günü donanma su ikmalini yaptıktan sonra Boğazhisarı'ndan ayrıldı ve 16 Zilhicce'de (22 Mayıs) Bozcaada'da demirledi. 17 Zilhicce'de (23 Mayıs) Midilli'nin Sığrı limanına yanaşan donanma, ertesi gün Kalina limanına geçti ve 19 Zilhicce'de (25 Mayıs) Sakız'a vardı. Altı gün burada kaldıktan sonra 25 Zilhicce'de (31 Mayıs) gece saat altıda hareket edip Sığacık yakınında bir limancıktan ağaç almaya gidildi ve ertesi gün Sığacık'ta kalındı. Donanma Sakız'dayken Vezir Mustafa Paşa'ya Divan-ı Hümayun'dan 21 Zilhicce (27 Mayıs) tarihli bir ferman geldi; buna göre geride kalan bazı levent kayıkları etrafa zarar vermeye başladıklarından Kurdoğlu Abdülcebbar Bey'in veya münasip bir başkasının kendi gemisi dışında iki kalyata ve bir firkate ile Midilli-Sakız civarlarını gözetlemekle görevlendirildi.[34] Bu sırada Piyale Paşa'dan ve çeşitli yerlerden düşman donanmasıyla ilgili haberler gelmekteydi. Mora sancakbeyinin yaptığı tahkikata göre düşman, 90 kadırga ve 20 barça ile Girit'te bulunuyordu. Bunu öğrenen Piyale Paşa, Rodos civarında bulunan Murad Reis'in gemileriyle birlikte kendi yanına gelmesini ve düşmanı Girit'te kıstırıp imha etmeyi, sonra da Mustafa Paşa'ya iltihak etmeyi planlamaktaydı. Halbuki Eğriboz beyinin bir adamının batan bir Venedik barçasından elde ettiği bilgilere göre, düşman 60 kadırgası ile Holomiç'e asker çıkarmıştı. Kocaeli Beyi Kaya Bey'in Andre Adası'ndan topladığı bilgilere göre ise, düşman donanmasının sayısı 100'den fazla değildi. Bu farklı bilgiler merkezin dikkatini çekmiş olmalı ki, Venedik donanmasının Korfos'a

gitmeden Girit'e geçmesinin imkânsız olduğu değerlendirilerek düşman donanması ile ilgili bilgilerin doğru olmadığı sonucuna varıldı. Bu sebeple Murad Reis kumandasındaki filonun Piyale Paşa'ya yardıma gitmesi yerine Kıbrıs'a asker taşımak üzere Lala Mustafa Paşa'nın hizmetinde olması tavsiye edildi.[35]

26 Zilhicce'de (1 Haziran) Sisam Boğazı'na gelen donanma, 27 Zilhicce'de (2 Haziran) İstanköy'e geçti. Donanma burada demirlemişken Rodos Beyi Hamza Bey katıldı ve ertesi gün 28 Zilhicce'de (3 Haziran) Kıbrıs seferi için İstanbul'dan ilk ayrılan Murad Reis de 25 kadırgadan oluşan filosuyla gelerek asıl donanmaya iltihak etti. Osmanlı donanmasının Rodos civarında toplanmaya başladığı sıralarda Müslüman gemisi şekline bürünmüş iki kadırga ve 3 firkateden oluşan bir düşman filosu Trablusşam limanına gelerek sabun yüklü bir tüccar gemisini alıp götürdü ve etraftan dil aldıkları haberleri geldi. Bunun üzerine Rodos[36] ve İskenderiye[37] beyleri ile Şam beylerbeyleri[38] gereken tedbirleri almaları konusunda ikaz edildiler.

Donanma, 29 Zilhicce'de (4 Haziran) Rodos'a geçti ve ertesi gün 1 Muharrem'de (5 Haziran) Piyale Paşa beraberindeki donanma ile gelip Lala Mustafa Paşa ve Kapudan Ali Paşa donanmasıyla birleşti, böylece Kıbrıs seferine katılan bütün Osmanlı donanması bir araya gelmiş oldu. 3 Muharrem'de (7 Haziran) hep birlikte Meis Adası'na geçen donanmanın kadırgaları burada yağlandı. Üç gün Meis'te kaldıktan sonra yeniden yola çıkan donanma, 6 Muharrem'de (10 Haziran) Finike'ye ulaştı. Donanma, 26 Muharrem'e (30 Haziran) kadar yirmi gün süre ile henüz bölgeye gelmemiş olan Anadolu'daki sancak askerlerinin yetişmeleri için bekledi.[39] Bu süre zarfında zahire,[40] un ve koyun[41] ihtiyacı sağlandığı gibi, daha önce verilen emirler çerçevesinde yakın civardan ihtiyaç olan malzemeler temin edildi.

Donanma Finike'de demirlemiş ve gerekli taşınma hazırlıkları yapılıyorken, 15 Muharrem 978'de (19 Haziran 1570) Piyale Paşa, Mustafa Paşa ve Kapudan Ali Paşa hep birlikte birkaç kadırga ile iskelesinin durumunu incelemek üzere Antalya'ya gittiler. Ertesi gün yakın civarda bulunan Atrasan (Adrasan) limanında konaklayan üç paşa yeniden Finike'ye döndü.[42] Askerin Kıbrıs'a bu civardan geçeceği daha önce belirlenmiş olmalı ki yolların genişletildiği ve iskelelerin geçiş ve asker yükleme için ta-

mamlandığı haberleri İstanbul'a geldi.[43] Kara yoluyla gelen askerlerin toplanıp Kıbrıs'a geçeceği iskeleler de bu sahillerde bulunuyordu. Bu sebeple Antalya ve Elmalı kadılarına hitaben gönderilen hükümlerde askerden at gemilerine yetişemeyenlerin süratle rençper gemileri buldurularak adaya taşınmaları emredildi.[44]

Osmanlı donanmasının Kıbrıs'a çıkarma hazırlıkları sürerken İstanbul'dan Piyale Paşa'ya bazı haberler geldi. Cerbe'den Trablusgarb'a giden ve oradan Moton'a geçerek sonra İstanbul'a ulaşan bir tüccar gemisinden alınan bilgiye göre İspanya'ya ait 25 kadırga Venedik'e yardım amacıyla Halku'l-vâd'e zahire ve silah götürmüştü. Dubrovniklilerin verdiği haberlere göre ise, Venedik'in 100 kadırga ve 12 mavnası vardı ve 20 kalyatanın da inşası istenmişti. Buna rağmen İspanya'nın Venedik'e yardıma gelip gelmeyeceği haberleri kesin değildi.[45]

Osmanlı donanması 26 Muharrem 978 (30 Haziran 1570) Cuma günü öğle vakti Finike'den ayrıldı ve iki gün sonra 28 Muharrem (2 Temmuz) Pazar günü Kıbrıs'ın Limosa (Limasol) Kalesi önüne geldi. Osmanlı donanmasını karşısında gören kale halkı kaçarak mekânı terk etti ve karaya çıkan asker kaleyi yağmalayarak geceyi orada geçirdi.[46] Hatta bu ilk çıkışta atlı birinin peşinden giden Ahmed adlı bir zaim düşmanın elinden bayrağını alarak getirdiği için terakki aldı.[47] 29 Muharrem'de (3 Temmuz) akşama doğru Tuzla'ya (Larnaka) gelen donanma, 30 Muharrem'de (4 Temmuz) Serdar Lala Mustafa Paşa'nın emriyle karaya asker çıkarmaya başladı. Önce Piyale Paşa adaya çıktı ve bir miktar asker ile kendi adamlarını yanına alarak serdarın otağını kurdu. Orduda bulunan beylerbeyi, sancakbeyi ve diğer askerler atlı ve yaya olarak deniz kenarında dizildikten sonra Lala Mustafa Paşa karaya çıktı ve otağına gitti. Önce Piyale Paşa'yı ve sonra sırasıyla diğer beylerbeyi ve sancakbeylerinin selamlamalarını kabul etti. Bu merasimde Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa, Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa, Sivas (Rum) Beylerbeyi Behram Paşa, Maraş (Zülkadriye) Beylerbeyi Mustafa Paşa, Halep Beylerbeyi Derviş Paşa, Kilis Hâkimi Canpolad Bey, Şehri-i Zor beylerbeyliğinden mazul Muzaffer Paşa[48] hazır bulundular.[49] Bu sırada yapılan görüşmelerde Piyale Paşa önce Magosa'nın kuşatılmasını tavsiye ettiği halde, Lala Mustafa Paşa adanın idari merkezi

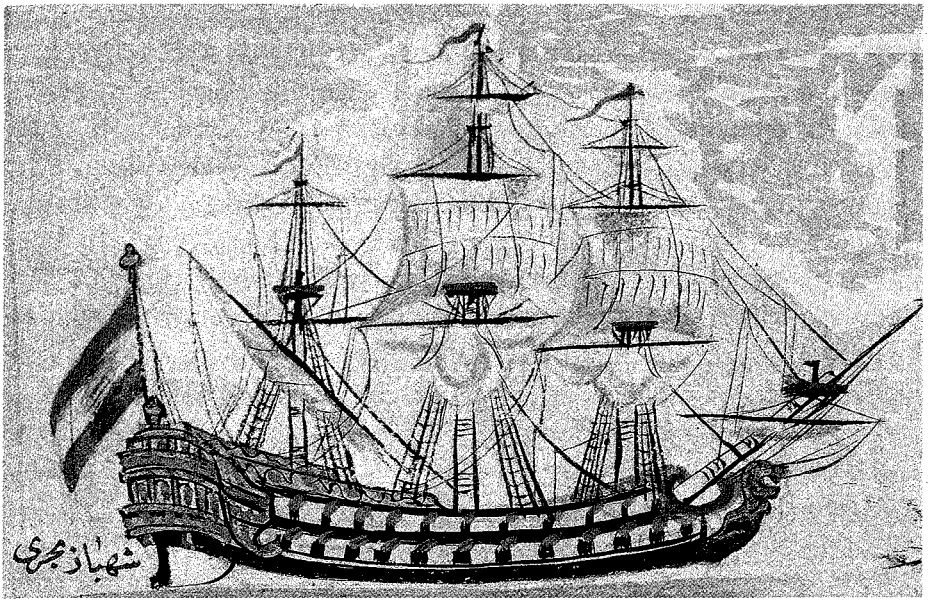
olduğu gerekçesiyle Lefkoşa Kalesi'nin kuşatılmasına karar verdi[50] ve kuşatmada kullanılacak toplar süratle karaya çıkarıldı.[51] Bütün kaynaklar üçüncü vezir ve padişahın damadı olan Piyale Paşa'nın, paye itibariyle altıncı vezir Lala Mustafa Paşa'dan daha üst mevkide bulunmasına rağmen bu durumu ihtilafa dönüştürmediği ve kuşatma boyunca serdarın emirlerini yerine getirdiği konusunda ittifak halindedir.

Lefkoşa'nın kuşatılması kararının alınmasından sonra Piyale Paşa, hem serdar hem de kapudan olarak donanmaya döndü ve yardım için adaya gelecek düşman donanmasına engel olmak, ayrıca Halep ve Şam askerini adaya taşımak üzere harp gemileriyle denize açıldı. Kapudan Ali Paşa ise, eski yeniçeri ağası olduğundan kara savaşlarındaki tecrübesi sebebiyle Lefkoşa'nın kuşatılmasında vazife aldı. Tuzla limanında kalan zahire ve cebehane gemilerinin korunması Rum Beylerbeyi Behram Paşa'ya,[52] Magosa'nın dışarıyla irtibatının kesilmesi görevi Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya verildi.[53]

Bu sırada Venedik de hazırlıklarını sürdürmeye devam ediyordu. Dubrovnik'ten gelen haberlere göre, o civarda asker ve silah dolu 65 küçük ve 10 büyük kadırga ile 10 nakliye gemisi, Girit'teki 30 gemiyle birlikte birkaç gün içinde hareket edecekti.[54]

Piyale Paşa donanmayla Kıbrıs'tan ayrıldıktan sonra Trablusşam ve Silifke'ye giderek geride kalan yaklaşık 20.000 askeri Tuzla'ya taşıdı; 18 Safer'de (22 Temmuz) beraberine aldığı 30 gemiyle denize açıldı ve Kıbrıs'ta 45 kadırgayla 40 at gemisi bıraktı.[55]

İlk çıkarma tarihinden itibaren 22 Safer'e (26 Temmuz) kadar Tuzla'da kalan ve bütün hazırlıklarını burada tamamlayan ordu, nihayet kuşatmayı başlatmak üzere yola çıktı ve 23 Safer'de (27 Temmuz) Lefkoşa Kalesi yakınlarında Ağlança köyüne gelerek burada konakladı.[56] Önceden otağ kurmakla görevlendirilen Kırşehir ve Akşehir beylerine karşı Lefkoşa Kalesi'nden yapılan mani olma teşebbüsleri Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa'nın yetişmesiyle püskürtüldü ve kalenin kuşatılmasına başlandı.[57] Kuşatmada Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa, Müezzinzâde Ali Paşa, Halep Beylerbeyi Derviş Paşa, Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa ve Muzaffer Paşa birer taraftan katıldılar ve karargâhta bulunan Lala

Resim 5. Şehbâz-ı Bahrî Kalyonu. (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 288-289)

Mustafa Paşa kolu ile yeniçerilerin[58] bulunduğu Yahya Kethuda kolu ayrı bir grup oluşturdular.[59]

Piyale Paşa'nın donanmayla Kıbrıs'tan ayrılması üzerine adada kalan asker arasında düşmanın Kıbrıs'a yardım göndereceği haberleri dolaşmaya başladı ve bu gelişme huzursuzluğa sebep oldu. Bu durum karşısında fırsat bulursa Girit'e giderek orayı yağmalaması emredilmiş olan Piyale Paşa'nın donanmayla Kıbrıs'ı kuşatma altında tutması ve adadan uzaklaşmaması zarureti ortaya çıktı.[60] Ayrıca düşman donanması hakkında haber almak amacıyla da levent ve korsan kayıklarının Girit tarafına gönderilmesi düşünüldü.[61]

Lefkoşa kuşatmasının başlaması üzerine Lala Mustafa Paşa, İstanbul'a kalenin durumunu anlatan bazı mektuplar göndererek kalenin içinde ve dışında kat kat derin hendekler bulunduğunu, etrafı taşlı ve kuru olduğundan su sıkıntısı çekildiğini anlattı ve kuşatmanın diğer zorluklarını dile

getirdi. İstanbul'dan verilen cevapta ise kış mevsimini adada geçirmek gerekecekse Şam, Halep ve Karaman'dan toplanan zahirenin vakit geçirmeden Trablus, Payas ve Silifke'den adaya taşınması gerektiği belirtiliyordu.[62]

Lefkoşa kuşatmasının başlamasından kırk dört gün geçtikten sonra Serdar Lala Mustafa Paşa son bir değerlendirme yaparak yeni bir hücuma geçilmesi emrini verdi ve nihayet 8 Rebî'ülâhır 978 (9 Eylül 1570) Cumartesi günü sabah namazından iki saat sonra Lefkoşa Kalesi fethedildi.[63] Aynı gün Kıbrıs beylerbeyliği kurularak Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa bu göreve getirildi.[64] 11 Rebî'ülâhır 978'de (12 Eylül 1570) Lefkoşa'nın en büyük kilisesi camiye çevrildi.[65] Bu savaşta pek çok ganimet ve esir alındı ki Serdar Lala Mustafa Paşa'nın verdiği bilgiye göre esir sayısı 20.000'di.[66] 9 Rebî'ülâhır-9 Cemâziyelâhır 978 (10 Eylül-8 Ekim 1570) tarihleri arasına ait bir pençyek defterinde kayıtlı 13.719 Kıbrıslı esirden 1650'sinin donanmadaki gemilere dağılmış olduğu görülmektedir.[67]

Lefkoşa kuşatmasının henüz devam ettiği sırada Venediklilerin ne tür hazırlıklar yaptığını öğrenmek üzere Rebî'ülevvel 978'de (Ağustos 1570) iki kalyata ile Girit tarafına gönderilen Pirî Reis, el koyduğu bir firkateden aldığı esiri İstanbul'a götürmüş ve ondan önemli bilgiler elde edilmişti. Bu bilgiye göre 130 gemiden oluşan Venedik donanmasına İspanya 49, Papalık 11 gemi ile yardımcı olmaktaydı. Kıbrıs'ın durumu hakkında bilgi almak üzere Korfu ve Girit'ten dört kadırga gönderen Venedik, donanma gemilerinde hastalık çıktığı için Girit'ten ayrılamamış ve Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından alındığını öğrenince de ileri gitmekten vazgeçmiştir. Müttefik donanmasının bu hazırlıkları üzerine Piyale Paşa, bir miktar gemiyi Kıbrıs'ı muhafaza amacıyla adada bırakarak 150-160 gemiden oluşan donanmayla düşman üzerine gitme emrini aldı.[68]

Lefkoşa'nın alınmasının ertesi günü teslim olmaları için Girne ve Baf yöneticilerine haber gönderilmesi üzerine bu kaleler savaşmadan teslim oldu. Girne'ye elçilikle giden Kapudan Ali Paşa'nın kethudası ile Hasan b. Pîrî bu hizmetlerinden dolayı taltif edildiler.[69] 10 Rebî'ülâhır 978'de (11 Eylül 1570) Baf kapudanlığı 200.000 akçe ile sancak statüsünde olarak hassa reislerden Receb Reis'e,[70] 14 Rebî'ülâhır 978'de (15 Eylül 1570) Girne sancağı yine hassa reislerden Kâid Mustafa'ya[71] verildi.

Lefkoşa ve civarının fethinin tamamlanmasından sonra Lala Mustafa Paşa, 15 Rebî'ülâhır'da (16 Eylül)[72] Magosa üzerine hareket etti ve 20 Rebî'ülâhır'da (21 Eylül) Magosa'ya ulaştığında derhal kuşatmayı başlattı.[73] Aynı zamanda Piyale Paşa komutasındaki donanma da Magosa'ya gelerek kaleyi denizden kuşatma altına aldı. Ancak kuşatmanın uzun sürme ihtimali ve donanmanın demirlemesine müsait geniş bir liman bulunmaması sebebiyle[74] Rodos Beyi Arab Ahmed Bey 40 kadırga ile adada bırakıldı; Piyale Paşa ve Kapudan Ali Paşa 7 Cemâziyelevvel 978'de (7 Ekim 1570) donanmaya binerek Kıbrıs'tan ayrıldılar. Asıl maksat, Rodos ve Girit taraflarını gözetlemek ve korumak amacıyla bölgede bir miktar gemi bırakmak ve sonra İstanbul'a gitmekti[75]. Nitekim, Piyale Paşa hava muhalefeti sebebiyle Girit'e kadar gitmemiş ve donanmanın İstanbul'a dönmesi halinde düşman donanmasının da dağılacağını düşünmüştü. Ancak, İstanbul'dan Kapudan Ali Paşa'ya gönderilen Cemâziyelâhır 978 (Kasım 1570) tarihli fermanda düşman donanması dağılmadan donanmanın İstanbul'a dönmesinin doğru olmadığı, eğer gelinecekse mutlaka 60-70 donanımlı geminin muhafaza için adalar arasında bırakılması istendi. Düşman donanmasının dağılıp 30-40 geminin kalması halinde ise Osmanlı donanmasından da 40 geminin bırakılması ve diğerlerinin İstanbul'a gelmesi uygun görüldü.[76]

Böylece Kıbrıs seferinin ilk safhası tamamlanmış oldu. Magosa kuşatması ise bir yıl sonrasına kadar devam etti ve nihayet 9 Rebî'ülevvel 979'da (1 Ağustos 1571) vire sözüyle teslim olan Magosa beyi, arada varılan antlaşmaya uymadığı için 14 Rebî'ülevvel'de (6 Ağustos 1571) tutuklandı ve idam edildi.[77]

EKLER

Ek 1: KIBRIS SEFERİ GÜZERGÂHI

MD. 8. KK. 221.*

Yevmü'l-isneyn, fî 10 Zilhicceti'ş-şerîfe sene 977. İd-i adhâ

Bugün [namaz-ı îdden sonra] donanma[-i hümâyûn] gemileri Beşiktaş'dan salup Yedi Kule'de yatmışlardır.

Yevmü's-sülesâ, fî 11 Zilhicceti'ş-şerîfe sene 977.

Salı gecesi dört sâatden sonra kalkılup bugün beyne's-salâteynde Tavşan adasına gelüp yatılmışdır.

Yevmü'l-erbi'â, fî 12 Zilhicceti'ş-şerîfe sene 977.

Gece dörtbuçuk sâatden sonra kalkılup Paşa Hazretleri ve Kapudan Paşa ba'zı mavnalar yediğin İkindü ile ahşâm mâbeyninde Gelibolu'ya gelindi.

Yevmü'l-cum'a, 14 Zilhicce sene 977, der Gelibolu.

Bugün Cum'adan sonra kalkılup ahşama karîb Boğazhisar'a gelinmişdir. Mâbeyn otuz mildir

Bugün Piyale Paşa'dan mektûb gelüp kâfirin yüzyirmi pâre kadırga ile oniki mavna ve otuz barçası vardır. Cümlemiz bir yere gelelim dimeğin müşâvere olunup Ankara beyi ile Dumdum Memi Reis İzmir'e ve Foça'ya peksimed içün gönderilüp ertesi ki cum'a ertesidir anda sulanıldı.

Yevmü'l-ehad, 16 Zilhicce sene 977, der Bozcaada.

Yevmü'l-isneyn, fî 17 Zilhicce sene 977, der liman-ı Sığrı tâbi-i Midillü.

Yevmü's-sülesâ, 18 Zilhicce sene 977, der liman-ı Kalina tâbi-i Midillü.

Yevmü'l-erbi'â, fî 19 Zilhicce sene 977, der Cezîre-i Sakız.

Yevmü'l-ehad, fî 23 Zilhicce sene 977, der Sakız.

Rodos reislerinden üçüncü bölükde yevmî sekiz akçe ulûfesi olan Musa Reis küffârdan [yarar]dil [alup]getürmeğin iki akçe terakkī buyuruldu.

[Deryâda yürüyen] Gönüllü reislerden Macar Reis demekle ma'rûf İlyas [Reis] dahi [mezbûr Musa Reis ile] dil alup getürmeğin Rodos'da on akçe ile reislik buyuruldu.

Yevmü'l-isneyn, fî 24 Zilhicce sene 977, der Sakız.

Yevmü's-sülesâ, 25 Zilhicce sene 977.

Bu gece altı saatden sonra kalkılup Sığacık kurbunda bir limancıkda ağaç alınağa gelinmişdir.

Yevmü'l-erbi'â, 26 Zilhicce sene 977, der Sığacık.

Bugün öyle zamânında yine kalkılup Sisam Boğazı'na gelindi.

Yevmü'l-hamîs, 27 Zilhicce sene 977, der İstanköy.

* Bu metin, *MD.* 8 ve KK. 221 numaralı rüus defterlerinden yararlanmak suretiyle hazırlanmıştır. Köşeli parantezle yapılan ilaveler KK. 221'den alınmıştır.

Rodos Beyi Hamza Bey bunda gelüp mülâkī oldu.

Yevmü'l-cum'a, 28 Zilhicce sene 977, der İstanköy,

Mahrûse-i İstanbul'dan Donanma-i hümâyundan mukaddem çıkan 25 pâre kadırgalar bunda gelüp vâsıl oldu.

Yevmü's-sebt, fî 29 Zilhicce sene 977, der Rodos.

Yevmü'l-ehad, fî gurre-i şehr-i Muharremi'l-harâm sene 978. der Rodos.

Bugün Piyale Paşa Hazretleri cümle gemiler ile gelüp mülâkī oldular.

Yevmü's-sülesâ, 3 Muharrem sene 978, der Cezîre-i Meis. Kadırgalar yağlanıldı.

Yevmü'l-hamîs, 5 Muharrem sene 978, der cezîre-i m[ezbûr].

Yevmü'l-cum'a, 6 Muharremi'l-harâm sene 978, der Finike tâbi-i kazâ-i Elmalu.

Dergâh-ı Âlî çavuşlarından olup Tırhala sancağında zeâmete mutasarrıf olan Hızır çavuş donanma gemileriyle Finike nâm mahalle geldikde askerin zahîreye ziyâde muzâyakaları oldukda gönderilüp küllî zahîre getürüp hidmeti sebkat etmeğin iki bin akçe terakki buyuruldu.

Yevmü'l-ehad, 8 Muharremi'l-harâm sene 978.

Yevmü'l-isneyn, fî 9 Muharremi'l-harâm sene 978, der Finike.

Yevmü's-sülesâ, fî 10 Muharrem sene 978, der Finike.

Yevmü'l-erbi'â, 11 Muharrem sene 978, der Finike.

Yevmü'l-hamîs, fî 12 Muharremi'l-harâm sene 978, der Finike.

Kaş kadısı mektûb gönderüp kazâ-i mezbûrdan Donanma-i hümâyûn içün koyun ve un ve sâir zehâir tedâriki içün Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Ali Çavuş gelüp zahîreyi emr üzere cem edüp reâyâyı dahi rencîde etmeyüp rızâ ve şükrân üzere olmuşlardır deyü bildirmeğin iki bin akçe terakkī buyuruldu. Aydın sancağında yirmidokuz bin zeâmeti var.

Yevmü'l-cum'a, fî 13 Muharremi'l-harâm sene 978, der Finike.

Yevmü'l-ehad, 14 Muharremi'l-harâm sene 978.

Yevmü'l-isneyn, 15 Muharrem sene 978, der Antalya.

Asker mürûru içün Antalya iskelesi nicedür deyü birkaç pâre kadırga ile Piyale Paşa hazretleri ve Mustafa Paşa ve Kapudan Paşa Hazretleri görmeğe vardılar.

Yevmü's-sülesâ, 16 Muharrem sene-i m[ezbûr], der liman-ı Atrasan.

Yevmü'l-erbi'â, fî 17 Muharremi'l-harâm sene 978, der Finike.

Yevmü'l-hamîs, 25 Muharremi'l-harâm sene 978, der Finike.

Yevmü'l-cum'a, 26 Muharremü'l-harâm sene 978.

Bugün öyle zamânında Finike'den kalkılup muttasıl yürünüp mâh-ı mezbûrun yirmisekizinci gün pazar gün Limosa nâm hisârına gelinüp ahâlisi kaçup asker çıkup gâret ve hasâret edüp ol gece anda yatıldı.

Yevmü'l-isneyn, 29 Muharrem sene 978, ahşama karîb Tuzla nâm mahalle gelindi.

Yevmü's-sülesâ, fî selh-i Muharremi'l-harâm sene 978.

Bugün bi-inâyeti'llâhi Te'âlâ Tuzla'ya ordu gelüp toplar çıkarılup kal'a-i Lefkoşe'nin fethine niyyet olundu.

Yevmü'l-erbi'â, fî gurre-i Saferi'l-muzaffer sene 978, der Kıbrus.

Yevmü'l-cum'a, fî 3 Saferi'l-muzaffer sene 978.

Yevmü's-sebt, fî 4 Saferi'l-muzaffer sene 978, der Kıbrus.

[Nâhiye-i Balkas der Yanya, Zeâmet benâm-ı Ali mîralay-ı Yanya, 44.744.

Tuzla nâm mahalde gemilerden top çıkarılup arabalara konulup çekilürken mezbûrun ayağı basup mecrûh etmeğin iki bin akçe terakkī buyuruldu].

Yevmü'l-erbi'â, 15 Saferi'l-muzaffer sene 978, der Kıbrus. [der Tuzla]

Yevmü'l-erbi'â, fî 22 Saferi'l-muzaffer sene 978, der Kıbrus.

Yevmü'l-hamîs, fî 23 Saferi'l-muzaffer sene 978, [der karye-i Ağlança]

Bugün Kal'a-i Lefkoşa kurbunda Ağlança nâm mahalle konuldu.

Yevmü'l-cum'a, fî 24 Saferi'l-muzaffer sene 978, der [kurb-ı] Lefkoşa.

Yevmü'l-hamîs, fî gurre-i Rebî'ülevvel sene 978, der nezd-i Lefkoşa.

Yevmü'l-erbi'â, fî 14 Rebî'ülevvel sene 978, der Lefkoşa.

Bu gece Aydınzâde Mehmed Çavuş ba'zı ahkâm-ı şerîfe ile gelüp vâsıl oldu.

Yevmü's-sülesâ, fî 27 şehr-i Rebî'ülevvel sene 978, der kurb-i kal'a-i Lefkoşa.

Yevmü's-sebt, fî 8 Rebî'ülâhır sene 978.

Bugün bi-inâyeti'lâhi Te'âlâ Kal'a-i Lefkoşa feth olundu.

Namaz-ı subhdan sonra iki sâate değin feth oldu.

[Bugün sabah namazından iki sâat geçüp tamâm oluncaya değin Kal'a-i Lefkoşa feth olundu].

Yevmü'l-ehad, fî 9 Rebî'ülâhır sene 978.

Yevmü'l-isneyn, fî 10 Rebî'ülâhır sene 978.

Kıbrus Cezîresinde vâki olan Baf nâm mahall kapudanlık sancağla Receb Reis'e buyuruldu.[Livâ-i Baf ma'a Kapudanlık, Hassa reislerden Receb Reis'e ikiyüzbin akçe ile buyuruldu.]

Yevmü's-sülesâ, fî 11 Rebî'ülâhır sene 978.

Livâ-i Girine, Hassa reislerden Kâid Mustafa'ya buyuruldu. Fî 14 Rebî'ülâhır sene 978.

Yevmü's-sülesâ, fî 18 Rebî'ülâhır sene 978.

Yevmü'l-hamîs, fî 20 Rebî'ülâhır sene 978, der kurb-ı Magosa.

Hassa reislerden onbir akçesi olan Derviş Reis, metrisde urulup şehîd olmağın gediği sâbıkā Mısır müteferrikalarından olup düşenden kadırga reisliğine emr verilen Hâver'e verilmek buyuruldu.

Yevmü'l-isneyn, fî 24 Rebî'ülâhır sene 978, der kurb-i Kal'a-i Magosa.

Nâhiye-i Muğla der Menteşe.

Timar-ı Mahmud, karye-i Değrek? tâbi-i m. 6209.

Mezbûr Baf kapudanı Receb Bey'in yanında hidmet içün ta'yîn olunup timarına dahl olunmamak içün emr-i şerîf buyuruldu.

Piyale Paşa hazretleri mektûb gönderüp kethudâları olup Karlıili sancağında 22.500 akçe zeâmeti olan Mehmed'e terakkī recâ etdikleri ecilden altıbin akçe terakki buyuruldu.

Yevmü's-sebt, fî 7 Cümâdelûlâ sene 978.

[Bugün Piyale Paşa hazretleriyle Kapudan Paşa kefere donanması vardır deyü cezîreden çekilüp Rodos cânibine müteveccih oldular.]

Hâliyâ Galata Emîni olup Dergâh-ı âlî müteferrikalarından Mustafa Çelebi'ye on akçe terakkī buyuruldu.

[Yevmü's-sülesâ, fî 10 Cumâdelûlâ sene 978

Terakkī, Kapudan Paşa mektûb verüp Paşa hazretlerinin ketlıudâsı Mustafa kethudâ içün Kıbrus cezîresinde Lefkoşa muhâsarasında gece ve gündüz yarar âdemler ile çalışup uğur-ı hümâyûn-ı pâdişâhîde yüzünde tüfenkle urulup mecrûh olup yürüyüşde dahi nice yarar kapudanları tutup getürdükden gayrı Girine nâm kal'aya elçilik ile gönderilüp Hasan b. Pîrî ile kefere-i fecereyi itâat etdirüp bî-ta'b u meşakkat kal'ayı verdirüp askerin istirâhatine sebep olup bu mukābelede terakkīye değil belki sancağa lâyıkdır deyü bildirmeğin ellibin akçe terakkī buyuruldu.]

Nâhiye-i Mekri der Menteşe,

Ze'âmet be-nâm-ı Ali, karye-i Mendlü ve gayruh, 25.000. Cezîre-i Kıbrıs'da Girine kal'ası re'âyâsı itâat eyleyüp tamam olunup, re'âyâya kimesne dahl eylemeye deyü defe'âtle tenbîh oldukdan sonra mezbûr za'îm levend kalyatasıyla kal'a-i mezbûreye tâbi' nice kurâyı gāret edüp re'âyâsın esîr eylemeğin ze'âmeti alınup yirmiüç bine müstahık olup Kocaili sancağında onbeşbin yüzbeş akçe timardan ma'zûl iken Hamîd sancağında yirmialtıbin akçe ze'âmet verilüp müyesser olmayan Bayezid Bey oğlu Mehmed'e buyuruldu.

Yevmü'l-erbi'â [hamîs], fî 19 Cumâde'l-ûlâ sene 978, der Baf.

[Yevmü'l-isneyn, fî 27 Receb sene 978, der kurb-ı Magosa]

[Yevmü'l-isneyn, fî 5 Şa'bâni'l-mu'azzam sene 978, der nezd-i Magosa]

[Yevmü's-sülesâ, fî 27 Zilhicce sene 978]

[Girine beyi mektûb gönderüp kefere zamânında Girine limanında bir liman reisi olup hâliyle reis nasb olunmak lâzımdır deyü bildirmeğin yeni müslüman Mehmed'e on akçe ile liman reisliği buyuruldu.]

[Yevmü'l-cum'a, fî gurre-i Muharremi'l-harâm sene 979, der kurb-i Magosa]

[Yevmü's-sülesâ, fî 9 Rebîülevvel sene 979]

[Bugün kefere gedük başına gelüp vire deyü çağırup bu cânibden bir yarar âdem taleb ylediler]

[Yevmü'l-ehad, 14 Rebîülevvel sene 979]

[Bugün Magosa beyi olan kâfir gelüp Paşa ile buluşup ahde muhâlif vaz eyledüğüne ikrâr etmeğin kayd u bend olunmuşdur]

Ek 2: Kıbrıs Seferine katılan Donanma

Baştarda-i
Üveys Danişmend Reis
Hacı Osman Reis
Behram Reis
Memi Reis Dumdum
Ali-i Zerd Dümenî
Hacı Mustafa kapudan
Ali-i Büzürk
Hüsrev Reis-i hassa

Kadırga-i
Mehmed Reis
Ali-i Nakkaş Reis
Kadırgahâ-i İskenderiye
Ali-i Çerkes Reis-i Hassa
Hacı İlyas Reis
Ahmed
Memi-i Korsika reis-i hassa
Ahmed Arab kapudan
Mehmed Dümenî Reis
Şuca Çavuş
Halil Hindî Reis
Hüsam tâbi-i sipah-ı küçük
Süleyman Reis
Hasan birâder-i Hüseyin Bey
Mahmud tâbi-i Turgud Bey
Mustafa Reis
Memi-i Kürekî
Mahmud Divâne
Muslu-ı Zerd Reis
Mehmed
Hüsam İskandil
Hacı Bayram Reis
Hacı Reis
Hüsam birâder-i Şa'ban Çavuş
Hasan Fak[illegible]
Memi-i Billur Reis
Bekir Çavuş
Sefer Çavuş
Memi-i Aydın

Karamürsel-i
Derviş Reis
Hasan Reis
Murad Reis
Nasuh reis
Rasül Reis
Pervane Reis

Keştihâ-i esb
Hasan Pilavî Reis
Sipah Ali tâbi-i emîn-i şehr
Mustafa b. Ali tâbi-i emîn-i şehr
Hacı Nebî
Kara Muslu ser-oda
Arab Mehmed Reis
İsa Reis
Ali Reis vardiyan
Nasuh Reis
Mehmed b. Hasan Reis
Hüdaverdi Reis
Muslıhiddin Reis
İsa Reis
Hüseyin Karamanî

Mavna-i
Kara Muslu
Sarı Ahmed Reis
Abdi-i Zerd Reis ve Musa Reis arab
İskender Reis
Hıdır b. Müeyyed Reis
İsa b. Yusuf sipah
Yahya Zerd
Salih Bodur
Memi-i Külâdûz

Igrib-i
Yunus Divane

MAD. 5471.*

* Bu liste Kıbrıslı esirlerin kaydedildiği pençyek defterinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Kıbrıs seferine katılan donanmanın bir kısmını ihtiva etmektedir.

Notlar

1 Bu ahitnamede Kıbrıs haracı ilgili pasaj "ve mukaddemâ diyâr-ı Mısır Çerâkise elinde iken cezîre-i Kıbrıs'dan sâl be-sâl sekiz bin filoriye bedel kumaş ve harâc vermek âdetleri imiş. Eyle olsa hâliyâ diyâr-ı Mısır devlet-i kāhirem muktezâsınca külliyen feth olunup sâir memâlik-i mahrûsemden vâkı' olup zikr olunan harâc yüce pâdişâhlığıma verilmesi lâzım olmağın buyurdum ki harâc-ı mezbûr kumaş olmayup her yıl sekiz bin nakid firengî filori olup mahrûse-i İstanbul'a gönderüp Hızâne-i Âmire'me teslîm edeler" şeklinde geçmektedir (M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, 9-12, Ankara, 1971, s. 53).

2 Mehmed b. Mehmed er-Rûmî, *Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr*, haz. A. Sağırlı (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi), İstanbul, 2000, s. 329-330. Selanikî de, şehzadeliği sırasında kendisine Mısır'dan gelen bazı hediye, şeker, pirinç ve atlarla yüklü geminin fırtınaya yakalanıp kurtulduğu halde Kıbrıslılar tarafından el konmasını unutmadığını belirtmektedir (Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul, 1989, I, 77).

3 İskenderiye, Dukakin, Prizren, Hersek, Kilis sancakbeylerine gönderilen 2 Ramazan 977 (8 Şubat 1570) tarihli hükümler: *Mühimme Zeyli Defteri*, nr. 15, s. 5-8/13-18.

4 Kubad Çavuş'un elçilik görevi ve süresi hakkında bkz. Maria Pia Pedani-Fabris,"Ottoman Diplomats in the West: The Sultan's Ambassadors to the Republic of Venice", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, İzmir, 1996, s. 189-191; M. P. Pedani, *In Nome del Gran Signore*, Venedik, 1994, s. 207. Kubad Çavuş'un Venedik'e götürdüğü II. Selim'in ve Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın Ramazan 977 (Şubat 1570) tarihli mektupları ile ilgili olarak bkz. M.P. Pedani Fabris, I "Documenti Turchi" dell' Archivio di Stato di Venezia, Roma, 1994, s. 210-202.

5 Bosna, Hersek ve İskenderiye beylerine gönderilen hükümler: *Mühimme Zeyli Defteri*, nr. 15, s. 8-9/19-21.

6 Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs seferi için verdiği gerekçeli fetvanın suretleri için bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, 1983, s. 108-109; Peçuylu, *Tarih*, İstanbul, 1281, I, 486-487; Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fi esfari'l-bihar* (haz. O. Şaik Gökyay), İstanbul, 1973, s. 128-129.

7 Müezzinzâde Ali Paşa'nın kapudanlığı sırasında tutulan bu defterde tersanenin gelirleri 2.223.354 akçe, giderleri ise 1.758.264 akçeydi (BOA. *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, 851, s. 2).

8 Ahyolu'nda 20, Amasra'da 5 at gemisinin inşası emredildiği konusunda Zilka'de 977 (Nisan 1570) tarihli hükümler: Bâb-ı Âsafî, Divân-ı Hümâyun, *Mühimme Defteri* (A.DVN.MHM), 932, h. 14, 25, 30, 33, 36, 51. Kıbrıs seferine ait olan bu cüz Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları arasında (12 Numaralı *Mühimme Defteri*, I'in başında s. 3-37) neşredilmiştir

9 14 Zilka'de 977 (20 Nisan 1570) tarihli Aydın beyine gönderilen hüküm: A.DVN. MHM, 932, h. 26.

10 25 Şa'ban 977 (2 Şubat 1570) tarihli Halep ve Mısır beylerbeyleri ile Trablus, Antalya, Alaiye, İçil, Teke ili, Rodos ve İskenderiye beylerine gönderilen hükümler: *MZD*, 15, s.1/3, 2/4-5, 3/9,.4/10.

11 25 Şa'ban 977 (2 Şubat 1570) tarihli Delvine, Yanya, İskenderiye ve Dukakin beyleri ile Venedik yolu üzerindeki kadılara gönderilen hükümler: *MZD*. 15, s.1/1-2.

12 A.DVN.MHM. 932, h. 28.

13 10 Zilka'de 977 (16 Nisan 1570) tarihli Lala'ya ve Saruhan alaybeyine gönderilen hükümler: A.DVN.MHM. 932, h. 5, 10.

14 Ordunun ihtiyacı olan zahirenin temini için 17 Ramazan-ı Zilka'de 977 (23 Şubat-7 Nisan 1570) tarihleri arasında menzillerin bağlı olduğu yerlerin yöneticilerine hükümler gönderilmişti: A.DVN.MHM. 932, h. 1,13,16.

15 Yenişehir kadısına gönderilen 13 Zilka'de 977 (19 Nisan 1570) tarihli hükümde peksimet ve zahirenin gemilere yüklenip Sakız'a gönderilmesi, eğer burada donanmaya yetişemezse vezir Mustafa Paşa'nın arkasından Rodos'a kadar gitmesi emrediliyordu (A.DVN.MHM. 932, h. 23).

16 18 Zilka'de 977'de (24 Nisan 1570) Aydın ve Saruhan nâzırı Seydi Ahmed, ile Menteşe nâzırı Tahir'e ve Rodos beyine gönderilen hükümler: A.DVN.MHM. 932, h.48, 50.

17 18 Zilka'de 977 (24 Nisan 1570) tarihli Teke nâzırı Mehmed Çavuş'a hüküm: A.DVN.MHM. 932, h. 46.

18 Kıbrıs seferine katılan kara ve deniz sancakları için en doğru bilgiler sefer sırasında verilen ruusların kaydedildiği *MD.* 8 ve KK. 64 ve 221 numaralı defterlerde bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s. 331.

19 18 Zilka'de 977 (24 Nisan 1570) tarihli İçel beyine gönderilen hüküm: A.DVN.MHM. 932, h. 19.

20 Hayatı ve daha Şam beylerbeyi iken Kıbrıs'ın fethinin zarureti hakkında İstanbul'a müracaatta bulunduğu konusunda bkz. Bekir Kütükoğlu, "Mustafa Paşa (Lala)", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1971, s. 733.

21 Selanikî, Kapudan Müezzinzâde Ali Paşa'nın Piyale Paşa ile birlikte gittiğini yazmakta ise de doğru değildir. Gemi sayısını ise 84 baştarda ve kadırga olarak vermektedir (*Tarih*, I, 77).

22 Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (ter. M. Atâ), İstanbul, 1332, VI, 252.

23 Selanikî, *Tarih*, I, 77; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s. 331.

24 Selanikî, *Tarih*, I, 77-78.

25 Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, Nuruosmâniye Ktp, nr. 3407, vr. 158a-b. Âlî, adaya çıkış tarihini yanlış olarak 27 Rebî'ülâhır olarak vermektedir (158a).

26 *Nuhbe*, s. 331.

27 *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 129.

28 BOA. KK. 7502.

29 BOA. *MD.* 8. KK. 221; KK. 64.

30 KK. 223. Bu konuda ayrıca bk. İdris Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, 22, 287-289.

31 *MD.* 182, s. 1.

32 Muhtemelen defterin ciltlenmesi sırasında bazı hatalar olduğu için tarihler kronolojik olarak devam etmemektedir. Bu defterden seçilerek yapılan bir neşir için bk. Safvet, "Kıbrıs Fethi Üzerine Vesîkalar", *TOEM*, 19, İstanbul, 1329, s. 1177-1193.

33 Rumeli beylerbeyine hitaben yazılan ve sancak askerleri hazır ise Gelibolu'da gemilere binebileceğini, aksi takdirde kara yoluyla Antalya'ya gidip oradan gemiye girebileceklerini bildiren 25 Zilhicce 977 (31 Mayıs 1570) tarihli hüküm: *MD.* 9, s.95/241.

34 Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen bu hükmün aynı tarihli bir benzeri de Piyale Paşa'ya gönderilmiştir BOA. *MD.* 9, s. 91/235-236.

35 Donanma ve ordunun Kıbrıs'a çıkmasından sonra İskenderiye kapudanının 50 kadırga ile Piyale Paşa'ya yardıma gitmesi daha uygun görülmüştü. 22 Zilhicce(28 Mayıs 1570) tarihli Piyale Paşa'ya ve Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümler: *MD.* 9, s. 92-94/237, 239.

36 26 Zilhicce 977 (1 Haziran 1570) tarihli Rodos beyine gönderilen hükümde ayrıca 2000 çıra tomruğu hazırlatması istenmiştir (*MD.* 9, s. 96/246).

37 28 Zilhicce 977(3 Haziran1570) tarihli İskenderiye Kapudanı Mehmed Bey'e gönderilen hükümde, düşman gemilerinin Venedik, Kıbrıs ve Malta gemilerinden hangisine olduğunun araştırılması istendiği gibi bu saldırıdan niçin haberdar olmadıklarının hesabı da sorulmaktadır (*MD.* 9, s. 97/247).

38 29 Zilhicce 977 (4 Haziran 1570) tarihli hüküm: (*MD.* 9, s. 98/250).

39 Ordu ve donanmanın Finike'de bekleme süresini Mehmed b. Mehmed de ruus defterindeki kayda uygun olarak 20 gün şeklinde vermektedir (*Nuhbe*, s. 331-332).

40 Dergâh-ı Âli çavuşlarından Hızır Çavuş'a zahire teminindeki hizmeti sebebiyle 2000 akçe terakki verildi (*MD.* 8, s. 3).

41 Kaş civarından zahire, un ve koyun getirmekle görevlendirilen Ali Çavuş'a 2000 akçe terakki verildi (*MD.* 8, s.5). İçel bölgesinden Kıbrıs'a yapılan asker, zahire taşınması ile ilgili bk. Şenol Çelik, "Osmanlı Devletinin Kıbrıs Seferi'ndeki Asker ve Zahire Naklinde İçel Sancağının Rolü", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, 24-27 Kasım 1998 (Gazi Magosa 1999), s. 107-129.

42 *MD.* 8. s. 6; KK. 221. s. 7.

43 Tekeili beyine, Antalya ve Elmalı kadılarına gönderilen 29 Zilhicce 977 (4 Haziran 1570) tarihli hükümler: *MD.* 9. s. 97/248; 98/251).

44 *MD.* 9. s. 97/248; 98/251.

45 1 Muharrem 978 (5 Haziran 1750) tarihinde Piyale Paşa'ya gönderilen hüküm: *MD.* 9, s. 100/256.

46 *MD.* 8, s. 9; KK. 221, s. 9. Sefere bizzat katıldığı bilinen Piri'nin Finike'den ayrılış tarihini 24 Muharrem, Tuzla'ya varış tarihini ise 29 Muharrem olarak vermesi rüus defterlerindeki kayıtlara uymamaktadır (*Fethiye-i Cezîre-i Kıbrıs*, yay. Harid Fedai, Ankara 1997, s. 8).

47 *MD.* 8, s.9/115.

48 Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, vr.158a; Peçuylu, *Tarih*, I, 488; Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar*, s.129. Selanikî, Muzaffer Paşa'nın Bağdat beylerbeyliğinden mazul olduğunu kaydetmektedir (*Tarih*, I, 78). Kıbrıs ruusunda ise o sırada Avlonya sancakbeyi olduğu belirtilmektedir. MD. 8, s. 120/1360; KK. 221, s. 35.

49 Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, vr. 158a-b; Selanikî, *Tarih*, I, 78.

50 Kıbrıs'a asker ihrâcı ile ilgili olarak bk. Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s.332; Selanikî, *Tarih*, I, 78.

51 *MD.* 8. s. 9; KK. 221, s.9. Topların karaya çıkarılması sırasında ayağı ezilerek yaralanan Yanya Miralayı Ali'ye iki bin akçe terakki verildi (*MD.* 8. s. 12; KK.221. s. 10).

52 Piyale Paşa, adada kalan gemilerin deniz işlerinden anlamayan Behram Paşa'ya bırakılmasını doğru bulmadığını bir mektupla İstanbul'a bildirmiştir (*MD.* 14/1, s. 354/422).

53 Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s. 332-333; Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 130.

54 Dubrovnik beylerine gönderilen 14 Safer 978 (18 Temmuz 1570) tarihli hüküm: *MD.* 14/1, s. 225/307.

55 17 Rebiyülevvel 978 (19 Ağustos 1570) tarihli Piyale Paşa'ya gönderilen hüküm: *MD.* 14/1, s. 354/422.

56 *MD.* 8. s.87; KK. 221 s.14. Selanikî, Tuzla'ya ilk çıkarma tarihini yanlış olarak 22 Safer (*Tarih*, I, s. 78). Mehmed b. Mehmed. ise, 20 Safer şeklinde kaydetmiştir (*Nuhbe*, s.332). Bu ta-

rih Tuzla'dan Lefkoşa'ya hareket tarihi olmalıdır. Pîrî Efendi ise Tuzla'dan Lefkoşa'ya hareket tarihini 19 Safer olarak kaydetmektedir (*Fethiye*, s. 10) ki tarihin, otağ kurmak için önceden gönderilen Kırşehir ve Akşehir beylerinin hareket tarihi olması mümkündür.

57 Kuşatmanın safahatı hakkında kaynaklara dayanan bilgi için bk. *Kıbrıs Seferi (1570-1571)*, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/3, Ankara 1971, s. 93-100.

58 Kaynaklarda Kıbrıs seferine katılan yeniçerilerin 5000 olduğu kaydedilmekle beraber (Katip Çelebi, *Tuhfe*, s. 129) bu sayı cebeci, topçu, arabacı, sipah, silahdar, ulufeci ve gariblerin tamamına şâmil olmalıdır. Sadece yeniçerilerin sayısı 3983'tür (KK. 1768, s. 14a,14b,17b).

59 Pîrî Efendi, *Fethiye*, s.12-13; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, vr.157a; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s. 334.

60 Piyale Paşa'ya ve Mustafa Paşa'ya gönderilen 23 Safer 978 (27 Temmuz) tarihli iki hüküm: *MD.* 14/1, s.368/441; s.369/442. 14 Rebiyülevvel'de (16 Ağustos) Aydınoğlu Mehmed Çavuş ile Lefkoşa'ya İstanbul'dan bazı hükümler geldiği (*MD.* 8, s. 150) bilindiğine göre bunlar arasında söz konusu hükmün de bulunması mümkündür.

61 *MD.* 14/1, s. 353-354/422.

62 17 ve 19 Rebiyülevvel 978 (19 ve 21 Ağustos 1570) tarihli Mustafa Paşa ve Kapudan Ali Paşa'ya gönderilen hükümler: *MD.* 14/1, s. 333-334/389, 391.

63 *MD.* 8, s. 120; KK.221, s. 35. Lefkoşa'nın fethi süreci hakkında bkz. Pîrî, *Fethiye*, s. 15-20; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, vr. 157a; Selanikî, *Tarih*, I, 78; Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 130-132; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s. 335.

64 *MD.* 8, s. 120/1360; KK. 221, s. 35.

65 *MD.* 8. s. 128/1454.

66 Rumeli beylerbeyine gönderilen Cemâziyelevvel 978 (Ekim 1570) tarihli hüküm: *MD.* 14/1, s. 427/520. Adanın yerli halkının Osmanlı askerleri ve yöneticileri ile ilişkileri konusunda bkz. Nejat Göyünç, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara, 1971, s. 105-107.

67 Kimin esiri olduğu kıymeti mesleği, konumu belirtilen bu defter esirlerin ismen kaydedilmesi Kıbrıs halkının kimliği hakkında sağlıklı bilgi elde etmek için bu defterin değerlendirilmesi emin bir yol olarak görünmektedir (*MAD.* 5471).

68 Bu bilgi İstanbul'a 18 Rebî'ülâhır'da (19 Eylül 1570) ulaşmıştır. Cemâziyelevvel 978 (Ekim 1570) tarihli Rumeli beylerbeyine, Mustafa Paşa'ya ve Piyale Paşa'ya gönderilen hükümler: *MD.* 14/1, s. 427/520; s. 429/521, s. 443/539.

69 Bu hizmeti ve Lefkoşa kuşatması sırasındaki gayretleri sebebiyle Mustafa kethüdaya 10 Cemâziyelevvel 978'de (10 Ekim 1570) 50.000 akçe terakki verildi (KK. 221, s. 55).

70 *MD.* 8, s. 121; KK. 221, s.36; *MD.* 14/1, s. 427/520. Baf kapudanına yardımcı olmak üzere erbab-ı timardan Mahmud görevlendirildi (*MD.* 8, s. 39).

71 *MD.* 8, s. 125.

72 Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe*, s. 336.

73 *MD.* 8, s. 136.

74 Donanmanın Kıbrıs'ta demirlemesine müsait bir yer olarak Baf tespit edilmiş, birinde 100 kadırga, diğerinde 50 barça kalacak iki limanı olduğu anlaşılmış, hatta tamir edilmek üzere liman ağzına iki burç yapılması dahi düşünülmüştü (*MD.* 14/2, s. 585/837).

75 *MD.* 8, s. 52; Pirî, *Fethiye,* s. 25-26; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbe,* s. 337-338.
76 Kapudan Paşa'ya hüküm: MD. 14/2, s. 677-678/872.
77 KK. 221, s. 181.

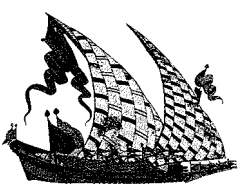
ADRİYATİK'TE OSMANLILAR VE USKOKLAR*

6.

Korsan Kavramı ve Hukuki Statüsü Hakkında

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Arapça korsan kelimesi İtalyanca *corsaro*'dan gelmektedir ve denizlerde düşman gemilerine yapılan saldırıyı ve yine denizlerden gelerek sahillere yapılan akınları ifade etmektedir.

Bu kavram için kullanılan kelimeler arasındaki farka önem verilmemesi sebebiyle korsanlığın ve özellikle Osmanlı korsanlığının bir haydutluk gibi algılanması denizlerde yaşanan olaylara çok az dikkat edildiği sonucunu doğurmaktadır. Bu hususa temas eden Rieger, 15. yüzyıl sonlarında ve 16. yüzyılın başlarında korsan kelimesinin sadece Hıristiyanlar için kullanıldığını ve Müslümanlara levent denildiğini ileri sürerek bu kavram kargaşasının düzeltilmesi gerektiğini savunmaktadır.[1]

Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu'nda korsanlık yapan denizcilerin belgelerde ve dönemin kaynaklarında daha çok levent reisleri veya gönüllü reisler olarak anılması bu iddiayı teyit etmektedir. Gönüllü reislerin esas itibariyle Cezayir'de bulundukları, devlet donanmasının denizlere açıldığı zamanlarda ona katıldıkları, diğer zamanlarda ise üslendikleri yerlerde sahil muhafaza görevi yürüttükleri görülmektedir. Levent reislerinin sadece, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki yerlere veya adalara saldırıda bulundukları zaman "korsan" ve "harami" kelimeleriyle adlandırıldıkları dikkat çekmektedir.

Korsanların hareket serbestliğine sahip olduklarını düşündüren pek çok örnek olmasına rağmen yine de bağlı bulundukları Osmanlı devletinin hukuk kurallarına göre davranmak mecburiyetinde oldukları anlaşılmaktadır. Müslüman korsanlar, devletten bağımsız olarak hareket ettikleri zaman bile İslam hukukunun sınırları içinde kalmışlardır; çünkü İslam hukukuna göre, darü'l-İslam olan İslam ülkesi ile darü'l-harb olan gayri-

* Bu makale, *Toplumsal Tarih*, 127 (İstanbul 2004), s. 64-71'de yayınlanmıştır.

müslimlerin yaşadığı ülke arasında devamlı savaş hali geçerlidir ve barış yapılmış olsa bile bu durum geçici olduğundan savaş hali her zaman hazır olmayı gerektirmektedir. Bu sebeple Osmanlı devletinin gaza ve cihat için denize açılacak levent reislerine müdahale etmesi beklenemezdi. Bunun tek istisnası dost ve müttefik olarak eman verilmiş bulunan ve ilişki şartları ahitnamelerde açıklanmış olan devletlerdi. Osmanlı leventlerinin, yani korsanların 16. yüzyılda Venedik ve Fransa gibi devletler dışında denizde rastlanacak gemilere ve topraklara karşı gazaya çıkmaları takdir ediliyordu. Nitekim, tarihçi Mustafa Selânikî, bunların "küffâr-ı hâksâr üstüne gâh u bî-gâh cihâd u gazâda olan benâm korsan ve kurnâz levend tâifesi" olduklarından bahsetmektedir. Bu sebeple Osmanlı korsanlarının birer haydut değil, aslında birer deniz gazisi olduğu ve karadaki akıncılara mukabil var oldukları dikkate alınmalıdır.[2]

Korsan kelimesinin devlet izniyle savaşanlar için kullanılması ve takdir görmesi ise muhtemelen 16. yüzyılın sonlarına doğru yerleşmeye başlamıştır.

Adriyatik'te Korsanlığın Yükselişi

İnebahtı Savaşı (1571) Akdeniz'de büyük donanmaların karşılaştığı son deniz meydan savaşı görünümündedir ve bu tarihten sonra Müslüman Türk dünyasıyla Hıristiyan dünyası arasında resmiyet kazanmamış bir barışa varıldığından korsanlık önemli bir hareketlilik göstererek büyük bir hamle gerçekleştirmiştir.[3]

Adriyatik, 16. yüzyılın ikinci yarısında artmaya başlayan ve yüzyılın son çeyreğinde zirvesine ulaşan Akdeniz korsanlığının önemli bir mekânıydı. Yine 16. yüzyılın sonlarına doğru Akdeniz'de etkin olan garp ocakları korsanlığının göz kamaştırıcı yükselişi, şüphesiz Adriyatik'teki gelişmeleri de etkilemişti.[4] Bu dönemde Adriyatik'in doğu sahilleri esas itibariyle Osmanlı hâkimiyetindeydi ve Venedik'e verilen ahitnamelerde varılan mutabakat sonucu denizde asayişin sağlanması Venedik'e bırakılmıştı. Bu sebeple, Osmanlılar bu denize Venedik Körfezi diyorlardı.[5] Venedik, bu sularda Uskok ve diğer korsanlara karşı güvenliği sağlamak üzere merkezi Korfu'da bulunan bir sahil koruma filosu oluşturmuştu.

16. yüzyılın sonlarında, Adriyatik'te Osmanlı korsanları ile Uskokların ve kısmen Venedik korsanlarının kendilerine hareket alanı bulduklarını görülmektedir. Bölgede gelişen bir güç olarak Osmanlı korsanları sahillerde inşa ettikleri kayık, sandal, firkate ve kalyata türündeki gemileriyle Adriyatik'te faal olan İspanya, Venedik ve Uskok korsanlarına ve hedeflerine karşı harekete geçmişlerdi; hatta 17. yüzyılın başlarında Osmanlı gemi ve sahillerine zararları hat safhaya ulaşan Uskoklara karşı Avlonya, Gabele, Nova ve Kirka'da deniz üsleri kurulmuş ve savunma amacıyla buradaki Osmanlı savaş gemileri mücadeleye girişmişti.

Adriyatik'te Osmanlı Korsan Üsleri

Adriyatik'te Osmanlı korsanlarına üs görevi gören üç ana bölge oluşmuştu. Korsanlıkla ilgili şikâyetler dikkate alındığında bu üslerin sahillerdeki önemli bazı liman şehirleri ve kaleler olduğu tesbit edilmektedir. Örneğin Hersek'te Nova; Arnavutluk'ta Avlonya ve Draç; Adriyatik'in güneyinde Ayamavra, Preveze ve İnebahtı; Mora'da Moton ve Koron korsanların toplandığı sahil şehirleriydi ve bu şehirler 17. yüzyıldan itibaren önemli korsan üsleri olarak tarihe geçti.

Osmanlıların Adriyatik sahillerindeki ilk limanlarından olan Avlonya, sahip olduğu tersane ve kaptanlığıyla önemli bir deniz üssü konumundaydı; İspanya'dan getirilen Yahudilerin buraya yerleştirilmesi ile bir ticaret limanı haline gelmişti. Avlonya tüccarlarının en çok ticaret yaptıkları yerler Venedik kadar İtalya sahillerindeki Ancona ve Pulya'ydı. Bu ticari hareketlilik sebebiyle Adriyatik'teki deniz korsanlarının ilgi odağı olan Avlonya, bazen kuzeydeki Uskokların, bazen de Venediklilerin saldırısına uğruyordu. Bu saldırılara karşı koymak ve mukabil baskınlar düzenlemek üzere de Müslüman korsanlar ile Mağripli korsanlar Avlonya'da toplanıyorlardı. Muhtemelen korsanlık olaylarının yaygınlaşmasıyla 16. yüzyılın sonlarına doğru ticarî önemini kaybeden Avlonya, Venedik'e ait Spilit'in 1590'da serbest liman haline gelmesi ile de sadece askeri bir üs olarak kaldı.[6]

Adriyatik'te Osmanlı korsanlarının toplandığı önemli bir başka liman şehri olan Draç, Via Egnatia denilen ve Balkanların içlerine uzanan tarihi ticaret yolunun en önemli başlangıç noktasında yer alıyordu.[7] 16. yüzyılın son

çeyreğinde Adriyatik kıyılarında ortaya çıkan korsanlar ile özellikle Kuzey Afrika'dan gelen Mağrib korsanlarının üs edindikleri Draç, aynı zamanda korsanların el koydukları gemilerde bulunan eşyaları getirip sattıkları önemli bir pazar olarak da dikkat çekiyordu. Bu özendirici durum, Draç'taki askeri görevlilerin korsanlık yapmaya başlamasına ve olayların artmasına sebep oldu. Nitekim, 5 Mayıs 1594'te Venedik'in Dalmaçya kıyısındaki Rogoznice limanına gelen bir kadırga, her sene Spilit'te düzenlenen bir panayıra katılan Şibenik beyi ile oğullarını ve diğer beyleri beklerken üç Müslüman firkatesinin saldırısına uğramış, olayda sadece Şibenik beyi ve oğulları sağ kurtulmuştu. Leventler ise gemideki çok miktarda paraya el koyarak Draç'a gitmişlerdi.[8]

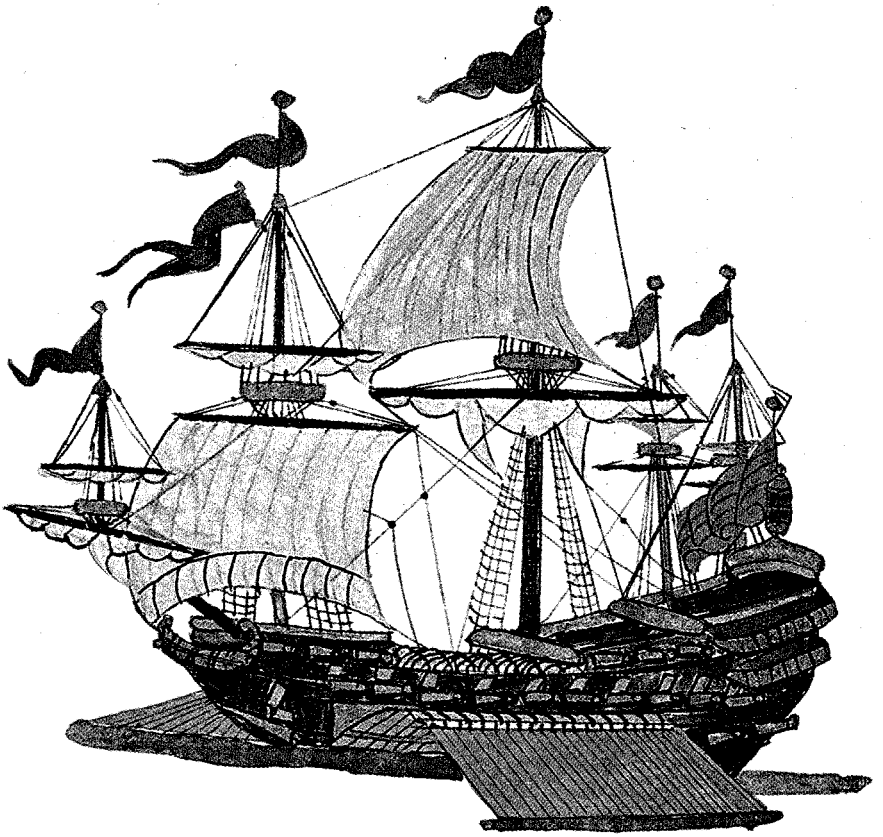
Bu olay Osmanlı makamlarını zor durumda bırakmış, gereken tedbirlerin alınması ve izinsiz gemi donatarak denize açılan leventlere engel olunması konusunda bölgedeki idareciler defalarca ikaz edilmişti. Aslında bu tür korsanlık hareketleri tüccarların Draç'a gelişini etkilemiş ve iskele gelirlerinin azalmasına yol açmıştı.

Draç'ta üslenen leventler, Novalı ve Cezayirli korsanlarla işbirliği yaparak Venedik ticaret gemilerine de baskın düzenliyorlardı; örneğin 1605'te farklı zamanlarda Adriyatik'te seyreden Maçuka, Marciliana Bone ve Marciliana Noris adlı üç Venedik barçası ile iki kalyona el koyarak 400 bin altın değerindeki mal ve eşyayı esirlerle birlikte Draç'a getirmiş ve orada satmışlardı. Bunu yaparken leventlerin işbirliği yaptığı Osmanlı askeri yöneticilerinin başında Draç ağaları geliyordu.[9]

Osmanlı korsanlarının Adriyatik kıyısındaki önemli Osmanlı merkezlerini üs edinerek Venedik ticaret gemilerine saldırdıkları bir diğer yer Nova Kalesi'ydi. 1590'da bazı leventler, bir kalyata ile denize açılmış ve Korfu boğazına giderek Venedik tüccarına düzenledikleri baskında mallarını yağmalamışlardı. Yine 1593'te dört levent firkatesi Kotor Körfezi'nde gelip geçen gemilere zarar vermişlerdi.

Adriyatik'in Venedik tarafından en fazla kontrol edilen yer olması bakımından Nova civarındaki korsanlıkların çoğu defa önlendiği veya tazmin ettirildiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Adriyatik'te korsanlık yapan Osmanlı leventleri yanında garp ocaklarından gelen gönüllü reisler de etkili oluyordu. Bunların en

Resim 6. Göke. (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 270-271)

ünlülerinden olan Cezayir leventlerinden Murad Reis, 1591'de bir levent kalyatası ile Adriyatik'e gelip Spilit'deki bir gemiye el koymuş ve 15.000 florilik para ve mal almıştı.[10]

Denizlerdeki korsanlık hareketlerinin sebepleri zaman zaman o derece basit alacak-verecek davalarına dönüşmüştür ki, bunları korkunç imajlar çağrıştıran korsanlık olayları karşısında sıradan hadiseler olarak kabul etmek ihtiyacı doğmaktadır. Bu durum aynı zamanda Osmanlı ve Ve-

nedik halklarının ne derece sıkı ekonomik ilişkiler içinde olduğunu gösterecek mahiyettedir.

Adriyatik'in Zorlu Korsanları: Uskoklar

16. yüzyılın başlarından itibaren Venedik ve Osmanlılar dışında Adriyatik'te görülen önemli bir korsan grubu Uskoklardı. Özellikle Osmanlılara karşı karada ve denizde faaliyet gösteren bu topluluk, Osmanlı tüccarlarının denizlerdeki korkulu rüyasıydı. Uskoklar, 16. yüzyıl boyunca denizde Adriyatik'te ve karada Seng bölgesinde Habsburg İmparatorluğu'nun hizmetinde Türklere karşı baskınlar yaparak Hıristiyanların koruyuculuğu görevini üstlenmiş bir korsanlar topluluğuydu. Genel olarak Balkanlar'daki Osmanlı fetihleri sırasında buraları terk eden savaşçı Hıristiyan mültecilerden oluşuyorlar ve yerleştirildikleri Hırvatistan-Slovenya bölgesinde Habsburg topraklarını Türklere karşı koruyorlardı.[11] Bu özellikleriyle Uskoklar, Karadeniz'e çıkan ve süratli tekneleri şaykalarla İstanbul Boğazı'na kadar gelip zarar veren Kazaklara benzemektedirler.

Osmanlı arşiv belgelerinde Uskoklar için "harbî kâfir, hırsız ve eşkiyâ" tabirleri, üsleri olan Seng için de "harbî kal'a" veya "dârü'l-harb kal'ası" ifadeleri kullanılmıştır.[12] Pirî Reis'in *Kitâb-ı Bahriye*'sinde ise, Seng kalesi "Sanya Kal'ası" olarak geçmektedir.[13]

Uskokların Adriyatik sahillerinde saldırdıkları Osmanlı limanlarını üç ana bölgede toplamak ve bu merkezleri esas alarak incelemek konunun takibi bakımından daha isabetli olacaktır. Bu bölgeler kuzeyden güneye doğru Kilis bölgesi, Gabele ve Nova civarıdır.

16. yüzyılın başlarından itibaren saldırılarına şahit olunan Uskoklar daha çok Venediklilerden cesaret aldıkları için onların ada ve kıyılarına kadar sokulmakta ve buralara gelip giden Osmanlı tüccarlarına saldırmaktaydılar. Uskoklarla ilgili en son ve muhtevalı araştırmayı yapan Bracewell, kıyıların ve deniz ticaret yollarının Uskoklar için çok kârlı bir hedef olduğunu ve yaklaşık 1520'lerden itibaren Adriyatik'teki Osmanlı ticaretini hedef alan saldırılar düzenlediklerini belirtmektedir.

Venedik ile işbirliği sayesinde denizden gelen ve Osmanlı topraklarına çıkan Uskoklar, Venedik tebaasından aldıkları yardımla bölge halkına bü-

yük zarar vermekteydiler. Bu sebeple, Adriyatik'in kıyı bölgesinde olan ve Venedik'e tabi bulunan Zadra, Şibenik, Spilit ve Trogir'in hinterlandındaki pek çok Osmanlı köyü de bu durumdan etkilenmekteydi. Hatta 1591'de bu saldırılar sonunda Osmanlı reayası yerlerini terk etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca Uskokların deniz kenarına yakın yerlerdeki üstünlükleri sebebiyle buralarda yaşayan ve sayısı 10.000 haneye ulaşan Osmanlı reayası Uskoklara haraç vermek durumundaydı.[14] Osmanlı idaresindeki köyler, yağmalanmaktan kurtulmak için 1576'dan beri bu vergiyi ödemek durumunda kalıyordu. Bu haraçların toplanması hiçbir resmi yetkisi olmayan Uskok voyvodoları ile köyler arasındaki mutabakat sonucu gerçekleşmekteydi. Yine 1588'de Uskokların Neretva Nehri'nin ağzından Zadar sınırlarına kadar olan bölgede her haneden bir Venedik altını haraç aldıkları tespit edilmektedir.[15]

Uskok Baskısı Altında Osmanlı Limanları

Venedik devleti önceleri Uskoklara karşı Osmanlı tüccarını himaye ettiği halde, daha sonraları ve özellikle Osmanlı devleti ile arasının açık olduğu zamanlarda bu tavrını değiştirmiş ve Uskoklara yardımcı olmaya başlamıştı. Bu yüzden Uskokların Osmanlı tüccarlarına ve topraklarına yaptıkları saldırılar şikâyet konusu oluyordu. Seng Kalesi'nden çıkan Uskoklar, Venedik'e ait Zadar, Şibenik ve Spilit'e uğrayıp Dalmaçya kıyılarını takip ederek güneye doğru iniyor, önemli bir ticaret iskelesine sahip olan ve deniz ticaret trafiği itibariyle dikkat çeken Osmanlı idaresindeki Makarska limanının karşısındaki Venedik'e ait Braç (Brast) Adası'na yerleşiyordu. Sonra da denizlerde rastladıkları tüccar gemilerine saldırarak mallarına el koyuyor, tüccarları esir alıyorlardı. Venedik'e ait adalara uğradıklarında ise ada halkı onların hem sığınmalarına yardımcı oluyor ve hem de yiyecek ihtiyaçlarını karşılıyordu.

Deniz kenarında olan Makarska iskelesi saldırılardan olumsuz etkilendiği için tüccarın gidiş gelişi azaldığından iskele gelirleri de düşmüş, bu sebeple korunması için iç bölgelerdeki kalelerden nefer gönderilmesi ve gereken mücadeleyi yapmak için kalelerde azap ağalığı makamının yeniden faal hale getirilmesi uygun görülmüştü.

Osmanlı topraklarından Venedik'e giden ve bu esnada Uskokların saldırılarına uğrayarak mağdur olan Müslüman tüccarların sayısı hiç de az

değildir. 1578'de Gabele'den yola çıkan Osmanlı tüccarları Şibenik taraflarında Uskokların saldırısına uğramış ve arasında sof gibi kıymetli malların da bulunduğu bütün eşyaları yağmalanmıştı.

Gabele bölgesinden Venedik'e gitmek üzere yola çıkan tüccarlar, genellikle Far (Lesina) Adası'ndan Venedik gemilerine biner ve bu yolla Venedik'e ulaşır, dönüşte de aynı yolu kullanırdı. Ne var ki bu yolculuk sırasında Venedik kaptanlarının Uskoklara göz yumması veya yardım etmesi sebebiyle Müslüman tüccarların bulunduğu gemiler saldırıya uğruyordu.

Ankaralı tüccar Seyyid Abdi'nin başından geçenler bunun tipik bir örneğidir ve İstanbul-Venedik arasında sürdürülen ticaretin aşamalarını göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Seyyid Abdi 1586 senesi başlarında Ankara'dan 38 yük (76 denk) sof temin edip İstanbul'a getirmiş, burada miri gümrüğünü ödediği gibi, Venedik balyosuna da her yük için 160 akçe vermiş ve iki adamı ile birlikte malını Venedik'e yollamıştı. Tüccarlar Gabele iskelesine geldiklerinde orada da gerekli gümrüğü ödemiş ve 5 Şubat 1586'da Venedikli bir sof tüccarının gemisiyle yola çıkarken Uskokların saldırısına uğramıştı. Gabele'nin üzerinde bulunduğu Neretva Nehri'nin girişinde güvenliği sağlamak Venediklilerin sorumluluğunda olduğu halde, Venedikli kadırga reisi Uskoklarla işbirliği yaptığından geminin basılmasına ve yağmalanmasına göz yummuşlar, olayda tüccarın iki adamından biri öldürülmüş, diğeri esir edilmişti. El konulan mallar ise Uskoklarla Venedikli gemi reisi arasında taksim edilmişti. Tüccar Seyyid Abdi ısrarla hakkını aramışsa da, 24 Ekim 1590 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre, hadisenin üzerinden yaklaşık dört yıl geçtiği halde bir sonuç elde edememişti.[16]

Osmanlı padişahı III. Murad, Venedik Docu Pasquale Cicogna'ya Kasım 1594'te bir mektup göndererek Uskokların Venedik'le işbirliği halinde Gabele iskelesini yağmalamaya çalıştıklarına, tüccar gelmediği için Gabele iskele gelirlerinin azaldığına dikkatini çekmiştir. Ayrıca, Osmanlı toprağına bir top menzili mesafede olan ve Neretva boğazı karşısında bulunan Skurye Adası'nda yaptırılan kalenin derhal yıktırılmasının Osmanlı menfaatleri bakımından önemini vurgulamıştır.

Buna karşılık Venedik makamları, Osmanlıların kendi sahillerini korumak için bölgeye gemi gönderme ve oraya savunma amaçlı kale yapma

eğilimlerine daima karşı çıkmıştı. Venedik'in asıl maksadı bölgedeki ticaret merkezlerini kendi limanlarına taşımaktı; çünkü Uskoklar, Osmanlı iskelelerini yağmaladıkça tüccar güvensiz bulduğu bu limanları terk ediyor, Venedik'e tabi Spilit, Şibenik, Trogir ve Zadar gibi daha kuzeydeki limanlara yöneliyordu.

Venedik'in Osmanlı makamlarına karşı deniz güvenliğini sağlayacağına dair taahhütte bulunmalarına rağmen çoğu defa Uskoklara yardımcı olması Osmanlıların sabrını taşırmış olmalı ki, Evâil-i Muharrem 1023'te (11-20 Şubat 1614) Venedik doju Marcantonio Memma'ya bir mektup gönderen I. Ahmed sözlerini şu tehditkâr ifade ile bitiriyordu:[17]

> Her emrin intihâsını ibtidâsından akdem ve her maslahatın hâtimesini fâtihasından mukaddem fikr ve teemmül eyleyüp bekâ-yı devletinize ve imtidâd-ı zamânınıza lâzım olan hal-i sadâkat ve râh-ı mutâba'atdan çıkmamağa sa'y u ikdâm ve cidd u ihtimâm eyleyesiz.

Bütün korsan tehditlerine karşılık Osmanlı tüccarları ile Dubrovnik ve Venedikli tüccarların Adriyatik'in iki yakası arasında gerçekleştirdikleri sıkı ilişkiler sayesinde Dalmaçya ve Arnavutluk kıyılarında pek çok liman şehri ortaya çıkmış ve bölgenin hinterlandı ile olan ticari ilişkiler artmıştır. Galiba, Godfrey Fisher'in dediği gibi, korsanlığın varlığı gelişen ticaret trendi ile yakından ilgilidir ve ticaret gemisi olmazsa korsan gemisi de olmayacaktır.

NOTLAR

1 A. Rieger, *Die Seeaktivitäten der Muslimischen Beutefahrer als Bestandteil der Staatlichen Flotte während der Osmanischen Expansion im Mittelmeer im 15. und 16. Jahrhundert*, Berlin, 1994, s. 17-20.

2 Korsanlığın tanımı ve hukuki statüsü için ayrıca bkz. İdris Bostan, *Adriyatik'te Korsanlık (1575-1620): Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler* (Basılmamış Profesörlük Takdim Tezi), İstanbul, 1998, s. 14-17.

3 A. Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice 1580-1615*, (çev. J-B. Pullan), Londra, 1967, s. XVI.

4 F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul, 1990, c. II, s. 158-160.

5 Pirî Reis de Adriyatik'in Dubrovnik'ten yukarı olan kesimini Venedik Körfezi olarak tanımlıyordu (*Kitâb-ı Bahriye*, İstanbul, 1989, c. II, s. 761-889).

6 Avlonya'daki korsanların karıştığı olaylar için bkz. Bostan, *agt*, s. 26-31.

7 Elizabeth Zachariadou ed., *The Via Egnatia Under Ottoman Rule (1380-1699)*, Rethymnon, 1996.

8 III. Murad'ın Venedik doju Pasquale Cicogna'ya gönderdiği Evâsıt-ı Şevval 1002 (30 Haziran-9 Temmuz 1594) tarihli mektupta, İstanbul'daki Venedik balyosu Marco Venier'nin verdiği bilgiler üzerine gerekli tedbirlerin alınacağı, suçluların cezalandırılacağı belirtilmiş, Venediklilerin buna karşılık vermek amacıyla korsanlık hareketlerine girişmemeleri hatırlatılmıştır (Archivio di Stato di Venezia (ASV). Documenti Turchi, busta 9, nr. 1057; ASV. Bailo, Carte Turche, busta, 252/343).

9 Bostan, *agt*, s. 32-34.

10 Cezâyir-i Garb beylerbeyisine gönderilen Evâil-i Şevval 999 (23 Temmuz-1 Ağustos 1591) tarihli hükümde Murad Reis'in bunların dışında daha pekçok Venedikli'ye zarar verdiği, bu sebeple derhal yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu (ASV. Bailo, Carte Turche, busta, 250/330; ASV. Documenti Turchi, busta, 8, nr. 1018).

11 Uskoklar hakkında en son araştırma için bkz. C. W. Bracewell, *The Uskoks Of Senj, Piracy, Banditry, And Holy War in The Sixteenth-Century Adriatic*, Ithaca, 1992, s. 1.

12 BOA. Kamil Kepeci, nr. 216, s. 14/3.

13 *Kitâb-ı Bahriye*, c. II, s. 805, 817.

14 BOA. *MD*. 67, s. 109/295.

15 Bracewell, *Uskoks*, s. 104-108.

16 Bostan, *agt*, s. 89-93.

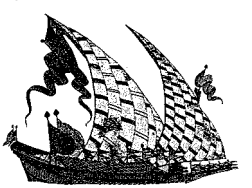
17 ASV. Documenti Turchi, busta, 10, nr. 1184.

AKDENİZ'DE OSMANLI DİRENİŞİ: İSPANYA'NIN 1783 ve 1784 CEZAYİR KUŞATMALARI*

7.

Osmanlı-İspanyol mücadelesi Osmanlıların Akdeniz'de ilerlemesiyle başlamış ve özellikle Cezayir'in Türk hâkimiyetine girmesiyle gündeme gelen Cezayir-İspanya çatışmaları Kuzey Afrika'da emelleri ve menfaatleri bulunan İspanya'nın daimi mücadele alanını oluşturmuştur.[1]

Batılı kaynaklar genellikle Cezayir'i doğrudan bir Osmanlı toprağı görmemeyi bir âdet haline getirmiş olsalar dahi, 18. yüzyılın sonlarında bile İspanya'nın Osmanlı devletiyle sağladığı barış antlaşmalarına ısrarla Cezayir'i dahil etmek istemesinden bölge üzerindeki Osmanlı hükümranlığını tanıdığı anlaşılmaktadır.

18. yüzyıl sonlarında, Osmanlı devleti nazarında ise garp ocaklarının imajı "muzâfât-ı memâlik-i mahrûsemden olup ahâlileri ise devletime bağlı küffâr-ı hâksâr ile ikâme-i farîza-i gazâ ve cihâd eder guzât-ı mücâhidîn ve gümân-ı murâbıtînden" sayılmaktadır.[2] Bir mühimme fermanında ise "Cezâyir-i dârü'l-mücâhidîn ocağı" ifadesi[3] Cezayir'in sahip olduğu mevkiyi vurgulamaktadır. Yine Cezayir valilerine ait belgelerde mahall-i mevki olarak eskiden beri kullanılan "be-makâm-ı Dârü'l-cihâd-ı mahrûse-i Cezayir-i Garb" unvanı, Cezayir'in Osmanlılar için önemini ortaya koymaktadır.[4]

Osmanlı-İspanya Sulhü (1782)

İspanya, daha III. Mustafa'nın saltanatı sırasında ve Koca Ragıb Paşa'nın sadareti (1170-1176/1757-1763) esnasında Osmanlı devleti ile dostluk ilişkileri için teşebbüste bulunmuş ve bu maksatla pek çok maddenin yer aldığı bir metin oluşturulmuş ise de bazı sebeplerle akim kalmıştı. Bir müddet sonra İspanya'nın Cezayir üzerine 1189 (1775) seferi vuku bulmuş,

* Bu makale, 28 Eylül-1 Ekim 2005'te Venedik'te düzenlenen Osmanlı Sosyal ve Ekonomi Tarihi Sempozyumu'na sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

bu durum karşısında İspanya ile ilişkiler yeniden bozulmuş ve devletin içinde bulunduğu diğer gaileler sebebiyle ahitname terk edilmişti.[5]

İspanya'nın aradaki irtibatı sağlamak ve bir ahitname almak için yeniden müracaatta bulunması üzerine, tekrar ilişkiler kuruldu ve İspanya murahhasının istekleri Ömer Vahîd Efendi, Abdürrezzak Efendi, Halil Hamid Efendi ve Süleyman Feyzi Efendi'nin reisülküttablıkları zamanında defalarca görüşülmüşse de bir sonuç alınamadı.

Nihayet İspanya murahhası, reisülküttab Mehmed Hayri Efendi'nin vasıtasıyla kendi devletinin Osmanlı tarafının tekliflerini kabule razı olduğunu Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'ya (1195-1196/1781-1782) bildirdi. Bunun üzerine sadrazam, önemine binaen konunun Kırım meselesini müzakere için toplanacak olan istişare meclisinde görüşülmesini istedi. İspanya'nın Osmanlı tarafının tekliflerini kabul etmiş olması sebebiyle meşveretten olumlu sonuç çıktı ve anlaşma temessükleri yazılması için reisülküttaba emir verildi. Hatta on beş gün sonra sadarette değişiklik olup Yeğen Mehmed Paşa'nın bu göreve gelmesi dahi sonucu değiştirmedi ve 7 Şevval 1196'da (14 Eylül 1782) İspanya büyük murahhasına yeni sadrazamın imzaladığı bir ahitname temessükü verildi. 21 madde ve bir hatimeden oluşan bu temessükte Sicilyateyn'e verilen 1153(1740) tarihli ahitname[6] esas alınarak bazı maddeler ilave edildi.[7]

İspanya'ya verilen ahitname taslağında yer alan konular arasında, gemilerin limanlarda tabi olacağı kurallar, gümrük resmi, konsolos meselesi, seyahat, muhallefat, resm-i kısmet, dava dinlenmesi, borç maddesi, şehbender bulundurulması ve gemi kazası gibi konular yer alıyordu.

Bu ahidnamenin 17. maddesi korsanlıkla ilgiliydi ve denizlerde yaşanan anlaşmazlıklara çözüm olmak üzere hazırlanmıştı. Özellikle Ülgün ve Arnavutluk'ta üslenen korsanlar ile diğer korsanların İspanya gemilerine düşmanca davranmamaları, aksi takdirde zararın tazmin ettirilmesi Osmanlı devleti tarafından kabul ediliyordu. Ayrıca İspanyalıların açık denizlerde tesadüf ettikleri korsanların haklarından gelmelerine izin veriliyordu. Buna karşılık aynı uygulama Osmanlı donanması için de geçerliydi. Bu maddede yer alan bir diğer önemli husus, İspanya ile yapılan bu antlaşmaya garb ocaklarının dahil edilmesi meselesiydi. Osmanlı devleti garb ocak-

larının sulh yapma konusunda kendi iradeleriyle hareket etme hakkına sahip olduklarını ileri sürerek buna yanaşmamış,[8] sadece antlaşma yapmaları konusunda onları teşvik edecek ferman göndermeyi kabul etmişti. Bu sebeple ahitnamenin ilgili maddesinde bu husus da yer aldı.[9] Hatta bunun gereği olarak Cezayir, Tunus ve Trablusgarb beylerbeylerine, kadı, müftü ve bütün ocak mensuplarına hitaben birer ferman gönderildi.[10]

Bu ahitname metninin İspanya kralı tarafından 24 Aralık 1782'de Madrid Sarayı'nda tasdik edilen suretinin İstanbul'a ulaşması üzerine I. Abdülhamid, 20 Cemâziyelevvel 1197'de (23 Nisan 1783) asıl ahitnameyi yazdırarak İspanya'ya gönderdi.[11]

Ahitname metninde yer almayan, ancak iki devlet arasında bir savaş sırasında karşılıklı saldırmazlık prensiplerini şarta bağlayan bir gizli madde daha bulunuyordu. Buna göre İspanya, Osmanlı devletine düşman devletlere, Fransa ve Sicilyateyn hariç gizli ve açık hiçbir yardımda bulunmayacak, Osmanlı devleti de Fas sultanı ve Yemen imamı hariç İspanya'nın düşmanı olan diğer bir devlete yardım etmeyecekti. Osmanlı devleti bu kararı bir beratla İspanya kralına bildirdi.[12] Bu maddenin ilk müzakereleri de oldukça uzun sürdü. Daha 12 Şa'ban 1195'te (3 Ağustos 1781) Osmanlı devleti bir meşveret topladı, meseleyi uzun uzadıya müzakere etti[13] ve İspanya, Osmanlı tarafının teklifini bu şekliyle kabul etmek zorunda kaldı.[14]

Görüşmelerde iki devlet arasındaki sulhe Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ın da iştirak etmesi için İspanya çok ısrarlı olmuştu; çünkü uzun bir süredir Osmanlı padişahının Cezayir'e İspanya hedeflerine veya sahillerine saldırmaması için emir vermesini ve sulhe teşvik etmesini istemekteydi. Daha 1193'te (1779) garp ocaklarının sulhe teşvik edildiği konusunda İspanya elçisine güvence verilmiş, bunun üzerine İspanya kralı Cezayir'e bir murahhas göndermiş ve karşılıklı düşmanlık bir süre için durdurulmuştu. Ancak Cezayir korsanları İspanya sahillerine gelerek tüccar gemilerine el koymuşlar, Martin Burnu'nda bir Sicilyateyn gemisine saldırarak, pek çok İspanya gemisini kaleleri altından çıkamaz hale getirmişlerdi. Bunun üzerine İspanya aradaki dostluğu bozmak üzereyken Kapudan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa araya girerek elçiye yeniden Cezayir'i sulhe teşvik eden bir belge verdi.[15] Ayrıca Şa'ban 1195'te (Temmuz 1781) bir ferman gönderilen Cezayir beyler-

beyi İspanya ile dost olunması konusunda teşvik edildi,[16] Evâil-i Şevval 1196 (9-19 Eylül 1782) tarihli benzer bir ferman da İspanya elçisine verildi.[17] Ancak Cezayir Beylerbeyi Mehmed Paşa, İspanyolların samimi olmadığını ve Cezayir için donanma hazırladıklarını ileri sürerek sulhe yanaşmadı.

İspanya'nın 1197 (1783) Cezayir Kuşatması

Çok geçmeden Don Antonyo Barçello komutasındaki İspanyol donanması 13 Temmuz 1783'de İspanya'dan ayrıldı. Donanma dört kalyon, on altı firkateyn, iki brik, on sekiz bomba gemisi, on bir şalope, üç ateş gemisi, iki kırlangıç, iki mühimmat gemisi, on fülika, on asker sandalı olmak üzere yetmiş sekiz tekneden[18] oluşuyordu ve hava muhalefeti sebebiyle ancak 29 Temmuz'da Cezayir önlerine ulaştı. 1 Ağustos öğleden sonra başlayan top atışları dokuz gün sürdü ve bu sürede 3752 bomba ve 3833 gülle kullanıldı.

Cezayir'deki Fransız konsolosunun raporuna göre, İspanya'nın hücumu birinci gün bir saatten fazla sürdü. Cezayirliler ateşe en önce başlıyor ve en son kesiyorlardı. Cezayir dayısı önce halkın şehirden ayrılmasına izin vermediği halde saldırının şiddeti karşısında çekilmelerine müsaade etti ve kendisi de iç kaleye çıktı. İkinci, üçüncü ve beşinci hücumlar çok şiddetli olmuştu. Son dört hücum ise önemsizdi. Bu saldırılarda 400 ev, dükkân, cami ve benzeri pek çok bina hasar gördü. İsveç konsolosunun evi yandı. İspanya'nın harekâtına karşı Cezayir gemileri Ağustos'un 4, 6 ve 7'sinde limandan çıkarak İspanya donanmasına karşı savaştılar ve donanmayı açıkta durmak mecburiyetinde bıraktılar.

Bu masraflı sefer İspanyollara hiçbir fayda sağlamadı. Donanma çekildikten sonra Cezayirliler hemen tamirata başladılar. Limandaki taşlığın nihayetinde muhafazalı bir batarya yapıldı ve limana girecek yerde havanlı dubalar konuldu. Ertesi sene Don Antonyo yeniden geldiğinde bir sene evvelki tahribattan iz kalmamıştı.[19]

Bu kuşatmanın nasıl cereyan ettiği Osmanlı makamlarınca yakından izlenmiş olmalı ki bunun bir plan üzerinde canlandırılması istenmiş ve mühendis Ahmed Rasim 51 x 76 cm ölçüsünde, bir derecelik mesafeyi 60 deniz mili kabul ederek bir kâğıt üzerine çizim yaptı.[20]

I. Abdülhamid olayı anlatan evraklarla birlikte bu haritayı da inceledi ve yanında alıkoydu.[21]

İspanya'nın 1198 (1784) Cezayir'i Kuşatması

Çok sürmeden İspanya yeni müttefikler toplayarak Cezayir'i tekrar cezalandırmak istedi ve ertesi yıl yeniden harekete geçmek üzere donanma hazırlıkları yaptı. Bu sırada Akdeniz'deki gelişmeler büyük ölçüde Osmanlılar aleyhine ilerliyordu. Osmanlı başkentine çeşitli merkezlerden bu gelişmelere ilişkin raporlar geliyordu. Bunlardan Eflak voyvodasına ait 15 Cemâziyelevvel 1198 (6 Nisan 1784) tarihli rapora göre; Venedik on iki gemiden oluşan donanmasıyla Tunus üzerine, İspanya ve Sicilyateyn donanması Cezayir üzerine sefere çıkarlarken, Fas hâkimiyle anlaşmazlığı olan Fransa donanması da Akdeniz'e açılmıştı. Ayrıca aynı sene Venedik ile Felemenk arasındaki ihtilaf sebebiyle iki devletin donanması ve bir-iki senedir Alikorna'da demirlemiş olan 7-8 gemilik Rus donanması da Akdeniz'de bulunuyordu.[22] Bunun üzerine Akdeniz'e sevk edilecek donanmanın artırılmasına ve gerekli tedbirlerin alınmasına dair I. Abdülhamid bir hatt-ı hümayun çıkardı.[23]

Büyük ve Küçük İspanya'nın Cezayir, Venedik'in ise Tunus üzerine donanma sevk edeceklerinin anlaşılması üzerine derhal harekete geçilerek daha önce tedarikli olması için Cezayir'in talep ettiği mühimmat ile Tunus'un istediği yardımın yerine getirilmesine teşebbüs edildi; istenen mühimmatın Cezayir'e yollandığı, Tunus için de gemilere yüklenmek üzere olduğu I. Abdülhamid'e bildirildi. Sadrazam telhisinde İspanya'nın ne zaman Cezayir'e saldırdı ise her defasında mağlup edildiğini büyük bir memnuniyetle dile getiriyordu. I. Abdülhamid de bu telhis üzerine "Cenâb-ı Hazreti Allah Teâlâ Cezâyirlünün gayretini bizim askerimize dahi nasîb u müyesser eyleye, âmin" diyordu.[24]

Daha önceki denemeleri mağlubiyetle sonuçlanmış olan İspanya, Cezayir hücumlarının bu defa daha etkili olması için Malta, Portekiz ve Anabolu'daki müttefiklerini teşvik etmiş, deniz savaşlarında mahir olan pek çok denizciyi davet etmiş ve aralarında manevi irtibatın sağlanması için papadan bir papaz istemiş, irili ufaklı toplam 136 savaş gemisi ile Cezayir üzerine gitmişti.

25 Şa'ban 1198 (14 Temmuz 1784) Cuma günü İspanya ve müttefik donanması Hanes mevkiinden Babü'l-vâd'e kadar olan bölgeyi kuşattı. Cezayirliler de görüşüne ve tedbirine güvendikleri Selâmi Mehmed'i kapudan tayin ettiler. Önce altı-yedi oturaklı 50 sandala top ve mühimmat koydular ve içlerine taşıyabilcekleri kadar asker yerleştirerek burçların bir mil açığına demirlediler. Kapudanın bindiği filikaya birkaç alamet koyarak bunlarla nasıl davranacaklarını belirlediler.

İspanya donanması iki gün dinlendikten sonra üçüncü gün sabahleyin harekete geçerek ilerlemeye başlamış, önünü kesen Cezayir gemilerini hiç dikkate almadan burçlara doğru ilerlemeye ve Cezayir şehrini tahrip etmeye yöneldi, bunun üzerine Cezayir sandalları İspanya donanmasına sokularak hep beraber toplarının fitillerini ateşlediler; ardından iki taraftan açılan ateşle ortalık dumanla kaplandı, sahilde bekleyen Cezayir gazileri büyük bir endişeye kapıldılar, ne olduğunu anlayamadılar. İki saat süren çatışmadan sonra Cezayir filosu lehine esen bir rüzgârla ortalık açıldı, bu hengâmede birkaç Cezayir sandalının dört büyük Malta çektirisini kuşattığı ve diğer sandalların da diğer gemilere gülle yağdırdığı anlaşıldı. Bu durum sahilde bekleyen Cezayirliler tarafından sevinç gözyaşlarıyla karşılandı. İspanya donanmasının attığı humbaralar sandallara isabet etmediği gibi sahile de erişmemişti. Buna karşılık sandallardan atılan gülleler, İspanya donanması gemilerine isabet ederek zarar verdiği gibi muhalif esen rüzgâr da donanmanın ateş, su ve rüzgâr arasında kalarak perişan olmasına ve her birinin bir tarafa dağılmasına yol açmıştı. Rüzgâr durduktan sonra bazı İspanya gemileri yeniden saldırıya geçtiyse de tekrar yenilerek geri çekildiler ve bu durum yedisekiz kere tekrar edildi. Nihayet bir sonuç alamayacaklarını anlayan İspanyol donanması bir kere daha mağlup olarak geri çekilmek durumunda kaldı.[25]

Cezayir ile İspanya arasında vuku bulan savaşları anlatmak üzere Fransa'nın İstanbul'daki baştercümanı Fonton 23 Zilka'de 1198 (8 Ekim 1784) tarihli bir rapor sundu.

İspanya, Portekiz, Sicilyateyn ve Malta gemileri şalope denilen ve top atabilen altmış tekneyle Barçilo adlı İspanya generalinin idaresinde Cezayir önlerine vardı. Cezayir'in de seksenden fazla top atan teknesi bulunuyordu. İlk çatışmada İspanya ve müttefikleri şalope gemileriyle savaş baş-

ladığında İspanya gemileri gerideki büyük gemileri tarafına çekilmek zorunda kaldı, bunun üzerine cesareti artan Cezayirliler top atan tekneleriyle İspanya'nın savaş gemilerine zarar verdi. Ayrıca Malta'nın dört çektirisinden birinin büyük sütunu kırıldı ve mürettebatın bir kısmı helak oldu. Cezayirlilerin tekneleri küçük olduğundan düşmanlarının önlerine ve arkalarına sokularak zarar verebildiler. Savaş gemileri Cezayir tekneleri arasında toplu olarak Cezayir Kalesi'ne yaklaşmaya çalıştıysalar da geceleyin de teknelerden kesintisiz atılan toplar yüzünden başarılı olamadılar. İspanya gemilerinin uzak mesafeden attığı humbaraların hiçbiri kaleye yetişmiyordu. Ayrıca Cezayir tabyalarına yerleştirilen toplar da İspanya gemilerinin yaklaşmalarına izin vermiyordu. Cezayirlilerin cesareti İspanya ve müttefikleri tarafından da takdir edilmişti. Bu sırada kuzeyden esen muhalif rüzgâr yüzünden neredeyse bütün İspanya donanması büyük zarar görecekti. Derhal palamarların keserek lengerlerini şamandıralar üzerinde bırakıp çekilmek zorunda kaldılar.[26]

Cezayir'in bu başarısı üzerine İspanya yeniden geri adım atarak ilişkilerin düzelmesi için çaba sarf etti ve çok geçmeden Cezayir valileriyle dostane ilişkiler başlattı.

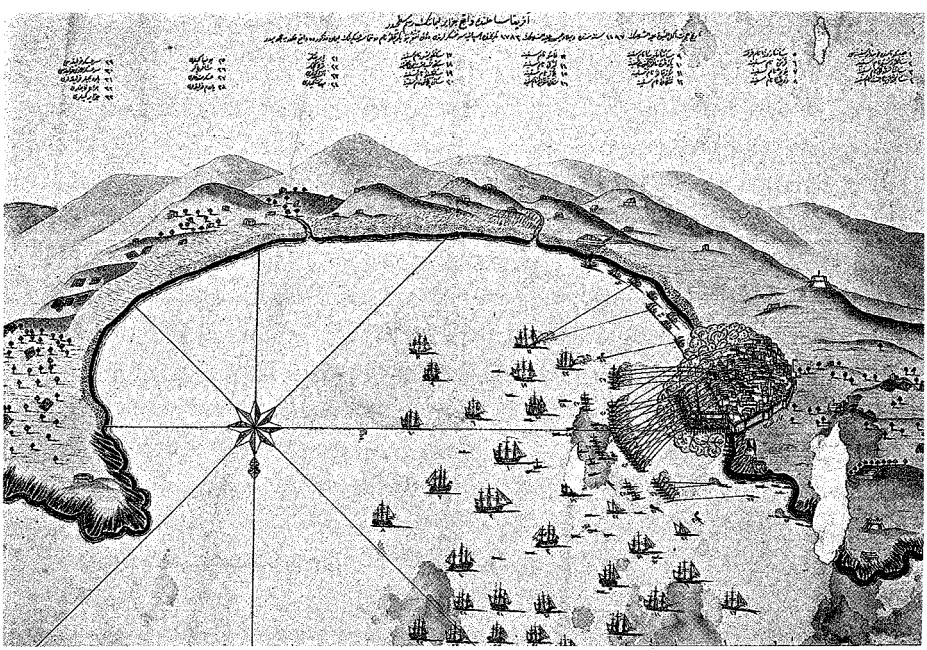
20 Muharrem 1199'da (3 Aralık 1784) Cezayir dayısı ve valisi Mehmed Paşa İspanya kralına gönderdiği mektupta, aralarında kurulan dostluk gereği olarak 9 Muharrem'den 10 Rebî'ülâhır'a kadar (22 Kasım 1784-20 Şubat 1785) üç ay süre ile korsanların sefere çıkmayacaklarını taahhüd ediyordu.

16 Cemâziyelevvel 1200'de (17 Mart 1786) İspanya kralına bir mektup göndererek ondan aldığı dostluk mektubundan duyduğu memnuniyeti dile getiren Mehmed Paşa, kraldan kendi vatandaşları haricinde kimseye pasaport vermemesini istiyor, bunun aradaki barışa zarar vereceğini bildiriyordu. Ayrıca teknelerinin mart sonuna kadar denize çıkmayacakları konusunda güvence veriyordu.

Mehmed Paşa, Şa'ban 1200'de (1786) İspanya başbakanına gönderdiği bir mektupta ise İspanya kralının ricası üzerine bir ahitname yazıp imzaladığını bildiriyordu.

Bu mektupların en üstünde Cezayir Valisi Mehmed Paşa'nın imzası ve mührü yer alıyordu (tuğra yerine düşünülmüş olmalı); daha sonra

paşa, I. Abdülhamid'in zamanın padişahı olduğunu belirterek uzun bir duada bulunuyor ve kendisinin onun hizmetinde olduğunu belirtiyordu. Bunun altında ise İspanya kralına hitap ederek "Emîrü'l-ümerâi ızâm-ı İseviyye kebîrü'l-küberâi benâm-ı fırka-i Mesîhiyye hâlâ izzetlü, devletlü, sadâkatlü muhabbetlü büyük dostumuz İspanya Kralı (veya Don Karlo) hutimet..." ifadesini kullanıyor, bir başka mektupta ise kral için "İspanya ve Hind ve sair sevâhillerin kralı ve mâliki büyük dostumuz" diyordu. Belge içinde ise yine kral için "ve dahi benim büyük dostum hazretleri..." ifadesi yer alıyordu.[27]

Resim 7. 1783 Cezayir Kuşatmasının Planı.

Ekler

Ek 1: (1197 /1783) İspanya'nın Cezayir'i Kuşatma Planı

Afrika sahilinde vâki Cezayir Limanının resm-i musattahıdır.

Tarih-i Hicret-i ekmeli'n-nübüvvet -aleyhisselâmın- 1197 senesinde ve Mîlâd-ı İsa –aleyhisselâmın– 1783 tarihinde İspanya seraskerlerinden Don Antonyo Barçello nâm donanma seraskerinin liman-ı mezkûrda vâki kal'aya hücûmudur.

1) Heybetlü nâmında kumandar sefinesi
2) San Lorenso nâm sefine
3) San Sakual nâm sefine
4) San Cuvan Batiste nâm sefine
5) Santa Roza nâm firkate
6) Karmen nâm sefine
7) Yono nâm sefine
8) Roffina nâm sefine
9) Santa Mariya nâm sefine
10) Yavakova Malorgin? nâm sefine
11) Morcano nâm sefine
12) Katalan nâm sefine
13) Gamo nâm sefine
14) Lebrel nâm sefine
15) Palar nâm sefine
16) San Antonyo nâm sefine
17) San Luis nâm sefine
18) San Sebastiyan nâm sefine
19) San Lino? nâm sefine
20) San Pilas? nâm sefine
21) İbrikler (Brik)
22) Kırlangıçlar
23) Ateş gemileri
24) Mühimmat Gemileri
25) Bomba gemileri
26) Şalopalar
27) Asker sandalları
28) Yardım fülikaları
29) Serasker fülikası
30) Serasker mülazımı fülikası
31) Yardımcılar fülikaları
32) Cerrah kayıkları
33) Cezayir gemileri

(TSMK. H. 1851)

Ek 11: Hatt-ı Hümâyun

Benim Vezirim

Resm-i mezkûr alıkondu. İktizâsı var ise gönderelim. Cenâb-ı kerîm, ... Kâdir-i mutlak olan Allah -azze şânuhû- zimâm-ı devlet-i saltanatımda nice ve nice gazâ ve fütûhât-ı celîle ile cümlemizi mesrûr eyleye âmin.

Telhîs:

Kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, Veliyyini'metim Efendim Padişâhım

Cezayirlünün mukaddemce Rikâb-ı hümâyunlarına tahrirât ve hulâsası arz olundukda Cezayir ve İspanyalu ile vukū' bulan muhârebenin resmi taraflarından tahrirâtlarıyla ma'an gönderildiğine binâen vârid oldukda huzûr-ı hümâyunlarına takdîm olunacağı ifade olunmuş idi. Muhârebe-i mezbûrenin bir çarçûbede kağıd üzerine resm olunan mücessemi Kapudan Paşa kullarına gönderilmekle atebe-i gerdûn-mertebe-i tâcdârilerine arz olundu. Ma'lûm-ı hümâyunları buyuruldukda emr u fermân ...kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim efendim Padişahım Hazretlerinindir.

(AE-I. Abdülhamid, 1198)

Ek III: HATT-I HÜMÂYUN

İnşâallâhu Teâlâ Mukaddime-i nusret Ehl-i İslâmdır. Hemen iktizâ eden berren ve bahren tertib olunanda kusûr olmasun.

Telhîs:

Cezayirlünün İspanyalu üzerlerine bi-hamdihî Teâlâ galebeleri etraftan bi'd-defeât istihbâr olunmuş olup ve Françe tercümanının işbu takrîri dahi sıhhate akreb olduğu agleb-i ihtimâlâtdan idüğü ve hamden lillâhi Teâlâ düşman-ı dîn-i mübîn olan küffâr-ı dûzahkarârın her tarafda mahzûl ve makhûr olması husûsuna işbu mukaddemât-ı fevz u nusretvâl olup şalope tabir olunur sal fî nefsi'l-emr işe yarar sefâyin-i harbiyeden olmağla mümkini vechile bu cânibde dahi Françe mühendisleri marifetiyle nizâmına ibtidâr olunacağı malûm-ı âli buyuruldukda emr u fermân Hazreti men lehü'l-emrindir.

Cezayirlü ile İspanyalunun vâki olan muhârebeleri keyfiyetini muhtevî Françe baştercümânı Fonton kullarının arz ettiği varakanın tercümesidir. Fi 23 Zilka'de 1198.

Cezayirin muhasarasına müteayyin olan İspanya ve Portokal ve Sicilyateyn ve Maltız gemileri şalope tabir olunur saldan müterekkib altmış kıta top-endâz tekneleriyle Barçilo nam İspanya ceneralinin zîr-i idâresinde müctemian bâdbân-küşâ olup Cezayir pişgâhına kemâl-i kuvvet-i kalb ile vardıklarında zikrolunan tekne nev'inden Cezayirlünün dahi seksen kıt'adan mütecâviz top-endâz tekneleri çıkagelüp ibtidâ İspanyalu ve rüfekâsının bâlâda mezkûr şalope tekneleriyle muhârebeye şürû olundukda İspanyalu rüfekâsıyla tâb-âver olamayup gerü kebîr gemileri tarafına çekilince Cezayirlünün cüretleri müzdâd olup top-endâz tekneleriyle İspanyalu ve rüfekâsının cenk gemilerine îsâl-i hasâret ve Maltız'ın dört kıt'a çekdirisinden birisinin kebîr sütûnunu ifnâ ve tâifesinin bir mikdârını ihlâk velhâsıl çekdirilerin derûnu dahi rahnedâr edüp kaçırdılar. Cezayirlünün tekneleri sagîr iken düşmanlarının piş u pesini alup vâfirini kırdılar. Cenk gemileri Cezayirlünün tekneleri arasında müctemian Cezayir kal'asına karîb varmak üzere müteheyyî olmuşiken Cezayirlünün gece ile dahi lâ-yenkati' teknelerinden atılan toplarından kaleye karîb mahalle gelemeyüp Cezayir'e bir dürlü îsâl-i hasâret edemediler. İspanyalunun gemilerini vech-i meşrûh üzere Cezayirlünün top-endâz tekneleri yaklaşdırmamağla İspanya gemilerinin hemen baîd mesafeden atılan humbaralarının birisi Cezayir kalesine yetişemeyüp bazen deryâya düşer ve bazen havada çatlar idi. Cezayir'in tabyaları toplar ile techîz olunmuş bulunup filhakika mehîb olmağla İspanya gemilerinin öyle bir mühlikeye karîb yere gelemedikleri dahi kendülere mahs-ı hayr olduğunu İspanyalu ve Sicilyateynlü ve Portukallu ve Maltızlu bi'l-ittifak itirâf edüp Cezayirlünün cüretini ve esbâb-ı muhâfazalarını ve metânetlerini istiğrâb ederler. Cezayirlünün hîn-i muhârebede bilcümle harekâtları ve ale'l-husûs top-endâz teknelerinin cevelânları birkaç nefer Françelü'yü maiyyetine istishâb eden Tornol nâm Françe ofiçiyalinin idâresine mütevakkıf olup Cezayirlü vech-i meşrûh üzere İspanyalu ve rüfekâsı üzerine kesb-i tefevvuk eylemişdir. İspanyalu bu halde iken cânib-i şimâlden muhâlif bir rüzgâr dahi esüp az kaldıki İspanya sefînelerine küllî musîbet vâki ola. Ne hal ise palamarlarının bir mikdârını kat' ve bir mikdârını lengerlerinden vâfirini tekâsüllerinden nâşi Cezayir sularında şamandıra üzerinde terk edüp gittiler. Zuhûr eden muhâlif rüzgâr ile başdan karaya düşmedikleri dahi bahtın müsâadesinden ad olunsa sezâdır. Maltızlunun çekdirileri ke-

mâl-i ribh ve ta'bla varta-i tehlikeden rehâ buldular. Deniz cenginde düşmanı müdafaa ve nefsini muhâfaza husûsuna bâlâda mezkûr şalope ta'bir olunur saldan müterekkib teknelerin istimâlinden ıslâh-ı istimâl olmadığı bu hadiseden bi-hasebi't-tecrübe ayândır deyü muharrerdir. Emr u fermân men lehü'l-emr Hazretlerinindir.

(AE-I. Abdülhamid, 1274)

Ek IV: HATT-I HÜMÂYUN

BenimVezirim

Cezayirlünün üzerine büyük ve küçük İspanya ve Venedik dahi ittifakı donanmayı menhûseleri ile gelmeleri husûsu Maâzallâhi Teâlâ büyücek iş. Avn-i inâyet-i Bâri ile münhezimen avdetleri Cenâb-ı Hazreti Hızır'dan memûr. Lâkin yine kavî düşman ihtiyâta mebnî taraf-ı devletden matlûbları olan mühimmât ve gayrı var ise irsâli husûsu ve ??? tarafından gelen elçi ve matlûbları ne ise nizâmı ve İspanya tarafına taraf-ı devletden mukaddemâ tertib olunan elçi husûsu nice olacakdır. Merâm ve suâldir.

(AE-I. Abdülhamid, nr. 141)

Notlar

1 Akdeniz'de gelişen Osmanlı-İspanyol İlişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul, 1998-1999, 2 c.; M. Arıkan-P. Toledo, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara, 1995; Osmanlı-İspanyol Mücadelesinin Kanuni Devri'ndeki gelişmeleri için kısaca bkz. İdris Bostan, Kanuni ve Akdeniz Siyaseti, ed. Ö. Kumrular, (basılıyor).

2 BOA, Cevdet-Maliye, nr. 5813.

3 Evâhır-ı Safer 1198 (15-23 Ocak 1784) tarihli hüküm: BOA, *Mühimme Defteri* (*MD.*) 182, s. 28-29, h. 89.

4 Archivo Historico Nacional (A.H.N. Madrid Millî Tarih Arşivi), Estado, Leg. 3615.

5 İspanya'nın Cezayir üzerine düzenlediği 1189 (1775) seferi ile ilgili biri Şemsî Mustafa, *Nâme*, (Viyana Millî kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 1116, 22 vr.), diğeri Ahıskalı Hasan b. Yusuf, *Târîh-i Cezâyir veya Tehzîbü't-tevârîh*, TSMK, H. 1606) adlı iki mühim eser bulunmaktadır. Şemsî Mustafa'nın eserinin Viyana'dan getirttiği fotokopisini bana verme lütfunda bulunan meslektaşım Erhan Afyoncu'ya teşekkürü bir borç bilirim.

6 Sicilyateyn'e verilen 4 Receb 1153 (25 Eylül 1740) tarihli 21 madde ve bir hatimeden oluşan ahitnamenin metni, daha önce Sicilyateyn murahhası ile sadrazam Mehmed Paşa'nın hazırladıkları temessükleri, Sicilyateyn Kralı Karoloş'tan (Karlos) gelip Anabolu'da tasdik edilmiş, imzalı ahidname metninin tercümesi, BOA, Düvel-i Ecnebiye (DE), nr. 96, s. 3-41 arasında yer almaktadır.

7 İspanya'ya verilen 1196 (1782) ahitnamesinin hazırlık süreci ile ilgili gelişmeler için bkz. Enverî, *Tarih*, Millet Ktp. Ali Emiri, Tarih, nr. 67, vr. 171b-173a.

8 Osmanlı devleti, geçimini ganimetten sağladığı için garb ocaklarına müdahale etmek istemiyordu ve bunu "Ocaklunun bu husûsda inân-ı ihtiyârları ellerine teslîm ve harb u silm husûsunda muhayyer oldukları" şeklinde izah ediyordu (Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakaikü'l-ahbâr*, yay. M. İlgürel, Ankara, 1994, s. 147).

9 BOA, DE, nr. 46, s. 1-6. Ahitname temessükünde sekiz ay içinde teati edilmesi şartı yer almıştı (BOA, DE, nr. 46, s. 27).

10 BOA, DE, nr. 46, s. 13. Halbuki, 3 Haziran 1741'de Sicilyateyn Krallığı ile varılan mutabakat gereği Trablusgarb beylerbeyi ile 17 maddelik bir antlaşma yapılmıştır (BOA, DE, nr. 96, s. 43-48).

11 BOA, DE, nr. 46, s.17-24. Ahidnâmenin bir sureti için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, c. II, s. 338-343.

12 BOA, DE, nr. 46, s. 24.

13 BOA, A. DVN. DVE. dosya, 177/10.

14 BOA, Hatt-ı Hümâyun (HH),. 57863.

15 BOA, Bâbıâsafî, Divân-ı Hümâyun, Düvel-i Ecnebiye (A. DVN. DVE), dosya, 177/4.

16 BOA, A. DVN. DVE, dosya, 197/2.

17 BOA, DE, nr. 46, s. 13.

18 TSMK. H. 1851. Fransız kaynakları ise gemi sayısını 4 kalyon, 6 firkateyn, 12 şebek, 3 kotra, 10 barka ve 40 şalope olarak vermektedir (Aziz Samih İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul, 1936, c. II, s. 60).

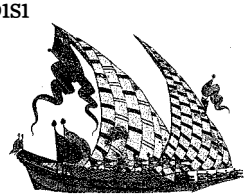
19 Seferin Fransız kaynaklarından yapılan bir özeti için bkz. İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*, c. II, s. 60-61.
20 TSMK. H. 1851.
21 BOA, Ali Emiri (AE), I. Abdülhamid, nr. 1198.
22 BOA, Cev-Hariciye, 4830.
23 BOA, AE. I. Abdülhamid, nr. 918.
24 BOA, AE. I. Abdülhamid, nr. 894.
25 Cevdet, *Tarih*, c. III, s. 81-82.
26 BOA, AE-I. Abdülhamid, nr. 1274.
27 A. H. N. Estado, Leg. 3615.

BASRA KÖRFEZİ'NİN GÜNEY KESİMİ VE OSMANLILAR, 1876-1908*

8.

Osmanlı devleti, 16. yüzyılın ortalarında Basra (1546) ve Lahsa (1555) eyaletlerini kurmak ve Bahreyn'i ilhak etmek suretiyle Basra Körfezi'nde varlık göstermeye başladı. Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve Ceziretü'l-arab'ın batı ve güney sahillerinin alınmasıyla Arap yarımadası kontrol altında bulundurulmaya çalışıldı. Basra'da kurulan tersane ile körfezdeki Portekiz hâkimiyeti engellenmek istendi ve böylece körfezin batı sahillerinde bulunan Arap şeyhlikleri birkaç asır doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlılarla ilişki kurmuş oldular.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devleti Bağdat ve Basra'da birtakım ıslahat hareketlerine giriştiği sırada bölgenin idari yapısı yeniden düzenlenmiş oldu. Örneğin Katar, yeni teşkil edilen Necid sancağına bağlandı. Uman sahillerinde ise doğrudan idari bir tabiyet olmamakla birlikte Osmanlı hilafetinin nüfuzu bulunuyordu.

Bu dönemden itibaren Osmanlı devletinin körfezin güney kısımları ile yeniden ilgilendiği görülmektedir. Bu yazıda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bazı vesikaların ışığı altında bugün Birleşik Arap Emirlikleri'nin bulunduğu Uman sahilleri bölgesi, Hürmüz ve civarındaki adalar ve İran'a ait Lince'deki Osmanlı tebaası ve bölgedeki diğer gelişmeler söz konusu edilecektir.

Osmanlı Devletinin Bölge ile Genel Olarak İlgisi

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlıların Basra Körfezi'ndeki nüfuz mücadelesi esas olarak İngiltere ile yaşandı. Körfezin batı sahilini teşkil eden Kuveyt, Bahreyn, Katar, Uman sahilleri ve Maskat'a ait Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, Osmanlı devleti bölgede meydana gelen her olayla yakından ilgilenmekteydi. Ancak cid-

* Bu makale, *Osmanlı Araştırmaları*, IX İstanbul 1989, s. 311-322'de yayınlanmıştır.

di olarak Osmanlı-İngiliz rekabetinin görüldüğü bölgede gizli bir nüfuz mücadelesinin öne çıktığı görülmektedir.

Arşiv belgeleri bölge yöneticilerinin öncelikle Osmanlılardan yana olduklarını ifade etmektedir. Nitekim, Osmanlı devletinin himayesinde Zufar'da hâkimiyetini ilan eden Fazl b. Alevî, bölgenin Osmanlı himayesinde olduğunu açıklarken uluslararası hukuk prensiplerini öne çıkartıyor, Babıâli'ye takdim ettiği 18 Ramazan 1296 (5 Eylül 1879) tarihli layihasında bir bölgede merkezlere sahip olan devletin onun uzantılarına da sahip olduğu görüşünü (hinterland prensibi) savunuyor, ayrıca buna dayanarak Hicaz'a sahip olan Osmanlı devletinin bütün Cezîretü'l-arab'a sahip olduğunu ve nüfuzunu icra etmesi gerektiğini ileri sürüyordu.[1]

Aynı dönemde Maskat imamı olan Türkî b. Said de İngiltere'nin himaye tekliflerini reddediyordu; ancak onun ölümünden sonra oğulları arasında çıkan çatışmada idareyi ele alan Faysal, İngiliz yanlısı politikaları sebebiyle halk tarafından pek tutulmadı.

İngilizlerin Uman sahillerini idareleri altına almak istemelerine rağmen bölgedeki şeyhler bunu reddetmekteydi.[2] Osmanlı devletinin Basra bölgesindeki ıslahatları sırasında Uman ve Maskat'a kadar olan yerlerdeki şeyhler bağlılıklarını bildiriyorlardı. Bunun için Devlet-i Aliyye-i Osmaniye sancağı altına girmek ve bu sancağı taşımak düşüncesinde olduklarını belirtmelerine karşılık, ıslahat memurlarının hatalı davranışları yüzünden bundan vazgeçtiler.[3] Halbuki Osmanlı devleti, Uman sahilleri ile Maskat'taki şeyhler ve ahalinin halifeye olan sadakat ve bağlılıklarını kuvvetlendirmeye çalışmaları gerekiyordu.[4]

19. yüzyılın sonlarında İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki gücü giderek arttı. Maskat'taki İngiliz konsolosu ile Şarika'daki konsolos vekili zaman zaman bölgedeki şeyhlere ve ahaliye çeşitli tekliflerde bulunuyor, istekleri kabul edilmediği takdirde ise Ebûşehr konsolosu emrinde bulunan harp gemilerini göndermek suretiyle halk üzerinde baskı kuruyorlardı.[5]

Osmanlı devleti karadan arazi şartlarının müsait olmaması ve denizde yeterli donanması bulunmaması yüzünden sahildeki şeyhlere yardım edemiyor ve haklarını koruyamıyordu. Bu sebeple körfezde sadece Kuveyt ve Katar'a ait gemiler Osmanlı bayrağı çekiyor, Uman sahillerindeki

şeyhlikler ise ay yıldızı olmayan kırmızı bir bayrak taşıyorlardı. Osmanlı devletinin bu durumundan yararlanmak isteyen İngilizler, çeşitli fırsatları değerlendirerek sık sık sahildeki kasabalara uğruyor ve ticari münasebetlerini geliştirmeye çalışıyorlardı; fakat bununla iktifa etmedikleri, gizlice silah ve cephane getirterek Kuveyt, Bahreyn, Katar, Uman sahilleri ve Maskat taraflarındaki kabile ve aşiretlere sattıkları anlaşılmaktadır. Buna karşılık bölgedeki Osmanlı yöneticilerinin de boş durmadığı, gerekli tedbirleri almak için donanma getirtilmesine çalıştıkları görülmektedir.

Nitekim, Necid sabık mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya göre Osmanlı devletinin de sahillerin muhafazası için on yelkenli gemiyi Basra Körfezi'ne göndermesi ve üç korvet ile bunları desteklemesi gerekmekteydi. Ayrıca bu donanma Şattülarab'dan başlayarak Kuveyt, Katîf, Uceyr, Katar, Bahreyn, Uman ve Maskat sahillerinde dolaşmalı ve sahillere silah sokulmasına mani olmalıydı.[6] Böylece Basra Körfezi'nin Osmanlı sahillerinde güvenlik sağlanmış olacaktı.

Osmanlı Devleti ve Uman Sahilleri

Osmanlı devleti, İngiltere'nin körfezin batı sahillerine müteveccih faaliyetlerini dikkatle takip ediyordu. Osmanlı arşiv belgelerinde bulunan bilgilere göre İngiltere bilhassa Uman sahilleriyle ilgileniyordu. Nitekim, 4 Şevval 1323'te (2 Aralık 1905) Maskat Hâkimi Faysal hususi vapuruyla, İngiltere'nin Maskat konsolosu ise iki harp gemisiyle Ebu Zabi'ye gelmiş, İngiliz konsolos Uman Şeyhi Zâid b. Halîfe ile yaptığı görüşmede oraya İngiliz bayrağı çekilmesini teklif ettiyse de kabul ettirememişti. Ayrıca konsolosun Sultan b. Muhammed'le görüşmek üzere karadan Uman taraflarına gitme isteği de reddedildi. Bunun üzerine Maskat hâkimi ve İngiliz konsolos 8 Şevval'de (6 Aralık) geri dönmek zorunda kaldılar. Dönüş sırasında Maskat hâkimi, Dubai'ye uğrayarak Şeyh Mektûm ile görüştü. Konsolos ise Ümmü'l Kayveyn'e giderek Şârika Şeyhi Abdülaziz ve Acman Şeyhi Abdurrahman ile kendi vapurunda görüşmek istediyse de şeyhler kabul etmediler. Konsolos, karada keşif yapma isteğinin de kabul edilmemesi üzerine Maskat'a dönmek zorunda kaldı.

Bu davranış ve ziyaret Uman ahalisinin huzursuz olmasına yol açtı. Bu olayları Osmanlı devletine bildiren Lince şehbenderi, İngiliz pos-

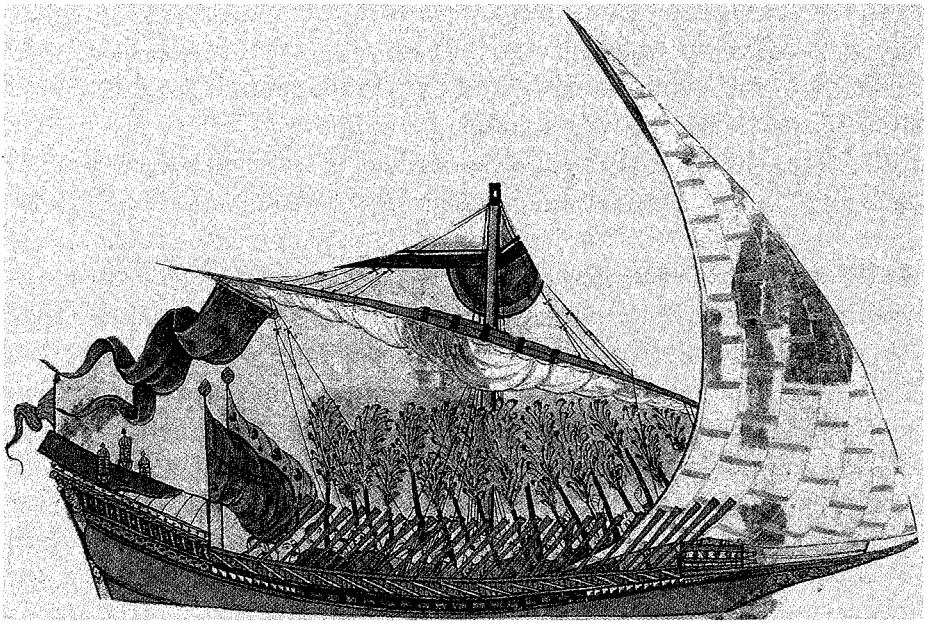
ta vapuruyla Maskat'tan helva sandıkları içinde bölgeye silah sevk edildiğini de bildirdi.[7] Bu gelişmeler karşısında, İngiltere nezdinde bir teşebbüste bulunmayan Osmanlı devleti, konsolosu kabul etmeyen şeyhlere komşu olan memurları aracılığıyla onlara güzel davranılmasını ve hoşnutluklarının sağlanmasını istemekle yetindi.[8] Bu ise Osmanlıların bölgedeki nüfuz mücadelesinde siyasi gücünü yeterince kullanamadığını göstermektedir.

İngiltere'nin Ebu Zabi, Dubai ve Şarika'da kendi bayraklarının çekilmesi için ısrarı karşısında bölge şeyhlerinin Osmanlı halifesine sığındıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Lince şehbenderinin bildirdiğine göre, şeyhler kendi sahillerinde ve gemilerinde Osmanlı bayrağı taşımak için izin istemişler; bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid 14 Cemâziyelevvel 1325'te (25 Haziran 1907) meselenin Meclis-i Vükela'da görüşülmesini emretmişti.[9] Osmanlı hükümetinin aldığı karar, meselenin yeniden incelenmesi, buralarda daha önce hangi hükümet bayrağının çekildiğinin tespiti ve bölgedeki Arap şeyhlerin gerçek maksatlarının öğrenilmesi istikametinde oldu.[10] Bunun öğrenilmesi için de Lince fahri şehbenderliğine tembihatta bulunuldu.[11]

Osmanlı Devleti ve Hürmüz Adası

Basra Körfezi'nin en güney ucuyla dahi yakından ilgilenen Osmanlı devleti, bu dönemde Hürmüz Adası'nın kendi toprakları arasında olduğunu iddia ediyordu. Nitekim, II. Abdülhamid, 29 Safer 1317 (9 Temmuz 1899) tarihli iradesinde bir süreden beri İranlıların idaresinde bulunan Hürmüz Adası'nın aslında Osmanlı mülkü olduğunu belirterek bu hususu teyit edecek vesikaların Divân-ı Hümâyun kaleminde araştırılmasını istemişti.[12] Ancak yapılan tetkiklerde istenen kayıtlara rastlanmadığı, sadece İran ile yapılan antlaşmalarda ve ilgili haritalarda bu isme tesadüf edildiği anlaşıldığından haritaların uzmanlar tarafından incelenmesi gerektiği kanaatine varıldı.[13]

Hürmüz Adası üzerindeki Osmanlı iddiası bu kadarla kalmadı. Yaklaşık beş sene sonra (1322/1904), İran'ın Hürmüz ve civarındaki Sellâme ve Ebû Musa adalarına bayrak diktiği haberleri üzerine Osmanlı ma-

Resim 8. Baştarda-i Hümayûn (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 184-185).

kamları bu uygulamaya karşı çıktı; çünkü vaktiyle İran, Hürmüz'de bir karantinahane açmak ve oraya bayrak dikmek teşebbüsünde bulunmuş, ancak Osmanlı devletinin müdahalesi karşısında bundan vazgeçmişti. Bu sebeple şimdi de bir hak iddia etmesi mümkün olamazdı.[14]

Osmanlı Devleti ve Lince

Basra Körfezi'nde İran sahilinin en güneyinde bulunan ve önemli bir ticaret merkezi[15] olan Lince, 20. asrın başlarında Re'sü'l-hayme'den gelen Kavâsım kabilesine mensup Şeyh Salih tarafından ele geçirilmişti ve onlar tarafından yönetiliyordu.[16]

Osmanlı devletinin Lince ile ilgilenmesi, önceleri Bombay'daki baş şehbenderi vasıtasıyla oldu. Baş şehbender Hüseyin Hasib Efendi, Lince'den Bombay'a gelen tüccarla ilişki kurmuş ve aradaki samimiyeti artırarak bölge hakkında bilgi edinmişti. Çünkü Lince'den Muhamma-

ra'ya ve iç kesimlerde Şiraz'a kadar olan beldeler ile bilhassa Bender Abbas ve Ebûşehir'de yaşayanlar Sünni-Şafiî olup, Osmanlı halifesi adına hutbe okuyorlar, İran devletinin hutbelerde şahın adının anılması konusundaki ısrarlarına karşı çıkıyorlardı.

Baş şehbender Hüseyin Hasib Efendi her sene bu bölgeden Bombay'a gelen Sünnî tüccarlar ile yakından ilgileniyordu, hatta bu tüccarlar Rusya ile savaş halinde bulunan (1877-1878) Osmanlı devletine bir miktar maddi yardım dahi yapmışlardı. Bu savaşta Rusya tarafını tutan İran ile Osmanlı devleti arasında bir savaş çıkması durumunda Osmanlılar tarafında yaklaşık 100.000 Sünnî askerle savaşa katılacaklarını bile bildirdiler.[17] Nitekim bölge halkının ileri gelenlerinden on üç kişinin imzasıyla Hüseyin Hasib Efendi'ye gönderdikleri bir mektup bu hususta bağlılıklarının ve fedakârlıklarının bir nişanesiydi. Her ne kadar İran idaresinde yaşıyorlarsa da eskiden beri Selâtin-i Âl-i Osman'ı imâmü'l-müslimîn ve halîfe-i rûy-ı zemîn tanıdıklarını bildiriyorlar,[18] Kuran'daki "Ulü'l-emre itaat edin" ayetine uyarak bütün müminlerin "Sultânü'l-berreyn ve hakānü'l-bahreyn, hâdimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn" olan Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni'ye itaat etmesi gerektiğini savunuyorlardı. Ayrıca o sırada savaşmakta olan Osmanlı devletine can ve malla yardıma hazır olduklarını bildiriyorlardı. İran sahillerinde yaşayan bu Müslümanların savaş halinde bulunan Osmanlı devletine yardım teklifi İstanbul'da memnuniyetle karşılandı. Ancak, bölgenin uzak olması sebebiyle asker alınmasının zor olduğuna karar verildi ve gösterilen bu iyi niyete karşılık meşihat makamından o bölge ulemasına hitaben hususi bir mektup gönderilmesi uygun görüldü. Nitekim II. Abdülhamid'in bu konuya dair 2 Cemâziyelahir 1294 (14 Haziran 1877) tarihli bir iradesi bulunmaktadır.[19]

Lince ve civarında yaşayan ahalinin bu bağlılıkları üzerine Lince'de Osmanlı tebaasını temsil etmek ve haklarını korumak üzere bir idare-i mahsusa acentesi kuruldu. 21 Eylül 1898'de buradaki Osmanlı temsilcisi Muhammed b. Abdullah el-Hoca ile birlikte ileri gelen yirmi bir tüccar II. Abdülhamid'e bir mektup göndererek bağlılıklarını sundular. Ayrıca bölgede İran devleti ile Lince Hâkimi Muhammed b. Halife arasında meydana gelen karışıklıklardan bahsediyorlardı. Meydana gelen olaylar sırasında Osmanlı

donanmasına ait Zuhaf korveti Lince'ye gitmiş ve bu durum ahali tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı. Gemi kumandanının gayretleriyle idare-i mahsusa acentehanesine Osmanlı bayrağı çekildi. Bu bayrak altında toplananların ve Osmanlı tebaasının hukukunun korunması için Lince Hâkimi Muhammed b. Halife'den bir teminat senedi alındı. Bu gelişmeler sebebiyle Lince ahalisi padişaha bir teşekkürname gönderdi.[20]

Lince Hâkimi Muhammed b. Halife de 5 Cemâziyelevvel 1316'da (21 Eylül 1898) Basra valisine hitaben bir mektup göndererek Osmanlı tebaasının ve diğer Müslümanların hukukunun korunacağını bildirdi. Ayrıca Lince beldesinin kendisine ecdadından kaldığını anlatan Muhammed b. Halife burada yerleşebilmeleri için yardım edilmesini istiyor ve bağlılığını tekrarlıyordu. Basra valisinin bu olaylarla ilgili belgeleri İstanbul'a göndermesi üzerine Babıâli, bir tedbir olarak, Katar'da bulunan gemilerden birinin ara sıra Lince'ye gitmesini ve Osmanlı tebaasının haklarının korunmasını emretti.[21]

Osmanlı devletinin Lince ile olan ilişkileri sonraları da devam etti. Lince'deki Osmanlı Şehbenderi Muhammed el-Hoca 23 Şevval 1326'da (18 Kasım 1908) Basra valisine bir mektup gönderdi. Bu mektuba göre Fransa, Lince'deki Kenek mevkiini İran'dan alarak burada bir telgrafhane, askeri kışla ve rüsumat dairesi inşa etmeyi planlıyordu. Bu maksatla Fransa'nın Lince Vis konsolos vekili Abdurrahman Kâzım bölgede incelemelerde bulunuyordu. Osmanlı devletinin Lince şehbenderinin fikrine göre Fransa'nın Kenek'i almasına karşılık Osmanlı da Şınas mevkiini almalıydı.[22] Bunun üzerine Babıâli, haberin doğru olup olmadığını Paris Sefareti vasıtasıyla öğrenmeye çalıştı. Paris sefaretinden alınan cevaba göre ise bu haberler doğru değildi ve Fransa'nın Lince konsolosluğu lağvedilmişti.[23]

Osmanlı devletinin Lince'deki şehbenderinin verdiği bu haberin asılsız olması mümkün değildir; ancak bu dönemde ne gibi olaylar geliştiğini arşivdeki araştırmalarla şimdilik tespit edilememektedir. Bölgeyle ilgili araştırmaların çoğalması halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin güneyindeki varlığı daha iyi anlaşılabilecektir.

NOTLAR

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Esas Evrakı* (YEE), kısım 18, evrak 553/182, zarf 93, karton 35. Fazl b. Alevi'nin Zufar'da hâkimiyet ilanı ve sonrası ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Lorimer, *Delilü'l-halic, (Tarih)*, c. II, s. 900-902, 906-908, 910-911, 915. Fazl'ın Babıâlî'ye takdim ettiği Kızıldeniz'in doğu ve batı kıyıları ve Cezîretü'l-arab hakkındaki iki raporu BOA, YEE, kısım 14, evrak 88/26, zarf 88, karton 12'dedir.

2 Muhammed Ali'nin Basra Vilayeti hakkında kaleme aldığı 8 Kânunısani 1304 (20 Ocak 1888) tarihli layihası: BOA, YEE, kısım 14, evrak 366, zarf 126, karton 9.

3 Nusret Paşa'nın *Mazi ve Müstakbel Irak'ın Ahvaline Dair Layihası:* BOA, YEE, kısım 14, evrak 2256, zarf 126, karton 11.

4 Ahmed Muzaffer-Seyyid İsmail, *Katar Hadisesinin Esbâb ve Sûret-i Vukū'u adı ile tanzim edilen 12 Rebi'ülevvel 1311 (23 Eylül 1893) tarihli raporu*: BOA, YEE, kısım 14, evrak 250, zarf 126, karton 8. Bu raporla ilgili olarak bkz. İdris Bostan, "The 1893 Uprising in Qatar and Sheikh Al Sâni's Letter to Abdülhamid II", *Studies on Turkish-Arab Relations, II*, İstanbul, 1987, s. 81-89; Cemal Zekeriya Kasım, *el-Halicü'l-arabi, dirasatü li't-tarihi'l-imârâti'l-arabiyye* (1840-1914), Kahire, 1966.

5 Göst. yer. İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki faaliyetleriyle ilgili olarak bk. Abdülaziz Abdülgani İbrahim, *Hükümetü'l-hindi'l-britâniyye ve'l-idâretü fi'l-halîci'l-arabî*, Riyad, 1401/1981; Cemal Zekeriya Kasım, *el-Halîcü'l-arabî, dirâsatü li't-târihi'l-imârâti'l-arabiyye (1840-1914)*, Kahire, 1966.

6 Necid sabık mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın 1312/1896 tarihli raporu: BOA, Babıâli Evrak Odası (BEO), nr. 59642. İkinci Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Basra mebusu olarak katılan Abdülvahhab Paşa, bölgenin ıslahı ile ilgili takdim ettiği layihasında Basra sahillerinin muhafazası ve silah kaçakçılığının önlenmesini istiyordu (BOA, BEO, nr. 292124).

7 Osmanlı devletinin Lince şehbenderliğinden Basra vilayetine gelen 17 Şevval 1323 (15 Aralık 1905) tarihli yazı: BOA, BEO, nr.207807.

8 Sadaretin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 6 Muharrem 1324 (2 Mart 1906) tarihli tezkiresi: BOA, BEO, nr. 207807.

9 BOA, İrâde-Hususi, 14 Cemâziyelevvel 1325, nr. 40.

10 15 Cemâziyelevvel 1325 (26 Haziran 1907) tarihli mazbata: BOA, Meclis-i Vükela Mazbatası, nr. 116.

11 Sadrazamın Hariciye nâzırına 20 Cemâziyelevvel 1327 (9 Haziran 1909) tarihli tezkiresi: BOA, BEO, 231678.

12 BOA, İrade-Hususi, 29 Safer 1317, nr. 117. Bu dönemdeki Hürmüz Adası ile ilgili olarak ayrıca bkz. Lorimer, *Delilü'l-halic*, (Coğrafya), c. II, s. 938-941.

13 BOA, İrade-Hususi, 11 Cemâziyelevvel 1317, nr. 96.

14 BOA, İrade-Hususi, 19 Şa'ban 1322, nr. 49.

15 C. E. Bosworth, "Linga", *EI2*, V, 765; George N. Curzon, Lince'nin nüfusunun 1890'da 10.000 (*Persia and the Persian Question*, Londra, 1966, c. II, s. 407-410), Lorimer ise 20.000 civarında (*Delilü'l-halic-Coğrafya*, c. IV, s. 1357-1366, 1371-1375) olduğunu yazmaktadırlar. Bu asrın başlarında Fransa'nın Büşehir konsolosu olan R. Vadalada nüfusu 20.000 olarak verir (*Halic-i Faris*, terc. Chafi Djevadi, Tahran, 1977, s. 135).

16 Kavâsım ailesinin Lince'deki hâkimiyeti için bkz. Muhammad M. Abdullah, *The United Arab Emirates,* A Modern History, Londra, 1978, s. 341.

17 Bombay'daki Osmanlı başşehbenderinin 23 Rebî'ülâhır 1294 (7 Mayıs 1877) tarihli mektubu: BOA, İrade-Hariciye, nr. 16634, lef. 1. Bu mektupla ilgili olarak yapılan bir neşir için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Bombay Şehbenderi Hüseyin Hasib'in 1876 tarihli bir mektubu", *Türk Kültürü,* XII/136-138, İstanbul, 1974, s. 259-265. Mektuptaki asker sayısının mübalağalı olduğu anlaşılmaktadır.

18 BOA, İrâde-Hariciye, nr. 16634, lef. 2.

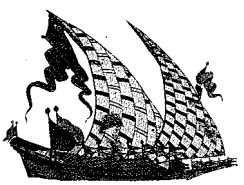
19 Sadrazamın arzı ve padişahın irâdesi: BOA, İrâde-Hariciye, nr. 16634.

20 BOA, BEO, nr. 92363.

21 Lince ahalisinin teşekkürnamesi, Muhammed b. Halife'nin senedi ve Basra valisine gönderdiği mektubu, Basra valisinin sadarete gönderdiği mektubu ve Sadaretin Hariciye Nezareti ile yazışmaları: BOA, BEO, nr. 92363'tedir.

22 BOA, BEO, 261802.

23 Lince şehbenderinin yazısı ile konunun tahkikatı arasında (23 Şevval 1326-23 Muharrem 1327) yaklaşık üç ay geçmiştir (BOA, BEO, nr.261802; BOA, BEO, nr. 260372).

İkinci Ayrım
Osmanlı Deniz Teknolojisi

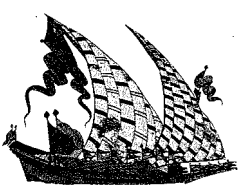
PİRİ REİS'İN KİTÂB-I BAHRİYE'SİNDE BULUNAN TERSÂNE-İ ÂMİRE PLANLARI*

1.

Osmanlı devletinin kuruluşuyla teşekkül eden ve sonraları devletin genişlemesine paralel olarak esaslı bir teşkilata kavuşan Osmanlı bahriyesinin merkez üssü 16. yüzyıldan itibaren Tersâne-i Âmire (İstanbul Tersânesi) idi.

16. yüzyıla kadar donanmanın ihtiyacı olan gemiler ekseriyetle Gelibolu'da inşa edildikleri halde, devrin kaynaklarında Gelibolu için tersane tabirine rastlanmadığı gibi, İstanbul'un fethinden sonra mevcut olan Galata için de bu tabir zikredilmemiştir.[1]

Tersane kelimesinin aslı Arapça *darü's-sına'a*'dan gelmektedir. Bu kelime birçok Akdeniz ülkesinin bahriye terminolojisinde kullanılmış, sonra Venedik vasıtasıyla Osmanlılara geçmiştir. Osmanlılar, kelimenin İtalyancası olan *darsena*'dan yaptıkları iktibasla biraz daha Türkçeleştirerek "tersane" veya "tershane" şeklinde ifade etmişlerdir.[2]

Osmanlılarda tersane kelimesi, gemilerin inşa ve teçhiz edildiği teşkilatlı bir müessese için kullanıldığı gibi, 16. yüzyılın başlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sinde çizilen planda da görüldüğü üzere, gemilerin inşa edildiği gözler manasına da kullanılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra bir müddet kadırga limanı tersane olarak kullanılmış,[3] daha sonra Haliç'te birkaç gözden ibaret ilk tersane inşa edilmişti. Bu tersanenin binaları arasında sadece bir mescit ve divanhane bulunuyordu.

15. yüzyıl sonlarına ait Haliç resimlerinde Kasımpaşa koyunda demirli kadırgalardan başka, karada inşa edilen veya kalafatlanan kadırgalar yer almaktadır.[4]

Galata tersanesine II. Bayezid devrinde birkaç ilave yapıldı, Yavuz Sultan Selim ise tersaneyi yeniden inşa ve organize etti. Cafer Kapudan'ın

* Bu makale *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* (Nisan 1988), 1/2'de yayınlanmıştır.

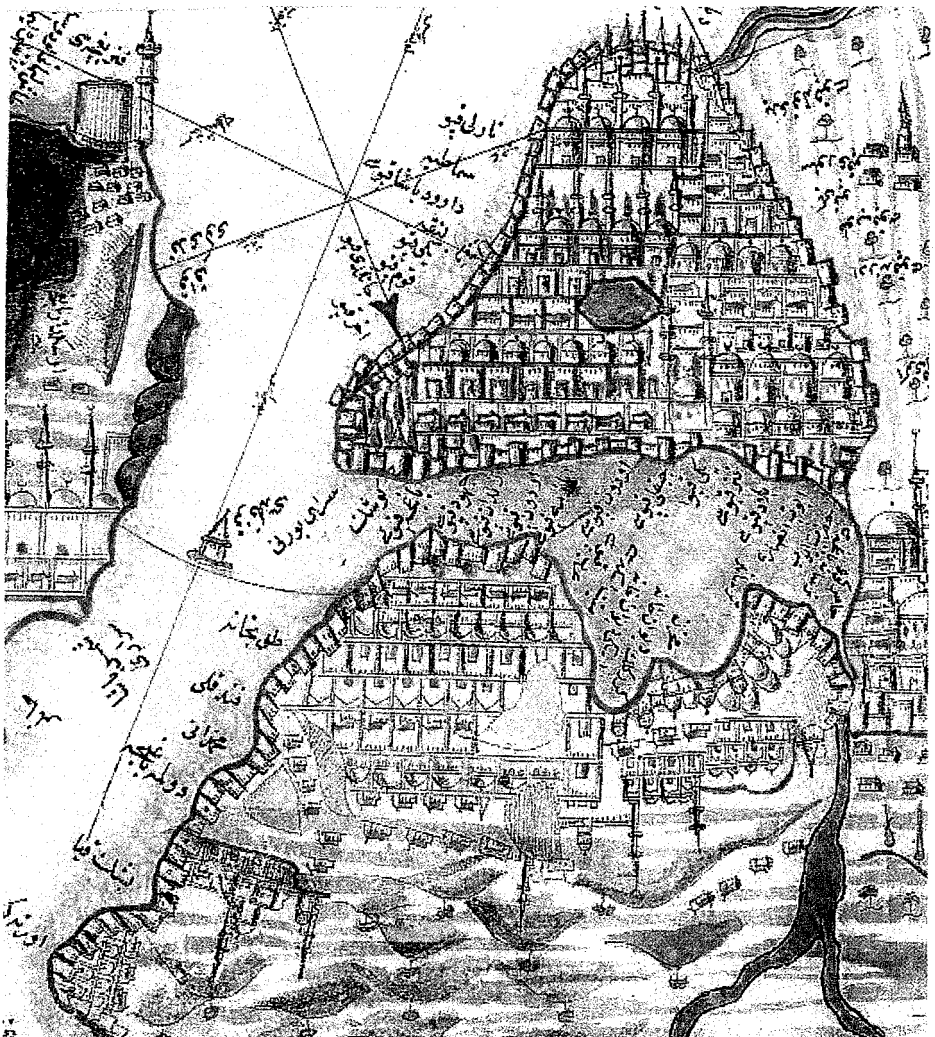
nezaretinde başlayan ve Galata'dan Kağıthane Deresi'ne kadar uzanan bir bölgeyi kaplayan tersane inşası 1515'te tamamlandı.[5] Böylece Osmanlı donanmasının merkez üssü olan Galata (Haliç-İstanbul) tersanesi kuruldu. 16. yüzyılın ortalarında Tersâne-i Âmire olarak isimlendirilen Galata Tersanesi'nin gelişmesinde Kanuni'nin kapudan-ı deryalarından Güzelce Kasım Paşa'nın hizmeti büyük oldu. Osmanlı donanmasının Akdeniz ve Karadeniz'deki faaliyetlerinin büyüklüğü, bu tersanenin devamlı bir şekilde gelişmesini icap ettiriyordu. Bu arada gemi inşası ve tamiri için lüzumlu gözler yanında idari binalar ve mahzenler önemli yer tutuyordu. Evliya Çelebi'ye göre, Kanuni Sultan Süleyman devrinde tersane binaları arasında baruthane kulesi, 70 kapudan mahzeni, kürekhane, yedi kurşunlu mahzen, yeni divanhane, zindan, cirit meydanı kasrı, Şahkulu kapısı ve Meyyit iskelesi kapısı bulunuyordu. Sokullu Mehmed Paşa'nın kapudan-ı deryalığı sırasında (1546-1550) ve İnebahtı mağlubiyetinden (1571) sonraki hummalı çalışmalar sırasında tersaneye bazı ilaveler yapıldı.

16. yüzyılda tersanede bulunan binalar hakkında bilgi bulunan önemli bir kaynak, Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sidir. Eserini Kanuni Sultan Süleyman'a takdim eden Piri Reis, donanmaya seyrüsefer sırasında kılavuzluk edecek çok kıymetli bilgiler vermektedir. Kitap ilk defa 1521 yılında yazıldı ve 1526'da genişletilerek Kanuni'ye sunuldu. Bu sebeple ilk nüshadan istinsah edilen mevcut *Kitab-ı Bahriye* nüshaları, böylece iki koldan çoğaldı.[6] Bugüne kadar dünyada her iki edisyona ait 35 yazma nüsha tespit edilmiştir.[7]

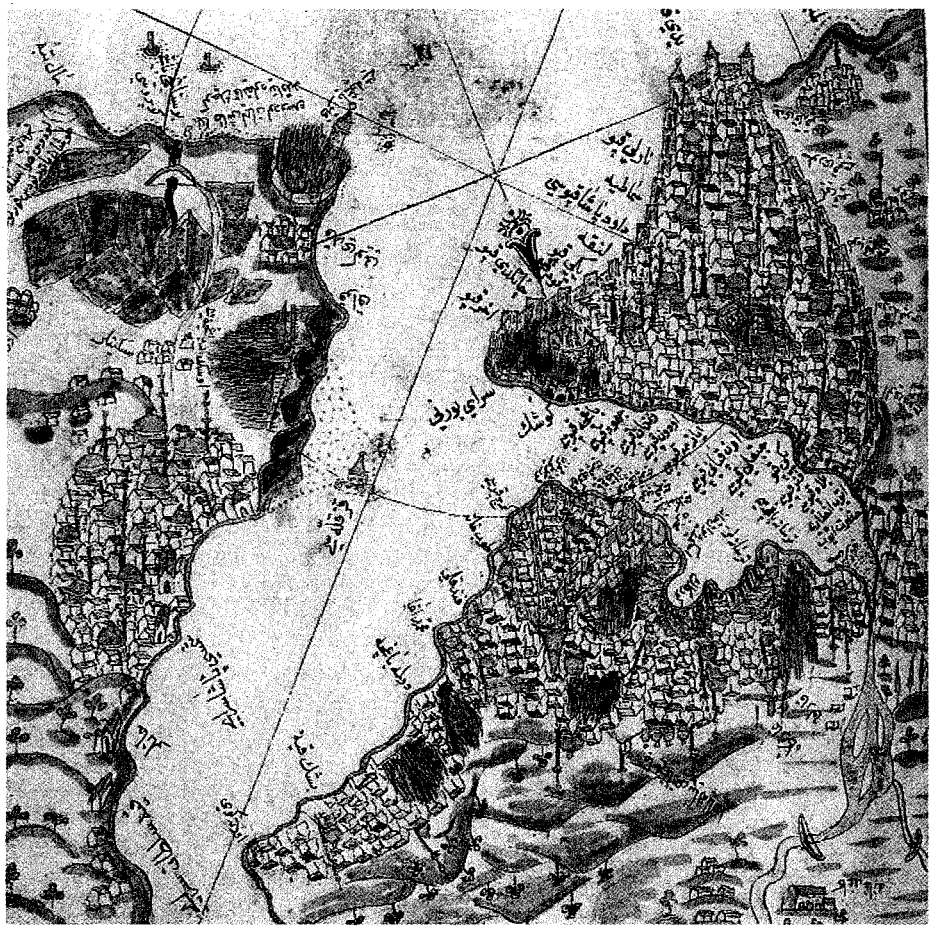
Piri Reis her ne kadar eserinde doğrudan tersane hakkında bilgi vermemişse de, *Kitab-ı Bahriye* nüshalarının bazılarının sonlarında bulunan harita bizi bu konuda kısmen de olsa aydınlatmaktadır.[8] Bu yazma nüshalardan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Revan kitapları, nr. 1633, vr. 434 a) ve Köprülü Kütüphanesi'de (Fazıl Ahmed Paşa Kitapları, nr. 171, vr.428 a) bulunan haritalar muhtemelen 16. yüzyıl sonlarına aittir. Resimde görüleceği gibi, Revan kitapları arasındaki yazmada sırasıyla "Hasköy, tersane bağçesi, tersanler (tersaneler), mahzen, divanhâne, küreklik, eski divanhâne, meyyit iskelesi, azap kapusu" bulunmaktadır. Fazıl Ahmed Paşa kitapları arasındaki nüshada ise Hasköy, tersane bağçesi, ter-

saneler, küreklik, eski divanhâne, mahzen, meyyit iskelesi, azap kapusu, kürkçü kapusu, yağ kapanı, Karaköy kapusu ve kurşunlu mahzen" yer almaktadır. Bu haritalardan da anlaşıldığı gibi, tersane binalarını ve müştemilatını açık bir şekilde görmek mümkün değildir. Harita tarihi üzerine bir kitap yazan Llyod A. Brown[9] bu haritalardan birini kitabın kapak konusu yaptığı halde, eserin kime ait olduğunu tespit edemediğini ifade etmiştir. Hiç şüphesiz bu harita da *Kitab-ı Bahriye* nüshalarından birine aittir. Ancak bunda, tersane binaları kısmen çizildiği halde, yeterli açıklama kaydedilmemiştir. Bu haritaların ne zaman çizilmiş olduğunu tespit etmek için resimlerin sanat tarihi açısından incelenmesi ayrıca büyük bir önem taşımaktadır.

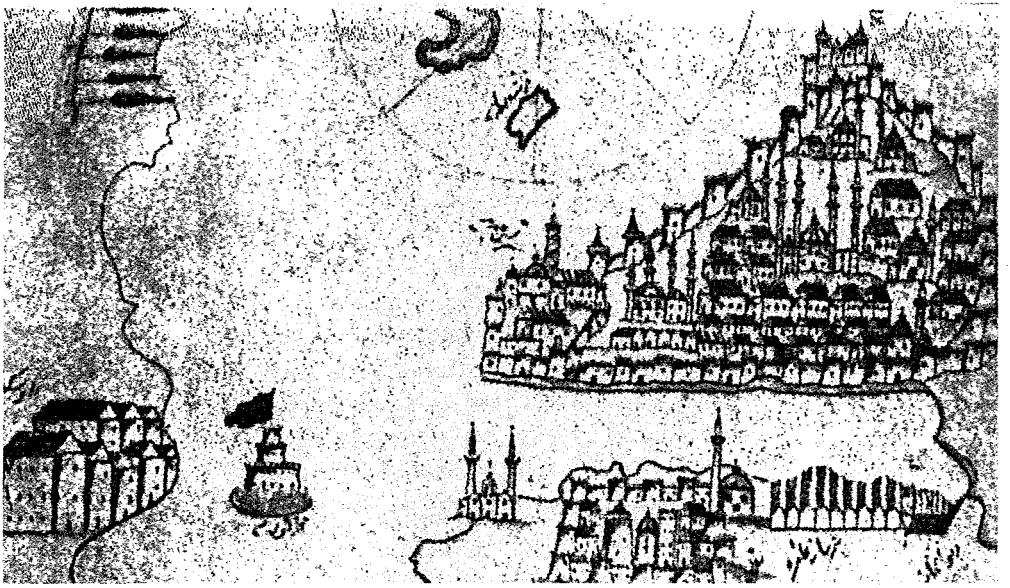
Bu İstanbul haritasının bütün *Kitab-ı Bahriye* nüshalarında bulunmaması ve olanların pek çoğunda ise uydurma bir şekilde çizilmesi, esere sonradan ilave edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Tersane hakkında bilgi bulunabilecek önemli bir diğer kaynak da hiç şüphesiz yabancı seyahatnameler ve elçi günlükleridir. Bu konu ise ayrı bir incelemede ele alınacaktır.

Resim 9. Kitâb-ı Bahriye, TSMK, R. 1633, vr. 434a.

Resim 10. Kitâb-ı Bahriye, Köprülü Ktp. II/171, vr. 428a.

Resim 11. Llyod A Brown, *The Story of Maps*, New York, 1979.

Notlar

1 Bu konuda geniş bilgi için bk. İdris Bostan, XVII. Asırda Tersâne-i Âmire, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 1985, s. 1.

2 G. S. Colin-C. Cahen, "Dâr al-Sınâ'a", *Encyclopaedia of Islam*, (2. edisyon), II, Londra, 1965, s. 129. Geniş bilgi için ayrıca bkz. Henry ve Renee Kahane, Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of İtalian and Greek Origin*, Urbana, 1958, s. 428-430, mad. 645.

3 İdris Bostan, "Galata Tersanesinin 1527-1528 Yılına Ait Gelir-Gider Muhasebesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, II, İstanbul, 1987, s. 26.

4 Semavi Eyice, "Tarihte Haliç", *İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Geoteknik Su ve Çevre Mühendisliği Sorunları Araştırma Grubu Sempozyumları, No 1: Haliç Sempozyumu 10-11 Aralık 1975*, İstanbul, 1975, s. 273.

5 Bostan, *agm*, s. 27.

6 Svat Soucek, "A Propos du Livre d'instructions Nautiques de Piri Rèis", *Revue des Etudes İslamiques*, XII/2, Paris, 1973, s. 243.

7 *Kitab-ı Bahriye*'nin dünya kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarının bir listesi için bkz. Soucek, *agm*, s. 244-245.

8 Bu haritalardan kısaca bahseden A. Adnan Adıvar (*Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970, s. 73-74) Topkapı Sarayı nüshasında haritanın bulunmadığını yazmakta ise de, bu doğru değildir.

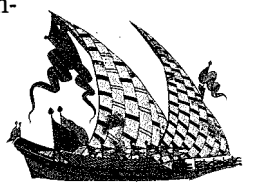
9 Llyod A. Brown, *The Story of Maps*, New York, 1979.

GALATA TERSANESİ'NİN 1527-1528 YILINA AİT GELİR-GİDER MUHASEBESİ*

2.

Kuruluşundan itibaren sınırlarını batıya doğru genişleten ve çok geçmeden sahillere ulaşan Osmanlı Devleti, Bizans ve bilhassa Anadolu beyliklerinden kalan miras üzerine denizciliğini geliştirmeye çalıştı.[1] Yıldırım Bayezid devrinde üs haline getirilen Gelibolu tersanesinin[2] faaliyete geçmesiyle büyük bir canlılık kazanan Osmanlı bahriyesi, İstanbul'un fethini müteakip bu tersanenin devlet merkezine taşınmasıyla gücünü giderek artırdı.[3]

Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Suriye ve 1517'de Mısır'ı almasıyla Doğu Akdeniz'e sahip olan Osmanlılar, deniz kontrolünü ele geçirmek için güçlü bir donanma vücuda getirme zarureti duydular.[4] Bu maksatla İstanbul'da donanma inşasına hız veren I. Selim, tasarladığı Rodos seferinin hazırlıkları içindeyken hayata gözlerimi yumdu.[5] Oğlu Kanuni Sultan Süleyman ise babasının niyetini gerçekleştirme sadedinde, Rodos'u fethetmek suretiyle işe başladı, müteakip senelerde ve uzun saltanatı sırasında birbirini izleyen zaferlerle Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetini kurma teşebbüslerinde bulundu. Nitekim 1522'de Rodos'un fethi, 1538'de Preveze Zaferi ve 1551'de Trablusgarb'ın zaptı ile 1560'taki Cerbe başarısı bu hâkimiyetin gerçekleşmesini sağladı.[6]

16. yüzyılda kemal seviyesine ulaşan Osmanlı denizciliği, hiç şüphesiz bunu birçok etkene borçluydu. İlk devirlerin teknik imkânsızlıkları ve idari acemilikleri artık geride kalmış, gemi teknolojisinin gelişmesi, ateşli silahların layıkıyla kullanılması ve ehliyetli denizcilerin varlığı Osmanlı devletini bir deniz imparatorluğu haline getirmişti.[7]

Galata Tersanesi Hakkında

Osmanlı tersanelerinin temelini Gelibolu ve Galata tersaneleri teşkil etmekteydi. Devletin donanması bu tersanelerde inşa, gerektiğinde ta-

* Bu makale, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, II, İstanbul, 1987, s. 25-51'de yayınlanmıştır.

mir edilir ve kışın buralarda muhafaza olunurdu. Bilhassa Galata tersanesi en büyük gemi inşa merkeziydi. Bu iki tersaneden başka Sinop, İzmit, Süveyş, Birecik, Basra, Rusçuk, Samsun ile Kefken tersanelerinde ve birçok gemi inşa tezgâhında da gemi yapılıyordu.[8]

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra bir müddet Kadırga limanı tersane olarak kullanılmış,[9] daha sonraları Haliç'in Aynalıkavak semtinde birkaç gözden ibaret olan ilk Galata tersanesi inşa edilmişti.[10] Bu tersanenin müştemilatı arasında sadece bir mescit ve divanhane bulunuyordu.[11] Yeni tersanenin faaliyetlerini devam ettirebilmesi maksadıyla da İstanbul'a imparatorluğun kıyı bölgelerinden marangoz, gemici ve sanatkârlar getirilmişti.[12]

15. yüzyıl sonlarına ait resimlerde, Galata surlarının yukarısında, Kasımpaşa koyu önünde demirli kadırgalardan başka karada yapılmakta olan veya kalafatlanan kadırgalar yer almakta, Haliç'te kadırga ve kalyonlar görülmektedir.[13]

II. Bayezid devrindeki birkaç ilave istisna edilecek olursa,[14] Yavuz Sultan Selim'in saltanatına kadar tersanede büyük bir değişiklik yapılmadı. Karadaki galibiyetleri yanında denizde de güçlü olmayı isteyen I. Selim, vezir-i azamı Pîrî Reis Paşa'nın gayretleriyle tersane ve donanma işlerine ehemmiyet verdi.[15] 300 göz bulunması tasarlanan[16] ve Galata'dan Kağıthane deresine kadar olan yerde Cafer Kapudan'ın[17] nezaretinde başlayan tersanenin inşası 921'de (1515) tamamlandı. Bu inşaatta her göz için 50.000 akçe tahsis edilerek 150 çektiri yapılması emredilmişti.[18] Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar donanmanın inşai ve idari merkez üssü görevini yürütecek olan Galata (Haliç=İstanbul) Tersanesi kurulmuş oldu.

Yavuz Sultan Selim devrinde başlayan bu faaliyet[19] Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatında da sürdü ve Rodos seferi hazırlıkları burada tamamlandı.[20] Galata Tersanesi'nde, Rodos'un fetih tarihi olan 1522'de 114,[21] 1534'te 92[22] ve 1557'de 123[23] göz bulunuyordu. Tersanede gemi yapılan gözlerden başka divanhane, mühimmatın muhafaza edildiği mahzenler, ambarlar, tersane zindanı, mescit, tersane bahçesi gibi yapılar vardı.

933-934 (1527-1528) Galata Tersanesi Muhasebesi

1515'ten itibaren tersane faaliyetlerinin Gelibolu'dan İstanbul'a intikaliyle merkezi üs haline gelen Galata Tersanesi'nin gelişmesini ve bünyesindeki gemi inşa faaliyetlerinin inkişafını tespit edebilmek, bu teşkilata ait mevcut muhasebe defterleriyle mümkün olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi devlet idaresine ait bütçeler yanında, eyaletlerin ve devletin diğer müesseselerinin de bütçeleri olduğu bilinmektedir.[24]

Galata Tersanesi'nin devletin idari, askeri ve içtimai bünyesindeki yeri ve önemi nispetinde, tersane bütçelerinin de devletin merkezi bütçelerine yansıması tabiidir. Bütün bütçeler gibi,[25] ait oldukları süre içinde tahsil edilen gelirleri ve yapılan masrafları kaydeden tersane bütçeleri, tersane bünyesindeki faaliyetler konusunda birçok bilgi ihtiva etmektedir.

933-934 (1527-1528) yılına ait tersane muhasebe defterinin önemi, aynı sene için bir merkezi-devlet bütçesinin neşredilmiş[26] olması yanında şimdiye kadar Galata Tersanesi için tespit edebildiğimiz ilk bütçe oluşundan kaynaklanmaktadır. Söz konusu defter Başbakanlık Arşivi İbnülemin Tasnifi Bahriye kısmı nr. 140'ta kayıtlı olup, 12x34 cm ebadında ve 4-14. sayfalar arasında yer almaktadır. Bu defterle birlikte bir seri teşkil eden dört defter daha vardır ki, makalede bunlar bir mukayese imkânı için ana konularıyla tablolar halinde belirtilecektir.[27]

Burada ele aldığımız bütçe 12 Rebî'ülâhır 933-12 Rebî'ülâhır 934 (16 Ocak 1527-5 Ocak 1528) tarihleri arasındaki tersane muhasebesini ihtiva etmektedir. Bütçenin tanzim edildiği bu tarihte kimin kapudan-ı derya olduğu muhasebe defterinde kaydedilmediği gibi, tarihlerimizde de bu husus açıkça ifade edilmemiştir. Defterin giriş kısmından anlaşıldığına göre, bütçeyi Galata Harc-ı Hassa Emini Ali düzenlemiş ve Dergâh-ı Âli kâtiplerinden Muhyiddin adlı bir kâtip yazmıştır.

933-934 (1527-1528) senesi Osmanlı İmparatorluğu için bir sulh senesidir. 1522'de Rodos'un fethinden sonra herhangi bir deniz seferi olmamış, 1526'da Mohaç zaferiyle Macaristan fethedilmiş, 1527'de ise Sadrazam İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki bazı isyan hareketlerini bastırma teşebbüsünden başka zikre değer bir olay medyana gelmemiştir.[28]

Bütçenin Tahlili

Tersane bütçesi de diğer bütçelerin karakteristik hususiyetlerinden olan gelirler (asl-ı mâl), giderler (vuzi'a min zâlike) ve kalan (el-bâkī) gibi üç ana bölüme ayrılır.

Gelirler (Asl-ı mâl): 933-934 (1527-1528) yılında 1.662.377 akçeden oluşan tersane gelirleri üç ayrı kaynaktan temin edilmekteydi.

I. Hazine-i Âmire'den (An Hızâne-i Âmire): Bu sene Hazine-i Âmire'den tersane masrafları için 16 ayrı tarihte 1.518.200 akçe ödenmiştir.

II. Çeşitli gelirlerden (An emvâl-i müteferrika): Hassa gemilerden bazılarıyla yapılan nakliyeden elde edilen gelirden oluşuyordu. Bu yıl, dört gemi reisinin ağribar gemileriyle 22.444 akçe temin edilmiştir.

III. Satılan malzemelerden (Ani'l-mebî'ât): Eski ve işe yaramaz hale gelen gemi, top vs. mühimmatın satılmasıyla tersane hazinesine 121.733 akçe gelir sağlanmıştır. Satılan gemi çeşitleri arasında mavna ve barça zikredilebilir (metin IIB).

Tersane bütçesi gelirlerinin yaklaşık % 91'ini hazine, % 1'ini emvâl-i müteferrika ve % 7'sini satılan eski gemi ve mühimmat teşkil etmekteydi.

Giderler: Bu defterde, 1.658.667 akçe tutarındaki tersane giderleri[29] iki ana kısımda ele alınmıştır. I. Vuzı'a min zâlike., II. Minha'l-bâkī.

I. Vuzı'a min zâlike: Bu başlık altında tersane sanatkârlarına ödenen maaş "mevâcibât" ile "ihrâcât", tersane için lüzumlu mühimmatın satın alınması "mübâyaât" ve gemi inşasıyla tamir işlerinde çalışan sanatkârlara ödenen "icârât" yer almaktaydı.

A. Mevâcibât: Bu bahiste tersanede görevli sanatkârların kendi sanat grupları altında adı, memleketi, yevmiyesi[30] ve çalıştığı süre zarfında aldığı toplam meblağ yekûn olarak belirtilmiştir. Bütçenin yekûn faslında yapılan işlemler hakkında ise şu bilgileri verebiliriz.

Neferen: O sanat grubunda görevli ve metinde adı yazılı kişilerin toplam sayısını vermektedir.

Fî yevm: Maaşı herhangi farklı bir işleme tabi olmayanlarla yalnız "ziyâde" alanların yevmiyesi[31] toplanarak hesap edilmiş, o yıl içinde ölenler ve bazı sebeplerle maaşı kesilenler, göreve sonradan başlayanlar dahil edilmemiştir. Bir işleme tabi tutulanlar arasında yevmiye toplamına yalnız "zi-

yâde" alanların ilave edilmesinin sebebi, onların senenin tamamında mevcut bulunmalarıdır. Buna bir misal verecek olursak, yedi kişilik makaracı grubundan o sene zarfında olan İlyas [İpek] ile onun yerine "ber-mûceb-i berât-ı hümâyun" göreve başlayan Şa'ban [bin] İsa hesap dışı bırakılacak olursa "ziyâde" alanlarla birlikte geri kalan beş kişinin yevmiyesinin on üç akçe olduğunu görürüz.

Fî sene cüz müsterika: 354 günün "fi yevm" ile çarpılması sonucu elde edilmektedir.

el-Müşâhere: Sanatkârlardan ölüm, yevmiye artırımı, maaş kesilmesi ve ilk işe başlama gibi, senenin tamamında mevcut olmayanlar için mevâcib senelik belirtilmiyordu. Bunlar için "el-Müşâhere" adı altında hak ettikleri mevâcib hesap ediliyor ve sonra "fi sene" ile toplanıyordu. Buna neccâr grubunu misal verebiliriz.[32] Nitekim, Neccâr Hamza [bin] Abdullah 1 akçe, Hasan [İlbasan] ile Alagöz'e [Yenişehir] yarımşar akçe ilave yapılmış ve o tarihten itibaren yıl sonuna kadar bu ilaveler hesap edilerek müşâhere adıyla kaydedilmiştir. Bu müşâhereler deftere yazıldığı şekilde toplandığında (172+131+44=347) yekûn hanesindeki "el-Müşâhere" ile aynı sonucu vermiştir.

Kalafatçı, neccâr, parü-tıraş, makaracı, kumbaracı, haddâd, üstüpücü, meremmetçi ve erre-keş'ten oluşan sanat gruplarındaki bütün sanatkârların Müslüman oluşu dikkat çekicidir ve büyük çoğunluğu Rumeli'den gelmiştir. Mesela, kalafatçı zümresinde mevcut 39 kişinin 31'i Rumeli, 5'i Anadolu tarafındandır. Üç kişinin ise memleketi belirtilmemiştir.

Galata tersanesinin daimi maaşlı personeli olduğu anlaşılan bu sanatkârlara ödenen yevmiye, herkesin kendi sanatındaki ihtisas ve kabiliyetine göre tespit ediliyor ve ihtiyaç halinde artırılıyordu. Bu sebeple yevmiyelerde bazı farklılıkların olması tabiidir.[33]

Erre-keş gurubu hariç, diğer bütün gruplar 1 Rebî'ülâhır 933 gâyet-i Rebî'ülâhır 934 tarihleri arasında istihkakları olan mevâcibi almışlardır. Erre-keşler diğerlerinden farklı olarak acemi oğlanlarından (gılmân-ı acemi) teşekkül ettiğinden yevmiyeleri de diğerlerine nispetle düşüktü. Acemi oğlanlarının çeşitli sanat kollarında çalıştırıldığı bilinmektedir.[34] On bir ay süreyle tersanede bıçkıcı olarak görev yapan acemi oğlanları, askeri bir teş-

kilata bağlı olarak ve ihtiyaç halinde tersaneye sevk edildiklerinden müteakip senelere ait tersane bütçelerinde görülmemektedir. Acemi oğlanları arasında yalnız iki kişi 2'şer akçe, diğerleri 1,5 akçe yevmiye almaktadırlar.

Ödenen "mevâcibât" arasında sanatkârlardan ayrı olarak, 35 akçe yevmiyeli gemi reis ve azapları kethüdası, 27 akçe yevmiyeli "ihrâcât-ı hassa" kâtibi, 12 akçe (sonraları 15 akçe) yevmiyeli mahzenci başı, 8 akçe yevmiyeli "icârât" kâtibi ile 3 akçe yevmiyeli malzeme tartıcısının "vezzan" mevâcibleri de vardı.

B. İhrâcât: 702-443 akçe tutarındaki "ihrâcât" faslında çeşitli mühimmat ve malzemenin satın alınması (mübâyaât) bahis mevzuu olduğu kadar, gemi inşasında ve sair hizmetlerde çalışan sanatkârlara ödenen ücretler (icarat) de yer alıyordu.

"Mübâyaât" başlığı altında gemi inşa ve teçhizinde kullanılan kereste ve çivi çeşitleri, kendir teli, tafta, çuka, kösele, balmumu, çeşitli yağlar, kömür, kurşun, fanus, yelken iğnesi, lenger, çapa, zincir, bıçkı, varil ve benzeri malzemeler yanında peksimet gibi yiyecek maddesi de bulunuyordu.

Ücretler bahsinde ise, fanus yapıcısı, mumcu, nakkaş, demirci, çilingir, eğeci, bıçkıcı, makaracı, üstüpücü, marangoz, kalafatçı, burgucu gibi sanatkârlar ile hammal, deveci ve arabacı gibi nakliye işlerinde çalışanlar belirtiliyordu.

II. Giderlerin ikinci kısmını teşkil eden "minhal'l-bâkī" faslında, donanma ve gemiler için ihtiyaç olan malzemelerin satın alınması ile donanmadaki kürekçi ve alatçılara ödenen maaş yer alıyordu.

Kalan (Nass'l-baki): Tersane için yapılan masraflardan sonra 3710 akçe Hazine'ye kalmıştır.

933-934 (1527-1528) Tersane Muhasebe Defterinin Diğerleri ile Mukayesesi

933-937 (1527-1531) seneleri arasında çeşitli masraflara sarf edilmek üzere Galata Tersanesi'ne tahsis edilen gelirler bu seneler arasında büyük farklılıklar göstermemektedir. Hemen hepsinde gelirlerin tamamına yakın kısmı Hazine-i Âmire'den ödenmektedir.

Tablo I. 1527-1531 Seneleri Arasında Tersane Gelirleri [35]

	1527	1528	1529	1530	1531
ASL-I MAL (GELİRLER)	1.662.377	1.524.979	1.249.180,5	1.843.726,5	1.457.988,5
1. An bakıyye-i muhâsebe-i mâziye	-	3.710	323.030,5	340.501,5	352.943,5
2. An Hızâne-i Âmire	1.518.200	1.402.648	816.564	1.477.750	1.040.000
3. An emvâl-i müteferrika	22.444	33.561	8.266	6.800	-
4. Ani'l-mebi'ât	121.733	85.060	101.320	18.675	65.045

Giderler de gelirlere muvazi olarak gerçekleştirilmiş, malzemelere ödenen paralar ile sanatkâr ve diğer ücretlilere verilen maaşlar bütçe içinde büyük yekünler teşkil etmiştir.

Tablo II. 1527-1531 Seneleri Arasında Tersane Giderleri[36]

	1527	1528	1529	1530	1531
I- Vuzi'a min zâlike	839.372	603.138,5	684.000,5	1.394.024	1.002.556,5[37]
A. Mevâcibât	136.929	125.301,5	133.992,5	215.508	145.214,5
B. İhrâcât	702.443	477.837	550.008	1.178.516	858.342
a) Mübâyaât	351.863[38]	262.943	258.939	479.839	556.862
b) İcârât	349.790	214.894	291.069	698.677	301.480
II- Minha'l-bâkī	819.295	598.810	224.678,5	96.758,5	319.224,5

1530 senesi, gemi inşasının o sene artmış olması sebebiyle muhasebesi bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır.

Galata tersane muhasebesinde borç hanesinin olmayıp bir miktar paranın gelecek seneye intikali ise ihtiyaçların rahatlıkla karşılandığını göstermektedir.

Tablo III. 1527-1531 Seneleri Arasında Tersane Gelir-Gider Toplamı[39]

	1527	1528	1529	1530	1531
Gelirler	1.662.377	1.524.979	1.249.180,5	1.843.726	1.457.988,5
Giderler	1.658.667	1.201.948,5	908.679	1.490.782,5	1.321.781[40]
Kalan	3.710	323.030,5	340.501,5	352.943,5	135.207,5

Bu defterlerin "mevâcibât" kısmında kaydedilenler, tersane halkını teşkil etmeleri hasebiyle 16. yüzyıl başlarındaki mevcudu ve ödenen maaşları göstermeleri bakımından önem taşımaktadır. 1527 senesinde bıçkıcı olarak çalışan acemi oğlanları istisna edilirse –ki bunlar sonraki senelerde mevcut değildir– mevcudu en fazla olan kalafatçılardır. Ancak, yevmiyesi yirmi üç akçe olan neccârbaşı hariç bırakıldığında, yevmiye olarak da, meremmetçilerin birinci sırada yer aldıkları görülür. Tersane halkı kadrolu olması sebebiyle 354 gün üzerinden maaş almaktadır. Sadece acemi oğlanlarından teşekkül eden erre-keşler on bir ay çalışmışlardır. (Tablo IV)

Tablo IV. 1527 Senesinde Tersane Halkının Mevcut ve Maaşları[41]

	Nefer	Yevmiye	Senelik (354 gün)	Müşâhere	Yekûn	Asgarî Ücret	Âzamî Ücret
Kalafatçı	39	81,5	28.851	3.023	31.874	2	6
Neccâr	11	65	23.010	347	23.357	2	23
Pârû-tıraş	13	33,5	11.859	948	12.807	1	6
Makaracı	7	13	4.602	1.555	6.157	1,5	5,5
Kumbaracı	4	6	2.124	-	2.124	1	2
Haddâd	7	18	6.372	264	6.636	1,5	5
Üstüpücü	3	9	3.185	-	3.186	1,5	5,5
Meremmetçi	3	28	9.912	-	9.912	7,5	11
Erre-keş	25	31	10.059	1.219	11.278	1,5	2

1528 senesinde tersane halkının mevcut ve ücretlerinde az da olsa bir değişme olduğu görülmektedir. Sanatkârlardan kalafatçılar dokuz, makaracı ve haddadlar birer kişi azalırken, parû-tıraşlar iki kişi artmıştır. (Tablo V)

1529 senesinde de meydana gelen önemli değişiklik yoktur. Tersane halkının mevcudundaki birkaç kişilik artış ile bazı yevmiyelerin yükseldiği görülmektedir. (Tablo VI)

1530 senesinde önceki senelere nispetle gemi inşasının artırılması ve yirmi dört kadırga inşası gibi küçümsenmeyecek bir faaliyete girişilmesi, mevcut tersane halkına bazı ilaveler yapılmasını gerektirmiş, maaşları gümrük gelirlerinden ödenmek üzere kalafatçı, neccâr, parû-tıraş, kumbaracı, haddad ve üstüpücüden müteşekkil kırk altı kişi ilave edilmiştir. Yevmiyeleri, diğerlerine nispetle daha yüksek olan bu sanatkârlar sadece dokuz aylık maaş almışlardır. (Tablo VII, VII/1)

Tablo V. 1528 Senesinde Tersane Halkının Mevcut ve Maaşları[42]

	Nefer	Yevmiye	Senelik (354 gün)	Müşâhere	Yekûn	Asgarî Ücret	Âzamî Ücret
Kalafatçı	30	30	10.620	15.886,5	26.506,5	1	6
Neccâr	11	60	21.240	2.694,5	23.934,5	2,5	23
Pârû-tırâş	15	35,5	12.567	1.628	14.195	1	6
Makaracı	6	18,5	6.549	44	6.593	1,5	5,5
Kumbaracı	4	6	2.124	-	2.124	1	2
Haddâd	6	18	6.372	44	6.416	1,5	5
Üstüpücü	3	9	3.184	-	3.184	1,5	5,5
Meremmetçi	3	28	9.912	265,5	10.177,5	7,5	11

Tablo VI. 1529 Senesinde Tersane Halkının Mevcut ve Maaşları[43]

	Nefer	Yevmiye	Senelik (354 gün)	Müşâhere	Yekûn	Asgarî Ücret	Âzamî Ücret
Kalafatçı	38	52	18.408	12.310	30.718	1	6
Neccâr	11	60	21.240	3.541	24.781	2,5	23
Pârû-tırâş	14	33	11.682	2.654	14.336	1,5	6
Makaracı	6	19	6.726	-	6.726	1,5	5,5
Kumbaracı	4	8	2.832	-	2.832	1,5	2,5
Haddâd	7	16	5.664	1.202,5	6.866,5	1,5	5
Üstüpücü	3	9	3.186	44	3.230	1,5	5,5
Meremmetçi	3	29	10.266	-	10.266	8,5	11

Tablo VII. 1530 Senesinde Tersane Halkının Mevcut ve Maaşları[44]

	Nefer	Yevmiye	Senelik (354 gün)	Müşâhere	Yekûn	Asgarî Ücret	Âzamî Ücret
Kalafatçı	40	92,5	32.745	2.055	34.800	1	6
Neccâr	11	74	26.196	88,5	26.248	2,5	23
Pârû-tırâş	14	43	15.222	133,5	15.355,5	1,5	6
Makaracı	6	19	6.726	133	6.859	1,5	5,5
Kumbaracı	4	8	2.832	-	2.832	1,5	2,5
Haddâd	6	20	7.080	88,5	7.168,5	2	5
Üstüpücü	3	9,5	3.363	-	3.363	1,5	5,5
Meremmetçi	5	18	6.372	1.762	8.134	2	11

Tablo VII/1. 1530 Senesinde Tersane Halkına İlave Olunan Sanatkârların Mevcut ve Maaşları[45]

	Nefer	Yevmiye	9 Aylık (265,5 gün)	Müşâhere	Yekûn	Asgarî Ücret	Âzamî Ücret
Kalafatçı	13	77	20.443,5	-	20.443,5	4	8
Neccâr	11	74	19.647	44	19.691	3,5	10
Pârû-tırâş	5	25,5	6.770	-	6.770	4	8
Kumbaracı	2	12	3.186	-	3.186	2	5
Haddâd	9	47	12.478	-	12.478	2,5	10
Üstüpücü	6	35	9.292,5	-	9.292,5	4,5	7

Tablo VIII. 1531 Senesinde Tersane Halkının Mevcut ve Maaşları[46]

	Nefer	Yevmiye	6 Aylık (177 gün)	Müşâhere	Yekûn	Asgarî Ücret	Âzamî Ücret
Kalafatçı	38	103	18.231	107	18.338	1	6
Neccâr	11	74,5	13.186,5	174	13.360,5	2,5	23
Pârû-tırâş	14	43,5	7.699,5	44	7.743,5	1,5	6
Makaracı	6	19,5	3.451	-	3.451	1,5	5,5
Kumbaracı	4	8	1.416	-	1.416	1,5	2,5
Haddâd	6	20	3.540	44	3.584	2	5
Üstüpücü	3	9,5	1.681	-	1.681	1,5	5
Meremmetçi	5	32	5.664	-	5.664	2	10,5

Tablo VIII/1. 1531 Senesinde Tersane Halkına İlave Olunan Sanatkârların Mevcut ve Maaşları[47]

	Nefer	Yevmiye	6 Aylık	Müşâhere	Yekûn	Asgarî Ücret	Âzamî Ücret
Kalafatçı	13	77	13.629	-	13.629	4	8
Neccâr	11	68,5	12.124,5	60	12.184,5	1	10
Pârû-tırâş	5	25	4.425	-	4.425	4	8
Kumbaracı	2	12	2.124	-	2.124	2	10
Haddâd	9	47	8.319	-	8.319	2,5	10
Üstüpücü	6	35	6.195	-	6.195	5	7

1531 senesinde de tersane halkının mevcudu maaşları gümrük ge-

lirlerinden tahsisli ilave sanatkârlarla birlikte devam etmiş, maaş süreleri 177 gün hesabıyla altı ay üzerinden ödenmiştir. (Tablo VIII, VIII/1)

1527-1531 arasında tersane halkının mevcuduna gelince; 1527'deki acemi oğlanları ile 1530-1531'deki ilaveler hariç 84-87 kişi arasında değişen sanatkâr gruplarına ihtiyaç halinde ilaveler yapılmış ve bu da tersane halkının mevcudunu giderek artırmıştır. (Tablo IX)

Tablo IX. 1527-1531 Seneleri Arasındaki Tersane Halkının Mevcudu[48]

	1527	1528	1529	1530	(ilave)	1531	(ilave)
Kalafatçı	39	36	38	40	13	38	13
Neccâr	11	11	11	11	11	11	11
Pârû-tıraş	13	15	14	14	5	14	5
Makaracı	7	6	6	6	-	6	-
Kumbaracı	4	4	4	4	2	4	2
Haddâd	7	6	7	6	9	6	9
Üstüpücü	3	3	3	3	6	3	6
Meremmetçi	3	3	3	5	-	5	-
Erre-keş (acemi oğlan)	25						
TOPLAM	112	84	86	135		133	

Muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre 933-937 (1527-1531) arasında Galata Tersanesi'nde her sene gemi inşa faaliyetleri devam etmiştir. Bu süre zarfında en fazla gemi inşası 936-937 (1530) senesinde gerçekleştirilmiş, yirmi dört kadırga yeniden yapılmış, sekiz kadırga da tamir edilmiştir. Beş sene zarfında inşa edilen kadırga sayısı kırk dört, tamir edilen kadırga sayısı ise otuz ikidir. 933-936 (1527-1530) arasında her sene sadece birer taş gemisi inşa edilmiş, mevcutları 10-12 arasında değişen top gemilerinin tamiri de düzenli olarak yapılmıştır. Ancak, baştardalarda yeniden inşa görülmediği gibi, 933-934'te (1527-1528) tamir edilenler de sekizdir.

Galata muhasebe defterlerinde inşa ve tamir edilen gemilerin kaydedilmesi bize o dönemde kullanılan gemi çeşitlerini de göstermektedir. Bunlar arasında baştarda, kadırga, barça, ağribar, kalyata, taş ve top gemileri ile kayık bulunmaktadır. (Tablo X)

Tablo X. 1527-1531 Seneleri Arasında Galata Tersanesi'nde Gemi İnşası[49]

	Gemi Çeşitleri															
	Baştarda		Kadırga		Barça		Ağribar		Kalyata		Taş Gem.		Top Gem.		Kayık	
Sene	İ	T	İ	T	İ	T	İ	T	İ	T	İ	T	İ	T	İ	T
1527	-	8	9	10	-	8	1	-	-	-	1	-	-	10	1	7
1528	-	-	-	1	-	3	1	1	-	-	1	-	-	11	2	14
1529	-	-	11	2	-	2	-	-	-	-	1	-	-	12	3	4
1530	-	-	24	8	-	-	-	-	-	-	1	-	-	11	2	7
1531	-	-	-	11	-	-	-	-	-	3	-	-	-	10	3	3

(İ: İnşa, T: tamir edilen gemi sayılarını göstermektedir.)

933-934 (1527-1528) Tarihli Galata Tersânesi Muhâsebesinin Metni

(s.4) Muhâsebe-i ihrâcât-ı hâssa-i mahrûse-i Galata an 12 Rebî'ülâhır sene 933 ila 12 Rebî'ülâhır sene 934 be-ma'rifet-i kemîne Ali emin-i ihrâcât-ı hâssa-i mahrûse-i mezbûre ve Muhyiddin el-kâtib an cânib-i dergâh-ı âlî.

ASL-I MÂL fi sene-i kâmile	1.662.377	
I- An hızâne-i âmire bi'd-defeât		1.518.200
Def'a fi :		
A- 8 Cemâziyelevvel sene 933		50.000
B- 16 minhu sene 933		300.000
C- 8 Cemâziyelâhır sene 933		54.450
D- 5 Receb sene 933 be-cihet-i karz berâ-yı mevâcib-i rüesâ ve azebân-ı Galata	50.000	
E- 20 Receb sene 933		
be-cihet-i harc-ı keştihâ	50.000	
be-cihet-i harc-ı peksimed berâ-yı donanma	30.000	
F- 12 Şa'ban sene 933		100.000
G-18 Şa'ban sene 933		50.000
H- 27 Şa'ban sene 933		50.000
I-21 Şevval sene 933		120.000
İ-4 Zilhicce sene 933		50.000
J-3 Muharrem sene 934		50.000

K-16 Muharrem sene-i menhu		105.000
nakdiye	50.000	
hasene-i sultâniye 1000 sikke fî 55		
L- 16 Safer sene 934		(218.000)
nakdiye	50.000	
hasene-i sultâniye 300 sikke fî 56		
M-13 Rebî'ülâhır sene 934		(98.750)
nakdiye	30.000	
hasene-i sultâniye 1250 sikke fî 55		
N- 7 Şevval sene 933 be-cihet-i bahâ-i peksimed berâ-yı kal'a-i Rodos		42.000
O- 3 Zilhicce sene 933 berâ-yı bahâ-i kirpas-ı bâdbânî		100.000
II- An emvâl-i müteferrika ma'a bahâ-i mebi'ât		**144.177**
A-An mahsûl-i fâide-i keştihâ-i mezkûrîn		22.444
a. an mahsûl-i keşti-i ağribâr-i hassa der dest-i Seydi Ahmed Reis fî 2 tarîk	10.070	
b. an mahsûl-i keşti-i ağribâr-i hassa der dest-i Muhyiddin er-Reis an 2 tarîk	8.400	
c.an mahsûl-i keşti-i ağribâr-i mudanya der dest-i Muhyiddin Zerd er-Reis an 5 tarîk	2.174	
d. an mahsûl-i keşti-i ağribâr-i mudanya der dest-i Hüsam Reis an 3 tarîk	1.800	
B. Ani'l-mebi'ât		121.733
a. an bahâ-i tophâ-i köhne-i küçük 105 kıt'a an mahzen-i hassa dâde	2.978	
b. an bahâ-i mavnahâ-i köhne ki der zamân-ı Pîrî Çelebi,[50] emîn-i sâbık-ı Galata füruhte şudend 9 kıt'a	65.000	
c. an bahâ-i barça-i hassa ki Lütfi Ağa be-Deryâ-yı Sefîd girifte ve firistâde şüde bûd be-dest-i Tomazi frenk tâcir der Galata	50.000	
d. an bahâ-i pereme-i köhne be dest-i Hamza an İstanbul	305	
e. an bahâ-i keşt-i mudanya-i köhne bedest-i Ali Bey an İznikmid	2.800	
f. an bahâ-i çûb-i hurda-i keştihâ-i hassa	650	

(GİDERLER 1.658.667)

(s.5) I- Vuzı'a min zâlike 839.372

A- *el-Mevâcibât* 136.929

a. Mevâcib-i cemâ'at-i kalafatçıyân-ı keştihâ-i hassa der Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gâyet-i Rebî'ülevvel sene 934

Yusuf	(Üsküp)	6	Rüstem	(Yanya)	2
Hıdır[51]	(Siroz)	6	Karagöz	(Debri)	2
Hasan	(Karaverye)	5,5	Mustafa	(Simav)	2
Ali (bin)	Yunus	2,5	İlyas[52]	(İlbasan)	2
Hüseyin	(Ilıca)	2,5	Ali	(Kayseri)	2,5
Kasım	(Ustrumca)	2,5	Karagöz	(Ser-i bölük)	2,5
İshak	(Ustrumca)	2,5	Yusuf	(Ohri)	2,5
Ali	(Ohri)	2,5	Nasuh	(Ohri)	2,5
Yakub	(Ohri)	2,5	Ali	(Ohri)	2,5
Veli	(Priştine)	2,5	Süleyman[54]	(Yanya)	2
Pîrî[53]	(Narda)	2	Mahmud[55]	(Ohri)	2
İlyas	(İskenderiye)	2	Hasan[56]	(İskenderiye)	2
Rüstem	(İskenderiye)	2,5	Ali[58]	(Bosna)	2
Hasan[57]	(İskenderiye)	2,5	Yunus[60]	(Sinop)	2
İlyas[59]	(Debri)	2	Hüseyin[61]	(İskenderiye)	2
Hamza	(Yanya)	2	Ahmed	(Kayseri)	2,5
Hasan	(Şagird-mûtemed)	2	Mustafa	(İvranya)	2
İshak	(Ohri)	2	Hüseyin	(Alacahisar)	2
Yusuf	(İskenderiye)	2	Hasan[62]	(Bosna)	2
Hıdır	(Kangırı)	2,5			

Yekûn	*31.874*
Neferen	*39*
Fî yevm	*81,5*
Fî sene cüz müsterîka	*28.851*
el-Müşâhere	*3.023*

(s.6) b. *Mevâcib-i cemâat-i neccâran-ı keştihâ-i hassa der Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934*

Receb	(ser-i neccâr)	23	Hasan[63]	(İlbasan)	2
Yusuf	(Süzebolu)	5,5	Şîrmerd[64]	(Belgrad)	2,5
Cavid	(İlbasan)	6	Alagöz	(Yenipazar)	2,5
Hamza	(Manastır)	4,5	Hurrem	(bin)Abdullah	4,5
Hamza	(bin)Abdullah[65]	10	Hamza	(Ohri)	2,5

Hamza	(Sinop)	2

Yekûn	*23.357*	
neferen		*11*
fi yevm		*65*
fi sene cüz müsterîka		*23.010*
el-Müşâhere		*347*

c. *Mevâcib-i cemâat-i parü-tıraşan-ı keştihâ-i hassa der Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934*

Hasan	Ohri	6	Kasım(bin)	Yusuf[66]	2
Mehmed	bin Mustafa	4,5	Hasan bin	Yusuf	1
Ali bin	Hasan	4	Nasuh	Kayseri	2
Yahya bin	Şahin	3	Ferhad	Turhala	2
Hüseyin	(bin)Hasan[67]	2,5	Cafer	Narda	2
Mustafa	(bin)Yakub[68]	2,5	Mustafa	(bin)Mehmed[69]	4
Ali bin	Yusuf	2			

Yekûn	*12.807.*	
neferen		*13*
fi yevm		*33,5*
fi sene cüz müsterîka		*11.859*
el-Müşâhere		*948*

d. *Mevâcib-i cemâat-i makaracıyân-i keştihâ-i hassa der Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934*

İlyas[70]	İpek	5	Hıdır	Vulçitrin	2,5
Hasan	Sarugöl	5,5	Ferhad[71]	Debri	2
Ali	(bin)Hamza[72]	1,5	Şa'ban	(bin) İsa[73]	4
Musa	(bin)Hamza	1,5			

Yekûn	*6.157*	
neferen		*7*
fi yevm		*13*
fi sene cüz müsterîka		*4.602*
el-Müşâhere		*1.555*

(s.7) e. *Mevâcib-i cemâat-i kumbaracıyân-ı keştihâ-i hassa der Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934*

Mehmed	İskenderiye	2	Hamza	İskenderiye	1,5
Hamza	Argirokasrı	1,5	Fevzi	(bin)Abdullah	1

Yekûn 2.124
neferen 4
fî yevm 6
fî sene cüz müsterîka 2.124

f. *Mevâcib-i cemâat-i haddâdan-ı keştihâ-i hassa der Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934*

Ali	İlbasan	5	Ferhad	İskenderiye	2
Hamza	Tırhala	5	Behram	Yanya	2,5
Ali	Bosna	2	Ahmed	Bosna	1,5
İskender[74]	Ürgüb	2			

Yekûn 6.626
neferen 7
fî yevm 18
fî sene cüz müsterîka 6.372
el-Müşâhere 264

g. *Mevâcib-i cemâat-i üstüpücüyân-ı keştihâ-i hassa der Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934*

Ali	Üstüp	5,5	Mehmed (bin)	Turan	1,5
İskender	Yanya	2			

Yekûn 3.186
neferen 3
fî yevm 9
fî sene cüz müsterîka 3.186

h. *Mevâcib-i cemâat-i meremmetçiyân-ı mahzenhâ ve tershânehâ-i keştihâ-i hassa der Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934*

Mustafa	Sinop	9,5	Hüseyin	Trabzon	7,5
Hıdır bin	Abdullah	11			

Yekûn	*9.912*	
neferen		*3*
fi yevm		*28*
fi sene cüz müsterîka		*9.912*

(s.8) 1. *Mevâcib-i cemâat-i gılmân-ı acemiyân-ı erre-keşân-ı keştihâ-i hassa der Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934*

Ali	Mihalıç	2	İskender[75]	Filibe	1,5
Ali	Edincik	2	Hıdır[76]	Selanik	1,5
Murad	Edirne	1,5	İskender	Berkofça	1,5
Ali	Şehirköy	1,5	Yusuf[77]	Ofçıbolu	1,5
İlyas	Bilecik	1,5	Mustafa	Edirne	1,5
Mustafa	Pirlepe	1,5	Mustafa	Biga	1,5
Ali	Kalkandelen	1,5	Ayas	Selanik	1,5
Aydın[78]	Mihalıç	1,5	Hamza	Mihalıç	1,5
Hasan	Biga	1,5	Nasuh	Köprülü	1,5
İbrahim	Edirne	1,5	Ali	Ofçıbolu	1,5
Yunus	Vodina	1,5	Süleyman	Tatarpazarı	1,5
Hamza[79]	Kalkandelen	1,5	Hıdır	Vodina	1,5
Ali	Vodina	1,5			

Yekûn	*11.278*	
neferen		*25*
fî yevm		*31*
fî II eşhür		*10.059*
el-Müşâhere	*1.219*	

i. *Mevâcib-i cemâat-i müteferrika el-mezkürûn* 29.598

1) mevâcib-i Pîrî kethudâ-i rüesâ ve azebân-ı keştihâ-i Galata an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934
fi yevm 35 fi sene cüz müstarîka 12.390

2) mevâcib-i Muhyiddin kâtib-i ihrâcât-ı hassa der Galata an 21 Cemâziyelevvel sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934
fi yevm 27 fi 10 eşhür ve 10 yevmen 8.370

3) mevâcib-i Pir Mehmed ser-mahzenî an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ila gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934 fî sene 4.944
an gurre-i minhu sene 933 ile 5 Şa'ban sene-i minhu fî yevm 12 cüz müsterika 1.464
an 5 Şa'ban sene 933 ila gāyet-i

Rebî'ülevvel sene 934 fi yevm 15 cüz müsterîka	3.480	
4) mevâcib-i Hacı Hıdır kâtib-i icârât an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ile gāyet-i Rebî'ülevvel sene 934 fî yevm 8 fi sene cüz müsterîka	2.832	
5) mevâcib-i Semriye yahudi vezzan ve becayiş-i Cafer bin Nasufi ber-mûceb-i berat-ı hümayun an gurre-i Rebî'ülâhır sene 933 ile gāyet-i Rebî'ülâhır sene 934 fi yevm 3 fi sene cüz müsterika	1.062	
(s.9) *B-el İhrâcât*	702.443	
a. *el-Mübâya'ât-ı Müteferrika*		348.890
Bahâ-i		
1) Peksimed berâ-yı kalafatçıyân ve neccârân ve pârû-tırâşan-ı hassa ez-ân vakit ki firistâden-i keştihâ-i hassa be-deryâ-yı sefîd bi'd-defa'ât 30 neferen beher nefer fî 1 kantar 30 l(odra) fî 50		1.500
2) Pereme-i cedîd 3 kıt'a an yed-i Ivaz Sipâh		1.650
3) Şem'-i asel an yed-i Reis Ramazan 4 kantar 34 l(odra) beher kantar fi 500		2.170
4) Til-i kendir berâ-yı keştihâ-i hassa der Galata an yed-i Jorji frenk an Galata 920 kantar 17 l(odra) beher kantar fi 270		248.440
5) Karavana-i âhen berâ-yı keştihâ-i donanma an yed-i Hacı Kasım Bey emîn-i beytü'l-mâl-ı Galata 29 zevc 3 kantar 2 l(odra)		400
6) Tafta-i sürh berâ-yı alemhâ an yed-i Salamon yahudi 55 zirâ fî 22		1.210
7) Rig berâ-yı haddâdân-ı hassa an yed-i Hasan mu'temed pereme 1		20
8) Fânûs-i frengî berây-ı donanmahâ an-yed-i Hasan mu'temed 32 kıt'a		330
9) Erre-i büzürk berâ-yı erre-keşân-ı hassa an yed-i Pîrî kethuda 1 kıt'a		220
10) Şem'-i asel be-cihet-i berâ-yı donanma-i Mısır an yed-i Semriye yahudi 2 yakıyye		40
11) Revgân-ı zeyt berâ-yı mahzen-i âmire an yed-i Nikola Davale Venedikli 1 fuçı 99 müdre		1.980
12) Revgân-ı mâhî berâ-yı kalafât-ı keştihâ-i hassa an yed-i Agosti ve Hasan mu'temed 84 müdre		900

13) Kufulhâ ma'a reze-i âhen an yed-i İskender 8 kufl	35
14) Çuka-i garziyye berâ-yı hayme-i kayık ma'a bahâ-i bitâne an Salamon yahudi çuka 21 zirâ bitâne 3 kıt'a	558
15) Lenger-i çengal berâ-yı kayık-ı mudanya ve keşti-i esb-i ma'ber-i dil an yed-i Ali ve Mihal 2 kıt'a kantar 51 lodra	402
16) Çüb-ı na'llık berâ-yı sandalhâ an yed-i Hamza neccâr ve İlye yahudi 4 kıt'a	116
17) Tüc berâ-yı ser-i sütun-ı keşti-i Dede Reis 2 kıt'a	22
18) Mertek-i voynuk ve samanlu ve baskı 60 aded an yed-i İlye yahudi	210
19) Elvâh-ı sürb an yed-i Hacı Ferhad ve Musa yahudi 3,5 kantar	340
20) Mismâr-ı kalafât berâ-yı keşti-i Pîrî Reis an yed-i m[ezbûr]	13
21) Süzen-i bâdbân an yed-i Musa yahudi 5000 aded beher 1000 fi 50	250
22) Kayık-ı küçük an yed-i Veli arabacı 5 oturak	1.200
23) Elvâh-ı deryâ-yı siyâh berâ-yı bölme-i kadırga-i cedîd an yed-i Murad Reis 100 kıt'a	205
24) Pedavra-i dırâz an yed-i Ali Paşa berâ-yı meremmet-i odahâ-i kalafatçıyân-ı hassa 1000 aded	230
25) Mertek ve verge ve çûb-i voynuk ve elvâh-ı Karadeniz ve tetimme-i borya berâ-yı meremmet-i odahâ-i kalafatçıyân-ı mezkûr	212
26) Zencir-i âhen berâ-yı kayıkhâ-i kadırgahâ an yed-i Mustafa 8 kantar	1.000
27) Varilhâ berâ-yı donanma-i Mısır an yed-i Manol ve Dimitri ve Nikola, 220 aded fî 8	1.760
28) Küfe berâ-yı mahzen-i Galata an yed-i Kosta ve Dimitri 300 aded beher 10 aded fî 18	540
29) Resen-i uflamur berâ-yı keştihâ-i hassa 4300 kıt'a	596
30) Post-ı ganem berâ-yı ? keştihâ-i hassa 137 çerm (412)	952
def'a 180 çerm fi 3	540
31) Engişt berâ-yı haddâdân-ı hassa bi'd-defe'ât	(2.562)
289 küfe	1.952
def'a 100 küfe	700
32) Post-ı câv-ı siyâh be-cihet-i berâ-yı kerden-i delv-i tulunba 3,5 kıt'a	260

(s.10)33) Elvâh-ı dırâz berâ-yı keştihâ-i hassa bi'd-defe'ât 211 kıt'a	1.993
34) Mismâr-ı şumarî ve şayka an yed-i Hacı Ferhad 40.000 aded	2.900
35) Çapa-i âhen an yed-i Hacı Ferhad ma'a kabza 30 aded fî 12	360
36) Varya an yed-i Hacı Ferhad 2 kabza fi 22	44
37) Mismâr-ı çubuk an yed-i Hacı Ferhad 5000 aded	120
38) Çûb-ı mütenevvi'a ma'a elvâh-ı keştî berâ-yı meremmet-kerden-i ağribâr-ı hassa der dest-i Hacı Muhyiddin ber vech-i maktû'	1.000
39) Çûb-ı mütenevvi'a berâ-yı keşti-i seng ma'a keştihâ-i kadırgahâ ve kayıkhâ an yed-i Murad Çelebi emîn-i çûbhâ	22.015
40) Çûb-ı sütunhâ ve serenhâ berâ-yı keştihâ-i hassa ber-mûceb-i defter-i Mevlânâ Kadı-ı Bendereğli sütun 81 kıt'a seren 83 zevc	50.000
41) Mismâr-ı baskı berâ-yı kayık-ı enderûnî 9 vukıyye fi 5	45

b. *Be-cihet-i harc ma 'a mübâya'ât-ı kayıkhâ ve sandalhâ-i enderûnî der Bağçe-i âmire* 2.973

Bahâ-i

1) Mandal-ı âhen ma'a reze-i müzehheb an yed-i Murad Reis 20 zevc fi 5,5	110
2) Mandal-ı âhen ma'a reze-i kal'i ve mismâr an yed-i m[ezbûr] 100 zevc fi 2,5	250
3) Halka-i âhen ma'a reze an yed-i m[ezbûr] 50 kıt'a fi 2,5	125
4) Reze-i âhen-i şilte an yed-i m[ezbûr] 30 aded	15
5) Mıh-ı Trabzon an âhen an yed-i m[ezbûr] 100 aded	10
6) Çûb-ı kürek-i kayık an yed-i İlyas bin Abdullah 20 kıt'a fi 8	160
7) Lengerhâ an yed-i Hacı Kasım ve ermeni Yorgi ve Ali haddâdân, 17 kıt'a 12 kantar 43 l[odra]	1.987
8) Çûb-ı Özi berâ-yı kayık-ı cedîd-i Enderûnî 60 kıt'a an yed-i Duka neccâr fi 3	180
9) Çûb-ı kolluk ve parmaklık berâ-yı kerden-i reislik-i kayık-ı cedîd an yed-i Mahmud Çubukī 24 kıt'a	64
10) Mismar-ı baskı ve Çubuk an yed-i Hasan mu'temed	60
11) Çûb-ı ?an yed-i Şuca mu'temed 10 aded	12

(s.11) c. *el-İcârât* 349.790

ca. İcârât-ı Müteferrika 159.364

Ücret-i :

1 Arabacıyân berâ-yı âverden-i pereme an Berkoz ilâ Galata kıt'atân 2 araba 130

2) Kürekçiyân berâ-yı bürden-i berf an İstanbul ila İznikmid be-cihet-i Hazret-i İbrahim Paşa-yesserallâhu mâ yeşâ - 16 neferen beher yeki fî-3 fî yevm 48 fî 8 yevmen 384

3) Fânûs-ger berâ-yı meremmet-kerden-i fânûs-ı büzürk berâ-yı donanma, kıt'a an yed-i Salamon Yahudi 80

4) Ahmed şemmâ berâ-yı sahten-i şem'-i revgân-ı pîh, 4 kantar, beher kantar fî 15 60

5) Nakkaşân berâ-yı renk-kerden-i reislik-i kayık-ı hassa ber-vech-i maktû' 60

6) Hammâlân berâ-yı keşîden-i resenhâ ve üstüpü ve revgân-ı pih ve revgân-ı mâhî ve post-ı gav-ı siyâh ve til-i kendir ve zift an iskele ilâ mahzen-i Galata bi'd-defe'ât 6308 kantar 1.600

7) Murad çilingir berâ-yı sahten ve ka'i kerden-i ? ve âlıen-i turre-bûdâz ve gayruhu ber-vech-i maktû' 1.120

8) Eğeciyân berâ-yı meremmet-kerden-i eğehâ-i erre-keşân-ı hassa bi'd-defe'ât 10 kıt'a 61

9) Erreciyân berâ-yı meremmet-kerden-i errehâ-i hassa 4 kıt'a 36
def'a 2 kıt'a 12 48

10) Makaracıyân berâ-yı sahten-i makara-i büzürk 16 kıt'a fi 40 ber-vech-i maktû' 640

11) Üstüpü-bafân berâ-yı nev-baf-kerden-i üstüpü-i hassa 150 kantar 30 lodra beher kantar fî 14 ber-vech-i maktû' 2.101

12) Gerderciyân berâ-yı meremmet-kerden-i gerderhâ ve sahten-i varilhâ 321 aded 1.342

13) Haddâdân berâ-yı meremmet-kerden-i lengerhâ bi'd-defe'ât 11 kıt'a 270

14) Keşti-i Kandil? Reis berâ-yı âverden-i zift an Midillü ilâ Galata 1431 kantar fî 4 5.724

15) Keştihâ-i Kasım Reis ve İbrahim Reis berâ-yı âverden-i resenhâ an Samsun ilâ malızen-i Galata 3061 kantar fî 9 27.581[80]

16) Şütürbanân ve arabacıyân berâ-yı âverden-i üstüpü an ba'z-ı kazâ-i Rumili ilâ mahzen-i Galata 754,5 kantar 65.231

17) Arabacıyân berâ-yı âverden-i âhen-i hâm ve mismâr-ı mütenevvi'a ve gevele an Samakov ilâ mahzen-i Galata 254 araba 4.620,5 kantar 50.873

18) Meşşâkān berâ-yı cem-kerden-i hurdavât-ı çûbhâ der mahzen-i karye-i Siyâh der Galata 95 neferen fî 5 475

19) Resen-tâb berâ-yı tâbden-i resenhâ-i hassa 65 neferen fî 5 325

20) Neccârân berâ-yı sahten-i keşti-i mudanya ber-vech-i maktû' 1.300

(s.12) cb. *Ücret-i neccârân ve kalafâtçıyân ve erre keşân-ı keştihâ-i hassa an 12 Rebî'ülâhır sene 933 ile sene-i kâmile Be-cihet-i :* 190.426

1) meremmet-kerden-i kayıkhâ 6 kıt'a 3.511

neccâran	393	neferen	2805
kalafatçıyân	65	neferen	463
erre-keşân-ı haymana	20	neferen	162
nafaka-i erre-keşân	54	neferen	81

2) Nev-sahten-i kayık-ı hassa der bağçe-i enderûnî berâ-yı mesâlih-i pâdişâh-ı âlem-penâh-halledallâhu mülkehû- (1) kıt'a 6.222

neccârân	634	neferen	4590
erre-keşân-ı haymana	184	neferen	1632

3) Meremmet-kerden-i keştihâ-i top 10 kıt'a 29.504

neccâran	1485,5	neferen	9906
kalafatçıyân	2346	neferen	18.990
erre-keşân-ı haymana	46	neferen	368
nafaka-i erre-keşân	160	neferen	240

4) Meremmet-kerden-i barçahâ-i hassa 8 kıt'a 19.439

neccârân	636	neferen	5141
kalafatçıyân	1630	neferen	13.596
erre-keşân-ı haymana	53	neferen	474
nafaka-i erre-keşân	152	neferen	228

5) Meremmet-kerden-i kadırgahâ-i hassa berâ-yı donanmahâ 10 kıt'a 12.627

Neccâran	854	neferen	5975
kalafatçıyân	1016	neferen	6474
erre-keşân-ı haymana	6	neferen	54
nafaka-i erre-keşân	83	neferen	124

6) Kalafat ve binâ-kerden-i baştardahâ-i cedîd 8 kıt'a				37.300
neccâran	1584	neferen	12.778	
kalafatçıyân ma'a burgucuyân	2726	neferen	22.098	
erre-keşân-ı haymana	214	neferen	1920	
nafaka-i erre-keşân	335	neferen	504	
7) Nev-sahten-i kadırgahâ-i hassa 9 kıt'a			46.165	
neccâran	3862	neferen	29.119	
kalafatçıyân ma'a burgucuyân	1095	neferen	7949	
erre-keşân-ı haymana	840	neferen	7557	
nafaka-i erre-keşân	179	neferen	268	
haddâdân berâ-yı kerden-i ?	146	neferen	1272	

(s.13)8) Nev-sahten-i keşt-i seng der Bağçe-i âmire [l] kıt'a

nâ-tamâm				24.352
neccâran	2624,5	neferen	19.713	
burgucuyân	387	neferen	2987	
erre-keşân-ı haymana	170	neferen	1532	
nafaka-i erre-keşân	50	neferen	75	
ücret-i haddâdân	9	neferen	45	
9) Tırâşiden-i pârûhâ-i kadırgahâ				1.004
neccârân	44	neferen	407	
erre-keşân-ı haymana	32	neferen	288	
nafaka-i erre-keşân	206	neferen	309	
10) Nev-sahten-i ağribâr-ı mudanya [l] kıt'a				1.549
neccârân	140	neferen	1384	
yenserciyân	12	neferen	72	
nafaka-i erre-keşân	62	neferen	93	
11) Meremmet-kerden-i pereme-i Üsküdar [l]kıt'a				62
neccârân	7	neferen	53	
nafaka-i erre-keşân	6	neferen	9	
12) Nev-sahten ve meremmet-kerden-i fuçihâ-i hassa				3.589
neccârân	502	neferen		
13) Nev-sahten-i ırgadhâ ve makarahâ ve tulunba ma'a meremmet-kerden-i sahdalhâ				5.102
neccârân	540	neferen	3646	
kalafatçıyân	119	neferen	955	
erre-keşân-ı haymana	40	neferen	360	
nafaka-i erre-keşân	94	neferen	141	

(s.14)d. *Be-cihet-i nafaka-i gılmân-ı acemiyân-ı keştihâ-i esb-i hassa berâ-yı âverden-i elvâh-ı vürdinâr an Mihalıç ilâ Tersâne-i Galata*

ve bürden-i esbâb-ı hassa an İstanbul ilâ kal'a-i Rodos 8 kıt'a 128 neferen

790

1) be cihet-i keşîden-i elvâh-ı vürdinâr 7 kıt'a nafaka 310

2) be-cihet-i bürden-i esbâb an İstanbul ila Rodos [1] kıt'a nafaka 480

el-BÂKĪ **823.005**

II- Minha'l-bâkī 819.295

Be-cihet-i :

A-Harîden-i esbâbhâ berâ-yı Cidde-i ma'mûre ber-mûceb-i tezkire-i dergâh-ı âlî 59.763

B-Harîden-i esbâbha berâ-yı donanma-i kal'a-i Rodos ber-mûceb-i tezkire-i dergâh-ı âlî 54.645

C-Harîden-i mismârhâ-i mütenevvi'a ve âhen-i hâm berâ-yı keştihâ-i İznikmid ber-mûceb-i tezkire-i dergâh-ı âlî 87.398

D-Harîden-i esbâbhâ berâ-yı keştihâ-i Akkirman ber-mûceb-i tezkire-i dergâh-ı âlî 4.686

E-Mevâcib-i kürekçiyân ve alatçıyân-ı donanmahâ-i hassa def'ateyn 612.803

berâ-yı donanma-i Kurd-zâde[81] 296.168

berâ-yı donanma-i Mısır ve Rodos[82] 316.635

NASSE'L-BÂKİ **3.710**

Bu yazıda Başbakanlık Arşivi'ndeki tasnifler için kullanılan kısaltmalar.

BA = Başbakanlık Arşivi

İE-Bah. = İbnülemin tasnifi-Bahriye kısmı

KK = Kamil Kepeci tasnifi

Notlar

1 Anadolu Selçuklularının parçalanmasıyla ortaya çıkan Anadolu Beylikleri döneminde Türk denizciliği, Selçuklulara nispetle daha faal ve ileri seviyedeydi. Beylikler dönemi denizciliği hakkında toplu malumat için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1970, s. 145-146. Osmanlılar, bilhassa Karesioğulları Beyliği (bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Karasi-Oğulları", *İslam Ansiklopedisi*, (İA) IV, İstanbul, 1977, s. 331-335) ile Aydınoğulları Beyliği (bkz. Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1968); Menteşe Beyliği (bkz. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği 13-15 nci Asırda Garbi küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1944) ve Karadeniz'deki Candaroğulları Beyliğinin (bkz. Yaşar Yücel, *13-15. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban-Oğulları, Candaroğulları Beylikleri*, Ankara, 1980) denizcilik bilgilerinden istifade etmişlerdir. Bu konu ile alakalı olarak ayrıca bkz. M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1981, s. 72-75.

2 Gelibolu tersanesinin 16-18. yüzyıllar arasında, ihtiyaca göre faal olduğu konusunda bkz. İdris Bostan, *XVII. Asırda Tersâne-i Âmire*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1985, s. 24-29.

3 Semavi Eyice, "İstanbul (Tarihi Eserler)", *İA*, V/2, İstanbul, 1977, s. 1214/48; A. C. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Occanic Discoveries 1453-1525", *American Historical Review*, LXXV/7 (Aralık 1970), s. 1901.

4 Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, London, 1976, c. I, s. 136.

5 Mehmed Şükri, *Bahriyemizin Tarihçesi*, İstanbul, 1328, s. 8.

6 Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara, 1970, s. 47-48; Braudel, *age*, c. II, s. 967-987; C. H. Imber, *The Administration of the Ottoman Navy during the reign of Suleyman I, 1520-1566*, (basılmamış doktora tezi), Cambridge, 1970, s. 17-23; (Bu kısım, tezin basılmış şekli olan "The Navy of Süleyman The Magnificent", *Archivum Ottomanicum*, XV, Belçika, 1980, s. 211-282'de yer almamaktadır.) Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, London, 1973, s. 35-37.

7 David Ayalon, "Memlükler ve Deniz Kuvvetleri", *Tarih Dergisi*, 25, İstanbul, 1971, s. 40-41, Osmanlı İmparatorluğu'nun o devirlerdeki harp teknolojisi hakkında bazı bilgiler için bkz. Carlo M. Cipolla, *Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European 1400-1700*, New York, 1965, s. 90-103; Hess, *agm*, s. 1918-1919.

8 Bu tersane ve gemi inşa tezgâhları hakkında toplu bilgi için bkz. Bostan, *agt*, s. 4-50.

9 866'da (1642) Fatih Sultan Mehmed, Kadırga limanını tamir ettirmişti (Oruc bin Adil, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. F. Babinger, Hannover, 1925, s.74). Kadırga limanının tersane olarak kullanıldığı ve tersanesinde kadırgalar bulunduğu konusunda bkz. Eyice, *İstanbul*, s. 1214/48.

10 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1948, s. 396.

11 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1314, c. I, s. 416.

12 Hess, *agm*, s. 1901. Fatih aynı zamanda İtalya'dan da mimarlar getirterek 3000 tonluk gemi inşa ettirmişti (Şükri, *age*, s. 6).

13 Semavi Eyice, "Tarihde Haliç", *İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Geoteknik Su ve Çevre Mühendisliği Sorunları Araştırma Grubu Sempozyumları, No. 1: Haliç Sempozyumu 10-11 Aralık 1975*, İstanbul, 1975, s. 273.

14 Ali Haydar Alpagut, *Marmara'da Türkler*, İstanbul, 1941, s. 108.

15 Tersanenin genişletilmesiyle alakalı olarak padişah ile Piri Mehmed Paşa arasında geçen konuşma için bkz. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (çev. Mehmed Atâ), İstanbul, 1330, c. IV, s. 151-152.

16 Yavuz Sultan Selim, tersaneyi 300 göz yapmak istediğini İbn-i Kemal'e açmıştır. (Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, İstanbul, 1326, s. 21). Âlî ise, tersane gözlerinin 500 olarak planlandığını yazmaktadır. (*Künhü'l-ahbâr*, İÜK. TY. 5959, vr.185a). Nitekim 1515 senesinde Yavuz'un 400 gemilik bir donanma vücuda getirdiği haberleri Memlûk Devleti tarafından korkuyla takip edilmiştir (Hess, agm, s. 1909).

17 Cafer Kapudan'ın kısaca hayatı ve tersane hizmeti için bkz. Ramiz Paşa-zade Mehmed İzzet, *Harita-i Kapudân-ı Derya*, İstanbul, 1285, s. 25.

18 M. C. Şehabeddin Tekindağ, "İstanbul (Türk Devri 1453-1520 yılları)", *İA*, V/2, İstanbul, 1977, s. 1204; aynı müellif, "Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Cafer Kapudan'ın Arizası", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II/7, İstanbul, 1968, s. 66-70.

19 Yavuz, Rodos'un fethi için giriştiği hazırlıkları büyük bir gizlilik içinde sürdürmüş, bir kadırganın izinsiz denize indirildiğini gördüğü zaman kızgınlığından Kapudan Cafer'in idamını emrederek vezirleri azarlamış ve Sadrazam Piri Mehmed Paşa tarafından güçlükle teskin edilebilmişti (Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul, 1279, c. II, s. 389).

20 1522'deki Rodos seferinde Osmanlı donanmasının 300-700 gemi arasında olduğu göz önüne alınacak olursa, tersanelerdeki faaliyetin büyüklüğü hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Bu sefer esnasındaki Osmanlı deniz gücü hakkında geniş bilgi için bkz. Turan, *agm*, s. 57-58.

21 Imber, *agm*, s. 239.

22 Albert H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge, 1913, s. 255.

23 Imber, *agm*, s. 239. Uzunçarşılı, Kanuni devrinde Galata Tersanesi'ndeki gözlerin sayısını 200 olarak kaydeder (*Merkez-Bahriye*, s. 397).

24 Osmanlı İmparatorluğu'nda bütçelerin hususiyetleri, hazırlanışı ve ihtiva ettikleri konular hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", *İktisat Fakültesi Mecmuası* (İFM), XV/1-4, İstanbul, 1955, s. 238-250. Barkan, merkezi devlet bütçelerinden bazılarını *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda neşretmiştir. Bibliyografya için bkz. Halil Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", *İFM*, 41/1-4, İstanbul, 1984, s. 26. Eyaletlerden ise sadece Mısır (S. Shaw, *The Budget of Ottoman Egypt*, 1005-1006/1596-1597, Mouton-The Hague-Paris-1968) ve Kıbrıs'a (H. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, IV/7-8, Ankara, 1967, s. 1-33) ait olanları ilim âlemine sunulmuştur.

25 Osmanlı bütçeleri, klasik bütçe anlayışından farklı olarak geleceğe ait bir taslak olmayıp geçmiş gelir giderlerin hesabını yansıtmaktadır. Bütçelerin bu hususiyetleri konusunda bkz. Barkan, *Osmanlı Bütçelerine Dair*, s. 241-242.

26 Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4, İstanbul, 1955, s. 251-329.

27 933-937 (1527-1531) senelerine ait beş defter tarih sırasıyla şunlardır.
1. 12 R 933-12 R 934 (16.I.1527-5.I.1528), BA, İE-Bah. nr.140, s. 4-14.
2. 12 R 934-12 R 935 (5.I.1528-5.I.1529), BA, İE-Bah. nr.140, s. 18-29.
3. 12 R 935-12 R 936 (24.I.1529-14.XII.1529), BA, İE-Bah. nr.2, s. 2-13.
4. 12 R 936-12 R 937 (14.XII.1529-3.XII.1530), BA, KK. 5637, s. 2-14.
5. 12 R 937-29 Z 937 (3.XII.1530-13.VIII.1531), BA, KK. 5637, s. 16-28.

28 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971, c. II, s. 75-126. Ayrıca bkz. Barkan, *933-934 Bütçesi*, s. 253-254.

29 Barkan'ın neşrettiği aynı seneye ait merkezi devlet bütçesinde Galata harc-ı hassa masraflarına ayrılan miktar 1.051.212 akçedir (Barkan, *933-934 Bütçesi*, s. 288). 1524-1525 senesinin Osmanlı bütçesinde ise, tersane giderlerine 2.221.350 akçe tahsis edilmiştir (Halil Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İFM*, 41/1-4, İstanbul, 1984, s. 442).

30 Tersane halkı da denilen bu sanat gruplarına yeni katılanlar, yevmiyesi artırılanlar ve maaşı kesilenler ile ölenler orijinal metinde isimlerinin üzerinde kaydedildiği halde, buradaki neşirde dipnot olarak gösterilmiştir.

31 Eski yevmiyeye zam olarak verilen "Ziyâde", "yevm" toplamına dahil değildir. Maaşa yapılan zamdan doğan fark "el-müşâhere" olarak hesap edilmektedir.

32 Bkz. Bütçe metni, not 63-66.

33 Bu ve benzeri bazı tafsilat, diğer bütçelerdeki bilgilerle birlikt, tablolar halinde gösterilecektir.

34 Bu konu ile alakalı geniş bilgi için bkz. Ömer L. Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, Ankara, 1972, c. I, s. 108-131.

35 Bkz. Not 27'de gösterilen yerler.

36 Göst. yer.

37 Bu rakamın doğru şekli 1.003.556,5 olmalıdır.

38 "Mübâyaât" ve "harc ma'a mübâyaât"ın toplamı olan bu rakamın doğru şekli 352.663 olmalıdır.

39 Bkz. not 27'de göst. yerler.

40 Giderler arasında yer alan ve 1.002.556,5 olarak kaydedilen "Vuzi'a min zâlike"nin doğrusunun 1.003.556,5 olması sebebiyle, bu rakamın da doğru şeklinin 1.322.781 olması gerekmektedir. Ayrıca bkz. Not 37.

41 Sadece bu sene, acemi oğlanlarından teşekkül eden erre-keşler on bir ay çalışmıştır. BA, İE-Bah. nr. 140, s. 5-9.

42 BA, İE-Bah. nr. 140, s. 19-22.

43 BA, İE-Bah. nr.2, s. 3-7.

44 BA, KK. Nr. 5637, s. 2-6.

45 BA, KK. Nr. 5637, s. 6-7.

46 BA, KK. Nr. 5637, s. 17-19.

47 BA, KK. Nr. 5637, s. 19-21.

48 Bkz. Not 41-47 arasında göst. yerler.

49 BA, İE-Bah. nr. 140, s. 12-13, 26-28; İE-Bah. nr. 2, s. 7-8; BA.KK. nr. 5637, s. 11-12, 24-25.

50 Bu defterin tanzim edildiği tarihte Galata harc-ı hassa emini olan Ali'den önce, Piri Çelebi'nin emin olduğu anlaşılmaktadır. Piri Çelebi'nin 1524-1525'te de aynı vazifede bulunduğu konusunda bkz. Sahillioğlu, *1524-1525 Osmanlı Bütçesi*, s. 442.

51 Müteveffâ şüd fî 12 Cemâziyelâhır sene 933 el-müşâhere 420.

52 Müteveffâ şüd fî gurre-i Muharrem sene 934 el-müşâhere 531.

53 Ziyâde şüd fî gurre-i Receb sene 933 fî yevm 0,5 el-müşâhere 131.

54 Ziyâde şüd fî gurre-i Şevval sene 933 fî yevm 0,5 el-müşâhere 88.

55 Ziyâde şüd fî gurre-i Receb sene 933 fî yevm 0,5 el-müşâhere 131.

56 Ziyâde şüd fî gurre-i Şevval sene 933 fî yevm 0,5 el-müşâhere 88.

57 Fî gurre-i Rebi'ülahır sene 933.

58 İbtidâ fî gurre-i Receb sene 933 be-cây-ı Ali (Sinop) el-müşâhere 531.

59 Ziyâde şüd fî gurre-i Muharrem sene 934 el-müşâhere 44.

60 Bürîde şüd ez-ân sebeb ki şenâ'at kerd fî 15 Şa'ban sene 933 el-müşâhere 264.

61 Bürîde şüd ez-ân sebeb ki şenâ'at kerd fî 15 Şa'ban sene 933 el-müşâhere 264.

62 İbtidâ be-cây-ı İlyas (Belgrad) fî gurre-i Receb sene 933 el-müşâhere 531.

63 Ziyâde şüd fî gurre-i Receb sene 933 fî yevm 0,5 el-müşâhere 131.

64 An gurre-i Rebî'ülahır sene 933.

65 Ziyâde şüd ber-mûceb-i tezkire-i şerîf fî 7 Şevval sene 933 fî yevm 1 el-müşâhere 172.

66 Ziyâde şüd fî gurre-i Şevval sene 933 fî yevm 0,5 el-müşâhere 88.

67 Ziyâde şüd fî gurre-i Muharrem sene 934 fî yevm 0,5 el-müşâhere 44.

68 Ziyâde şüd fî gurre-i Rebî'ülahır sene 933.

69 İbtidâ fî 4 Ramazan sene 933 ber-mûceb-i berât-ı hümâyûn el-müşâhere 816.

70 Müteveffâ şüd fî 11 Receb sene 933 el-müşâhere 498.

71 Ziyâde şüd fî gurre-i Şevval sene 933 fî yevm 0,5 el-müşâhere 88.

72 Ziyâde şüd fî gurre-i Muharrem sene 934 fî yevm 0,5 el müşâhere 44.

73 İbtidâ fî 6 Şa'ban sene 933 be-cây-ı İlyas (İpek) ki müteveffâ şüd ber-mûceb-i berât-ı hümâyûn, el-müşâhere 925.

74 Bürîde şüd fî 15 Şa'ban sene 933 ez-ên sebeb ki şenâ'at kerd, el-müşâhere 264.

75 Müteveffâ şüd fî gurre-i Şevval sene 933, el-müşâhere 266.

76 Müteveffâ şüd fî't-târîhi'l-mezbûr, el-müşâhere 266.

77 Müteveffâ şüd fî't-târîhi'l-mezbûr, el-müşâhere 266.

78 Müteveffâ şüd fî 15 Şa'ban sene 933, el-müşâhere 155.

79 Müteveffâ şüd fî gurre-i Şevval sene 933, el-müşâhere 266.

80 Doğrusu 27.549 olmalıdır.

81 Dört kadırga, bir kalyata ve bir kayık bulunan Kurd-zâde'nin donanmasında 855 nefer vardı (BA. Ali Emiri-Kanuni, nr. 325).

82 Mısır donanmasında dört Rodos donanmasında ise bir kadırga bulunuyordu ve toplam 911 nefer vardı (BA. Ali Emiri-Kanuni, nr. 325).

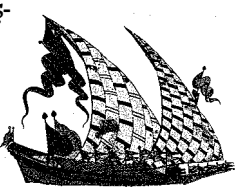
17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi

KADIRGADAN KALYONA*

3.

Akdeniz'de gemiciliğin 15-17. yüzyıllar arasında geçirdiği sürece genel olarak baktığımızda, ahşap teknelerden oluşan gemilerin büyüklük ve hareket etme özelliklerine göre bazı değişimler yaşadığı anlaşılmaktadır.

Akdeniz 15. yüzyılın sonlarına doğru önce büyük yelkenli gemilerin gelişimine şahit olmuş, 16. yüzyıl ile birlikte ise daha küçük gemiler ön plana çıkmıştır. Yaygın kanaatin aksine bu yüzyılda Akdeniz'de gemicilik okyanusta gelişenden çok farklı değildir. Okyanusta ortaya çıkan yeni bir geminin benzerleri kısa süre sonra Akdeniz'de görülmeye başladığı gibi, küçük tonajlı gemiler de okyanus gemiciliğinde önemli bir yer tutmuştur. Büyük tekneler esas itibariyle uzun yolculuklar için ve korsan saldırılarına karşı bir güvence olarak düşünüldüğünden devlet desteğiyle sürdürülmüştür.[1]

Aslında kadırgalar örnek alınarak yapılan ve daha uzun bir gövdeye sahip olan kalyonlar manevra kabiliyeti olmayan ve süratli hareket edemeyen gemilerdi; bu sebeple 16. yüzyılın ortalarından itibaren gemi mühendislerinin gayretleri bu büyük gemilere üstünlük sağlayan yeni özellikler kattı. Kalyon, adının da işaret ettiği gibi İspanyol menşeliydi ve çok geçmeden İngiliz ve Hollandalılar tarafından benimsenerek geliştirildi.[2] Buna karşılık kendine has gemi tipleri bulunan ve geleneksel olarak bunları değiştirmeme eğiliminde olan Venedik 15. yüzyılda büyük yelkenli gemileri tercih ettiği halde, 16. yüzyılda kürekli gemilere yönelmiş ve yüzyılın sonlarından itibaren bir ara yeniden kalyon ve burtonlara dönme ihtiyacı duymuşsa da bu teşebbüs kısa sürmüştür.

Venedik başta olmak üzere diğer Akdeniz devletleri de gemicilikte eski geleneklere bağlı kalmıştı. Bu devletler kadırganın savaş stratejisi olan

* Bu makale, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, İstanbul, 2004, s. 65-86'da yayımlanmıştır. Bu makaleyi okumak lütfunda bulunduğu gibi, kalyon kelimesinin etimolojisi hakkında İtalyanca kaynaklardan bazı önemli bilgilere ulaşmama yardımcı olan Prof. Dr. Maria Pia Pedani'ye teşekkürü bir borç bilirim.

cepheden hücum, rampa etme ve önünü kesme taktiklerinin geçerliliğine inanıyorlardı. Nitekim, 17. yüzyılda batıdan gelen okyanus yelkenlileri karşısında uzun tartışmalar yaşayan Venedik, yine de kadırgalar lehine tercihte bulunmuştu. Venediklilerin bir savaş gemisi olarak kalyon inşasında bir gelenekleri olmadığından 1608'de Venedik tersanesi dışında yapımına teşebbüs edilen bir kalyon hızı düşük olduğu için donanmada kullanılamamış ve denizde yüzer bir kaleye dönüşmüştü.[3] Venedik tersanesinde savaş kalyonu inşası, 17. yüzyılın ikinci yarısında tersanede bu tip gemilerin yapımına uygun bir havuzun inşasından sonra başlamıştı.[4]

Osmanlılar da benzer bir tecrübeyi 17. yüzyılın ortalarında yaşadılar. Bu sebeple kadırgalar yüzyılın yaklaşık sonlarına kadar Akdeniz ülkelerindeki savaş filolarının en önemli gemileri olma özelliklerini korudular. Halbuki İngilizler daha 17. yüzyılın başlarında kalyon lehine tercihlerini yaparak bu yeni gemileri inşa etmeyi ve geliştirmeyi sürdürmeye başlamışlardı.[5]

Şüphesiz, Osmanlılar kuruluş döneminde denizlere açılırken henüz yeterli bir tecrübeye sahip olmadıkları için Ceneviz ve Venedik'in gemi ve denizcilerinden yararlanmışlardı. Ancak çok geçmeden gemiler inşa ederek kendi donanmalarını oluşturdular ve eksiklerini gidererek yeni modeller geliştirmeye başladılar.[6]

Osmanlı denizcilik tarihinde gemiciliğin gelişimini üç ayrı dönemde incelemek gerekmektedir. Birincisi imparatorluğun kuruluşundan 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden kürekli gemiler (çektiri veya kadırga) dönemi, ikincisi 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden yelkenli gemiler (kalyon) dönemi, üçüncüsü de imparatorluğun yıkılışına kadar süren buharlı gemiler dönemidir.

16. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı gemi teknolojisinin daha çok bir oluşum süreci yaşadığı ve bir geçiş özelliği yansıttığı tespit edilmektedir. Bu dönemde Osmanlı donanmasının geleneksel olarak Akdeniz'de yaygın olan ve esas itibariyle kürekle hareket eden kadırga türü gemilere önem verdiği, diğer denizci devletlerin özellikle Venedik'in etkisinde olduğu görülmektedir. Bununla beraber zaman zaman okyanus tecrübesi olan ve Akdeniz'de en büyük düşmanı kabul ettiği İspanya'nın gemi teknolojisini örnek aldığı, bunun sonucu olarak da göke denilen

barça türü büyük yelkenli gemiler inşa ettiği tespit edilmektedir.[7] Bu oluşum süreci Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1534'te "mîrmirân-ı deryâ" olarak Osmanlı deniz beylerbeyliğine getirilmesine kadar devam etmiştir.[8] Esas itibariyle Venedik gemi inşa tekniklerini uygulayan Osmanlılar, Barbaros ile birlikte bu sahada bazı değişiklikler yaptılar. Bu yeni döneme özellikle Osmanlı gemi teknolojisine kendi bilgi ve becerilerini ilave eden Barbaros Hayreddin Paşa damgasını vurdu. Barbaros ve adamları denizlerde dolaştıkları uzun yıllar boyunca sadece denizci olmakla kalmamışlar, savaşlarda zaptettikleri İspanya kalyonlarını, Napoli kadırgalarını ve çeşitli milletlere ait büyük ticaret barçalarını ayrıntılarıyla inceleyerek gemi onarım ve inşası konusunda uzmanlaşmışlardı. Barbaros çektirilerin en etkili savaş tekneleri olduğu kanaatindeydi, çünkü yelkenli büyük gemiler rüzgâr estiğinde daha hızlı yol alsalar bile Akdeniz'de yaz mevsiminin uzun sürmesi ve bu aylarda havanın durgun gitmesi sebebiyle hayli zaman adeta hareketsiz kalıyordu. Yine bu gemiler kürek ağırlıklı kadırgalar gibi koylarda ve küçük limanlarda kullanılmaya elverişli değildi. Savaş sırasında da hızlı hareket edip düşman gemilerini sıkıştıramıyorlardı.[9] Bu sebeple 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı donanmasının esasını kürekle hareket eden ve yelkeni yardımcı olarak kullanan çektiri sınıfı gemiler teşkil etmiştir. Bu tercih Osmanlı denizcileri tarafından benimsendiği için özellikle sürdürülmüş ve Barbaros ekolü her zaman etkili olmuştur. Osmanlı gemi teknolojisinin gelişen Avrupa denizciliğine ayak uyduramadığı şeklindeki iddia, bu husus dikkate alınmadan çözümlenemez. Barbaros ve takipçisi Osmanlı denizcilerinin bu tercihi tenkit edilebilir olsa bile bunun birtakım haklı gerekçelerinin olduğu unutulmamalıdır.

Kadırga Osmanlı donanmasının belkemiğini teşkil etmiş olsa da kalyonun kullanılması oldukça eski dönemlere kadar gitmektedir. Gerek donanmada savaş gemisi ve gerekse nakliyede ticaret gemisi olarak kalyonlardan yararlanılmış, ama hiçbir zaman bu durum yaygınlık kazanmamıştır. Nitekim 15. yüzyılın sonlarına doğru 1488'de Mustafa Tanburî'nin kalyonu,[10] 1498'de İskenderiye seferine katılan kalyon[11] ile Kemal ve Barak Reislerin Sinop'ta inşa edip 1499 İnebahtı ile 1500 Moton ve Koron seferle-

rinde kullandıkları barça denilen kalyonların birer savaş gemisi,[12] 1554'te Mısır'a giden kalyon-ı büzürk ile barça-i kebîrin[13] birer ticaret gemisi oldukları anlaşılmaktadır

Osmanlı Gemi Teknolojisinde Değişimin Dönüm Noktası: Girit Seferi (1645-1669)

16. yüzyılın sonlarından Girit seferinin başladığı 1055 (1645) senesine kadar Osmanlı donanmasının büyük çapta bir sefer için Akdeniz'e çıkmadığı ve sadece muhafaza hizmetinde olduğu bilinmektedir; hatta Karadeniz'e donanma çıkartıldığı halde,[14] bunları da önceki büyük deniz seferleri ile karşılaştırmak mümkün değildir. Buna rağmen donanmanın sahilleri korumak amacıyla denizlere açılması sebebiyle yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Osmanlı tersanelerinde yine gemi inşasına devam edilmiştir.[15]

1055-1080 (1645-1669) seneleri arasında yaklaşık yirmi beş yıl süren Girit seferi Osmanlı denizciliğinde önemli bir dönüm noktası teşkil eder. O zamana kadar donanmanın belkemiğini teşkil eden kürekli gemiler, yani kadırgalar ile ilgili kanaatler değişmeye ve artık Akdeniz'de görülmeye başlayan yelkenli gemilerin yani kalyonların şöhreti artmaya başlamıştı.[16] Bu sebeple Girit Savaşı sırasında Osmanlılar kalyona geçme teşebbüslerinde bulundularsa da donanmanın esasını yine kadırgalar oluşturuyordu.[17] Buna karşılık daha çok korsanlık ve ticaret için Akdeniz'e gelen İngiltere ve Hollanda'nın yelkenli gemileri çok geçmeden üstünlük sağlamaya başladı. Nitekim Venedik bu devletlerin gemilerini kiralamak suretiyle Girit'i kuşatan Osmanlı donanmasını engellemeye, hatta Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alarak asker ve malzeme naklini önlemeye çalıştı ve aradaki güç dengesini kendi lehine bozdu.[18] İstanbul'dan Girit'e yardım için giden donanmanın Çanakkale Boğazı'ndan çıkışına mani olacak kadar etkili olan Venedik donanmasındaki kalyonlar Osmanlı denizcilerini bu gemiler konusunda ciddi olarak düşündürdü ve bazı müzakere ve istişarelerden sonra devlet adamları süratle çok sayıda kalyon inşasına karar verdiler.

Osmanlılar burtun denilen ilk kalyonu bu karardan daha önce, Girit seferinin hemen arifesinde, 1054 (1644) senesinde inşa ettiler. Büyüklüğü bilinmeyen bu kalyona yapılan inşa masrafları bir kadırganınkinin dört katı ci-

varındaydı.[19] Ancak bu teşebbüsün devam etmediği ve ciddi olarak kalyon inşasına bu ilk denemeden beş-altı yıl sonra yeniden başlandığı anlaşılmaktadır. Girit kuşatması sırasında az sayıda kalyonun varlığı dikkate alınırsa bunun deneme mahiyetinde istisnai bir durum olduğu veya garp ocaklarına mensup kalyonlar olabileceği anlaşılacaktır. Örneğin kuşatmaya katılan kırk iki toplu Cafer Reis kalyonu böyle bir örnek olmalıdır, çünkü Girit seferinin[20] başladığı 1055 (1645) senesinde tersanedeki gemi yapım faaliyetleri arasında on beş kadırga inşa, otuz üç kadırga ve dört baştarda tamir edildiği halde kalyon ile ilgili bir kayıt görülmemektedir.[21] Tersane muhasebe defterleri ile ahkâm defterlerindeki kereste teminine ait hükümlerden Girit seferinin başlamasından itibaren daha çok mavna denilen gemiler yapıldığı tespit edilmektedir.

Bu dönemde Osmanlı donanmasının ikmal yolunu kapatmak üzere Çanakkale Boğazı önüne gelen Venedik donanması bu stratejisini ısrarla sürdürdü; nitekim Safer 1056 (Nisan 1646)'da İstanbul'dan çıkan donanma[22] Çanakkale önünde yolunu kesen yirmi altı kalyonluk Venedik donanmasını küçük bir çatışma ile aşarak Girit'e ulaşmış olsa bile, arkasından Venedik donanması Bozcaada'yı kuşattı ve bundan sonra Girit seferine yardım için gidecek bütün donanmaları engellemeye başladı. Yine 1058'de (1648) Girit'e yardım için malzeme ve mühimmat taşıyan bir başka Osmanlı donanması, Boğazhisarları önünden geçerken Venedik donanmasının ablukasına takıldığı için yardım Ege'de bulunan bey gemilerine kara yoluyla taşınmak zorunda kalındı ve ancak bu şekilde Girit'e ulaştırılabildi. Kendisi tersane kethüdalığından geldiği halde bu hususta başarısızlığı, Kapudan Ammarzâde'nin hayatına mal oldu (Haziran 1648).[23]

Kalyon Meselesinin Meşveret Meclisi'nde Müzakeresi

Osmanlıların 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kalyona geçme teşebbüsleri iki aşamada gerçekleşti. Birinci aşama 1060-1072 (1650-1662) yılları arasındaki deneme dönemiydi ve sonunda kadırgaya geri dönüldü. İkinci ve kalıcı olan dönem ise 1093'te (1682) yeniden başladı.

Sofu Mehmed Paşa'nın sadarete (1058/1648) ve Voynuk Ahmed Paşa'nın kapudanlığa (1058/1648) getirilmesi ile, Girit meselesi ve donanmanın Venedik karşısındaki olumsuz durumu tartışılmaya ve devlet erkânı ta-

rafından donanmanın ıslahı hakkında çeşitli görüşler ortaya koyulmaya başlandı. Kimi isimler Venediklilerin kalyonlarıyla denizlerde dolaştıklarını ve savaş sırasında rüzgâr sayesinde karşılarına çıkan kadırgaları çiğnediğini ileri sürerek kadırgaların bunların karşısına çıkmasının imkânsız olduğunu ileri sürüyordu. Bu sebeple Venedik donanmasına karşı koyabilmek için kalyon yapılması gerektiği üzerinde durdular ve kalyona kalyonla karşılık verilmesini teklif ederek 1058'de (1648) kalyon inşasına karar verdiler.[24]

Kâtip Çelebi, dönemin kamuoyunda tartışılan bu konu ile ilgili şu ayrıntıyı ilave etmektedir: Bu müzakereler sonunda devrin şeyhülislamı Abdürrahim Efendi[25] kendi yakınlarından olan ve bahriye tarihini iyi bildiğini düşündüğü Kâtip Çelebi'den, geçmişte Osmanlı kapudanlarının kalyon ile sefere çıkıp çıkmadıklarını öğrenmek ister. Kâtip Çelebi, şeyhülislama Kıbrıs ve Tunus'un fethine giden donanmada asker, top ve mühimmat taşımak üzere kalyon, burtun ve diğer türde gemiler kullanıldığını, ancak savaş gemisi olarak sadece kadırga ve mavna bulunduğunu belirtir; Barbaros'un düşman kalyon ve kadırgalarına hep kadırgayla karşı çıktığını ve zafer kazandığını hatırlatarak kendi eğiliminin de kadırga tarafında olduğunu ifade eder. Kâtip Çelebi ayrıca, eğer savaş gemisi olarak kalyon yapılacaksa sadece gemi yapmanın yeterli olmadığını, top ve diğer teçhizatını tamamladıktan sonra bunları kullanacak eğitimli gemici ve topçular yetiştirilmesi tavsiyesinde bulunur ve şeyhülislam da onun bu görüşünü tasdik eder.[26] Ancak gelişmeler kalyona geçme eğiliminin ağır bastığını ve çok geçmeden kalyon inşasına başlandığını göstermektedir.

1059'da (1649) Kapudan-ı derya Voynuk Ahmed Paşa kumandasında Girit'e yardım götüren Osmanlı donanması, Çanakkale Boğazı'ndan çıkarken karadan atılan toplarla Venedik donanmasını geçiş yolundan uzaklaştırmak suretiyle yoluna devam edebildi.[27] Bu donanmada üç kalyon bulunuyordu.[28] Kalyonlar çektiriler gibi süratli olmadığından ve henüz ön sıraya geçmediğinden kadırgaların yedeğinde gidiyordu.[29]

Kalyon Döneminin İlk Safhası (1650-1662)

Kadırgalar lehindeki eğilim bir müddet sonra yerini kalyonlara bırakmak zorunda kaldı, çünkü Venedik donanması Osmanlı donanmasını

adeta Çanakkale Boğazı'na hapsetmişti. Cemâziyelevvel 1060'ta (Mayıs 1650) Girit'e yollanan Osmanlı donanması yine Çanakkale'den çıkamayınca çok geçmeden 23 Receb 1060'ta (22 Temmuz 1650) otuz civarında kalyon ve burtun yapılması için etrafa fermanlar gönderildi.[30] Bir kısmı burtun olan bu kalyonların Karadeniz kıyılarındaki Sinop, Samsun, Bartın ve Varna'da inşa edilmesi kararlaştırıldı.[31] Böylece Osmanlı İmparatorluğu donanmasında kürekli gemiler olan kadırgalardan yelkenli gemiler olan kalyonlara geçiş süreci ilk defa gerçek anlamda başlamış oldu. Bu kalyon inşası seferberliğine bizzat katılan devrin sadrazamı Melek Ahmed Paşa da masraflarını kendi karşılamak üzere 60 zira (45 m) uzunluğunda büyük bir kalyonun Bahçekapısı'nda yapılmasını emretti. 1061'de (1651) inşası tamamlanan bu kalyon denize indirildiği sırada muhtemelen bazı eksikleri sebebiyle yan yatarak içine su aldı. Büyük üzüntüye sebebiyet veren bu olay üzerine kalyonun suyu boşaltıldı ve üst kısmı hafifletilerek tersaneye götürüldü. Halk ise bu durumun sebebini haksız uygulamalarda ve aşırı vergi toplanmasında buluyor, "zulümle yapılan geminin hâli budur" diyordu.[32]

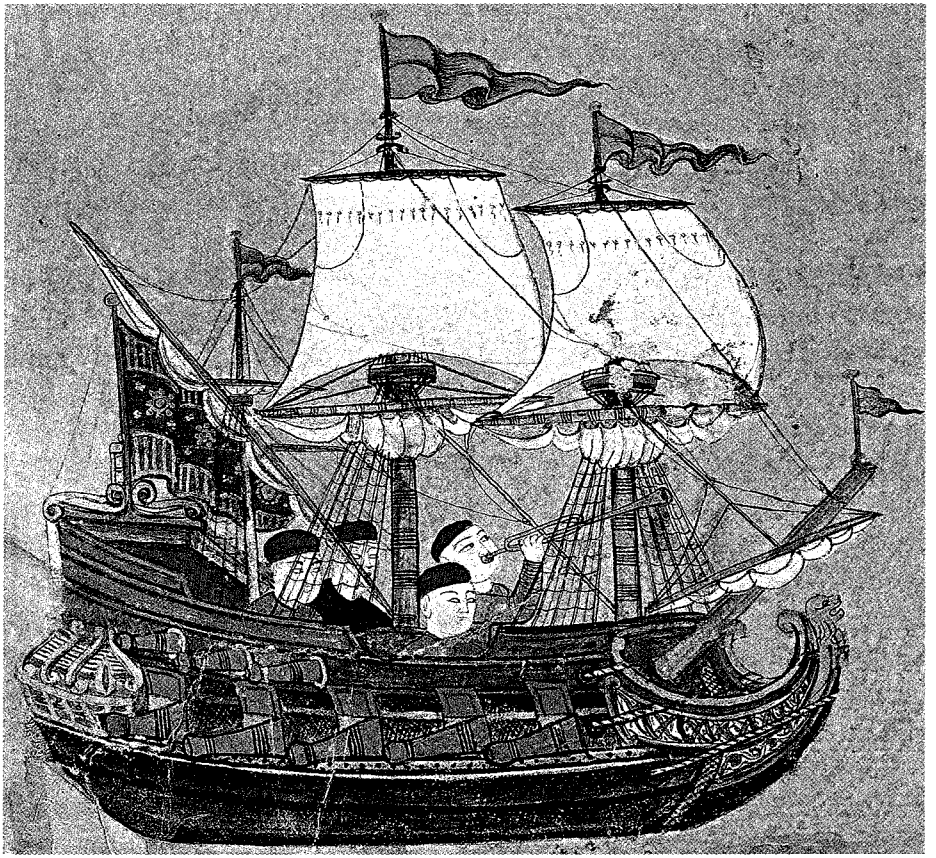
Aynı yıl tersanelerde hazırlanan otuz kalyon, otuz sekiz kadırga ve altı mavna Girit'e yardım için donanmaya katıldı ve Santorin yakınlarında rastlanan Venedik donanması ile yapılan savaşta kalyonların bir kısmı Venediklilerin eline geçti; çünkü bu savaşta hâlâ ikinci derecede önemli görülen kalyonlar kullanılamayıp kadırgaların yedeğinde gitmişti.[33] Bu uygulama kalyonların henüz ön plana çıkmadığını veya onları kullanacak yeterli uzmanın bulunmadığını yahut stratejik olarak kalyonların öne geçmesine donanma komutanlarının henüz karar vermediğini göstermektedir. Bu tarihten itibaren Osmanlı donanmasında kalyonlar giderek çoğalmaya başladı. Nitekim 1063'te (1653) Çavuşzâde Mehmed Paşa kumandasında kırk kadırga, altı mavna ve on beş burtundan oluşan donanma Girit'e gönderildi.[34]

Yine Girit için 1064'te (1654) sefere çıkan Kaptanıderya Murad Paşa, Çanakkale Boğazı'ndan geçerken Venedik kalyonlarının boğazı kapattığını görünce savaş kararı aldı ve öne kalyonları, arkaya mavna ve kadırgaları dizerek denize çıktı. Bu savaşta donanma kısmen zayiata uğrasa da yolu açarak denize açıldı. Daha sonra Tunus, Mısır ve Cezayir kalyonları donanmaya katıldı. Aynı dönemde derya beyleri ise henüz kadırgalara biniyorlardı.[35]

Kalyonların kesin olarak öne çıkması ile birlikte tersanede tamir edilen on bir kalyonun da yer aldığı[36] otuz iki kalyonluk Osmanlı donanması Surnazen Mustafa Paşa komutasında Akdeniz'e açıldı ve 16 Şa'ban 1065'te (21 Haziran 1655) Çanakkale Boğazı çıkışında Venedik kalyonları ile karşılaştılar. Derhal savaş nizamına geçerek çatışmaya girişen Osmanlı donanması bu savaşta galip geldi.[37] Ancak ertesi yıl 1066'da (1656) Kenan Paşa'nın komutasında yine boğaz önünde yapılan savaşta Osmanlı donanması büyük kayıplara uğradığı gibi kalyonların çoğu Venediklilerin eline geçti.[38] Bu yenilgi tarihçiler arasında genellikle İnebahtı'da yaşanan mağlubiyete benzetilmektedir; hatta Karaçelebizâde düşman donanmasına karşı koymak bahanesiyle burtun yapılmasını ve bunun için halktan haksız vergi toplanmasını tenkit ederek bu yenilginin sebebi olmak üzere "hûn-ı ciğer-pâre-i reâyâ ve eşk-i dîde-i âh-ı derûn-ı fukarâ ile sûret-pezîr olan gemilerden ne makūle hüner cilve-ger-i munassa-i sudûr ola" demektedir.[39] Bu yenilgiden sonra Bozcaada ve Limni'nin Venedik tarafından işgal edilmesinin Osmanlı kamuoyunda büyük huzursuzluk yaratması üzerine Evâil-i Zilka'de 1066'da (21-31 Ağustos 1656) Yalıköşkü'nde Sultan IV. Mehmed'in de bizzat hazır bulunduğu kubbealtı vezirleri, şeyhülislam, kadıaskerler ve yeniçeri ağasının katıldığı şura meclisinde kalyonlardan vazgeçilmesi ve kadırga yapımının sürdürülmesi hususunda ısrarlı tartışmalar oldu. Dönemin tarihçileri bu tartışmayı naklederken kendi görüşlerini de belirtmekte, örneğin Karaçelebizâde, kalyonlar için "bî-hûde" tabirini kullanırken,[40] Kâtip Çelebi ve Silahdar da çektiriyi kalyona tercih ettiklerini ifade etmektedirler.[41]

Bununla beraber kalyonların önemini ve üstünlüğünü koruduğunu, aynı sene yeni kalyonların inşası için verilen emirlerden anlamak mümkündür. Bunun gereği olarak Sinop, Samsun, Ereğli, Balıklağı, Varna, Kemer, İzmit ve Silivri'de yirmi kalyonun inşası kararlaştırıldı.[42] Nihayet 1067'de (1657) denize açılan Osmanlı donanmasında yapımı bitmiş on yedi kalyon bulunuyordu ve garp ocaklarından Cezayir, Tunus ve Trablusgarb da yirmi altı burtunla bu donanmaya katılmıştı.[43]

Osmanlıların Bozcaada ve Limni'yi geri alması (1657) üzerine Venedik donanması da artık Çanakkale Boğazı'nı kapatma planından vaz-

Resim 12. Bir ambarlı kalyon minyatürü, 1720 (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 109).

geçti. Bu mücadeleler sırasında Venedik'le yapılan deniz savaşlarında Osmanlılar pek çok kalyonu kaybetmelerine rağmen her yıl yenilerini inşa etmeye devam ettiler ve en son 1071-1073'te (1661-62) altı eski kalyonu tamir ettirdiler.[44]

Kalyon kullanılması ayrı bir maharet istediği ve kalyonlarda görevli mürettebat ise bu tecrübeyi henüz kazanmadığı için Venedik'le yapılan deniz savaşlarında büyük başarılar elde edilemedi. Bu sebeple 1072'de (1661) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı kapudan tayin eden ve bahriyede ıslahat

yapmak isteyen Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa kalyonları kaldırarak kadırgaya dönülmesini emretti; bu amaçla tersanede kırk ve derya beylerinin emrinde kırk kadırga olmak üzere toplam seksen kadırgadan meydana gelen bir donanma vücuda getirmeye çalıştı.[45] Bu karar üzerine kalyon döneminin ilk safhası kapanmış oldu. Ancak 1082 (1671) senesinde on beş kalyon için lüzumlu direk, sütun ve seren temin edilmesi için Sinop civarından gerçekleştirilen teşebbüs[46] ve yeni kalyonlar için yapılan bazı masraflar[47] hâlâ kalyon inşasının kısmen sürmüş olduğunu düşündürmektedir. Silahdar'ın Girit seferi ile ilgili verdiği bilgiler ışığında ise garp ocaklarının kalyon kullanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır.[48]

Garp Ocakları Kalyonlarının Osmanlı Donanmasındaki Değişime Etkisi

13 Rebî'ülâhır 1055'te (8 Haziran 1645) Girit seferi için Avarin'de demirleyen Osmanlı donanmasına takviye maksadıyla Tunus ve Trablusgarb'dan gelen filolarda sadece çektirme ve kadırgaların bulunması garp ocakları donanmasında da henüz tam olarak kalyon düzenine geçilmediğini düşündürmekle beraber,[49] bundan dört yıl sonra 1059'da (1649) Venedik'e karşı Değirmenlik limanında hazırlık yapan Voynuk Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasına yardıma gelen Mağrib filosunda yirmi altı burtun ve on bir çekdirmenin varlığı artık kalyonun kullanılmaya başladığını göstermektedir.[50] Bu sırada Osmanlı donanmasında sadece üç kalyon bulunuyordu ve bunlardan biri de yine Tunuslu İbrahim Reis'e aitti.[51] Osmanlı kaptanderyası hava rüzgârsız olduğu için savaşa girilmesini istemeyen Cezayir, Tunus ve Trablusgarb kapudanlarının tavsiyesine uymuştu. Ertesi gün rüzgârla birlikte harekete geçilmiş ve Venedik donanması karşısında üstünlük sağlanmıştı.[52] Bu olay garp ocakları donanmasının Osmanlı donanmasından daha önce kalyonları benimsediğine ve savaş taktiklerine sahip olduklarına işaret etmektedir. Özellikle Cezayirli denizciler 17. yüzyılın başlarında, kendi faaliyetleri için en uygun liman olarak buldukları Cezayir'e gelen Hollandalı ve İngiliz korsanların yelkenli gemilerini benimsemeye başlamışlardı.[53]

1064'te (1654) Venedik donanmasının Boğaz çıkışını kapatması sebebiyle bütün Osmanlı deniz askeri yeniden göreve çağrıldığında

Trablusgarb'tan yedi kalyonluk bir filo gelmiş ve merkezi donanmanın düzenlenmesinde etkili olmuşlardı. Filo kumandanları Trablusgarb Ağası Mehmed Ağa ile Kalyonlar Kapudanı Küçük Mehmed İstanbul'da büyük ilgi gördüler. Dönemin kapudan-ı deryası Kara Murad Paşa bu denizcilere değer vererek donanma işlerinde kendilerini danışman edindi; hatta Sultan IV. Mehmed ile görüşmelerini sağladı. Bu görüşmede pek çok iltifata mazhar olan Kalyonlar kapudanı Küçük Mehmed, yıllardır para ve asker harcandığı halde Venedik karşısındaki başarısızlıktan duyduğu üzüntüyü belirterek sahip oldukları mükemmel kalyonlarla savaşa hazır olduklarını söyledi. Bu görüşme sonunda IV. Mehmed, Trablus kalyonlarının ihtiyacı olan mühimmat ve halatın Tersane-i Âmire'den, yiyecek ihtiyaçlarının ise kaptanıderya tarafından karşılanmasını emretti. Bunun gereği olarak her kalyona yirmi beş kantar halat, dört tunç top ve iki bin kuruş verilecekti; ancak bu karar tersane kethüdasının tepkisine yol açtığından mühimmatın yarısını teslim etmiş ve ödenmesi gereken paranın bin kuruşluk kısmını da kendisi almıştı. Ayrıca Küçük Mehmed'in gemisine verilen dört toptan ikisi daha şenlik atışı sırasında çatladığı için durum padişaha kadar aksetmek zorunda kaldı ve Kapudan Paşa'nın ikazı ile toplar yenilendi. Bu olaylar merkezi donanmanın temsilcileri ile garp ocakları mensupları arasında bir çekememezlik ortaya çıktığını da göstermektedir.

Kapudan Paşa bir meşveret meclisi toplayarak deniz savaşlarında takip edilmesi gereken strateji ve taktik konusunda Trablusgarb kapudanları ve reisleriyle istişare etti. Küçük Mehmed, savaş mahallinde gemiler tertip edilirken "kanûn-ı kadîme"e göre önde çarhacı gemilerinin bulunmasını, sağ, sol, orta ve kanat şeklinde durmalarını, bu gemilerden birinin bile ayakta kalması durumunda kapudan baştardasının öne çıkmamasını tavsiye etti; çünkü daha önce Kapudan Cafer Paşa (1632-1634), Kesendire önünde giriştiği savaşta önce kendi baştardası ile savaşa girerek yanlış bir uygulama başlatmış ve bu yüzden bazı savaşlar kaybedilmişti. Bu teklif toplantıya katılanlar tarafından da uygun bulunduğu için padişaha sunularak onayı alındı. Küçük Mehmed ayrıca kendi filosundaki her kalyonda bulunan topçulardan ikisinin donanma kalyonlarındaki topçularla yer değiştir-

mesini ve böylece Osmanlı donanmasındaki topçuların da eğitilmesini teklif etti. Bu maksatla yedi kalyondan oluşan Trablus filosunun 14 topçusu ile Osmanlı donanmasındaki topçular yer değiştirdi.[54]

Bütün hazırlıklar ve takip edilecek stratejiler belirlendikten sonra Osmanlı donanması 21 Cemâziyelâhır 1064'te (9 Mayıs 1654) Murad Paşa komutasında Beşiktaş'tan hareket etti ve Boğazhisarları'na geldiğinde Serv Burnu önünde yine Venedik donanmasıyla karşılaştı. Bunun üzerine toplanan harp meclisinde Küçük Mehmed Kapudan'a alınması gereken nizam hakkındaki görüşü soruldu. O da Venedik kapudanesinin karşısına kendi kalyonu, patronasına patronası, riyalesine riyalesi ile karşı çıkmayı ve dört kalyona da yine kendi filosundaki dört kalyonu çıkarmayı planladı ve diğer Venedik gemilerine donanmadaki gemilerin karşı çıkmasını önerdi.[55] Buna göre önde bey gemileri ile eyalet askerlerinin bindiği İstanbul kalyonları, sağda Trablusgarb kalyonları, solda diğer kalyonlar, merkezde yeniçerilerin bindiği gemiler ve kadırgalar bulunuyordu.[56] Bu düzenlemeye rağmen Trablusgarb kalyonları savaşa karışmadan boğazdan çıktılar ve Venedik donanmasıyla yalnız savaşmak zorunda kalan Osmanlıların bu çatışmada bir kalyonu yandı. Kapudan paşa bu tavırları yüzünden Trablusgarb kalyon kapudanlarını ve özellikle Küçük Mehmed Kapudan'ı şiddetle azarladı. Osmanlı donanmasına daha sonra Tunus ve Mısır kalyonları ile on bir Cezayir kalyonu daha katıldı.[57]

Yoluna devam eden Osmanlı donanması İstendil Adası yakınlarında Venedik donanması ile yeniden karşılaştığında Trablusgarb filosu yine aynı tavrı sergiledi ve savaşa katılmadı. Kapudan-ı derya bu davranışlarının sebebini öğrenmek istediğinde ise, gemilerini kendi geçimleri için kullandıklarını ve Venedik donanmasındaki ateş gemilerinden çekindiklerini ileri sürdüler. Bunun üzerine Murad Paşa onlardan yararlanamayacağını anlayarak vilayetlerine dönmelerine izin verdi.[58]

Garp ocakları filolarının Osmanlı donanmasıyla müşterek hareket etmeme tavrı bununla sınırlı kalmadı. Mesela 1067'de (1657) Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'dan donanmaya destek maksadıyla gelen yirmi altı burtunun Venedik donanması ile karşılaşıldığında savaşmaması ve Osmanlı kamuoyunda şiddetli tenkitlerle karşılandı.[59] Bununla beraber, Osmanlı

merkez donanması içinde Garp ocaklarından gelme denizciler bulunuyordu. Mesela aynı sene Osmanlı donanmasına iki Cezayirli reisin kumandasında iki kalyon katılmıştı.[60]

Osmanlılar 1662'de kalyon düzeninden bir süre için vazgeçip yeniden kadırga nizamına geçmeleri ile kalyon kullanma stratejisine ara vermiş oldular; ancak 1682'de yeniden kalyon dönemi başlayınca garp ocakları kalyonları da tekrar Osmanlı donanmasına katılmaya başladı. Mağrib kalyonlarının zaman zaman Venedik donanmasıyla savaşmaktan kaçınmaları Osmanlılar üzerinde olumsuz etki yapmış olsa bile,[61] merkezi donanma ile garp ocaklarının ilişkisi devam etti ve pek çok garp ocağı mensubu denizci Osmanlı donanmasında görev yaptığı gibi, top ve mühimmat eksiklikleri de tersaneden karşılandı. Nitekim 1102'de (1690) üç Trablusgarb kalyonu tersanede diğer kalyonlarla birlikte kalafat edildiği[62] gibi, 1107'de (1696) Akdeniz'e çıkacak donanmaya katılmak üzere Trablusgarb'tan beş kalyonluk bir filo yeniden İstanbul'a geldi.[63] 1109'da (1697-1698) tersanedeki kurşunlu mahzenden mühimmat verilen on yedi kalyon arasında Tunuslu Ali Kapudan ile Trablusgarblı Mehmed kapudanların,[64] 1110'da (1698-1699) ise Cezayirli Hüseyin, Mustafa, Ahmed ve Süleyman kapudanlar ile Trablusgarblı Mehmed ve Bayram kapudanların[65] kalyonlarının bulunması, Mısırlıoğlu İbrahim Paşa ve Mezemorta Hüseyin Paşa gibi garp ocaklarından yetişen denizcilerin kapudan paşalık görevine getirilmeleri merkezi imparatorluk donanması bünyesinde garp ocaklarına mensup gemi reislerine verilen önemi göstermektedir.

Yeniden Kalyona Dönüş (1682)

Kadırga dönemini ön plana çıkaran ve kalyondan vazgeçilmesini öngören karar (1662) yirmi yıl devam ettikten sonra nihayet 1093'te (1682) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareti ve Bozoklu Mustafa Paşa'nın kapudan-ı deryalığı sırasında on kalyon inşası için verilen emirle değişmiş, Osmanlı denizciliğinde kalyon dönemi ikinci defa yeniden başlamış oldu. Uzunlukları sekizi 45 ve ikisi 50 zira (34 m ve 38 m) olan bu kalyonlardan dördü üç ambarlı, seksen tunç toplu, altısı ise altmış tunç toplu olacaktı.[66] Bu kalyonların inşa sorumluluğu ile beşinin kumandası Trablusgarb oca-

ğında yetişen[67] Mısırlıoğlu İbrahim Paşa'ya Rodos sancakbeyliği göreviyle, diğer beşinin kumandası ise derya beylerinden Baba Hasan Bey'e Reşid[68] sancakbeyliği göreviyle[69] verildi. Mısır'dan Rodos'a kadar olan bölgeyi Baba Hasan, Rodos'tan İstanbul'a kadar olan bölgeyi Mısırlıoğlu korumakla vazifelendirildi. Mısırlıoğlu daha sonra Kıbrıs beylerbeyliği ile miri kalyonlar baş kapudanlığına, Baba Hasan da ikinci kapudanlığa getirildi. Böylece kalyonların yeniden devreye girmesiyle birlikte kalyonlar için yeni bir düzenleme yapılmış oldu. Silahdar'ın, "Zuhûr-ı Kalyonhâ-i Mîrî" başlığı altında verdiği bu bilgilere göre, garp ocaklarında olduğu gibi tersanede de yeni bir ocak oluşturuldu ve uygulamalar için kanun hazırlandı. Buna göre kalyonlardan büyüklerine dört yüz, küçüklerine üç yüz levent yerleştirilmesi ve bütün görevlilere ödenecek maaşların belirlenmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Başmuhasebeci Mustafa Efendi defterdar tayin edilerek bu gemilerin inşası için nâzır olarak görevlendirildi.[70] Kalyonlar Ramazan 1095'te (Ağustos 1684) tamamlanmış[71] ve bu düzenlemelerden hemen sonra 1096'da (1685) donanmada bulunan on kalyon, altmış beş kadırga ve derya beyi gemileri denize çıkmaya hazır hale gelmişti.[72]

II. Viyana kuşatmasında Avusturya ordusunda mühendis olarak görev yapan ve diplomatik-askeri bir misyonla bir süre İstanbul'da da kalan Marsigli'nin[73] verdiği bilgiye göre, Osmanlı donanmasının kalyona geçişinde önemli rol oynayan Livornolu mühtedi Mehmed Ağa'nın marifetiyle yeni model kalyonlar yapıldı. 1692'de İstanbul'dayken tersanede yaptığı gezilerde kalyon inşa faaliyetlerini müşahede eden Marsigli, Mehmed Ağa'nın Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'ya olan yakınlığı sebebiyle ön plana geçtiğini ve mükemmel gemiler yaptırdığını zikretmektedir.[74] Marsigli'nin zikrettiği bu şahıs, Osmanlı kaynaklarında ismi mîrî kalyonların inşasında nâzır olarak geçen Frenk Mustafa Efendi olmalıdır.[75]

Kalyonlara yeni bir nizam verilmesinden sonra daha düzenli bir şekilde kalyon inşa edilmeye başlandığı gibi uzunluklarının da giderek arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1101-1103 (1691-1692) senelerinde tersane ve Çayağzı'nda inşa edilen kalyonlardan Kapudâne kalyonu 54 zira (41 m), diğerleri ise 50 zira (38 m) olarak planlanmıştı.[76] 1106'da (1695) Sakız'ı işgal eden Venedik'e karşı çıkarılan donanmada yirmi altı kalyon ve yirmi dört

çektiri bulunuyordu. Venedik donanmasında ise yirmi kalyon, altı mavna ve yirmi dört çektiri yer alıyordu. Bu tespitler Venedik donanmasında da henüz kürekle hareket eden gemilerin var olduğunu göstermektedir.[77] 1108'de (1696) yirmi üç kalyon Akdeniz'e,[78] 1109'da (1697) yine yirmi üç kalyon Akdeniz'e, dört kalyon Karadeniz'e sevk edildi.[79] 1109-1110'da (1698) yirmi altı kalyon Akdeniz, altı kalyon da Karadeniz donanması için hazırlandı ve daha önce inşasına başlanan büyük yeni kalyonun yapımı tamamlandı.[80] Bu sebeple, 1096-1110 (1685-1699) yılları arasında kalyon inşasına hız verilerek kalyonculuğun geliştirilmesi sayesinde deniz savaşlarında galibiyet sağlandığı halde karadaki mağlubiyetler Karlofça Antlaşması'yla sonuçlanmıştır.

17. yüzyılın sonlarında kadırga inşasının adeta durduğu ve kadırgaların yerini kalyonlara terk ettiği görülmektedir. Ancak derya beylerinin bir müddet daha kadırgalarına bindiği ve bu geleneğin bir süre daha devam ettiği bilinmektedir.[81] 1102-1113 (1691-1701) seneleri arasında tersanede 70 kalyon yanında 4 baştardanın tamir edilmiş olması gemi teknolojisindeki değişimi rakam olarak göstermesi açısından önem taşır. 1112'de (1700) tersanede yirmi dört kalyon tamir edildiği gibi üç ambarlı büyük kalyonun (kalyon-ı kebîr) eksikleri tamamlanmış ve ilk defa 62 zira (46 m) uzunluğunda büyük bir kalyonun inşasına başlanmıştı.[82] O zamana kadar yapılan kalyonlardan çok daha büyük olduğu anlaşılan bu kalyon 1113'te (1702) tamamlanarak denize indirildi.[83]

1113 (1701) tarihli Bahriye Kanunnamesi ile getirilen düzenlemelerden sonra kalyon inşasının hızla geliştiği, 1114'te (1702) üç kalyonun inşa ve yirmi beş kalyonun tamir edildiği,[84] 1115'te (1703) tersanede yirmi sekiz kalyon bulunduğu,[85] 1116'da (1704) yine üç kalyonun inşa ve yirmi sekiz kalyonun tamir[86] edildiği görülmektedir. Bu sayılar kalyon inşasının gerek sayı ve gerekse büyüklük itibariyle geliştiğini göstermektedir.

Kalyonların Bazı Teknik Özellikleri

Kalyonlar ile kadırgalar arasında gerek inşa teknikleri ve gerekse mürettebat, malzeme ve mühimmatları bakımından pek çok farklılık olduğu tespit edilse bile tam bir karşılaştırma için elimizde yeterli veri bulun-

mamaktadır. Aslında kalyon, gemi modeli olarak kadırga örnek alınarak yapılmıştı ve diğer yelkenli savaş gemilerine göre gövdesi daha uzundu.[87] Maliyetleri bakımından normal büyüklükte bir Osmanlı kalyonunun inşa masrafı yaklaşık üç-dört kadırganın masrafına eşitti.[88] Bir kadırganın maliyetinin miri hesapla 1072'de (1661-1662) 1.210.756 akçe,[89] 1096'da (1685) 972.000 akçe[90] civarında olduğu dikkate alınırsa bir kalyonun 3-4 milyon akçeye mal olacağı anlaşılmaktadır.[91]

İnşa teknikleri bakımından ise dönemin şartlarına uygun olarak kalyonlar da kadırgalar gibi keresteden yapılmakla beraber, geminin modelinden kaynaklanan farklılık sebebiyle pek çok kereste çeşidine ihtiyaç duyuluyordu ve bu durum kereste temini için devletin yeni orman kaynaklarına ulaşması mecburiyetini beraberinde getiriyordu. Kalyonların kadırgalara nispetle uzun ve yüksek olması sebebiyle çok daha fazla keresteye ihtiyaç duyulması yanında kalyonlarda bulunması gereken sütun ve seren direklerinin varlığı ve çeşitliliği bu konuda ayrı tedbirler alınmasını gerektirdi ve kalyon aksamına göre kereste çeşitleri ortaya çıktı.[92] Bir kalyonun sütun ve serenlerinin çeşitliliği geminin büyüklüğüne göre de değişiyordu. Mesela 1082'de (1672) inşa edilen bir kalyonda yirmi sütun ve seren bulunuyordu ve büyük direğin uzunluğu 37 zira (28 m), tirinkete sütunu 33 zira (25 m), cıvadora 32 zira (24 m) idi; diğer serenler 24-30 zira arasında değişiyordu[93] ki, bu ölçülerin kalyonların uzunluklarına yakın oldukları görülmektedir. Sütun ve serenlerin uzunlukları daha sonra inşa edilen kalyonların büyüklüklerine göre farklı oluyordu. Kalyon kerestesinin temin edildiği en önemli bölgeler Bolu bölgesi, Sinop ve Samsun havalisiydi. Bu bölgelerdeki yetkililere gönderilen fermanlarda kalyon kerestelerinin düzgün ve işe yarar olması, kavak kerestesinin kullanılmaması ve kalyon direklerinin mutlaka köknar çamı olması şart koşuluyor, her sene tamire muhtaç olmaları halinde masraflarının tazmin ettirileceği bildiriliyordu.[94]

Kalyonlarda kadırgalardan farklı olarak en önemli ihtiyaç malzemesi yelkendi. Bir kadırgada üçgen biçiminde cankurtaran, orta ve borda adında üç, dörtgen biçiminde tirinkete denilen bir olmak üzere toplam dört yelken kullanılıyordu. Kalyonlarda ise mayıstra, tirinkete, mancana, gabya, ba-

bafingo, cıvadora ve alborta denilen ölçüleri büyük yelkenler bulunuyordu. Yelken bezi Gelibolu, Eğriboz, Benefşe, Ege Bölgesi, Mısır ve Kıbrıs gibi yerlerden belli ağırlık ve ölçülerde temin ediliyordu. Bu bezler tersaneden verilen ölçülere uygun olarak cüllah denen dokumacılar tarafından pamuk ipliğiyle dokunuyor, sonra boyanıyor ve terziler tarafından istenilen ölçülere göre dikiliyordu.[95]

Kalyonlarda diğer önemli malzeme ise toptu. Normal büyüklükteki (45-50 zira/34-38 m) bir kalyonda 56 top bulunuyor, bu sayı kalyonların büyüklüklerine göre değişiyordu. 16. yüzyılın başlarında top sayısı üç ambarlı bir kalyonda 112, büyük kalyonda ise 130'a ulaşmıştı. Topa olan ihtiyacın çokluğu sebebiyle her zaman Tophane'nin bu ihtiyacı karşılaması mümkün olmamakta, bu yüzden eksik olan toplar tüccar gemilerinden kiralamak suretiyle karşılanmaktaydı. Kalyonlardaki toplar için çok sayıda yuvarlak da gerekiyordu ve bunun için Pravişte'de yeni bir demir madeni açılarak yuvarlak döküldü. 1109'da (1697) Pravişte'de 500.000 yuvarlak döküldüğü tespit edilmektedir.[96]

Kalyonlar büyük gemiler olduğu için taşıdıkları insan sayısı da kadırgaya oranla fazlaydı. Normal büyüklükte bir kadırgada savaşçı ve müretteбat dahil ortalama 330 kişi bulunuyordu.[97] 1101'de (1690) gemi müretteбatı normal büyüklükteki bir kalyonda 289, riyalede 393, patrona ve kapudanede 418 kişi arasında değişiyordu. Üç ambarlı bir kapudâne-i hümayûnun mevcudu ise 600 ile 1001'di.[98]

Kalyonculuğun geliştirilmesi ve Osmanlı denizciliğine düzen vermek amacıyla yapılan en önemli düzenleme 1113 (1701) tarihli Bahriye Kanunnamesi'dir.[99] Bu kanunnameye göre kalyon sayısı kırka tamamlandığı halde bile eskilerin yerine birer ikişer yenilerini yapmak için kereste hazırlanması şarttı. Ayrıca kanunnamenin çıktığı tarihte yirmi olan kalyon sayısının en kısa zamanda kırka tamamlanması gerekiyordu. Kanunnamenin diğer maddeleri arasında donanma ümeralığı için yapılacak tayinlerde silsile-i meratibin gözetilmesi ve kara paşalarının kapudanlığa getirilmemesi gibi hususlar önemli yer tutuyordu. Bunun gereği olarak da kapudanpaşalığa kapudâne-i hümayun kumandanlığından gelinmesi prensibi getirildi.

Bu dönemden itibaren bütün 18. yüzyıl boyunca Osmanlı denizciliği kalyonların gelişmesi istikametinde bir seyir takip etti ve denizlerde yeniden varlık göstermeye başladı. Kadırgalar diğer devletlerdeki örneklerine[100] paralel olarak yüzyılın ortalarından itibaren sahneden çekildi. Sadece kapudan-ı deryaların bindiği baştarda, yüzyılın sonlarında aynı zamanda bir merasim gemisi olarak mevcudiyetini koruyordu.[101] Özellikle Cezayirli Hasan Paşa ve Küçük Hüseyin Paşa'nın kapudan-ı deryalığı sırasında teknik yapılanma ve eğitim dikkate alınarak tersanede ve gemi inşa tekniklerinde düzenleme cihetine gidildi.

Notlar

1 Akdeniz gemiciliği ile Okyanus gemiciliğinin benzer ve farklı özellikleri hususunda değerlendirmeler için bkz. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul, 1989, s. 195-206. 16. yüzyılda Venedik'te gemi inşa faaliyetleri ile ilgili bkz. R. Romano, "Economic Aspects of the Construction of Warships in Venice in the Sixteenth Century", *Crises and Change in the Venetian Economy in the 16th and 17th Centuries* (ed. B. Pullan), Londra, 1968, s. 59-87.

2 Carlo M. Cipolla, *Yelken ve Top*, İstanbul, 2003, s. 44. İtalyan kaynaklarında "galeone" 15. yüzyılda Po nehrinde kullanılan yelkenli ve kürekli savaş gemileri için kullanılmıştı (*Dizionario di Marina Medievale e Moderno)*, Roma, 1937, s. 286; 16. yüzyılda ise büyük kadırga anlamına geliyordu. Nitekim bu yüzyılın ortalarında Vettor Fausto'nun inşa ettiği kalyon, aslında her sırasının iki yanında beşer kürek olan büyük bir kadırgaydı ve kayıtlarda "galeone" olarak geçiyordu (Venetian State Archives, Esposizione principi, dos. 4 bis, belge, 11-12v, 14 July 1580'den naklen E. Concina, *Navis. L'umanesimo sul Mare (1470-1740)*, Torino, 1990, s. 52-53).

3 Alberto Tenenti, *Piracy and Decline of the Venice 1580-1615*, Londra, 1967, s. 136-138.

4 Guglielmo Zanelli, *L'Arsenale di Venezia*, Venedik, 1991.

5 Cipolla, *Yelken ve Top*, s. 40-46. Nitekim Kapudan-ı derya Hasan Paşa 1035'te (1626) bir İngiliz tüccar kalyonuna Sakız'da el koymuş, daha sonra bu kalyonun serbest bırakılması için emir gelmişti Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bâbıâsafî, Divân-ı Hümâyûn, (A. DVN) 24. gömlek 89).

6 Osmanlıların Anadolu sahillerindeki denizci beyliklerin donanmalarını kullandıkları ve denizcilerinden yararlandıkları konusunda bkz. Halil İnalcık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusades", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington, 1987, s. 309-341. Denizlere açılma süreci ve etkilendikleri denizci devletler için ayrıca bkz. İdris Bostan, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Türkler*, (ed. H. C. Güzel), X, Ankara, 2002, s. 122-123.

7 Donanma gemilerine verilen top miktarlarını gösteren 893 (1488) tarihli bir listede Bali Reis ve Muhyiddin Reis barçalarına çeşitli büyüklükte seksen üç top, Musa Reis agribarına ise yirmi dokuz top verilmişti (TSMA, E. 594). Kemal Reis ile Barak Reis'in nezaretinde Sinop'ta 901'de (1496) bir barça (göke) inşa edilmişti (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 23501).

8 Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu hizmetine girmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Bostan, "Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid", *The Kapudan Pasha:His Office and his Domain* (ed. E. Zachariadou), Rethymnon, 2002, s. 241-251.

9 Kürekli gemilerle yelkenli gemiler arasındaki fark ve Barbaros'un kadırgalar ile ilgili düşünceleri için bkz. Ernle Bradford, *Barbaros Hayrettin* (çev. Zehra Ağralı), İstanbul, 1970, s. 105-114.

10 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: 17. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara, 1992, s. 94. S. Soucek, Osmanlıların kalyon kelimesini ilk defa 16. yüzyılın ilk yıllarında işittiklerini yazıyorsa da doğru değildir ("Certain Types of Ships in the Ottoman-Turkish Terminology", *Turcica*, VII, Paris, 1975, s. 244).

11 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 94.

12 İdris Bostan, "Kemal Reis", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), c. 25. Ayrıca bkz. dipnot 7. Kâtip Çelebi bu barçalara göke (köke) demektedir (*Tuhfetü'l-kibar fi Esfâri'l-bihar*, (haz. O. Ş. Gökyay), İstanbul, 1973, s. 23, 27, 29.

13 Büyük kalyonda 18 topçu bulunuyordu BOA, Bâbı defterî, Büyük Ruznâmçe (D. BRZ) defter nr. 20617, s. 8, 11).

14 17. yüzyılın başlarında Kazak saldırılarına karşı Karadeniz'e sevk edilen Osmanlı donanmaları hakkında en son araştırmalar için bkz. Victor Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", *Oriente Moderno*, XX (LXXXI), I, 2001, s. 23-95.

15 17. yüzyılda tersanedeki gemi inşa faaliyetleri için bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 97-101.

16 16. yüzyıldan itibaren Portekiz, İspanya ve İngiltere gibi Avrupalı devletlerin donanmasında görülen kalyonun gelişimi hakkında genel değerlendirmeler için bkz. G. P. B. Naish, "Ships and Shipbuilding", *A Short History of Technology*, ed. C. Singer, Oxford, 1957, III, 480-486.

17 Svat Soucek, "The Strait of Chios and the Kaptan Paşa's Navy", *The Kapudan Pasha:His Office and his Domain* (ed. E. Zachariadou), Rethymnon, 2002, s. 142.

18 Venedik 1616-1620 yılları arasında Napoli ile giriştiği savaşta da yine bu iki devletin gemilerini kiralamıştı (Jan Glete, *Warfare at Sea, 1500-1650*, London 2000, s. 109).

19 BOA, *MAD*, nr. 1572; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) D. 5906.

20 Girid Seferi ve safahatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması, 1645-1670*, İstanbul, 2004.

21 BOA, *MAD*. nr. 15432.

22 Bu donanmada büyük bir kalyon ve burtun bulunuyordu (BOA. İE-Bahriye, nr. 324). Donanma ile birlikte Girit'e asker, top ve mühimmat taşımak üzere sevk edilen tüccar gemilerinin sayısı yüz doksandı ve sahiplerine 14 Safer 1056'da (1 Nisan 1646) kumanya ile birlikte taşıma ücreti olarak 250.066 kuruş ödenmişti (BOA, Kamil Kepeci (KK), nr. 1841, s. 6-9.

23 Girit'e sevk edilen donanmalar ile ilgili bkz. Gülsoy, *Girit'in Fethi*, s. 92-126.

24 Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 185.

25 1066'da (1656) vefat eden ve Hoca lakabıyla tanınan Abdürrahim Efendi'nin biyografisi için bkz. Mehmet İpşirli, "Abdürrahim Efendi, Hoca", *DİA*, I, 289.

26 Kâtip Çelebi şeyhülislamın konu ile ilgilendiğini, ama başarılı olamadığını belirtmektedir (*Tuhfe*, s. 185).

27 İstanbul'daki Venedik Balyosu Giovanni Soranzo, bu donanmanın büyük bir ihtişamla denize açıldığını, aldığı bilgilere göre İzmir'den gelen on üç İngiliz, üç Fransız ve dört Hollanda gemisinin bu donanmaya katılacağını Venedik'e bildiriyordu (Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler* [çev. Ayşe Başçı-Sander], İstanbul, 2001, s. 136-137). Giovanni Soranzo için kısaca bkz. Maria Pia Pedani, *Elenco degli inviati diplomatici Veneziani presso i sovrani Ottomani*, Venedik, 2000, s. 35-36. Söz konusu yabancı gemilerin Osmanlı asker ve mühimmatını Girit'in Resmo limanına indirdikleri konusunda bkz. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekayi'nâme* (haz. F. Çetin Derin, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1993, s. 18.

28 Bu kalyonlara burtun da deniliyordu (BOA, *MAD*. nr. 5932, s. 33, 45). Bu başarı Venedik ve İngiliz elçilerinin mektuplarıyla da teyit edilmektedir (Goffman, *İngilizler*, s. 136). Daha sonra Osmanlı donanması Kara Foça'da demirlemişken Venedik donanması ile meydana gelen çatışmada Ve-

nedikliler üç burtunu alıp götürdüler (Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 186). Burtun hakkında bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 95-96.

29 Kalyonların çektiri ile ayakdaş olmadığı ve yedeğinde gittiği konusunda bkz. Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 186, 191.

30 Kâtib Çelebi, *Tuhfe*, s. 188-189). 24 Receb 1060 (23 Temmuz 1650) tarihli ferman ile bu kalyonlar için İzmit ve civarından kereste teminine başlanmıştı (BOA, *MAD.* nr. 2787, s. 123-126).

31 BOA, *MAD.* 2787, s. 128-130; *MAD.* 1815, s. 124.

32 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul, 1287, II, 369; Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 98-99. Kalyon yapımındaki ilk denemelerin olumsuz sonuçlanması sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanmadı. Venedik'te 1608'de inşa edilen kalyon, yüzer bir kale görünümündeydi (Tenenti, *Piracy*, s. 136-137; Cipolla, *Yelken ve Top*, s. 45). 1628'de İsveç'te yapılan Wasa adlı kalyon, daha Stockholm limanının dışına çıkamadan batmıştı (Richard Harding, "Deniz Savaşları 1453-1815", *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı (1453-1815)*, ed. J. Black, (çev. Y. Alogan), İstanbul, 2003, s. 111).

33 Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 190. Karaçelebizâde bu donanmada kırka yakın kalyon, yetmiş kadırga, altı mavna bulunduğunu belirtmektedir (Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, haz. Nevzat Kaya, Ankara, 2003, s. 60).

34 Donanma, 1 Cemâziyelâhır'da (29 Nisan) Boğaz'dan geçti (Kara Çelebi-zâde, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, s. 153).

35 Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 193-196.

36 BOA, *MAD*, nr. 20220.

37 Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 196-198; Silahdar, *Tarih*, İstanbul, 1928 , I, 12-13.

38 Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 198-199; Silahdar, *Tarih*, I, 44-46. Venedik'in Çanakkale Boğazı'nı kapama teşebbüsleri ile ilgili ayrıca bkz. Daniel Panzac,"Affrontement Maritime et Mutations Technologiques en Mer Egee:l'Empire Ottoman et la Republique de Venise (1645-1740)", *The Kapudan Pasha: His Office and his Domain* (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 127-129.

39 Kara Çelebi-zâde, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, s. 264. Silahdar bu bilgiyi tekrar etmektedir (*Tarih*, I, 46-47).

40 Kara Çelebi-zâde, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, s. 287.

41 Katip Çelebi, *Tuhfe*, s. 185; Silahdar, *Tarih*, I, 55-56.

42 Sinop kadısına gönderilen 20 Şevval 1066 (11 Ağustos 1656) tarihli hükümde dört kalyona yetecek kereste temin etmesi isteniyor ve ayrıca bir başka listede diğer kalyon inşa edilecek yerler belirtiliyordu (BOA, *MAD.* 9837, s. 105).

43 Cezayir sekiz, Tunus on ve Trablusgarb sekiz burtun ile katılmıştı (Kara Çelebi-zâde, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, s. 305; Silahdar, *Tarih*, I, 69-73).

44 26 Zilhicce 1071-28 Safer 1073 (22 Ağustos 1661-12 Ekim 1662) tarihleri arasına ait bir tersane muhasebe defteri: BOA, *MAD.* nr. 1077, s. 24.

45 Silahdar, *Tarih*, I, 221.

46 14 Şa'ban 1082 (16 Aralık 1671) tarihli Sinop ve civarından kalyonlar için direk, sütun ve seren temini hakkında hüküm: BOA. *MAD.* nr. 6572, s. 69.

47 BOA. *MAD.* nr. 15846, s. 1.

48 Silahdar, *Tarih*, I, 467, 469, 479.

49 Burada Mağrib beylerine hilat giydirilmiştir (Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 173). Garp ocakları filosunda Cezayir gemilerinin bulunmamasının sebebi, 1048'de (1638) padişahın davetiyle Venedik'e karşı yardıma çağrılan Cezayir gemilerinin Avlonya'da uğradığı saldırının tazmin ettirilmemesiydi (Aziz Samih İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul, 1936, I, 206, 208).

50 Kara Çelebi-zâde, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, s. 26; Abdi Paşa, *Vekayi'nâme*, s. 13.

51 BOA. *MAD.* 5932, s. 33.

52 Abdi Paşa, *Vekayi'nâme*, s.18. Garp ocakları donanması o sırada Moton açıklarında rastladıkları George adlı bir İngiliz gemisine Venedik'e karşı kendilerine katılmasını isteyerek önce kiralamışlar ve sonra el koymuşlardı (Goffman, *İngilizler*, s. 139).

53 Glete, *Warfare at Sea*, s. 109.

54 Naima, *Tarih*, İstanbul, 1283, V, 391-397.

55 Abdi Paşa, *Vekayi'nâme*, s. 53.

56 Naima, *Tarih*, V, 398-400. Abdi Paşa, bu sıralamada önde Trablus kalyonları, arka arkaya İstanbul kalyonları, 6 mavna, 40 çekdirme iki saf olup ortada Kapudan Paşa baştardası şeklinde olduğunu yazmaktadır (*Vekayi'nâme*, s. 53-54).

57 Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 194.

58 Ocak gemisi olan bu kalyonların her biri için 100.000 kuruş ödenmişti. Bu savaşın genel olarak ele alındığı kaynaklar için bkz. Kâtip Çelebi, *Tuhfe*, s. 193-196; Abdi Paşa, *Vekâyi'nâme*, s. 53-57; Naima, *Tarih*, V, 391-400. Ticaret amaçlı kullanılan gemilerin kaptanları genellikle savaşlara katılmaktan çekiniyorlardı. Bu durum, 17. yüzyılın ikinci yarısında Hollanda ve İngiltere arasında yaşanan savaşlarda da müşahede edilmişti (Harding, *Deniz Savaşları*, s. 113).

59 Karaçelebizâde, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, s. 305.

60 BOA. *MAD.* 4688, s. 19; BOA. *MAD*, 5662, s. 60. 1062'de (1651) de bir Trablusgarblı bulunuyordu (BOA. *MAD.* 967, 968).

61 Meselâ, Kapudan-ı derya Kalaylıkoz Ahmed Paşa, 1101'de (1689) Benefşe'yi kuşatan Venedik'e karşı Cezayir, Tunus ve Trablusgarb filolarından yardım istediği halde, çekingen davranmışlardı (Silahdar, *Tarih*, II, 485-486).

62 BOA. KK. 5652, s. 8.

63 Defterdar, *Zübde*, s. 577.

64 BOA. *MAD.* 15658.

65 BOA. KK. 5650, s.1-3; BOA. KK. 5656, s. 1-4.

66 Bu kalyonlar için lüzumlu kereste çeşitleri ve temini hakkında bilgi BOA, D. BŞM. TRE, nr. 14572, 14573'te yer almaktadır. Kalyonlara konulacak toplardan çeşitli büyüklükteki 349 top, 200 eynek, 12 Şevval 1095'te (22 Eylül 1684) (KK. 5649, s. 11), 236 top ise 23 Zilka'de 1095'te (1 Kasım 1684) (*MAD.* 4039, s. 154) tersaneye teslim edildiler.

67 Trablusgarb dayısı olan Mısırlıoğlu İbrahim, 1087'de (1676) Trablusgarb beylerbeyi oldu (Abdi Paşa, *Vekayi'nâme*, s. 399).

68 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*'ta (haz. A. Özcan, Ankara 1995, s. 177) İskenderiye olarak geçmektedir ki, sancak merkezinin yeri ile ilgili bir farklılık olsa gerektir.

69 Baba Hasan Bey, 19 Şevval 1083'te (7 Şubat 1673) Karlıili sancakbeyiydi (BOA. KK. 5596, s. 7-8). Mısırlıoğlu, 1097'de (1686) kapudan-ı derya olunca Baba Hasan da Kıbrıs beylerbeyliği ile mirî

kalyonlar baş kapudanı oldu (Silahdar, *Tarih*, II, 227), Baba Hasan'ın Şa'ban 1097'de (Temmuz 1686) Karyot Adası yakınlarında taundan vefat etmesi üzerine (Silahdar, *Tarih*, II, 254-255), bu göreve 2 Şevval 1097 (22 Ağustos 1686)'de Benefşeli Ali Kapudan 110 kise akçe ile tayin edildi (BOA. Bâbıâsafî, Divan-ı Hümayûn, (A. DVN), Dosya, nr. 184/32).

70 Silahdar, *Tarih*, I, 762-763.

71 Bu kalyonlardaki mürettebâtın mevacib ve diğer masrafları için 537 kise akçe gerekmişti. Bunun 123 kisesi Rodos ve Kıbrıs'tan, 20 kisesi İskenderiye'den ve kalanı ise Hazine'den karşılanacaktı (Defterdar, *Zübde*, s. 177-178; Râşid, *Tarih*, İstanbul 1153, I, 444-445).

72 Defterdar, *Zübde*, s. 201.

73 Aslen Bologna'lı olan ve Karlofça sonrasında sınır tespiti yapan heyette bulunan Luigi Ferdinando Marsigli'nin (1658-1730) bu görevi ile ilgili bkz. Monika Molnàr, "Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı-Habsburg Sınırı (1699-1701)", *Osmanlı I*, Ankara, 1999, s. 472-479.

74 Mehmed Ağa'nın aynı zamanda Darphane'de akçenin ayarı ile görevlendirildiğini belirten Graf Marsigli, bu geminin maketinin yapıldığını ve bilahare maketi kendisinin satın aldığını belirtmektedir (*Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti* [çev. M. Nazmi], Ankara, 1954, s. 269-270).

75 Marsigli'nin, mağşuş sikke uygulamasının müsebbibi görüldüğü için Edirne'deki isyanda öldürüldüğünü belirttiği Mehmed Ağa (*Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Vaziyeti*, s. 269-270) ile Silahdar (*Tarih*, II, 603), Defterdar Mehmed Paşa (*Zübde*, s. 411) ve ondan naklen Râşid (*Tarih*, II, 175)'in sâhib-i ayâr tayin edilen ve mankırı ihdas ettiği için halkın tepkisini çekerek 23 Muharrem 1103'te (1692) aynı bahane ile Edirne'de öldürüldüğünü naklettikleri Frenk Mustafa Ağa aynı kimsedir. Frenk Mustafa'nın müsadere edilen malları arasında Silahdar'a göre 60.000 guruş nakit, elli kıyye kadar gümüş kap, on altın saat, on murassa hançer ve kılıç bulunuyordu. Defterdar, yüz sekiz kise nakit ve iki yüz kise zimmeti ve bir miktar mücevheri çıktığını kaydeder. Marsigli ise, müsadere edilen mücevher ve paralarından başka, yağmalanan eşyası arasında bulunan Arapça ve Rumca bazı kitapları kendisinin aldığını ifade eder. Sâhib-i ayâr Mustafa'nın muhallefâtı ile ilgili kayıtlar *MAD.* 5370, s. 269-271'de yer almaktadır. Kalyon inşası vesilesiyle bu konuya temas eden D. Panzac ise, 1682'de İstanbul Tersanesi'nde ilk defa yelkenli gemi inşa eden Mehmed Ağa isimli Livornolu mühtedi bir gemi yapımcısından bahsetmekte ("The Manning of the Ottoman Navy in the Heyday of Sail (1660-1850)", *Arming the State:Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*), ed. E. J. Zürcher, Newyork-Londra, 1999, s. 44, 57 ve "*Affrontement Maritime et Mutations Technologiques*", s. 134) ise de kaynağında söz konusu bilgiler bulunmamaktadır.

76 BOA. *MAD.* nr. 3456, s. 322.

77 Defterdar, *Zübde*, s. 529

78 Bu donanma ile birlikte derya beylerinin gemileri de bulunuyordu (Defterdar, *Zübde*, s. 611).

79 (BOA. *MAD.* 2731, s. 63; *MAD.* 2321, s. 46; *MAD.* 8880, s. 4. 1109'da (1697) 17 kalyona verilen mühimmatın ayrıntılı bir listesi *MAD.* 15658'de kayıtlıdır.

80 Mezemorta Hüseyin Paşa'nın kapudanlığı sırasında yürütülen bu kalyon, kalyata, firkate, işkampoye ve diğer gemilerin inşa faaliyetleri 1 Cemaziyelâhır 1109-30 Receb 1110 (15 Aralık 1697-1 Şubat 1699) tarihleri arasında gerçekleşmiştir (BOA. Kamil Kepeci (KK), 5657, s. 1).

81 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 99-100.

82 *MAD.* 4876, s. 74-75. Aynı sene Nemçe esirlerinin bulunduğu on yedi kalyonda esir mübadelesi için sayım yapıldı (*MD.* III, s. 731; *MAD.* 4876, s. 33b).

83 130 tunç top bulunan bu büyük kalyon (*MAD.* 4875, s. 20), üç ambarlı kalyondan yedi karış daha büyüktü ve 7 Zilka'de 1113'te (5 Nisan 1702) inşası tamamlanmıştı (Defterdar, *Zübde*, s. 724).

84 *MAD.* 5897, s. 4.

85 *MAD.* 8880, s. 236.

86 *MAD.* 2637. s. 2.

87 Cipolla, *Yelken ve Top*, s. 44.

88 1066'da (1656) yapılan kalyonlar ile ilgili bu bilgiyi Karaçelebizâde vermektedir (*Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, s. 266).

89 Bu miktar tüccar hesabıyla 1.364.571 akçeydi (*MAD.* 6616, s. 204).

90 *MAD.* 18274.

91 1054(1644)'de inşa edilen ve ölçüleri sonrakilere oranla daha küçük olan bu ilk kalyonun sadece ahşap teknе olarak inşa masrafı ve çalışan ücreti olarak maliyeti 756.330 akçeydi (Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 94-95).

92 Kalyonlarda kullanılan kereste çeşitleri konusunda bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 117-120.

93 Kalyon sütun ve serenlerinin temin edildiği yerler arasında Sinop, Çayağzı ve Kitroz bulunuyordu (*MAD.* 6572, s. 69).

94 *MAD.* 2714, s. 187. Geniş bilgi için ayrıca bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 116, 119.

95 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 154-165.

96 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 175-177.

97 Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 86.

98 Kalyonların mürettebatı büyüklüklerine göre farklıydı. Geniş bilgi için bkz. Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 181-186, 240.

99 Bahriye Kanunnâmesi BOA. *Mühimme Defteri* (MD) nr. 112, s. 18-22'de, bir sureti *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)* (haz. A. Özcan), Ankara 2000, s. 167-171'de bulunmaktadır. Neşri ile ilgili bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 523-527.

100 Fransa ve İspanya, 1748'de kadırga sınıfı gemileri terk etti (Harding, *Deniz Savaşları*, s. 120).

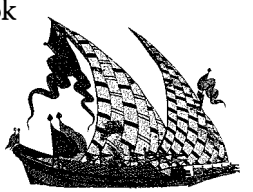
101 Belki de son inşa edilen baştarda 8 Receb 1203'te (4 Nisan 1789) denize indirilmişti (Taylesanizâde, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, yay. F. M. Emecen, İstanbul 2003, s.143, 147, 357, 375 vs. Küçük Hüseyin Paşa, 27 Şa'ban 1205'te (1 Mayıs 1791) donanma ile Karadeniz'e hareket ettiği sırada baştardaya binmişti (*III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Tarafından Tutulan Rûznâme*, yay. S. Arıkan, Ankara, 1993, s. 10-11).

OSMANLI BAHRİYESİNİN MODERNLEŞMESİNDE YABANCI UZMANLARIN ROLÜ, 1785-1819*

4.

Osmanlı donanmasının 1770'te Çeşme'de uğradığı yenilgi, bahriye tarihinde İnebahtı'dan (1571) sonra görülen ikinci önemli felaket oldu. Rusların Baltık'tan hareket eden donanmasının İngiliz ve Danimarkalı denizcilerin nezareti altında Akdeniz'e gelmesi ve Çeşme'de karşılaştığı Osmanlı donanmasını yakmak suretiyle yok etmesi, Osmanlı devlet adamları üzerinde bahriyenin modernleşmesi gerektiği konusunda uyarıcı rol oynadı.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kapudan-ı deryalığı sırasında özellikle gemi inşasında önemli gelişmeler oldu ve Çeşme'de yok olan donanmanın yeniden inşası için önce Fransız gemi mimarlarından faydalanma yoluna gidildi. Bu dönemden itibaren Fransız, İsveçli, İngiliz mimar ve mühendislerin Osmanlı bahriyesi hizmetinde ve bilhassa gemi inşasında mühim rol oynadıkları görülmektedir.

Bir taraftan gemi inşasıyla ilgili çalışmalar sürerken diğer yandan Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın gayretleriyle 1773'te Mekteb-i Riyâziye adlı bir matematik okulu, 1775'te Hendesehâne adıyla Tersane Mühendishânesi okulu ve 1784'te Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyun açıldı.[1]

Bu araştırmada daha çok gemi inşası ve tersane hizmetindeki yabancı uzmanlar hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. 18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı hizmetine giren yabancıları Fransız ve İsveçli uzmanlar olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür.

Fransız Uzmanlar Heyeti

Osmanlı bahriyesinin içinde bulunduğu kötü vaziyeti ilk tespit edenler Fransızlar oldu. 1770-1784 yılları arasında incelemelerde bulun-

* *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*'nde (Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, İstanbul, 35,1994, s. 177-192) yayınlanmıştır.

mak üzere İstanbul'a gelen M. Bonneval, hazırladığı raporda Osmanlı bahriyesine önemli yer ayırarak gerek yönetim durumu ve gerekse gemi inşa teknolojisi bakımından oldukça geri bulduğu bu teşkilat hakkında neler yapılabileceği konusunda bazı bilgiler verdi. Gemi kaptanlarının tecrübesiz ve ehliyetsiz olduğunu, donanma mevcudunun disiplinsiz ve yetersizliğini dile getiren Bonneval, inşa edilen gemilerin de bakımları iyi yapılmadığı için kısa zamanda işe yaramaz hale geldiğini anlatıyordu.

Bu raporun hazırlandığı 1784 senesinde Osmanlı devleti ile Fransa arasında teknoloji transferi konusunda işbirliği teşebbüsleri yapıldı.[2] Bu sebeple bahriye hizmetinde çalışmak için Osmanlı ülkesine gelen ilk uzmanlar eski dostluklarının verdiği imtiyaz sayesinde Fransızlar oldu. Osmanlı kapudan-ı deryası Vezir Küçük Hüseyin Paşa Fransa'dan uzman getirilmesi için ciddi teşebbüslerde bulunan ilk devlet adamıdır. Bu dönemde tersanedeki modernleşme çalışmalarının yeni tekniklerle gemi inşa edilmesi şeklinde başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu maksatla 1784 senesinde tersanede hizmet etmek üzere Fransa'dan getirtilen bir mimar ile dört yardımcısı derhal yeni tarzda kalyon inşasına başladılar.[3] Bu uzmanların sayısı birkaç sene içinde on ikiye ulaştı.[4] Böylece Fransız heyetin yeni tarzda kalyon inşa etme teşebbüsleriyle Osmanlı gemi inşa teknolojisinde yeni bir dönem açıldı. Fransız uzmanlar kullandıkları malzemeyi de kendi standartlarına göre hazırlatmak istediler. Nitekim, 1785 senesinde inşasına başlandığını tespit ettiğimiz 51 zira uzunluğundaki iki kalyonun mimarı olan Fransız, verdiği demir aksama ait malzeme numunelerinin tersanede imal edilmesinin güç ve pahalı olması sebebiyle Fransa'dan ithalini sağladı.[5] Bu tarihten yaklaşık sekiz yıl sonra Fransa'dan dört kişilik yeni bir uzman heyeti daha 1793'te İstanbul'a geldi. Bunlar arasında ünlü Fransız gemi inşa mimarı Brun da bulunuyordu. Kendilerine maaş bağlanarak giyecek eşyalar verildi[6] ve İstanbul'da bulunan diğer Fransız heyetinden bazıları Brun'un emrine verilerek yedi kişilik bir kadro oluşturmaları sağlandı.[7] Böylece, mühendis Brun ve beraberindekiler gerek İstanbul'da gerekse diğer Osmanlı tersanelerinde Fransız teknolojisine uygun gemi inşasına başladılar. Diğer taraftan da Fransa'dan yeni uzmanlar getirilmeye devam edildi. 1796'da mühendis Brun'un kardeşi Po-

lid Brun, Küçük Hüseyin Paşa'nın isteğiyle donanma işlerinde yardımcı olmak üzere İstanbul'a geldi[8] ve kendisinden derhal Brun'un inşa ettiği tarzda bir korvet inşa etmesi istendi.[9] Bu tarihten sonra tersane hizmetine giren Fransızların sayısında giderek bir artış oldu. Eylül 1796'da on iki kişi[10] olan ve Eylül 1797'de yirmi üç kişiye[11] yükselen Fransız uzmanların mevcudu Mayıs 1798'de[12] de değişmedi.

Mühendis Brun'un Osmanlı bahriyesinin gelişmesini başlatmada oynadığı rol oldukça önemlidir. İstanbul'da olduğu sürece tersanede inşa ettiği gemiler ile diğer Osmanlı tersanelerinde inşa edilen kalyon ve firkateynler hep onun verdiği ölçü ve planlara göre yapıldı.[13] Bu sebeple 1793-1799 seneleri arasında inşa edilen dokuz kalyon, sekiz firkateyn ve altı korvetin yapımında mühendis Brun'un mührü bulunuyordu.[14]

Tersanede hizmet veren mühendis Brun ve beraberindekiler o derece sıkı çalışıyorlardı ki, diğer tersanelerde çalışan Fransızların kendileri kadar fedakârlık göstermediklerinden şikâyetçi oldular. Kendileri sabahtan akşama kadar yaz-kış demeden çalıştıkları halde diğerlerinin günde birkaç saat görevlerinin başına geldiklerini ve buna karşılık daha fazla maaş aldıklarını ileri sürerek maaşlarına zam yapılmasını istediler.[15]

Osmanlı devleti hizmetindeki Fransız heyetinin 1798 yılı ortalarında çok zor bir duruma düştüğü görülmektedir. Fransa'nın Temmuz 1798'de Mısır'ı işgale teşebbüs etmesi Osmanlı devleti üzerinde son derece menfi bir tesirde bulundu ve devlet hizmetindeki Fransızların kovulması kararının alınmasına sebep oldu. Ancak Kapudan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa hemen sadrazamla görüşerek donanmanın iyi bir duruma ulaşmasında Brun ve arkadaşlarının önemli tesirleri olduğunu ve bu sebeple hiç olmazsa Brun ve bir mimarın alıkonulmasını, diğerlerinin geri gönderilmesini teklif etti. Kaptanıderyanın bu isteği kabul edildi ve uygulandı. Bununla beraber III. Selim bir hatt-ı hümayununda "müsâ'ade oluna, müstahdem olunsun, lâkin dikkat ve ihtimâm etsünler" diyerek Brun'un kontrol altında tutulmasını istedi.[16] Bu durumun Fransız uzman heyetini de olumsuz etkilemiş olması mümkündür. Heyetin büyük bir kısmının ülkesine geri dönmesine rağmen gerek İstanbul tersanesinde ve gerek diğer tersanelerde kalanların çalışmalarını sürdürdükleri anlaşıl-

maktadır. Nitekim 1213'te (1798) tersanede inşa edilen iki korvet Brun tarafından inşa edildiği gibi, 1214'te (1799) Ereğli tersanesinde inşa edilen firkateyn yine onun verdiği ölçülere göre yapılmıştı.[17] Brun ve Benuva'nın İstanbul'da kalması için Küçük Hüseyin Paşa'nın ısrar etmesinin bir sebebi de her iki mimarın Fransa hükümeti tarafından ülkelerinden çıkartılmış mağdur kimseler olmalarıydı.[18]

Brun bütün bu hizmetleri gerçekleştirdikten sonra muhtemelen 1799'un son aylarında gizlice Rusya'ya gitti ve onun yerine daha önce yanında başmarangoz olarak çalışan Benuva mühendis tayin edildi. Brun'un Rusya'ya gitmesinde Rusya'nın Akdeniz donanması kumandanı Amiral Uşakof etkili oldu. Uşakof, Osmanlı gemilerinin kendi gemilerinden daha üstün olduğunu görünce bunun sebebini öğrenmeye çalıştı. Mimar Brun'un Osmanlı gemi teknolojisindeki başarısını öğrenince onu Rusya'ya götürmeye karar verdi. O sıralarda Brun, Osmanlı yönetiminden Fransa ile olan ihtilaflar sebebiyle huzursuzdu ve kızlarını Rusya sefaretine bırakarak gizlice İstanbul'dan ayrıldı.[19]

Osmanlı devlet adamları mühendis Brun'dan çok memnun kalmış olmalı ki, onun ayrılışından sonra yardımcısı ve vekili olan Benuva'yı ellerinden kaçırmamak hususunda daha dikkatli davranmaya çalıştılar ve maaşının düzenli ödenmesine gayret ettiler.[20] Benuva'nın gemi inşa etmek maksadıyla tersanede mühendis olarak görevlendirilmesinden sonra 1214-1234 (1800-1819) yılları arasında devam eden faaliyetleri sırasında kendisiyle birlikte kalan büyük bir kadro olmamıştı. Devamlı beraberinde olanlar arasında oğlu Benuva, kalafatçı Kiryas, yelkenci Petri, tercüman Aleksandır, mimar Andriya (daha sonra Andon) bulunuyordu.[21]

Şüphesiz, bu uzmanlardan ayrı olarak Osmanlı devleti hizmetinde çalışan başka pek çok Fransız bulunuyordu. Nitekim kalyon toplarının dökümünde çalışan Kisi, Osmanlı toplarının dayanıksız olması sebebiyle kendisinin döktüğü toplarla kısa zamanda ün kazanmıştı.[22] Yine Hasköy tophanesinde,[23] mühendishanede,[24] Özi istihkâmlarında,[25] Karadeniz boğazındaki kalelerde ve Kili'de[26] çalışan mühendisler de diğer Fransız uzmanlar heyetini teşkil ediyordu.

İsveçli Uzmanlar Heyeti

İstanbul tersanesinde bir havuz inşa edilmesi fikri daha fazla yabancı uzmanın ülkeye girmesine vesile oldu. Bir havuzun inşa edilmesinin önemi Osmanlı devlet adamları tarafından destekleniyordu. Nitekim Küçük Hüseyin Paşa'nın kapudan-ı deryalığı sırasında yapılan görüşmelerde Osmanlı gemilerinin bir yıldan fazla dayanmadığı, oysa Avrupa havuzlarında bakımı yapılan gemilerin 40-45 yıl dayandığı savunuluyordu. Önceleri Fransız uzmanların ortaya attığı kuru havuz inşası projesi maliyetinin yüksek olması sebebiyle gerçekleşmedi; fakat III. Selim'in konuya verdiği önem sebebiyle havuz inşası yeniden gündeme geldi. Bu maksatla İsveç'ten havuz inşasında uzman mühendisler getirilmeye çalışıldı.[27] İstanbul'daki İsveç Konsolosluğu'nda tercüman olarak görev yapan Muratça d'Ohsson[28] iki devlet arasında uzmanların getirilmesine yardımcı oldu. Aralık 1794'te d'Ohsson, İsveç'in mühendis ve uzman gemi inşacılarını İstanbul'da göndermeye karar verdiğini bildirdi.[29] Mühendis Rhode ve beraberindeki on kişiden oluşan heyet 7 Haziran 1795'te İstanbul'a geldi. Aralarında iki de tercüman bulunan bu uzmanlar grubunun isimleri başta Rhode olmak üzere Klintberg, Kihlberg, Schantz, Minthen, Weidenhielm, Hörling, Malmen, Carlstrand, Hallen, Liljogren, Löngren ve Elmström'dü. Bu heyette gemi inşa mühendisleri ve donanma subayları bulunuyordu.[30] İlk iş olarak tersanede arazi keşfi yaparak havuz inşası için uygun yer aramaya koyuldular.[31] Diğer bir İsveçli uzman grubu da Rodos'ta üç ambarlı bir kalyon inşası için çalışmaya başladı.

Havuzun inşası konusunda Fransız ve İsveçli uzmanların görüşleri farklıydı. İsveçli uzmanlar karada, Fransız uzmanlar denizde havuz yapılmasını teklif ediyorlardı. Bunun üzerine onlardan kendi görüşlerini ispat edecek mahiyette geniş raporlar hazırlamaları ve düşüncelerini Osmanlı uzmanları huzurunda açıklamaları istendi. Yapılan görüşmelerde İsveçli mühendis heyetinin teklifleri uygun görüldü.[32] Altı aylık bir deneme çalışmasından sonra 1797 Şubatında başlayan havuz inşası 1800 Mayısında tamamlandı. Bu sürede İsveç'ten yeni uzmanlar geldi; ayrıca Rode'ye yardımcı olmak üzere mühendis Lakos yine İsveç'ten getirildi.[33] Rode tersanede havuz inşası için müsaade aldıktan sonra kendisine yardımcı olmak üzere İs-

veç'ten bir yardımcı istedi. Bu girişimi Osmanlı devlet adamları tarafından ona olan güveni sarsılmasına sebep oldu ise de bunun hastalanma gibi özel bir durum karşısında işlerin aksamaması maksadına matuf olduğunun anlaşılması üzerine bu girişime mani olunmadı.[34] Bununla beraber Kapudan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Fransa'dan havuz mühendisi getirmeye teşebbüs ettiği görülmektedir. Küçük Hüseyin Paşa, Tolun tersanesindeki kuru havuzu inşa eden Grognard'ın getirilmesini istediği halde, onun yardımcısı olan oğlu Tussen Dumen geldi. Fransız gemi inşa mimarı Brun, Tussen'in Tolun'daki havuzda babasıyla beraber çalıştığını ve yetişmiş bir uzman olduğunu söylemesi üzerine ona da maaş bağlanması emredildi.[35] Havuz inşasının tamamen İsveçlilere bırakılması üzerine Fransız Tussen Dumen de aslında havuz mühendisi olmasına rağmen İstanbul'dan uzaklaştırılarak Rodos limanının derinleştirilmesinde çalıştırılmak üzere Mart 1797'de Rodos'a gönderildi.[36] Ancak bir süre sonra orada bir işe yaramadığı ve İstanbul'a aldırılmasının daha uygun olacağı haberi geldi.[37]

Tersanede büyük havuz inşası meselesi Fransız ve İsveçli uzmanlar arasında rekabet konusu oldu; hatta projeyi İsveçlilerin kazanmasıyla iki grup arasındaki soğukluk daha da arttı.[38] Fransızlar eskiye dayanan dostlukları sayesinde sağladıkları avantajla Osmanlı devleti hizmetine girmişler ve gemi inşasında çalışmışlardı. İsveçli uzmanlar ise havuz inşası projesi yanında gemi inşasıyla da uğraştılar ve Osmanlı bahriyesini modernleştirmeye gayret ettiler.

Havuz inşasında görevli olan İsveçli uzmanlardan bir kısmı havuzun tamamlanmasından sonra İsveç'e dönmek istediklerinden 1800 senesinde kendilerine iki biner kuruş harcırah verilerek ülkelerine dönmelerine izin verildi. Bundan sonraki dönemde mühendis Rode'nin maiyetinde sadece bir tercümanın kaldığı ve diğerlerinin de İsveç'e döndüğü anlaşılmaktadır. Kendisine yardımcı olarak getirtmiş olduğu Lakos'un görevine de 1804'te son verildi. Mühendis Rode ise 1806'da hâlâ Osmanlı devletindeki hizmetindeydi ve bu görevini 1811'de ölümüne kadar sürdürdü.[39]

Osmanlı bahriyesi hizmetindeki diğer yabancı uzmanlar arasında Cenevizli demirci Yakomi ile Venedikli marangoz Yozop uzun yıllar gerek tersanede ve gerekse Rodos'ta inşa edilen kalyonlarda çalışmışlardı.[40]

Bahriyeyi geliştirmek amacıyla İngiltere teknolojisinden de yararlanılmak istendiği 1205'te (1791) satın alınan iki İngiliz firkateyninden anlaşılmaktadır.[41] İngilizlerin gemi mühendisliğinden de istifade etmek için teşebbüste bulunularak 1210'da (1795) getirilen Daniel adlı mühendis ise birkaç ay çalıştıktan sonra işe yaramadığı düşüncesiyle geri gönderildi.[42]

Fransız ve İsveçlilerin özellikle gemi inşasında ve tersanenin geliştirilmesinde gösterdikleri gayretler önemli sonuçlar alınmasını sağladı. Ayrıca kara ve deniz mühendishanelerinde yetişen Osmanlı mimar ve mühendisler teknolojideki bu yeni tarzı süratle benimseyerek aynı tekniklerle gemi inşa etmeye devam ettiler. Nitekim, 1793-1797 yılları arasında Osmanlı mimarlarından Ahmed Hoca, İsmail Kalfa, Molla Mustafa, Nevsim Kalfa, Nikola Kalfa ve Limitri Kalfa gibi bazıları yabancı uzmanların nezaretinde gemi inşa ettiler.[43]

Ekler

Belge I

Sahh

Telhîs mûcebince Başmuhâsebe'ye kayd ve sûreti verilmek buyuruldu. 17 Rebî'ülâhır 1199.

Arz-ı bendeleridir ki,

Bundan akdem Françe Devleti tarafından tevârüd edüp Tersâne-i Âmire'de istihdâm olunan kalyon kalfaları ve birer nefer marangoz ve burgucu amelelerinin şehriyeleri tertîb ve mâh be-mâh i'tâ olunu gelüp ancak mersûmûnun vürûdlarından on beş gün sonra bir nefer direkçi ustası dahi vârid ve cümle ile ma'an müstahdem olup henüz mâhiyesi tertîb ve ta'yîn olunmadığı ihbâr ve inhâ olunmağla direkçi-i mersûma dahi burgucunun şehriyesi mikdâr aylık ta'yîn ve tertîb olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlîleri mûcebince derkenâra havâle olundukda ber-vech-i muharrer Françe Devleti tarafından gelüp Tersâne-i Âmire ve Hasköy Kârhânesinde ba'zı hıdemât-ı mühimmede istihdâm olunan kalyon kalfaları ve sür'at top ustası şehriyelerinden ma'dâ iki nefer burgucu ve marangoz ustalarının dahi beherine altmışar guruşdan şehriye ta'yîn ve sene-i sâbıka gurre-i Şevvâlinden i'tibâr ile mâh be-mâh Tersâne-i Âmire Emîni tarafından verilüp aylık hesâbına mahsûb olmak üzere sûret verilmiş olduğu Başmuhâsebeden derkenâr olunmuşdur. Ma'lûm-ı devletleri buyruldukda sâdır olan fermân-ı âlîleri ve derkenârı mûcebince direkçi ustası mersûma dahi işbu sene-i mübâreke Rebî'ülâhıresinden i'tibâr ile şehriye altmış guruş emîn-i mûmâileyh tarafından verilmek üzere Başmuhâsebeye kayd ve sûreti i'tâ olunmak bâbında fermân devletlü, sa'âdetlü Sultânım hazretlerinindir. Sûret dâde.

Fî 21 Rebî'ülâhır 1199.

(Cevdet-Bahriye, nr. 10778)

Belge II

Fî 25 Rebî'ülevvel 1209

İzzetlü Tersâne-i Âmire Emîni,

Bu def'a hidmet-i Devlet-i Aliyyede istihdâm olunmak üzere İsveç cânibinden tevârüd eden çend nefer ofiçiyal ve ma'iyyetlerine terfîh olunan bâ'zı ofiçiyal ta'bîr olunur avene ve tebe'aları İsveç Devleti'nde donanma baş kapudanı olan Şampon? nâm amiralin müntehabları ve içlerinden ba'zıları kendü terbiyet-kerdeleri idüği, İsveç başvekîli tarafından Âsitâne-i Sa'âdet'de mukîm İsveç elçisi dâ'îlerine tevârüd eden evrâkda muharrer olup amiral-i mûmâileyh fünûn-ı hendesiye ve mimâriyede sâhib-i yed-i tûlâ ve umûr-ı donanmaya müteferri' kâffe-i ahvâle bi-dakâyıkhâ vâkıf ve âşinâ olmak üzre cemi' Avrupa'da kesb-i etemm-i şöhret ve bâhusûs fenn-i inşâ-yı süfüne bir sûret-i cedîde ihtirâ'ına muvaffak olmağla nihâyet ilim ve kemâline İngilterelü dahi ser-fürû-ı perde-i teslîmiyyet olduklarını ve Devlet-i Aliyye-i ebed-kıyâmın mesâlih-i mülkiyesi İsveç Devleti'nin vücûhla mültezimi olmağla amiral-i mûmâileyhe intihâb etdirilüp irsâl olunan mârrü'z-zikr ofiçiyal ve aveneleri her biri vâkıf olduğu fennini bil-

diği vech üzre icrâya me'zûn ve murahhas olacak olur ise ahd-i karîbde donanma-yı hümâyûn bir vefk-i dil-hâh müceddeden kesb-i kuvvet ve i'tibâr edeceği zâhir olmağla mersûmûn i'timâdnâme ile istihdâm buyurulmak lâzımeden idüğini ihtâr ve iş'âra elçi-i mûmâileyh dâ'îleri başvekîl-i mûmâileyhden me'mûr olduğunu ve mersûmûndan Minten ve Sanic ve Vindenhalem nâm üç nefer kimesneler ... ofiçiyali olup i'mâl ve tanzîm-i süfüne mahsûs olmalarıyla tez elden hidmetlerine müdâvemet eylemlerîçün donanma-yı hümâyûna irsâlleri iktizâ eylediğinden başka vezîr-i mükerrem Kapudan Paşa Hazretlerinin dahi matlûbı idüği donanma-yı hümâyûnun bi'l-yümni ve'l-ikbâl azîmeti gûnâ cânib-i müşârınileyhden ifâde olunmuş mevâdden idüğini ve mersûmûnun ber-minvâl-i muharrer donanma-yı hümâyûna irsâlleri istisvâb buyurulur ise Malmen ve Feribri? nâm iki nefer ki biri donanma topçusu ve diğeri gemi donatıcı üstâdları olmağla bunların dahi tefrîkan tesbîlleri lâzım geleceğini ve Rode nâm havz mi'mârıyla Kilgern nâm sefîne mi'mârı her biri ma'iyyetinde olan ikişer nefer tebe'alarıyla Âsitâne-i Sa'âdet'e terfîk olunmak iktizâ eylediğine nazaren hıdemât-ı me'mûrelerini icrâya medâr-ı sühûlet olmak üzere Tersâne-i Âmire kurbunda bir mahall-i münâsibde iskânları emrine himmet buyurulmasını İsveç baş tercümânı Muratça kulları şifâhen takrîr eder.

(Hatt-ı Hümâyûn, nr. 56923)

Belge III

İzzetlü Defterdâr Efendi

Mûcebince iktizâ-yı nizâmına mübâderet eyleyesin deyü buyuruldu. 17 Rebî'ülevvel sene [1]214.

Tersâne-i Âmire'de müstahdem Françelü Beyzâde mühendis Brun nezd-i çâkerâneme gelüp cânib-i Devlet-i Aliyye'den gördüğü ikrâm ve inâyetden egerçi müteşekkir olup ancak yine Tersâne-i Âmire'de müstahdem Françelü üstâdları her akşam evlerine gitmezden evvel kendüye gelüp sayf u şitâ bir saat münfek olmayarak küllü yevm sabahdan ahşama dek hidmetde bulunduklarından ve sâir mahallerde müstahdem Françelüler bir günde birkaç saat ancak hidmetde bulunup gördükleri iş meydanda yoğiken müstevfâ mâhiye ile mükerrem olarak kayd-ı zarûretden vâreste olduklarından ve bunların mâhiye-i mu'ayyeneleri me'kûlât ve meşrûbâtlarına kifâyet eylemeyüp mübtelâ-yı müzâyaka olduklanndan bahs ile istirhâm eylediklerini savb-ı çâkerâneme inhâ etmekle hidemât-ı sâirede bulunan Françelüler bulundukları hidmete geç gelüp ahşama birkaç saat kalarak dağıldıkları âşikâr ve bunlar hergün sabahdan ahşama dek amele-i sâire ile Tersâne-i Âmire'de hidmet-i lâzımelerinde bulunarak iş gördükleri ve sâir mahallerde işleyenlere nazaren hidmetleri kesîr ve ma'âşları kalîl olduğu zâhir ve bedîdâr ve birkaç seneden berü Tersâne-i Âmire'de inşâ olunan sefâyin mühendis-i merkūm Beyzâde Brun ma'rifetiyle inşâ olunduğundan gayrı taşra mahallerde yapılan mecmû' kalyon ve firkateynlerin resimleri ve endâzeleri mersûm ma'rifetiyle yapıldığından mecmû' sefâyin-i hümâyûnun hendese ve inşâsı maddelerine nezâret ve dikkatle leyl u nehâr müstahdem olarak mesbûku'l-hademe olup bu def'a dahi yine mersûm ma'rifetiyle müceddeden kurulan altmış üç arşun kalyon dahi bi-avnihî te'âlâ bu sene-i mübâreke Ramazanına dek tekmîl ve deryâya tenzîl olunmak levâzımı istihzâr olunup her biri vücûhla şâyân-ı ikrâm u inâyet olduklarına binâen emr-i ma'âşda kayd-ı zarûretden tahlîs ve şevkle hidmet eylemeğe tergīb u tahrîs için sâlifü'z-zikr müstahdem Françe-

lülerin esâmîlerini ve mâhiye-i kadîmelerini mübeyyin ve istihkaklarına göre mâhiyelerine zamm iktizâ edenlere birer mikdâr meblağ zammiyle terkîm olunan defteri işbu takrîr-i çâkerâneme mevzû'an takdîm-i hâkpâ-yı sâmîleri kılınmışdır. Manzûr-ı âlîleri buyuruldukda defter-i mezkûr Başmuhâsebe'ye kayd ve ber-mûceb-i defter mâhiyeleri i'tâ buyurulmak muvâfık-ı irâde-i sâmîleri ise emr u fermân devletlü inâyetlü Sultânım hazretlerinindir.

(Cevdet-Bahriye, nr. 2294)

Belge IV

Kapudan Paşa kullarının kāimesidir.

Mersûm mi'mâr Benuva'nın mâhiyesi müşârünileyh bendelerinin tahrîri vechile tanzîm ve senedi cânib-i müşârünileyhe tesyîr ile mi'mâr-ı mersûm dahi müşârünileyhin matlûbu üzre tarafına irsâl ve Brun Beyzâde misillü bir tarafa gitmeğe temâyül etmemek üzre gözedilmesi iktizâ edenlere tenbîh ve re'âyâ maddesi dahi Reis Efendi kulları ma'rifetiyle iktizâsına göre Rusya elçisine ifâde ve tefhîm olunacağı karîn-i ilm-i âlem-şumûl-i hidîvâneleri buyuruldukda emr u fermân men-lehü'l-emr efendimiz hazretlerinindir.

Devletlü, sa'âdetlü, re'fetlü, âtıfetlü, kerîmü'ş-şiyem Sultânım hazretleri

Taşra mahallerde kurulacak sefâyin maddesine dâir bundan mukaddemce takdîm-i pîşgâh-ı sâmîleri kılınan arîzamızın hulâsası sa'âdetlü Tersâne-i Âmire Emîni Efendi bendelerine havâle ve sefâyin-i mezkûrenin endâze ve resimleri Brun Beyzâde ma'rifetiyle tanzîm ve tersîm olunmak fermân buyurulmakdan nâşâ efendi-i mûmâileyh bendeleri sudûr eden irâde-i aliyyeyi kendüye ifâde ve tefhîm içün Beyzâde-i mersûmu alup yanına getürmesini mersûmun tercümanına tenbîh eyledikde mersûm Brun'un bir kıt'a Rusyalu firkateynine eşyâsını tahmîl ve kendüsi dahi süvâr olup Büyükdere'den kalkup azîmet eylediğini tercümânı mersûm ihbâr etmekle mühendis-i mersûmun Rusya'ya azîmetinden bahisle sefâyin-i mezkûrenin resimleri ve endâzeleri el-yevm Tersâne-i Âmire'de müstahdem olan mi'mâr Benuva ma'rifetiyle tersîm ve tanzîm olunmak husûsunu Efendi-i mûmâileyh bendeleri bir kıt'a kāimesiyle sû-yı senâveriden istîzân eder. Bundan mukaddem Rusyalu'nun amiral Ochakov ma'iyyetiyle Akdeniz'de olan sefînelerinden Bahr-i Siyah'a avdet eden çend kıt'a teknelerden bir kıt'ası Boğaz'dan mürûrunda bundan birkaç sene mukaddem Akdeniz'de geşt u güzâr eylediğim kırlangıçda istihdâm olunan İpsara re'âyâsından çend nefer mahâretlü reisler sefîne-i merkūmede olduklarından mersûmlar savb-ı senâverîye gelüp donanmalara dâir ba'zı keyfiyet ve kendülerinin Rusya teknesinde bulunmalarına bâis-i hâlet mersûmlardan suâl olundukda Kapudâne Bey ile amiral Ochakov bi'l-ittifâk Akdeniz'de geşt ü güzârları esnâsında Kapudâne Bey ma'iyyetinde olan sefâyin-i hümâyûn orsa ve pupa seyr u hareketlerinde Rusya sefînelerine tefavvuk edüp süfün-i hümâyûnun bir volta ile tayy-ı menâzil eylediği mahalle Rusya tekneleri birkaç volta ile vâsıl olduklarından Amiral-i mersûm Osmanlı teknelerinin resm ve hünerini gāyet tahsîn ve bu gemiler mühendis Brun Beyzâde'nin endâzesiyle yapıldığını tashîh edüp bu hengâmda mühendis-i mersûm cânib-i Devlet-i Aliyye'den gālibâ müstaskil olduğundan mersûmun Rusya Devletine gitmesiçün Amiral-i mersûmun kağıdı olmak gerekdir deyü hufyeten takrîr ve kendüleri yedlerine Rusyalu tarafından patente verildiğini ve sefîne-i merkūmda ofiçiyallık ve kapudanlık hidmetinde olduklarını ihbâr etmişler idi. Rusya tek-

neleri Bahr-i Siyah'dan Akdeniz'e ve Akdeniz'den Bahr-i Siyah'a gelüp gitdikçe adalara uğrayup re'âyâ-yı saltanat-ı seniyyeden beğendikleri işe yarayan rüesâ ve mellâhları teknelerine almakdan hâlî değillerdir. Bâ-husûs mühendis-i mersûm Brun altı-yedi seneden berü Devlet-i Aliyye'nin mâhiyelü Tersâne hademesinden olup kendüye izin verilmek misillü hâlet tekevvün etmemişken mersûm kızlarını Rusya elçisi himâyetinde olarak bırağup kendüsü Rusyalu tarafından celb olunmak Devlet-i Aliyye ile Rusya Devleti beyninde hulûs ve safvet üzre derkâr olan revâbıt-ı musâvât ve muvâlâta mugāyir ve karargîr olan ittifâk ve ittihâd mu'âhedesine münâfî olmağla muhlisleri zikr olunan Moskov teknesinde bulduğum Devlet-i Aliyye re'âyâsından ber-muktezâ-yı şurût-ı mu'âhede egerçi tevkīf eder idim. Lâkin ber-muktezâ-yı vakt u hâl ve kāle müeddî bir keyfiyet olacağından zarûrî hazm ve ihtiyâta ri'âyet olunmağla husûs-ı merkūm iktizâsına göre Deraliyye'de mukūm Rusya Devleti elçisine resmen taraf-ı sâmîlerinden ifâde ve tebyîn ve el-hâletü hâzihî Tersâne-i Âmire'de müstahdem mi'mâr Benuva kalfa ma'rifetlü ve mütefennin ve mesbûku'l-hademe bir sâdık kulları olduğundan inşâlarına, irâde-i aliyye müte'allık olan sefâyinin endâzeleri ve resimleri mersûm Benuva ma'rifetiyle tanzîm ve tersîm etdirilmek tasvîb olunup ba'zı vesâyâ-yı lâzıme lisânen ifâde ve tefhîm olunmak içün mi'mâr-ı mersûmun savb-ı senâverîye gönderilmesi mûmâileyh Tersâne Emîni Efendi bendelerine tahrîr olunmağla ancak mersûm Benuva Brun Beyzâde'nin dest-i yemîni mesâbesinde olup mersûm yanında olmadıkça bir işe yaramayacağı hasebiyle mersûm Benuva'yı dahi bir takrîb Rusya'ya celb eylemek dâ'iyesinde olacakları iclâ-yı bedîhiyyâtdandır. Mersûm Benuva dahi elden çıkarılmak lâzım gelür ise Tersâne-i Âmire'de istihdâma şâyân mi'mâr olmayup behe-mahal mersûmun gözedilmesi ve refâh-ı hâlini istihsâl lâzımeden olmağla mersûmun mu'ayyen olan mâhiyesi müstevfâ olmadığından mâhiyesinin zammı hıdemât-ı celîle-i pâdişâhî reviyyetinde teşvîk ve tergībini mûcib olacağı muhtâc-ı beyân olmamağla mersûmun mu'ayyen olan mâhiyesinin kaydı terkīn ve Brun Beyzâde'nin mâhiyesi bi-aynihâ mersûma ta'yîn ve iktizâ eden senedi tanzîm etdirilüp mersûm Benuva'nın yedine i'tâ ve tatyîbü'l-hâtır olunmak içün sened-i mezkûrun savb-ı senâverîye irsâli husûsuna himmet-i celîle-i müşîrâneleri masrûf ve mebzûl buyurulmak ümniyesiyle arîza-i hulûs-nümâ terkīm ve firistâde pîşgâh-ı lâzımü'l-kerîmîleri kılındı. İnşâallâhu te'âlâ ledâ sa'dü'l-vusûl ol-bâbda fermân devletlü sa'âdetlü Sultânım hazretlerinindir. Fî 16 Zilhicce sene 1214.

Hüseyin

Metn-i kāimemizde tahrîr olunduğu üzere mersûm Benuva'yı beş-on günlük işini iktizâ edenlere ta'rîf tavsiye eyledikden sonra ta'yîn olunan Kemiksiz Mustafa Çavuş'a teslîmen serî'an tarafımıza irsâle himmet buyurmaları me'mûldur. Ancak bu tahrîrâtımız karadan tatar ile irsâl ve gerek Mustafa Çavuş ve gerek Eğriboz'a gidecek mühimmâta ta'yîn olunan Zeybek? Hasan Çavuş denizden gönderilmekle keyfiyyet ma'lûm-ı sa'âdetleri buyuruldukda çavuşân-ı merkūmân vâsıl oluncaya dek mersûm Benuva'yı ihzâr ve mühimmât-ı merkūmeyi dahi izhâr eylemesiçün liman reisi Ahmed Kapudan'a tenbîh edüp merkūm Mustafa Çavuş vusûlünde hemen eğlendirmeyüp Benuva'yı teslîm ve irsâle himmet buyurmaları me'mûldür.

Hüseyin

(Hatt-ı Hümâyûn, nr. 4503)

NOTLAR

1 Stanford Shaw, "Selim III and the Ottoman Navya, I, *Turcica*, Paris, 1969, s. 216. Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyun hakkında ayrıca bk. Çağatay Uluçay-Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul, 1958, s. 20-24.

2 Bonneval bu raporunda Osmanlı donanmasındaki gemi mevcudunu gösteren bir liste de vermiştir (E. Ziya Karal, "Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar", 14-15, *Belleten*, s. 176, 178-181).

3 İki kalyon kalfası, bir marangoz bir burgucu ve bir direkçiye aylık 60'ar guruş verilmesi 17 Rebî'ülâhır 1199 (27 Şubat 1785) tarihli buyuruldu ile kararlaştırılmıştır (Başbakanlık Osmanlı arşivi (BOA), Cevdet-Bahriye, nr, 10778).

4 1202 (1788) senesinde tersanede görevli on iki kişiye ödenen aylık ücret 745 guruş idi (BOA, Cevdet-Hariciye, nr. 3182; Cevdet-Bahriye nr. 9159, 1759).

5 *BOA, Cevdet-Bahriye, nr. 11052, 2820, 4210.*

6 Evâsıt-ı Şevval 1207/22-31 Mayıs 1793'de Mühendis Brun'a aylık 500, maiyetindeki marangoz, burgucu ve kalafatçıya 100'er guruş olmak üzere toplam 800 guruş ödenmeye ve Brun'a ev kirası olarak 58 guruş verilmeye başlanmıştı (Cevdet-Bahriye, nr. 11864). Ayrıca 29 Şevval 1207/9 Haziran 1793 tarihli buyuruldu ile mimar Brun ve beraberindeki üç uzmana verilen elbiseler için 380 guruş ödenmesi uygun görüldü (BOA, Ali Emiri, AE, Selim III, nr. 4761) .

7 Muharrem 1208/ Ağustos 1793'de maaş ödendiğini tespit ettiğimiz bu uzmanlardan mühendis Brun'a 500 guruş, dört kişilik marangoz, kalafatçı ve burculara 100'er, marangoz küçük Benuva ile bir tercümana 50'şer guruş olmak üzere toplam 1000 guruş verilmişti (Cevdet-Bahriye, nr. 5885).

8 Başdefterdarın takriri üzerine ona da 500 guruş maaş ödenmesi konusunda 12 Safer 1211/17 Ağustos 1796 tarihli buyuruldu: Cevdet-Bahriye, nr. 1164.

9 28 Safer 1211/2 Eylül 1796 tarihli buyuruldu: Cevdet-Bahriye, nr. 10691. Kapudan-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa muhtemelen bu ikinci Brun'u denemek istiyordu. Gemi inşasına lüzumlu kerestenin temini için başta İzmit olmak üzere çeşitli yerlere hükümler gönderildi.

10 Bu kadroda Brun'dan başka başmarangoz Benuva, marangoz, burgucu, kalafatçı, başmarangozun oğlu, iki tercüman bulunuyordu ve son olarak bunlara kalafatçı, başreis ve yelkenci katılmıştı. Ancak başmarangozun oğlunun Müslüman olması ve tersanede çalışmaması sebebiyle 50 guruş hesaptan düşüldü. Bunlara ödenek aylık 2035 guruş maaşla ilgili olarak 25 Rebî'ülevvel 1211 (28 Eylül 1796) tarihli buyuruldu: Cevdet-Bahriye, nr. 2372. Şubat 1797'de mevcut 13 kişi ve ücret 2638 guruş idi (Cevdet-Bahriye, nr. 1074).

11 Bunlara Rebiyülahır 1212 (Eylül 1797) maaşı olarak 3908 guruş ödendi (Cevdet-Bahriye, nr. 8012).

12 15 Zilhicce 1212 (31 Mayıs 1797) tarihli buyuruldu ile ücretlerinin ödenmesi emredildi (Cevdet-Bahriye, nr. 563).

13 Kapudan-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'nın Rebî'ülevvel 1212 (Eylül 1797) tarihli takriri: Cevdet-Bahriye, nr. 2294.

14 Gemilerin nerede ve hangi senede inşa olduğu konusunda bkz. Enver Ziya Karal, "Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", I/3, *Türk Tarih Vesikaları*, s. 206-209.

15 3 Rebî'ülâhır 1212'de (25 Eylül 1797) isteklerine uygun olarak maaşlarına zam yapıldı (Cevdet-Bahriye, nr. 2294).

16 BOA, Hatt-ı Hümayun (HH), nr. 15824. Bu vesikanın arkasına sonradan yazılan 1211 tarihinin doğru olması mümkün değildir, çünkü başka vesikalarda Brun'un Zilhicce 1212'ye (Mayıs 1798) kadar maaşını düzenli aldığı görülmektedir (Cevdet-Bahriye, nr. 10563). Bu sebeple vesikanın tarihinin 1213 yılının ilk aylarına ait olması daha doğrudur.

17 Karal, *Osmanlı Bahriyesi*, s. 207-208.

18 Kapudan-ı deryâ Küçük Hüseyin Paşa'nın 14 Rebî'ülevvel 1214 (16 Ağustos 1799) tarihli şukkası: HH. 6512-B.

19 Kapudan-ı deryâ Küçük Hüseyin Paşa'nın 16 Cemâziyelevvel 1214 (16 Ekim 1799) tarihli kaimesi: HH. nr. 4503.

20 Benuva'nın maaşının vaktinde ödenmesi için gereken dikkatin gösterilmesi isteniyordu (Cevdet-Bahriye, nr. 12281).

21 Benuva'nın maaşı 900, oğlunun 150, kalafatçının 130, yelkencinin 140, tercümanın 100 ve mimarın 150 guruş idi. Maaş ödenmesi ile ilgili mühendis Benuva'nın istidaları ile ödeme buyurulduları konusunda pek çok belge bulunmaktadır (Cevdet- Bahriye, nr. 1116, 2394, 1087, 7939, 6674, 7370, 9173, 1925, 1055, 2430, 3682, 1305, 4267, 1052, 9899, 8120, 4787, 7498, 3841, 4411; AE-Selim III, nr. 1390, 5704).

22 Kisi'ye 125 guruş aylık veriliyordu (AE-Selim III, nr. 89; Cevdet-Bahriye, nr. 2808, 8714).

23 Cevdet-Bahriye, nr. 7214.

24 Cevdet-Hariciye, nr. 7398.

25 1787'de Özi'de faaliyette bulunan Lafitte-Clave hakkında bk. Frederic Hitzel, "Dense de la Place Turque d'Oczakow par un officier du Genie Français (1787)", *2 inci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 1-3 Haziran 1988*, Samsun, 1990, s. 639-655.

26 Kale inşası ve istihkam uzmanı olan Kauffer'e verilen önem büyüktü (HH, nr. 10374, 10369-A, 12198 ; Cevdet-Hariciye, nr. 1315).

27 İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri I, Tersanede Büyük Havuz İnşası, 1794-1800", *150. Yılında Tanzimat*, İstanbul, 1992, s. 69-90.

28 D'Ohsson'un Osmanlı devleti hizmetindeki faaliyetleri konusunda geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *Tarih Dergisi*, 34, İstanbul, 1984, s. 247-314.

29 Osmanlı devleti hizmetinde bulunan İsveçli uzmanlar konusunda. İsveç dilinde değerli bir araştırına bulunmaktadır. T. J. Arne, "Svenskt-Turkist va penbrödraskap", Kapital 8, *Svenskarna I Osterlandet*, Stockholm 1952, s. 92-103. Bu makaleden yararlanmamı sağlayan Danimarkalı meslektaşım Dan Andersen'a teşekkürü bir borç bilirim.

30 Cevdet Bahriye; nr. 1204; HH. nr. 56923

31 HH, nr. 4587

32 Yapılan müzakereler ve alınan kararlar konusunda geniş bilgi için bkz. Bostan, *agm*, s. 72-73.

33 Bostan, *agm*, s. 73-76. 1211-1218 seneleri arasında havuz hizmetinde mühendis vekili olarak 150 guruş maaş alan Lakos'un (Cevdet- Bahriye, nr. 2190, 10824, 906, 5801, 1520, 4451; AE-Selim III, nr. 5264) Ramazan 1218'den (Aralık 1803) itibaren yetersiz ve tersanede çalışmasının lüzumsuz

olduğu mühendis Rode'nin de desteklenmesi ile kabul edilmiş ve inşa işine son verilmiştir (Cevdet- Bahriye, nr. 1417, 5264).

34 Bostan, *agm*, s. 74.

35 Bu konuda sâdır olan Hatt-ı Hümayun'da "Çünkü böyledir bu mi'mârın dahî elden çıkması câiz değildir. Mâhiye tâ'yîn olunup İsveçlü' ye refîk olup bilece yapsunlar" denilmektedir (HH, nr. 10258).

36 24 Ramazan 1211 (23 Mart 1797) tarihli buyuruldu ile Tussen'in Rodos'a gönderilmesi uygun görüldü (Cevdet -Bahriye, nr. 886, 7716) Rodos limanının derinleştirilmesi ile ilgili 10 Rebî'ülevvel 1212 (2 Eylül 1797) tarihli Rodos mutasarrıfı Murâtpzade Hasan Kapudan'a gönderilen hüküm: Cevdet-Bahriye, nr. 12232.

37 Nisan 1798 tarihli Kapudan Paşa'nın takriri: Cevdet-Bahriye, nr. 12624.

38 İki devlet tebaası arasındaki soğukluğun Osmanlı devlet adamları tarafından da tespit edildiği, iki grup arasındaki ihtilafı arttıracak işler yapılmaması konusundaki ikazlarından anlaşılmaktadır (Cevdet-Hariciye, nr. 4411).

39 Arne, *agm*, s. 103.

40 26 Zilka'de 1210 (2 Haziran 1796) tarihli buyuruldu ile her ikisine 802'şer guruş maaş verilmesi uygun görülmüş (Cevdet-Bahriye, nr.1124, 1638), Muharrem 1216'dan (Mayıs 1805) itibaren Yakomi'nin aylığına 20 guruş zam yapılarak 100 guruş olmuş (Cevdet-Bahriye, nr. 2478, 8098, 1534).

41 BOA; Bâb-ı Defteri, Başmuhasebe, Tersane Emini (D.BŞM.TRE.), nr. 15209, 15211.

42 Mühendis Daniel'e aylık 400 guruş maaş ödenmişti (Cevdet- Bahriye, nr. 8082).

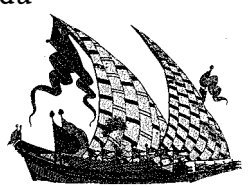
43 Karal, *Osmanlı Bahriyesi*, s. 206-209. Yabancı uzmanlar ve onların yetiştirdiği Türk mimarlarla ilgili olarak ayrıca bkz. Ali İhsan Gençer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul, 1985, s. 49-50.

TERSANEDE BÜYÜK HAVUZ İNŞASI, 1794-1800*

5.

Osmanlı donanmasının 1770'te Çeşme'de uğradığı yenilgi, Bahriye tarihinin ikinci önemli felaketidir. Rus donanmasının Akdeniz'e gelmesi ve Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakmak suretiyle yok etmesi[1] Osmanlı devlet adamları üzerinde bahriyenin modernleşmesi gerektiği konusunda uyarıcı rol oynadı.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Osmanlı kapudan-ı deryalığına getirilmesi[2] ile özellikle gemi inşasında önemli gelişmeler oldu. Çeşme faciasında yok olan donanmanın yeniden inşasında Fransız, İsveçli, İngiliz mimar ve mühendisler mühim rol oynadılar.[3] Bütün bu gayretler sonunda, yeniden kurulmaya çalışılan Osmanlı donanmasının mevcudu 1784'te, yani Çeşme yenilgisinden on dört sene sonra 22 kalyon ve 15 firkateyne ulaştı.[4]

Bu dönemde bir taraftan gemi inşası ile ilgili çalışmalar sürerken diğer yandan Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın[5] gayretleriyle Tersanede eğitim ve öğretime önem verildi ve mühendishane açıldı.[6]

Osmanlı donanmasında asıl önemli gelişme, Sultan III. Selim ve kapudan-ı deryası Küçük Hüseyin Paşa zamanında gerçekleşti. Nizam-ı Cedid hareketi içinde tersane ve deniz işlerine[7] özel bir önem veren III. Selim, süt kardeşi Küçük Hüseyin Haşa'yı kapudan-ı deryalığa[8] getirerek bahriyenin yeni bir düzene kavuşturulmasını ve gerekli ıslahatın yapılmasını sağlamaya çalıştı.[9] Osmanlı kara ve deniz ordusunu modernleştirebilmek ve bir nizam altına almak maksadıyla yapılan teşebbüsler ve alınan kararlar bu konulara dair çıkartılan kanunnamelerde de görülmektedir.[10]

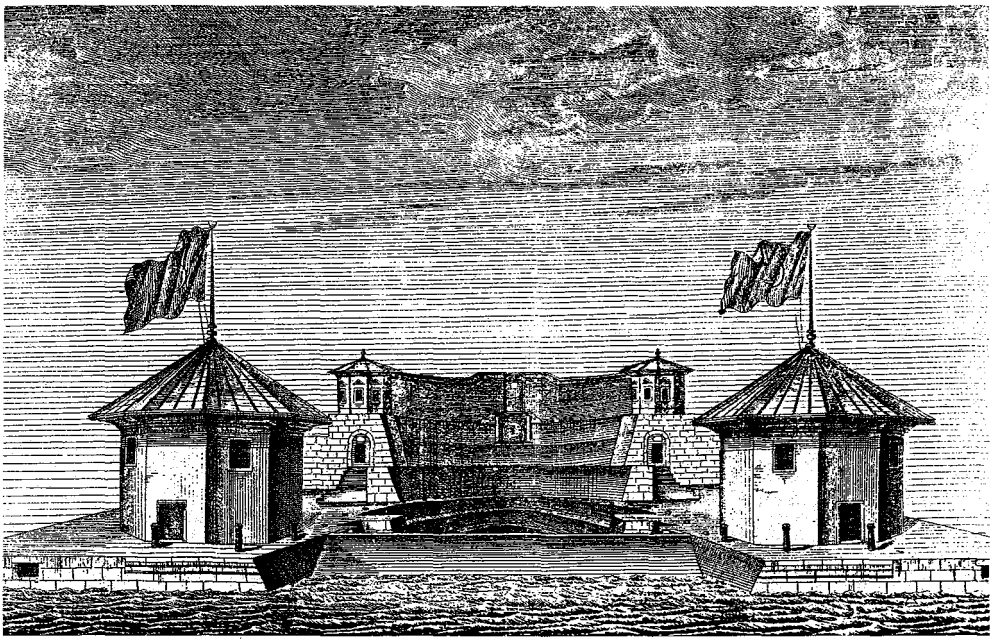
Batılı mimar ve mühendisler tarafından Batı tekniğine uygun inşa edilen yeni gemiler ve tersanenin gemi inşa edilen gözlerinde yapılan bazı

* Bu makale, *150. Yılında Tanzimat*, (ed. H. D. Yıldız), Ankara 1992, s. 69-100'de yayınlanmıştır.

yenilikler, Osmanlı bahriyesinde önemli bir mesafe alındığını gösterecek mahiyettedir. Osmanlı gemi teknolojisinde başlatılan modernleşme hareketi tersanenin bünyesindeki değişiklikleri de beraberinde getirdi. Tersane-i Amire'de gemiler önceleri, çeşm veya göz denilen yerlerde ve karada inşa edilmekteydi. Bu ise inşası biten geminin suya indirilmesi ve tamiri gerekenlerin kızaklara çekilmesi gibi güç bir işi gerektiriyordu.[11] Ayrıca kalyonlar inşa edildiklerinde suya indirilirken kıç kısımları ağır geldiğinden büyük bir hızla suya oturuyor ve çökmek suretiyle önemli zarara uğruyordu. 18. yüzyılın sonlarında tersane hizmetine giren Fransız asıllı gemi mühendisi Brun, buna bir çare olmak üzere kalyonların sadece top lombarlarına kadar karada inşa edilmesini ve suya indirildikten sonra üst kısımlarının tamamlanmasını tavsiye etti. Bizzat Brun'un uyguladığı bu usul, gemilerin suya indirilmesi esnasındaki çökmesini büyük ölçüde engelledi.[12] Ayrıca bu tarihlerde Avrupa tersanelerinde gemilerin tamir ve kalafat edilmeleri için havuzlar inşa edilmeye başlamıştı. Bu havuzlarda yapılan tamirlerle gemiler çok daha uzun süre dayanabilmekteydi. Çok geçmeden bu fikrin Osmanlı devlet adamları tarafından da benimsendiği görülmektedir.

Tersanede Büyük Havuz İnşası Projesi

İstanbul Tersanesi'nde bir havuz inşa edilmesi fikri, muhtemelen Osmanlı bahriyesinin ıslahı için Fransa'dan getirtilen mimar ve mühendisler tarafından ortaya atılmıştır. Bu maksatla, sadrazam Damad Melek Mehmed Paşa'nın sadareti (1792-1794) ve Küçük Hüseyin Paşa'nın kapudan-ı deryalığı (1792-1803) esnasında ilk defa bazı görüşmeler yapılmış, Avrupa'da havuzlarda muhafaza ve kalafat edilen gemilerin yaklaşık 40-45 yıl dayandığı, halbuki Osmanlı gemilerinin 15 yıldan fazla dayanmadığı anlaşılmış ve tersanede bir havuz inşa edilmesi kararlaştırılmıştı.[13] Ancak Fransa elçisinin böyle bir havuzun yapılabilmesi için öne sürdüğü bin-bin beş yüz kese akçelik masraf ve inşaatın üç yılda bitebileceği kanaati üzerine Osmanlı maliyesinin durumu göz önüne alınarak bu projeden vazgeçilmişti. III. Selim'in tersane işlerine verdiği önem, bu konunun tekrar gündeme getirilmesine vesile oldu.[14] Bu maksatla ayrıca İsveç'ten havuz inşasında uzman olan mühendisler getirtildi.[15] İsveçli mühendisler derhal ter-

Resim 13. Mahmud Râîf'in eserinde büyük havuz maketinin resmi.

sanede incelemeler yapmaya başladılar. Kapudan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın 19 Muharrem 1210 (5 Ağustos 1795) tarihli takririnde belirttiğine göre, bu mühendisler tersanede havuz inşasına uygun yer bulmak amacıyla araştırmalarda bulunuyorlardı.[16] Hatta İsveçli havuz mühendisi Rode, ilk çalışmalarında kullanmak üzere ihtiyacı olan iki destgâh ve bir çarh yaparak hazırlıklarına başladı.[17]

Tersanede bir havuz inşasının kesinlik kazanması üzerine inşaatın bütün safhalarına nezaret etmek, mühimmatı temin ve çalışacakların maaşlarını tanzim etmek için bir bina emini tayin edilmesi gerekti. Bunun için Küçük Evkaf Muhasebecisi Cânib Mehmed Salih Efendi 750 guruş maaşla bu göreve getirildi ve kendisine başmuhasebe payesi verildi.[18] Havuz masrafları için de irad-ı cedid hazinesinden bin kese akçe tahsis edildi ve gerektiğinde başdefterdarın emriyle ödeme yapılması kararlaştırıldı.[19]

Havuz inşasının önemi sebebiyle, İsveçli mühendis Rode'nin[20] bunu tek başına başaramayacağı veyahut havuz inşası sırasında hastalanabileceği düşünülerek Kapudan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından Fransa'da Toulon tersanesindeki havuzu inşa eden Grognard'ın getirilmesine de teşebbüs edildi.[21] Ancak onun yerine müsteşarının oğlunun gelmesi üzerine bunun da göreve alınması ve mühendis Rode ile birlikte çalışması uygun görüldü.[22]

İsveç ve Fransa'dan getirilen havuz inşası uzmanı mühendislerin bu konudaki görüşleri öğrenilmek istendi; çünkü uzmanların inşa teknikleri birbirinden farklıydı. İsveçli uzmanlar karada, Fransız uzmanlar denizde havuz yapılmasını teklif ediyorlardı. Bunun üzerine onlardan kendi görüşlerini ispat edecek mahiyette geniş raporlar hazırlamaları istendi. Mühendislerin Ekim 1796'da kendi dillerinde raporlarını takdim etmeleri üzerine Babıâli, bu risaleleri, tercümesini hazırlaması için divan tercümanına verdi.[23] İsveçli mühendisler ne şekilde bir havuz inşa edeceklerini göstermek üzere ahşaptan bir maket de yaptılar[24] ve havuzun planını çizdiler.[25]

Havuz inşasına başlamadan önce inşaat için verilen tekliflerin isabetli olup olmadığını tartışmak üzere bir toplantı yapıldı. Kapudan Paşa'nın huzurunda Tersane Emini Mehmed Raşid Efendi, sabık Tersane Emini Osman Efendi, Mimar Ağa, inşaat işlerinde mütehassıs usta ve kalfalar davet edildi. Önce Fransız ve İsveçli mühendislerin Babıâli'ye sundukları risalelerin tercümeleri okundu ve mühendisler kendi görüşlerini ifade etmek üzere açıklamalarda bulundular, ayrıca kendilerine sorulan soruları cevapladılar. İsveçli mühendislerin görüşü, kazılacak yerden çıkacak suyu boşaltmak mümkün olursa havuzu karada sandıksız yapmaktı. Bu takdirde bina sağlam olacak ve daha az masrafla gerçekleşecekti. Fransız mühendislerin görüşü ise havuzu denizde, sandık içinde yapmaktı; ancak bu takdirde de inşaat pahalıya mal olacaktı, çünkü havuzun uzunluğunun 100, genişliğinin 50 ve derinliğinin 14 zira olması planlanıyordu. Temeli su içinde olacak binanın dayanıklılığı konusunda ise Osmanlı bina uzmanları şüpheliydiler. Bu sebeple Fransızlardan önce, İsveçli mühendislerin eni-boyu 24'er zira, derinliği ise 14 zira olacak bir havuz için tecrübe çalışmalarına başlamaları kararlaştırıldı. Hafriyat sırasında toprağın altından

su çıkacak olursa İsveçli mühendisin kendi inşa ettiği tulumbalarla bunu nasıl boşaltacağını göstermesi, şayet taş çıkacak olursa Fransız mühendisin bunu kendi tarifine uygun su içinde lağım edip barutla atması istendi. Böylece her iki mühendisin kendi projelerine uygun denenmeleri mümkün olacaktı. Bu deneme çalışmaları sırasında su tahliyesi için gerekecek tulumba ile çarhların İsveçli uzmanlar tarafından hazırlanması ve hafriyatta bir zira yer için 40 akçe lağımcı ücreti ayrılması esasa bağlandı.[26]

Havuz Deneme Çalışmaları ve İnşaata Başlanması

Havuz deneme inşaatı için hafriyat yapılacak yer mimari zira ile eni-boyu 24'er, derinliği 14 zira olmak üzere toplam 8064 zira^3'lık bir sahayı kaplıyordu. Bu sebeple toprağı kazma işinde çalışacak lağımcı amelesinin hangi şartlarda temin edilebileceği söz konusu oldu. Havuz Bina Emini Mehmed Salih Efendi, mevsimin kış olması sebebiyle kısa günlerde yevmiye ile amele çalıştırmanın fazla ücret ödemeyi gerektireceğini, hafriyat, zira^3 hesabıyla sipariş edilirse daha kârlı olunacağını düşünüyordu. Bina emininin teklifiyle bu konuda mimar ağanın da görüşü alındı. Mimar ağa incelemeleri sonunda üç arşın derinliğe kadar lağımcı amelesinin toprağı kürekle dışarıya atmasının mümkün olduğunu, ancak daha derine inildiğinde çarh kurulup, işten anlayanların çalıştırılması gerektiğini belirtti. Ayrıca hafriyat için beş bin, çarh ve tulumba masrafları için de beş bin olmak üzere on bin guruşluk bir masraf çıkardı.[27] Bunun üzerine Sadrazam İzzet Mehmed Paşa, tespit edilen bu giderlerin irad-ı cedid hazinesindeki havuz inşasına tahsis edilen paradan ödenmesini 13 Cemâziyelâhır 1211 (14 Aralık 1796) tarihli buyruldusuyla emretti.[28]

Hafriyat çalışmalarının başlamasından bir buçuk ay kadar sonra İsveçli mühendis Rode, yapılan kazıda yeterli derinliğe inildiğini, etraftan gelen suları tulumbayla boşaltmaya muvaffak olduğunu ve çalışmaların incelenmesini istedi. Bunun üzerine mimar ağa, kalfalar, her iki tersane emini ve bina emini birlikte giderek durumu mahallinde tetkik ettiler. Sonunda herkes İsveçli mühendis Rode'nin bu havuzu kendi projesine uygun yapabileceğine kanaat getirdi. Ayrıca bu tarzda yapılacak havuzun devlete daha ucuza mal olacağı görülerek inşaatın Rode'nin gözetimi al-

tında yapılması görüşü ağırlık kazandı. Bu ilk çalışma deneme mahiyetinde olduğundan, havuz için asıl hafriyatın deniz kenarında yapılması, sahile kazıklar çakılıp koğuş tahtalarıyla denizin kapatılması ve deniz suyunun içeri geçmesinin önlenmesinden sonra havuz için açılacak kuyunun altına temel atılması kararlaştırıldı. Havuz deneme çalışmalarının başarıyla sonuçlandığı Kapudan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından sadrazama arz edilince 4 Şa'ban 1211'de (2 Şubat 1797) havuzun Rode tarafından yapılması uygun görüldü.[29] Rode'nin başlattığı havuz deneme çalışmaları 1 Muharrem-5 Şa'ban 1211 (7 Temmuz 1796-3 Şubat 1797) tarihleri arasında altı ay kadar devam etmişti. Bu süre zarfında çarh ve tulumbaların yapımı, tersanede havuz inşası için söz konusu sahanın kazılması, yeni bir kapı, parmaklık ve kaldırım yaptırılması, İncili Köşk önündeki denizde taş kırdırılması gibi işler gerçekleştirildi ve yapılan masraflar toplam 5448,5 guruş ve 15 parayı buldu.[30]

Rode, havuzun inşasına başlamadan önce İsveç'ten bir-iki mühendis daha getirtmek istedi; ancak bu durum Osmanlı devlet adamlarının kendisi hakkında şüphelenmelerine ve derhal İsveç elçisinin bilgisine müracaat etmelerine sebep oldu. Yapılan görüşmelerde Rode'nin havuz inşasında uzman bir mühendis olduğu, yardımcı istemesinin ise böyle büyük bir projenin gerçekleştirilmesi sırasında müzakere edebilecek birisine olan ihtiyaçtan ve bir hastalık halinde inşaatın yarım kalması endişesinden kaynaklandığı anlaşıldı.[31] Nihayet havuzun tersanedeki zahire ambarları bitişiğinde yapılmasına ittifakla karar verildi.[32] Böylece 6 Şa'ban 1211 (4 Şubat 1797) Cumartesi günü havuz inşasına başlandı.[33]

Büyük Havuz İnşasında Çalışan Yabancılar ve Diğer Sanatkârlar

Osmanlı bahriyesinin ıslahı için alınan kararlar arasında dışarıdan getirtilecek uzmanlar önemli bir yer tutuyordu. Bu maksatla İsveç'ten getirtilen mühendis ve ofiçiyaller gemi inşası ve havuz yapımı konusunda pek çok hizmette bulundular. Dışardan uzman getirtilmesi, 18. yüzyılın sonlarına doğru Fransa ile İsveç arasında rekabet konusu oldu. Fransızlar eskiye dayanan dostlukları sayesinde sağladıkları avantajla daha önce Osmanlı devleti hizmetine girmiş ve gemi inşasında çalışmaya başlamışlar-

dı. İsveç devleti de kendi uzmanlarını getirterek gemi inşası ve diğer konularda kendilerine pay almaya çalıştı.[34] Bu maksatla İsveç'ten, başta havuz mühendisi Rode olmak üzere tamamı on bir kişiden oluşan bir heyet 1795 senesinde İstanbul'a geldi. Bu mühendis ve ofiçiyallerin ikametinin sağlanması ve maaşlarının ödenmesi Osmanlı devletinin sorumluluğu altındaydı. Nitekim, İsveç devleti tercümanı Muratca[35] ile yapılan görüşmelerde heyetin geliş tarihi olan 19 Zilka'de 1209'dan (7 Haziran 1795) itibaren kendilerine maaş verilmesi ve diledikleri yerden ev kiralamaları uygun görüldü.[36]

On bir kişilik heyete iki de tercüman verilmişti. Bunlardan havuz mühendisi Rode'ye 400 guruş, derya ofiçiyali üç kişiye 350'şer guruş, gemi inşası ikinci mimarına 310 guruş, gemi donatıcısı ve topçusuna 200'er guruş, makaracı, doğramacı, ahenger ve taşçıya 160'ar guruş ve iki tercümana 100'er guruş olmak üzere 13 kişiye toplam 3000 guruş aylık maaş tahsis edildi.[37] Bu heyetle gelenlerden bazısı Rodos'ta yapılacak bir kalyonun inşasında,[38] diğerleri ise büyük havuzda görevlendirildiler.

Havuz inşasında görevli olanlardan cerr-i eskal ve duvar kalfası iki kişi ile ressam, havuzun tamamlanmasından sonra İsveç'e dönmek istediklerinden 1215 (1800) senesinde kendilerine 2000'er guruş harcırah verilerek ülkelerine gitmelerine izin verildi.[39] Bundan sonraki dönemde mühendis Rode'nin maiyetinde sadece bir tercümanın kaldığı ve diğerlerinin İsveç'e döndüğü anlaşılmaktadır.[40]

Rode, kendisine yardımcı olmak üzere Lakos adlı bir mühendisi daha getirtmişti. Ocak 1797'de mühendis vekili olarak kendisine 150 guruş maaş ödenen[41] Lakos'un bu görevi Ekim 1803'e kadar devam etti.[42] Bu tarihten sonra tersane emini, liman reisi ve kapudan paşa ile Rode arasındaki bir görüşme sonucunda Lakos'a ihtiyaç olmadığı anlaşıldı ve 10 Zilka'de 1218'de (21 Şubat 1804) Osmanlı devletindeki hizmeti sona erdi.[43] Büyük havuzun inşasını başarıyla sonuçlandıran Rode ise, Rebî'ülevvel 1221'de (Haziran 1806) hâlâ hizmetini sürdürmekteydi.[44]

Tersanedeki havuz inşasında çeşitli hizmetlerde çalışan Osmanlı tebaasından olan sanatkârlar arasında ise marangoz, neccar, erre-keş, demirci, taşçı, makaracı, duvarcı, kalafatçı, tavşan, sıvacı, boyacı, rençper, ha-

mal, küfeci, lağımcı, dolapçı, harbende, çöpçü, marinar, sönbeki ve bekçi bulunuyordu.[45]

Büyük Havuz İnşasında Kullanılan Malzemeler

Büyük havuz inşasında kullanılan malzemeler diğer inşaatlarda olduğu gibi esas itibariyle kereste, taş, kireç ve demirdi. Bu malzemeleri temin etmek ise pek kolay bir mesele değildi. Özellikle İstanbul'da tamir edilen binaların ve yeni inşaatların çok fazla olması bu malzemelere olan ihtiyacın da artmasına yol açıyordu. Nitekim, henüz büyük havuz inşaatının başlamadığı günlerde Kapudan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa Sultan III. Selim'e takdim ettiği takririnde bu hususa temas ederek "havâic-i asliye-i binâdan" olan taş, kireç ve demirin bir an önce tedarik edilmesini tavsiye ediyordu.[46] Bu maksatla derhal kereste teminine teşebbüs edildi. Kereste temin edilen yerler arasında bulunan Kidros ve Cide'den çam,[47] Misivri ve Ahyolu'dan meşe,[48] İzmit'ten gürgen[49] getirtiliyordu.

Kidros ve Cide taraflarında temin edilen kereste büyük çam kerestesi olduğundan taşınması için İstanbul'dan özel gemi kiralanması gerekiyor ve tersaneye getirildiğinde miri kirpas kârhanesinin bahçesine istif ediliyordu.[50] Misivri, Ahyolu ve Sergen dağlarından kestirilen kereste ise önce İğneada iskelesine getiriliyor ve oradan gemilerle taşınıp eski tersane sahasına yerleştiriliyordu.[51] Tersane-i Amire'nin eskiden beri ocaklık kereste temin ettiği bir yer olan İzmit'ten sağlanan kereste ise mahzen-i çuba taşınıyordu.[52] Kerestenin kestirilmesi ve taşınmasıyla ilgili bütün masraflar irad-ı cedid hazinesinde havuz masrafları için ayrılan paradan ödeniyordu.

Havuz inşası için önemli bir diğer malzeme olan taş, Boğaziçi'nde İstinye'deki taş ocaklarından sağlanmaktaydı.[53] 1213 (1798) senesinde büyük havuz inşasında kullanılmak üzere 14 bin zira yontulmuş taş gerekmişti.[54] Bu taşların taş ocaklarından kestirilmesi ise duvarcı esnafının sorumluluğundaydı.[55] Ancak taşların madenden çıkartılması için lağım atılması lüzumlu olduğundan ve bu iş için de barut gerektiğinden Cebehane-i Âmire'deki siyah baruttan alınması cihetine gidilmekteydi.[56] Boğaziçi'nde taş ocaklarından kestirilen siyah, moloz ve tomruk taşları Balta Limanı ve

civarından mavnalarla taşınıyordu.[57] İnşaatta kullanılacak kireç ise ekseriyetle Pendik taraflarından temin ediliyordu.[58]

Havuz inşasında kullanıldığını tespit ettiğimiz önemli bir malzeme de boçlana adı verilen topraktı. Daha çok İtalya'dan temin edilen boçlana toprağına olan ihtiyaç 30.000 kantar olarak tahmin edilmekteydi. Sicilyateyn elçisi ile yapılan mukavelede bir kantarı 77 para olan boçlana için 57.750 guruş ödeme yapılması kararlaştırıldı.[59]

Büyük Havuz İnşasının Tamamlanması

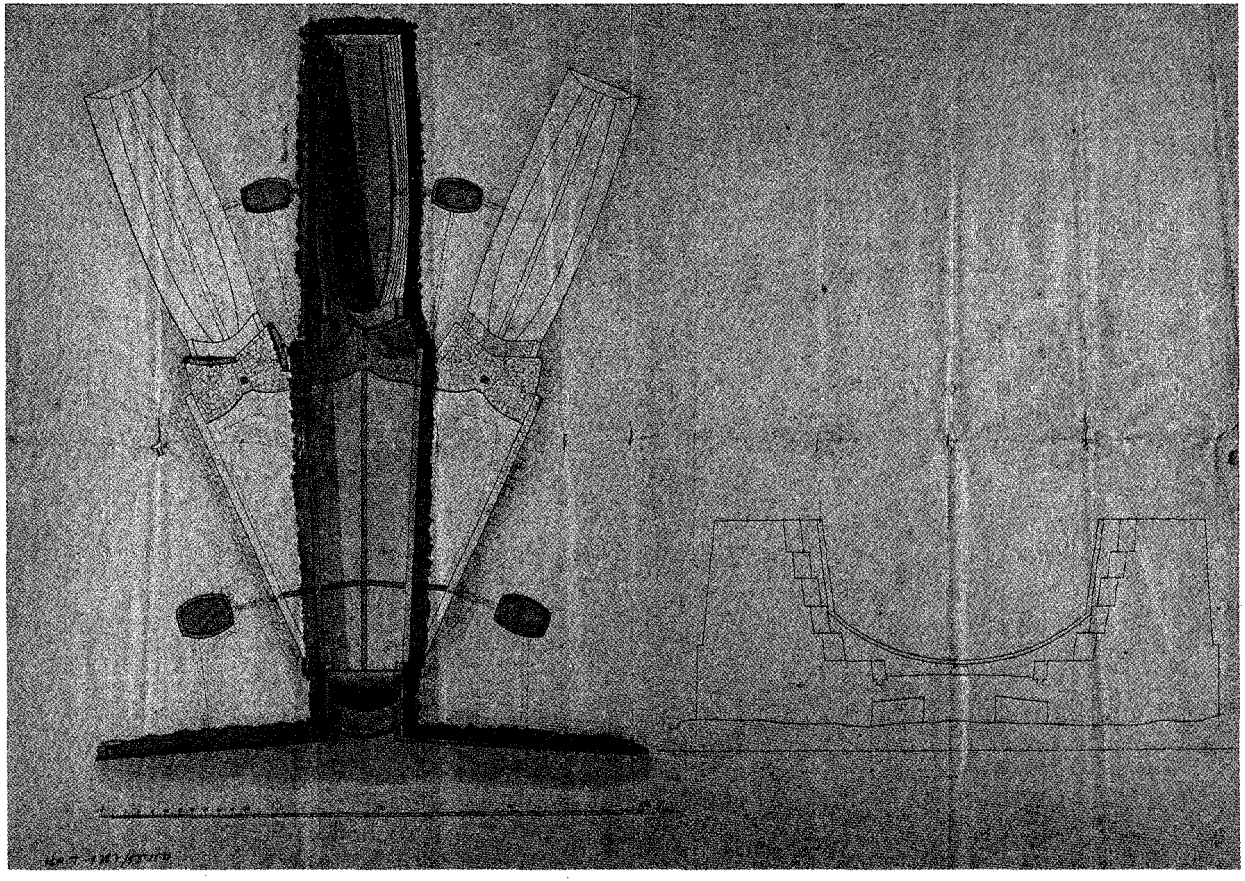
Havuz inşasına başlanmasından sonra denizden su gelmesini önlemek için deniz kısmı kapatılmıştı; ancak çalışmalar devam ederken yan taraflardan ve kısmen de deniz tarafından kazılan bölgeye su dolmaya başladı. Mühendis Rode, yaptığı araştırmalar sonunda suyun, havuzun kara tarafındaki ambar eminlerine ait binaların altındaki toprağın çamurluk ve gevşek olmasından ileri geldiğini tespit etti. Bu suyun havuza akmasını önlemek için bu binaların yıkılması ve zeminin toprakla doldurulması gerekiyordu. 6 Cemâziyelâhır 1212 (26 Kasım 1797) tarihli buyrulduda binaların yıkılması ve ambar eminine başka bir yerde bina yapılması emredildi.[60] Ayrıca, tersanede inşa olunan büyük havuzun iki yanına ahşaptan iki kuyu yapılması planlanıyordu. Bunlardan birinin yapımı kolaylıkla tamamlandığı halde, diğerinin yakınında zahire ambarlarının duvarı olması sebebiyle temel kazılması sırasında bir çökme meydana gelmemesine dikkat edildi.[61]

Başlangıçta havuz inşası için irad-ı cedid hazinesinden ödenmek üzere 1000 kese akçe verilebileceği hesaplanmıştı; ancak yapılan masrafların bu miktarı geçmesi üzerine gereken harcamaların yapılabilmesi için Muharrem 1213'te (Temmuz 1798) bizzat III. Selim'in emri gerekti[62] ve Zilhicce 1214'te (Mayıs 1800) inşaat tamamlandığında[63] giderlerin miktarı 1487 kese akçe ve 484.5 guruşa ulaştı. Bundan başka havuz inşasının bitmesinden sonra yapılacak bazı ilaveler için lüzumlu paranın ise Hazine-i Âmire'den karşılanması kararlaştırıldı.[64] Nitekim, asıl inşaatın tamamlanmasından sonra havuzun etrafına duvar çekilmesi ve mahzenler yapılması gerekli görüldü. Bu yeni ilaveler için masraf olarak tespit edilen 64.982.5 guruşun ise Darphane'den verilmesi istendi.[65] Böylece bütün ha-

vuz için 808.967 guruş, yani 1617 kese akçe ve 467 guruş masraf yapılmış oldu.[66] Havuzun inşasına başlandığı tarihte yaklaşık 3000 kese akçe gideceği tahmin edilmişse de, Bina Emini Mehmed Salih Efendi ve diğer görevlilerin tasarruflu çalışmaları sayesinde inşaat çok daha ucuza tamamlandı.[67] Büyük havuza daha sonraki tarihlerde de bazı ilave ve tamirler yapıldığı tespit edilmektedir.[68]

Büyük havuzun Mayıs 1800'de tamamlandığı, inşaat sırasında emeği geçenlerin ne şekilde taltif edileceklerine dair tespit edilen bir belgeden anlaşılmaktadır. 12 Zilhicce 1214 (11 Mayıs 1800) tarihli bu belgede havuzun tamamlandığına temas edilerek verilen mükâfat ve hediyelerden bahsedilmiştir. Buna göre, İsveçli mühendis ve diğer çalışanlara çeşitli hediye ve hilatler verilmiş ve ayrıca bazılarına mühendis Rode'nin tavsiyesiyle hizmetlerine mukabil yeni görevler tevdi edilmişti. Mesela, havuz inşası sırasında günlük gelir-giderleri kaydeden kâtip Mısrîzade Mehmed Emin Efendi'ye başmuhasebe kaleminde bir kâtiplik, lağımcı Lütfullah'a haseki tekaütlüğü, duvarcı Trandafil kalfaya cizye muafiyeti, Manol kalfaya ayak mimarlığı, demircibaşı Sergis'e çarh edevatı imali hizmeti, marangoz Petro kalfaya ayak mimarlığı, burgucu Mikail'e havuz burgucubaşılığı, tavşanlardan Yakomi'ye çarh hizmeti ve Fener'de dükkân açma izni verilmesi uygun görülmüştü.[69]

Böylece inşasına Şa'ban 1211'de (Şubat 1797) başlanan Büyük Havuz, Zilhicce 1214'te (Mayıs 1800), üç sene üç ay sonra tamamlanmış oldu.[70]

Resim 14. Büyük Havuz Planı. (BOA, HH. 55150)

Ek

Tablo. 1

Büyük Havuz İnşası İçin Yapılan Haftalık Harcamalar

Sene	Ay	Hafta	Ödenen Para Guruş	Para	Kaynak
1211	Şa'ban	6-13	813	13	Cev-Bah.989
		14-20	1430	8	D.BŞM.TRE[a].15297
		21-28	1660 8	"	" "
	Ramazan	1-7	1090,5	13	" "
		8-14	1017,5	15	" "
		15-21	1177	14	" ; Cev-Bah.6856
		22-28	1791	2	" "
	Şevval	29-5	1488,5	16	" "
		6-12	1932,5	7	" "
		13-19	1820	11	" "
		20-26	2195	10	" ;Cev-Bah.6933
	Zilka'de	27-4	2592,5	15	" ,Cev-Bah.6548
		5-11	2382,5	15	D.BŞM.TRE.15302
		12-18	2637,5	16	";Cev-Bah.11240
		19-25	3527	17	" ;D.BŞM.[b]6551
	Zilhicce	26-2	5245	1	" ;MAD.[c] 19271
		3-9[d]	4214	14	" "
		11-17	2592	16	" "
		18-24	4427	3	" "
1212	Muharrem	25-2			
		24-30	5398,5	16	D.BŞM.6590
	Safer	8-14	4846	15	Cev-Bah.1721
	Rebî'ülevvel	14-20	6340	3	D.BŞM.BNE.[e] 16079
		21-27	6400	15	" "
	Rebî'ülahır	28-4	6919	3	" "
		5-11	5402	16	Cev-Bah.9484
		12-25	3849	9	Cev-Bah.8851
	Cemâziyelevvel	4-10	4185,5	3	D.BŞM.TRE.15309; Cev-Bah.6800
		11-17	5123,5	3	" "
		18-24	2969	5	" "
	Cemâziyelâhır	25-1	3597,5	5	" "
		2-8	4351	12	" "

		9-15	4469,5	5	" "
		16-22	4665,5	11	";Cev-Bah.6753
		23-29	4277	13	" "
	Receb	30-6	3210	13	" "
		7-13	2028,5	7	" "
		14-20	1636,5	16	" "
		21-27	2202,5	-	" "
	Şa'ban	28-4	3065,5	12	" " ;Cev-Bah.4263
		5-11	2929,5	1	" "
		12-18	1720,5	17	" "
		19-25	1700,5	1	" "
	Ramazan	26-2	3181,5	1	" " ;Cev-Bah.2416
		3-9	3195	7	" "
		10-16	1721	8	" "
		17-23	3307,5	11	" "
		24-30	2768	8	";Cev-Bah.8168
	Şevval	1-7	2761	11	" "
		8-14	3142,5	7	" "
		15-21	3105,5	9	" "
		22-28	2914,5	16	" "
	Zilka'de	29-6	4262,5	9	" "
		7-13	4046,5	-	" "
		14-20	2124,5	-	" "
		21-27	4662,5	4	" " ;Cev-Bah.6859
	Zilhicce	28-5	4337,5	10	" "
		6-12	2845	18	" " ;D.BŞM.6652
		13-19	3822,5	8	" "
		20-26	5088	13	" "
1213	Muharrem	27-4	4290	14	" "
	Şevval	12-18	1161,5	10	Cev-Bah.7155
	Zilka'de	18-24	1230,5	10	Cev-Bah.6862
1214	R.ev.-R.ah.	19-2	1392	10	D.BŞM.6800
		24-30	1632	1	D.BŞM.6804
	Cemâziyelevvel	8-14	1422	10	D.BŞM.6807
	Şa'ban	23-29	1417,5	2	D.BŞM.6818

a D.BŞM.TRE. : Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Kalemi, Tersane Emini
b D.BŞM. : Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Kalemi
c MAD. : Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi
d 10 Zilhicce, Kurban Bayramı olduğu için o gün çalışılmamıştır.
e D.BŞM.BNE. : Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Kalemi, Bina Emini

Belgeler

Belge I

İsveçli mühendislerin havuz deneme çalışmaları yaptıklarına dair Manzûrum Olmuşdur.

Kapudan Paşa kullarının taraf-ı çâkerâneme olan şukkasıdır.

Celb olunan İsveç üstâdları Tersâne-i Âmire'de ba'zı mahallerde egerçi kuyular hafr etmekde olup lâkin henüz bir mahalli intihâb ve şu mahalle havuz inşâ edebilirüz deyü kat'î ta'ahhüd edememeleriyle kararı verilemeyüp el-yevm tecrübe ile meşgullerdir. İnşâallâhu Te'âlâ karîben bir münâsib mahal intihâb ve şuraya havuz yapabilirüz deyü ta'ahhüd etdiklerinde derhal levâzımîçün taş ve kireç ve demir tedârüküne şürû' ve müceddeden birkaç kireç ocakları dahi inşâ olunacağı ve levâzımâtın tedarükünde bir veçhile tecvîz-i kusur olunmayacağı ma'lûm-i hümâyûnları buyuruldukda fermân men-lehü'l-emr hazretlerinindir. Ba'dehû müşârunileyh dahî iktizâsına göre cevâb tahrîr olunur.

Devletlü inayetlü, re'fetlü, atûfetlü, veliyyü'n-ni'am kesîrü'l-kerem Efendim Sultânım Hazretleri,

Tersâne-i Âmire'de havz-ı ma'hûd inşâsîçün bâ-irâde-i aliyye celb olunan İsveç üstâdları bu def'a çekdiriler mahallini mu'ayene ve bir-iki bi'r hafriyle münâsib mahal tedârüki üzere oldukları ba'zı amed-şüdegândan mesmû'-ı çâkerî olmağla fi'l-vâkı' ba'de't-tecrübe münâsib mahal bulunup inşâsına müte'ahhid olurlar ise meyâmin-i himem-i kûh-endâz-ı hazret-i hilâfetpenâhî ve me'âli-i mesâ'î-i cenâb-ı âsafîleriyle inşâsına şürû' olunacağı câ-y-ı gümân değildir. Ancak bir taraf dan binâsına bir taraf dan usûl-i binânın istihzârına mübâşeret olunsa me'mûr-i inşâsı olacak bendelerinin metâlibât-ı rûz-merresinden ve hem eşyâ-yı lâzımenin su'ûbet-i tedârükinden sıklet çekileceğinden mâ'dâ Dârü's-saltana-i seniyyede ta'mîr ve tecdîd-i ebniyenin her zaman kesreti ve bir kayık kireç için halkın şikâyeti ma'lûm-i âsafâneleridir. Havâic-i asliye-i binâdan olan taş ve kireç ve demir gibi külliyetlü eşyânın şimdiden tedârüki teshîl-i maslahatı mûcib olacağı lâyıh-ı hâtır-ı çâkerî olmağla levâzımât-ı binâ her ne ise üstâdların peşîn takrîri alınarak sa'bu'l-husûl olan eşyânın tedârükine şimdiden bakılmak muktezâ-yı maslahatdan olacağı zât-ı âsafânelerine mahsûs olan râbıta-i kaviyye-i ubûdiyyet ve ihlâsıma mebnî mahremâne ihtâra cesâret kılındığı muhât-ı ilm-i âlîleri buyuruldukda ol bâbda emr u fermân devletlü, inâyetlü, re'fetlü, âtıfetlü, veliyyü'n-ni'am, kesîrü'l-kerem efendim Sultânım hazretlerinindir.

Fî 19 Muharrem 1210.

(BOA, Hatt-ı Hümâyûn , nr.4587)

Belge II

Havuz Bina Eminliğine Tayin
Buyuruldu

Hâlâ Küçük Evkāf Muhâsebecisi olan Cânib Mehmed Sâlih Efendi bu def'a Tersâne-i Âmire'de müceddeden inşâ olunacak Havz-ı Kebîr'e Binâ Emîni nasb u ta'yîn olunup mûmâileyhin tezâyüd-i nüfûz ve takviye-i bazû-yı iktidârına medâr olmak için terfî'-i kadr u şânı husûsuna irâde-i aliyye ta'alluk eylediğinden başka zâtında ashâb-ı dirâyet ve fetânetden bi'l-vücûh muhill-i re'fet ve şâyân-ı mekremet olmağa avâtıf-ı aliyye-i mülûkâne ve avârıf-ı seniyye-i Şehinşâhâne'den Başmuhâsebecilik pâyesi tevcîh ve ruûs-ı hümâyûnu i'ta olunmak. Fî 11 Cemâziyelevvel [1]210

(BOA, Cevdet-Bahriye nr.1187)

Belge III

İtalya'dan boçlana toprağı temini hakkında
İzzetlü Defterdâr Efendi
Takrîri mûcebince tanzîm eyleyesin deyü buyuruldu.
13 Rebî'ülevvel [1]211.

Tersâne-i Âmire'de Donanma-yı Hümâyûn kalyonlarının ta'mîr ve kalafatlarîçün inşâsına irâde-i seniyye ta'alluk eden Havz-ı Kebîr malzemesinden olan Boçlana toprağı Avrupa'da kâin İtalya memleketine muhtas eşyâdan olmak hasebiyle havz-ı mezkûre muktezî olan otuz bin kantar boçlana toprağının beher kantarı yetmiş yedişer paraya olarak Âsitâne-i Aliyye'ye celbi Sicilyateyn elçisi ma'rifet ve tavassutuyla Salzani nâm bâzirgân ile mukāvele olunup ale'l-hesâb olmak üzere yirmi beş bin guruş i'tâ buyurulmuş idi. Bu esnâda biribirini müte'âkib dört kıt'a müste'men sefineleri boçlana hamûleleriyle Dersa'âdet'e tevârüd eyleyüp derûnlarında olan hamûle-i mezkûreleri ihrâc ve mukaddemâ fermân buyurulduğu vechile Eski Tersâne'de tahsîs olunan mahallere vaz' olunmakda olup ancak işbu dört kıt'a sefînelerde ve yakın mahallere gelüp bugün yarın anın dahi gelmesi muntazır olan diğer bir kıt'a sefîne de tahmînen yirmi bin kantar boçlana olduğunu beyân ve mukaddemâ mukāvelelerinde dâhil olduğu üzere bu def'a dahi on iki bin beş yüz guruş verilmesini bâzirgân-ı mersûm istid'â eylediğini tercümânı gelüp inhâ etmekle keyfiyet devletlü vezîr-i mükerrem Kapudan Paşa hazretlerine lede'l-ifâde ber-vech-i mukāvele muktezâ-yı istid'âsı tanzîm olunmasını irâde buyurdukları ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda kuyûd-ı lâzımesine bi'l-mürâca'a meblağ-ı mezbûrun i'tâsını tanzîm eylemeleriçün sa'âdetlü Defterdâr Efendi hazretlerine havâle buyurulur ise emr u fermân devletlü inâyetlü Sultânım hazretlerinindir.

Kuyûd-ı lâzımesi Başmuhâsebe'den

Berâ-yı bahâ-i toprak-ı boçlana lâzime-i inşâ-i Havz-ı Kebîr der Tersâne-i Âmire ki berâ-yı kalafat ve tedhîn-i kalyonhâ-i donanma-yı hümâyûn ve sefâin-i sâire müceddeden inşâeş irâde-i aliyye ta'alluk kerde ve hâlâ bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn toprak-ı mezkûr an cibâl-i Tire (?) der cânib-i İtalya be-ma'rifet-i elçi ve bâzirgân-ı Devlet-i Sicilyateyn hafr ve

be-Âsitâne-i Sa'âdet nakl ve be-Tersâne-i Âmire teslîm şüde fermûde ve berâ-yı bahâeş ale'l-hesâb in kadar meblağ an akçe-i mahsûsa be-ebniye-i havz-ı mezkûr der hazîne-i Îrâd-ı Cedîd mahfûz bûde ve an meblağ-ı mezbûr dâde ve be-elçi-i minhu teslîm şüde fermûde. El-vâkı' der sene 1210 ber-mûceb-i takrîr ve i'lâm-ı memhûr Mehmed Salih Efendi an hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn emîn-i binâ-i havz-ı mezbûr ve fermân-ı âlî. Fî 29 Ca. sene 1210 ve bâ-fermân-ı şerîf sûret dâde

Fî 3 Cemâziyelevvel sene-i minh.

An cânib-i Hazîne-i Îrâd-ı Cedîd an akçe-i ebniye-i havz dâde fermûde.

Boçlana 30.000 kantar fî 77=231.000 para=

57.750 guruş, ale'l-hesâb 25.000 guruş.

(BOA. Cevdet-Bahriye nr.1278)

Belge IV

Fransa'dan getirtilen havuz mimarı hakkında Tersane Emini'nin takriri

Çünki böyledir. Bu mi'mârın dahi elden çıkması câiz değildir. Mâhiye ta'yîn olunup İsveçlü'ye refîk olup bilece yapsunlar.

Şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnları mûcebince Tersâne-i Âmire Emîni Efendi kullarından suâl olundukda takdîm eylediği takrîr olmağla manzûr-ı hümâyûnları buyuruldukda fermân men-lehü'l-emrindir.

Françe'de havuz inşâ eyleyen ikinci mi'mâr hâlâ Âsitâne'de imiş. Tersâne-i Âmire'de olan Françelü mi'mâr Brun bilmek gerek. Hufyeten mersûmdan tashîh ve huzûrumuza takrîr edesin deyü çâkerlerine emr u fermân buyurulmağla fermân efendimindir.

Âsitâne'de olan İsveçlü havuz mi'mârı şâyed müstakıllen idare edemeye veyâhud esnâ-yı inşâsında hastalık ârız olsa mülâhazalarıyla bir mütefennin mi'mârın dahi mersûma teşrîki lâzım geldiğinden Françe'nin Tulon Tersânesi'nde olan havuzun mi'mârı sa'âdetlü Kapudan Paşa kulları tarafından taharrî olunarak Françe'de idüği istihbâriyle taraf-ı müşârunileyhden mersûmun Deraliyye'ye irsâlîçün Françe'ye mektûb tahrîr ve irsâl olunduğu ma'lûm-ı âlîleridir. Geçenlerde çâkerleri Divânhâne'de iken tüccârdan Galata'da mukîm bir frenk nezd-i bendegâneme gelüp Kapudan Paşa hazretleri bana havuz yapar Françe mi'mârı sipâriş buyurmuşlar idi. Emirleri üzere yazmışidim. Şimdi benim menzîlime geldi. Kimesne bilmez, re'yiniz nedir? Demekle çâkerleri dahi bâ-mektûb-ı müşârunileyh Françe'den celbi murâd olunan mi'mârı zan edüp, getür görelim cevâbıyla mersûmu ba'de'l-iâde keyfiyeti havuz binâsına me'mûr Cânib Efendi kullarına ifâde-i bendegânem esnâsında mi'mâr-ı mersûm tâcir-i mesfûr ile vürûd etmekle mahfîce bir odada istintâk ve tahkîk-i madde eylemesi Cânib Efendi kullarına taraf-ı abidânemden tenbîh olunmağla mersûmu istintâk eyledi. Mersûm, mektûb ile Françe'den tâleb olunan mi'mâr olmayup anın müsteşârı oğlu olduğunu ve Tulon'da olan havuzun binâsında beraber idüğini beyân etmekle, var yine tâcirin menzîlinde mukîm ol, sonra seni celb ederiz denilüp işin evvel ve âhırını tahkîk içün keyfiyeti müşârunileyh Kapudan Paşa kullarına tahrîr eylemişidim. Ba'dehû müşârunileyhden tahrîrât gelüp, mazmûnunda mi'mâr-ı mersûmu ma'rifetlü olarak istihbârlarına binâen hufyeten celbi husûsunu tâcir-i mersûma fi'l-hakîka sipâriş etmiş

olduklarını ve nefsinde havuz binâsına kādir midir, değil midir ve fi'l-asl havuz binâ eylemiş midir? Tersâne'de olan Françelü Brun mühendisden suâl ve tahkīk eylememi tahrîr buyurmuş olduklarına binâen mersûm Brun'dan suâl eylediğimde mahâret-i kâmilesini gıyâben her ne kadar beyân etmiş ise dahi dediği adam bu mudur, değil midir, bi'l-müşâhede tekrâr beyân eylemesi irâdesiyle mersûm Brun bu bâbda kendü tercümânından pek emîn olamadığından Eflak Kapu Kethudâsı Hançerlioğlu Aleko kullarını müşârunileyhin re'y u tahrîrleri üzere tavsît eyledim. Mersûm Aleko, gerek mi'mâr-ı mersûm ve gerek mühendis Brun kullarının ikisini dahi bir Pazar günü mahfîce menziline celb etmekle ikisi birbiriyle mülâkāt eyledikleri gibi mersûm Brun, işte ta'rîf ettiği mi'mâr budur, Françe'den matlûb olan mi'mârın müsteşârı oğludur, havuzu babasıyla beraber yapdılar. Bu babasından ma'rifetlü ve mütefennindir deyü vicâhında ifâdesinden başka gıyâbında dahi mersûm Hançerlioğlu'na ve ba'dehû mahfiyyen çâkerlerine ifâde etmekle meclisi donanma tercümânı olan karındaşına yazmak üzere Aleko'ya tenbîh eylediğimden mâ'dâ çâkerleri dahi tafsîlini mersûmun tahrîrine havâle ile müşârunileyh hazretlerine yazmışidim. Bir sûret-i karâr-gîr olmamak hasebîyle karârsız hâkpâ-yı devletlerine takrîr ve inhâ eylemeyüp, takrîr ve inhâyı müşârunileyhden tekrâr haber vürûduna ta'lîk etmişidim. El-hâletü hâzihî suâl-i âlîlerine binâen keyfiyet bu vechile olduğu ve mersûm Brun, mi'mâr-ı merkūmun derece-i hüner ve ma'rifetini ve havuz binâsında mahâretini mukaddem ve muahhar beyân etmiş olmak hasebiyle fermân-ı âlîleri muktezâsı üzere tekrâr suâlden müstağnî olmağla husûs-i mezbûr evvelinden berü ne vechile olduğu malûm-i âlîleri buyurulmak içün tafsîle cesâret olundu. Emr u fermân men-lehü'l-emr hazretlerinindir.

1211 (tahmini)

(BOA. Hatt-ı Hümâyûn, nr.10258)

Belge V

Fransız ve İsveçli mühendislerin havuz inşâsı için yaptıkları projeleri takdim ettiklerine dair

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim, efendim Pâdişâhım.

Ma'lûm-ı hümâyûnları buyurulduğu üzere Devlet-i Aliyyelerinde devlet-i sâirede olan havuz misillü havuz inşâsına mübâşeret olunması husûsuna irâde-i şâhâneleri ta'alluk eylediğine binâen İsveç ve Françe taraflarından celb olunan üstâdlar ile söyleşilerek iktizâsı hâkpâ-yı hümâyûnlarına arz u beyân olunması ehem ve akdem iken bu âna dek husûs-ı merkūmda müsâra'at olunamaması şundan lâzım geliyor ki) İsveçlü havuz mühendisine berrde inşâ edeceği havuzun sûret-i inşâsı ne vechile olacağı keyfiyyâtını kaleme alup arz eylemesi kezâlik Françelü havuz mühendisi dahi bahirde yapacağı havuzun inşâsı ne vechile ve ne sûretde olacağını ol dahi kaleme alup takdîm eylemesi her birine başka başka etrâfıyla ifâde ve tenbîh olunduğuna mebnî mersûmândan her biri havuz inşâsında olan ma'lûmâtlarını ve inşâ ve icmâllerinin sûretlerini mübeyyin mufassal ve meşrûh kaleme alup Bâbıâlî'ye bundan on gün mukaddem arz u takdîm eyledikleri risâle misillü tafsîl üzere takrîrleri lisân-ı Türkîye terceme eylemek içün ol günden berü Divân-ı Hümâyûnları tercümânı kulları sarf-ı makdûr etmekde olduğu ve yedi sekiz güne dek zikr olunan risâle-gûne takrîr kağıdlarının tercümele-

ri hitâma resîde oldukda gerek İsveçlü ve gerek Françelü havuz mühendislerinin yapacakları havuzlar ne vechile ve ne sûretde olacağı ve ikisinin dahi takrîrlerinde beyân eyledikleri ma'lûmâtları ve inşâda olacakları fi'l ü hareketleri gereği gibi hârice ihrâc olunup keyfiyetleri huzûr-ı meyâmin-mevfûr-ı dâverânelerine ayân ve ifâde olunacağı ve tercümeleri tekmîlinde resimleriyle ma'an tercümeleri dahi hâkpâ-yı hâciz-vâ-yı şâhânelerine arz u takdîme müsâra'at olunacağı muhât-ı ilm-i âlem-şumûl-ı tâcdârîleri buyuruldukda her halde fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim, efendim Pâdişâhım hazretlerinindir.

21 Rebî'ülâhır [1]211.

Reîsülküttâb Efendimizin tashîhleridir. Bu vechile tebyîz olunmuşdur.

(BOA. Cevdet Bahriye nr.2663)

NOT: Parantez içindeki kısım Reisülküttab tarafından ilave edilmiştir.

Belge VI

Havuz inşâsı konusundaki projelerin müzakeresi ve deneme inşâatına başlanması hakkında

Takrîr mûcebince tecrübe olunsun.

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim, efendim Pâdişâhım.

İnşâsına irâde-i seniyye-i mülûkâneleri ta'alluk eden Havz-ı Kebîr'e mübâşeret olunmak içün Havuz Nâzırı Cânib Efendi kullarına fermân-ı âlî ısdârıyla tenbîh olunmağın mûmâileyh Cânib Efendi kulları dahi mazmûn-ı fermân-ı âliyi Kapudan Paşa kullarına iş'âr, müşârunileyh kulları dahi Ricâl-i Devlet-i Aliyyelerinden bir iki kulları hâzır olduğu halde huzûrında husûs-ı mezkûru mühendisler ve fenn-i kârgîri bilür kalfalar bahs u müzâkere eylemelerini istisvâb etmeğin Tersâne-i Âmire Emîni Râşid Efendi kulları ve sâbıkı Osman Efendi bendeleri ve Mi'mâr Ağa hâzır olduğu halde Françelü ve İsveçlü mühendisler ve kalfalar müşârunileyh kullarının huzûruna celb ve mukaddemâ Françelü ve İsveçlü taraflarından verilen risâle-i lâyihalarının tercümeleri meclisde kırâat ve bu bâbda mühendislerin mülâhazâtı kalfalara tefhîm ve kalfaların mülâhazaları dahi kendülerden suâl ve istintâk olunarak ebhâs-ı kesîre cereyânından sonra İsveçlü mühendisler hafr olunacak mahallerin suyunu nez' u def' ile içinde işleyecek mertebe suya gâlib olabilürler ise inşâ edecekleri havuz karada bilâ-sandık inşâ olunacağına binâen metîn ve masrafı kalîl olacağını ve Françelü mühendisler havuz inşâsı musammem olan Eski Tersâne'de çekdiriler bağlı olduğu mahallin verâsında olan sâhayı tarak ile hafr ve ka'rında zuhûru melhûz taşları iddi'âları vechile su içinde lağım edüp barut ile atarak tesviye ederler ise anlar dahi inşâ edecekleri me'mûl olup lâkin sandık içinde inşâ edeceklerine binâen beher hâl masrafı kesîr olacağını inhâ ve beyân etmeleriyle sâha-ı mezkûrede li-ecli't-tecrübe İsveçlü mühendisler ma'rifetleriyle tûlen ve arzen yirmi dörder ve umkan on dört zirâ' havuz yapılarak mevzi'de bir mahal küşâd ve taşlar zuhûr eder ise Françelü ma'rifetleriyle su içinde lağım olunup barut ile atılmasına karâr ve kable'l mübâşeret bu vechile tecrübeye şürû' olunmasını müşârunileyh kulları kendüye tenbîh etmiş olduğundan iktizâ eden tulumba ve çarhların İsveçlü mühendisler ma'rifetiyle tanzîmine mübâşeret ve hafr olunacak yerin tek'îben beher zirâ'ına kırkar akçe verilmek üzere istihdâm olunacak lağımcı amelesinin ücretlerini Yani kalfa ma'rifetiyle kat' etmiş olduğunu ve amele-i merkûmeye ve zikr olunan

tulumba ve çarhlara vâfir akçe gideceği karâin-i hâlden müstebân olmağla bir hafta amelenin ücretleri verilerek ve masârif-i sâire rü'yet olunarak hafr maddesine ve tulumba ve çarhlara giden mebâliğin mikdârı bilinmek ve ba'dehû defter-i sahîhini takdîm eylemek üzere kendüye bu maddeye tahsîsen ale'l-hesâb kadr-i kifâye akçe i'tâ eylemesi husûsu Defterdâr Efendi kullarına tenbîh buyurulmak menût-ı re'y-i âlî idüğini mûmâileyh Cânib Efendi kulları bir kıt'a takrîriyle inhâ etmekle takrîr-i mezkûr manzûr-ı şâhâneleri buyurulmak içün ma'rûz-i atebe-i ulyâ-yı mülûkâneleri kılındı. Kaldı ki inşâ olunacak sandık maddesi her ne kadar mukaddemâ havuz inşâsiçün tahmînî tertîb olan eşyâ ve levâzıma dâhil değil gibi görünür ise dahi zâyi' ve telef olacak şeylerden olmayup, ba'dehû adem-i lüzûmu tebeyyün etse dahi yine fesh ve malzemesi havz-ı mezkûrun levâzım-ı inşâiyyesine ilâve ve sarf olunmak mümkin olacağını Kapudan Paşa kulları dünkü gün resmen Bâbıâlî'ye vürûdunda şifâhen dahi iş'âr etmiş olmağla karar verildiği üzere li-ecli't-tecrübe sâha-i mezkûrede havuz yapılacak mevzi'de bir mahal küşâdı ve sandık inşâsı muvâfık-ı re'y-i sâmîleri ise efendi-i mûmâileyh kullarına madde-i merkûmeye tahsîsen kadr-i kifâye akçe i'tâ olunmak husûsu Defterdâr Efendi kullarına tenbîh olunacağı ma'lûm-ı hümâyûnları buyurıldukda fermân şevketlü kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim, efendim Pâdişâhım hazretlerinindir.

12. Cemâziyelâhır 1211.

(BOA. Hatt-ı Hümâyûn , nr.10694)

Belge VII

İsveçli uzmanların yapacağı havuz deneme çalışmaları

Telhîs mûcebince Başmuhâsebe'ye kayd ve sûret ve ilm u haberi i'tâ olunmak buyuruldu. 13 Cemâziyelâhır [1]211.

Arz-ı bendeleridir ki,

Donanma-yı hümâyûn kalyonlarının kalafat ve ta'mirleriçün inşâsına irâde buyurulan Havz-ı Kebîre nümûne olarak ve derûn-ı takrîrde tafsîl u beyân olunduğu üzere bu def'a İsveçlü mühendisler ma'rifetiyle hafr olunacak mahallin beher zirâ'ına ber-vech-i maktû' kırkar akçe ücrete râzı olan ameleye ol mikdâr ücret çok mudur, yohsa yevmiye mi verilmek ehven ve esheldir ve iş bu hafr maddesine ve tulumbalara ve çarhlara ne mikdâr mebâliğ gider, taraf-ı çâkerîden isti'lâm ile beher hafta amelenin ücreti ve masârif-i sâiresine tahsîsen ale'l-hesâb olarak kadr-i kifâye akçe i'tâsı zemîninde havuz binâ emîni Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûndan Cânib Efendi kullarının Bâbıâlîlerine takdîm eylediği işbu takrîri bâlâsına takrîr-i mezkûr huzûr-ı hümâyûna arz olundukda takrîr mûcebince tecrübe olunsun deyü hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn şeref-yâfte-i sudûr olmağla ber mûceb-i hatt-ı hümâyûn ve takrîr serî'ân iktizâ-yı nizâmına mübâderet olunmak bâbında fermân-ı âlîleri sudûr etmekle mûcebince Mi'mâr Ağa kullarından lede'l-isti'lâm işbu hafr olunacak mahallin üzerinde iki buçuk nihâyet üç arşun amîk mahalden kürek ile türâbın hârice ihrâcı kābil olup umku ziyâde oldukda çarh kurulup mahsûs amele istihdâmına muhtâc olacağı ve yalnız hafriyenin beher zira'-ı terbî'ine sâlifü'z-zikr kat' ve takvîm olunan kırkar akçe ücret hadd-i i'tidâlde noksan ile hafr kābil olmayacağı ve işbu hesâb ile hafriye ve ihrâciye masârifi ve arzın rutûbeti hasebiyle derûnuna türâb dökülmemek içün tahta perde keşîdesiyle hafr olunacak mahallin

beş bin guruşa muhtâc olup bundan başka iktizâ eden tulumba ve çarhların ayn-ı eşkâli ma'lûm değil ise dahi Efrençkârî ve masnû' âlât ile olmağla bir ol mikdâr masârif ile vücûda geldiği halde tecrübe-i mezkûrun masârifi on bin guruşu tecâvüz edeceği âşikâr olmakdan nâşî masârif-i mezkûre için ale'l-hesâb on bin guruş mikdârı akçe i'tâsı husûsunu i'lâm eder. Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda ber-vech-i muharrer Îrâd-ı Cedîd hazînesinde havuz masârifine mahsûs akçeden ale'l-hesâb on bin guruş verilmek üzere Başmuhâsebe'ye kayd ve sûret ve Emîn-i mûmâileyh tarafına ilm u haberi i'tâ olunmak bâbında emr u fermân devletlü sa'âdetlü Sultânım hazretlerinindir. Sûret ve ilm u haber dâde.

Fî 16 Cemâziyelâhır [1]211.

(BOA. Cevdet-Bahriye nr.1799)

Belge VIII

Havuz inşâsı izninin İsveçli mühendislere verilmesi hakkında

İzzetlü Defterdâr Efendi,

Takrîr mûcebince İsveçlü mübâşeret eylesün deyü hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn sâdır olup mûcebince Binâ Emîni Efendi'ye hitâben beyâz üzerine fermân-ı âlî ısdâr olunmağla ibâre-i takrîri Başmuhâsebeye kayd ile Emîn-i mûmâileyh yedine tekrâr sûret ve Îrâd-ı Cedîd Hazînesine ilm u haber i'tâ etdirdesin deyü buyuruldu. 4 Şa'ban [1]211.

Kapudan Paşa kullarının takrîridir.

Tersâne-i Âmire'de inşâsı irâde-i seniyye buyurulan havuzu İsveçlü mühendisi karada sandıksız ve Françelü mühendisi ancak sandık içinde yapacaklarına binâen her biri âharın re'yini tezyîf etmekle ikisinden hangisi olur ise olsun re'yi üzere hemen inşâ edebilirüm demesiyle, bu kadar masârif kable'l-imtihân olunmak münâsib olmayup evvel emirde hünerleri tecrübe olunmak lâzım geldiğinden Devlet-i Aliyye'de umûr-ı ebniyede müstahdem Mi'mâr Ağa vesâir müntehab kalfalar ve hamamcı ve duvarcı kalfaları celb ve bu husûsda mübâhaselerine sâbık Tersâne Emîni sa'âdetlü Osman Efendi kulları taraf-ı bendegîden üzerlerine nâzır ta'yîn ve hâlâ Tersâne Emîni sa'âdetlü Râşid Efendi kulları dahi beraber olduğu halde nezd-i çâkerîde mersûmân mühendisler ile bir iki def'a akd-i meclis-i mubâhase olunup tûlen yüz ve arzen elli ve umkan on dört arşun hafr olunacak mahallin suyunu ihrâc ve arzı tecfîf etmek muhâldir. Ve su içinde vaz'-ı esâs olunan binâ pâydâr olmaz. Eğer İsveçlü mühendis suya galebe edüp arzı tecfîf edebilür ise sandık içinde yapılmakdan metîn ve masârifi kalîl olur dedikleri ve İsveçlü'nün kendü ma'rifetine olan i'timâdına iltifât olunmayup tûlen ve arzen yirmi dörder ve umkan on dört arşun mahal hafr edüp îcâd edeceği tulumbaların isti'mâliyle suya galebe etmesi müşâhade olunmak için tecrübeye havâle olunduğu ve Françelü dahi terâküm eden su içinde barut ile şikeste muhtâc taş zuhûr eder ise ne keyfiyetle şîkest edebileceği mârrü'l-beyân kazılacak mahalde tecrübeye havâle olunduğu ve ikisi dahi sözlerini isbât edebilir ise cânib-i mîrîye hayırlu olan tarafa meyl olunacağı ve hafra mübâşeret olunduğu ol vakitde huzûr-ı âsafânelerinde inhâ ve hafr olunan mahal ve tulumbalar dahi manzûr-ı sâmîleri olmuşidi. El-hâletü hâzihî İsveçlü mi'mâr gelüp hafr olunan mahal iktizâsı mertebe ta'mîk olunup etrâfdan terâküm eden suya galebe eylediğini ihbâr etmekle Mi'mâr Ağa ve sâlifü'z-zikr kalfalar dünkü günü ihzâr ve mûmâileyhimâ ve Bi-

nâ Emîni Efendi kulları dahi berâberce mahall-i merkūma varup hafr olunan mahalli ve terâküm eden suyun ihrâc ve tahliye ve suya galebe olunduğunu re'ye'l-ayn müşâhede etmelerine mûmâileyhimâ Osman Efendi ve Râşid Efendi kulları mesbûku'z-zikr kalfalara, şimdi ne dirsiz, şübheniz zâil oldu mu? İsveçlü mühendisinin bu havuzu yapmağa iktidârı var mıdır, yok mudur? deyü suâl eylediklerinde cümlesi şübhemiz def' olmuşdur. Ve mühendis-i mersûm bu havuzu yapacağına aklımız şehâdet eder deyü ittifâkla verdikleri cevâba kanâ'at olunmayup mûmâileyhimâ kulları tekrar i'âde-i kelâm ile İsveçlü bir mühendisdir. Bu havuzun inşâsı hidmetinde cümleniz bulunup berâber çalışacaksınız. Sonra gadr u illet etmeyüp bir diyeceğiniz var ise suâl idün deyü hitâb eylediklerinde mersûmûn kalfalar biz dahi bu hidmetde bulunacağımızı bilürüz, zerre kadar şüphemiz kalmamışdır, bu havuz yapılur deyü cevâb verdiklerinden sonra mûmâileyh Râşid Efendi kulları ednâ mertebe bir ilişik yer kalmamak içün tedkīk ve tekrâr sevk-i kelâm idüp bu madde gayn şeye kıyâs değil, masârif-i kesîre ile vücûda gelecek şeydir. Ba'zı müşkilleriniz olup lisâna getürmeği istemezseniz, ya'ni Devlet-i Aliyye bu havuzun inşâsını murâd etmiş ve İsveç'den mühendis gelmiş deyü zamîrlerinizde müşkîl ve mektûm kalmış ve suâlden ictinâb eylediğiniz bir madde var ise söyleyiniz, şübhe def' olsun deyü tekrâr istintâk eyledikde, anlar dahi müşkilimiz ancak suya galebe olunup arzın kurudulması idi, bu müşkilimiz hall oldu, hiç diyeceğimiz kalmadı yapılur deyü yek-zebân-ı vifâk olarak cevâb vermeleriyle Françelü mühendisinin sandık içinde yapılması ve su içinde taş karma tecrübesi İsveçlü mühendisinin adem-i iktidârı mülâhazasına mebnî idi. Mersûm İsveçlü sözünü isbât edüp bu havuzu inşâya iktidârı cümle indinde zâhir ve İsveçlü'nün masârifi bin üç yüz elli kise akçeye resîde olacağı ve Françelü'nün masârifi üç bin kise akçeyi tecâvüz edeceği verdikleri defterlerden müstebân ve sandıksız yapılan havuz sandık içinde yapılmakdan metîn olacağı mecmû' mi'mâr kalfalarının ihbârlarından nümâyân olmağla bu sûretde İsveçlü mühendisinin inşâsında hem metânet ve hem Françelü'nün defterine göre iki bin kise akçe cânib-i mîrîye menfa'at ve vakt-i kalîlde tekmîline vesîle olmak hasebiyle fevâidi bedîhî ve bâhir olduğundan Françelü mühendise suâl dahi tevecciih etmediği ve havz-ı mezkûr yerinde hafr olunan mahal ancak tecrübe içün hafr olunmuş olup mersûm İsveçlü mühendisi hîn-i mübâşeretde hafr olunan yerden başlamayup ebniye, sâhil-i bahri tathîr ve ta'mîk eyledikten sonra deryâ cânibini ihâta edecek mikdâr kazıklar kakup ve geçme koğuş tahtalarıyla kapayup deryâ suyunun içerü toprağa nüfûzunu sed ile bed' edecek olduğunu ihbâr edüp gerek kazıklar kakılması ve gerek hafr husûsu ba'de't-tetmîm esâsı vaz' olunması, ol vakitde Hâk-pâ-yı devletlerine inhâ ile vakit ihtiyâr olunacak olmağla şimdilik mühendis-i mersûm ma'rifetiyle mübâşeret olunması bâbında Binâ Emîni mûmâileyh bendelerine beyâz üzerine fermân-ı âlîleri sudûruna muhtâc idüği muhât-ı ilm-i âlîleri buyurıldukda bu bâbda emr u fermân devletlü inâyetlü Sultânım hazretlerinindir.

Mûcebince Başmuhâsebe'ye kayd olunup Emîn-i mûmâileyh yedine tekrâr sûret ve Îrâd-ı Cedîd Hazînesine ilm u haber verile.

Sûret ve ilm u haber dâde.

Fî 6 Şa'ban [1]211.

(BOA. Cevdet-Bahriye nr. 12415)

Notlar

1 Çeşme olayı hakkında özet bilgi için bkz. M.C. Şehabettin Tekindağ, "Çeşme", *İslam Ansiklopedisi* (IA), III. 386-388.

2 Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın hayatı ve Kapudan-ı deryalığı konusunda bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/1, İstanbul, 1942, s. 17-40.

3 Osmanlı devleti hizmetindeki yabancılar ve onların tersanelerde gemi inşası ile ilgili faaliyetleri için Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet-Bahriye (Cev-Bah.), Cevdet-Hariciye (Cev-Har.) ve Hatt-ı Hümayun (HH) tasniflerinde pek çok belge bulunmaktadır. Osmanlı devleti hizmetindeki İsveçli mimar ve mühendisler için T. J. Arne'nin *Svenskt-Turkist Vapenbrödraskap, Kapital 8, Svenskarna i Osterlandet*, (Stockholm, 1952, s. 92-103) adlı eserine, Fransızlar için Ahmed Refik, (terc.) "Onsekizinci asırda Fransa ve Türk Askerliği", (*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, yeni seri I/4, İstanbul, 1930, s. 17-33) ve E. Z. Karal, "Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar", (*Belleten*, IV/14-15, Ankara, 1940, s. 175-189) adlı makalelere bakılmalıdır. Ancak Fransa ile ilgili çalışmalar oldukça yetersizdir.

4 Stanford J. Shaw, "Selim III and the Ottoman Navy", *Turcia*, I, Paris, 1969, s. 216. Shaw'un bu makalesi, *Between Old And New* (Cambridge, Mass., 1971, s. 150-166) adlı eserinde hemen aynen tekrar edilmiştir.

5 İ. H. Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, V, İstanbul, 1936, s. 213-268.

6 Shaw, *agm*, s. 216.

7 Nizam-ı Cedid hareketi içinde bahriye meselelerine önem verildiği Tatarcık Abdullah Molla'nın layihasından ("Sultan Selîm-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlaât", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, VII/41, s. 257-284; VII/42, s. 321-346; VIII/43, s. 15-34) da anlaşılmaktadır. Yine Seyyid Mustafa'nın Nizam-ı Cedid'in uygulamasını anlattığı risalesinde (Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, İstanbul, 1987, s. 440) de donanmanın durumundan kısaca bahsedilmiştir.

8 Küçük Hüseyin Paşa'nın hayatı ve kapudan-ı deryalığı dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. Nejad Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi*, II/3-4, İstanbul, 1952, s. 35-50; J. H. Mordtmann, "Hüseyin Paşa (Küçük)", *İA*, V/I, 654-655; Münir Aktepe, "Husayn Pasha" (Küçük Hüseyin Pasha), *The Encyclopedia of Islam*, III, 627-628).

9 III. Selim'in saltanatı sırasında bahriyede gerçekleştirilen yenileşme çalışmaları ile ilgili olarak bkz. Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul, 1985, s. 29-91.

10 Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (Deniz Mühendishanesi) için bilinen kanunnameler hakkında bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 528-546; Çağatay Uluçay-Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul, 1958, s. 471-477. Kanunnamenin değerlendirilmesi için bkz. Gencer, *age*, s. 61-84. Kanunnamenin tersane hazinesi teşkili ile ilgili kısmı için bkz. Yavuz Cezar, "Osmanlı Devleti'nin Malî Kurumlarından Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki", *İktisat Fakültesi Mecmuası* (Ö. L. Barkan'a Armağan), 41/1-4, İstanbul, 1984, s. 361-388.

11 Ahmed Vâsıf Efendi, gemilerin suya indirilmesi ve kızağa çekilmesi sırasında uğradığı zarardan başka bu işin "kesret-i ameleye ihtiyac mes eylediği ve maslahat-ı mezkûre küllî zahmet ve meşakkatle ancak müddet-i vâfîrede" gerçekleştiğini anlatmaktadır (*Tarih*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 6012. vr. 101a.).

12 Mühendis Brun tersanede inşa ettiği 59 zira uzunluğundaki kalyonu istediği şekilde suya indirmiş ve bu esnada Sultan III. Selim de hazır bulunduğundan takip edilen usul benimsenerek yaklaşık kırk yıl uygulamada kalmıştır. (Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul, 1309, VI, 143-144). Asıl adı Jacques-Balthasard Le Brun olan bu Fransız mühendis, Haziran 1793'te Osmanlı devletinin hizmetine girmişti (Shaw, *agm*, s. 222).

13 Bu takrirde gemilerin havuzda kalafat ve tamir edilmesi halinde sadece 800 bin kese kazanılmış olacağı ve kısa zamanda donanma gemilerinin çoğalacağı ileri sürülmektedir (BOA, Cev-Bah. nr. 553). Mahmud Raif de İngiltere'deki havuzlarda tamiri yapılan gemilerin 60 yıl kadar dayandığını yazmaktadır. (Çağpar Fıkırkoca, çev. "Bir Osmanlı Gözlemcinin İngiliz Siyasal Sistemine Bakışı", *Tarih ve Toplum*, 10, İstanbul, 1984, s. 280).

14 III. Selim konuyla ilgili hatt-ı hümayununda "Kāimmakam Paşa, Gerçi mîrînin müzâyakasına nazaran masraf görünür. Lâkin kalyonların dahi tiz vakitde fenâ-pezîr olması bundan ziyade mîrîye hasaret görünüyor" diyerek düşüncesini belirtmiştir (BOA, Cev-Bah. Nr. 553).

15 25 Rebî'ülevvel 1209 (20 Ekim 1794) tarihli İsveç devletinin İstanbul'daki baştercümanı Muratca'nın şifahi beyanatını arz eden bir belgede havuz inşası için Rode'nin İstanbul'a geldiği anlatılmaktadır (BOA, HH. nr. 56923).

16 BOA, HH. Nr. 4587.

17 Mühendis Rode'nin Beyoğlu'ndaki evinde imal ettiği bu destgâh ve çarh için tersaneden kereste aldığı, Havuz Bina Emini'nin 28 Receb 1210 (7 Şubat 1796) tarihli takririnden anlaşılmaktadır (BOA, Cev-Bah. nr. 9981).

18 Mehmed Salih Efendi, 11 Cemâziyelevvel 1210 (23 Kasım 1795) tarihinde bina eminliğine tayin edildi (BOA, Cev-Bah. nr. 583, 1167, 1187).

19 15 Cemâziyelevvel 1210 (27 Kasım 1795) tarihli başmuhasebe kaydı: BOA, Kamil Kepeci, (KK), nr. 2380, s. 23.

20 Rode'ye önce 400 guruş verilmiş, fakat sonra 100 guruş daha zam yapılarak Muharrem 1210 (Temmuz 1795) tarihinden itibaren aylık maaşının 500 guruş olması kesinleşmiştir (BOA, Cev-Har. nr. 4411, derkenar).

21 Galata'daki bir tüccar vasıtasıyla Fransa'ya mektup gönderilmiştir (BOA, HH. nr. 10258; Cev-Har. nr. 4411).

22 Gelen mimarın gerçek kimliğinin tespitinde tersanede görevli mimar Brun'dan yararlanıldı (BOA, HH, nr. 102558I, Cev-Har. nr. 4411). Aylığının ise Rode ile aynı miktarda, yani 500 guruş olması: Rebî'ülevvel 1211 (4 Eylül 1796) tarihinde emredildi (BOA, Cev-Har. rd. 4411).

23 BOA, Cev-Bah. nr. 2663.

24 BOA, Cev-Bah. nr. 10103; HH. nr. 56928.

25 BOA, HH, nr. 55150. Bu planın bulunduğu yeri bana bildiren ve konuya duyduğu ilgi sebebiyle çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye teşekkür ederim.

26 Bütün bu görüşmeler ve varılan kararlar bina emini tarafından sadrazama arz edildi. (BOA, Cev-Bah. nr. 1799). Sadrazamın 11 Cemâziyelâhır 1211'de (12 Aralık 1796) konuyu III. Selim'e takdim etmesi üzerine "takrîr mûcebince tecrübe olunsun" şeklinde hatt-ı hümayûn sadır oldu (BOA, HH. nr. 10694). Sadrazam telhisinin müsveddesi BOA. Cev-Bah. nr. 359'da bulunmaktadır. S. Shaw havuzun 14 zira derinliğinde, 24 zira uzunluğunda olduğunu yazıyorsa da (*Between Old and New*, s. 441) bu ölçüler deneme için yapılacak olan havuza aittir.

27 BOA, Cev-Bah. nr. 1799.

28 Aynı vesika.

29 Küçük Hüseyin Paşa, konuyla ilgili safahatı anlattığı takririni sadrazama takdim etmiş ve 4 Şa'ban 1211 (2 Şubat 1797) tarihli buyuruldu ile inşaatın başlaması uygun görülmüştür. Havuz inşası konusunda Fransız mühendislerle yeni bir görüşme yapılmamıştır. (BOA, Cev-Bah. nr. 12415). 6 Şa'ban 1211'de (4 Şubat 1797) ilmuhaber verilmiş (aynı vesika) ve 7 Şa'ban'da (5 Şubat) tezkire, ilmuhaber defterine kaydedilmiştir (BOA, KK. nr. 2380, s. 23).

30 BOA, Cev-Bah. nr. 11762. Havuz için yapılan tecrübe çalışmaları ile ilgili bir diğer belge BOA, Bab-ı Defteri-Başmuhasebe Kalemi (D.BŞM.) nr. 6639'dadır.

31 Vâsıf, *Târih*, vr. 102a.

32 Aynı yer.

33 BOA, Cev-Bah. nr. 989.

34 Osmanlı devleti hizmetindeki İsveçliler için bkz. Arne, *age*, s. 92-103.

35 Muratca hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *Tarih Dergisi*, 34, İstanbul, 1984, s. 247-314.

36 22 Zilhicce 1209'da (10 Temmuz 1795) İsveç'ten gelen mühendis ve ofiçiyallere maaş ödenmeye başlanması kabul edildi (BOA, Cev-Bah. nr. 1204). Mühendis Rode'nin Beyoğlu'nda bir ev kiraladığı tespit edilmektedir. (BOA, Cev-Bah. nr. 9981).

37 BOA. Cev-Bah. nr. 1204. Daha sonraki bir tarihte Rode'nin aylığının 500, ahengerin 200, gemi topçusunun 300, taşçının 160, ressamın 160 ve tercümanın 100 guruş olduğu görülmektedir. 5 Muharrem 1212 (30 Haziran 1797) tarihli maaş ödenmesi ile ilgili istida ve buyuruldu: BOA. Cev-Bah. nr. 5343. Mühendis ve diğer memurlara ödenecek maaşlarla ilgili diğer belgeler: BOA. Cev-Bah. 9873, 6159. 6 Şevval 1212 (24 Mart 1798) tarihli bir maaş tezkiresinden ise mühendis Rode'nun maaşının 650 guruşa yükseltildiği anlaşılmaktadır (BOA. Cev-Bah. nr. 2463-6670).

38 BOA. Cev-Bah. nr. 9869-8713.

39 8 Muharrem 1215 (1 Haziran 1800) tarihli buyuruldu: BOA, Cev-Bah. nr. 8256.

40 9 Muharrem 1215 (1 Haziran 1800) tarihli buyurulduda Rode ile birlikte dört kişiye daha maaş ödendiği görülmektedir (BOA, Cev-Bah. nr. 1839). Ancak Receb 1215-Rebî'ülevvel 1221 (Kasım 1800-Haziran 1806) arasında Rode ile birlikte sadece tercümanına maaş ödenmiştir (BOA, Cev-Bah. nr. 539,10339, 11381, 5317, 8931).

41 BOA, Cev-Bah. nr. 2190.

42 BOA, Cev-Bah. nr. 2190, 10824, 906, 5801, 1520, 4451.

43 BOA, Cev-Bah. nr. 5264-1417.

44 27 Rebî'ülevvel 1221 (14 Haziran 1806) tarihli maaş ödenmesi ile ilgili tezkire: BOA, Cev-Bah. nr. 8931.

45 Bunların yaptıkları işler, çalıştıkları günler ve aldıkları ücretler haftalık hesaplar halinde bina emini tarafından tutulmuş ve muntazam olarak başdefterdara takdim edilmiştir (Tablo-1'deki kaynaklar).

46 19 Muharrem 1210 (5 Ağustos 1795) tarihli takrir: BOA, HH. nr. 4587.

47 Kidros ve Cide kazalarından sağlanacak kereste için önceden verilen 5000 guruşa ilave olarak 4000 guruş daha verilmesi hususunda 16 Zilka'de 1210 (23 Mayıs 1796) tarihli buyuruldu: BOA, Cev-Bah. nr. 8849.

48 Misivri, Ahyolu ve Sergen dağlarından kestirilecek kereste için emin tayin edilen marangoz kalfasına aylığı 15 guruştan üç aylık 45 guruş ücret verilmesi hakkında 19 Zilka'de 1210 (26 Mayıs 1796) tarihli buyuruldu: BOA, Cev-Bah. nr. 186. 15 Zilhicce 1210 (21 Haziran 1796) tarihli Ahyolu kadısının ilamında ise büyük ve küçük ebatta 75 adet kerestenin hazırlandığı bildirilmektedir (BOA, Cev-Bah. nr. 2507). 75 adet kereste de Sergen dağlarından kestirilmiştir (BOA, Cev-Bah. nr. 2354).

49 BOA, Cev-Bah. nr. 1879. Kerestenin önce 18 kıtalık bir kısmı (BOA, Cev-Bah. nr. 2499), sonra 655 kıtalık diğer kısmı (BOA, Cev-Bah. nr.1585) kestirilerek nakledilmiştir.

50 BOA, Cev-Bah. nr. 8849, 8850, 1905, 9501.

51 BOA, Cev-Bah. nr. 186, 2507, 2354, 1905.

52 BOA, Cev-Bah. nr. 1905.

53 BOA, Cev-Bah. nr. 8010. Ergün Toğrol-İ. H. Aksoy, "Drydocks of İstanbul Golden Horn Shipyard", *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji tarihi Kongresi, İTÜ, 14-18 Eylül 1981*, İstanbul, 1981, s. 59. Bu makalede havuzlar hakkında özet bilgiler bulunmaktadır.

54 Bu miktar taş için ise 59.500 guruş ödenmişti (BOA, Cev-Bah. nr. 855).

55 Bu iş için duvarcı esnafına 7 Şa'ban 1210-29 Şevval 1211 (16 Şubat 1796-27 Nisan 1797) tarihleri arasında üç defada 12.500 guruş ödenmiştir (BOA, Cev-Bah. nr. 6408).

56 Cebehâne-i Âmire'den 14 Şa'ban 1210'da (23 Şubat 1796) 5 kantar siyah barut verildi (BOA, Cev-Bah. nr. 1683).

57 Bkz. Tablo-1'deki kaynaklar.

58 *Aynı yer.*

59 Bu iş için 3 Muharrem 1210'da (20 Temmuz 1795) 25.000 guruş, 16 Rebi'ülevvel 1211'de (19 Ekim 1796) 12.500 guruş olmak üzere 37.500 guruş ödenmiş ve 15.721 kantar boçlana toprağı tersaneye getirilmiştir (BOA, Cev-Bah. nr. 2320). 1 Şa'ban 1210 (10 Şubat 1796) tarihli tersane emininin arzından anlaşıldığına göre, havuz mahallinin tespiti sırasında Değirmenlik ve Santron adalarından da numune olarak boçlana toprağı getirtilmişti (BOA, Cev-Bah. nr. 10103). Boçlana ile ilgili bilgiler ayrıca büyük havuzun haftalık masraf bilançolarında da mevcuttur (Tablo-1'deki kaynaklar).

60 BOA, Cev-Bah. nr. 888.

61 8 Şevval 1212 (26 Mart 1798) tarihli buyuruldu: BOA, Cev-Bah. nr. 9261. Havuzun iki kenarına inşa edilen yeni kuyulara yapılan masraflar Tablo-1'deki kaynaklarda yer almaktadır. Bu kuyuları, havuz için çizilen planda da görmek mümkündür (BOA, HH. 55150).

62 27 Muharrem 1213 (11 Temmuz 1798) tarihli ilmuhaber kaydı: BOA, KK. 2380. s. 23

63 BOA, Cev-Bah. nr. 7450.

64 6 Muharrem 1215 (30 Mayıs 1800) tarihli ilmuhaber kaydı: BOA, KK. 2380, s. 23.

65 5 Safer 1215 (28 Haziran 1800) tarihli ilmuhaber kaydı: BOA, KK. 2380, s. 23; BOA, KK. 14025.

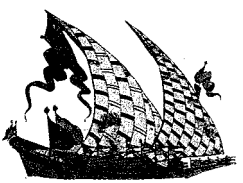
66 Büyük havuza irad-ı cedid hazinesinden yapılan ödemeler için ayrıca bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986, s. 204, 210. Bir kese akçe 500 guruştur.

67 Ahmed Vâsıf Efendi, havuz için yapılan masrafın, ilk tahmin edilenin yaklaşık yarısı kadar olduğunu yazmaktadır (*Tarih*, İÜK, TY, nr. 6012, vr. 102b).

68 BOA, Cev-Bah. nr. 6410, 5322.

69 BOA, Cev-Bah. nr. 7450. Burada zikredilen tayin ve maaş bağlanmasıyla ilgili bazı belgeler BOA, Cev-Bah. nr. 1638, 9269, 8389, 1250, 737, 7770'te bulunmaktadır. Verilen hediyelerden tarihçi Vâsıf da bahsetmektedir (*Tarih*, vr. 102b).

70 Havuzun inşa tarihi konusunda Olivier'i (*Voyage dans l'Empire Othoman*, Paris 1800, I, 68-69) kaynak göstererek inşaatın 1793-96 tarihleri arasında tamamlandığını yazan tarihçi S. Shaw (agm, s. 224) ve W. Müller-Wiener'in (Zur Geshichte des Tersâne-i Âmire in İstanbul, *Turkische Miszellen*, Robert Anhegger Armağanı, İstanbul 1987, s. 261-262) havuzun inşa tarihi olarak verdiği (1793-1796) bilgiyi burada tashih etmek yerinde olacaktır. Ayrıca Olivier'nin verdiği bilgilerden o sonucu çıkarmak da mümkün değildir. Nitekim, Shaw da, makalesinden sonra basılan *Between Old and New* adlı kitabının havuzla ilgili bahsinden (s. 157, 440-441 Not. 18) inşa tarihi ile ilgili bilgiyi çıkartmıştır. Devrin kaynakları da havuzun 1800'de bittiğini göstermektedir. Nitekim, tarihçi Ahmed Vâsıf Efendi 1215 (1800) senesi olayları arasında havuz inşaatının tamamlanması vesilesiyle muhtemelen resmi evraktan istifade ederek özet bir bilgi vermiştir (*age*, vr. 101a-103a). Ayrıca Mahmud Raif Efendi de, 1798'de basılan eserinde tersanede mükemmel bir gemi havuzu inşa edilmekte olduğunu belirttiğine (Mahmoud Rayf Efendi, *Tableasu des Nouveaux Reglemens de l'Empire Ottoman*, Constantinople, 1798, s. 48) göre büyük havuzun 1796'da bitmesi mümkün değildir.

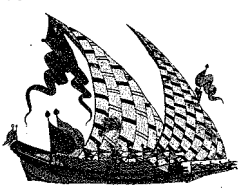
Üçüncü Ayrım
Osmanlı Deniz Ticaret Tarihi

AHİTNAMELERE VE UYGULAMALARA GÖRE OSMANLI-DUBROVNİK TİCARÎ MÜNASEBETLERİ, 15-16. Yüzyıllar

1.

Dubrovnik, Osmanlı İmparatorluğu için önemli yiyecek ve hammadde kaynaklarına sahip olan Balkanlar ile İtalya ve diğer Avrupa devletleri arasında gerçekleşen ticaretin transit merkezlerinden biri olarak 15. ve 16. yüzyıllarda hayatî bir önem taşımakta ve benzeri görülmedik bir gelişme göstermekteydi.

Dubrovnik'in Osmanlı Türkleri ile ilk karşılaşması, Osmanlı fütuhatının Doğu Balkanlar'a ulaştığı sıralarda başladı. Dubrovnikliler eskiden beri bu bölgelerde ticarî faaliyetlerini sürdürmekteydiler.[1] Nitekim, II. Murad'ın 10 Temmuz 1430 tarihli Dubrovnik beylerine gönderdiği mektup bu hususa kısmen ışık tutmaktadır. II. Murad bu mektubunda, kendi topraklarında serbestçe ticaret yapan Dubrovniklilerin o güne kadar görüşmek ve dostluk tesis etmek için hiçbir teşebbüste bulunmadıklarını, hatta bir elçi bile göndermediklerini belirterek onları suçluyor ve büyük bir askerî kuvvet göndererek şehri yıkma tehdidinde bulunuyordu.[2] Bu tehdit tesirini göstermiş olmalı ki kısa sürede Dubrovnik'ten iki elçi gelerek 6 Aralık 1430'da Osmanlı devletinden ilk ahitnameyi almayı başardı. Bu ahitnameye göre, Dubrovnikli tüccarlar Osmanlı topraklarında ve denizde, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'da mutat gümrük vergisini ödemek şartıyla ticaret yapabilecekler ve Osmanlı devleti tarafından komşu devletlere karşı korunacaklardı. Bu dostluğun bir nişanesi olmak üzere 1433'te Bosna kralı ile arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden Osmanlılardan yardım istemesi, Dubrovnik şehir devletinin sultanın hâkimiyetini resmen tanımasına vesile oldu. Yardım istemek amacıyla gelen elçi yıllık 500 duka haraç ödemeyi de vaat ediyordu.

Fatih Sultan Mehmed, 1459'da Sırbistan'ı, 1463'te Bosna'yı imparatorluğuna kattıktan ve 1467'de bölgedeki topraklarını biraz daha genişlet-

tikten sonra Dubrovnik'ten ödediği haraç miktarını 5000 dukaya yükseltmesini istedi. Böylece Osmanlılar bu devletle ilişkilerini daha bir kesinleştirerek kurala bağlamış oluyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik arasındaki ilişkileri düzenleyen ahitnamelerin ilki, yukarıda da temas edildiği gibi 1430 tarihlidir ve serbestçe ticaret yapma imtiyazını ihtiva etmektedir. 15. ve 16. yüzyıllarda Dubrovnik'e verildiği tespit edilen diğer ahitnameler ise 1442,[3] 1459,[4] 1481,[5] 1512,[6] 1525,[7] 1550, 1567[8] ve 1575[9] tarihlidir.

Bunlardan 1481, 1550 ve 1567 tarihli olanların metinleri mevcut olmamakla beraber bazı hükümlerde yapılan atıflardan bu tarihlerde ahitname verildiği veya önceki bir ahitnamenin tecdid edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Dubrovnik'e verdiği ahitnamelerde yer alan maddeler ortak özellikler göstermektedir. Haraç miktarını belirleyen madde ile gümrük tarifeleri hariç, diğer haklar ve sorumluluklar ahitnamelerde hemen hemen hiç değişmemiştir. Bu noktadan ele alındığında 1442, 1512 ve 1575 tarihli ahitnamelerde şu ortak maddeler dikkat çekmektedir:

• Dubrovnik Osmanlı himayesindedir. Bu sebeple Dubrovnik hisarlarına, vilayetlerine ve halkına hiçbir Osmanlı görevlisi sancakbeyi, subaşı ve hisareri zarar vermeyecek ve buna karşılık Dubrovnik Osmanlı İmparatorluğu'na haraç ödeyecekti.

• Dubrovnikli tüccarlar bütün Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabilecekler, mallarına ve eşyalarına dokunulmayacak, Osmanlı ülkesinde mallarını sattıkları takdirde % 2 gümrük ödeyeceklerdi.

• Bir Dubrovnikli ile bir Müslüman arasında anlaşmazlık çıkarsa bu ihtilaf kadı huzurunda çözümlenecek, iki Dubrovnikli arasındaki anlaşmazlık ise kendi aralarında veya isterlerse kadı huzurunda halledilecekti.

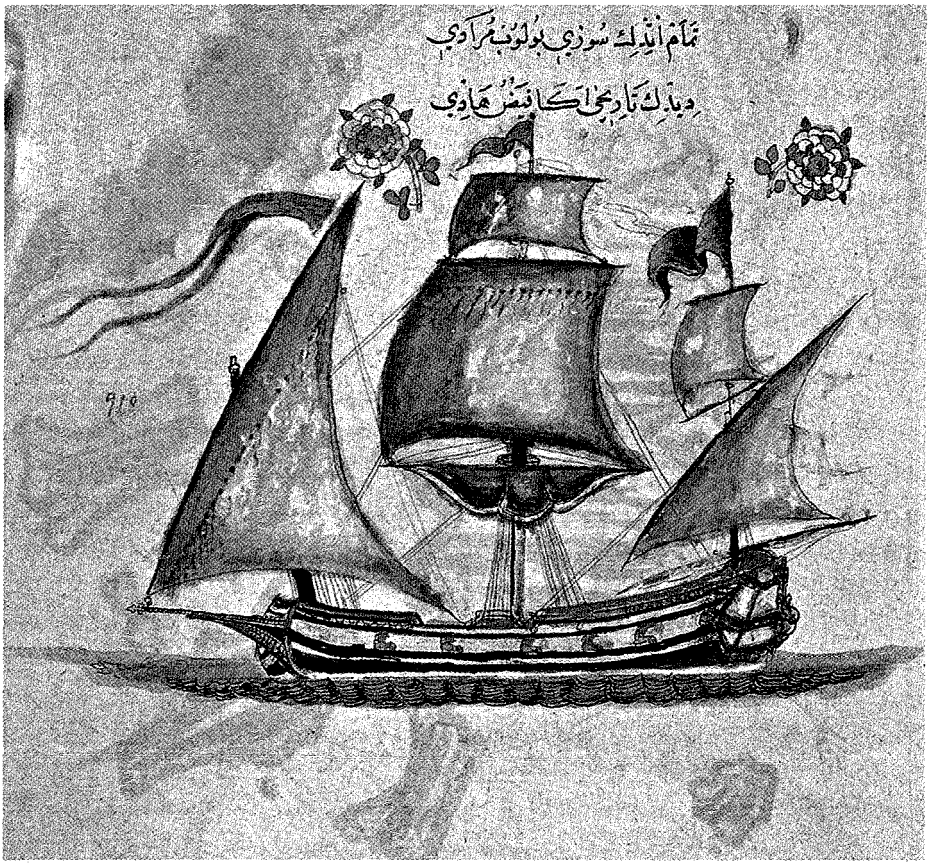
• Borçlu bir Dubrovnikli için bir başkası sorumlu tutulmayacak, bir Dubrovnikli Osmanlı ülkesinde vefat ederse beytülmalcı mallarına el koymayacak ve kendi veresesi gelip eşyayı teslim alacaktı.

• Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanı olan devletlerin tüccarları, gümrüklerini ödemek kaydıyla Dubrovnik'te serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Savaş hali bile olsa Dubrovniklilerin ticaretine kimse karışmayacaktı.

Ahitnamelerde ortak olan ve en önemli maddelerin başında gelen, Dubrovnik'in ödemeyi kabul ettiği haraç meselesiydi. 1442 tarihli ahitnamede 1000 filori olduğu tespit edilen senelik haracın[10] 1458'de 1500,[11] 1468'de 5000,[12] 1471'de 9000, 1472'de 10.000 filoriye yükseltildiği görülmektedir. Bu sıralarda gümrük vergisinin de % 5'e yükseltildiği anlaşılmaktadır. Bu uygulama 1478'e kadar devam etti;[13] 28 Şubat 1478'de Dubrovnik tüccarlarından gümrük almaktan vazgeçilerek yeni bir düzenleme yapıldı. Buna göre Dubrovnik'in 10.000 filori cizye ve 2500 filori de gümrük vergisi karşılığı olmak üzere her sene haraç+gümrük 12.500 filori göndermesi esasa bağlandı. Bu miktar haraç ve gümrük ilk defa 15 Şevval 883'te (9 Şubat 1479) Hazine-i Amire'ye teslim edildiyse[14] de, 884'ten (1480) itibaren bu para daha önce kararlaştırıldığı üzere sadece haraç adı altında ödenmeye başlandı.[15] Bu tarihten itibaren ve 16. yüzyıl boyunca Dubrovnik'in ödediği haraç miktarında rakamsal bir değişme gerçekleşmeyip, gümrük vergisi oranlarında ve bunun tahsilinde bazen değişiklikler söz konusu oldu.

Dubrovnik'e verilen ahitnamelerde gümrük meselesi önemli bir yer tutmakta ve uygulamalar sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar fermanlarla çözümlenmeye çalışılmaktaydı. Dubrovnikli tüccarlar ahitnamelere göre Osmanlı topraklarında mallarını serbestçe dolaştırma hakkını elde etmişlerdi ve bu malları herhangi bir şehirde satmaları halinde % 2 gümrük ödüyorlardı. Dubrovniklilerin gemiyle yaptıkları ticarette ise, ödemeleri gereken gümrük miktarı % 4'tü.[16] Ancak zaman zaman bunun dışına çıkıldığı ve gümrük oranlarında ve tahsilinde problem yaşandığı anlaşılmaktadır. İlk defa 1478'de haraç ve gümrük gelirleri birleştirilerek 12.500 filoriye çıkarıldığında % 5 olan gümrük vergisi önce Müslümanlarınki gibi % 4'e indirilmiş, sonra tamamen kaldırılmıştı. Bu durum sadece Dubrovnik tüccarlarına bir süre için uygulanmış olmalıdır; çünkü 1480'de[17] ve 1481'de[18] gümrük vergisinin % 2 olduğu görülmektedir. Muhtemelen diğer gümrük gelirlerinin tahsilinde uygulandığı gibi Dubrovnik gümrüğü için bir emin tayin edilmişti.

Ahitnamelerin uygulamalarını gösteren bütün fermanlar Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Dubrovnikli tüccarların % 2 gümrük ödeyeceğini teyit etmektedir. Nitekim 3 Şevval 906'da (22 Nisan 1501) Rumeli ve

Resim 15. 17. yüzyılda bir kalyon (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 104).

Anadolu kadılarına gönderilen bir fermanda Dubrovniklilerin Osmanlı ülkesinde mallarını sattıkları takdirde % 2 gümrük ödemeleri gerektiği ifade ediliyordu.[19] Yine 1510'da Müslümanlar hâlâ % 3, gayrimüslimler % 4 ve yabancı tüccarlar % 5 gümrük öderken Dubrovnikliler en imtiyazlı tüccar olarak % 2 ödemeye devam ediyorlardı; ancak Osmanlı himayesi altında olmalarına ve en düşük oranda gümrük ödemelerine rağmen sultanın reayası veya tebeası sayılmıyorlardı.

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkması üzerine Dubrovnik tüccarlarına ait gümrüğün İstanbul'da % 5'e, diğer iskelelerde % 4'e çıkarılması tüccarların şikâyetine sebep oldu. Bunun üzerine 27 Zilhicce 918'de (6 Mart 1513) elçilerin isteği ile yeniden gümrük resmi % 2'ye düşürüldü, tahsili işi ise emin olan yerlerde emine, olmayan yerlerde kadıya havale edilerek iki-üç ayda bir gönderilmesi Rumeli ve Anadolu kadılarına duyuruldu. Bu düzenlemede Müslümanlardan % 2, gayrimüslim tebaadan % 4, harbîlerden % 5 gümrük alınması emredildi.[20]

Nova memlahası amili olan Nikola 923 (1517) senesi başlarında İstanbul'a gelerek Dubrovnik'teki gümrük uygulamalarından şikâyet etti. Amil Nikola'ya göre, Dubrovnik'te ithal ve ihrac gümrüğü olarak önceleri % 2 akçe ödenirken bir süredir Dubrovnik gümrük emini rüşvet karşılığında dışarı çıkan mallardan gümrük almamış ve gelen mallardan da bazen gümrük aldığı için pek çok zarara ve anlaşmazlıklara sebep olmuştu. Ayrıca yabancı tüccarlar, yani "Frenk kâfirleri" eskiden Dubrovnik'e çuka ve benzeri mallar getirdiklerinde kanun gereği % 5 akçe gümrük öderlerken artık sadece yük başına 5,5 altın ödemeye başlamışlardı. Ayrıca Dubrovniklilerin bunların mallarını kendi malları gibi göstererek gümrük ödenmesine mani oldukları görülüyordu.

Bu durumun düzeltilmesi halinde Hazine'ye büyük gelir sağlanacağının bildirilmesi üzerine, Osmanlı yönetimi durumu bir fermanla Nova kadısına yazarak tahkikat yapmasını ister ve Dubrovniklilerin Dubrovnik'te gümrük ödememek için ellerinde bir fermanları varsa bunu tespit etmesini, aksi takdirde Dubrovniklilerden ve Dubrovnik'e gelip giden yabancı tüccardan eskisi gibi gümrük alınmasını emretti.[21] Muhtemelen bu sıralarda Dubrovnik gümrüğü mukataaya dönüştürülmüş ve Nova tuzlası gümrüğü ile birleştirilerek amil Nikola'ya iltizama verilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında yine Dubrovnik gümrüğü uygulamasında bazı değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha önce Nova tuzlası gümrüğü ve bacı ile birlikte iltizama verilen Dubrovnik tacirler gümrüğü Dubrovnik elçilerinin isteği üzerine 1 Şevval 927'den (4 Eylül 1521) itibaren ayrılarak müstakil bir gümrük haline getirildi ve üç yıl için 300.000 akçe karşılığında Nikola veled-i Petro'ya iltizama verildi. Bu

gümrük gelirlerinin her altı ayda bir 50.000 akçe olarak ödenmesi karara bağlandı. Ahitnamelerde gümrük mukataası gelirlerinin her altı ayda bir ödenmesi istendiği halde 1565[22] ve 1580'de[23] olduğu gibi senelik ödendiği de tespit edilmektedir.

1521 düzenlemesine göre, gümrük vergisi miktarı Dubrovnikliler için İstanbul, Bursa ve Edirne hariç her yerde % 2, Dubrovnik'te ticaret yapacak yabancı tüccar için ise % 5'ti. Dubrovnikliler mallarını İstanbul'da sattıkları zaman % 5, Bursa ve Edirne'de sattıkları zaman ise % 3 gümrük vergisi ödeyeceklerdi. İstanbul, Bursa ve Edirne gümrüğü tacirler gümrüğünün dışında tutuldu ve gelirleri doğrudan Hazine-i Âmire'ye tahsis edildiği için mukataaya dahil edilmedi. Yine aynı düzenlemeye göre, Dubrovnik'teki gümrük emini Dubrovnikli tüccarlara karışmayacak ve onlardan giriş çıkışlarda gümrük istemeyecekti. Bir başka husus ise daha önce tacirler gümrük mukataasi içinde olan mumhane mukataasının bu yeni uygulamada ayrılmış olmasıydı.[24] Ayrıca Dubrovnikli tüccarlar gümrük vergisi ödememesi için yabancı tüccarların mallarını kendi malları gibi göstermeyecekti.

Ancak bu uygulamanın da çok uzun sürmediği görülmektedir. 12 Cemâziyelâhır 929'da (28 Nisan 1523) Dubrovnikli tüccarların kumaş ve eşyalarından alınan gümrük vergisi yeniden % 5'e çıkarıldı ve tacirler gümrüğü mukataası kaldırıldı. Dubrovnik elçilerinin % 5 gümrüğe itiraz etmeleri üzerine 7 Muharrem 930'da (16 Kasım 1523) durum yeniden düzeltildi ve önceki ahitnameye göre uygulamalar devam etti. Bu sırada Dubrovnikli tüccarların Osmanlı ülkesinden alıp götürdükleri kükürt, ipek, kurşun ve balmumu gibi maddeler için % 2 gümrük alınmasına karşılık sahtiyan, meşin ve benzeri eşyalardan bir şey talep edilmiyordu. Ahitnamede kükürdün ihracına izin verilmediği hatırlatılmaktaydı.[25]

940 (1534) senesinde Dubrovnik cizye ve gümrüğünün ayrı olarak ödendiği Hazine ruznamçelerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Buna göre 12 Şevval 940'ta (25 Mayıs 1534) "gümrük-i tâcirân-i Dubrovnik"in bir taksidi, 28 Şevval'de (11 Mayıs) ise Dubrovnik cizyesi getirilmiştir.[26]

Dubrovnik tüccarlarından alınacak gümrük vergisi miktarı uygulamalarda zaman zaman aksadığından 28 Rebî'ülâhır 931'de (22 Şubat 1525) bütün Rumeli ve Anadolu kadılıklarına ferman gönderilerek Dub-

rovniklilerin sattıkları mallardan önceki gibi % 2 gümrük alınması sağlanmıştı.[27] Ancak bu konudaki anlaşmazlıkların zaman zaman tekrarlandığı görülmektedir. Nitekim, 957'de (1550) Dubrovnikli tüccarlar, mallarını Belgrad'da satmadıkları halde gümrük istendiği konusunda bazı şikâyetlerde bulunmuşlardı.[28] Yine 1559'da Rumeli kadılarına gönderilen bir hükümde, kumaşta % 5'e çıkarılan gümrük vergisinin % 2'ye indirildiği, gümrüğü Dubrovnik'te ödenmiş mallardan yeniden gümrük istenmemesi hatırlatılıyordu.[29]

Uygulamalarda gümrük vergisinin Dubrovnikli tüccar aleyhine bazen bozulduğu görülmektedir. Nitekim 958'de (1552) Dubrovnik elçileri, İstanbul'dan satın aldıkları mallardan % 5 gümrük alındığını ileri sürerek şikâyette bulundular; çünkü bu miktar sadece sattıkları mallar için ödenmekteydi. Ahitnamelerde, limanlardan satın aldıkları mallar için % 2 gümrük ödeyecekleri hatırlatılarak fazlasına müsaade edilmemiş,[30] bu durum Mısır gibi yerler için de geçerli kabul edilmişti.[31]

Dubrovnikli tüccarların gümrükle ilgili şikâyetleri arasında Dubrovnik'te sur içinde yaşadığı halde, Nova ve Dubrovnik gümrük eminleriyle diğer amiller tarafından Osmanlı reayası oldukları iddiasıyla gümrük ödemeye zorlanmaları yer alıyordu. Osmanlı makamları, gümrük vermemek için Dubrovnik'e kaçtıkları ileri sürülen bu tüccarlar hakkında ilgili bölgelerin "mühürlü sûret-i cedîd-i hakanî" defterlerine bakılarak karar verilmesini istiyordu.[32]

Ahitname ve uygulamalarda raslanan önemli bir konu da Osmanlı ülkesinde yerleşen Dubrovniklilerin ikametiyle ilgiliydi. Osmanlı hukukuna göre prensip olarak doğrudan Osmanlı tebaası olmayanların Osmanlı ülkesinde yerleşmelerine müsaade edilmiyordu. Bu hüküm İslam fıkhının mukim ve misafir konusundaki kararlarıyla ilgiliydi. En eski ahitnamelerden olmasına rağmen Venedikli tüccarlara bile 1503 ahitnamesinde Osmanlı ülkesinde sadece bir yıl ikamet izni verilmiş, daha fazla kaldıkları takdirde cizye ve benzeri tekalif ile mesul tutulacakları belirtilmişti. 1513 ve sonraki tarihli Venedik ahitnamelerinde ise süre belirtilmeksizin ticaret için gidip gelenler orada yerleşmedikleri takdirde muaf tutulmuşlardı. Ancak uygulamada misafirlik müddeti olan 15 günden faz-

la kaldıkları takdirde görevliler tarafından rahatsız edilenler oluyordu. Halbuki Dubrovnikliler haraçgüzar reaya olarak bundan muaf kabul edilmişler ve bir Osmanlı şehrinde yerleştikleri halde hem ikametlerine müdahale edilmemiş, hem de reaya muamelesi görmemiş, yani cizye, ispençe gibi vergilerle sorumlu tutulmamışlardı. Bu durumun zaman zaman anlaşmazlıklara sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Mesela 22 Rebî'ülâhır 956 (20 Mayıs 1549) ve 8 Safer 983'te (19 Mayıs 1575) Rumeli kadılarına gönderilen fermanlarda bu hususa temas edilerek ticaret için gelip kalan, çoluk çocuk sahibi olan ve maddi durumu iyi olmadığı için Dubrovnik'e dönemeyenlere reaya oldukları iddiasıyla vergi istenmemesi hatırlatılmış ve bunların kimliğinden şüphe edilmesi halinde bölgenin en son yapılan tahrirlerine bakılması istenmişti. Aksi takdirde ahitnameye aykırı hareket edilmiş olacaktı.[33]

Dubrovnikli tüccarlar Osmanlı ülkesinde alışveriş yaparken Osmanlı ve Dubrovnikli tüccarlar ile anlaşmazlıkları olduğunda ve kadıya gitme hakkını kullanmak istediklerinde[34] veya bir Dubrovnikli Osmanlı topraklarında vefat ettiği takdirde beytülmalcı, mevkufatçı veya kassamın karışmayıp mirasçısının gelmesi hususunda[35] ahitnamelerde yer alan taahhütlerin yerine getirildiği görülmektedir. Mahkemelere intikal eden davalarda huccet ve sicil bulundurulması konusunda Yavuz Sultan Selim devrinde verilen bir kararın III. Murad devrinde de devam ettiği anlaşılmaktadır.[36]

Ahitnamelere göre Dubrovniklilerin malları, canları güvence altına alınmış ve toprakları için koruma taahhüdünde bulunulmuş olmasına rağmen bazı Osmanlı askerlerinin gerek sahillerde gerek denizde bir kısım Dubrovnikli halkı esir etmesi ve hatta satması da haklı olarak derhal itirazlara sebebiyet vermişti. Bu hususta alınan tedbirlerle esirlerden Müslüman olanlar azat edildi, kendi dininde kalanlar ise Dubrovnikli yetkililere teslim edildi.[37]

Dubrovnikli tüccarların ticaret yaptığı bölgeler sadece Rumeli ve Anadolu ile sınırlı değildi. Daha Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi üzerine kendilerine Mısır'da serbest ticaret yapma ve dükkân açma hakkı verilmişti. Böylece Mısır limanları Dubrovnikliler için önemli birer ticaret merkezi haline gelmiş oldu.[38]

Bütün bu uygulamalar ahitnamelerin sadece yazılı metinler halinde kalmadığını ve uygulama sırasında çıkan problemlerin ısrarla takip edilip çözümlendiğini göstermektedir. Hatta o dereceye kadar ki, şikâyet konularıyla ilgili fermanların hemen hepsinde söz konusu problemi alakadar eden ahitname kararı da zikredilmektedir. Bu da bazan nüshası elde bulunmayan ahitnameleri fermanlardan takip etme imkânını vermektedir.

NOTLAR

1 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, 1300-1600 (çev. H. Berktay), İstanbul, 2001, s. 311-312. Dubrovnik'in 15. yüzyıl başlarında İstanbul ve Selanik'teki ticareti için bkz. Bariša Krekić, "Courier Traffic between Dubrovnik, Constantinople and Thessalonika in the First Half of the Fourteenth Century", Variorum Reprints, Londra, 1980, XI, s. 1-8.

2 Ciro Truhelka, "Dubrovnik Arşivinde Türk-Islav Vesikaları", ter. *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, I, İstanbul, 1956, s. 42.

3 1442 tarihli ahitnamenin özeti için bk.Truhelka, *Dubrovnik Arşivi*, s. 44-45.

4 1459 tarihli ahitnamenin özeti için Truhelka, *Dubrovnik Arşivi*, s. 47-48.

5 II. Bayezid'in Evâhır-ı Ramazan 886'da (13-23 Kasım 1481) Dubrovnik'e ahidnâme verdiği hususu, Yavuz Sultan Selim'in Rumeli ve Anadolu kadılarına gönderdiği 27 Zilhicce 918 (5 Mart 1513) tarihli bir hükümde zekredilmektedir (Fahri Dalsar, "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerine Göre: Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile Yaptığı Muahede", *Tarih Vesikaları*, II/12, İstanbul, 1943, s. 414.

6 1512 ahitnamesinin Türkçe metni için bkz. Dalsar, *Dubrovnik Cumhuriyeti*, s. 412-413.

7 931'de (1525) Dubrovnik'e ahitname verildiği hususunda 26 Receb 994 (13 Temmuz 1586) tarihli Mısır beylerbeyine gönderilen hükümde bir atıfta bulunulmaktadır (BOA, Kamil Kepeci (KK), nr.108, s. 123).

8 N. H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*, The Hague, 1967, s. 55. Biegman, II. Selim tarafından yenilenen ahitnamenin tarihini 1566 olarak vermekte ise de, padişahın tahta cülusunun 30 Eylül 1566'da gerçekleştiği dikkate alındığında üç ay gibi kısa bir süre içinde yenilenmiş olması ihtimalini biraz azaltmaktadır. Ayrıca Rumeli sancakbeyleri ile kadılarına gönderilen Evâhır-ı Receb 974 (31 Ocak-9 Şubat 1567) tarihli bir hükümde Kanuni devrinde verilen bir hükmün yenilenmesini istedikleri ve ahitnameye uyulmasına dikkat çekildiğine göre ahitname tarihinin de bu sıralarda verilmiş olması daha uygundur (Dubrovnik Devlet Arşivi (DDA), AT. 8, nr. 21).

9 Biegman, *Turco-Ragusan*, s. 56-59.

10 Truhelka, *Dubrovnik Arşivi*, s. 44-45.

11 DDA, A. br. 3; Truhelka, *Dubrovnik Arşivi*, s. 46-47, 51.

12 DDA, A. br. 5; Truhelka, *Dubrovnik Arşivi*, s. 52-53.

13 Truhelka, *Dubrovnik Arşivi*, s. 55, 62-63.

14 DDA. A. br, 14; Truhelka, *Dubrovnik Arşivi*, s. 63-64.

15 Dubrovnik Devlet Arşivi'nde senelik ödenen bu haraçlar ile ilgili Hazine-i Âmire'ye ödemelerin yapıldığını gösteren pek çok hüccet bulunmaktadır Bunlardan tespit edilebilenlerin bazıları şunlardır: DDA. A. br. 3, 5, 10, 12, 14, 16, 17, 19-22, 25, 26, 30, 32, 33, 42, 44, 45, 51, 52-54, 56; A1, nr. 2, 5a, 7, 8, 9, 16-17; A5, nr. 2a; A8, nr. 8. Dubrovnik'in ödediği haraç miktarı hakkında ayrıca bkz. Biegman, *Turco-Ragusan*, s. 49.

16 Gemi ile ticaret yapanlardan % 4 akçe yerine % 8 akçe gümrük vergisi alındığı için Dubrovnik elçilerinin yaptığı şikâyet üzerine Avlonya kadısına gönderilen Evâsıt-ı Şevval 879 (17-27 Şubat 1475) tarihli hüküm: DDA. A. br. 9.

17 İnalcık, *Ekonomik ve Sosyal*, s. 316

18 Dalsar, *Dubrovnik Cumhuriyeti*, s. 414.

19 DDA. A. br. 39.

20 Dalsar, *Dubrovnik Cumhuriyeti*, s. 413.

21 29 Cemâziyelâhır 923 (19 Temmuz 1517) tarihinde Nova kadısına gönderilen hüküm: DDA. A7, nr. 1a.

22 4 Muharrem 973 (2 Ağustos 1565) tarihli hüküm: BOA. *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, 2775, s. 14.

23 7 Zilkade 988 (26 Aralık 1580) tarihli hüküm: BOA, *Mühimme Defteri (MD)*, nr. 36, s. 12/36.

24 300.000 akçe olan mukataa miktarına 3600 akçe berat resmi ile 600 akçe resm-i hesab ilave edilecekti. Bu berat Kanuni, Belgrad Kalesi'ndeyken verilmişti (DDA. A.1, nr. 3).

25 7 Safer 930 (16 Aralık 1523) tarihinde Nova kadısına ve Dubrovnik'teki gümrük eminine gönderilen hüküm: A7, nr. 2.

26 Dubrovnik Tacirler Gümrüğü bedeli olarak 42.060 akçe ve 1004 hasene-i sultaniye sikke teslim edilmişti. Dubrovnik beylerinin cizyesi için de 7000 hasene-i sultaniye, 1200 hasene-i efrenciye sikke getirilmişti (BOA. KK. 1863, s. 177. 195). Daha sonraki tarihlerde Dubrovnik cizyesi ile ilgili yapılan ödemeler hakkında bazı kayıtlar bulunmaktadır (BOA. KK.1863, s. 208; KK.1765, s. 1b; *MAD.* 445, s. 160; AE-Kanuni, 258, s. 100b, 14b, KK. 1866, s. 24, 28; KK. 1867, s. 70, 71, 73). Bu kayıtlarda aynı zamanda Dubrovnik cizyesini getiren elçilerin beyleri adına getirdikleri pişkeşler ve Osmanlı hazinesinden onlara verilen hediyeler de yer alıyordu.

27 DDA. A1, nr. 6.

28 Semendire sancakbeyi ve Belgrad kadısına gönderilen 2 Cemaziyelevvel 957 (19 Mayıs 1550) tarihli hüküm: DDA. A8, nr. 11.

29 BOA. KK. nr. 61, s. 96.

30 25 Cemâziyelâhır 958 (18 Haziran 1552) tarihli Rumeli ve Anadolu'daki kadılara gönderilen ve ahidnâmedeki gümrük oranlarını hatırlatan ferman: DDA. A7, nr. 13a.

31 Mısır beylerbeyine ve İskenderiye kadısına gönderilen Evâsıt-ı Ramazan 965 (16-26 Haziran 1558) tarihli hüküm: DDA. A7, nr. 20.

32 Hersek sancakbeyi, Saray kadısı, Bosna, Kilis, İzvornik sancaklarındaki nâzır ve kadılara gönderilen Evâil-i Rebî'ülâhır 963 (13-23 Şubat 1556) tarihli hüküm: DDA. A7, nr. 17a. Benzer hükümler Evâil-i Rebiülevvel 964'te (11-21 Ocak 1557) Rumeli beylerbeyi, Hersek, Kilis ve İzvornik sancakbeyi ile kadılarına (DDA. A1, nr. 13), 27 Cemâziyelâhır 966'da (6 Nisan 1559) yine Rumeli kadılarına (DDA. A5, nr. 17-18) gönderilmiştir.

33 DDA. A1, nr. 12; A8, nr. 27.

34 Bu hususu ahitnameye göre düzenleyen Evâhır-ı Receb 902 (24 Mart-3 Nisan 1497) tarihli berat: DDA. A. br. 37.

35 Rumeli ve Anadolu kadılarına gönderilen 10 Şevval 907 (18 Nisan 1502) tarihli hüküm: DDA. A. br. 48. Şevval 974 (Nisan 1567) ve 25 Rebiülevvel 983 (4 Temmuz 1575) tarihli hükümler: DDA. A8. nr.29.

36 BOA. KK. nr. 104, s. 22b.

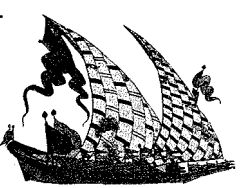
37 DDA. A8, nr. 4, 19; A7, nr. 28a, 30a.

38 Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 932 (22 Şubat-3 Mart 1526) tarihli Mısır beylerbeyi, Vilayet-i Arab sancakbeyi, kadı ve iskele eminlerine (A7, nr. 3a) ve Evâhır-ı Muharrem 936 (21 Eylül-3 Ekim 1529) tarihli Dimyat kadısı, emin ve katibine (DDA. A8, nr. 3a) gönderilen hükümlerde tüccarlara güçlük çıkartılmaması ve dükkân açmalarına izin verilmesi istenmektedir.

GARP OCAKLARININ AVRUPA ÜLKELERİ İLE SİYASÎ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ, 1580-1624*

2.

Preveze deniz savaşı ile Akdeniz'de hâkimiyet sağlayan Osmanlı devleti[1] Cezayir (1516), Tunus (1534) ve Trablusgarb'ı (1551) fethetmek suretiyle[2] de Batı Akdeniz bölgesini kontrolü altına almaya çalıştı. Özellikle Cezayir'in Akdeniz'deki Osmanlı menfaatlerine sağladığı avantajlar, merkezden çok uzaklarda bile önemli siyasî sonuçların alınmasına yardımcı oldu. Daha çok Mağrib eyaletleri ve sonraları da "garp ocakları" olarak anılan bu üç eyalet, kendi gemileriyle açıldıkları Akdeniz'de zaman zaman yabancı devletleri güç durumda bıraktı. Büyük ölçüde korsan denizcileri bünyesinde yaşatan bu eyaletler 16. ve 17. yüzyıllarda bilhassa İngiltere, Fransa ve Venedik tüccarlarına zor anlar yaşattı. Fransa ile ilişkilerin dostluk çerçevesinde geliştiği 16. yüzyılda, gerek Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilen imtiyazlar, gerekse Barbaros Hayreddin Paşa'nın oluşturduğu iyi ilişkiler uzun süre devam etti. Ancak İngiltere'nin Akdeniz pazarlarına girmek için çaba gösterdiği ve Fransa'nın iktidar kavgaları içine düştüğü 16. yüzyıl sonlarında, garp ocaklarının Batı Akdeniz'de ve Atlas Okyanusu'nda korsanlık hareketlerini artırdığı görüldü.

Fransa ile İlişkiler

Kanuni devrinde başlayan Osmanlı-Fransa dostluk ilişkileri aynı dönemde Cezayir beylerbeyi ve Kapudan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa tarafından geliştirildi. Osmanlı donanması bir Fransız limanı olan Tolun şehrini zaman zaman adeta bir üs gibi kullandı ve İspanya ve Venedik gibi Fransa'nın düşmanı olan devletlere karşı Fransa'ya yardımcı oldu. Fransa 1536 kapitülasyonu ile Osmanlı topraklarında ticaret yapma hakkını el-

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*'nin 14. Sayısında (İstanbul 1994), s. 59-86'da yayınlanmıştır.

de ettiği gibi 1569 kapitülasyonu ile de Venedik hariç diğer devletlerin kendi bayrağı altında ticarete katılmaları imtiyazını aldı. 1577'de yenilenen ahitnamede de bu husus değişmedi. Ancak 1580'de İngiltere'nin kendi bayrağı altında ticaret yapma hakkını elde etmesiyle iki ülke arasında rekabet başladı.[3] İngilizler Akdeniz'deki Fransız ticaretini kıskandıklarından onların gemilerine hücum ediyor ve garp ocakları korsanlarıyla anlaşarak Fransız gemilerini mürettebatı ile beraber Afrika limanlarına esir olarak satıyorlardı.[4] Çünkü Fransa 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında deniz kuvvetleri bakımından oldukça zayıftı ve İngiliz korsanlarının saldırıları karşısında yetersiz kalıyordu.

1569 senesinde Fransa'ya verilen ahitnameden anlaşıldığına göre Fransa'nın Cezayir ve Kuzey Afrika limanlarında birer konsolosu bulunuyordu ve bunları değiştirme yetkisi kendilerine aitti.[5] 16. yüzyılın sonlarında Tunus ve Trablusgarb'da görevli olan konsolos bu bölgedeki Fransızların problemleriyle bizzat ilgileniyordu.[6]

Osmanlı devleti 16. yüzyılın başlarından itibaren müttefiki olan Fransa'nın içişleriyle de yakından alakadardı ve bununla ilgili olarak garp ocakları valilerine fermanlar gönderiliyordu. Nitekim IV. Henri Navara'nın Fransa kralı olunca Protestan mezhebinden Katolik mezhebine geçmesini hiç hoş karşılamayan Marsilyalılar krala bağlılıklarını bildirmediler. Osmanlı devleti IV. Henri Navara'nın Fransa kralı olmasına Marsilya yönetiminin karşı çıkmasına bir müttefik olarak müdahale etti.[7] Hatta Marsilya yöneticilerini ikna etmek ve çeşitli görüşmelerde bulunmak üzere iki temsilcisini Tolun'a gönderdi.[8] Marsilyalılar kendilerine gönderilen iki Osmanlı temsilcisine de Fransa kralının kendi mezheplerinden olmadıkları için itaat etmeyeceklerini açıkladılar.[9] Bunun üzerine Osmanlı devleti Marsilya eyaletine mensup olanların krala itaat etmemeleri halinde Fransa'ya verilen ahitnamelerden yararlanamayacaklarını bildirdi. Buna ilave olarak da garp ocakları mensuplarının bunların mallarını gasp etmelerine mani olunmayacaktı.[10] Nitekim, çok geçmeden garp ocaklarına mensup korsanlar Fransa'nın bu karışık durumundan yararlanarak pek çok Fransız gemisini ele geçirmiş ve içindekileri esir almışlardı.[11] Marsilya halkının Fransa kralına muhalefeti birkaç yıl sürdü ve ihtilaflar İspan-

ya Kralı II. Philip tarafından da desteklendi. 1595'te İstanbul'daki Fransa elçisinin isteği üzerine Osmanlı devleti Cezayir beylerbeyinden Marsilyalılara nasihat etmek ve krala itaat etmelerini sağlamak üzere bir temsilcisini göndermesini istedi; kabul etmedikleri takdirde Fransa kralıyla işbirliği yaparak Marsilya üzerine hücum etmeleri ve diğer isyancılara ibret olacak şekilde onları cezalandırmaları emredildi.[12] Fransa'nın İspanya üzerine sefer düzenleme isteği ve Osmanlı devletinden yardım istemesi üzerine de 1595'te ittifak yapılması kararlaştırıldı. III. Murad devrinde alınan karara göre karadan İspanya üzerine gidecek olan Fransa ordusunu büyük bir Osmanlı donanması denizden destekleyecekti; ancak İstanbul'da saltanat değişikliği olması yüzünden Akdeniz'e yeni bir donanma gönderilemedi. Buna karşılık Cezâyir-i Garb Beylerbeyi Hızır Paşa Cezayir ve Tunus gemilerine serdar tayin edilerek Fransa'nın uygun göreceği yerlere emrindeki donanmayla yardıma gitmesi emredildi.[13] Ertesi yıl İngiltere elçisinin verdiği haberlerde ise Fransa ile İspanya arasındaki anlaşmazlığın ortadan kalkmak üzere olduğu ve bunun kendileri aleyhine bir ittifak başlatacağı endişesi dile getiriliyordu. Bunun üzerine İngiltere kraliçesine gönderilen 5 Haziran 1596 tarihli cevabî mektupta merak edilmemesi belirtilerek donanmanın denize açılmak üzere olduğu ve eğer Marsilya'nın İspanya'ya bağlılığı gerçek ise bu duruma müdahale edileceği ve zorla da olsa Fransa'ya bağlatılacağı anlatılıyordu.[14]

Osmanlı devleti, Fransızların Kuzey Afrika sahillerinde balık ve mercan avlamalarına ve depolar kurmalarına da izin vermişti. Bunun karşılığında ise Fransa tüccarı belli bir vergi ödemek zorundaydı. Mesela, 1593'te Tunus'a bağlı Benzert limanında mercan avı yapabilmek için Fransız tüccarı 4000 altın ödemek mecburiyetindeydi ve bu para yeniçeri maaşları için kullanılıyordu.[15] Fransa tüccarının Kuzey Afrika sahillerinde mercan avlayabilecekleri hususu 1604 tarihli ahitnamede de tekrar edildi.[16]

Garp ocaklarının Fransa ile ilişkileri daha çok çeşitli korsanlık hareketleri ve Fransa'nın bunlardan şikâyetleriyle devam etti. Özellikle Fransa'da iç karışıklıkların meydana geldiği yıllarda bu tür olaylara daha çok tesadüf edildi. Nitekim 1594'te Cezayir, 1595'te Tunus korsanları Fransız ticaret gemilerine saldırılarda bulunmuşlardı. Cezayir'de görevli beyler ve

korsan reisler, Fransa bayrağı taşıdığı halde gemilere el koymuş, 800 bin altın tutarındaki para ve malı yağmalamış, tüccar ve tayfaları esir almışlardı. İstanbul'dan gönderilen fermanlar üzerine bunların bir kısmı serbest bırakıldıysa da Benzert kapudanı ile birlikte diğer birkaç korsan reisinin gemilerinde 80-100'er Fransız esir bulunduğu anlaşılmıştı.[17] Tunus korsanları da rast geldikleri yerde esir aldıkları Fransızların gemi ve mallarına da el koyuyorlardı.[18] Fransa'nın İstanbul'daki elçisi bütün bu saldırıları Divan-ı Hümayun'a bildiriyor ve ilgililere emirler gönderilmesini sağlayarak kendi tüccarlarının mağdur olmaktan kurtarılmasına çalışıyor, ayrıca garp ocakları vilayetlerindeki valilerin korsanlara yardımcı olmaya devam etmeleri halinde bir daha Fransa limanlarından yararlanamayacakları konusunu hatırlatıyordu; çünkü Cezayir gemileri darda kaldıkları her zaman Fransa limanlarına sığınıyor, barut, kurşun ve benzeri harp mühimmatı ile diğer ihtiyaçlarını karşılıyordu. Anlaşıldığına göre Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'daki hapishane ve korsan gemilerinde iki binin üzerinde Fransız esir bulunuyordu. Bunların en kısa zamanda serbest bırakılmaması halinde Venedik gibi Fransa da kendi limanlarına Osmanlı gemilerini ikmal maksadıyla kabul etmeyecekti.[19]

Mağrib korsanlarının bu menfi tutumlarına karşılık Fransızların da zaman zaman ahitnamelere riayet etmedikleri görülüyordu. Mesela, 1595'te Cezayir'e tabi Bastiyon'da ikamet eden Fransızlar ihraç edilmesi yasak olan malları Cezayir'den gemilerine yükleyerek kâfir diyarına taşıyorlardı. Ayrıca, oturdukları Bastiyon'a eskisinden fazla sayıda ilave burç, baru ve kale inşa ediyor ve buralara Darülharp'ten yabancılar getirterek etrafa pek çok zarar veriyorlardı. Tabii ki bu durum karşısında gerekli tedbirlerin alınması Cezayir valisine havale ediliyor ve Fransızların inşa ettirdiği yeni binaların yıktırılması cihetine gidiliyordu.[20] Garp ocakları ile Fransa arasındaki ilişkiler karşılıklı suçlamalarla sürüyor ve Fransız tacirler çoğu defa durumdan olumsuz etkileniyordu; Osmanlı devleti ise Fransa'nın yardımına ihtiyacı olduğu zamanlarda Fransız tüccarlara daha müsamahalı davranıyordu. 17. yüzyılın başlarında İspanya'nın baskısı altında ya dinlerini değiştirmek veya başka diyarlara göç etmek zorunda kalan İspanyalı Müslümanların (müdeccel, *Morisco*) Mağrib'e geçmelerine yardımcı olun-

ması isteniyordu. Buna karşılık Fransız bastiyonların iade edilmesi ve Cezayir'den sürülen Fransızların geri dönmesi kabul ediliyor ve Fransız tüccarların gemilerine el koyan Süleyman Paşa'dan bunların geri alınması taahhüt ediliyordu.[21] Yine Cezayir'deki Beled-i Unnâb yakınlarında yerleşmiş bulunan Fransızların ihtiyaçları kadar hububat almalarına izin veriliyor, ancak hububatın yabancı diyarlara götürülmesi yasaklanıyordu.[22]

17. yüzyılda Osmanlı devletinin içine düştüğü iç ve dış buhranlar sebebiyle Akdeniz'de ticaret yapan devletler aynı zamanda özellikle Cezayir ve Tunus ile de antlaşma yapmak zorunda kaldılar. Cezayir ile Fransa arasında ilk antlaşma Osmanlı devletinin müsaadesi ve tasdikiyle 21 Mart 1619'da Marsilya'da imzalandı.[23]

İngiltere ile İlişkiler

İngilizler, düşmanları olan İspanyollara karşı kendilerine yardımcı olabilecek devletin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu düşünüyorlardı. İki ülke arasında ilişkileri geliştirmek amacıyla ilk İngiliz elçisi Harborne, III. Murad devrinde İstanbul'a geldi. İngilizlerin Kuzey Afrika ile ticarete başlayıp bir de konsolosluk açmaları oldukça eskiye dayanıyordu. 1580 tarihli ahitname ile Osmanlı devleti Cezayir, Tunus ve Trablusgarb iskelelerinde İngiltere'nin konsolos bulundurmasını kabul ediyordu. Ayrıca korsan gemilerinin İngilizleri esir edip satmaları yasaklanıyordu.[24]

Kuzey Afrika sahillerinde üslenen garp ocakları yüzünden bu sularda ticaret yapmak tehlike barındırdığı halde kârlı olması sebebiyle tercih ediliyordu. İngiliz tüccarlar garp ocaklarına kurşun, barut ve baharat satıyor, onlardan limon, portakal, üzüm ve zeytin alıyorlardı.[25] Garp ocakları korsanlarının İngiliz ticaret gemilerine düzenlediği saldırılarla İngiliz tüccarı büyük zarara uğruyordu. Bu hususta İstanbul'daki İngiliz elçilerinin teşebbüsü ile Trablusgarb, Tunus ve Cezayir beylerbeylerine fermanlar gönderilmesine rağmen korsanlık önlenemiyordu. Nitekim 1585'te ticaret için Cezayir'e giden bir İngiliz gemisi korsanlar tarafından yakalanarak eşyalarına el konmuş ve tayfaları esir alınmıştı. Trablusgarb Beylerbeyi Hasan Paşa, gönderilen emirlerde alınan eşya ve esirlerin geri verilmesi söylendiği halde bunları teslim etmemişti.[26] Bununla beraber İngilizler de za-

man zaman Kuzey Afrika'daki korsanlarla işbirliği yaparak Fransız gemi ve tayfalarını Afrika limanlarında satıyorlardı.[27]

17. yüzyılın başlarında sadece Akdeniz'deki İngiliz gemilerine değil, Güney İngiltere'ye kadar uzanan bölgede korsanlık saldırıları giderek artmaya başladı. Güneybatı İngiltere'deki Devon bölgesine giden Cezayir ve Tunuslu korsanlar Plymouth ve Dartmouth'taki İngiliz ticaretine büyük zararlar verdiler.[28] 1609-1611 yılları arasında 100 Cezayir gemisi 70 kadar İngiliz gemisini teslim almıştı.[29] İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Thomas Roe, bu hareketleri engellemek için pek çok teşebbüste bulundu. 1622'de Osmanlı ve İngiliz görevliler İstanbul'dan Tunus ve Cezayir'e gittiler. Bu heyet İngilizlerle garp ocakları arasındaki anlaşmazlığı çözmekle görevliydi ve aynı zamanda korsanlık hareketlerine son verilmesi konusunda ferman götürüyordu. Yapılan görüşmelerde Tunuslular olumlu cevap verdiği halde Cezayirliler muhalefet ettiler, bununla beraber görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a bir heyet göndermeyi kabul ettiler. 1623'te imzalanan antlaşmaya göre, İngiltere ile garp ocakları arasında devamlı dostluk olacak ve ticaret geliştirilecekti, ancak İngiliz gemileri Osmanlı devletinin düşmanlarına ait mal ve asker taşımayacaktı. Bu antlaşmaya rağmen korsanlık hareketleri devam ediyor ve İngiltere'nin şikâyetleri bitmiyordu.[30] 17. yüzyılın ilk yarısında Cezayir, Tunus ve Fas korsanlarının Güney İngiltere'ye yaptıkları saldırılar son derece tehditkârdı. İngiltere 1627'de Cezayir ile bir antlaşma imzaladığı halde korsanlık hareketleri 1630'lardan itibaren eskisinden daha şiddetli olarak devam etti.[31]

İngiltere kıyılarında korsanlık hareketlerinde bulunan bir diğer önemli üs, Fas'ın Selâ (Sale) şehriydi. 1616-1642 tarihleri arasında Selâ üssünden ve diğer yerlerden gelen korsan gemileri Güneybatı İngiltere'de 350-400 gemi ele geçirmişler, yine bu yıllar arasında 6500-7000 arasında İngiliz esir alınmıştı.[32]

Venedik ile İlişkiler

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ticaret yapma hakkı en eskiye uzanan devlet Venedik'ti.[33] Önceleri bütün devletler Venedik bayrağı altında ticaret yapabilme hakkına sahipken 16. yüzyılda ilk defa Fransa müs-

takil ticaret yapma izni aldı, onu İngiltere izledi. Diğer devletlere verilen bu imtiyazlardan memnun olmadığı anlaşılan Venedik bilhassa İngilizlerin Osmanlı devleti ile ticari münasebetler kurması karşısında Fransa ile işbirliği yaparak bu faaliyetleri baltalamaya çalıştı.

16. yüzyılın sonlarından itibaren Akdeniz'de görülmeye başlayan korsanlık hareketleri arasında garp ocakları korsanlarının Venedik ile olan ilişkileri de önemli yer tutmaktadır. 1580-1590 yılları arasında Katolik devletlere ait hiçbir liman ve sahil yoktu ki, garp ocakları korsanları tarafından saldırıya uğramamış olsun. Bu korsanlar Adriyatik, Tuskana ve Sicilya sularındaki kıyıları tehdit ediyorlardı. Venedik ise Babıâli ile anlaşması sayesinde tarafsızlığı sürdüren tek Akdeniz devletiydi. Ancak yüzyıl sonlarında bazı Venedik ticaret gemilerine Berberi korsanlar tarafından el konuldu. Mesela 1580 yılı sonbaharında bir ay içinde 25 Venedik gemisi garp ocakları korsanları tarafından zaptedildi.[34] Ancak 1584'te Trablusgarb Valisi Ramazan Paşa'nın hanımını taşıyan bir kadırganın İstanbul'a gelirken Venedik donanması kumandanı Gabriel Emo tarafından zabtı ve gemidekilerin pek çoğunun katli ile kadınlara saldırılması İstanbul'da tepkiyle karşılandı.[35] Bunun üzerine Gabriel Emo Venedik'te idam edildiği gibi yakalanan gemi de İstanbul'a gönderildi ve böylece Osmanlı devletinin infiali önlenmek istendi. 1604'te Venedik'e verilen ahitnamede korsanlık faaliyetlerine engel olunması ve korsanların aldığı esirlerin iade edilmesi hususlarına da yer verildi.[36] Bununla beraber korsanlık hareketleri durmadı. Mesela Koronlu Turgut Reis 1609'da Venedik'ten İstanbul'a gelen üç barçayı zaptedip içindekilerle birlikte Trablus'a gitti ve Venedik tüccarlarına pek çok zarar verdi.[37] 1619'da Venedik'e verilen ahitnamede ise Mağrib korsan gemilerinin Venedik'e tabi yerlere ve gemilere saldırması ve alınan esirleri iade etmesi konusundaki madde tekrar edildi.[38] Bununla beraber 1624'te meydana gelen bir korsanlık hareketi Osmanlı devleti ile Venedik arasındaki ilişkilerin bozulmaya başlamasında başlangıç teşkil etti. Garp ocakları korsanları on üç parça kalyataları ile Venedik'e tabi yerleri yakıp yıkmışlar, kadın erkek 459 kişiyi esir almışlardı. Babıâli Venedik elçisinin şikâyetleri üzerine esirlerin iadesi için çalıştı ise de fazla başarılı olamadı.[39] 1637'de ise Adriya denizine giren Cezayir ve Tunus beylerine ait 16 korsan gemisinin

Pulya sahillerine asker çıkarmasıyla durum gerginleşti. Buna karşı 28 gemiden oluşan bir Venedik donanması intikam almak için korsan gemilerini Avlonya'da sıkıştırarak 15 Cezayir gemisini batırdı. Bu olay iki ülke arasındaki gerginliği artırdı ise de bir müddet sonra Venedik'in tazminat ödemeyi kabul etmesiyle yatıştırıldı.[40]

Bütün bu örnekler Kuzey Afrika'daki Osmanlı eyaletlerinin özellikle Orta ve Batı Akdeniz'de merkezi Osmanlı donanması için her zaman ileri karakol görevi yaptıklarını ve Osmanlı devletinin Avrupa devletleriyle denizlerdeki ilişkilerinde önemli rol oynadıklarını göstermektedir. Bilhassa 16. yüzyılın sonlarında denizci Avrupa devletlerinde ve garp ocaklarında görülmeye başlayan korsanlık hareketleri daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Bu sebeple Akdeniz ticaret tarihinde korsanlık hareketlerinin nasıl seyrettiği ve bunun devletlerarası ilişkilerdeki yerinin tespiti önemini korumaktadır.

Belgeler

Fransa ile İlgili Belgeler

Vilâyet-i Frençe Pâdişâhı Re de Navara'ya (Henri roi de Navarre) müte'allık evâmir-i şerîfenin kaydıdır. Fî Gurre-i Ramazan 1001.

Belge I

Cezâyir-i Garb beylerbeyisine ve kadısına ve reislerine ve yeniçeriler ağasına ve ihtiyârlara hüküm ki,

Frençe elçisi arzıhâl gönderüp Frençe pâdişâhı Âsitâne-i Sa'âdetime itâ'at üzere olup lâkin birkaç yıldan berü efendinize mutî' değilsiz deyü esîr olan Frençe re'âyâsı her kimin elinde bulunursa ıtlâk olunup gâret olunan mâl u menâlleri bulunan yerlerden ashâbına alıvirilüp min ba'd sulh u salâha ri'âyet olunup Frençe re'âyâsına bu makâle te'addî olunmamak recâsına arz etmeğin buyurdum ki, vardukda anın gibi Frençe re'âyâsından ol câniblerde birkaç yıldan berü siz efendinize mutî' değilsiz deyü tutulan esîrleri her kimde bulunursa asla ta'allül ü nizâ' etdirmeyüp ıtlâk etdirüp dahî gâret olunan mâl u menâlleri ve esbâbları ashâbına alıvirilüp min ba'd sulh u salâha ve ahd u emâna muhâlif Frençelü'ye bu makâle zulm u te'addî olunmakdan hazer eyleyesiz. Frençelü Südde-i Sa'âdetime kemâl-i hulûs ile itâ'at ve inkıyâd edüp şerâyit-i ahd u emânı riâyet eylemişdir. Ol takdirce Frençe re'âyâsı esîr olduğuna rızâ-yı hümâyûnum yokdur. Esîr olanları dahî emrim üzere ıtlâk eyleyesiz. Sen ki beylerbeyisin şöyle ki emrime muhâlif Frençe esîrlerinin ıtlâkında ta'allül oluna cümle senden bilinür. Ana göre emr-i şerîfimin icrâsında ikdâm u ihtimâm eyleyesiz. Bir sûreti Tunus'a, bir sûreti Trablusgarb'a.

Gurre-i Ramazan 1001.

(A. DVN. DVE. Nr. 901, s. 2/1)

Belge II

Tunus beylerbeyisine ve Trablusgarb beylerbeyisine ve yeniçeriler ağalarına ve ihtiyârlarına hüküm ki,

Frençe elçisi arzıhâl gönderüp Tunus ve Trablus iskelelerinde olan konsolos ref' olunup yerine Frençelüler'den Dârende ... nâm kimesne konsolos ta'yîn olunmağın hükm-i şerîf yazılmıştır.

Gurre-i Ramazan 1001.

(A. DVN. DVE. Nr. 901, s. 2/4)

Belge III

Cezâyir ve Tunus ve Trablusgarb beylerbeyilerine ve sancakbeyilerine ve deryâda yürüyen kapudanlara hüküm ki,

Dergâh-ı mu'allâ kapucılarından Mehmed ve Mustafa Frençe'ye müte'allık ba'zı husûs içün Frençe'ye tâbi' Tolom nâm şehre irsâl olunmuşdur. Buyurdum ki, eğer karada

ve deryâda her kangımızın taht-ı hükümetine dâhil olurlar ise mahall-i mezbûra îsâl eyleyesin deyü hüküm yazılmışdır.

Gurre-i Ramazan 1001.

(A. DVN. DVE. Nr. 901, s. 2/5)

Belge IV

Tunus beylerbeyisine ve kadısına ve asker halkına hüküm ki,

Françe elçisi arzıhâl gönderüp bundan akdem ba'zı Françelüler vilâyet-i Tunus'a [tâbi'] Benzert nâm mahalde mercan sayd etmek içün her sene dört bin altun Tunus kulu vazifesine edâ etmekle defe'âtle müekked evâmir-i şerîfe virilüp mûcebince dahî hâlâ uhdelerinde olan dört bin altını mîrîye edâ etdiklerinden sonra murâdları üzere kendülere lâzım olduğu muharrer sandallarıyla mercan sayd edüp ve sayd eyledikleri mercana ve kendülerine ve adamlarına ve mâl u erzâklarına ve mahzenlerine ve süknâlarına min ba'd kimesne dahl u ta'arruz etmeyüp ve akçeleri ile zâd u zevâde almak istediklerinde dahi kimesne mâni' olmayup ve metâ'ların istedikleri vilâyetlere alup gidüp kimesne rencîde eylememek bâbında emr-i şerîfim recâ etmeğin buyurdum ki, vardukda bu bâbda mukaddemâ verilen evâmir-i şerîfe mûcebince amel olunup mâdâm ki ta'yîn olunan vergülerin vakti ve zamânı ile verüp uhdelerinde olan dört bin altını ahidnâme mûcebince Tunus kulu mevâcibine teslîm eyleyeler. Mezbûrlar murâdları üzere kendi sandalları ile mercân sayd etdiklerinde ahidnâmeye ve emr-i şerîfe muhâlif aslâ kimesneye dahl u ta'arruz etdirmeyesiz ve istedikleri yere varup ticâret üzere olalar. İbkā edesin.

Gurre-i Ramazan 1001.

(A. DVN. DVE. nr. 901, s. 3/1)

Belge V

Cezâyir ve Tunus ve Trablus beylerbeyilerine ve asker halkına hüküm ki,

Françe elçisi arzıhâl gönderüp bundan akdem Françe pâdişâhının adamlarından ... nâm kimesne hidmet-i mühimme içün bir firkate ile Tolum nâm şehre giderken Cezâyir levendi rast gelüp karaya dökülüp içinde olanlar firâr edüp mezbûru tutup esîr etmişler. Bundan akdem Efendim nâmesiyle halâsın recâ eylemeğin Cezâyir gemileri geldikde halâs oluna deyü fermân olunup hâlâ Cezâyir gemileri gelüp mahzâ satmak içün mezbûru ol câhibde alı komuşlardır. Mezbûr taht-ı hükûmetinizde kimin elinde bulunursa alınup adamlarına teslîm eylemek recâsına arz etmeğin imdi Françelü Âsitâne-i Sa'âdetime itâ'at ve inkıyâd üzeredir. Françe re'âyâsı esîr olduğuna rızâ-yı şerîfim yokdur. Buyurdum ki, mezbûr taht-ı hükûmetinizde her kimin elinde bulunursa varan adamlarına teslim olunup emrime muhâlif aslâ kimesneye ta'allül ü nizâ' etdirmeyesiz. Siz ki beylerbeyilersiz şöyle ki, mezbûrun itâ'atinde ta'allül oluna cümlesi sizden bilinür. Ana göre mukayyed olup emrimin icrâsında ikdâm eyleyesiz.

Gurre-i Ramazan 1001.

(A. DVN. DVE. nr. 901, s. 3/2)

Belge VI

Marsilya zâbitlerine ve a'yânına hüküm ki,

Bundan akdem Efendinüz Françe pâdişâhı Re de Navara mürd olan Françe pâdişâhının yerine gelüp bundan gayrı saltanata karîb olmamağla Françe pâdişâhlığı ana intikāl edüp ol mahalde mezbûr efendinüze itâ'at u inkıyâd etmeyüp inâd u muhâlefet üzere olup Âsitânemizin ve efendinüzün düşmanları ile ittifâk ve ittihâdınuz olmağın levend tâyifesi dahi gemilerinüzi ve metâ'larınuzı buldukları yerde alıp gāret edüp ve adamlarınuzı esîr eylemişlerdir. Hâlâ dahi inâd üzere olup efendinüze itâ'atınız olmayup ve askeri ile cenk u cidâl üzere olduğunuz istimâ' olunmağın buyurdum ki, vardukda mukaddemâ Françe pâdişâhlarına idegeldüğünüz itâ'at u inkıyâd üzere hâlâ Françe pâdişâhı Enrik Re de Navara'ya dahi itâ'at u inkıyâd edüp şöyle ki fikr-i fâsid ile inâd u muhâlefetiniz olup temerrüdlük üzere olasız. Eger Memâlik-i mahrûsemizdedir ve eger deryâdadır her kande gemilerinüz ve adamlarınuz ve emvâl u erzâkınız bulunursa girift olunup adamlarınuz esîr olması mukarrerdir. Efendinüzün size merhameti olup haklarınızda rencîde olunmayalar deyü defe'âtla recâsı olmağla bu husûsa mukayyed olunmamışdı. Lâkin şimdi emrimizle varan adamlarımız vusûl buldukda emrimize amel etmeyüp şöyle ki mutî' u munkīd olmayasız min ba'd sizi sâyir düşmanlarımızdan fark etmeyüp küllî hakāret olmanuz mukarrerdir. Bilmiş olasız ve Âsitânemizde olan Françe elçisine emr-i şerîf inâyet olunup Âsitânemiz kapucıları ile irsâl olunmuşdur ki. Efendinüze itâ'at u inkıyâd edecek olursanız Vilâyet-i Garb'da ve sâir Memâlik-i mahrûsemizde sizin dahi gāret olunan mâlınızı ve esîr olan adamlarınızı her kande bulurlarsa halâs edüp eyyâm-ı Sa'âdetimizde âsûde-hâl olup âdet-i kadîme üzre ticâretinizde olup menâzil ü merâhilde kimesne rencîde vü remîde etmeyüp emn u emân üzere gelüp gidesiz.

Gurre-i Ramazan 1001.

(A. DVN. DVE. nr. 901, s. 3/4)

Belge VII

Kapudan Paşa'ya hüküm ki,

Elçi arzıhâl gönderüp bundan akdem Cezâyir'de olan ümerâ ve korsan reisler Françe sancağı altunda yürüyen tüccardan ba'zısın ahd u emâna mugāyir esîr ve gemilerin girift edüp sekiz yüz bin altunluk nakd ve metâ'ların gāret eylediklerin mukaddemâ i'lâm olundukda ol makāle esîr olan Françelü ıtlâk olunup mâlları alıverilmek içün iki kapucı gönderildikde zikr olunan esîrlerin ba'zı bir mikdâr esbâbı ile halâs olunup ve ekserin yanlarında kalmışdır. Bu vechile te'addi eden ümerâ ve korsanlar donanma-i hümâyûna gelüp mülhak olurlar. Zikr olunan korsanlardan Benzert kapudanı İlyas ve Dur Ali ve Kara Deli nâm reislerin her birinde seksener ve yüzer Françelü esîr vardır. Gemilerin Françelü ile donatmışlardır deyü zikr olunan üserâ ve esbâbları ahidnâme mûcebince alıverilüp ve mezbûrlara muhkem tenbîh u te'kid oluna ki min ba'd Françe'ye müte'allik bâzirgânların gemilerine ve mâllarına ve sâyir re'âyâsına memnû' gemide bulundunuz deyü bahâne edüp ahd u emâna mugāyir dahl u ta'arruz eylemeyüp men' olunalar deyü hükm-i şerîfim recâ etmeğin arz olundukda emir verile deyü hatt-ı hümâyûnumla fermân-ı âlişânım sâdır olmağın buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olup göresin. Fi'l-vâkı' Cezâyir ümerâsı ve zikr olunan korsan-

lar France tüccârın ve re'âyâsın esîr eyleyüp mâlların gâret etdikleri vâkı' ise ahd u emâna mugâyir Françelü'ye bu vechile te'addi olunduğuna rızâ'-yı şerîfim yokdur. Gâret olunan esbâbların mezbûrlardan ba'de's-sübût bî-kusûr alıverüp ve mezbûrların gemilerinde sahîh Françelü esîr bulunursa anın gibileri halâs edüp alup Âsitâne-i Sa'âdetime götürüp elçiye teslîm eyleyüp emrime muhâlif ve ahidnâmeye mugâyir ta'allül ü nizâ' etdirmeyesin ve mezbûrlara muhkem tenbîh u te'kîd eyleyesin ki min ba'd Françelü'ye ve emvâl u esbâblarına dahl u ta'arruz eylemeyeler. Emrime muhâlefet edenleri yazup arz eyleyesin.

27 Ramazan 1002.

(A. DVN. DVE. nr. 901, s. 6/1)

Belge VIII

Tunus beylerbeyisine ve kadısına ve asker halkına

Elçi arzıhâl gönderüp bundan akdem France ahâlîsi birkaç seneden berü ihtilâl üzere olup France pâdişâhına itâ'at üzere olmadukları ecilden Tunus korsanları ol bahâne ile Françelülerin buldukların esîr edüp metâ'ların gâret ederler idi. Sonra itâ'at etmekle Françelü'ye dahl olunmayup gâret olunan esbâbların ashâbına verile deyü merhûm babam tâbe serâhu zamânında emir verilmişken ol emre muhâlif korsanlardan ba'zı ol esîrleri ıtlâk etmeyüp ve esbâbların vermekde ta'allül eylediklerin bildirüp emr-i şerîfim recâ etmeğin buyurdum ki, vardukda bu bâbda her birinüz mukayyed olup bundan akdem Françelüden esîr olup her kimin elinde bulunursa ta'allül etdirmeyüp ıtlâk etdirüp gâret olunan emvâl u esbâbların merhûm babam zamânında fermân olunduğu üzere ashâbına bî-kusûr alıverüp emrime ve ahidnâmeye mugâyir kimesneye ta'allül u nizâ' etdirmeyesin. France re'âyâsı esîr olduğuna kat'â rızâ'-yı şerîfim yokdur. Şöyle ki bu emr-i celîlü'l-kadrime muhâlif Françelü esîr ıtlâk olmayup ve esbâbları ashâbına verilmeye, sen ki beylerbeyisin senden bilinüp mu'âteb olursun. Ana göre mukayyed olup muhâlefet edenleri yazup arz eyleyesin.

21 Şa'ban 1003.

(A. DVN. DVE. nr. 901, s. 6/5)

Belge IX

Bâ-hatt-ı Efendi

Cezâyir-i Garb beylerbeyisi Hızır Paşa'ya hüküm ki,

Südde-i Sa'âdetime mektûb gönderüp Cezâyir-i Garb'a tâbi' Bastiyon nâm mahalde sâkin olan Françis keferesi bundan akdem küffâra verilmesi memnû' olan metâ'la bir gemi doldurup küffâra gönderdikleri sâbit u zâhir olup ve vaz'-i kadîmden ziyâde hilâf-ı şer'-i şerîf burc ve baru ve kal'alar binâ edüp yevmen fe-yevmen dârü'l-harbden kefere gelüp hıyânet u tuğyândan hâlî değillerdir deyü mezbûrların haklarından gelinmek lâzımdır deyü bildirdüğin ecilden buyurdum ki, göresin arz eylediğin gibi isyân u tuğyânları mukarrer ise şer'le haklarından gelüp ve şer'-i şerîfe muhâlif vaz'-ı kadîmden ziyâde hâdis olan burc ve baruların ve kal'aların hedm etdirüp vaz'-ı kadîme muhâlif binâ ihdâs etdirmeyesin.

18 Şevval 1003.

(MD. nr. 73, s. 574/1252)

Belge X

Cezâyir beylerbeyisine [hüküm ki],

Françe elçisi arzıhâl gönderüp Marçilya nâm vilâyet halkı düşman ifsâdı ile Efendi'ye itâ'at etmeyüp inâd etdikleri ecilden Südde-i Sa'âdetimden vilâyet-i mezbûre hâkimlerine iki kapucı ile müekked emr-i şerîf irsâl olunup tenbîh olunmuşdur ki itâ'at edeler. Şöyle ki, itâ'at eylemeyeler ele girdikleri yerde muhkem hakāret olunur. Kapucılar vardukda mezbûr Françe pâdişâhı içün âyinimizden taşradır biz ana itâ'at etmeziz deyü nice nâma'kāle cevâb verüp inâd üzere kalmışlardır. Müşârunileyh ile re'âyâ yanında dîn ü mezheb mücâdelesi ber-taraf olup İspanya üzerine azîm seferi olup hâlâ tenbîh olunmuşdur ki, külliyen İstanbul'dan kat'-ı alâka edeler. Min ba'd bey' u şirâ eylemeyeler ve Marçilyalılar inâdlarından rücû' eylememişlerdir deyü bildirüp müşârunileyhe itâ'at üzere olmaları içün hükm-i şerîfim recâ etmeğin hatt-ı hümâyûnumla fermânım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki, vardukda Marçilyalılar'a kendü tarafından müstakil adamın ile bir müekked mektûb yazup gönderüp tenbîh u te'kîd eyleyesin ki min ba'd Françe pâdişâhına itâ'at u inkıyâd üzere olup emrine muhâlefet eylemeyeler. Şöyle ki bu emrimin mefhûmu ma'lûmları oldukdan sonra gerü emrime muhâlefet eyleyüp itâ'at etmeyeler müşârunileyh ile haberleşüp dahî ittifâk ile mezbûrların bir vechile haklarından gelesin ki sâyir isyân üzere olanlara mûcib-i ibret ü nasîhat ola. Ammâ bir vechile tedârik eyleyesin ki ırz [u] nâmûs-ı saltanata halel verir vaz' sudûr etmek ihtimâli olmaya ve ne vechile tedârik eyledüğin yazup arz eyleyesin.

Gurre-i Muharrem 1004.

(A. DVN. DVE. nr. 901, s. 7/1)

Belge XI

Yevmü'l-erbi'â. Fî 8 Muharrem 1004.

Müşârunileyh elçiye verilmişdir. Fî 6 Muharrem sene [100]4.

Cezâyir beylerbeyisine hüküm ki,

Françe pâdişâhının Südde-i Sa'âdetimde olan elçisi Dergâh-ı Mu'allâma arzıhâl gönderüp sene-i sâbıkada merhûm babam Hüdâvendigâr zamanında müşârunileyh Françe pâdişâhına nâme-i hümâyûn irsâl edüp mazmûnunda aduvvumuz olan İspanya üzerine yürüyülüp biz dahi bu cânibden azîm donanma-yı hümâyûn irsâl eyleyüp siz karadan, donanma deryâdan varup düşmandan intikām alına deyü tahrîr olunmağın müşârünileyh dahi nâme mûcebince azîm tedârik edüp bu cânibden adûy-ı mezbûr üzerine asker havâle gönderüp kendisi dahi azîm asker ile Duka ve Savoy üzerine düşmüşler idi. Bu ümîd ile ki donanma-yı hümâyûn deryâ cânibinden gelüp mu'âvenet eyleye. Lâkin cülûs-ı hümâyûnum vâkı' olmağla bu senede azîm donanma çıkmak müyesser olmamışdır. Senin için yarar ve sâhib-tedbîrdir deyü Cezâyir ve Tunus gemilerine serdâr ta'yîn olunup, ta'yîn olunan mahalle varup fethine mübâşeret eyleye deyü recâ eylemiş. İmdi Françe pâdişâhı kadîmden ecdâd-ı izâmım zamânından bu âna gelince Âsitâne-i Sa'âdetimle dostluk edegelüp hiçbir zamânda muhâlefet etmek müyesser olmayup Devlet-i Aliyyemin sadâkat ve istikāmet üzere dostudur. Merhûm Sultân Süleymân zamânında düşmanları üzerine sefer etdikde top ve tüfenk ve asker verüp mu'âvenet olunmuşdur. Benim zamân-ı şerîfimde dahi sen Cezâyir

ve Tunus gemilerine serdâr olup dahi müşârunileyh Françe pâdişâhıyla haberleşüp ne mahalle düşmek murâd ederse bi-inâyetillâhi te'âlâ fethine mübâşeret etmek emr edüp buyurdum ki fermân-ı celîlü'l-kadrim üzere Cezâyir ve Tunus gemilerine serdâr olup dahi müşârunileyh ile haberleşüp ne mahalle düşmek murâd eder ise ol mahalle düşüp fethine ikdâm edüp mûmâileyhe her vechile mu'âvenet eyleyesin. Ammâ bu bâbda kemâl-i basîret ve intibâh üzere olup gider olduğunuz zamânda Cezâyir-i Garb'ın ve Tunus'un muhâfazası içün yarar adamlar ta'yîn edüp Tunus beylerbeyi ile müşâvere eyleyüp i'lâm eyleyesin. Varup gelince zikr olunan mahalleri gereği gibi düşmandan hıfz etdirüp bir vechile tedârik eyleyesin ki el-ıyâzu billâhi te'âlâ düşman tarafından zikr olunan memleketlere zarar erişmek ihtimâli olmaya ve İspanya yakasına geçtiğinde dahi kemâl-i basîret ve intibâh üzere olasın. Kefere gemilerinden senin yanında olan donanma-i hümâyûnum gemilerine zarar müterettib olup ırz u nâmûs-ı saltanata ... verir zarar sudûrundan be-gâyet hazer eyleyüp bu bâbda lazım olan husûs ale't-tafsîl yazup arz eyleyesin. Cezâyir'de yeniçeri kullarım ve Tunus gemilerinde olan yeniçeri kullarım emrime muhâlefet etmeyeler deyü yazılmışdır.

(A. DVN. MHM. nr. 934, s. 7/2)

Belge XII

Cezâyir beylerbeyisine ve kadısına ve asker halkına hüküm ki, Françe elçisi arzıhâl gönderüp Françe pâdişâhı, İspanya kralı ile muhârebe üzere olmağla Cezâyir'den emr ile atlar alup gitmek fermânım olup gemi ile alup giderler iken sâbıkī Cezâyir beylerbeyisi Hızır Paşa yolda rast gelüp atlar ve gemi içinde mevcûd olan metâ'ların cümlesin ahz u girift eyledüğinden ma'dâ adamlarından dört bin filori alup te'addî eylemekle anda olan konsolos kendüye şekvâ eyledikçe anı dahi demire urup asker halkı güçle halâs eylemişlerdir ve yanında olan korsanlara yüz vermekle Françe re'âyâsından hılâf-ı ahd u emân esîr etmişdir deyü bildirdi. İmdi Françe pâdişâhları dûdmân-ı hılâfet-bünyânımız ile kadîmden dostluk üzere oldukları ecilden Françelülere bu makāle te'addî olduğuna rızâ-yı şerîfim yokdur. Buyurdum ki, vardukda bu husûsları hakk üzere teftîş u tefahhus edüp göresin. Şöyle ki müşârunileyh kendüsi ve korsan tâifesi şimdiye değin Françelülerden ahd u emâna mugāyir esîr eyledikleri vâkı' ise ıtlâk eyleyüp ve gāret olunan emvâl u esbâbların bî-kusûr konsolosa teslîm eyleyesin ve min ba'd konsoloslarına ve sâir adamlarına dahl u ta'arruz etdirmeyesin. Şöyle ki bu emr-i şerîfe muhâlif ve ahd u emâna mugāyir rencîde olundukların mesmû'-ı hümâyûnum ola azl ile konulmayup eşedd-i ikāb ile muâkab olursun. Bilmiş olasın. Şöyle bilesin.

13 Şevvâl 1004.

(A. DVN. DVE, nr. 901, s. 8/6).

Belge XIII

Kapudan Vezîr Halil Paşa Hazretlerine hüküm ki,

Françe elçisi arzıhâl gönderüp Françe pâdişâhları mâ-tekaddemden Âsitâne-i Sa'âdetim ile dostluk üzere olup hattâ Cezâyir'de olan kadırgalar düşmandan müzâyaka gördüklerinde limanlarımıza ilticâ edüp ve barut ve kurşun ve sâir mühimmâtları verilüp

mu'âvenet olunurken Mağrib hâkimleri korsanlara yüz vermekle Françe gemilerine rast geldiklerinde mâl u rızıkların gāret ve içinde buldukları Françelüyü ahd u emâna mugāyir esîr eylediklerin i'lâm olunmağla umûmen deryâda beylerbeyilere ve sancakbeyilerine ahd u emâna muhâlif vaz' olunmayup her kande Françelü bulunursa ıtlâk olunup gāret olan esbâbları ashâbına alıverilmek içün merhûm babam Hüdâvendigâr zamânında iki kapucı ile müekked ahkâm-ı şerîfe gönderilmiş iken yine inâd u muhâlefet olunup evvelkiden ziyâde buldukların esîr edüp bi'l- fi'l habslerinde iken binden ziyâde Françelü vardır. Şöyle ki ahd u emâna muhâlif vaz' sâdır ola Venediklü üslûbu üzere biz dahi gemilerin limanımıza getürtmeyüp mühimmâtlarına mu'âvenet etmemek lâzım gelür. Zikr olunan beylerbeyilerde ve beylerde ve hassa ve gönüllü reislerde muhassalâ her kimde Françelü esîr bulunursa ıtlâk olunup her kimin da'vâsı var ise Âsitâne-i Sa'âdetime havâle olunmak bâbında inâyet recâ eyledüği arz olundukda hatt-ı hümâyûnum ile ıtlâk olunmaları içün fermânım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki, vusûl buldukda fi'l-vâkı' Mağrib'de olan beylerbeyiler ve beyler ve reisler ve sâir asker halkı Françe re'âyâsın esîr edüp malların gāret eyledikleri vâkı' ise ahd u emâna muhâlif Françelü'ye te'addî ve tecâvüz olunduğuna aslâ rızâ-yı şerîfim yokdur. Mezkûrların gemilerinde ve gayrıda Françelü bulunup adamları ve konsolosları ta'yîn eyledikde ahidnâme mûcebince ıtlâk edüp mezkûr kapucı ile elçi adamlarına teslîm oluna ve hılâf-ı ahd u emân ta'allül ü nizâ' edüp da'vâya mutasaddü olurlar ise Südde-i Sa'âdetime havâle eyleyesin ki Divân-ı Hümâyûnumda vüzerâ ve kadıaskerlerim huzûrunda görüp fasl ola. Şöyle ki bu emrime muhâlif ve ahidnâmeye mugāyir Françelü'ye dahl u ta'arruz olunduğu mesmû'-ı hümâyûnum ola ol bâbda beyân edecek özürlerin makbûl-ı hümâyûnum olmayup bâis-i fesâd olanlar eşedd-i ıkāb ile mu'âkab olurlar. Ana göre her birine tenbîh u te'kîd eyleyesin ki emn ü emân ile olagelen âdet-i kadîme üzere ticâretlerinde olalar deyü hükm-i şerîfim icrâsında ikdâm u ihtimâm edüp muhâlefet u inâd edenleri yazup arz eyleyesin ki haklarından geline.

13 Şevvâl 1004.

(A. DVN. DVE, nr. 901, s. 9/1)

Belge XIV

Bâ-hatt-ı Ali Efendi

Cezâyir-i Garb beylerbeyisine ve Beled-i Unnâb kadısına ve müftisine hüküm ki,

Kasaba-i mezbûre kurbunde Françe tâifesi sâkin olup şimdiye dek kifâyet mikdârı buğday ve arpa alurlar iken hâlâ ziyâde olup küffâr yakasına gönderüp kasaba-i mezbûrede müslümanlara müzâyaka verdikleri i'lâm olunup imdi kadîmden olageldiği üzere kifâf-ı nefsleri mikdârı arpa ve buğday aldırup ziyâde aldırmamak emrim olmuşdur. Buyurdum ki, vusûl buldukda kadîmden olageldiği üzere zikr olunan kefere tâifesine kifâf-ı nefsleri mikdârı tereke aldırup min ba'd ziyâde aldırmayup ve küffâr yakasına tereke göndertmeyesin. Bu bâbda gereği [gibi] mukayyed olup küffâra tereke verilmekle müslümanlara vermekden ziyâde ihtirâz üzere olasın.

23 Rebî'ülevvel 1013

(Mühimme Zeyli, nr. 7. s. 23/54)

Belge XV

Françe Pâdişâhına yazılan nâme-i hümâyûn sûretidir.

Hâliyâ âdet-i hasene-i şehriyâri ve kā'ide-i müstahsene-i cihândârî muktezâsınca cülûs-ı izzet-me'nûsumuz tehniyeti içün irsâl olunan elçinüz melce-i selâtin-i devrân ve mence-i havâkīn-i asr u evân olan Âsitâne-i muhalledü'l-erkânımıza vâsıl olup pâye-i serîr-i Sa'âdet-masîr-i husrevânemize rûymâl ve muhâlasatnâmenüzi îsâlden sonra kendüne müşâfeheten teblîği sipâriş olunan mevâddı ale't-tafsîl pâye-i serîr-i a'lâmıza arz eyledi. Re'âyânuza müte'allık ve dostluk istihkâmına müteferri' her ne arz eyledi ise bi't-tamâm ilm-i âlem-şümûl-i husrevânemiz muhît u şâmil olmuşdur. İmdi zamân-ı adâlet-ünvânımızda atabe-i aliyyemiz ile eban an ced sâbit-kadem olanların re'âyâsından bir ferde hılâf-ı ahd u emân ahz olunanlar ıtlâk ve bî-vech hedm olunan bastiyonları i'âde etdirmek bâbında ahkâm-ı şerîfemiz tahrîr ve muhâlefet edenlere ahkem-i cezâm olsun deyü tenbîh ü te'kîd olunup ve zikr olunan ahkâm-ı şerîfenin icrâsı aksâ-yı murâdımız olduğun ol diyâr halkına i'lâm için üzerine hatt-ı hümâyûnumuz ile işâret olunmuş idi. Hâliyâ gelen elçinüz Mağriblüler re'âyânuzdan birinin gemisin gāret etmekle konsoloslarımız da'vâya mübâşeret eylediklerinde Süleyman Paşa bir mikdâr mâlın alıp ba'dehû darb ve let urup cümle Françelü ile Cezâyir'den sürdüklerin i'lâm etmeğin ümerâ-i nâmdârlarımızdan bi'l-fi'l Mezistre ve Nakşa sancaklarına mutasarrıf olan Arnavud Memi'nin çekdirir gemileri ile ber-vech-i isti'câl ahkâm-ı şerîfemizi Mağrib'e iletüp icrâsında mücidd u sâ'î olmak bâbında tenbîh olunmuşdur. Eğer bu def'a dahi fermânımıza imtisâl etmeyüp inâd ve muhâlefetlerinde ısrâr ederler ise kenef-i himâyetimizden ihrâc olunup ilm-i nusret-encâmımızla, Âsitânemize gelesiz deyü hâkimlerimize müekked evâmir-i şerîfemiz irsâl olunup ve ekser gāret Süleyman Paşa zamanında vâkı' olmağla her kande bulursa zamânında olan gāret ve hasâreti tazmîn etdirmek bâbında müşârunileyh Memi Bey'e müstakil hükm-i şerîf verilmişdir. Eğer yollarda tahsîli mümkin olmaz ise Âsitânemize geldikde ahidnâme-i hümâyûnumuza itâ'at u inkıyâd üzere olurlar ise siz dahi re'âyânuzı anlar ile ihtilâtdan men' etmeyüp üslûb-ı sâbık üzere emn u emân ile varup gelmek murâd edenlere ve düşmandan firâr eden ehl-i İslâm esîrlerin ve müdeccel tâifesin Mağrib'e geçmeğe ruhsat veresin. Ve hâlâ irsâl olunan meveddetnâmenizde elçinüzin kabûlü ve kavline i'timâd olunmak ve sâbık olan elçiniz hayli zamândan berü hidmetinizden dûr olmağla icâzet-i hümâyûnumuz iltimâs olunmuş, cümle iltimâsınuz hayyiz-i kabûlde vâkı' olup müceddeden gelen elçiniz sâir elçilerden ziyâde avâtıf-ı aliyye-i husrevânemize mazhar olmuşdur. Ve elçi-i sâbık merhûmân-ı mağfûrun-lehümâ babamız ve dedemiz tâbe serâhu zamanlarında kemâl-i emânet ve istikāmet ile hidmet eyledüğinden mâ'dâ bizim zamân-ı izzet-evânımızda dahi hüsn-i ... halle ... hidmetde mücidd u sâ'î olup tarafeynden kadîmden mün'akid olan emân ve istîmânın temşiyetine müte'allık umûrda bezl-i makdûr ve sa'y-i mevfûru zuhûra gelmeğin envâ'-ı inâyât-ı hidivânemizle serfirâz kılınup ol cânibe azîmete izn-i hümâyûn-ı izzet-makrûnumuza mukârin olmuşdur. Gerekdir ki,

Vusûl buldukda min ba'd eslâfımız ecdâd-ı avâlî-nijâdımız ile musâlahada ne vechile sâbit-kadem olagelmişler ise hâlâ dahi iki tarafdan kavâ'id ve emn u emân şerâyit-i sulh u salâh kemâ-yenbağı mer'î ve muhterem tutulup hâricden bir ferde müte'allık sudûr bulan akvâl ü ef'âle aslâ ve kat'â iltifâta rızâ gösterilmeye ve dâyimü'l-evkāt selâmetinüz habe-

riyle ol diyâra müte'allık ahbârı dostluk muktezâsınca ihbârdan hâlî olmayasın. Ve re'âyâ ve berâyâ terfîhi içün Beç kralı ile olan burûdet mündefi' olup meveddete mübeddel olmağa münâsib görüp vâsıta olmağa taraf-ı karînü'ş-şerefimizden rızâ taleb olunmuş idi. Bâb-ı Sa'âdetimiz dâima meftûh olup gelüp gidenler envâ'-ı ri'âyetler mer'î olageldikleri selâtin-ı izâm ve havâkīn-i zevi'l-ihtirâm mâbeyninde zâhir u bâhirdir. Ol ecilden serdârlarımıza kral ṭarafından defe'âtla âdem gelüp musâlaha recâ eylediklerinde min ındillâh me'mûr olduğumuz üzere ecdâd-ı büzürk-vârımızın âdet-ı kadîmleri müsted'âsınca istîmân edenlere emân verüp zimmet-i bülend-himmetimize lâzım olmağın tecvîz olunmuş idi. Lâkin kadîmden Âsitânemize nıkkıyyeti ma'rûf ve mevsûf olan Eflak ve Erdel hâkimlerinin isyân u tuğyânları ve diyâr-ı Acem vâlisi câdde-i ubûdiyyetden inhirâfı sebebiyle kralın dimâğına hevâ-yı nahvet ve gurûr su'ûd edüp zâhiren istîmân edüp ammâ kavlinde sâbit olmayup mahzâ gün geçürmek içün hîleye sâlik olduğu muhakkak olmağın kendünin ve vükelâsının kavline iltifât olunmamışdır. Siz eban an ced dûdmân-ı hilâfet-bünyânımız ile ihlâs u ihtisâs üzere olup Devlet-i Aliyyemizin hayırhâhı olduğunuz her vechile ma'lûm-ı hümâyûnumuz olmağın ibâdullâh âsûdeliği içün tergîbiniz ve vesâtatınıza şeref-i kabûlde vâkı' olmuşdur. Şimdiki halde Eflak ve Erdel re'âyâsı günâhların bilüp inâbet ve dergâh-ı mu'allamıza ke'l-evvel arz-ı ubûdiyyet [17] etmeleri ile güzeşte cürmleri afv olunup mezîd-i merhametimize mazhar olmuşlardır. Ve şâh-ı gümrâh tarafına nice kerre yüz bin asker-i fevz-meâsirimiz irsâl olunup nice memleketi gāret u hasâret olunmuşdur. Ve bu kış asâkir-i zafer-rehberimiz şark serhadlerinde kışlayup inşâallâhu'l-melikü'l-cebbâr evvel-bahâr-ı huceste-âsârda memleket ve diyârına birkaç koldan akınlar salınup envâ'-ı gûşmâle niyyet olunmuşdur. Ve sebeb-i nizâm-ı mülk ü millet olan vezîr-i a'zam ve müşîr-i efhamımız olan Mehmed Paşa Engürüs seferinin ibtidâsından bu âna gelince serhadlerde vâkı' olan hıdemât-ı mebrûrede envâ'-ı mesâ'î-i meşkûresi zuhûra gelmiş ehl-i vukūf ve müdebbir olmağın bu sene-i mübârekede sâir senelerden ziyâde asâkir-i nusret-şi'ârla ol cânibe teveccüh ve azîmet etmek üzeredir. Eger kralın gurûru zâil olup musâlahaya rızâsı var ise Estergon kal'ası Budun kal'asına kârib olup ikisinin mâbeyninde sınur ta'yînine mecâl olmadığı ecilden akd olunacak sulh u salâh ber-karâr olmak eclîçün girü berü cânibe teslîm edüp ve ecdâd-ı izâmımız zamânında olduğu üzere her sene virgüsün göndermeği ta'ahhüd eder ise vesâtatınuz ri'âyeti içün bu cânibden dahi musâlahaya rızâ-yı şerîfimiz olur. Fe-ammâ asâkir-i islâm serhadde dâhil oldukdan sonra mahzâ askerin tefrikasîçün sulh ederim dediğine i'timâd olunmaz. Eger kral tarafından şurût-ı mezbûre üzere musâlahaya rızâ gösterilürse müşârünileyh vezîr-i ekremimiz Belgrad kal'asın geçmeden i'lâm oluna ki bu cânibden dahi müşâverenüz ile vech u münâsib görüldüğü üzere hareket oluna. Zilhicce 1013.

(MD. nr. 77, s. 116-117)

Belge XVI

Tunus beylerbeyisine hüküm ki,

Sen Tunus Beylerbeyisi iken levendât tâifesiyle müttefik olup Françe re'âyâsına zulm ü te'addi eyledüğin ecilden bundan akdem Südde-i Sa'âdetimden gitmek üzere iken Françe elçisi ile mürâfa'a olmayınca yabana gitmeyesin deyü fermân-ı şerîfim sâdır olmuş

iken itâ'at-i emr-i şerîf etmeyüp gemine binüp firâr etdüğin mesmû-ı hümâyûnum olmağın bu bâbda ıtâb u ıkâba müstahak olmuşsundur. İmdi her kande bulunursan mu'accelen Südde-i sa'âdetime gelmen bâbında hatt-ı humâyûn-ı sa'âdet-makrûnumla fermân-ı âlîşânım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki, vardıkda fermân-ı hümâyûnum üzere bir an ve bir sa'at te'hîr u terâhî etmeyüp bu emr-i şerîfim sana ne mahalde varup vâsıl olur ise aslâ ta'allül ve ınâd u muhâlefet etmeyüp kadırgana binüp dahi başın gerek ise varan kulum ile mu'accelen Âsitâne-i sa'âdetime gelesin. Şöyle ki, bu def'a dahi gelmekde inâd u muhâlefet eyleyesin mu'âteb u mu'âkab olursun. Bilmiş olasın.

Cemaziyelevvel 1016.

(MD, 76, s. 62/155)

İngiltere İle İlgili Belgeler

Belge XVII

İngiltere kraliçesine nâme-i hümâyûn yazıla ki,

Hâlâ ba'zı krallar mâbeyne girüp İspanya kralı ile Françe kralını barışdırmak murâd etmekle mezkûrân krallar barışup bir olunca size küllî zarar erişdirmek ihtimâli olduğun Âsitâne-i Sa'âdetimizde olan elçiniz haber vermeğin pâye-i serîr-i Sa'âdet-masîrimize arz u i'lâm olundukda âhar cânibden size ve memleketinize zarar erişmeğe rızâ-yı hümâyûnum olmayup kadîmî dostluk ve ahd u emân muktezâsınca size mu'âvenet ve müzâheret olunmak bâbında fermân-ı şerîfim sâdır olmuşdur. Gerekdir ki, vusûl buldukda kadîmü'l-eyyâmdan Âsitâne-i mücelledü'l-bünyânımıza olan sadâkat ve hulûsunuz muktezâsınca kemâ-kân dostumuza dost ve düşmanlarımıza düşman olup eğer Françe kralı ve eğer İspanya kralı cânibinden aldığınız ahbâr-ı sahîhayı ale't-tevâlî i'lâm eylemekden hâlî olmayasın ve inşâallâhu te'âlâ evvel-bahâr-ı huceste-âsârda deryâ yüzüne azîm donanma-yı hümâyûnumuz çıkarılup memâlik-i mahrûsemiz muhâfaza olunup küllî fetihler zuhûra getürülmek musammemdir. Ve Fransa vilâyetinden Marsilya şehri İspanya kralına tâbi' olduğun elçiniz haber verüp donanma-yı hümâyûnum Marsilya üzerine varup İspanya kralı elinden alup uslûb-ı sâbık üzere Françe kralına alıverilmesin recâ etmekle bu senede donanma-i hümâyûnumuz Marsilya üzerine varmak bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olup şöyle ki, sahîh İspanya kralına tâbi' olmuşlar ise kabza-i tasarrufa getirüp ve gereği gibi gûşmâl verüp girü Fransa kralına teslîm eyleyeler ve eğer İspanya'ya tâbi' olmayup kemâ-kân Fransa kralına tâbi' olmuşlar ise halleri üzere koyup ta'arruz etmeyeler deyü tenbîh olunmuşdur. Bu ahvâli biz dahi onat tetebbu' edüp Marsilya ahvâli neye müncer olduğun ve İspanya ve Fransa kralları aralarında sulh etmek murâd edindikleri sahîh midir değil midir anı dahi i'lâm eyleyesin. Velhâsıl eğer sizin ve eğer Fransa kralının vâki' olan mesâlih ve mühimmâtı temşiyetinde ve lâzım olan husûslarda mu'âvenet ve müzâheret olunur. Ana göre siz dahi kadîmî dostluğunuzda sâbit-kadem ve râsih-dem olasız.

8 Şevval 1004.

(A. DVN. MHM, nr. 934, s. 14/2)

Belge XVIII

Bâ-hatt-ı Hazret-i Efendi

Sâbıkī Cezâyir-i Garb beylerbeyisi olup hâlâ donanma serdârı olan Mustafa Paşa'ya hüküm ki,

Hâlâ Venedik baylosu tarafından südde-i Sa'âdetime arzıhâl sunulup Venediklülerden Viçenço Forçalı Forçula'lı dülger ve İstemad Giritlü ve Virago Kefalonya nâm üç nefer zimmîler sâbık Cezâyir-i Garb beylerbeyisi olan Hızır dâme ikbâluhû'da esîr olup bundan akdem ıtlâk olunmaları içün birkaç def'a fermân olunmuşiken henüz baylosa teslîm etmeyüp bi'l-fi'l yanında olduğu i'lâm olunmağın zikr olunan üç nefer Venediklü esîrleri ahidnâme-i hümâyûn ve bundan mukaddem verilen buyurdular mûcebince ba'de't-tahkīk mezbûr Hıdır Paşa'dan alup donanma ile avdet eylediğinde getürüp baylosa teslîm etmek fermânım olmuşdur. Buyurdum ki,

Vardukda bu bâbda onat vechile mukayyed olup zikr olunan üç nefer Venedik esîrlerini bi-gayr-ı hakk esîr oldukları muhakkak oldukdan sonra ahidnâme-i hümâyûn ve mukaddemâ verilen buyurdular mûcebince mezbûr Hızır Paşa'dan alup aslâ ta'allül etdirmeyüp inşâallâhu te'âlâ donanma-yı hümâyûn ile avdet eylediğinde bu husûs içün tekrâr emr-i hümâyûnum gönderilü eylemeyesin. Âsitâne-i Sa'âdetime getüresin ki ahvâllerin görülden sonra ve ne vechile iktizâ ederse ana göre amel oluna. 27 Safer 1013.

(Mühimme Zeyli, nr. 7, s. 2/3)

Belge XIX

Tunus beylerbeyisine ve kadısına ve Tunus'da olan ağalara ve zâbitlere hüküm ki,

Âsitâne-i Sa'âdetimde olan Venedik baylosu dergâh-ı mu'allâma arzıhâl sunup İngiltere korsanlarından kapudan Vardo dimekle meşhûr korsan bundan akdem Tunus'a varup, anda bir kıt'a korsan kalyonu muhkem donadup fesâd u şenâ'at içün deryâya çıkdıkda Mısır İskenderiyesi'nden Venedik'e metâ'la giden Burtun-ı ûlâ ve Rinede dimekle ma'rûf iki kıt'a Venedik barçasını dutup Tunus'a alup gidüp sâbıkī Tunus beylerbeyisi Süleyman dâme ikbâluhû ile ve sâir ol câniblerde olan zâbitler ile hisseleşüp Venedik tâcirlerine azîm zarar u fesâd edüp sulh u salâh zamânında Venedik barçaların ve tâcirlerin ahz ve metâ'ların gāret eden korsan eşkıyâsına ruhsat verüp anlar ile mu'âmele ve yek-dil u yek cihet üzere olan beylerbeyiler ve sâir zâbitlerin azli değil belki envâ-ı ıkâb ile haklarından gelinmek lâzım iken müşârunileyh Süleyman dâme ikbalûhu aslâ sulh u salâha bakmayup korsan eşkıyâsıyla mu'âmele edüp anlara ruhsat vermekle Venedik bâzirgânlarının barçalarına ve metâ'larına küllî gadr eylemekle zikr olunan barçaları ve gāret olunan metâ' ve dahi sulh u salâh zamânında ahidnâme-i hümâyûna muhâlif esîr ve giriftâr olunan Venedik re'âyâlarının ve sâir gemilerin her kimin elinde bulunursa girü Venediklülere bilâ-ta'allül alıverilüp ve mîrmîrân-ı müşârunileyhden ve dahi sâir zâbitlerden İngiltere korsanı eşkıyâsından ve sâir levendândan aldıkların metâ' ve öşr-i hisse nâmıyla alınan metâ' ve esbâb akçe ve adam-

ların sulh u salâh ve ahidnâme-i hümâyûn mûcebince alınup varan Venediklülere teslim olunmak içün emr-i şerîfim taleb etmeğin buyurdum ki,

Bu husûsda her biriniz onat vechile mukayyed olup dahi hakk u adl üzere teftîş u tefahhus eyleyüp fi'l-vâkı' mezkûr İngiltere korsanları Tunus'da kalyon donatup Venediklünün zikr olunan barçasını dutup Tunus'a alup gidüp mîrmîrân-ı müşârunileyhle ba'zı kimesneler vech-i meşrûh üzere metâ'ların ve esbâbların ve âdemlerin sulh u salâh ve ahidnâme-i hümâyûnuma muhalif almışlar ise müşârunileyh ve sâir ahidnâme-i hümâyûna muhâlif ta'allül etdirmeyüp öşür nâmıyla ve akçe ile aldıklarına amel etmeyüp her ne almışlar ise bir ferde inâd u muhâlefet etdirmeyesin. Şöyle ki, mîrmîrân-ı müşârunileyh ahidnâme-i hümâyûnuma ve sulh u salâha muhâlif alduğı metâ' ve esbâb ve âdemlarin vermekde inâd ederler ise vukû'u üzere yazup arz edesin. Ve bi'l-cümle Venedik beylerin kadîmden Âsitâne-i Sa'âdetimle hulûs üzere dostlukda sâbit-kadem olup re'âyâlarına ve bâzirgânlarına zulm u te'addi olduğuna rızâ'yı şerifim yokdur. Ana göre mukayyed olup ahitname mûcebince amel edesin. Şöyle bilesin. Yevmü'l-hamis, Fî 12 Cemâziyelâhır 1016.

(Düvel-i Ecnebiye, nr. 13, s. 50/216)

NOTLAR

1 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul, 1990, II, 152, 176-177.

2 Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'ın fetih tarihleriyle buraların birer Osmanlı eyaleti olarak teşkilatlandırılmaları tarihleri farklıdır. Cezayir 1533'te, Tunus 1573'de ve Trablusgarb ise 1556'da birer Osmanlı eyaleti olmuşlardır (Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, Londra, 1973, s. 106). Bu üç eyaletin tarihî gelişimi konusunda geniş bilgi için bkz. Aziz Samih İlter, *Şimalî Afrikada Türkler*, İstanbul, 1936.

3 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münasebetleri I (1580-1838)*, Ankara, 1974, s. 38-41.

4 Bu hususta rahatsız olan Fransa Kralı IV. Henri ve elçisi İstanbul'a şikâyette bulundular ve Divan'dan garp ocakları yöneticilerine hitaben ferman gönderilmesini sağladılar (Ahmet Refik, "Türkler ve Kraliçe Elizabet", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VIII/5, İstanbul, 1932, s. 14-15). Benzer bir olay Ekim 1607'de Tunus'a gelerek bir kalyon donatan İngiliz korsanı Vardo'nun iki Venedik barçasını esir almasıyla meydana geldi (BOA, Düvel-i Ecnebiye, nr. 13, S. 50/216).

5 I. de Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères*, Paris, 1864, I, 94.

6 1 Ramazan 1001 (1 Haziran 1593) tarihinde Tunus ve Trablusgarb beylerbeylerine, yeniçeri ağalarına ve ihtiyarlarına gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre, Fransa buradaki konsolosunu değiştirmişti (BOA, Bâb-ı Âsafi, *Dîvan-ı Hümâyûn, Düvel-i Ecnebiye Defteri* (A. DVN. DVE), nr. 901, s. 2). Venedik ve Fransa elçilerinin İngiliz korsanlarıyla işbirliği yapan Cezayir, Moton ve Koron'daki reislerden şikâyetleri üzerine 18 Safer 1014 (5 Temmuz 1605) tarihli Mora ve Mezistre beyleri ile Koron ve Moton kadılarına gönderilen hükümler: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 13, s. 23/78-79.

7 Marsilya, Levant ticaretinin önemli bir merkeziydi. İspanya Katolik birliğini destekleyince Osmanlı padişahı Marsilya'ya verdiği ticari imtiyazları geri aldı ve korsanların şehre saldırmasına müsaade etti (İnalcık, *The Ottoman Empire*, s. 137-138).

8 1 Ramazan 1001 (1 Haziran 1593) tarihinde Cezayir, Tunus ve Trablusgarb beylerbeylerine ve sancakbeylerine ve Akdeniz'de faaliyet gösteren kapudanlara gönderilen hükümde Fransa ile ilgili meseleleri görüşmek üzere Tolun'a gönderilen Dergâh-ı Âlî kapıcılarından Mehmed ve Mustafa'ya karada ve denizde yardımcı olunması emrediliyordu (A. DVN. DVE. nr. 901, s. 2).

9 A. DVN. DVE. nr. 901, s. 2, 7/1.

10 Marsilya Zabitine ve âyanına gönderilen 1 Ramazan 1001 (1 Haziran 1593) tarihli fermanda, kıralarına itaat ederlerse garp ocakları tarafından esir alınan halklarını ve el konulan mallarını kurtarmaları mümkün olacaktı (A. DVN. DVE. nr. 901, s. 3/4).

11 Fransa kralının isteği üzerine Cezayir, Tunus ve Trablusgarb beylerbeylerine gönderilen 1 Ramazan 1001 (1 Haziran 1593) tarihli hükümlerde kıralarına isyan ettikleri gerekçesiyle gemileri ve malları yağmalanan ve kendileri esir alınan Fransızların serbest bırakılması emrediliyordu (A. DVN. DVE. nr. 901, s. 2)

12 1 Muharrem 1004 (6 Eylül 1595) tarihli Cezayir beylerbeyine gönderilen hüküm: A. DVN. DVE. nr. 901, s. 7/1.

13 Fransa Kralı IV. Henri'nin isteği üzerine Cezayir beylerbeyine hitaben yazılan ferman 6 Muharrem 1004'te (11 Eylül 1595) Fransa'nın İstanbul'daki elçisine verildi (Bâb-ı Asafî, Dîvan-ı Hümâyun, Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM), nr. 934, s. 7/2).

14 8 Şevval 1004 (5 Haziran 1596) tarihli İngiltere kraliçesine hitaben yazılan nâme-i hümâyûn: A. DVN. MHM, nr. 934, s. 14/2.

15 1 Ramazan 1001'de (1 Haziran 1593) Tunus beylerbeyine, kadısına ve asker halkına gönderilen hükümde 4000 altını ödedikten sonra tüccarın kendi sandallarıyla mercan avlamalarına ve istedikleri yerde satmalarına karışmamaları emrediliyordu (A. DVN. DVE, nr. 901, s. 3).

16 I. de Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères*, Paris, 1864, I, 146; *Kapitülasyonlar* (çev. Ali Reşad-Macar İskender), İstanbul, 1330, s. 103-104.

17 Kapudan Paşa'ya gönderilen 27 Ramazan 1002 (16 Haziran 1594) tarihli hükümde Cezayir korsanlarının ellerinde bulunan Fransız esirlerin serbest bırakılmasını sağlaması isteniyordu (A. DVN. DVE. nr. 901, s. 6/1).

18 21 Şaban 1003 (1 Mayıs 1595) tarihli Tunus beylerbeyine, kadısına ve asker halkına gönderilen hüküm: A. DVN. DVE. nr. 901, s. 6/5.

19 Kapudan-ı deryâ vezir Halil Paşa'ya hitaben yazılan 13 Şevval 1004 (10 Haziran 1596) tarihli hükümde Fransa'ya verilen ahitnamelere aykırı olarak Fransızların esir alındığı doğru ise derhal serbest bırakılmalarının sağlanması emrediliyordu. Eğer bu emri yerine getirmezlerse Mağrib'deki beylerbeyi, beyler, reisler ve diğer görevlilerin Dîvan-ı Hümâyûn'da yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri isteniyordu (A. DVN. DVE, nr. 901, s. 9/1).

20 18 Şevval 1003 (26 Haziran 1595) tarihli Cezayir Beylerbeyi Hızır Paşa'ya gönderilen hüküm: BOA, *Mühimme Defteri (MD)*, nr. 73, s. 574/1232. Bu konuda ayrıca bkz. İlter, *Şimalî Afrikada Türkler*, I. 182-183.

21 Zilhicce 1013 (Nisan 1605) tarihinde Fransa kralına gönderilen nâme-i hümâyun: *MD*, nr. 77, s. 16-17. Ayrıca bkz. İlter, *Şimalî Afrikada Türkler*, I, s. 185-186. İspanya'daki Müslümanların maruz kaldıkları muamele ve Osmanlıların bunlara gösterdiği ilgi konusunda bkz. Andrew Hess, *The Forgotten Frontier*, Chicago, 1978, s. 127-155.

22 23 Rebiülevvel 1013 (19 Ağustos 1604) tarihinde Cezâyir-i Garb beylerbeyine, Beled-i Unnâb kadısına ve müftüsüne gönderilen hüküm: BOA, *Mühimme Zeyli*, nr. 7, s. 23/54.

23 Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (çev. Mehmed Atâ), İstanbul, 1335, IX, s. 30, dipnot 2.

24 Osmanlı devleti ile İngiltere arasındaki iktisadî ilişkilerin başlaması ve gelişmesi konusunda geniş bilgi için bkz. Kütükoğlu, *age*, s. 22; A. Refik, agm, s. 6, 19-21. İngiltere'nin Akdeniz ticareti ile ilgili olarak ayrıca bkz. Godfrey Fisher, *Barbary Legend; War, Trade and Piracy in North Africa 1415-1830*, Oxford, 1957.

25 Kütükoğlu, *age*, s. 33.

26 A. Refik, agm, s. 22-23.

27 A. Refik, agm, s. 14-15.

28 1620'de 50 Türk gemisinin korsanlık hareketleri yüzünden kayıpların arttığı anlaşılmaktadır (Todd Gray, «Turkish Piracy and Early Stuart Devon», *Rep. Trans, Devon Ass. Advmt, Sci*, 121, December 1989, s. 162).

29 Gray, *aynı makale*, s. 169, dipnot 26.

30 Kütükoğlu, *aynı eser*, s. 33-36. IV. Murad'ın İngiltere kralına gönderdiği Ocak 1626 tarihli mektup için bk. Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtîn*, İstanbul 1275, II, 471-473.

31 Gray, *aynı makale*, s. 163.

32 Gray, *aynı makale*, s. 167. Selâ şehri ve Selâ korsanları hakkında geniş bilgi için bkz. Roger Coindreau, *Karâsinatu Selâ (Les Corsaires de Sale)*, çev. Muhammed Hamud, Rabat, 1991.

33 Selçuklulardan itibaren başlayan Türk-İtalyan ilişkileri konusunda en geniş ve son araştırma Şerafettin Turan'ın *Türkiye-İtalyan İlişkiler* (İstanbul, 1990) adlı eseridir.

34 Alberto Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice 1580-1615* (çev. Janet Brian Pullan), Londra, 1967, s. 25.

35 Tenenti, *age*, s. 26-27. Burada esirler hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmektedir

36 *Mühimme Zeyli*, nr. 7, s. 2/3; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 139-140.

37 Ancak Trablusgarb beylerbeyi bunları korsan reisin elinden alarak emanete koymuş ve Divân-ı Hümâyûn'dan gelecek kararı beklemiştir. 15 Şaban 1016 (5 Aralık 1607) tarihli hüküm: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 13, s. 69/328.

38 Safer 1028 (25 Aralık 1618) tarihli ahitname: BOA, *Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 17901, s. 2-4. Bu ahitnamenin bir sureti Feridun Bey'in *Münşeâtü's-selâtîn*'inde de (I, 482-487) bulunmaktadır.

39 *MAD*, nr. 6004, s. 109.

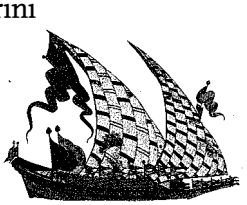
40 Uzunçarşılı, *age*, s. 141-142. Adriya denizindeki korsanlık hareketleri ve Dubrovnik'in bundan etkilenmesi ile ilgili olarak bkz. N. H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*, The Hauge, 1967, s. 64-67, 81-84.

RUSYA'NIN KARADENİZ'DE TİCARETE BAŞLAMASI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU, 1700-1787*

3.

"Tarihen sâbittir ki, Boğazları kontrol altında tutan her devlet, sonunda Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Gerçekten de Boğazların iki tarafındaki ana topraklara hükmeden devletler, Bizans ve Osmanlı örneklerinde olduğu gibi bunu başarmıştır"[1] diyen H. İnalcık, Karadeniz'i hâkimiyet altına almak için Boğazların ne derece önemli olduğuna işaret etmektedir.

Fâtih'in İstanbul'u fethiyle (1453) Boğazları ve II. Bayezid devrinde Kili ve Akkirman'ın alınmasıyla (1484) bütün Karadeniz kıyılarını kontrolü altına alan Osmanlı devleti, çok geçmeden bu denize geçişi yabancılar için imkânsız hale getirdi. Böylece 16. yüzyılın sonlarında dış ticarete tamamen kapanan Karadeniz, siyasî, idarî ve ticarî bakımdan bir iç deniz haline geldi[2] ve bu durumunu 17. yüzyıl boyunca devam ettirdi.

18. yüzyılın başlarında, Osmanlıların ticari maksatla bile olsa yabancı bir devletin Karadeniz'e girmesi konusundaki düşünceleri tavizsizdi ve hiçbir yabancı devleti bu denize yaklaştırma niyetinde değildi. Nitekim II. Mustafa adına kaleme alınan ve aynı muhtevayla III. Ahmed tarafından Rus çarına gönderilen mektupta "Karadeniz bi'l-külliye kabza-i tasarruf-ı husrevânemizde olup kimesnenin alâkası olmamağla ahidnâme-i hümâyûnum muktezâsınca âhardan bir kayığın Karadeniz'e çıkmasına mesağ olmayup"[3] denmek suretiyle bu denizin statüsü açıklanmak isteniyordu. Rusya'nın Karadeniz'de kendi gemileriyle ticaret yapmayı gerçekleştirebilmek için başlattığı bu mücadeleler ve arkasından diğer devletlerin ticaret hakkı elde edebilmeleri için geçen süre bir yüzyıla yakın sürdü.[4]

* Bu makale, *Belleten*, sayı 225, (Ankara, 1995) s. 353-394'te yayınlanmıştır.

18. Yüzyılda İmzalanan Osmanlı-Rus Antlaşmalarında Karadeniz Ticareti

Osmanlı ordularının 1683'te ikinci defa Viyana önlerinden geri dönmesiyle başlayan ve müttefik Avrupa devletleriyle on altı yıl süren uzun ve ağır savaşlar Osmanlı devletini daha önce karşılaşmadığı bir sonuca götürdü. Bu sırada büyük bir kara devleti olarak yeni iddialarla ortaya çıkan Rusya, savaşta Avrupa devletleri yanında yerini alarak Osmanlı topraklarından kendisi için pay almaya çalıştı. İlk olarak Azak Kalesi'ni zaptederek (1696) Karadeniz'e açılmak için bir fırsat elde etti ve Azak Denizi'nde donanma kurmak amacıyla Venedikli uzmanların da yardımını alarak önemli sayıda gemi inşa ettirdi. 1699 Karlofça Barışı, Avusturya ve Venedik ile anlaşmayı sağladığı halde Rusya ile sadece bir ateşkes düzeyinde gerçekleşti ve asıl antlaşmanın daha sonra imzalanması kararlaştırıldı. Rusya'nın Osmanlı devleti ile yalnız olarak antlaşma imzalamak istemesinin altında Karadeniz ile ilgili emelleri yatmaktaydı.[5] Nitekim İstanbul'da başlayan müzakerelerde Rusya'nın öne sürdüğü teklifler arasında Azak'tan İstanbul'a kadar Rus gemilerinin Karadeniz'de serbestçe dolaşmasına izin verilmesi yer alıyordu. Halbuki Osmanlı devleti savaşta Rusya'nın eline geçen Azak'ın geri verilmesinde ısrar ediyordu. 3 Temmuz 1700'de İstanbul'da iki heyet arasında maddeleri tespit edilen antlaşmayla Azak Rusya'ya terk edildi ise de buna karşılık Rusya'nın Karadeniz'e çıkabilme isteği reddedildi.[6] Hatta bu antlaşmanın on dördüncü maddesine göre Rusya, elçisini İstanbul'a kara yoluyla göndermeyi kabul etmek zorunda kaldı[7].

İstanbul Antlaşması'nda yer alan ticaretle ilgili onuncu maddede "Ticâret ahvâli semere-i sulhdan olup memleketlerin refâh-ı hâline sebeb olur, lakin Çar-ı müşârunileyh tarafından işbu muayyen orta elçileri bu husûsa külliyet ile mezûn ve murahhas olmamağla ticâret ahvâlinin söyleşilmesi ve bir sûrete ifrâğ olunması te'kîd ve teşyîd-i sulh u salâh içün mu'tâd-ı kadîm üzere müşârunileyh Moskov Çarı tarafından der-i devlet-medârıma ta'yîn ve irsâl olunacak büyük elçisine alıkonula" denilerek ticaretle ilgili meselelerin daha sonra ve büyük elçi seviyesinde görüşülmesi kabul ediliyordu.[8]

Bu antlaşma metninin uygulanabilmesi için önce Rus çarı tarafından imzalanması ve sonra İstanbul'a gönderilerek Osmanlı padişahı tarafından tasdiki gerekiyordu; çünkü on dördüncü maddeye göre Rus heyetinin İstanbul'dan ayrılışından itibaren altı ay içinde bir Rusya büyük elçisinin imzalanmış metinle İstanbul'a dönmesi şart koşulmuştu. Rus heyeti bu amaçla Rusya'ya hareket etti ve 11 Aralık 1700'de Moskova'ya vardı. Antlaşmanın Moskova'da imzalanmasından sonra Çar Petro, Büyükelçi Dimitri Mihailoviç Golitzine'i 30 ve 31 Aralık tarihli mektup ve tekitnâmesini İstanbul'a götürmekle görevlendirdi. Rus Büyükelçisi Dimitri, İstanbul'a geldikten sonra ticaret meselelerini ortaya attı ve Karadeniz'de Rus ticaret gemilerinin serbestçe dolaşabilmesi için şart olarak ileri sürülecek her türlü tedbiri kabul edeceklerini açıkladı. Hatta korsanlardan korunması şartıyla gemilerdeki top ve cephanelerin çıkartılmasına razı olan Ruslar, gemilerinin Kerş Boğazı'nda kontrol edilmesini ve her gemide Türk görevlilerle gemicilerin bulunmasını da teklif ettiler. Buna rağmen Osmanlı devlet adamlarını Karadeniz'in Rus ticaretine açılmasına ikna edemediler.[9]

Böylece 1 Rebî'ülevvel 1113'te (6 Ağustos 1701) Edirne'de tasdik edilen antlaşma ile Rusya, Karadeniz'in bir Osmanlı iç denizi olduğunu kabul etmek zorunda kaldı ve büyükelçisi ülkesine dönmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Ancak elçinin kara yoluyla değil, deniz yoluyla Rusya'ya döndüğü Evâsıt-ı Rebiülahir 1113 (15-24 Eylül 1701) tarihli bir hükümden anlaşılmaktadır. Karadeniz sahillerindeki kadılara ve diğer görevlilere hitaben yazılan bu hükümde, Moskov çarının büyükelçisinin Azak limanına varıncaya kadar kendisi ve yanındakiler için Tirebolu ve diğer yerlerden şarap satın almasına izin verilmesi isteniyordu.[10]

İstanbul'da imzalanan Osmanlı-Rus antlaşmasında her ne kadar Rusya'nın Karadeniz'deki ticaretinden bahsedilmemiş ise de Rus tüccarının Osmanlı ticaret gemileriyle mallarını taşımalarına sınırlı da olsa izin verildiği anlaşılmaktadır.[11] Osmanlı devletinin bu uygulamayı antlaşma maddesi halinde tespit etmeye yanaşmaması istediği zaman tek taraflı müdahale etme hakkını elinde tutmayı düşünmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Rus tüccarının Osmanlı ticaret gemisiyle Azak'tan İstanbul'a mal getirip sonra İstanbul'dan alışveriş yapıp Azak'a götürdüğüne ilk defa Evâsıt-ı

Safer 1114 (7-16 Temmuz 1702) tarihli yol hükmü (seyahat izni) kaydından öğrenmekteyiz.[12]

İstanbul Antlaşması iki ülke arasında otuz yıl süre ile imzalandığı halde on yıl sonra ortaya çıkan anlaşmazlıkların savaşla sonuçlanması üzerine yeniden bozuldu. Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut Savaşı'nda Rus ordusunu büyük bir mağlubiyete uğratması üzerine imzalanan Prut Mütarekesi'yle (1711) Rusya, Azak bölgesinden ve denizinden vazgeçmek zorunda kaldı. Ayrıca kara yoluyla gelip kara yoluyla gelip gidecek tüccarın haricinde İstanbul'da elçi bulundurma hakkını da kaybetti.[13]

Bundan on yıl sonra imzalanan bir yenileme antlaşmasının (15 Muharrem 1133/12 Kasım 1720)[14] on birinci maddesinde ise Osmanlı tüccarlarının Moskov ülkesinde ticaret yapabildiği gibi, Rus tüccarlarının da Osmanlı ülkesinde ticaret yapabileceği ifade ediliyordu; fakat denizlerden bahis yoktu.[15]

Osmanlı devleti ile Rusya arasında Karadeniz'deki Rus tüccarların statüsüne temas eden ilk antlaşma 1739 tarihli Belgrad Antlaşması'dır.[16] Antlaşmanın dokuzuncu maddesinde Osmanlı ve Rus tüccarlarının karşılıklı olarak ülkelerinde serbest ticaret yapabilmeleri kabul ediliyor ve "Karadeniz'de vâki' urusların ticâreti Devlet-i Aliyyemin reâyâsına müteallik olan sefîneler ile olmak câiz ola" hükmü getiriliyordu.[17] Nitekim Rus tüccarlarının bu maddeden yararlanarak Karadeniz'deki ticaretlerini geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu antlaşmayla Rusya'nın Azak'ta harp ve ticaret gemisi bulundurmayacağı tekit edildiğinden Karadeniz'in tamamen Osmanlı hükmünde olduğu Rusya tarafından da kabul edilmiş oldu.

18. yüzyılda imzalanan Osmanlı-Rus antlaşmaları içinde Karadeniz'i bir Türk gölü olmaktan çıkaran ve Boğazları milletlerarası tartışma konusu haline getireni, Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'dır.[18] Rusya ile arasında 1768 yılında başlayan savaşta mağlup olan Osmanlı devleti oldukça güç şartlarda bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşma siyasi sonuçları yanında Karadeniz'in tarihinde oynadığı rol bakımından da çok önemli gelişmeleri beraberinde getirdi; on birinci maddesiyle, Rusya'nın Karadeniz ve Akdeniz'de kendi ticaret gemileriyle serbest ticaret yapabilmesi, yine Rus tüccarına, Fransa ve İngiltere gibi dost

devletlerin tüccarının tabi olduğu şartların esas alınması imtiyazı verildi. Buna göre Rus tüccarı Fransız ve İngiliz tüccarların ödediği gümrük resminden başka vergi ödemeyecekti. Ayrıca Rusya'da denizlerde kazaya uğrayan gemilere yardım edilecekti. Bu antlaşmayla Rusya yaklaşık bir asır süren uzun bir mücadeleden sonra Karadeniz'de ilk defa kendi gemileriyle ticaret yapabilme hakkını elde etmiş oldu.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret yapmaya başladılar. Yine bu antlaşmayla Rusya yüzyıllar içinde Fransa ve İngiltere'nin çeşitli güçlüklerle elde ettiği ticari imtiyazları bir anda elde etmiş oldu. Bundan sonra Rus tüccarı karşılaştığı her problemde Fransız ve İngiliz tüccarları örnek göstererek çözüm bulunmasını istedi. Bununla beraber antlaşmanın aslında sadece bir ateşkesten ibaret olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Özellikle Karadeniz ile Akdeniz arasındaki deniz ticaretini ihtiva eden maddenin de tadile muhtaç olduğu görüldü. Bunun üzerine 21 Mart 1779 (3 Rebiülevvel 1193) tarihinde imzalanan Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin altıncı maddesiyle Rus tüccarına Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret izni verildiği halde gemilerinin büyüklüğüne bir kısıtlama getirildi. Buna göre gemilerin en büyüğü 16.000 kile (26.400 pota), en küçüğü 1000 kile (1650 pota) ağırlığında yük taşıyabilecek kapasitede olacaktı. Bu konuda Fransız ve İngiliz ticaret gemilerinin büyüklüğü esas alınmıştı. Ayrıca Rus ticaret gemilerinde ihtiyaç olsa bile, Osmanlı devletinin izni olmadan Osmanlı reayasının gemici olarak kullanılması yasaklandı.[19] Bu antlaşmayla Rusya'nın denizlerdeki ticareti kısmen şartlara bağlandı ve uygulamada biraz kısıtlayıcı olundu; yeterli gemi ve gemici donanımı bulunmayan Rusya özellikle yararlanmaya çalıştığı Osmanlı reayasından mahrum edildi.[20]

Osmanlı devleti, antlaşma maddelerinde Karadeniz ve Akdeniz'de kendi gemileriyle ticaret yapabilme hakkını Rusya'ya tanıdığı halde uygulamada çeşitli zorluklar çıkartarak bunu engellemeye çalışıyordu.[21] Gerek Küçük Kaynarca ve gerek Aynalıkavak antlaşmalarında Rusya'ya, Fransa ve İngiltere'ye tanınan şartlarda ticaret izni verilmiş olmasına rağmen o zamana kadar Karadeniz'de diğer devletlerin gemilerine ticaret için müsaade edilmemişti. Bu sebeple Rusya'nın Karadeniz'den getirip Akdeniz'e geçir-

mek istediği gemileriyle ticaret yapabilmesi kolay olmadı. Sonunda 1780 yılı başında kabul edilen bir uygulamayla, Rus gemilerine sadece kendi ülkelerinin mahsulünü getirmeleri ve bu mallara İstanbul'da ihtiyaç olmaması halinde başka ülkelere götürebilmeleri izni verildi.[22] Rusya'nın 1781'de Avusturya ile bir ittifak yaparak siyasi gücünü artırmasından sonra Babıâlî'ye bir nota vermesi iki devlet arasında ticari meselelerin yeniden görüşülmesi için bir zemin hazırladı. Rusya'nın bir taraftan Kırım'ı istila etmesi ve adeta savaş için vesile araması karşısında Osmanlı devleti, Haziran 1783 tarihli ticaret antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı.[23] Seksen bir maddeden oluşan ve Osmanlı-Rus tarihinde önemli bir yeri olan bu ticaret antlaşmasının maddeleri arasında, Rusya'nın Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabilmesi, ellerinde "mürûr tezkiresi" denilen geçiş belgesi olanların istedikleri yere gidebilmesi, denizlerde kazaya uğrayan Rus gemilerine Osmanlı gemilerinin yardım etmesi, Fransa ve İngiltere tüccarına tanınan hakların Rus tüccara da tanınarak % 3 gümrük resmini ödedikten sonra serbestçe hareket edebilmeleri, Osmanlı reayasının Rusya'ya gitmemesi için ilgililerden habersiz Rusya elçisi tarafından pasaport verilmemesi, Rus gemilerinin Osmanlı limanlarında tamir edilebilmesi, Boğazlardan geçişte sadece 300 akçe selâmiye (selâmet) akçesi alınması, Osmanlı tüccarına Rusya'nın Karadeniz kıyılarından zahire nakledilmesine ve ihracı yasak bazı maddelerin de Rusya'ya götürülmesine izin verilmesi yer almaktaydı.[24]

Böylece Rusya, Osmanlı devletine ait denizlerde kendi gemileriyle en geniş haklarla ticaret yapmaya başladı. 1802'de Fransa, arkasından İngiltere ve daha sonra diğer devletler Rusya'nın açtığı bu yoldan giderek Karadeniz'de ticaret yapmaya başladılar.[25]

Küçük Kaynarca Antlaşması Öncesinde Rusya'nın Karadeniz Ticareti

Her ne kadar Rusya'nın Karadeniz'de ticaret yapmasına ilk defa 1739 Belgrad Antlaşması'yla izin verilmişse de uygulamada daha 18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Rusların Osmanlı ticaret gemileriyle kısıtlı da olsa ticaret yaptıkları görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Karadeniz'de ticaret yapan Rus tüccarının sayısı 1702'de bir, 1704'te iki ve 1714'de

iki olmak üzere toplam beşti.[26] Öyle anlaşılıyor ki Rusya, antlaşma maddelerinde kabul ettiremediği denizlerde ticaret yapabilme hakkını bazı istisnaî izinler alarak uygulamada gerçekleştirmeye çalışmaktaydı. Nitekim sözü edilen beş tüccardan üçü Rusya'nın İstanbul'daki elçi ve murahhaslarıydı.

Karadeniz'e çıkmak üzere 1702'de ilk izni alan iki Rus taciri Kefe'ye giden bir Osmanlı gemisine 25 fıçı zeytinyağı ve birkaç denk pamuk yükleyerek Azak'a götürmek istediler ve Kerş Boğazı'ndan geçişte kendilerine mani olunmaması için bir yol hükmü aldılar.[27]

İstanbul Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İstanbul'a gelen Rusya'nın orta elçisi Petro Andriyeviç Tolstoy, kendi siyasi nüfuzunu kullanarak deniz ticaretinin başlamasını istemiş olmalıdır. Rus elçisi 1704'te bir miktar ağaç fidanı, kuru yemiş, sirke, hamr, çadır, at, pamuk ve pamuk ipliği ile Diyarbakır bezini Moskova'ya ulaştırmak üzere bir gemiyle Azak'ta bulunan kardeşine yollamak istemiş ve Kerş Boğazı'ndan geçişte görevlilerin güçlük çıkarmaması için bir yol hükmü almayı başarmıştır.[28]

Rusya deniz ticaretinin pek yaygınlık kazanmadığı, bu tarihten ancak on yıl sonra yeni bir ticaret izni istemesinden anlaşılmaktadır. Bu arada Osmanlı devleti ile Rusya arasında vuku bulan 1711 Prut Savaşı'yla ilişkiler bozulmuş, Rus orduları yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. Azak'ı geri vermek de dahil her şartı kabul etmek zorunda kalan Rusya'nın artık yeni iddia ve haklar talebiyle Osmanlı devletine müracaatı imkânsız hale gelmişti. Bu sebeple 1713 Edirne Antlaşması'nda ticaretten bahsedilmedi. Ancak antlaşmada belirlenen Azak'ın geri verilmesi ve sınır tespiti çalışmaları 1715 senesine kadar devam ettiğinden bu arada eski uygulamaların Ruslar tarafından sürdürülmek istendiği görülmektedir. Nitekim 1714 yılında Rusya'nın İstanbul elçisi ve murahhasları karadan taşınması zor olan inşaat malzemeleriyle diğer bazı eşyaları deniz yoluyla Azak'a götürülmesi amacıyla izin aldılar.[29] Azak'ın yeniden Osmanlı topraklarına katılmasıyla Rusya'nın Karadeniz'de kıyısı kalmadı ve içerilere çekildi. Böylece Karadeniz, 1739 Belgrad Antlaşması'na kadar Rusya için ticarete kapalı kaldı.

1739 Belgrad Antlaşması sayesinde Karadeniz'de Osmanlı gemileriyle ticaret yapma hakkını elde eden Rus tüccarlarının ilk yıllarda bazı güçlükleri olduğu tüccar sayısının azlığından anlaşılmaktadır. 1768 Osmanlı-

Rus harbine kadar yaklaşık 30 sene süren sulh döneminde Rus tüccarları Osmanlı gemileriyle Karadeniz'de ticarete katıldılar. 1702'den 1714'e kadar Rus tüccarları için sadece beş gemi Karadeniz'e çıktı. 1714-1743 arasında yaklaşık otuz sene bu şartlarda bir ticaret yapılmadı, Belgrad Antlaşması'ndan birkaç sene sonra ise yeniden başladı. Buna göre 1743-1768 yılları arasında yirmi beş yıl içinde 380 Osmanlı ticaret gemisi Rus tüccarlarının mallarını Karadeniz'e taşıdı.[30]

18. yüzyılda İstanbul'dan veya Akdeniz'deki adalardan mal yükleyen Rus tüccarı, Rusya'ya götüreceği malları Karadeniz'deki iki bölgeye sevk ediyordu. Azak bölgesinde Taygan (Taganrog) limanına, Özi bölgesinde Kılburun ve Çarkaski'ye gidiyorlar[31] ve eşyayı buralardan kara yoluyla Rusya içlerine taşıyorlardı.

18. yüzyılın başlarından itibaren Rus tüccarının Osmanlı ülkesinden kendi ülkesine Osmanlı gemileriyle götürdüğü mallar arasında kuruyemiş, sirke, şarap, kahve, pamuk ve pamuk ipliği, bez, ağaç fidanı ve ihracı yasak olmayan eşya bulunuyordu.[32] Rus tüccarının Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç ettiği mallar arasında ise havyar, et, buğday, arpa, balık, tütün yaprağı, balmumu, demir, çini, halat ve kürk yer alıyordu.

Rus tüccarı bu malları ülkesine götürebilmek için, alışverişi yaptığı Osmanlı limanlarında diğer müstemin tüccarlar gibi % 3 gümrük resmi ödüyor ve gerektiğinde gümrük görevlilerine göstermek üzere eda tezkiresi denen bir yazı alıyordu.[33]

Karadeniz'deki Rus ticaretini kontrol eden Osmanlı görevlileri ise yol hükümlerinin kendilerine hitaben yazıldığı kimselerdi. İstanbul'dan Yenikale, Azak ve Özi bölgeleriyle, oralardan Moskov hududuna varıncaya kadar yol üzerinde görevli kadı, naip, kethüda yeri, yeniçeri serdarı, iskele emini, geçit zabiti ve gümrükçülerin hepsi ticaret hususunun en iyi şekilde uygulanmasından sorumluydu.[34]

Karadeniz'de Osmanlı gemileriyle ticaret yapma hakkını kullanmak isteyen Rus tüccarları çeşitli güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Tüccarların şikâyetleri daha çok Osmanlı gümrük görevlileri ve mahallî yöneticilerle ilgiliydi. Bu görevliler zaman zaman antlaşmalara uymayan uygulamalarda bulunarak tüccarı mağdur etmekteydiler. Şubat 1743 tarihli bir ferman bu

konuyu daha iyi aydınlatmaktadır. Yenikale muhafızı olan Kefe beylerbeyi vezir Ebubekir Paşa'ya ve Kefe Gümrük Emini'ne gönderilen fermandan anlaşıldığına göre, Kasım 1742'de İstanbul'dan Yenikale'ye giden Rus tüccarlarından birkaç defa gümrük vergisi istenmiş ve taşıdıkları eşya, karşılığında para ödenmeksizin zorla alınmıştı. Bu durumu Don bölgesindeki bir Rus zabiti İstanbul'daki kapı kethüdasına bildirmiş ve o da zararın tazminini istemek üzere sadarete başvurmuştu.[35] Yine Yenikale yakınlarında ve Kefe'de meydana gelen benzer birkaç olayda, gereken tedbirlerin alınması fermanlarla görevlilere bildirilmişti.

Nitekim, Ağustos 1743'te İstanbul'a gelmek için yola çıkan Rus tüccarları Yenikale'de durduruldu, kendilerinden iki kat gümrük istendiği gibi yanlarındaki havyar ve paraları da alınmıştı.[36] Ayrıca Ekim 1744'te Çarkaski'den İstanbul'a gelecek olan iki Rus tüccarı Yenikale'ye geldiklerinde kendilerinden % 4 gümrük alınmıştı.[37] Bir diğer olayda ise Or kapısında emtiasının gümrüğünü ödeyen tüccarlar Kefe'ye uğradıklarında kendilerinden yeniden gümrük istenmiş,[38] yanında parası olmayanlardan daha sonra ödetmek için borç temessükü alınmış[39] veya kimileri hapsedilerek istenilen parayı ödemedikçe serbest bırakılmamıştı.[40]

Bütün bu örnekler göstermektedir ki, Belgrad Antlaşması'nın imzalanmasından yıllar sonra bile antlaşma maddelerine ve pek çok fermana rağmen gümrük resmi konusunda yeterince sağlıklı bir uygulama gerçekleşmemiştir. Galiba Osmanlı görevlileri çeşitli güçlükler çıkartarak Karadeniz'deki ticareti engellemeye çalışıyorlardı.

Rusya tüccarlarının bir başka şikâyet konusu da taşıdıkları malları kendi ülkelerine sâlimen ulaştırmakla ilgiliydi. Çünkü Rus tüccarı ithal ettiği malı Don (Ten) Nehri tarafına veya Özi tarafına götürüyordu. Don Nehri tarafına gidenler Taygan limanına kadar, Özi tarafına gidenler ise Zaporova kazaklarının bulunduğu bölgeye kadar eşyalarını Osmanlı ticaret gemileriyle taşıyorlardı. Daha yukarılara ise nehir yoluyla devam edeceklerinden bazen yüklerini azaltmaları gerekiyordu. Nitekim Rusya'nın İstanbul'daki kapı kethüdasının 23 Safer 1178 (22 Ağustos 1764) tarihli takririnden anlaşıldığına göre, Özi'ye kadar Osmanlı ticaret gemileriyle gelen Rusya tüccarı, nehrin suları azalmışsa geminin yükü-

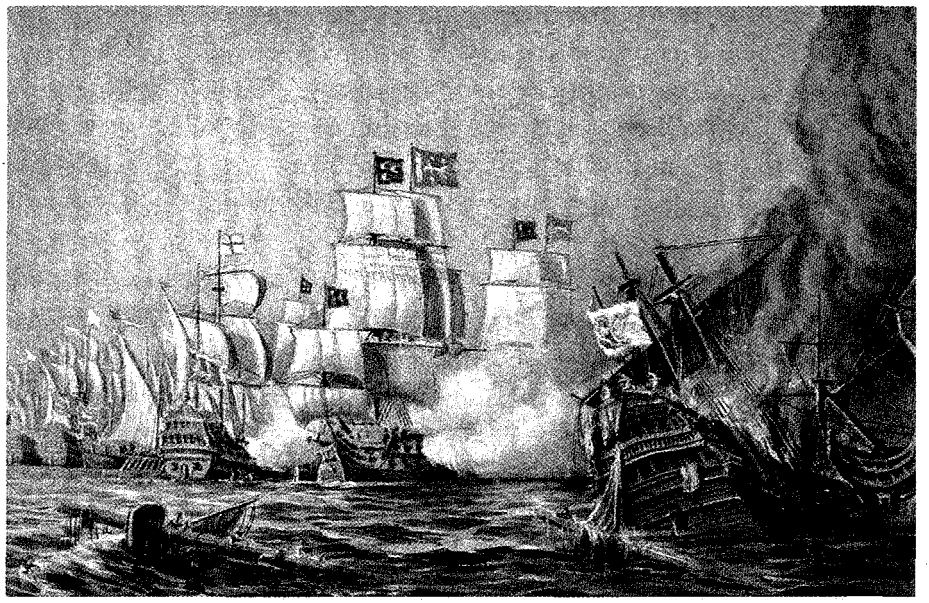
nü azaltmak maksadıyla eşyanın bir kısmını Özi kalesinde yaşayan halkın tombaz gemilerine aktarmak suretiyle yoluna devam ediyordu. Ancak, Kırım hanı iki senedir gemilerin yüklü olarak nehirden geçmesine izin vermemekte ve tüccarların karadan gitmesini istemekteydi. Bu ise Rusya tüccarı için hem zor hem de çok masraflıydı. Ayrıca han, tüccarların dönüşte Rusya'ya mal götürmelerini de yasaklamakta, onları boş olarak dönmeye zorlamaktaydı.[41]

Rusya tüccarını mağdur eden bir diğer husus da Karadeniz'in şiddetli fırtınalarına tutulan gemilerin batması veya karaya oturması sırasında uğradıkları zarardı. Umumiyetle kıyıya yakın meydana gelen bu olaylarda sahil bölgelerindeki halkın gemilerdeki mallara el koyması ve malları yağmalaması halinde Rus tüccarları zararlarının tazmin edilmesi için Babıâlî'ye başvuruyorlardı. Rusya'ya ait izn-i sefine defterlerinde bunlarla ilgili örneklere rastlamak mümkündür. Mesela, 1760'ta Varna yakınlarındaki Tuzla köyü taraflarında Rus tüccarının eşyasını taşıyan bir geminin batması üzerine emtiayla dolu variller karaya vurmuş, köy zabiti önce eşyayı köye taşıtmış ve korunması için dokuz bekçi görevlendirmiş ise de bekçiler ahali ile anlaşarak eşyanın çoğunu çalmışlar ve tüccarı mağdur etmişlerdi.[42] Yine 1761'de Misivri yakınlarında fırtınaya yakalandığı için kıyıya yanaşan gemideki eşyalar da halk tarafından yağma edilmişti.[43] Kefe limanında fırtınaya yakalanan demir yüklü bir gemi de yükünü hafifletmek için 200 kantar demiri suya bırakmak zorunda kalmış ve daha sonra dalgıçların bu demirleri denizden çıkarmasıyla yoluna devam etmişti.[44]

1768 Osmanlı-Rus harbine kadar Osmanlı gemileriyle Karadeniz'de ticaret yapmaya çalışan Rus tüccarının gerçekleştirdiği ticaret, hacmi pek büyük olmamakla beraber, savaş sonrasında kendi gemileriyle başlattığı ticaret için bir hazırlık ve tecrübe olmuştur.

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Sonra Rusya'nın Karadeniz Ticareti

1768-1774 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus harbi sebebiyle Rusya tüccarının Karadeniz'deki ticareti akamete uğradı ve hiçbir tüccar Osmanlı gemileriyle dahi olsa bu denize çıkma hakkını kullanamadı. Savaşın bitmesi ve 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla ti-

Resim 16. 1695'teki Midilli Savaşı (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 112-113).

caretin eskisinden daha hareketli bir şekilde yeniden başladığı görüldü; çünkü antlaşmaya göre artık Rus tüccarı hem Osmanlı gemileriyle, hem de kendi gemileriyle ticaret yapabilecekti. Bu husus Karadeniz kıyılarındaki kazaların kadılarına birer fermanla ilan edilerek antlaşma maddelerine riayet edilmesi istendi.[45]

Karadeniz'e çıkacak Rus tüccarlarının ve ticaret gemilerinin geçiş izniyle ilgili formaliteleri Rusya'nın İstanbul'daki maslahatgüzârı yürütüyordu.

Bu dönemde Rusya'nın Karadeniz'deki ticaretini iki ana başlık altında incelemek gerekmektedir. Bunlardan biri Rusya mahsulü taşıyan Rus tüccarının İstanbul'a veya diğer Osmanlı diyarlarına yahut yabancı ülkelere mal taşıması, diğeri ise yabancı ülkelerden veya ekseriya Osmanlı limanlarından aldığı malı Rusya'ya götürmesidir.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından kısa süre sonra Rusya'ya ait ticaret gemilerinin Karadeniz'e çıkmak istediği görülmektedir.

Bu gemiler İstanbul Boğazı'ndan geçerken Rumeli Hisarı'nda gümrük görevlileri tarafından içinde ihracı yasak mallardan bir şey olup olmadığı incelenerek geçişe izin veriliyordu.[46] Tüccarlar götürecekleri mal ile ilgili gümrük resmini aldıkları yerde ödüyor ve eda tezkiresi alarak yola çıkıyorlardı.[47]

Küçük Kaynarca Antlaşması'nda yer alan ticarete ait konuların çok geçmeden yeniden ele alınması gerektiği anlaşıldı; çünkü Rusya her türlü geminin Karadeniz'e çıkmasına izin verilmesini istiyordu. Hatta daha önce Akdeniz'de savaş gemisi olarak kullandığı beş büyük gemisini silahlarından arındırılmış şekilde tüccarlara devrederek Karadeniz'e geçirmek istemesi de bunun sonucuydu. Bu hususta defalarca müracaatta bulunan Rus elçisi müspet bir cevap alamadığı gibi Osmanlı devlet adamlarının verdiği bir örnekle de işin imkânsızlığını kabullenmek zorunda kaldı. "Farazâ, Devlet-i Aliyye Tersânesinden birkaç kalyonun topları kaldırılup eşyâ tahmîli ile bir âhar devlet limanına göndersek derûnunda olan tüccâr emtiası mümâna'at olunmamağa vesîle olur mu ve ahidnâmeye muvâfık idi deyu iddiâ mümkin midir"[48] şeklindeki Osmanlı cevabı bu isteğin yerine getirilemeyeceğini açıklamaktaydı.

Küçük Kaynarca öncesinde Rus tüccarlarının Karadeniz'de kendi gemileriyle ticaretlerine izin verilmediğine göre gemi ve gemici ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları meselesi ortaya çıkmaktadır. Daha 1768-1774 harpleri sırasında Rusya, Doğu Akdeniz'deki adalar reayasını imtiyazlar vaat ederek Kırım'a göç ettirmeye çalışmış ve savaştan sonra da bu faaliyetlerine devam ederek bunlardan denizcilik konusunda yararlanmaya uğraşmıştı. Bu sayede de donanmasının gemici ihtiyacını adalı Rumlardan sağlamayı kısmen başarmıştı.[49] Ayrıca Rusya ya gemi satın alarak veya kiralayıp bandıra değiştirerek yabancı devlet gemilerine sahip olmak suretiyle ticaret filosundaki gemi ihtiyacını karşılamaya uğraşmaktaydı. Mesela, 1778'de (1192) aslen İngiliz olup Rusya tebaasına geçen, "İngiltere devletinden udûl ve Rusyalı bandırası tahtına duhûl" eden James adlı tüccar, geç denilen küçük bir ticaret gemisini bir İngilizden satın almıştı ve onunla Karadeniz'e geçmek istedi. Ancak Karadeniz'e çıkarken boğazdaki gümrük görevlileri tarafından durduruldu ve bunun İngiliz gemisi olduğu iddia edilerek geçişine izin verilmedi. Daha sonra mesele

anlaşıldı ve gemideki gemicilerin de Rus olduğunun tespit edilmesi üzerine geçiş izni verildi.[50]

Küçük Kaynarca'da biraz aceleye gelen ticarete dair konular 1779'da Aynalıkavak Tenkihnâmesi ile daha etraflı bir şekilde maddelere bağlandı ve Rusya tüccarının hangi şartlarda ticaret yapabileceği konusu açıklık kazandı; fakat denizlerde ticaret yapma hususunun giderek önem kazanmasıyla da 1783'te yeni bir ticaret antlaşması imzalandı. Bu ticaret antlaşmalarının Rusya'ya sağladığı en önemli avantaj, daha önce çeşitli vesilelerle Osmanlı devletinden imtiyazlar alan ve Akdeniz'de bunları uygulayan Fransa ve İngiltere ile aynı haklara sahip olmasıydı.[51] Rusya kendisiyle ilgili uygulamalardaki aksaklıkları her zaman bu devletleri örnek göstererek çözmeye çalışıyordu.

Rusya'ya ait izn-i sefine defterlerinde kayıtlı Rus ticaret gemileri ile ilgili ahkâmdan öğrenildiğine göre 1775-1787 yılları arasında Rusya iskelelerine gitmek üzere Karadeniz'e geçiş yapan Rus ticaret gemilerinin ve Osmanlı reaya gemileriyle ticaret yapan Rus tüccarlarının sayıları şöyledir.[52]

Karadeniz'e Geçiş Yapan Rus Tüccarı ve Rusya Ticaret Gemileri (1774-1787)

Sene	Rus Bandırası	Osmanlı Bandırası	Sene	Rus Bandırası	Osmanlı Bandırası
1774	1	1	1781	23	3
1775	22	9	1782	35	-
1776	19	-	1783	40	-
1777	22	4	1784	56	-
1778	2	3	1785	68	-
1779	5	14	1786	76	-
1780	16	4	1787	60	-
Toplam	87	38		358	3
Genel Toplam:	445				41

Buna göre, 1774-1787 yılları arasındaki on üç yıl içinde Karadeniz'e çıkan Rus ticaret gemilerinin sayısı 445'tir. Bu rakamlar Rus ticaret gemilerinin gerçek sayısını vermemekle beraber,[53] Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra bu sayının süratle artmış olduğunu

göstermektedir. Özellikle Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nden sonra Osmanlı-Rus harbinin yeniden başladığı 1787 senesine kadar devamlı bir artış olmuştu. Rus tüccarları Küçük Kaynarca'dan sonra bir müddet daha Osmanlı reaya gemileriyle ticaret yapmayı sürdürdüler ve 1781 senesinden sonra da tamamen terk ettiler. Bu süre zarfında Osmanlı ticaret gemileriyle mal nakleden Rus tüccarının sayısı 38'di. 1778 ve 1779 senelerinde Karadeniz'e çıkış yapan Rus ticaret gemilerinin sayısında görülen düşüşün sebebi ise Osmanlı devletinin Küçük Kaynarca'da imzaladığı antlaşmadan pek memnun kalmayıp Rus gemilerine bazı güçlükler çıkartarak geçişi zorlaştırması ve durumun yeniden gözden geçirilmesini istemesiydi. Osmanlı devleti, Rus ticaret gemilerinin tonajını ve taşıdığı malların cinsini sınırlamak istiyordu. Aksi takdirde Rusya'nın, ele geçirdiği Kırım bölgesi yanında ileride bütün Karadeniz mahsullerini kendisine mal etmesi söz konusu olabilirdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu için önemi büyük olan zahirenin Rus gemileriyle başka diyarlara gitmesi ve Karadeniz ticaretinin Rusların eline geçmesi meselesi ortaya çıkabilirdi.[54] Aynalıkavak Tenkihnâmesi'yle (1779) Rus ticaret gemilerinin tonajının belirlenmesi sonucunda Karadeniz'de ticaret yeniden başladı. Bu kriz döneminde (1778-1779) Rus tüccarının Osmanlı gemilerini kullanmayı tercih ettiği ve ticareti engelleme faaliyetlerine bu şekilde çözüm bulmayı düşündüğü görülmektedir.

Rusya ticaret gemileri 1774'ten itibaren Karadeniz'e çıkmaya başlamalarına rağmen yaklaşık sekiz yıl için taşıdıkları yükün neler olduğuyla ilgili etraflı bilgiler bulunmamaktadır. İlk defa Eylül 1782'de (Şevval 1196) Fransa'nın Marsilya limanından aldığı yüküyle Karadeniz'e geçmek isteyen iki Rus ticaret gemisinin manifestosu hakkında bilgilerimiz bulunmaktadır.

Bu gemilerin taşıdıkları yiyecek maddeleri arasında badem, şeker ve şekerleme, ham sirke, zeytin, balık, erik, portakal ve kabuğu, anason ve hamr, eşya çeşitleri arasında ise çivit, ipek kumaş, kirpas, at takımı, oda takımı, boya, mazı, demir tarak, kâğıt ve çini evani bulunuyordu.[55] 1783 Osmanlı-Rus ticaret antlaşmasının imzalanmasından sonra ise Karadeniz'e geçen gemilerin ne taşıdıkları mutlaka kaydedilmiştir.

Rus tüccarları 1783-1787 arasındaki dört yıl zarfında kendi ülkelerine götürdükleri emtia ve eşyayı ekseriyetle Akdeniz'deki Osmanlı limanla-

rından, İstanbul'dan ve bazen de Fransa, İngiltere, Venedik, Malta ve diğer yerlerden satın alıyorlardı.

Rus tüccarların Doğu Akdeniz'deki adalar ile İzmir ve civarından satın aldığı yiyecek maddeleri ve eşyalar çok çeşitliydi. Yiyecek maddeleri arasında zeytin, zeytinyağı, sirke, ham sirke, limon, limon suyu, portakal ve kabuğu, hamr, arak, incir, üzüm, kuru yemiş, hurma, harnup, pirinç, balık yumurtası, çeşitli meyveler, badem, şekerleme, çam fıstık, tuz, Frenk ve Yemen kahvesi, Frenk ve Felemenk peyniri bulunuyordu. Eşyalar ise akgünlük, boya, boğası, sabun, sünger, pamuk ve pamuk ipliği, ipekli giyecekler, çuka, kına, Venedik aynası, mermer, abanoz, selvi ağacı ve mukattarattı.[56]

1783-1787 Yılları Arasında Rusya'ya Taşınan Bazı Osmanlı Mahsulatı[57]

	Taşınan Emtianın Cinsi						
Sene	Akgünlük	Hamr	Harnup	İncir	Limon Suyu	Üzüm	Ham Sirke
	Kantar	Vukiyye	Kantar	Kantar	Vukiyye	Kantar	Vukiyye
1783	484	52300	822	5194	23000	9209	336410
1784	39.5	1160447	1712	2741	24260	2255	82200
1785	425	2212796	890	2196.5 (2900)	72900	2763	107000
1786	662	1137089	4081	2823.5	2550	2849	828864
1787	268.5	350 şişe	3618	1079	71346	2981	2052863

İstanbul'dan satın alınanlar da yine benzer eşya ve yiyecek maddeleriydi.[58] Rusya'nın yabancı devletlerden yaptığı ithalatta ise ilk sırayı 16 gemiyle Fransa alıyordu.[59] Rus tüccarları İngiltere'den,[60] Akdeniz'deki Venedik adalarından,[61] Malta'dan[62] ve diğer devletlerden[63] satın aldıkları malları Rusya'ya taşıyordu. Bu dönemde Rus ticaret gemilerinin Rusya için mal götürdükleri başlıca iskeleler Kalas, Potekali, Özi, Kerson, Kılburun, Azak ve Taygan'dı.

Karadeniz'e çıkarak Rusya'ya mal götüren ticaret gemilerinin dönüşte ne taşıdığı konusunda 1780 yılına kadar kesin bilgilerimiz bulunmamaktadır. Hatta Aynalıkavak Tenkihnâmesi bile Rusya'dan taşınacak mallar konusundaki problemi çözmemiş ve antlaşmanın imzalanmasından hemen

sonra zahire dolu bir Rus ticaret gemisinin Akdeniz'e geçişine izin verilmemesi üzerine başlayan müzakerelerde bu konu yeniden ele alınmıştı. Rus elçisinin Küçük Kaynarca Antlaşması'nı ileri sürerek baskı yapması üzerine bu geminin geçişine izin verildiyse de çok geçmeden zahire ve ihracı yasak eşya yüklü iki geminin daha gelmesi ile meselenin ciddi olarak tartışılması gerekti. Osmanlı devlet adamları İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin başka diyarlara gitmesi için izin verilmesine taraftar değillerdi. Nitekim yeni reisülküttap olan Halil Hamid Efendi, bu hususun halk arasında dedikoduya sebebiyet verdiğini ileri sürerek meselenin bir karara bağlanması için gayret gösterdi. Alınan karara göre Karadeniz'den gelecek Rus gemileri sadece kendi ülkelerinin mallarını taşıyabilecekti. İstanbul'daki Rus elçisi gemide bulunan malların bir listesini Babıâlî'ye sunacak ve gemide İstanbul için lüzumlu mallar varsa bunlar değeriyle tüccardan satın alınacak ve kalan malların başka ülkelere götürülmesine izin verilecekti. Ancak, İstanbul'da fiyatların çok düşük olması halinde tüccarın mağdur olmaması için malını satmadan boğazlardan geçmesine müsaade edilecekti.[64]

Karadeniz'deki Rus limanlarından gelen ve Rusya malı taşıyan Rus ticaret gemilerinin 1780-1787 yılları arasında tespit edilebilen sayısı şöyledir.

1780-1787 Yılları Arasında Karadeniz'den Gelen Rus Ticaret Gemileri[65]

Sene	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	Toplam
Gemi	3	117	22	30	59	76	90	17	314

Buna göre Rus ticaret gemilerinin İstanbul veya Akdeniz'e Rusya malı taşımaya başlaması oldukça daha sonraki bir tarihte gerçekleşmiştir. Bu gemilerin sayısını aynı seneler için Karadeniz'e çıkan Rus ticaret gemileri ile karşılaştırdığımızda toplam itibariyle Karadeniz'den dönüş yapanların biraz daha az olduğu görülmektedir. 1780-1787 yılları arasında toplam 374 gemi Karadeniz'e çıktığı halde, 314 gemi dönüş yapmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren Karadeniz'e çıkan Rus gemilerinin dönüşte ne taşıdığı konusunda pek fazla bilgimiz yoktur; ancak 1780'den itibaren ise taşıdıkları mallar konusunda düzenli bilgilere sahibiz.

Rusya'dan getirilen yiyecek maddeleri içinde havyar, peynir, tuzlu et, kuru balık, çay ve hububat, eşya ve malzeme olarak da demir, halat, kirpas, çuka, kürk, balmumu ve yelken bezi bulunuyordu.

1780-1787 Yılları Arasında Rusya'dan Getirilen Bazı Rus Mahsulleri[66]

	Taşınan Malın Cinsi				
Sene	Demir (kantar)	Halat (kantar)	Havyar (kantar)	Hınta (kile)	Revgan-ı Sâde (kantar)
1780	11319	543	353	-	-
1781	19099	3666	840	-	-
1782	15927	5543	1377	4	13
1783	18479	1264	1860.5	58515	2870
1784	28651	808	2373	162230	1293
1785	9331.5	884	2720.5	324337	3290.5
1786	2611	988.5	1925	333188	2684.5
1787	847.5	46	257.5	70465	700.5

17. yüzyılın son çeyreğinde Rus demirinin Osmanlı piyasasında önemli ölçüde kullanılmaya başladığı görülmektedir. Bu dönem zarfında bütün emtiada giderek bir azalma gözlenirken 1783'ten itibaren Osmanlı pazarına giren buğdayın süratle arttığı tespit edilmektedir.

Karadeniz'den gelen Rus ticaret gemilerinin mal yüklendiği iskeleler ise daha çok Potekali, Kerson, Taygan ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer Rus iskeleleriydi.

Karadeniz Ticaretinde Görülen Aksaklıklar

Küçük Kaynarca[67] ve 1783 ticaret antlaşması[68] imzalandığında, bu antlaşmalarda yer alan hususlara riayet edilmesi için ilgililere fermanlar gönderiliyordu. Ancak ahidnamelerde yer alan hususlara her zaman riayet edilmediği vuku bulan gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Rusya tüccarının Osmanlı ülkesinde ticaretine izin verildiği halde, ilk zamanlarda görevlilerin müsamahasız davrandığı ve halkın da Ruslarla ticaret yapmak istemedikleri görüldü. Nitekim 1775 senesinde Sinop'a gelerek odun sa-

tın almak isteyen bir Rus ticaret gemisi iskeleden uzaklaştırıldı ve alışverişine izin verilmedi.[69]

Rusya tüccarının Karadeniz'de karşılaştığı problemler esas itibariyle gümrük vergilerinin uygulanmasındaki anlaşmazlıklar ve fırtına sebebiyle gemilerin uğradığı zararlardı.

Küçük Kaynarca, Aynalıkavak ve 1783 ticaret antlaşmalarıyla Rus tüccarının tabi olduğu statünün Fransa ve İngiltere ile aynı olduğu kabul edildi. Buna göre Rus tüccarının ödeyeceği gümrük resmi malını satın aldığı veya Osmanlı ülkesinde sattığı yerde % 3'tü ve buna ilave olarak boğazlardan geçişte 300 akçe selâmet akçesi vermesi gerekiyordu. Halbuki zaman zaman bu kurallara uyulmadığı ve bir maldan iki defa gümrük resmi alındığı görülmektedir. Mesela, Temmuz 1776'da üç Rus tüccarı kendi ülkelerinden aldıkları malları İstanbul'a getirmek için yola çıktıklarında Özi gümrük nâzırı haksız olarak 27 kuruş gümrük resmi alarak eda tezkiresi yerine mühürlü birkaç kâğıt vermiş, tüccarlar İstanbul'a geldiğinde ise bu defa İstanbul Gümrük Emini yeniden gümrük talep etmiş ve tüccarlar mağdur olmuştu.[70]

Gümrük resmiyle ilgili diğer bir ihtilaf konusu masdariyye resmiydi.[71] Fransız tüccarından masdariyye resmi alınmamasına karşılık Rus tüccarının bu vergiyi ödemesi Rus elçisi tarafından şikâyet konusu oldu, çünkü Osmanlı devleti, Rusya tüccarının Fransa ve İngiltere tüccarı ile aynı haklara sahip olduğunu antlaşmalarla kabul etmişti. Rusya elçisinin Fransa'yı örnek göstererek kendi tüccarlarının da masdariyye resminden muaf olmalarını istemesi Osmanlı devleti tarafından kabul edildi ve 5 Rebiülevvel 1193 (23 Mart 1779) tarihli bir fermanla durum İstanbul gümrük eminine bildirildi.[72] Fakat bu defa Galata voyvodalığına tabi İstanbul masdariyyesi mukataasının malikâne mutasarrıfı, gelirlerinde azalma olduğunu söyleyerek bu verginin hiç olmazsa müşterilerden alınmasını istedi ve Rebiülahir (Nisan) ayında bu doğrultuda yeni bir emir çıkartıldı.[73] Rusya tüccarının bu uygulamadan pek memnun kalmadığı bir süre sonra vuku bulan şikâyetlerinden anlaşılmaktadır; çünkü bu tüccarın malı satacağı kimse masdariyye vergisini kendisinin ödemesi halinde fiyat düşürmeyi teklif etmekte, aksi takdirde kendisine pahalıya mal olduğunu ileri sürerek satın almaya yanaş-

maktaydı. Bunun üzerine konu yeniden araştırılarak Fransa tüccarına böyle uygulama yapılmadığı anlaşıldı ve Rusya tüccarının ve müşterisinin masdariyye resmi ödememesi Safer 1195'te (Şubat 1781) kesin olarak emredildi.[74] Bu karar sadece Rus ticaret gemileriyle ticaret yapan tüccar için geçerliydi. Osmanlı reaya gemileriyle veya yabancı devlet bandırasıyla Akdeniz'de ticaret yapacak olanların da aynı haktan yararlanması ise Mart 1787'de kabul edildi.[75]

Bir diğer husus ise Rus tüccarının getirdiği havyar, tuzlu balık, peynir gibi yiyecek maddelerinden Galata masdariyyesi görevlilerinin resm-i ihtisâb adıyla her vukıyyesinden aldığı yarım akçe gümrük resmiydi. İstanbul tuz emini de gön başına bir akçe gümrük ödenmesini istiyordu.[76] Bu hususta da Fransa ve İngiltere'nin örnek alındığı anlaşılmaktadır.

Rusya tüccarının Karadeniz'de karşılaştığı diğer önemli bir problem, fırtına sebebiyle gemilerinin batması veya kıyıya vurması halinde uğradıkları zarardı. Bu durum Osmanlı ticaret gemileriyle ticaret yaptıkları dönemde de görüldü. Rus kaptanları ilk zamanlarda Karadeniz'i iyi tanımadıkları için pek çok fırtınaya yakalanıyorlar, gemileri karaya vuruyor ve zaman zaman sahildeki görevliler veya halk mallarının bir kısmına el koyuyordu. Bu sebeple Tuna boğazına, Şile yakınlarında Ağva'ya, Sinop'a kazazede olarak düşen bu gemilerin durumlarıyla ilgili Rusya izn-i sefine hükümlerinde pek çok bilgi bulunmaktadır. Nitekim, Kasım 1782'de İstanbul'dan Kerson'a gitmek üzere Karadeniz'e çıkan bir Rus ticaret gemisi şiddetli fırtına yüzünden Tuna boğazı yakınlarında karaya düşüp bütün yükünü kıyıya çıkarmak zorunda kaldığında bölgedeki Kazaklar bunları gasp ettiler. 46.970 kuruş tutarındaki bu malların iadesi için yapılan bütün teşebbüsler sonuçsuz kaldı ve sorunun çözümü 1787 senesi başlarına kadar sürdü.[77] Bir diğer gemi de Ocak 1781'de Kerson'dan gelirken Kandıra açıklarında fırtınaya yakalandı ve Şile yakınlarında Ağva'da karaya düştü; ahalinin gasp ettiği malın geri alınması yine uzun zaman aldı.[78] 1785'te Taygan'dan gelirken Sinop'a kazazede olarak düşen ve su aldığı için kalafat edilmesi gereken Rus ticaret gemisi de eşyasını karaya çıkarmak zorunda kaldı. Ancak Sinop'taki Rus konsolosu, kendisini istemeyen halkın onu kaleye kapatmasından korktuğu için gizlice gemiye bindi ve yükü almadan

Sinop'tan ayrıldı. Bu defa da gemi hava muhalefeti sebebiyle Kırım'a düştü ve konsolos kara yoluyla İstanbul'a gelerek kendisinin ve gemideki mal sahiplerinin Sinop'ta kalan eşyalarının iade edilmesini istedi.[79] Bu misaller Karadeniz'de ticarete katılan Rus ticaret gemilerinin ve tüccarların karşılaştığı zorlukları gösterecek mahiyettedir.

Bu problemlerden ayrı olarak Rus gemi kaptanlarından bazılarının Karadeniz'i seyrüsefer bakımından yeterince tanımamaları, onları kılavuz olarak Osmanlı reayası bir kaptanı gemilerine almaya mecbur bıraktı.[80]

Rus tüccarını ilgilendiren önemli konulardan biri de gemilerin büyüklükleriyle ilgiliydi. Aynalıkavak Tenkihnâmesi'yle (1779) tonajı tahdit edilen Rus ticaret gemilerinin zaman zaman bunlara uymadığı ve anlaşmazlıklar çıktığı görülüyordu. İstanbul'daki Rus elçisi Aleksandır İstakiyef'in Ocak 1780 tarihli taahhüt senedinde Osmanlı devletinin paketbot denen Rusya menzil gemilerinin boğazdan geçmesine müsaadesi olmadığı için geri gönderilmesi kabul ediliyordu.[81] Çünkü alınan karara göre Karadeniz'den gelecek Rus ticaret gemilerinin kontrolsüz içeri girmeye teşebbüs etmesi halinde Kavak hisarlarından topa tutularak batırılması söz konusuydu.[82]

Rusya tüccarının zaman zaman Fransız gemilerine Rus bandırası çekerek Karadeniz'e çıkması, bu gemilerin büyük olmasından dolayı da ihtilafa sebebiyet veriyordu. Mart 1785'te İzmir'den kendir ve tuz yüküyle İstanbul'a gelen bir Fransız gemisindeki kendir tersaneye, tuz Unkapanı'na bırakıldıktan sonra gemiye Rus bandırası çekilmiş, bunun üzerine gemi incelenmiş, 20 top lombarı bulunduğu ve 17-18 bin kile hınta kapasitesi olduğu tespit edilmişse de muhtemelen bir problem çıkmaması için yeniden reisler kethüdası ve kaptan tüccarının kontrol etmesi üzerine 16 bin kileden fazlaya tahammülü olmadığı kabul edilmişti.[83] Bir diğeri ise Rus bandırasıyla Fransa'dan boş olarak İstanbul'a gelip sütun ve seren almak için Kerson'a gidip dönmek isteyen bir kalyon konusunda ortaya çıktı. Bu geminin de her iki tarafın da 12'şer topu olduğu ve tonajının büyük olduğu tespit edildiği halde geçişine izin verildi.[84]

Karadeniz'de 1774'ten itibaren devam eden Rusya'nın deniz ticareti, iki devlet arasında yeni bir savaşın ortaya çıkmasıyla sona erdi. Rusya'nın İstanbul'daki elçisinin Yedikule zindanına kapatılmasıyla başlayan

savaş hali uygulamasına göre Rusya tüccarının altı ay içinde mallarını serbestçe satıp ülkelerine dönmelerine izin verildi, dümenleri alınan ticaret gemilerine el kondu ve malların hesabı tutularak tüccar ve reayanın ülkelerine iadeleri sağlandı.[85] Bu savaş sebebiyle Osmanlı sularında el konan 25 Rus ticaret gemisinin içindeki ticari eşyaları ve gemi malzemeleri[86] ile Rusya'nın el koyduğu Osmanlı ticaret gemilerine[87] ait kayıtlar, iki ülke arasındaki ticaret hacminin bir kesiti konusunda oldukça tafsilatlı bilgi ihtiva etmektedir.

Belgeler

Belge I

Belgrad Antlaşmasına göre Karadeniz'de ticaret yapan Rusya tüccarınından haksız gümrük resmi alındığına dâir

Kefe Eyâletine mutasarrıf olup Kale-i Cedîd Muhâfızı Vezîr'e ve Yeni Kale Kadısına hüküm ki,

Bundan akdem Devlet-i Aliyyem'le Rusya Devleti beyninde mün'akid olan musâlaha-i müebbede şurûtunun dokuzuncu maddesinde ticâret husûsu sulh u salâhın semeresi olup düvel ve re'âyâ vu berâyânın izdiyâd-ı menâfi'ine bâ'is olduğundan Devlet-i Aliyyem'in tüccârı Moskov Devleti'nde sâir düvelin tüccârına müşâhede olunduğu üzere ve ol mikdâr vergü ile ticâretlerini serbestiyet üzere icrâ ederler. Ve Karadeniz'de vâki' urusların ticâreti Devlet-i Aliyyem'in re'âyâsına müte'allik olan sefîneler ile olmak câiz ola deyü musarrah ve mezkûr olmağla şurût-ı mezkûre taraf-ı Devlet-i Aliyyem'den ri'âyet ve mikdâr-ı zerre hılâfına ruhsat ve cevâzdan gâyetü'l-gâye mübâ'adet olunmak matlûb-ı şâhânem iken geçen senede Rusya tüccârından ba'zılarına mugâyir-i ahidnâme-i hümâyûn mükerrer gümrük mutâlebesiyle rencîde ve cebren eşyâları dahî ahz ve cevr u eziyyet olduğu ihbâr olundukda fî-mâ-ba'd gümrük maddesine dâir ahidnâme-i hümâyûnumda zikr ve tahsîs olunduğu şart-ı merkûma ri'âyet mugâyir-i şart-ı mezkûr ziyâde ve mükerrer gümrük mutâlebesiyle bu makâle cevr u te'addiyâta cesâret edenleri gereği gibi tehdîd u tahfîf ile men' u zecr ve eger mugâyir-i ahidnâme-i hümâyûn ziyâde gümrük ve cebren eşyâları alınmış ise îcâb edenlerden alâ eyyi hâl elbette bi't-tamâm redd u tahsîl olunmak içün mukaddemâ sen ki vezîr-i müşârunileyhsin sana ve Kefe'de gümrük emînine hitâben müekked ve müşeyyed emr-i şerîfim sâdır olmuş iken bu def'a dahi işbu senede mâh-ı Ağustos'un evâhırında Rusya tüccârından İstepan ve Timo nâm iki nefer müste'min tâcirler Mihalaki nâm zimmî reisin sefînesiyle Âsitâne-i Sa'âdetime gelürler iken Yeni Kale kurbunda alıkonulup eşyâlarından cebren iki kat gümrük aldıklarından mâ'dâ derûn-ı sefînede mevcûd olan ma'lûmü'l-mikdâr havyarlarıyla yüz elli guruş an nakd akçeleri alındıktan sonra sen ki vezîr-i müşârunileyhsin bir def'a senin tarafından dahi yüz altmış guruş cebren mesfûrlardan tahsîl olunduğundan müddet-i vâfire alıkonulup mesfûrlara nice gûne zarar u ziyân ve cevr u eziyyet olunduğun hâlâ Âsitâne-i Sa'âdetim'de mukîm Rusya Kapu Kethudâsı Veşinkof Der-i Sa'âdetime inhâ ve ber-minvâl-i meşrûh ol-vechile hılâf-ı ahidnâme-i hümâyûn cebren alınan akçe ve sâir emvâl u eşyâları her ne ise ma'rifet-i şer' îcâb edenlerden gerüye red ve kabzına me'mûra bilâ-noksan teslîm ve fî-mâ-ba'd Âsitâne-i Sa'âdetime âmed-şüd eden Rusya tüccârı ber-mûceb-i ahidnâme-i hümâyûn sâir müste'minler veregeldikleri resm-i gümrüklerin bir def'a edâ eyleyüp yedlerine edâ tezkiresi verildikten sonra hılâf-ı ahidnâme-i hümâyûn mükerrer gümrük mutâlebesiyle rencîde vu remîde etdirilmeyüp şurût-ı ahidnâme-i hümâyûna mürâ'ât ve dâimen mazmûn-ı münîfi ile amel u hareket birle bilâ-te'addî ve rencîde âmed-şüdlerine nizâm ve temşiyet verilmek bâbında hükm-i hümâyûnum mürûrunu

istid'â etmeğin vech-i meşrûh üzere amel u hareket ve hılâfından tevakkī ve mücânebet olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur deyü yazılmışdır.

Fî Evâil-i Şa'ban 1156.

(Düvel-i Ecnebiye, nr. 84, s. 36/142)

Belge II

Kırım Hanı'nın Rus tüccarlara çıkardığı zorluklar

Zîrde mezkûr beş maddeye dâir ahidnâme-i hümâyûn şurûtu der-kenâr ola. 23 Safer 1178.

Rusya Kapu Kethudâsının takrîri tercümesidir.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile Rusya Devleti beyninde in'ikād-pezîr olan musâlaha-i müebbedenin dokuzuncu maddesinde emr-i ticâret semere-i sulh u salâh olup bâ'is-i izdiyâd-ı menâfi'-i memâlik ve re'âyâ-yı tarafeyn olduğuna binâen Devlet-i Aliyye re'âyâsı tüccârına düvel-i sâire tüccârı misillü resm-i gümrüklerin edâ ile Memâlik-i Rusya'da bilâmânî' emr-i ticâretlerinin tenvîr u temşiyeti husûsunda izn u ruhsat verilüp mukābelesinde Rusya Devleti re'âyâsı tüccârı dahi minvâl-i meşrûh üzere bilâ-mümâna'atin Memâlik-i Osmâniye'de ticâretlerin rü'yet edeler. Lâkin Karadeniz'de Rusya tüccârı Devlet-i Aliyye re'âyâsı sefâyini ile ticâret edeler deyü musarrah olmağla madde-i mezbûre muktezâsınca Rusya Devleti'nin re'âyâsı tüccârı ol vakitden berü Memâlik-i Osmâniye'de ticâretlerin edegelüp emti'alarının naklîçün Ten suyunun cânibinden Taganrog nâm limana ve Özi suyunun tarafından Zaporova kazaklarının meskenlerine dek Devlet-i Aliyye re'âyâsı sefâyinini isti'mâl ve ahyânen dahi nehr-i mezkûrun suları tenezzül bulduğu halde sefâyin-i mezkûreyi Özi kalesinde tahfîf zımnında emti'alarının iktizâ eden mikdârını kale-i mersûme sükkânının tonbazlarına tahmîl ve bu vech üzere nehr-i mezbûru bilâ-mâni' mürûr u ubûr edegelmişlerdir. Lâkin celâdetlü Kırım Hanı hazretleri takrîben iki seneden berü hılâf-ı me'mûl reisleri sefînelerine Rusya emti'ası tahmîlinden men' ve bilâ hamûle rücû'a tazyîk ve Özi suyunun sevâhilinde ve kurb u civârında sâkin Rusya re'âyâsı emti'alarını Kırım yolundan berren nakl ve ol etrafda vâkı' iskelelerde sefâyine vaz' u tahmîl etmelerini iddiâ edüp bâlâda mezkûr olan musâlaha-i müebbedenin dokuzuncu maddesinin mefâdına vücûhla mugāyir ve münâfî ve re'âyâ-yı tarafeyne kemâli mertebede muzır ve hakka muhâlif olmakdan nâşi Han-ı müşârunileyhin işbu hareketi devletim ihlâskârlarına mûris-i istiğrâb-ı küllî ve Rusya tüccarı emti'a ve zehâyirini bu tarafa irsâl için nehr-i mezbûr ile olan sühûlet ve menâfi'den mahrûm ve berren tarîk-i dûrâ-dûr ve masârif-i bî-kıyâsa giriftâr olduklarından gayrı Devlet-i Aliyye re'âyâsı olan mellâh tâifesi dahî ecr-i navl-ı sefâyinden kesb etdikleri menâfi'den kezâlik mahrûm olmağla Rusya Devleti bu gûne zararın iktizâ eden tazmîniyle ahidnâme-i hümâyûn mûcebince husûs-ı mezbûrun hâlet-i ûlâsına ircâ'ını iltimâs birle Devlet-i Aliyye'ye Han-ı müşârunileyhden iştikâya min külli'l-vücûh salâhiyyeti var iken Devlet-i Rusya'nın ma'lûm olan insâfına binâen Han-ı müşârunileyhin tarafından men' olunan nizâm-ı kadîmin yine hâlet-i ûlâsına ircâ' içün taraflarına mürâca'at olunmazdan mukaddem bu maddede Devlet-i Aliyye'yi tasdî' münâsib ad etmeyüp lâkin müfîd olmadığından başka işbu sene-i mübârekede üç nefer Rusya tüccârı Santorin adası sâkinle-

rinden reis Nikola Katiforo ve yine cezîre-i mezbûre sâkinlerinden Lukaborya ve Kasota adası sâkinlerinden Mikail nâmûn üç nefer Devlet-i Aliyye'nin re'âyâsından olan reislerin sefînelerine Rusya emti'asından ibâret olan eşyâlarını tahmîl ve yedlerinde evâmir-i aliyye ve iktizâ eden gümrüğün tezkireleri var iken Özi'den mu'tâd üzere Zaporova cânibine mürûr niyyetiyle kale-i mezkûrenin havâlisine vusûllerinden birkaç gün evvel Devlet-i Aliyye re'âyâsı tüccârının emti'alarıyla meşhûn sefâyin-i kesîre Özi suyunu güzer etmiş iken Hanı müşârunileyhin bu misillü sefâyinin mürûruna haber verildiği üzere adem-i cevâzına dâir emr u tenbîhiyle sefâyin-i mezkûre tevkîf olundukda sâlifü'z-zikr Rusya tüccârı emti'aların ihrâc ve tonbazlara tahmîle icâzeti me'mûr olan zâbitândan recâ ettiklerinde ısgā olunmayup recâları kabul olunmadığından nâşi Özi limanında olan sefâyin derûnunda emti'alarını envâ-ı mühlikeye terk etmeğe mecbûr olup bu misillü hareket Rusya re'âyâsının ticâretine muhill ve küllî zarar u gezende bâ'is ve ahidnâme-i hümâyûnun şurûtuna münâfî ve beyne'd-devleteyn cârî olan hüsn-i musâfâtın merâsimine mugāyir olduğundan sâlifü'z-zikr üç kıt'a sefâyinin kadîmîsi üzere Özi suyuyla âmed-şüd edegeldikleri mahalle dek mürûr u ubûrlarına mümâna'at olunmamak ve kendü malları ile istîcâr eyledikleri tonbazlara eşyâlarının taksîmi memnû' olmamak ve Rusya emti'asının bu tarafa tesyîri zımnında Seç nâm mahalle gerü kalan tonbaz ve sefâyine tahmîline bir dürlü müdahâle olunmamak ve Rusya tüccârı ve hidmetkârları kale-i mezkûrede bey' u şîra etdikleri eşyânın verilegelen resm-i gümrükleri edâ etdikten sonra bir dürlü bahâne ile rencîde ve ta'cîz olunmamak ve bu husûsda ihsân olunacak emr-i şerîf fî-mâ-bâ'd dahi mer'î ve mu'teber tutulmak üzere Özi kalesi muhâfızına hitâben bir kıt'a emr-i şerîf ile tenbîh olunması müsted'ây-ı dâ'îleri olup Devlet-i Aliyye-i ebed-peyvendin hakkāniyet-i kâmile ile ahidnâme-i hümâyûnun ri'âyet-i şurûtu bâbında derkâr olan niyyet-i hâlise-i aliyyelerinden me'mûl-ı dâ'iyânemdir deyü kapu kethudâsı mûmâileyh tahrîr eder. Emr u fermân men lehü'l-emr hazretlerinindir.

Derkenâr

Rusya Devletine verilen ahidnâme-i hümâyûnun dokuzuncu maddesinde ticâret husûsu sulh u salâhın semeresi olup düvel ve re'âyâ vu berâyânın izdiyâd-ı menâfi'ine bâ'is olduğundan Devlet-i Aliyyemin tüccârı Moskov Devletinde sâir düvelin tüccârına müşâhede olunduğu üzere ve ol mikdâr vergü ile ticâretlerini serbestiyet üzere icrâ ederler. Ve bunun mukābilinde Moskov Devletine tâbi' olan tüccârlar dahi Devlet-i Aliyyem taraflarında bu misillü serbestiyet ile ticâretlerini icrâ ederler. Ve Karadeniz'de vâki' urusların ticâreti Devlet-i Aliyyemin re'âyâsına müte'allik olan sefîneleriyle olmak câiz ola deyü mastûr ve mukayyeddir. Bundan mâ'dâ ticârete dâir ahidnâme-i hümâyûnda madde bulunmamışdır. Fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerinindir.

(A. DVN. DVE. dosya nr. 8, vesika 20)

Belge III

Küçük Kaynarca Antlaşması gereğince Rusya tüccarına serbest ticaret hakkı tanınmasına dair

Bahr-i Siyâh'da olan bi'l-cümle iskeleler ve limanların vâkı' olduğu mahallerin kuzât ve nüvvâbına ve kethudâ yerleri ve iskele emînleri ve a'yân ve sâir zâbitâna hüküm ki,

Rusya Devletinin hâlâ Dersa'âdetimde mukīm maslahatgüzârı Petreson hutimet avâkıbuhû bi'l-hayr der-bâr-ı atûfet-karârıma takdîm eylediği bir kıt'a memhûr takrîr kağıdında menfa'at-i devleteyn içün memâlikini terşîh eden cümle deryâlarında iki devlete müte'allik gemi ve tüccâr sefâyinine bi-gayr-ı muhâlefetin serbestiyet üzere geştü güzâr eylemeleri akd u temhîd olunup ve iskelelerine ve her mahalle mutlaka sâir devletlerin icrâ etdikleri ticâretlerinde kâmyâb oldukları vech üzere işbu Rusya gemileri tüccâr sefâyinine dahi Devlet-i Aliyyem cânibinden ruhsat verile. Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e mürûr âmme-i sevâhil ve kıyılarının limanlarında mârrü'z-zikr deryâlar ittisâllerinde ola, memer ve boğazlarında meks edeler ve işbu maddeye dâir bâlâda îzâh olunduğu üzere Devlet-i Aliyyemizin memâlikinde emr-i ticârete dâir bi-aynihî Françe ve İngiltere misillü dost-ı ehab olunup ziyâde müsâ'ade olunan milelin müsâlemât ve mu'âfiyâtıyla ticâret-i miyâh misillü berren ticâret etmek ve Rusya Devletinin re'âyâlarına Devlet-i Aliyyemiz cânibinden ruhsat verilüp ber-minvâl-i muharrer Nehr-i Tuna'da dahi geşt ü güzâr edeler. Emr-i ticâret ve gerek Rusya tüccârının hakkında işbu maddede lafız be-lafız tahrîr olunduğu gibi her dürlü ihtiyâc zuhûrunda mârrü'z-zikr iki milletin ve sâirlerin şurûtları mu'teber tutula. Millet-i mezbûrun verdikleri rüsûmâtı müşâkelesini ve aynını edâ etdikden sonra Rusya tâcirleri her türlü emti'a makâlesini nakl ve ihrâc edüp Karadeniz ve sâir deryâların sevâhil ve limanlarına ve Mahrûse-i Kostantiniyye'ye varmaları câiz ola ve vech-i meşrûh üzere bilâ-istisnâ umûmen sularında emr-i ticâret ve seyr-i sefâyin maddesini tarafeyn re'âyâlarına tecvîz birle kendü tâcirlerine iki devlet cânibinden ruhsât verilür ki rü'yet-i mesâlih ve idâre-i ticâretlerinde lâzım olan müddet tarafeyn memâlikinde ikāmet edeler. Bu bâbda tarafeynden ta'ahhüd olunur ki dost olan sâir devletlerin re'âyâlarına erzânî kılınan serbestiyet ve müsâlemet Rusya tüccârına dahi erzânî kılma deyü ahidnâme-i hümâyûnumda münderic olduğuna binâen Rusya tüccârı sefâyini ticâret tarîkıyle Memâlik-i Mahrûsemin iskele ve limanlarına vardıklarında dostluğa lâyık ve ahidnâme-i hümâyûn şurûtuna muvâfık vechile haklarında mu'âmele olunmak iktizâ eder iken bundan akdemce bir kıt'a Rusya sefînesi hatab iştirâsı içün Sinop iskelesine vürûdunda adem-i ruhsat birle münâfî-i musâfât mu'amele-i na-mülâyime izhârından mâ'dâ sefîne-i merkūme iskele-i mezkûrdan tard olunduğu tahrîr ve inhâ ve ba'd ezîn Rusya tüccârı ve sefâyini gerek li-ecli't-ticâre ve gerek fırtınaya tesâdüf ve havanın muhâlefetinden nâşi Memâlik-i Mahrûsemde vâkı' iskele ve liman ve kıyılara vardıklarında dostluğa lâyık vech üzere ve ahidnâme-i hümâyûn şurûtu muktezâsınca mu'âmele olunup emîn u sâlim varup gelüp ticâretlerinde rencîde vu remîde olunmayup himâyet u sıyânet olunmaları bâbında emr-i şerîfim sudûrunu istid'â ve Divân-ı Hümâyûnumda mahfûz Rusyalı'ya i'tâ olunan ahidnâme-i hümâyûnuma mürâca'at olundukda vech-i meşrûh üzere olduğu mastûr u mukayyed olunmağın ahidnâme-i hümâyûn şurûtu mûcebince amel olunmak fermânım olmağın imdi siz ki mevlânâ ve sâir mûmaileyhimsiz ber-vech-i muharrer ahidnâme-i hümâyûnumda münderic olduğu üzere Rusya tâcirleri ve tüccâr sefâyini li-ecli't-ticâre Memâlik-i mahrûseme ve Karadeniz ve sâir diyârların iskele ve limanlarına kendü hallerinde dostluğa lâyık vechile varup İstanbul harcı olan zehâirden mâ'dâ memnû'âtdan olmayan emti'a ve eşyâyı ashâbı rızâlarıyla iştirâ eylemelerine ruhsat-ı aliyyem erzânî kılındığı ma'lûmunuz oldukda fî-mâ ba'd taht-ı kazâları-

nızda vâki' iskeleler ve limanlar erlerine verilen evâmir-i aliyyem mûciblerince ticâret tarîkıyla varan Rusya tâcirleri ve sahîh Rusya tüccârı sefâyini ahidnâme-i hümâyûn şurûtu mûcebince İstanbul harcı zehâirden gayri memnû'âtdan olmayan emti'a ve eşyâyı ashâbı rızâları ve râyici üzere iştirâ ve îcâb eden rüsûmât-ı âdiyeyi sâir müste'minler veregeldiği üzere tamamen edâ edüp mâdâmeki mugāyir-i sulh u musâfât ve hilâf-ı şurût-ı ahidnâme-i hümâyûn bir gûne vaz' u hareketleri olmayup kendü hallerinde ticâretleriyle meşgūl olalar o makālelere tarafınızda ve cânib-i âharda olan şurût-ı ahidnâme-i hümâyûn müdâhale ve idâre-i ticâretlerîçün lâzım olan müddet ikāmet ve ticâretlerine mümâna'at olunmayup ve ba'zen dahi muhâlif-i rüzgâr zuhûru sebebi ile iskele ve liman ve sevâhile tevârüd eden Rusya sefînelerine münâfî-i şerâyit-i musâfât vaz' u hareket olunmayup dostluğa şayan olduğu vechile mu'âmele ızhârıyla emîn u sâlim ıyâb u zihâblarına ve himâyet u sıyânetlerin hâlâtına cümleniz taraflarında ihtimâm u dikkat olunup muhâlif-i şurût-ı ahidnâme-i hümâyûn ve mugāyir-i rızâ-yı şâhânem hareket vukū'una ruhsat ve cevâzdan hazer ve mücânebet eylemeniz bâbında. Fî Evâhır-ı Receb 1189.

(Düvel-i Ecnebiye, nr.84, s,.137/792)

Belge IV

Rus tüccarının antlaşmalarla bildirilen büyüklükte gemilerle ticaret yapabileceklerine dair

Benim Vezîrim

Telhîsin mûcebince nizâm veresiz.

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim Efendim. Pâdişâhım.

Bi'd-defe'ât arz u ifâde ile keyfiyetleri ma'lûm-ı hümâyûnları buyurulan beş kıt'a Rusya sefînesinin Karadeniz'e mürûrlarına izin veyâhud cevâb-ı kat'î talebini hâvî Rusya elçisi bu def'a Reis Efendi kulları tarafına bir kıt'a mütercem takrîr göndermekle ma'rûza-i atebe-i ulyâ-yı cihândârîleri kılındı. Bu sefîneler Rusyalunun esnâ-yı seferde Akdeniz'de olan kebîr cenk sefînelerinden olup, tüccâra verilmekle ve top ve levâzım-ı harbiyyeleri içinde olmamağla tüccâr sefînesi denilmez ve ahidnâmenin muktezâsı üzere müte'âref olan tüccâr sefîneleridir deyü iddi'â bir vechile ahidnâmeye uymaz cevâbları elçi-i mesfûr ile mükâlemeye mübâşeret olunaldan berü gerek Reis Efendi ve gerek Abdürrezzak Efendi kulları taraflarından kirâren ve mirâren ifâde ve ilzâm olunmuş olduğu mükâlemeler zabıtları sûretlerinden ma'lûm-i âlîleri ve elçi-i mersûm bu sefîneler fi'l-asl cenk sefînelerinden olduğunu inkâr etmeyüp lâkin sonradan tüccâra verildi cevâbını îrâd eyledikde "farazâ Devlet-i Aliyye tersânesinden birkaç kalyonun topları kaldırılup eşyâ tahmîli ile bir âhar devlet limanına göndersek derûnunda olan tüccâr emti'ası mümâna'at olunmamağa vesîle olur mu ve ahidnâmeye muvâfık idi deyü iddi'â mümkin midir" kelâmları dahi elçiye söylendiği bi'l-cümle melhûz-ı sâmîleri buyurulmuş idi. Şimdi ecvibe-i sâbıkadan tegāful ve mücerred Karadeniz'e mürûrlarını taleb ederek bu takrîri göndermesi bâ-merâm-ı fâsideleri ızhârına bunu bir mukaddime eylemek veyâhud bu def'a devleti tarafından kuriyerleri gelmekle, gelen haberlerde bir mülâyim-i şettâ var ise çünki bu sefîne maddesi be-gāyet merâmları olduğuna binâen peşince bu maddeyi kavîce tutup Devlet-i Aliyye'nin şimdiki zamîrini

bildikden sonra ana göre gelen haberlerden bahse başlamak irâdesinden neş'et etmek melhûz olmağın Reis Efendi kulları dahi gelen tercümâna elçi bey bu maddenin defe'ât ile mükâlemâtında vâkıf-ı nefsü'l-emr olup kabûl ilzâm etmiş iken şimdi bu reftârda kavîmisi ne hikmete mebnî olduğu fehm olunamadı efendilerimize ifâde ile yine ecvibe-i sâbıkamızı yani elçi beyin evvel ü âhır bu husûsda iddi'âsı hılâf-ı ahidnâme ve Devlet-i Aliyye'nin cevâbları bi'l-cümle mutâbık-ı ahd u musâlaha olduğunu tekrâr beyân eylemek mi iktizâ eder ne vechile iktizâ eder ise cevâbı verilür deyü i'âde eylediği ecilden Murahhas-ı Devlet-i Aliyye Abdürrezzak Efendi ve Reis Efendi kulları kethudâ-yı çâkerî Ağa kullarıyla bu maddede bu def'a münâsib olan mu'âmele ve cevâbı bi'l-müzâkere bir hâle ifrâğ ve ba'de'l-arz elçi tarafına tefhîmi iktizâ eyledi. Ma'lûm-ı âlîleri buyuruldukda emr u fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyy-i ni'metim Efendim Pâdişâhım Hazretlerinindir.

(Tahmini tarih 1193).

(A.DVN.DVE. dosya nr. 9, vesika 24)

Belge V

Aynalıkavak Tenkihnâmesiyle Rus tüccarına tanınan haklar

Boğazhisarları Nâiblerine ve Dizdârlarına ve Gümrükçülere hüküm ki,

Devlet-i seniyye-i ebediyyü'l-istimrârımla Rusya Devleti beyninde mukaddemâ râbıta-bend olan Âyineli Kavak (Aynalıkavak) Tenkīhnâmesi muktezâsınca emr-i ticârete dâir bir mu'âhede-i münferide tanzîmi lâzım gelmekden nâşî bu bâbda iktizâ eden tenbîhât bervech-i âtî zikr u beyân olunmağla siz ki mevlânâ ve sâir mûmâileyhimsiz fî-mâ ba'd Rusya bayrağı altında olan bi'l-cümle Rusya tüccâr sefînelerinin Kostantıniyye Boğazı memerrinden Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e serbestiyet üzere mürûr u ubûr eylemeleri ve zikr olunan sefînelerin en küçüğü bin ve en büyüğü on altı bin kile yâhud sekiz bin kantar hamûleyi mütehammil olmaları ve sefâyin-i merkūmenin Rusya memleketinden Rusya hâsılatı olan zehâyir ve eşyâ-yı sâire tahmîliyle Kostantıniyye'den mürûr ve Devlet-i Aliyyem'e tâbi' olmayan düvel-i sâire memâlikine götürmelerine mümâna'at olunmaması ve kezâlik düvel-i sâire memâlikinden aldıkları hamûleyi yine Kostantıniyye'den mürûr ile kendü memleketlerine götürmeleri Devlet-i Aliyyem memâlikinden dahi penbe ve rişte-i penbe ve balmumu ve gön ve sahtiyan ve ipek ve Kostantıniyye'den mâ'dâ kezâlik sâir Memâlik-i Devlet-i Aliyyem'den pirinç ve kahve ve revgan-ı zeyt iştirâ edüp kendü memleketlerine nakl eylemeleri ve bu makāle mürûr eden sefâyinden üçyüz akçe selâmetlik resminden mâ'dâ vergü taleb olunmaması ve li-ecli'l-bey' ihrâc etmeyecekleri emti'adan resm-i gümrük ve sâir rüsûm alınmaması ve bey' içün ihrâc eyledikleri emti'adan dahi işbu emr-i şerîfime melfûfen gönderilen ta'rife defteri sûreti mûcebince yüzde üç resm-i gümrük alınup ziyâde tahsîl olunmaması ve ol taraflardan eşyâ iştirâ ederler ise kezâlik ta'rife mûcebince yüzde üç resm-i gümrükleri alınup yedlerine izin tezkireleri verilmesi mevâdd-ı mezkûrenin muktezâsından olduğuna binâen bu makāle sefîneler Karadeniz'den vürûdlarında hamûlelerinin defterleri Rusya elçisi tarafından lede't-takdîm şerâit-i lâzıme derciyle izn-i sefîne evâmir-i şerîfesi verilmek husûsu karar-dâde olmağla işbu emr-i şerîfim ve sefîne reisleri yedlerine verilecek izn-i sefîne ahkâmı mûciblerince amel u hareket

eylemeniz fermân olmağın işbu emr-i şerîfim ve ... ile irsâl olunmuşdur. İmdi vüsûlünde işbu emr-i şerîfimi sicille ve gönderilen sûret-i ta'rifeyi dahi gümrük defterine kayd u bend birle ba'd ez-în, bâlâda tahrîr olunduğu üzere Bahr-ı Siyâh tarafından mahmûlen Rusya tüccâr sefîneleri Boğazhisarları'na vürûdunda kapudanlarının yedlerinde olan izn-i sefîne emr-i şerîfine nazar ve mûcib u muktezâsınca amel u harekete dikkat ve hilâfından mübâ'adet ve çıkarmadıkları emti'adan resm-i gümrük ve üç yüz akçe selâmetlik resminden mâ'dâ rüsûm mutâlebesinden ve bey' içün çıkardıkları veyâhud ol tarafda iştirâ eyledikleri emti'adan dahi yüzde üçden ziyâde resm-i gümrük almakdan mücânebet ve eger o makāle sefâyin derûnlarında Devlet-i Aliyyem re'âyâsı olduğuna şübhe ârız olur ise o misillü sefîneler yoklanup muhâlif-i şurût hamûlesi yoklanmasına ta'arruz olunmamak üzere iktizâ edenlere tenbîh u te'kîd ve siz dahi dâimâ nezâret ederek şurût-ı mu'âhedenin edâsına ve ber-mûceb-i ahidnâme-i hümâyûn Rusya kapudanlarını ve tüccârını himâyet u sıyânete dikkat eylemeniz bâbında. Fî Evâsıt-ı Cemâziyelâhır 1197.

(Düvel-i Ecnebiye, nr.85, s.71/634).

Belge VI

Rus tüccarının Karadeniz'deki seyr ü seferleri sırasında Osmanlı reayası kılavuz kullanmaları hakkında

Liman Nâzırı

Ber-mûceb-i ahidnâme-i hümâyûn şeref-yafte-i sudûr olan evâmir-i şerîfe ile li-ecli't-ticâre Bahr-i Siyâha âmed-şüd eden Rusya tüccâr sefînelerinden ba'zıları Bahr-i Siyâh fennine vâkıf olmadıklarından fenn-i mezkûru bilür Devlet-i Aliyye re'âyâsından birer nefer kulağuz istishâb eyledikleri takrîrin mefhûmundan müstebân olup, işbu kulağuzların gitdikleri mahallerde kalmayup avdet eylemeleri husûsunun taht-ı zâbıtaya idhâli lâzım gelmekle imdi fimâ-ba'd kulağuza muhtâc Rusya tüccâr sefîneleri Devlet-i Aliyye re'âyâsından kulağuz aldıklarında aldıkları kulağuzun avdet edeceğini müş'ir yarar kefîllerini ahz ve kendülerinin ve kefîllerinin ism u şöhret ve mahallerini deftere sebt ve avdet eylediklerinde defterden resîd edüp içlerinden avdet etmeyenleri olur ise o makālelerin kefîllerini muâheze ve kefîl oldukları zimmîyi taleb ve îrâd-ı özr u illet ile zâbıtanın ihtilâline sebeb olan kefîller ahz u habs ve tazyîk ve te'dîb ile sâire ibret kılınmalarîçün huzûrumuza ihzâra ikdâm u dikkat ve dâimâ bu husûsa ve sâir me'mûr olduğun husûsât-ı mühimmeye gereği gibi sa'y u gayret ve müteyakkızâne ve mutabassırâne hareket birle vikīye-i nizâma sarf-ı vüs' u miknet ve rehâvetden ve gafletden mezîd tevakkī ve mübâ'adet eyleyesiz deyü. 13 Rebî'ülâhır 1198.

(Düvel-i Ecnebiye, nr.85, s.181).

Ekler

Ek I: 1774-1787 Yılları Arasında Akdeniz'den Karadeniz'e Geçiş Yapan Gemi Sayısı

Sene	Rus Bandırası	Osmanlı Bandırası
Kasım 1774	1	1
Ocak 1775	1	2
Nisan	1	4
Mayıs	12	-
Haziran	2	-
Temmuz	-	3
Ağustos	2	3
Eylül	1	-
Mart 1776	5	-
Mayıs	9	-
Haziran	3	-
Temmuz	1	-
Ekim	1	-
Nisan 1777	4	-
Mayıs	5	3
Haziran	3	1
Ağustos	1	-
Eylül	4	-
Ekim	5	-
Kasım	1	-
Aralık 1778	1	-
Nisan	2	-
Mayıs	-	1
Ekim	-	1
Aralık	-	1
Ocak 1779	-	2
Şubat	-	2
Mart	-	2
Nisan	2	-
Mayıs	-	4
Haziran	-	5
Temmuz	1	-
Eylül	1	-
Ekim	2	-
Şubat 1780	-	1
Nisan	3	-
Mayıs	3	-
Haziran	5	2
Ağustos	2	-
Eylül	1	1
Ekim	2	-
Ocak 1781	1	-
Şubat	-	1
Mart	2	-
Nisan	5	-
Mayıs	1	-
Haziran	6	1
Temmuz	3	1
Ağustos	1	-
Ekim	4	-

Sene	Rus Bandırası	Osmanlı Bandırası
Şubat 1782	1	-
Mart	2	-
Nisan	2	-
Mayıs	3	-
Haziran	10	-
Temmuz	5	-
Ağustos	1	-
Etkim	6	-
Kasım	3	-
Aralık	2	-
Nisan 1783	3	-
Mayıs	7	-
Haziran	8	-
Ağustos	5	-
Eylül	2	-
Ekim	2	-
Kasım	13	-
Şubat 1784	2	-
Mart	4	-
Nisan	9	-
Mayıs	11	-
Haziran	11	-
Temmuz	7	-
Ağustos	3	-
Eylül	3	-
Ekim	3	-
Kasım	3	-
Mart 1785	3	-
Nisan	18	-
Mayıs	7	-
Haziran	23	-
Temmuz	5	-
Ağustos	4	-
Eylül	3	-
Ekim	2	-
Kasım	1	-
Şubat 1786	1	-
Mart	3	-
Nisan	13	-
Mayıs	21	-
Haziran	19	-
Temmuz	4	-
Ağustos	8	-
Eylül	1	-
Ekim	1	-
Kasım	7	-
Şubat 1787	2	-
Mart	3	-
Nisan	6	-
Mayıs	23	-
Haziran	20	-
Temmuz	3	-
Ağustos	1	-

Ek II: Karadeniz'den Akdeniz'e Gelen Rusya Ticaret Gemileri

Sene	Gemi
Ekim 1780	1
Kasım	2
Mayıs 1781	1
Temmuz	1
Ağustos	3
Eylül	4
Kasım	6
Aralık	2
Ocak 1782	1
Nisan	2
Mayıs	1
Temmuz	2
Ağustos	2
Ekim	4
Kasım	8
Aralık	2
Şubat 1783	1
Mart	1
Haziran	1
Temmuz	1
Ağustos	9
Eylül	6
Ekim	5
Kasım	4
Aralık	2
Mayıs 1784	6
Haziran	1
Temmuz	7
Ağustos	7
Eylül	4
Ekim	5
Kasım	21
Aralık	8
Şubat 1785	1
Mart	1
Mayıs	1
Haziran	2
Temmuz	5
Ağustos	13
Eylül	6
Ekim	2
Kasım	32
Aralık	13
Ocak 1786	3
Şubat	3
Mayıs	2
Haziran	4
Temmuz	7
Ağustos	1
Eylül	4
Ekim	11
Kasım	37
Aralık	18
Ocak 1787	1
Şubat	1
Nisan	3
Haziran	4
Temmuz	7
Ağustos	1
Toplam	314

Ek III: 1782-1787 Yılları Arasında Rusya'ya Götürülen Bazı Osmanlı Mahsulatı

	Ak Günlük		Hamr		Harnub	İncir		Limon Suyu	Üzüm		Sirke
Sene	Knt.	Vuk	Vuk	Şişe	Knt.	Knt.	Dizi	Vuk	Knt.	Sandık	Vuk
Haziran 1783	24	-	-	-	300	98	49500	20000	200	-	780400
Ağustos	330	-	16000	-	-	250	-	3000	200	-	-
Ekim	-	26000	-	-	-	300	-	-	1100	-	-
Kasım	130	-	10300	450	522	4546	-	-	7700	-	-
Mart 1784	1	-	234856	-	615	-	5400	2700	-	-	38600
Nisan	-	770	234856	-	615	-	-	2700	-	-	49200
Mayıs	-	925	448010	-	577	608	-	9000	666	-	5600
Haziran	-	-	322181	-	500	50	-	9700	140	-	-
Temmuz	-	-	58000	-	-	-	-	-	274	-	-
Ağustos	-	-	89000	351	-	-	-	-	300	-	-
Eylül	-	-	2400	-	-	947	-	60	-	-	3009
Ekim	16	sandık	6000	8 fıçı	18 snd	800	727 snd	-	500	666	-
Nisan 1785	167	-	738788	-	490	1555	68000	245000	1645	-	-
Mayıs	-	-	92500	-	100	-	-	2700	-	-	76500
Haziran	256	-	899888	2838	300	185	50000	46000	484	-	39000
Temmuz	-	-	217680	-	-	-	-	-	-	-	-
Ağustos	2	-	36500	-	-	300	-	6000	600	-	-
Eylül	-	-	136440	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekim	-	-	91000	-	-	100	-	-	-	-	-
Kasım	-	-	-	-	-	56,5	-	-	34	-	-
Nisan 1786	450	-	359500	-	890	860	120000	-	910	-	104906
Mayıs	149	-	445800	200	1260	1512	-	2550	806	-	165300
Haziran	-	-	149789	800	1731	451,5	16000	-	233	-	568204
Ağustos	10	-	182000	-	200	-	-	-	-	-	-
Ekim	53	54 zen	-	-	-	-	-	-	600	488 va	22 va
Kasım	-	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-
Mart 1787	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16000
Nisan	-	-	-	-	270	-	-	1000	50	-	25000
Mayıs	145	372 vuk	-	-	1860	748,5	-	52531	1626	-	922053
Haziran	1235	-	-	350	1088	305,5	10000	17815	1280	-	966460
Temmuz	-	-	-	-	400	25	-	-	25	-	123500

Ek IV: 1780-1787 Yılları Arasında Rusya'dan Getirilen Bazı Mallar

Sene	Demir Kantar	Halat Kantar	Havyar Kantar	Hınta Kile	Rev.Don. Kantar	R.Sade Kantar	Ş.Asel Kantar	Yapağı Kantar
Ekim 1780	10000	60	166	-	-	-	-	-
Kasım	1319	483	187	-	-	-	-	-
Mayıs 1781	568	805	-	-	-	-	-	-
Temmuz	1700	-	-	-	-	-	-	-
Ağustos	5103	581	160	-	-	-	-	-
Eylül	5913	746	391	485	157	191	-	-
Ekim	485	157	191	-	-	-	-	-
Kasım	3994	1127	98	-	-	-	3	85
Aralık	1336	250	-	-	-	-	-	-
Ocak 1782	2240	1110	306	-	-	-	-	-
Nisan	257	238	-	-	-	-	-	-
Temmuz	213	191	-	-	-	-	-	-
Ağustos	515	918	-	-	-	-	-	-
Ekim	4231	751	524	-	-	-	-	-
Kasım	5821	2085	447	-	-	3	-	143
Aralık	2650	250	100	-	-	-	-	-
Ocak 1783	530	276	-	-	-	-	-	-
Mart	700	-	-	-	-	30	-	-
Haziran	-	-	-	1500	-	-	-	-
Temmuz	556	-	371	1500	-	407	-	-
Ağustos	1508	15	585	11300	-	5	-	42
Eylül	7194	24	783	12240	198	1252	-	55
Ekim	5494	864	36	25425	191	407	86	10
Kasım	285	57	3370	11	702	51,5	11	
Aralık	285	-	28,5	3000	-	67	-	-
Mayıs 1784	3296	257	-	10275	171	-	-	-
Haziran	-	-	-	16650	-	-	-	-
Temmuz	936	-	-	18800	10 fıçı	-	-	-
Ağustos	139	-	-	17600	-	-	54	-
Eylül	10000	-	-	12000	457	-	-	-
Ekim	1408	43	400	40720	326	43	-	-
Kasım	10150	508	1421	30795	-	581	-	-
Aralık	2721	-	552	15390	857	669	-	100

Sene	Demir Kantar	Halat Kantar	Havyar Kantar	Hınta Kile	Rev.Don. Kantar	R.Sade Kantar	Ş.Asel Kantar	Yapağı Kantar
Şubat 1785	173	-	-	2130	-	-	-	-
Mart	1173	-	-	-	-	-	-	-
Mayıs	643	-	-	750	-	-	-	-
Haziran	-	-	-	8652	377	-	99	-
Temmuz	707	115	-	24170	883	-	-	-
Ağustos	-	57	-	77105	184	9	64	-
Eylül	-	-	-	35365	11530	171	1	-
Ekim	-	-	-	11530	314	-	-	-
Kasım	5492,5	512,5	2663,5	11491	326,5	2323,5	887,5	773
Aralık	-	199,5	-	49725	-	-	15 va.	-
Ocak 1786	-	40	130	9500	-	-	-	-
Şubat	400	100	61	5990	-	6	-	-
Mayıs	-	-	-	8671	-	-	37	-
Haziran	-	800	-	17353	114	-	-	-
Temmuz	-	-	-	50890	159 va.	120	-	-
Eylül	-	-	-	13510	63 knt	-	-	50
Ekim	286	-	-	28800	52,5	236	5,5	101
Kasım	1584,5	28,5	1477	14547	608,5	1491	11,5	100,5
Aralık	340,5	-	257	5	97,5	831,5	11,5	200
Ocak 1787	-	-	-	1000	-	-	-	-
Şubat	-	-	-	1000	-	-	-	-
Mart	714	46	86	7275	-	-	-	5
Haziran	-	-	-	26670	197 fıçı	86	-	386
Temmuz	-	-	-	-	-	10 fıçı	-	-
Ağustos	133,5	-	171,5	34520	-	614,5	3	-
	-	-	-	-	-	-	6 fıçı	-

NOTLAR

1 Halil İnalcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Arkheinon Pontou*, Atina, 1979, s. 74.

2 Karadeniz'in yabancı ticarete hangi tarihten itibaren kapanmış olabileceği konusundaki bazı farklı mütalaalar için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1988, s. 97-98, dipnot 2.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Nâme-i Hümâyûn Defterleri*, nr. 6, s. 37. II. Mustafa tarafından ilki Evâil-i Safer 1115 (16-25 Haziran 1703) (*aynı defter*, s. 8-11) ve ikincisi 13 Safer 1115 (28 Haziran 1703) (*aynı defter*, s. 11-14) tarihli "Moskov Çarı'na Mektub" hitabıyla yazılan bu nâmenin ardından Evâhır-ı Cemâziyelevvel 1115 (2-11 Ekim 1703) tarihli III. Ahmed'in cülusunu haber veren ve Azak'ta gemi inşa edilmesinin sebeplerini soran benzer yeni bir mektup gönderildi (*aynı defter*, s. 36-39). Tukin, II. Mustafa'nın mektubunun gönderilmemiş olabileceğini ileri sürmektedir (Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947, s. 34).

4 Rusya, Fransa ve İngiltere dışındaki diğer küçük Avrupa devletlerinin Karadeniz'de ticarete başlamaları ile ilgili bkz. Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticâret Teşebbüsü", 214, *Belleten*, Ankara, 1991, s. 687-755.

5 Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 21-22.

6 Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 24-25. Moskof Çarı'ndan gelen bir mektupta da bu andlaşmanın 3 Temmuz 1700'de imzalandığı ifade edilmektedir (*Nâme-i Hümâyûn*, nr. 6, s. 173). Antlaşmanın imza tarihi konusunda bazı farklı bilgilerin bulunması muhtemelen antlaşmanın İstanbul, Moskova ve Edirne'de imzalanıp teati edilmesi sırasında geçen sürenin dikkate alınmamasından olmalıdır. Antlaşmanın son tasdik tarihi 1 Rebî'ülevvel 1113'tür (6 Ağustos 1701) (*Nâme-i Hümâyûn*, nr. 1, s. 6-9).

7 BOA, *Düvel-i Ecnebiye Defterleri*, nr. 83, s. 8-9.

8 *Nâme-i Hümâyûn*, nr. 1, s. 8-9, *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 8.

9 Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 25-29.

10 *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 11/9.

11 Tukin, Rus tüccarların, Osmanlı ticaret gemileriyle Karadeniz'de ticarete başlamasının ilk defa 1739 Belgrad Antlaşması'yla gerçekleştiğini iddia ediyorsa da bu doğru değildir. Bu konuda farklı görüşler ve Tukin'in kanaati için bkz. *age*, s. 28-31.

12 *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 11/10. Bu dönemde başlayan Rus ticareti hakkında daha fazla bilgi bu makalenin "Küçük Kaynarca Antlaşması öncesinde Rusya'nın Karadeniz ticareti" bahsinde yer almaktadır.

13 Bu antlaşmanın uygulanabilmesi için yapılan müzakereler Rusya'nın Azak konusundaki menfi tavrı sebebiyle gecikmiş, fakat Osmanlı devletinin harp tehdidi üzerine 1713'te Edirne'de kabul edilmişti (Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 38-40). Rusya, İstanbul'da elçi bulundurma hakkını yeniden 1717 yılında elde etti (Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 42).

14 Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 43.

15 Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi Evâsıt-ı Zilhicce 1133 (3-12 Ekim 1729) tarihinde gerçekleşti (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 64, *Nâme-i Hümâyûn*, nr. 1, s. 12).

16 8 Eylül 1739'da Belgrad'da imzalanan antlaşmanın, 16 Ekim 1739'da Petersburg'da imza edildiği (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 89), Evâsıt-ı Ramazan 1152'de (12-21 Aralık 1739) İstanbul'da tasdik edildiği (*aynı defter*, s. 85) görülmektedir. Antlaşmanın bir diğer sureti *Nâme-i Hümâyûn*, nr. 1, s. 17-19'da bulunmaktadır.

17 Nâme-i Hümâyûn, nr. 1, s. 18; Düvel-i Ecnebiye, nr. 83, s. 85.

18 Antlaşmanın İstanbul'daki tasdik tarihi Evâsıt-ı Ramazan 1188/15-24 Kasım 1774'tür. Antlaşma metni için bkz. *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 139-149; B.O.A. Bâb-ı Âsafi, Divân-ı Hümâyun Düvel-i Ecnebiye (A.DVN.DVE) dosya 9. nr. 42, 44. Antlaşmanın imza tarihi konusunda farklı günler kaydedildiği 12 Temmuz (Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 50), 17 Temmuz (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, 422) ve 21 Temmuz (Danişmend, *Kronoloji*, IV, 57; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, 121) görülmektedir.

19 *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 155; A.DVN. DVE, dosya nr. 15, vesika 18. Yaklaşık bir hesapla en büyük geminin tonajı 450, en küçüğünün 28 ton olacaktır.

20 Daha 1768 harbi sırasında Doğu Akdeniz'deki adalar reayasını çeşitli vesilelerle kendi hizmetine alan Rusya'nın önemli insan gücü kaynağı engellenmiş oldu (Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 52, not 2).

21 Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin imzalanmasından hemen sonra Karadeniz'e geçmek isteyen zahire ve ihracı yasak eşya taşıyan bir Rus gemisine geçiş izni verilmesine çıkartılan zorluklar konusunda bkz. Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 52-54.

22 Rusya tüccarının malını İstanbul'da ucuz fiyatla satması için zorlanmaması da şartlar arasındaydı (Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 54).

23 Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 55-57.

24 Ticaret antlaşmasının tam metni: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 175-190; Cevdet Paşa, *Tarih*, II, 369-391.

25 İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", 6, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1991, s. 23. Osmanlı devletinin Rusya'ya verdiği ticari imtiyazlarla ilgili kronolojik özet bir değerlendirme için bkz. Halil İnalcık, "İmtiyazat", *EI2*, III, 1186. İspanya Sicilyateyn, Hollanda, Prusya, Sardunya ve Danimarka gibi Avrupa Devletlerinin Karadeniz ticareti için bkz. Kemal Beydilli, agm, s. 704-746. Avusturya'nın ticarete başlaması ile ilgili olarak da bkz. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l âsâr ve hakāiku'l-ahbâr*, nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul, 1978, s. 36-37.

26 *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 11/10; s. 16/25, 29; s. 109-110.

27 Evâsıt-ı Safer 1114 (7-16 Temmuz 1702) tarihli Âsitâne Kaimmakamı, Kefe Paşası, Kerş ve Taman kale dizdarlarına hitaben yazılan hüküm: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 11/10.

28 Evâhır-ı Zilhicce 1115 (26 Nisan-5 Mayıs 1704) tarihli Kapudan-ı Deryâ Osman Paşa'ya ve Kerş ile Taman kaleleri dizdarlarına gönderilen hükümde dönüşte bazı eşya ve zahire getirileceğinden mani olunmaması emrediliyordu (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 16/25). Bundan üç ay sonra Evâhır-ı Rebî'ülevvel 1116'da (24 Temmuz-2 Ağustos 1704) aynı meâlde bir yol emri (*aynı defter*, s. 16/29) daha alan elçinin bunu birincisini tekid için mi yoksa yeni bir ticaret gerçekleştirmek maksadıyla mı aldığını tespit etmek mümkün olmamaktadır.

29 19 Şaban 1126 (30 Ağustos 1714) tarihli İstanbul'dan Azak'a kadar yol boyunca deniz kenarında bulunan kazaların kadılarına, İstanbul Gümrük Emini Ahmed'e, Kerş ve Taman kalelerindeki dizdarlara hitaben yazılan hükümde "Memnû'âtdan olmayan eşyâlarının mürûruna mümâna'at olunmayup ve gümrük talebiyle müdâhale ve rencide olunmamak" emredilmiştir (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 38/110).

30 Bu bilgiler *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 11/10; 16/25, 29; 38/109-110 ile *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84'teki yol hükümlerinden derlenmiştir.

31 A.DVN. DVE. Dosya nr. 8, vesika 20. Ayrıca Rusya tüccarının yol ahkâmına ait *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84'teki defterde yer alan hükümler bu konularla ilgili bilgiler ihtiva etmektedir.

32 Hemen her yol hükmünde ihracı yasak olmayan malların taşınmasına mani olunmaması isteniyordu.

33 Bu husus Belgrad Antlaşması'nda yer alan 9. maddeye göre düzenlenmişti ve Rus tüccarının ödeyeceği gümrük, Osmanlı ülkesinde ticaret yapan müstemin tüccarların ödediği miktar ile aynıydı (*Düvel-i Ecnebiye*, nr.84 , s.26/95, 357138, 38/151 v.s.).

34 Ticaret için izin manasına gelen yol emirlerinin hemen hepsinde bu görevliler zikredilmektedir (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84 çeşitli yerler). Şayet Rusya tüccarı, Ege Denizi'ndeki adalardan şarap almış ve Rusya'ya götürüyorsa bunları İstanbul'da karaya çıkarmamak şartıyla Karadeniz'e geçebilirdi. Bu durumda hassa bostancıbaşı ile kavak ustası bunları kontrol ediyordu (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84, s. 44/166, 52/197, 55/206, 56/212, 63/248 v.s.).

35 Evâil-i Muharrem 1156 (25 Şubat-6 Mart 1743) tarihli fermanda antlaşma maddelerine riayet etmeleri ve haksız gümrük alınmaları görevlilere emredilmiştir (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84, s.32-33/126).

36 Yenikale muhafızı olan Kefe beylerbeyinin Rus tüccarlardan 160 guruş, gümrük emininin, 150 guruş ve yeniçeri zabitinin 65 guruş aldığı, Evâil-i Şaban 1156 (20-29 Eylül 1743) tarihli hükümlerden anlaşılmaktadır (*Düvel-i Ecnebiye*,nr. 84, s. 36-37/142-144).

37 Tüccarlardan gümrük emini, gümrük vergisi adı altında 530 guruş, Kale-i Cedîd Ağası ve müteselimi 450 guruş almışlardır. Kale-i Cedîd Muhafızı Vezir Mehmed Paşa'ya ve Kale-i Cedîd kadısına gönderilen Evahır-ı Cemaziyelevvel 1158 (21-30 Haziran 1745) tarihli hüküm: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84, s. 42/162.

38 Evâsıt-ı Receb 1161 (7-16 Temmuz 1748) tarihli Kefe beylerbeyine ve kadısına hitaben yazılan hükümde Kefe Gümrükçüsü Ali'nin tüccarlardan zorla 81 guruş aldığından bahsedilmektedir (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84, 46-47/176).

39 İki Rus tüccarı gümrük resimlerini ödemedikleri halde Yenikale gümrük emini ahidnameye aykırı olarak zorla 135 guruş almak istemiş ve yanlarında paraları olmadığı için borç temessükü almıştır. Bu hususun şikâyet edilmesi üzerine Kefe beylerbeyine ve Yenikale kadısına gönderilen Evâil-i Cemâziyelahır 1161 (29 Mayıs-7 Haziran 1748) tarihli ferman: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84 s. 46/175.

40 Kefe gümrük emininin haksız gümrük talepleri yanında Rus tüccarlardan her araba yükten zorla bir kürk aldıkları da anlaşılmaktadır. Kefe beylerbeyine ve kadısına gönderilen Evâsıt-ı Rebî'ülahır 1162 (31 Mart-8 Nisan 1749) tarihli ferman: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84 s. 47-48/180. Kefe ve Yenikale gümrüklerinde vuku bulan haksız uygulamalardan dolayı yapılan benzer şikâyetler *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84, s. 55/207 ve s. 68/291'de de yer almaktadır.

41 Rusya'nın İstanbul'daki kapı kethüdasının takririnde sözü edilen üç Rus tüccarı, ikisi Santorin, biri Kasota adasına mensup üç reaya reisin gemisiyle Özi'ye gelmiş ve bu engellerle karşılaşmışlardır. Kapı kethüdası ahidname gereği durumun düzeltilmesini istemiştir. Bunun üzerine ilgili ahidname maddesi, yani 1739 Belgrad Andlaşması'nın 9. maddesi "der-kenâr"a çıkartılmıştır. Ancak bu maddede doğrudan konuyla ilgili bir ifade bulunmadığından herhangi bir çözüm belirtilmemiştir (A.DVN. DVE. Dosya nr. 8, vesika 20).

42 Evâhir-i Muharrem 1174 (2-11 Eylül 1760) (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84, s. 90-91/7465) ve Evâsıt-ı Rebî'ülahır 1174 (20-29 Kasım 1760) (aynı defter, hüküm 475) tarihli hükümlerde tüccarın zararının tazmin edilmesi isteniyordu.

43 Evâil-i Şaban 1174 (8-17 Mart 1761) tarihinde Özi valisine ve Misivri kadısına gönderilen hüküm: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84, s. 93/482.

44 Evâsıt-ı Muharrem 1178 (11-20 Temmuz 1764) tarihli Kefe kadısına, mütesellimine, gümrük eminine ve zabitine gönderilen hüküm: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84 s. 102/578.

45 15 Cemâziyelahır 1189 (13 Ağustos 1775) tarihli Bendereğli ve 5 Receb 1189 (1 Eylül 1775) tarihli Sinop kadılarının ilamlarında ahitname gereğince Rus tüccarına nasıl davranılacağına dair fermanın mahkeme huzurunda okunup tescil edildiği bildiriliyordu (BOA. Cevdet-i Hariciye, nr. 187).

46 Evâhır-ı Ramazan 1188 (25 Kasım-4 Aralık 1774) tarihli İstanbul gümrük eminine gönderilen hüküm: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84, s. 118/702. Benzer diğer hükümler: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 84, s. 120/712, s. 130/742, s. 134/761 vs.

47 Bu husus antlaşma maddesiyle tespit edilmiştir.

48 Sadrazamın konuyla ilgili telhisi üzerinde I. Abdülhamid'in "Benim vezîrim telhîsin mücebince nizâm veresiz" şeklindeki hatt-ı hümayunu bulunmaktadır (A. DVN. DVE. Dosya nr. 9, vesika 24).

49 Cevdet, *Tarih*, XI, 67.

50 Evâil-i Rebiyülahir 1192 (29 Nisan-8 Mayıs 1778) tarihli Rumeli Hisarı'nda görevli gümrük eminine hitaben yazılan ferman: *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s. 12/108. Bu uygulamanın, Karadeniz'e kendi gemileriyle geçiş yapmak isteyen İngiliz tüccarlarının bulduğu bir usul olduğunu düşünmek de mümkündür.

51 Osmanlı devletinin Fransa ve İngiltere tüccarına verdiği imtiyazlarla ilgili özet bilgi için bkz. İnalcık, *İmtiyâzât*, s. 1183-1185.

52 Bu bilgiler Düvel-i Ecnebiye tasnifindeki Rusya ile ilgili 81-86 numaralı defterlerden derlenmiştir. Bu listenin aylara göre hazırlanmış ayrıntılı şekli için bkz. Ek.1.

53 Bu rakamlar Karadeniz'e geçiş yapan gemilerle ilgili izn-i sefine hükümlerinden çıkartıldığı için sadece İstanbul Boğazı'ndan geçen gemi sayısını göstermektedir. Bu sebeple bu sayı içinde bir geminin Karadeniz'den dönüş yaptıktan sonra yeniden Rusya'ya gitmek için kaç defa daha geçiş yaptığını tespit etmek gerekmektedir.

54 *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, 166-168. Bu vesikalardaki bilgilerin değerlendirilmesi konusunda daha geniş bilgi için bkz. Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 50-52.

55 *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s. 56/526-527. Daha sonraki senelerde Rus tüccarların Fransa'dan getirdikleri mallar hemen aynıydı. (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85. s. 75/699, 100/916, 102/928, 111/1017, 145/1269, 159/1402; *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 86, s. 11/83, 29/258-259, 44/380).

56 Rusya'ya nakledilen yiyecek ve eşya maddelerinin çoğunun adalar ve civarlarından temin edilmiş olması sebebiyle bunlarla ilgili kaynakları tek tek saymak yerine sadece defter numaralarını vermekte yetiniyorum. (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85 ve 86).

57 Bu liste *Düvel-i Ecnebiye*, 85 ve 86 numaralı defterlerde kaydı izn-i sefine ahkâmından derlenmiştir. Daha ayrıntılı bir liste için bkz. Ek.3.

58 Rus kapudanların İstanbul'dan yaptıkları alışveriş sayısı düşüktü ve 1783-1787 arasında 16 gemi olarak tespit edilmiştir (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s.73/666, 94/867, 873, 96/880, 104/960, 106/966, 119/1078, 121/1108, 1110, 125/1134, 1135, 144/1250; *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 86, s.17/131, 35/279, 283). İstanbul'dan Rusya'ya götürülen eşyalar arasında bir sandık Frenkçe kitap bulunması da oldukça manidardır (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s.89/829).

59 *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s. 56/526-527, 60/592, 75/699, 100/916, 102/928, 111/1017, 145/1269, 159/1402; *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 86, s.11/83, 29/257-259, 35/287-288, 44/380. Fransa'nın 18. yüzyıldaki Karadeniz politikası ve Karadeniz'deki ticareti ile ilgili olarak bkz. Faruk Bilici, *La Policique Française en Mer Noire 1747-1789*, İstanbul, 1992.

60 İngiltere'den aldıkları rom ve arpa suyuydu (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 86, s.11/82).

61 Bu adaların hangileri olduğu belli değildir ve alınan mal ekseriya ham sirkeydi (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s.129/1170-1171).

62 Malta'dan Malta taşı alınmaktaydı (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 86, s.35/-294, 38/300, 41/341).

63 Diğer devletlerin hangisi olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s. 91/847-848, 119/1083, 121/1117, 127/1152-1153, 139/1227, 162/1410/1412; *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 86, s. 2/11, 6/55, 12/88, 13/99, 101-102, 111; 22/184-185, 35/290, 293, 40/323, 41/342).

64 Reisülküttap ve Rus elçisi arasındaki karşılıklı yazışmalar. Fransız elçisinin arabuluculuğu ile gerçekleşmiş ve Rus elçisi 6 Ocak 1780 tarihli takririyle Osmanlı isteklerini kabul etmiştir (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 163-168; Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 52-54).

65 Bu bilgiler Düvel-i Ecnebiye tasnifindeki 85-86 numaralı defterlerde bulunan Rusya tüccarlarına ait izn-i sefine hükümlerinden derlenmiştir. Bu listenin aylara göre hazırlanmış ayrıntılı şekli için bkz. Ek. 2.

66 Bu liste Düvel-i Ecnebiye tasnifindeki 85 ve 86 numaralı defterlerde kayıtlı izn-i sefine ahkâmından çıkartılmıştır. Daha ayrıntılı bir liste için bkz. Ek. 4.

67 Evâsıt-ı Rebî'ülahir 1189 (11-20 Haziran 1775) tarihli Selanik mollasına ve gümrük eminine, İzmir kadısına ve gümrük eminine gönderilen hükümler: *Düvel-i Ecnebiye*. nr. 84, s. 136/783-784.

68 Evâsıt-ı Cemâziyelâhır 1197'de (14-23 Mayıs 1783) Kapudan-ı Deryâ Gazi Hasan Paşa'ya, Özi valisine, Bahr-i Siyah ve Tuna sahilindeki kaza ve iskelelerin kadı, naip, zâbit ve iskele eminlerine, Boğazhisarı naip, dizdar ve gümrükçülerine ve İstanbul gümrük eminine gönderilen hükümlerde her görevlinin ilgi sahasına giren konulara temas edilmiştir (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s. 70/632-633, 71/634, 181/1446).

69 Bu husus Rusya'nın İstanbul'daki maslahatgüzarı olan Petreson tarafından şikayet konusu olmuş ve bunun üzerine Evâhır-ı Cemâziyelâhır 1189 (19-28 Ağustos 1775)'da Bahr-i Siyah'daki bütün iskele ve limanların bulunduğu yerlerin kadı, nâib, kethüdâ yeri, iskele emini, a'yân ve zâbitlerine hitâben ahidnâme şartlarına riâyeti emreden bir hüküm gönderilmiştir. (*Düvel-i Ecnebiye*, nr.84, s.137/792).

70 Özi kadısına ve Özi Gümrük Nâzırı'na gönderilen hükümde alınan paranın geri ödenmesi emredildi (A.DVN, DVE, Dosya, 13. Nr.16). Liman nâzırı, kavak ustası ve Hisar gümrük eminine gönderilen Evâil-i Receb 1197 (2-12 Haziran 1783) (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s. 73/659) ve Evâsıt-ı Şaban 1200 (9-18 Haziran 1786) (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 86, s. 5-38) tarihli hükümler de gümrük resmi ile ilgilidir.

71 Masdariyye yabancı bir memleketten Osmanlı toprakları dahilindeki herhangi bir şehir veya iskeleye getirilip orada satılan maldan alınan resimdir (M. Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri I* (1580-1838), Ankara 1974, s. 62). Bu gümrük resmi 11 Safer 1172 (14 Ekim 1758) tarihinde Galata voyvodalığına bağlanmıştır (A.DVN, DVE, dosya nr. 17, vesika 1).

72 Rusya elçisinin bu hususta müracaatı üzerine durumun anlaşılması için Rusya ile olan antlaşmaya bakılmış ve bu konuda doğrudan bir madde olmadığı ve ilişkilerin düzenlenmesi hususunda Fransa ve İngiltere'nin örnek alınması konusunun yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine Fransa ve İngiltere'ye olan uygulamanın ne olduğu ahidnamelerde araştırılmış, Fransa tüccarından masdariyye resminin kaldırıldığı, ancak İngiltere tüccarından alınmaya devam edildiği anlaşılmış ve Fransa'ya kıyasla Rusya tüccarından da alınmaması kararlaştırılmıştır (A.DVN.DVE. dosya, nr. 15, vesika 6).

73 A.DVN.DVE, dosya nr. 17, vesika 8.

54 Aynı yer, Evâsıt-ı Zilka'de 1193 (20-29 Kasım 1779) tarihli hükümde ise başdefterdarın ilamı üzerine, rişte-i penbe mukataacıların mağdur olmaması için, müşteriden alınması isteniyordu (Cevdet-Haraciye, nr. 1388).

75 Rusya elçisi, bu şartlarda Evâhır-ı Cemâziyelâhır 1198'de (12-21 Mayıs 1784) İngiltere tüccarına verilen muafiyet hakkının kendi tüccarlarına da tanınmasını istemiş ve bunun üzerine Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1201'de (1-10 Mart 1787) İstanbul ve Galata kadılarına ve İstanbul gümrüğü eminine gönderilen hükümde masdariyye resminden muaf oldukları kabul edilmiştir (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 33-34/273). İngiltere tüccarından masdariyye resminin kaldırılması ile ilgili olarak ayrıca bkz. Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr*, s. 161; Cevdet, *Tarih*, III, 62; Ali İhsan Bağış, "Rusların Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngiltere'nin Ticari Endişeleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, ed. O. Okyar-H. İnalcık, Ankara, 1980, s. 214, not 3.

76 9 Ramazan 1193 (20 Eylül 1779) tarihli buyruldu ile meselenin araştırılması başdefterdardan istenmişti (Cevdet-Haraciye, nr. 3103).

77 Kazakların el koyduğu bu malların onlardan geri alınması için Evâsıt-ı Safer 1197 (16-25 Ocak 1783) tarihinden itibaren pek çok defa Özi valisine, Tolcu kadısına ve voyvodasına, İsmail Geçidi seraskerine çeşitli hükümler gönderilmiş ve nihayet Evâhır-ı Rebî'ülâhır 1201 (10-18 Şubat 1787) tarihli hükümden anlaşıldığı kadarıyla kalan paranın da tahsil edilmesiyle mesele kapanmıştır (*Düvel-i Ecnebiye*, nr. 85, s. 62/566, 85/763, 97/892, 124/1127-28, 130/1174, 156/1377, 158/1391, 159/1395; *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 86, s. 10/65, 14/121, 19/149; 29/253; Cevdet-Hariciye, nr. 3966).

78 Evâsıt-ı Muharrem 1195 (7-16 Ocak 1781) tarihinden Evâil-i Ramazan 1196 (10-20 Ağustos 1782) tarihine kadar Kocaeli Sancakbeyine, Kandıra ve Şile naiplerine gönderilen hükümlerde Rus tüccarının malının derhal iade ettirilmesi emrediliyordu (*Düvel-i Ecnebiye*, 85, s. 26/283, 289, 34/367, 35/372, 42/436, 39/393, 44/440-441, 45/445, 51/486).

79 Evâhır-ı Rebî'ülevvel 1199 (1-10 Şubat 1785) tarihinde Kapudan-ı Deryâ Gazi Hasan Paşa'ya, Sinop mütesellimine, kadısına ve yeniçeri zabitine gönderilen hüküm: *Düvel-i Ecnebiye,* nr. 85, s. 117-18/1064. Geminin navl-ı sefinesi 4105 guruş idi ve içinde 1440 kantar demir, 1445 keyl hınta ve 1813 vukıyye havyar bulunuyordu (aynı yer).

80 Genellikle Rum kaptanlardan olan bu kılavuzlann geri döneceklerine dair kefil bulunması gerekiyordu. 13 Rebî'ülâhır 1198 (7 Mart 1784) tarihinde liman nâzınna gönderilen hüküm: *Düvel-i Ecnebiye,* nr. 85, s. 181/1449.

81 A. DVN. DVE. dosya 16, vesika 56; *Düvel-i Ecnebiye* nr. 85, s. 180/1444. Bunun gereği olarak Yenikale ve Kerson'dan yola çıkarak İstanbul'a gelmekte olan paketbot gemilerinin kaptanlanna haber göndererek Boğaz girişinde beklemelerini istemiştir (*Düvel-i Ecnebiye,* nr. 85, s. 180/1443).

82 A. DVN. DVE. dosya 17, vesika 99.

83 *Düvel-i Ecnebiye,* nr. 85, s. 186/1452.

84 29 Şevval 1199 (4 Eylül 1785) tarihinde kalyonun geçişine ruhsat verildiğine dair kayıt: *Düvel-i Ecnebiye,* nr. 85, s. 182/1450.

85 29 Safer 1202'de (10 Aralık 1787) gelen Trapoliçe kadısının ilâmı: Cevdet-Hariciye, nr. 192.

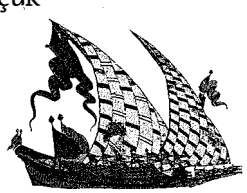
86 A. DVN. DVE. nr. 912 (defter).

87 BOA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 14927. Bu belge ile ilgili bir neşir için bkz. Faruk Bilici, "Navigation et Commerce en Mer Noire Pendant La Guerre Ottomano-Russe de 1787-1792: Les Navires Ottomans saisis par les Russes", *Anatolia Moderna,* III, 261-277.

İZN-İ SEFİNE DEFTERLERİ VE KARADENİZ'DE RUSYA İLE TİCARET YAPAN DEVLET-İ ALİYYE TÜCCARLARI, 1780-1846*

Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması

4. Tarih boyunca deniz ticareti bakımından önemli bir yere sahip olan Karadeniz, 15. yüzyılın sonlarına doğru tamamen Osmanlı hâkimiyetine girince bölgedeki uluslararası ticaret önemini kaybetti ve bu denizde giderek sadece Osmanlı bandıralı gemilerle ticaret yapılmaya başlandı.[1] Özellikle 17. yüzyılda Karadeniz'de ticaret Türk denizcileri tarafından ve Osmanlı tekneleriyle yapılmaktaydı.[2] Bu yüzyılın sonlarında Karadeniz'e inmek için Osmanlılarla savaşmaya başlayan Rusya, ilk defa 1739 Belgrad Antlaşması'na göre Osmanlı gemileriyle ticaret yapabilme hakkına sahip oldu. Rusya'nın yüzyıla yakın süren mücadelelerden sonra 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla elde ettiği Karadeniz'de ticaret yapma hakkı bu denizi bir Türk iç denizi olmaktan çıkardı. Osmanlı devleti, bu antlaşmanın on birinci maddesiyle Rusya gemilerinin Akdeniz'den Karadeniz'e ve Karadeniz'den Akdeniz'e geçmesine izin veriyordu.[3] Aynalıkavak Tenkihnamesi[4] (1779) ile Karadeniz'deki ticari imkânları biraz daha kısıtlanmak istenen Rusya, çok geçmeden Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki bazı toprakları işgal ederek durumu lehine çevirmeye çalıştı. Nitekim, 1739 Belgrad Antlaşması'yla Azak, 1783'de ise Kırım Rusya topraklarına katıldı. 1788'de Ruslar Özi'yi işgal ettiler ve Yaş Antlaşması'yla (1792) Buğ ve Dinyester nehirleri arasındaki araziyi ele geçirdiler.[5] Böylece Rusya, Karadeniz'in kuzeyinde pek çok toprak elde etmiş oldu. Osmanlı devleti ise buna karşılık Aralık 1782'de Rusya ile imzaladığı ticaret antlaşmasında önceleri kendi mülkü olan ve artık Rusya'nın idaresine geçen bu limanlardan zahire satın almaya gelen Os-

* Bu makale, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 6, (İstanbul 1991), s. 21-44'te yayınlanmıştır.

manlı reayasına müsaade edilmesi şartını kabul ettirdi.[6] Rusya'nın Karadeniz'de siyasi ve ticari haklar elde etmesi üzerine Babıâli'ye müracaat eden Avusturya da ticarete katılma müsaadesi temin etti (1783).[7]

Rusya'nın Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki toprakları ele geçirmesinden sonra buralarda çeşitli limanlar kurduğu görülmektedir. Bunlar arasında 1769'da kesin olarak Rus hâkimiyetine giren Taygan, Katerina tarafından 1778'de Dinyeper Nehri'nin ağzında kurulan Kerson ve 1794'de Hocabey yakınında yeniden inşa edilen Odessa liman şehirleri önemli birer ticaret şehri olarak yer almaktadır.[8]

Rusya'nın bu ve benzeri limanlarının gelişmesi ancak Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla mümkün olabilirdi. Bu sebeple Rusya, kendi bayrağı altında diğer devletlere Karadeniz'de ticaret yapma imkânı vermeye başladı.

Rusya ve Avusturya'nın Karadeniz'de ticaret yapma hakkı elde etmeleri diğer büyük devletleri de harekete geçirdi. Çok geçmeden 1802'de Fransa ve İngiltere serbest ticaret yapma hakkını aldılar.[9] Bu devletleri Sardinya, Danimarka ve İspanya gibi diğer Avrupa devletleri takip etti. Böylece uluslararası ticarete açılan Karadeniz, önceden olduğu gibi bundan sonra da Osmanlı devleti için önemini korumaya devam etti ve yeni gelişmelere sahne oldu.

Karadeniz'de Osmanlı Ticareti

Genelde Osmanlı deniz taşımacılığına esas olan çeşitli ihtiyaç maddeleri içinde en önemli yeri hiç şüphesiz yiyecek maddeleri teşkil ediyordu ve bunlar arasında hububatın farklı bir yeri vardı. Bu sebeple Karadeniz'deki Osmanlı ticari faaliyeti büyük ölçüde buğday ve benzeri zahirenin teminiyle ilgili olarak gerçekleşmekteydi. Karadeniz'de hububatın temin edildiği bölge Tuna havzası ile Rumeli ve Anadolu sahillerinin hinterlandıydı. İhtiyaç olan bu hububatın İstanbul'a taşınması ise deniz yoluyla oluyordu.[10] 18. yüzyılda Karadeniz'de ticaret yapan Osmanlı deniz tüccarını iki grupta incelemek mümkündür. Birinci grup İstanbul'un ihtiyacı olan buğdayı taşıyan ve devletle sözleşmeli olarak çalışan kapan tüccarı, diğeri ise serbest çalışan müteşebbis tüccardı.

Karadeniz'den özellikle Tuna ve havalisindeki iskelelerden Unkapanı'na (kapan-ı dakik) zahire taşımak için devletle birtakım şartlar dahilinde sözleşme yapan bu gemilere kapan-ı dakik sefayini veya kapanın defterli sefayini deniliyordu.[11] Bu gemiler diğerlerinden farklı ve imtiyazlı kabul ediliyor ve iskelelerde diğer gemilerden önce yük alabiliyordu. Yine bu gemilerin kapan tarafından tasdikli bir listesi İstanbul boğazında gümrük görevlisi olan kavak ustasına verilerek dönüşlerinde beklememeleri için kolaylık sağlanıyordu. Ayrıca kapan gemisi olduklarını gösteren bir işaret taşımalarına da izin veriliyordu.[12]

18. yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın Karadeniz'in kuzey sahillerini ele geçirmesiyle bu bölgede ticaret yapma düşüncesinin serbest Osmanlı tüccarları tarafından benimsendiği görülmektedir. Özellikle Akdeniz'deki adaların reayası olan ve deniz ticareti ile uğraşan Rumlar buna talip olmaktaydılar. Bunda Rusya'nın kendi limanlarından ticaret yapılmasını istemesi ve Rumları ülkesine celbederek himayesine alma düşüncesi asıl rolü oynuyordu. Osmanlı devletinde deniz ticareti ile uğraşan ve Rusya ile ticaret yapmak isteyen gemi sahipleri bir başka devletin topraklarına gideceklerinden İstanbul Boğazı'ndan geçmek için izin almak ve antlaşmalarda belirtilen şartlara uymak mecburiyetindeydiler.

İzn-i Sefine Emri ve Bunların Kaydolduğu İzn-i Sefine Defterleri

Bir geminin seyrüseferi için verilen müsaade demek olan izn-i sefine, ıstılah olarak Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçecek gemilere verilen gidiş dönüş müsaadesi demekti[13] ve kara yolu için alınan yol hükmü veya mürur tezkiresinin karşılığıydı.

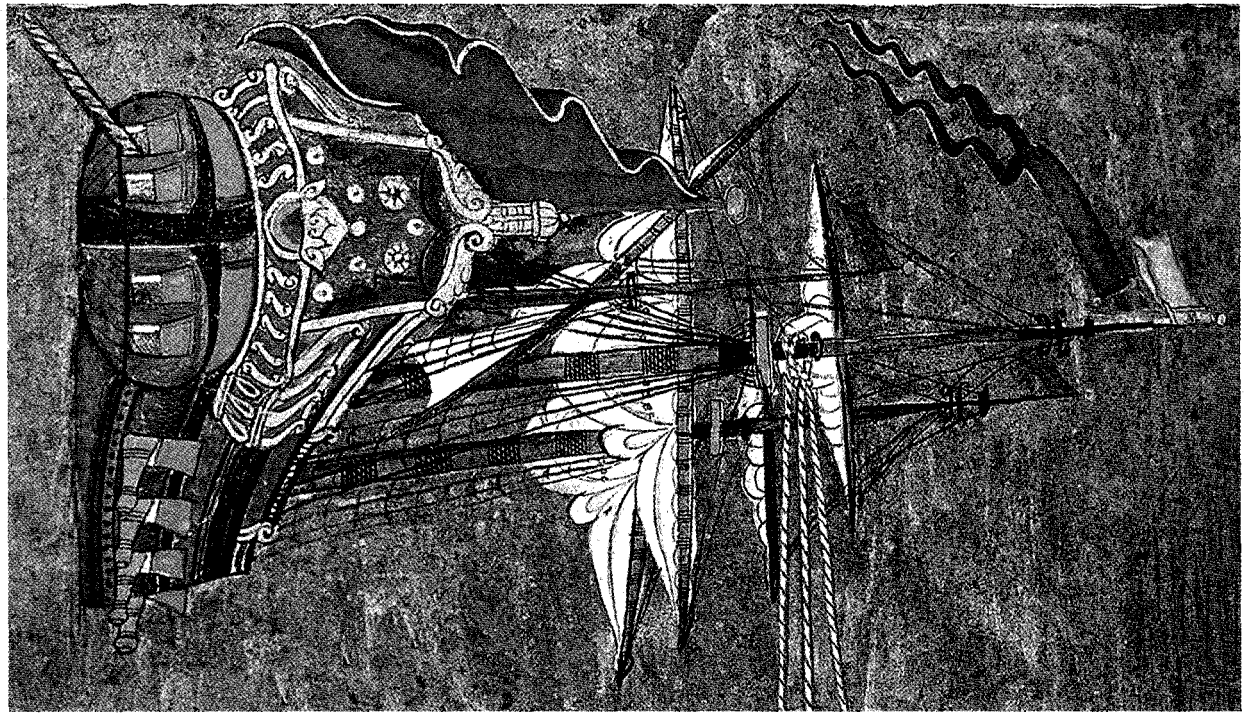
Şüphesiz izn-i sefine emirleri yabancı ve yerli tüccar gemileri için veriliyordu. Yabancı gemilerin tabi olduğu statü o devletlerle yapılan antlaşmalarla belirlenmekteydi. Yabancı devlet bayrağı altında ticaret yapan gemilere verilen izn-i sefinelerin kaydedildiği bazı defterler günümüze intikal etmiştir. Bunlardan Rusya tüccarına verilenlerin bulunduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi Düvel-i Ecnebiye Tasnifindeki sekiz defter 1721-1817 (1134-1233) ve 1822-1899 (1238-1317) seneleri arasını ihtiva etmektedir.[14] Bu defterlerde izn-i sefine hükümleriyle birlikte kara yoluyla seyahat edecekler için verilen

yol hükümleri ve Rusya ile ilgili diğer meseleler bulunmaktadır. İzn-i Sefine Defterleri tasnifinde yer alan ve 1818-1822 (1233-1238) tarihleri arasını ihtiva edip bu seriyi kronolojik olarak tamamlayan defter ise tamamen Rus tüccarının boğazlardan geçiş iznine ait hükümleri ihtiva etmektedir.[15] Rus tüccar gemilerinin Akdeniz'deki ticaretleri sırasında Cezayir korsanlarına karşı korunmasını emreden pek çok hükmü de ihtiva eden bu defterler Rusya'nın deniz ticaret tarihi bakımından son derece önemli kaynaklardır. Rusya'ya ait defterlerde ilk izn-i sefine emri Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalandığı 1774 senesine aittir ve Karadeniz'e geçmek isteyen Akdeniz'deki Rus ticaret gemilerine verilen izinleri ihtiva etmektedir.[16]

İngiltere için tanzim edilmiş bir izn-i sefine defteri ise Düvel-i Ecnebiye Defterleri arasında olup 1821-1840 (1236-1256) yıllarını içine almaktadır.[17]

Yabancı devletlere ait izn-i sefine defterlerinde kayıtlı fermanlar gemi ve reisinin ismi ile hangi limandan yüklendiği, nereye gideceği, taşıdığı emtianın cinsi, miktarı ve varsa yükünü devredeceği diğer ecnebi gemiler gibi hususları ihtiva ediyordu. Mesela, İngiltere defterinden anlaşıldığına göre 1820'lerde en fazla taşınan mal başta buğday olmak üzere tuzlu balık, kuru ot, sığır derisi, havyar, tütün, kahve, limon, portakal, ham demir, kereste ve çeşitli dokuma mamulleriydi ve yükler ekseriyetle Hocabey ve Taygan'dan alınıyordu. Yabancı devletlere ait bu defterler yardımıyla İstanbul ticaretinin hacmi hakkında bilgi sahibi olmaktayız.[18] Ancak izn-i sefinelerde ekseriya gidecekleri liman bulunmadığından gemilerin ne kadarının yükünü İstanbul'a boşalttığı bilinmediği gibi bir Osmanlı limanına mı yoksa Avrupa'ya mı gittikleri de anlaşılamamaktadır.

Osmanlı tebaası olan tüccara gelince, kapana bağlı olan gemiler için toplu bir defter tutularak her biri kaydediliyor ve gidiş dönüşlerinde bu defterlere göre kontrolleri yapılabiliyordu. Ancak kapan tüccarı sadece Tuna bölgesindeki Osmanlı iskelelerine gidebilmekteydi. Kapan tüccarı olmayan diğer Osmanlı gemileri ise, ticaret için Karadeniz'deki Rusya limanlarına gitmek veya Akdeniz tarafına geçmek istediklerinde boğazlardan geçiş izni, yani izn-i sefine fermanı almak mecburiyetindeydiler. Bugün elimizde, Karadeniz ve Akdeniz'e gidecek Osmanlı reaya gemileri için verilen izn-i

Resim 16. Osmanlı Kalyonu, 1720 (*Osmanlı Gemileri*, s. 279).

sefine ferman suretlerinin kaydedildiği dokuz defter bulunmaktadır.[19] 1780-1846 (1194-1262) yılları arasında Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı tebaasıyla ilgili boğazlardan geçiş izinlerini ihtiva eden defterler, Osmanlı deniz taşımacılığının tabi olduğu şartları göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Yine bu defterlerde yer alan hüküm suretlerinden gemi reislerinin nereli olduğunu ve adını, gemi türünü, içinde bulunan gemicilerin sayısını, Müslüman mı gayrimüslim mi olduğunu, taşıdığı yükün çeşidini, bu yükü nereden aldığını ve nereye götüreceğini öğrenmek mümkün olmaktadır. Karadeniz'e geçiş için verilen fermanlardan anlaşıldığına göre defterler sadece Rusya iskelelerine giden tüccar için tutulmuştur. Elimizde mevcut izn-i sefine defterlerinden ikisi Akdeniz'e geçiş müsaadesi isteyen hükümleri ihtiva ettiğinden biz burada sadece Karadeniz'e giden gemilerle ilgili olanlarını değerlendirmeye çalıştık.

İzn-i Sefine Fermanlarının Hazırlanışı ve Ticaretin Tabi Olduğu Şartlar

Devlet-i Aliyye reayası olup Osmanlı bandırası taşıyan gemi sahiplerinden Rusya'ya gideceklerin boğazdan geçebilmek için aldıkları fermanların hazırlanışı bazı kurallara göre gerçekleşiyordu. Tespit edebildiğimiz Evâhır-ı Zilka'de 1194 (17-27 Aralık 1780) tarihli ek izn-i sefine belgesine göre muamele şu şekilde tamamlanmaktaydı: Genellikle bir tüccarın –ki bunlar çoğunlukla Rus, bazen diğer müstemin tüccardı–[20] kiraladığı reaya gemisinin reisi önce Divan-ı Hümayûn'a geçiş izni isteyen bir arzuhal sunuyordu. Bunun uygun görülmesinden sonra İstanbul'daki Rusya elçisinden pasaport alınıyor ve pasaporta gemideki reis ve mellahlar (gemici) kaydediliyordu. Bu işlemlerin tamamlanmasından sonra İstanbul gümrük emininin kontrolü ve bilgisi altında gemiciler mutlaka geri döneceklerine dair birbirlerine, gemi reisi de hepsine kefil oluyordu. Ayrıca gemi reisi kendisi için İstanbul'da oturan güvenilir bir kefil bulmak zorundaydı. Gümrük emininin işlemlerin tamamlandığını bildirmesi üzerine gemi reisine geçiş için izn-i sefine emri veriliyordu. Bu emirler İstanbul gümrük eminine, Anadolu, o zamanki adıyla Bahr-ı Siyah Kavağı'nda gemileri kontrol etmekle görevli liman nâzırına ve kavak ustasına hitaben yazılıyordu. Gemi Kavağa geldiğin-

de nâzır ve Kavak ustası tarafından kontrol ediliyor, içinde ihracı yasak olan mal ve pasaportta kayıtlı gemicilerden başka reaya bulunmamasına dikkat ediliyordu. Bu fermanlar bir defa için geçerliydi ve dönüşte geri alınarak muhafaza olunmak için Divan-ı Hümayûn kalemine gönderiliyordu.[21]

1787-1792 yılları arasında Osmanlı-Rus harbinin vuku bulması Karadeniz'e gemi çıkışını engellediğinden Rusya ile ticaret yeniden Nisan 1792'de başladı.[22] Bu yeni dönemde daha önce sayıları çok az olan Müslüman tüccarlar da Rusya ile ticaret yapmaya talip oldular. Bunun üzerine Haziran 1793'te Karadeniz'e çıkış şartları yeniden düzenlendi. Kapudan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa bu konuyu erbâb-ı vukūfla (uzmanlarla) görüşerek şu şekilde karara bağladı: Müslüman tüccarın gemilerindeki tayfaların Müslüman olması, şayet gayrimüslim varsa gemi sahibi ve reisin onların döneceğine kefil olması, daha önce de olduğu gibi kapan tüccarının bu ticarete dahil edilmemesi, bir defa verilen izn-i sefine fermanlarının geri alınmayarak geçerliliğini sürdürmesi gerekiyordu.[23] Gerçekten bu düzenlemeyi takip eden senelerde Rusya'ya giden Müslüman tüccarlara ait gemilerde artış olmuştu.

Gayrimüslim tebaanın Rusya'da kalabileceği endişesi, Osmanlı devletinin tüccar gemilerindeki tayfalar için yeni esaslar getirmesine sebep oldu. Nitekim, Safer 1209 (Eylül 1794) tarihli fermanda görüldüğü gibi daha önce gemi reisinin kefaleti yeterliyken, bu tarihten itibaren adalarda oturan reaya için kendi ikamet ettikleri adanın kocabaşıları tarafından kebir ada mührüyle mühürlendi ve Rumca yazılmış kefalet istenmeye başlandı.[24]

İzn-i sefine fermanları verilirken gerekli şartların yerine getirilip getirilmediğinin kontrolü önceleri gümrük eminine aitken daha sonraları tersane ve gümrük eminlerine bırakılmaya başlandı.[25] Osmanlı bahriyesinde birtakım yenilikler yapmaya çalışan Küçük Hüseyin Paşa zamanında ise bu görev onun uhdesine verildi ve Karadeniz'e gidecek tüccarın izin işlemlerinin ikmali tersaneye havale edildi.[26] Ancak Rusya ile ticarete ruhsatı olmayan kapan tüccarının da bu işe teşebbüs etmesi üzerine şartlarda yine değişiklik yapılması gerekti. Kapan tüccarının Rusya'ya gitmesi Kapan'a gelen hububatta azalmaya sebebiyet vereceğinden 9 Muharrem 1220 (9 IV 1805) tarihli bir fermanla Karadeniz'e geçiş izni için yapılan

müracaatların zahire nâzırına havale edilmesi ve böylece geminin kapan gemisi olup olmadığının anlaşılması, bu işlemlerin tamamlanmasından sonra tersaneye havale edilmesi ve diğer işlemlerin yerine getirilmesi emredildi. Yine bu fermanda, önceki izn-i sefîne emirleri devamlı geçerli olduğu halde bu tarihten itibaren bir defa için geçerli olduğu ve dönüş süresinin üç ayı geçmemesi şart koşuldu. İzin süresi üç ay olduğundan hububat nâzırı her üç ayda bir kayıtları inceleyecek geri gelmeyen izn-i sefîne fermanlarını takip edecekti.[27]

Osmanlı devleti, Rusya'ya gidecek tüccara sadece zahire getirmek şartıyla müsaade ettiğinden Karadeniz'deki Osmanlı toprağı olan bölgelerden zahire alınmasını önlemek ve Kapan gemilerinin Rusya'ya gitmesine mani olmak için yeni bir şart daha getirdi. Buna göre ticaret için izin verilen tüccar yük aldıkları Rusya iskelelerindeki zabitten yüklerinin cins ve miktarını belirten bir kontrat alacaklar ve yüklerini pasaportlarına işleteceklerdi.[28]

İzn-i Sefîne Fermanlarının Alınma Süresi

İzn-i sefîne fermanı almak için yapılan müracaat ile işlemlerin sonuçlanması arasında geçen zaman farklıydı. Meşela bu sürenin 1802 (1216) senesinde dört ila altı gün,[29] 1804'te (1219) dokuz,[30] 1830'da (1245) on dokuz[31] gün olduğu görülmektedir. Sürenin giderek uzamış olması tüccar tarafından da şikâyet konusu oldu ve en az on beş günde izin fermanlarını alabildiklerini ileri sürerek pek çok vakit kaybettiklerinden bahisle işlemlerin çabuklaştırılmasını istediler. Çünkü izin için bir müracaat olduğunda sırasıyla zahire nâzırına, gümrük eminine ve tersane eminine havale edilerek her birinin ayrı ayrı ilamları alınıyor ve bu durum sürenin uzamasına sebep oluyordu.[32] Tersane emini bu sürenin azaltılmasına çalışarak gümrük emini ve zahire nâzırından alınacak tezkirelere istinaden tersanenin takririyle işlemlerin tamamlanmasını tavsiye etti ve bunun bir hatt-ı hümayunla ilan edilmesini sağladı.[33]

Gemilerin Dönüşte Tabi Olduğu Muamele

Gemilerin Karadeniz'den dönüşte tabi olduğu muamele, fermanlarda belirtildiği şekilde cereyan ediyordu. Bir gümrük görevlisi gemiye gi-

derek gemi reisine gidişte verilen geçiş iznine ait emri alıyor (daha sonraları almıyor) ve gemicilerden noksan olup olmadığını ellerindeki pasaporttan kontrol ediyordu. Mellahlar tamam ise gemiyi serbest bırakıyorlardı. Gümrük emini, gemiye ait dönüşteki bilgileri kendi imzasıyla fermanın arkasına kaydediyor, ferman muhafaza edilmek üzere Divan-ı Hümayun kalemine gönderiliyordu. Ayrıca geminin dönüş tarihi ve gümrük emininin gönderdiği bilgiler izn-i sefine defterlerinde o gemiyle ilgili kaydın üstüne not düşülüyordu.[34] Bu şerhlerden en çok rastlananı "reîs-i mesfûr sefîne ve mellâhlarıyla avdet eylediğini nâtık Gümrüki Ağa'nın i'lâmıyla işbu emr gelüp hıfz olmuşdur" şeklindeydi. Yolculuk sırasında kaza geçirenler,[35] reisi veya mellahı ölenler[36] veya başka sebeplerle mevcudu eksik dönenler olursa sebepler araştırılıyor ve kefillerinden bilgi alınıyordu.[37]

İzn-i sefine defterlerinde kayıtlı ferman suretleri arasında ticari maksatlı olmayanlara da rastlanmaktadır. Mesela Trabzon Valisi Battal Hüseyin Paşa'nın Trabzon'a gitmesi için gemi kiralanmış ve boğazdan geçiş için aynı muameleler yerine getirilmişti.[38] Yine Rusya tarafında alıp vereceği (ahz u ata) olan İstanbul'daki bir kürkçü[39] ile Ekinlikli bir reaya[40] da Rusya'ya gitmek için bir gemiye binip gitmek üzere izn-i sefine fermanı istemişlerdi.

İzn-i Sefine Defterlerine Göre Müslüman ve Gayrimüslim Osmanlı Tüccarları

1781-1846 seneleri arasında Rusya ile ticaret yapmak için Karadeniz'e çıkan gemilerin Müslüman ve gayrimüslim oluşlarına göre durumları belirli periyotlarla şöyledir.

Sene	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman
1781-1785	182	17	% 91	% 9
1795-1800	335	83	% 75	% 25
1812-1816	82	153	% 46	% 54
1825-1830	74	480	% 15	% 85
1840-1845	4	77	% 5	% 95
1780-1846	1764	2420	% 27	% 73

İzn-i sefine defterlerinin başlangıç ve bitiş tarihleri arasında Rusya'ya giden gemilerden gayrimüslimlere ait olanları 1764, Müslümanlara ait olanları 2420'dir. Gayrimüslim tüccarlar, 1800'lere kadar ortalama % 80'in üzerindeyken 1812'den sonra giderek azalmaya başlamış ve 19. yüzyılın ortalarına doğru % 5'e inmiştir. Bunun sebepleri arasında, gayrimüslim tüccarların ecnebi devletlerin bayrağı altında ticaret yapma, Rusya'nın himayesine girme ve patent alma gibi usullerle Osmanlı ticaretinin dışında kalmalarını saymak mümkündür.

1806-1812 (1221-1233) seneleri arasında Osmanlı devleti ile Rusya arasında çıkan savaş Karadeniz'de ticareti tamamen durdurdu. Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasıyla Rusya ile deniz ticareti yeniden başlarken özellikle Müslüman gemicilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Avrupa ve hayriye tüccarının da bu dönemde ihdas edilmiş olması Osmanlı devletinin kendi tüccarına olan teşvikini ve gayrimüslim tüccarı Rusya'nın himayesinden kurtarmak istediğini göstermektedir.[41]

1806 (1221) senesine kadar izn-i sefine defterlerinde gayrimüslim ve Müslüman tüccarlar aynı defterlere kaydedilirken bu tarihten itibaren birtakım teşvik ve imtiyazlarla sayıları giderek artan Müslüman tüccarlar ayrı defterlerde kaydedilmeye başladı.[42] Karadeniz'e giden Müslüman gemicilere önceleri boş gitmek ve zahire getirmek üzere izin verilirken, sonraları ihracı yasak olmayan mallardan götürmelerine izin verildi.[43] 1821'de (1238) Rum isyanının vuku bulmasıyla devletle olan işbirliği daha da artan Müslüman tüccarlar tersaneye bağlı ve imtiyazlı olarak ticaret yapmaya başladılar.[44] Rusya'ya gidecek gemilerden bazıları boş, bazıları yüklü hareket ediyordu. Ayrıca bu gemiler müstemin tüccar malı da taşıyabiliyorlardı.[45] Devlet, Müslüman gemicilerin gemilerinde reaya gemici kullanmalarını istemiyordu, ancak yetişmiş yeterince Müslüman gemici olmadığından seyrüseferde gecikmelere sebep olduğu ve ticaretin aksadığı ileri sürülerek imtiyazlı tüccar bu duruma itiraz etti. Bunun üzerine 1830'da (1246) sadır olan bir hatt-ı hümayunla Müslümanların gemilerinde gayrimüslim kılavuz, kocareis, yelkenci ve sandalcı kullanmalarına izin verildi.[46] 18. yüzyılın sonlarında ise esas olarak gayrimüslim ve çok az da Müslüman gemici bulunuyordu. Gemi-

lerde ayrıca Zantalı, Venedikli, Fransız ve İspanyol gemicilerin de yer aldığı görülüyordu.[47]

Gayrimüslim tebaaya da Osmanlı-Rus harbinden (1806-1812) sonra ticaret yapabilmeleri için normal olarak izin verilmiş, hatta Rusya'dan getirecekleri zahireyi, İstanbul'da ihtiyaç olmadığı takdirde Akdeniz'e götürmelerine müsaade edilmişti.[48] Ancak 1821-1826 yılları arasında bağımsızlık iddiasıyla Akdeniz adalarındaki Rumların isyan etmesi sadece adalardaki Rumların değil, Karadeniz'in Rumeli ve Anadolu sahillerinde yaşayan gayrimüslim tebaanın da Karadeniz'de yaptıkları ticaretin durmasına sebep oldu.[49] Çünkü devlet, gerek sahibi Müslüman, süvarisi reayadan olan ve gerekse sahibi ve süvarisi reayadan olan gemilerin Karadeniz'de seyrüseferlerini ve ticaretlerini yasaklamıştı.[50] 1825 senesine gelindiğinde Karadeniz kıyılarındaki reaya, ticaret yapamadıkları için çok zor durumda olduklarını söyleyerek kendilerine izin verilmesini istedi. Bunun üzerine devletin isteği dışında hareket etmemek, uygunsuz mellah ve yolcu almamak ihracı yasak olan malları taşımamak şartıyla reayaya izin verildi. Gemicilerinin tabi olduğu şartlar ise daha önceki esaslara göre düzenlendi. Rusya'dan getirecekleri mal şayet İstanbul'da Kapan tarafından satın alınmazsa mağdur olmamak için müstemin tüccara satmalarına müsaade edildi. Bu müsaadeden adalar halkının istifade edemediği, izn-i sefine defterlerinde kayıtlı gayrimüslim tüccarların adalara değil, Karadeniz bölgesine mensup olmalarından anlaşılmaktadır.[51]

Gayrimüslim Osmanlı tüccarının hemen tamamını 1780-1820 arasında Ege adalarındaki Rumlar teşkil ediyordu. Miknoz, Santaron, İşkapolos, Çamlıca, İpsara, Suluca, Bülbülce, Kurşunlu ve Katırlı en fazla ticaret gemisi bulunan adalardı. Ayrıca Karadeniz kıyılarından ve İstanbul civarından olanlara da rastlanmaktaydı. Ancak 1830'lardan sonra adalara mensup reaya tüccara yok denecek kadar az rastlanmakta, bunların yerini Karadeniz'in Rumeli ve Anadolu sahillerindeki Varna, Vasilikoz, Misivri, Ahyolu, Ahtabolu, Tirebolu, Ünye, Giresun ve Trabzon'a mensup reaya tüccar almaktaydı.

Müslüman gemiciler ise İstanbul'da oturan ve Karadeniz'in Anadolu sahillerinde yaşayan, bilhassa Trabzon, Rize, Ünye, Bartın, Tirebolu, Ereğli, Giresun ve civarına mensup olanlardandı.

Karadeniz'e çıkan gemilerin taşıdıkları bayrak da değişikti. 5 Mart 1825 tarihli düzenlemeye göre sahip ve hissedarı Müslüman olanların gemilerinde iki tarafı kırmızı ortası yeşil bayrak, sahipleri reayadan olanların eskiden olduğu gibi iki tarafı kırmızı ortası siyah bayrak taşımaları şarttı. Ayrıca bu gemilere bir alamet olarak tersaneden bir çapa işareti koyulması ve ticaret için ellerine verilen fermanların iki senede bir değiştirilmesi kararlaştırıldı.[52] Bu düzenlemede gemilerin büyüklükleri de nizama bağlandı. Buna göre, sahibi ve süvarisi gayrimüslim reayadan olan gemilerin beş bin kilelikten büyük olmaması, büyük gemisi olanların ise gemilerini Müslümanlara satması istendi.[53]

Osmanlı devleti, Rusya'ya gitmek isteyen tüccar reayasına izin verirken iki önemli konu üzerinde titizlikle duruyordu. Bunlardan biri İslam ülkesinden ihracı yasak olan zeytinyağı, sabun, kahve, kükürt ve benzeri malların çıkarılmasını engellemek, diğeri ve belki daha önemlisi gayrimüslim Osmanlı tebaasının Rusya'da kalmasına mani olmaktı. Çünkü Rusya'nın denizcilik sahasında yetişmiş elemanlara ihtiyacı fazlaydı ve daha 1768 harbi sırasında Doğu Akdeniz adalarındaki gayrimüslim Osmanlı reayasını kendi topraklarına ve bilhassa Kırım'a celb etmeye çalışmıştı. Daha sonra konsolosları vasıtasıyla bu istikamette faaliyet gösteren Rusya, kısa zamanda donanmasındaki subay ve erlerin çoğunu bu adalı Rumlardan teşkil etmişti.[54] Durumun ehemmiyetini gören Osmanlı devleti, 1779 Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nde bu konuyu gündeme getirerek Osmanlı devletinin izni olmadan reayadan kimsenin Rum gemilerinde istihdam olunmaması şartını kabul ettirdi.[55] Ayrıca 1782 ticaret antlaşmasıyla Osmanlı reayasının izinsiz olarak Rusya'ya gitmemesi için ilgili Osmanlı devlet memurlarının tezkiresi getirilmediği takdirde Rusya elçisi tarafından kimseye pasaport verilmemesi esası getirildi.[56]

Osmanlı Gemilerinin Gittiği Rusya Limanları ve Taşıdıkları Mallar

1780-1784 (1194-1197) yılları arasında Rusya'ya gitmek için Karadeniz'e çıkan gemiler, bu tarihlerde Rusya'nın idaresinde bulunan Azak bölgesine gidiyorlardı. Uğradıkları limanlar arasında Azak, Taygan, Yenikale, Potekali yer alıyordu. Rusya'nın topraklarını genişleterek Kırım'ı (1783) ve Özi'yi (1789) alması ve Yaş Antlaşması'yla (1792) Buğ ve Dinyester nehir-

leri arasını ele geçirmesinden sonra bölgede kurduğu Kerson (Kereson, 1778) ve Odesa (Hocabey, 1794) şehirleri liman olarak gelişmeye başladı. Bu sebeple Osmanlı gemilerinin gideceği Rusya iskeleleri de artmış oldu. Nitekim, yeni Rus ticaret limanlarının kurulmasından sonra Osmanlı ticaret gemileri ilk defa 1784'te Kerson ve Özi'ye, 1785'te Kırım, Balıklava ve Gözleve'ye, 1801'de ise Hocabey'e (Odesa) gitmeye başladılar.[57]

İzn-i sefine fermanlarında gemilerle taşınan yükün miktarı belirtilmediği için bu limanlara ait ticaret hacmiyle ilgili bilgimiz bulunmamaktadır. Bununla beraber Rusya'ya giden Osmanlı gemilerinin gidiş dönüşleri arasında geçen süre hakkında yaklaşık bilgi sahibi olmaktayız. Mesela, Evâhır-ı Muharrem 1220'de (20-30 Nisan 1805) İstanbul'dan çıkan ve üç direkli pulaka gemisiyle Gözleve'ye giderek 4400 kilelik buğday alan gemi reisi, Evâil-i Rebî'ülevvel 1220'de (30 Mayıs-9 Haziran 1805) bu buğdayı Akdeniz'e geçirmek için bir izn-i sefine fermanı aldığına göre gidiş dönüşü arasında ortalama bir aylık bir zaman geçmiştir.[58] Yine Taygan'a giden bir gemi iki-iki buçuk ayda,[59] Hocabey'e (Odesa) giden bir diğeri ise iki ayda[60] dönmüştür.

Rusya'ya giden gemilerde taşınan mallar arasında ihracı yasak olanların dışında başta kuru yemiş, kuru üzüm, hurma, ham sirke, sirke, limon suyu, limon, portakal, taze meyve, keçi boynuzu, zeytin, süpürge, hamr gibi maddeler vardı. Bunlardan limon, portakal ve taze meyve sadece kış aylarında, diğerleri ise senenin her mevsiminde taşınıyordu. Bu yiyecek maddeleri ekseriyetle Akdeniz adaları, İzmir, Sisam, Mudanya, Nakşa, Bozcaada, Bandırma ve civarından temin ediliyordu. 19. yüzyılın ortalarına doğru gemiler çoğunlukla boş gittikleri için defterlerde bu konularda bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı tüccarının getirdiği madde ise sadece zahireydi.

Karadeniz'e Giden Osmanlı Ticaret Gemilerinin Türleri

Osmanlı deniz ticaretinde kullanılan gemiler oldukça çeşitliydi. Bunlar arasında şehtiye, şayka, çırmık, çekdirme, pergende, melekse, çekeleve, kırlangıç, volık, martiko, çamlıca, sakoleva, brik, pulaka ve golet sayılabilir.

Bu gemilerin tonajı hakkında bilgi sahibi olmadığımız için sadece şekillerini tarif etmekle yetinmek zorundayız; çünkü aynı tür geminin bü-

yük ve küçüğünün taşıdığı yük miktarı değişiyordu. İzn-i sefine defterlerinde gemiler, ekseriyetle türlerinin yanında yer alan direk sayısı ile de belirtiliyordu. Bu gemilerin tamamı yelkenle hareket ediyordu.[61]

19. yüzyılın ortalarına doğru özellikle brik ve martiko denilen ufak gemilerin tavsifinde baş ve kıç kısımlarına yapılan bazı ilaveler zikredilmeye başlamıştır. Mesela, beşçifte başlı, soya başlı, çektirme başlı, çatal kıçlı gibi tanımlamalar önemli yer tutmaktadır.

Şehtiye: Brik türünden bir gemi. Bir, iki ve üç direkli olanları bulunuyor ve uzunlukları 23-35 zira arasında değişiyordu.[62]

Şayka (Çayka): Yunanca veya Rusça martı demek olan *çayka*'dan gelmektedir. İnce donanmada kullanıldığı gibi ticaret maksadıyla da kullanılan altı düz ve enli, tek direkli bir gemiydi.

Çırnık: Kayık türünden, bir direkli, yelkenli bir tekneydi.

Çektirme: Kayık ve sefine olarak tavsif edilen, yelkenle ve kürekle hareket eden tek direkli tekneydi.

Pergende (Perkende, Perkendi): İki ve üç direkli bir gemi olup yelken ve kürekle hareket ediyordu. Bir harp gemisi olduğu gibi 19. yüzyılda nakliyede de kullanıldı. 18-19 oturaklı 33-34 zira uzunluğundaydı.

Melekse: Küçük yelkenli bir gemi. Evliya Çelebi'ye göre, Çoruh Nehri kenarındaki kavak ağaçlarından üç parçayla yapılıyor ve etrafına kalın kamış ve hasır örülüyordu. Karadeniz'in fırtınalarına gayet dayanıklıydı ve 100 kişi alıyordu.[63]

Çekeleve: İki kısa direkli, yelkenli ve hızlı giden bir nakliye gemisiydi.

Sakoleva: Doğu Akdeniz ve Marmara kıyılarında çalışan, baş ve kıçları bir, bordaları yüksek yelkenli hafif tekneydi. *Lingua Franca*'da bu geminin çekeleve ile aynı olduğu belirtilmektedir.

Kırlangıç: Çekeleveden büyük, firkateden küçük bir ince donanma gemisi olup, aynı zamanda nakliyede kullanılıyordu.

Volık: Hızlı giden yelkenli bir gemi olup, 2000-7000 kile arasında yük taşıyabilen büyük ve küçük tipleri oluyordu.

Martiko: Başı geriye doğru kıvrık, gagalı türünden, bir veya iki direkli yelkenli gemiydi.

Çamlıca: İnce donanma gemilerindendi. Nakliyede kullanılanı bir direkliydi. Osmanlı yapımı olan bu gemi Karadeniz'deki bazı limanlar arasında çok kullanışlı olduğundan Rusya tarafından satın alınmak istenmiştir.

Brik: İki direkli, serenli yelkenli bir gemiydi.

Pulaka (Polaka, Pulika): Akdeniz tipi, iki veya üç direkli, yelkenli bir gemi olup, 17. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandı.

Golet: Brik tarzında, ondan daha küçük, iki direkli yelkenli gemiydi.

Sonuç

Esas itibariyle Tanzimat öncesini ele alan bu çalışmada Karadeniz'de, Rusya ile yapılan Osmanlı deniz ticaretinin bir bölümüne ışık tutmaya çalıştık. Görüldüğü kadarıyla deniz ticareti, Tanzimat'ın ilan edildiği tarihe kadar birtakım safhalardan geçmiş ve bazı gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle gayrimüslimlerin isyan ederek bazı imkânlardan mahrum kalması ve ticaret şartlarının sıkı kontrole tabi tutularak sayılarının azalması, buna karşılık Müslüman unsurun ön plana çıkması gözle görülür özellikler arasında yer almaktadır.

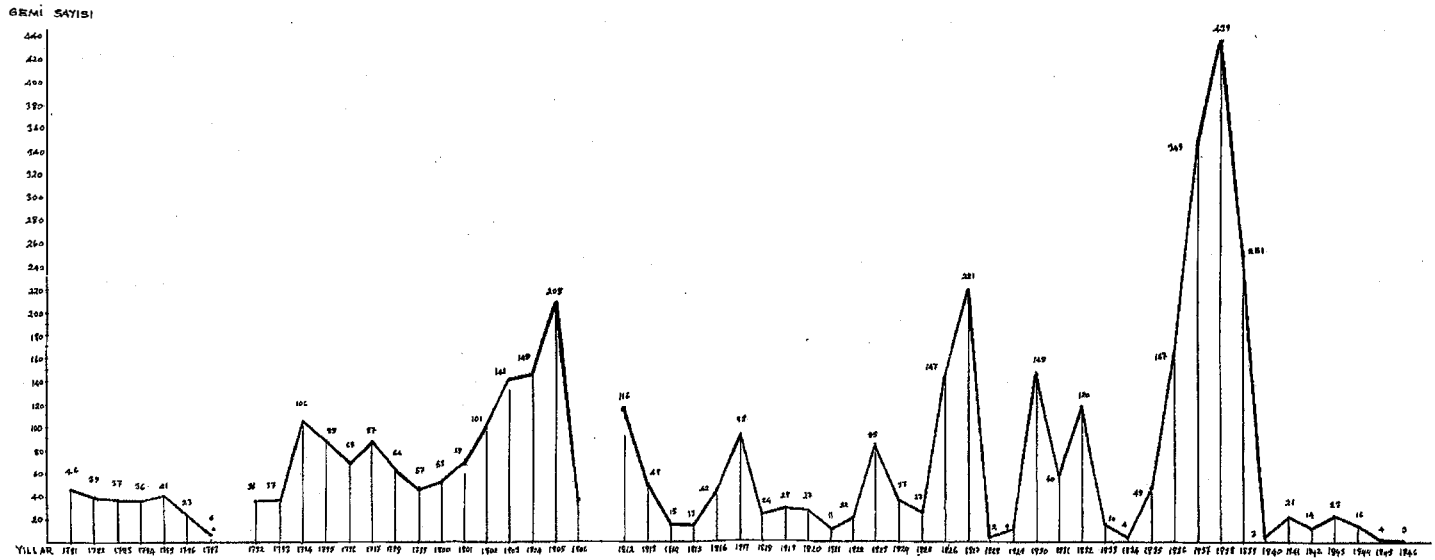
Osmanlı deniz ticaret tarihi bakımından son derece önemli birer kaynak hüviyeti taşıyan izn-i sefine defterlerinden Karadeniz'e ait olanlar Osmanlı-Rus ticari münasebetlerine ışık tutacak bilgiler ihtiva etmektedir. Akdeniz'e ait olanlar ise bu denizlerdeki korsanlık hareketleri yüzünden ne gibi meselelerle karşılaşıldığını göstermektedir. Yine bu defterler üzerinde uzun vadeli bir çalışma, kesin olmamakla beraber, bir geminin tespit edilen zaman diliminde kaç defa Karadeniz'e çıktığını öğrenmemize imkân verecektir. İzn-i sefine fermanlarının hazırlanış safhalarından anlaşıldığına göre, mesele gümrük ve tersaneyle de ilgili olduğundan bu izn-i sefinelerin gümrük ve tersane tarafından tutulan kayıtları da bulunmalıdır. Ayrıca, gemilerdeki mellahların kefalet işlemlerinin liman odasında gerçekleştiği kayıtlarda görüldüğüne göre, liman odasına ait arşiv malzemesine de ulaşmak gerekmektedir. Birbirleriyle ilgili bu Osmanlı kurumlarının malzemeleri üzerinde yapılacak çalışmalar bizi deniz ticaret tarihi bakımından daha sağlıklı sonuçlara götürecektir.

Ekler

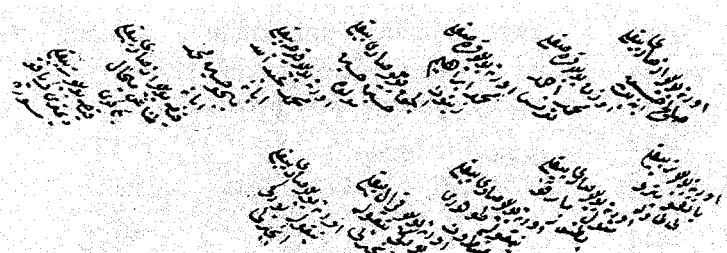
1780-1846 Yılları Arasında Rusya ile Ticaret Yapan Osmanlı Tüccarının Sayısını Gösteren Liste

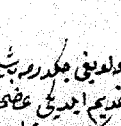
Sene	Gayrimüslim	Müslüman	Toplam
1780[64]	4	-	4
1781	43	3	46
1782[65]	34	5	39
1783[66]	33	4	37
1784[67]	33	3	36
1785[68]	39	2	41
1786[69]	22	1	23
1787[70]	4	2	6
1792[71]	30	6	36
1793	28	9	37
1794	89	17	106
1795	72	16	88
1796	52	17	69
1797	69	18	87
1798	55	9	64
1799	43	14	57
1800	44	9	53
1801	52	27	69
1802	56	45	101
1803	115	27	142
1804	118	30	148
1805	164	44	208
1806	26	6	32
1812	68	48	116
1813	35	14	49
1814	11	4	15
1815	10	3	13
1816	29	13	42
1817	28	65	93
1818	6	18	24
1819	10	19	29
1820	6	21	27

1821	3	8	11
1822	4	18	22
1823	1	84	85
1824	-	37	37
1825	-	27	27
1826	31	116	147
1827	43	178	221
1828	-	2	2
1829	-	9	9
1830	-	148	148
1831	-	60	60
1832	22	98	120
1833	16	-	16
1834	4	-	4
1835	-	48	48
1836	27	140	167
1837	62	287	349
1838	104	335	439
1839	25	226	251
1840	1	2	3
1841	-	21	21
1842	-	14	14
1843	-	23	23
1844	2	14	16
1845	1	3	4
1846	-	3	3
TOPLAM	1764	2420	4184

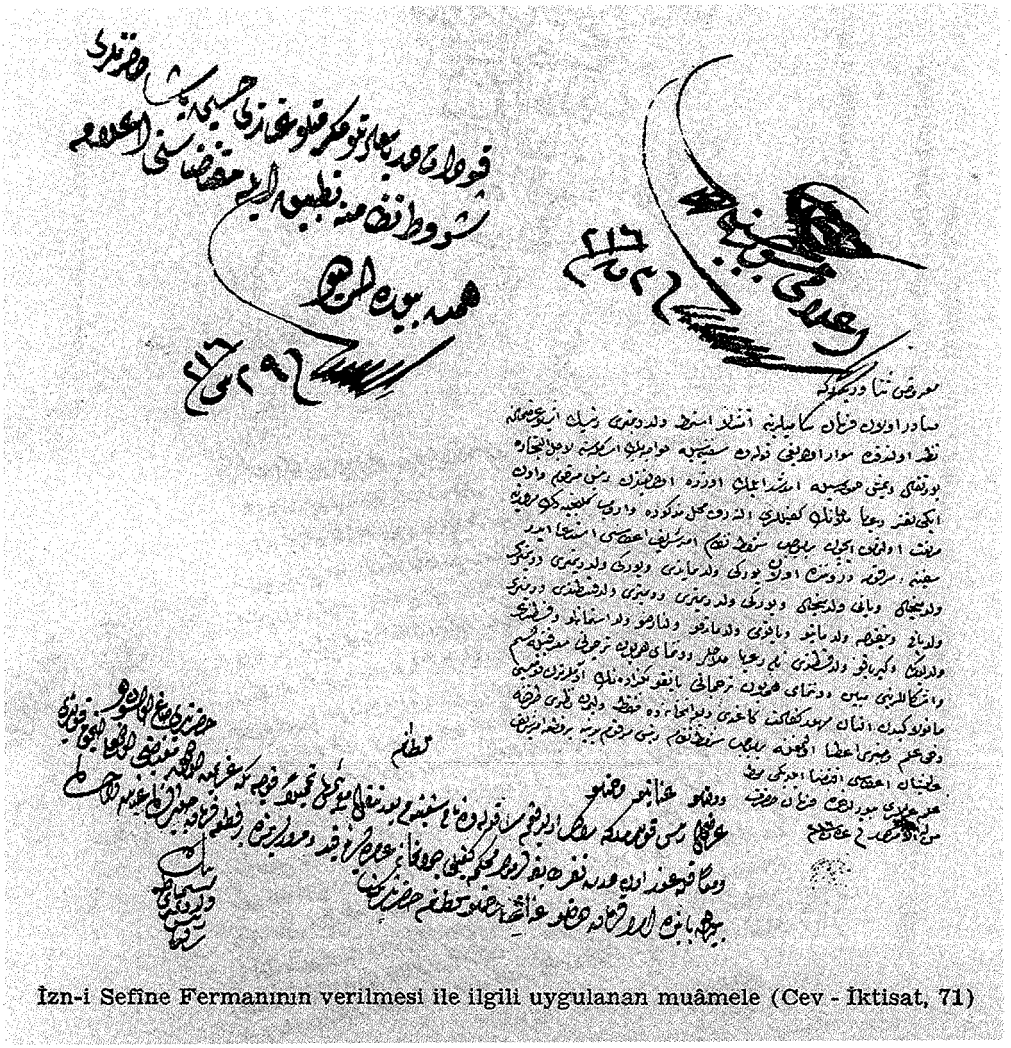

Resim 17. 1781-1846 yılları arasında Karadeniz'de Rusya ile ticaret yapan Devlet-i Aliyye Tüccarlarının sayısını gösteren grafik. 1787-1792 ve 1806-1812 yılları arasında Rusya ile savaş olduğundan Karadeniz'e gemi çıkışı yasaklanmıştır.

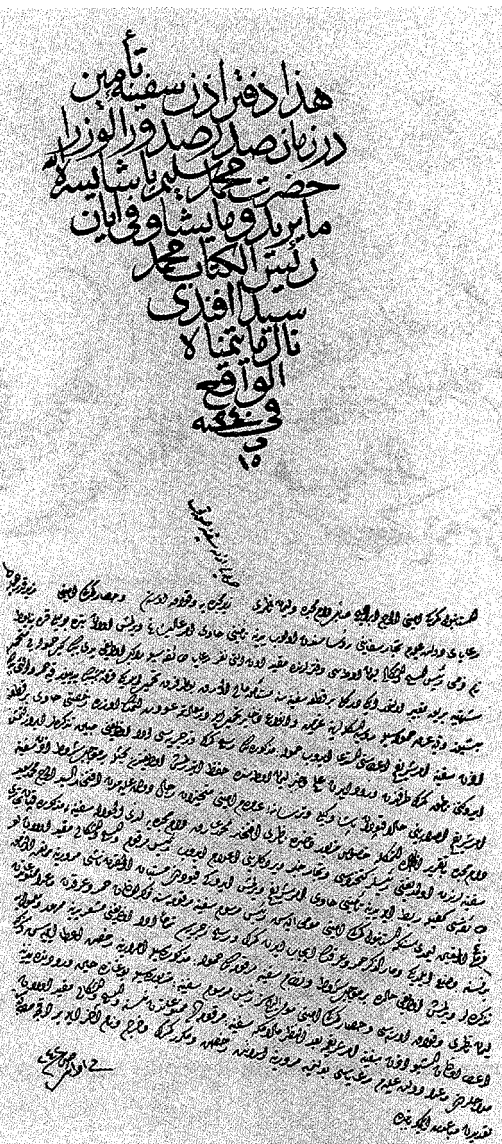

Liman Nâzırının Tezkiresi (Cev - İktisat, 1563)

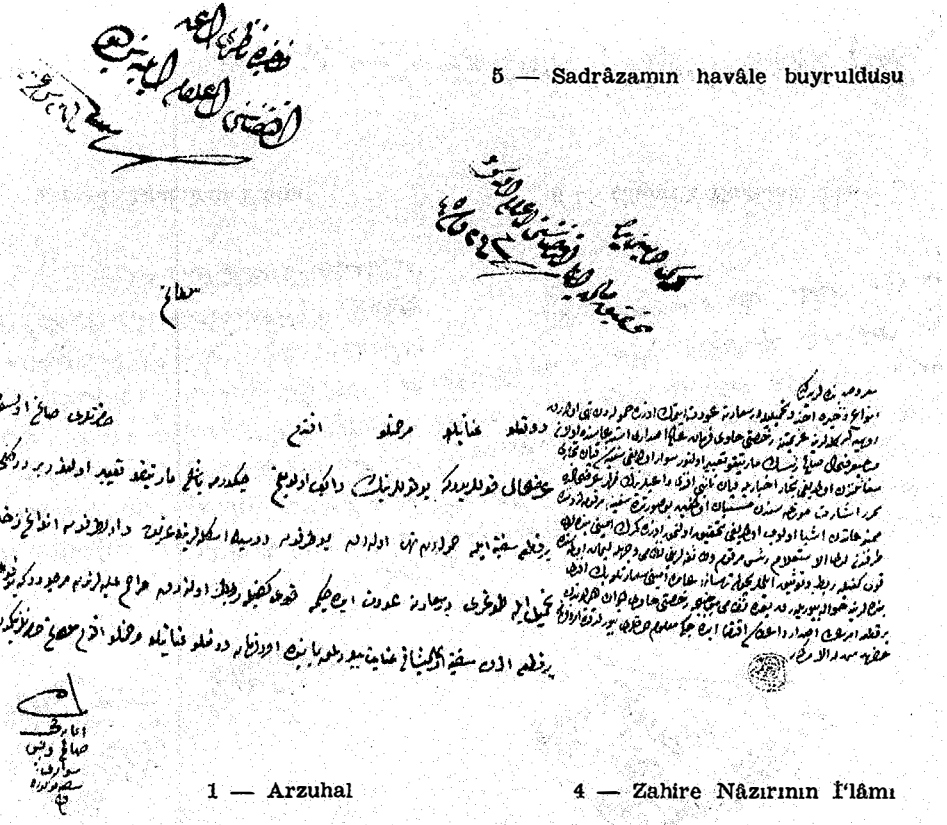
İzn-i Sefine Fermanının verilmesi ile ilgili uygulanan muâmele (Cev - İktisat, 71)

İzn-i Sefine Fermanlarının kaydedildiği defterlerden birinin ilk sayfası (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 9).

2 — Sadrâzamın havâle buyruldusu

5 — Sadrâzamın havâle buyruldusu

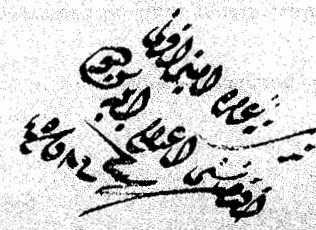

1 — Arzuhal

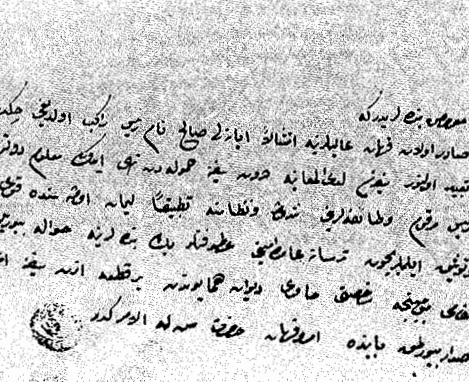
4 — Zahire Nâzırının İ'lâmı

1245 (1830) Senesinde İzn-i Sefîne Fermânı verilmesi ile ilgili muâmelenin safahâtını gösteren bir vesika (Cev - İktisat, 1563).

7 — Sadrâzamın havâle buyurultusu

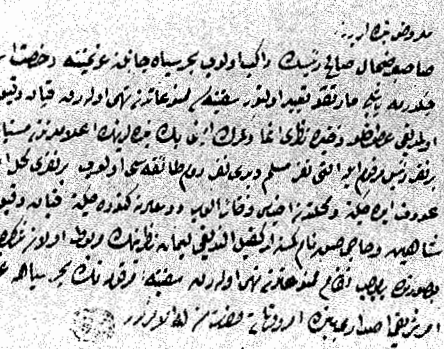
6 — Gümrük Eminlinin İ'lâmı

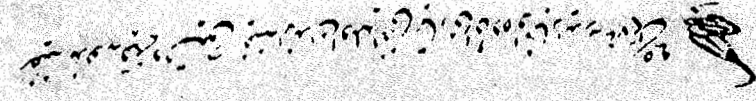
9 — İzn-i Sefîne emri buyruldusu

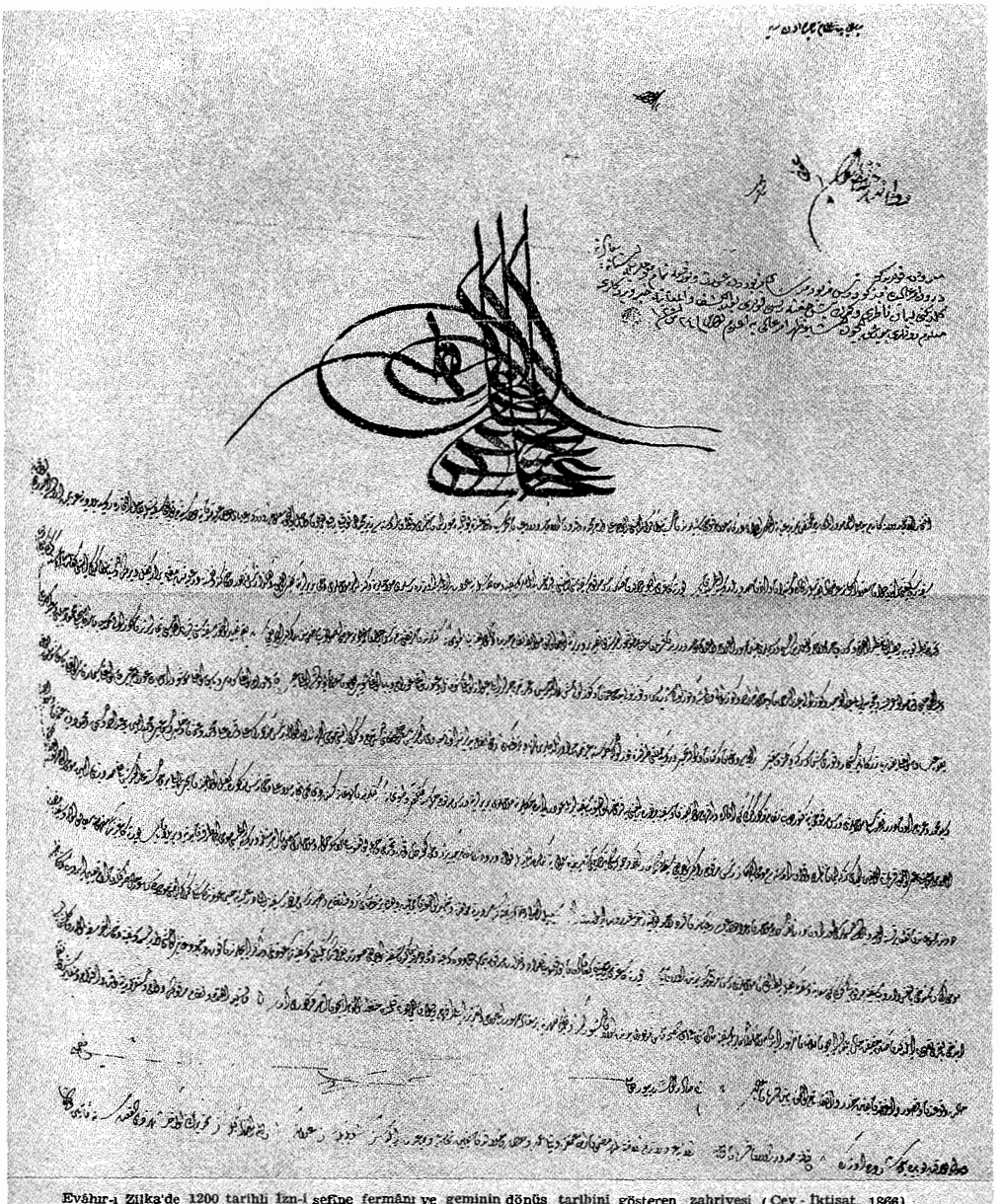

8 — Tersâne Eminlinin İ'lâmı

3 — Kapan Nâibinin cevâbı

Evâhır-i Zilka'de 1200 tarihli İzn-i sefîne fermânı ve geminin dönüş tarihini gösteren zahriyesi (Çev - İktisat, 1866).

Notlar

1 Karadeniz'in yabancı devletlere kapatılması konusunda kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Bu konuda bazı farklı görüşler için bkz. M. S. Kütükoğlu, "19. Yüzyılda Trabzon Ticareti". *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986*, Samsun, 1988, s. 97-978. Osmanlılar zamanında Karadeniz'de yapılan ticaret ve Karadeniz'in dış ticarete kapatılması ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, The Question of Closing of the Black Sea Under the Ottomans, *Arkhcion Pontou*, Atina, 1979, s. 74-110.

2 R. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* (çev. M. A. Kılıçbay-E. Özcan), Ankara, 1986, II, s. 97.

3 H. İnalcık, "İmtiyazat", *EI²* (ing), III, 1186. Antlaşma metni için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Düvel-i Ecnebiye Defteri (Rusya), nr. 83, s. 145-152. Bu dönemde Rusya ticaret gemilerinin Akdeniz'den Karadeniz'e geçmek için izin aldıklarına dair kayıtlar 1188 (1774) tarihinde başlamaktadır. İstanbul Boğazı'ndan geçiş ile ilgili bazı izn-i sefine hükümleri Düvel-i Ecnebiye Defterlerinde (nr. 84. s. 117, 148 vd.) yer almaktadır. Osmanlı devletinin Rusya ile ilgili siyasi ve özellikle ticari ilişkilerine ışık tutacak olan ve Rus ticaret gemilerinin Akdeniz ve Karadeniz'e geçişleri ile ilgili izn-i sefine fermanlarını ihtiva eden defterler şunlardır.
BOA. Düvel-i Ecnebiye Tasnifi, nr. 84, sene 1134-1190.
BOA. Düvel-i Ecnebiye Tasnifi, nr. 85, sene 1190-1200.
BOA. Düvel-i Ecnebiye Tasnifi, nr. 86, sene 1200-1212.
BOA. Düvel-i Ecnebiye Tasnifi, nr. 87, sene 1212-1215.
BOA. Düvel-i Ecnebiye Tasnifi, nr. 88, sene 1215-1221.
BOA. Düvel-i Ecnebiye Tasnifi, nr. 89, sene 1221-1233.
BOA. İzn-i Sefine Defterleri, nr. 7, sene 1233-1238.
BOA. Düvel-i Ecnebiye Tasnifi, nr. 90, sene 1238-1245.
BOA. Düvel-i Ecnebiye Tasnifi, nr. 91, sene 1245-1317.
Bunlardan bilhassa İzn-i Sefine Defteri, nr. 7'deki defterin hemen tamamını bu hükümlerin kayıtlarını ihtiva etmektedir.

4 Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin altıncı maddesiyle Rus ticaret gemilerinin tonajı tahdit edilmek istendi. Buna göre en büyük Rus ticaret gemisinin 16.000 kile (=8000 kantar=26.400 puta=27.000 kg.) olması kabul edildi (BOA. *Düvel-i Ecnebiye*, nr. 83, s. 155-156).

5 M. C. Baysun, "Azak", *İslam Ansiklopedisi*, 2, 89; A. Decei, "Karadeniz", *İA*, 6, 245. Kırım, Taman ve Kuban'ın Rusya'ya ilhak edildiği 1781'de İstanbul'da imzalanan bir antlaşma ile Osmanlılar tarafından da kabul edildi (H. İnalcık, "Kırım", *İA*, 6, 752).

6 Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul, 1309, II, s. 382.

7 Pasarofça Antlaşması (1718) ile Avusturya tüccarına emtiasını Tuna iskelelerine getirmesi ve orada Osmanlı gemilerine yükleyerek İstanbul'a taşıması müsaadesi verildiği halde bu antlaşma hiç uygulanmayarak hükümsüz kalmış ve Avusturya ticaret gemilerine Karadeniz'de ticaret yapma ve İstanbul Boğazından geçme izni yeniden 1197'de (1783) verilmiştir (Cevdet Paşa, *Tarih*, II, s. 283).

8 Patricia Herlihy, *Odessa: A History 1794-1914*, Cambridge (Mass.), 1986, s. 4,7,104. Bu şehirlerin 1817-1819 yılları arasındaki durumları hakkında bkz. P.Minas Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul, 1969, s. 90-91, 101.

9 Bu konuda İngiltere ve Fransa ile Osmanlı devleti arasındaki müzakereler için bkz. Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947, s. 90-100. İnalcık, *İmtiyazat*, s. 1186. Karadeniz ticaretinin İngiltere için önemi konusunda bkz. Ali İhsan Bağış, "Rusların Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngiltere'nin Ticari Endişeleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980, s. 211-214.

10 İstanbul'un iaşesinin esasını teşkil eden hububatın temini ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Lütfi Güçer. "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, İstanbul, 1949-1950, s. 397-416.

11 Nitekim 1755'te devletle gemi sahipleri arasında yapılan bir sözleşmede 56 tüccar 120 gemisini bu işe tahsis etmiştir (L. Güçer, *agm*, s. 309).

12 Ancak bu gemilerin reisleri getirdikleri yükü Anadolu sahillerine götürmeyeceklerini kefil göstererek taahhüt ediyorlardı. Lütfi Güçer, makalesinde (s. 399-400, 411-412) Zahire Mühimme Defterlerinden istifade ile bu konuya ışık tutmaya çalışmıştır. Kapana dahil olmayan serbest tüccarın istediği takdirde zahire taşıyabileceği ve şartları konusunda bkz. L. Güçer, *agm*, s. 403-404, 415-416.

13 İzn-i sefine vesikasının alınması için bir de harc ödeniyordu. M. Zeki Pakalın, ilk sefine harcının Fatih tarafından Rumelihisarı'nın inşa edildiği 866 (1452) senesinde alındığını kaydetmektedir (*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, II, 109).

14 Bkz. not. 3.

15 BOA. *İzn-i Sefine Defterleri*, nr. 7.

16 BOA. Düvel-i Ecnebiye, nr. 84. s. 117.

17 BOA. Düvel-i Ecnebiye, nr. 37. Bu defterdeki bilgilerin bir kısmının değerlendirildiği bir lisans tezi için bkz. Mehmet Kartal, *1821-1825 İstanbul Ticareti*, İÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Seminer Ktb. Nr. 3526.

18 M. Kartal, aynı tez, s. 1-78.

19 Bu izn-i sefine defterlerinin dökümü şöyledir:
İzn-i Sefine Defteri, nr. 1, 1194-1211.
İzn-i Sefine Defteri, nr. 2, 1211-1261.
İzn-i Sefine Defteri, nr. 3, 1219-1227.
İzn-i Sefine Defteri, nr. 4, 1220-1262.
İzn-i Sefine Defteri, nr. 5, 1227-1238.
İzn-i Sefine Defteri, nr. 6, 1227-1245.
İzn-i Sefine Defteri, nr. 8, 1238-1262.
İzn-i Sefine Defteri, nr. 9, 1242-1259.
İzn-i Sefine Defteri, nr. 10, 1245-1260.

20 Mesela, *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1. s. 2, 5, 12-15 vd. içinde yük bulunan gemiler ekseriye Kumkapı ve Arnavutköy'de demirliyorlardı.

21 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1, s. 2,16. Defterin tamamını oluşturan hüküm suretleri de bu mealdedir. BOA. Cevdet-İktisat tasnifinde bu şekilde gemi reislerine verilmiş ve sonra dönüşte gemi reisi tarafından iade edilmiş pek çok ferman bulunmaktadır. Bunlardan Evâhır-i Zilka'de 1200 (14-24 Ey-

lül 1786) (BOA. Cev-İktisat, nr. 1866) ve 27 Zilhicce 1207 (5 Ağustos 1793) (BOA. Cev-İktisat, nr. 1939) tarihli olanlarını zikredebiliriz. Bu fermanlarda gemi reisinden gemisini ecnebiye satmaması konusunda da söz alınıyordu.

22 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1, s. 66.

23 Kapudan Paşa Vekili ve Tersâne-i Amire Emini ile Gümrük Emini Seyyid Mustafa'şa Evâsıt-ı Zilka'de 1207 (19-29 Haziran 1793) tarihinde gönderilen hüküm: BOA. *Mühimme Defteri*, 199, s. 263-264/795. İzn-i sefine emirlerinin devamlı gidip gelecek şekilde düzenlendiğine dair Evâsıt-ı Sefer 1209 (6-16 Eylül 1794) tarihli hüküm: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1, s. 107.

24 Evâsıt-ı Safer 1209 (6-16 Eylül 1794) tarihli liman nâzırına ve gümrük eminine gönderilen hüküm: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1, s. 107. 24 Zilhicce 1211 (20 Haziran 1797) tarihli izn-i sefine emri için tersane ve gümrük emini tarafından düzenlenen ilâm: BOA. Cev-İktisat, nr. 64. Kefalet kâğıdındaki bilgiler, tersane ve gümrük defterlerine kaydolunuyorlardı. 12 Şevval 1215 (8 Mart 1801) tarihli izn-i sefine fermanı: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 3.

25 24 Zilhicce 1211 (20 Haziran 1797) tarihli izn-i sefine muamelesini gösteren evrak : BOA. Cev-İktisat, nr. 64.

26 27 Şa'ban 1216 (2 Ocak 1802) tarihli izn-i sefine emrine ait muameleli evrak: BOA. Cev-İktisat, nr. 71. Küçük Hüseyin Paşa'nın faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Nejad Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi*, II/3-4, İstanbul, 1952, s. 35-50. Kapudan-ı deryaların bu sorumluluğu daha sonra da devam etmiştir. (Cev-Bahriye, nr. 7172).

27 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 194. 1 Receb 1229 (19 Haziran 1814) tarihli Kapudan Paşa vekili ve Tersane eminine gönderilen hüküm: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 242-243. 1220'den (1805) itibaren izn-i sefine fermanlarının bir defa için geçerli olduğu ve önceden verilenlerin toplandığı görülmektedir. Nitekim, 1210'dan (1796) sonraki hüküm suretlerinin üzerindeki "Battalda hıfz olmuştur. Ra 220" kayıtlarından bu dönemde verilen izn-i sefinelerin toplandığı ve yeni şartlarla diğerlerinin verildiği anlaşılmaktadır (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2).

28 22 Muharrem 1221 (11 Nisan 1806) tarihli ferman: İzn-i Sefine Defteri, nr. 2, s. 234-235.

29 BOA. Cevdet-İktisat, nr. 71.

30 BOA. Cevdet-Bahriye, nr. 7172.

31 BOA. Cevdet-İktisat, nr. 1563.

32 Bir örnek olarak şu belgeyi inceleyebiliriz. Alaplı Salih Reis, çekdirme başlı martiko denilen bir direkli gemisiyle boş olarak Rusya iskelesine gitmek ve oradan zahire getirmek üzere, bir izn-i sefine fermanı verilmesi için arzuhal sunar. Bu arzuhal sadrazam tarafından 26 Şa'ban 1245'te (20 Şubat 1830) zahire nâzırına havale edilir. Zahire nâzırı tarafından bu geminin kapan gemisi olup olmadığı araştırılır ve kapan naibinin 27 Şa'ban 1245 (21 Şubat) tarihli tezkiresiyle kapan gemisi olmadığı anlaşılır. Bu durum zahire nâzırı tarafından sadrazama arz edilir. Bunun üzerine 2 Ramazan'da (25 Şubat) geminin kontrolü için gümrük eminine havale edilir. Gümrük emininin geminin boş olduğunu bildirmesiyle kefillerin tespiti için evrak 8 Ramazan'da (3 Mart) tersane eminine gönderilir. Tersane emini liman odasında kefilleri tespit ettirdikten sonra izin fermanının verilmesi için sadrazama arz eder ve sadrazamın 14 Ramazan (9 Mart) tarihli buyruldusuyla ferman verilmesi kesinleşir (BOA. Cev-İktisat, nr. 1563). Ticaret için imtiyaz ve temine dahil olmayan tüccarın izn-i sefine fermanı alabilmek için en az on beş gün bekledikleri konusundaki bazı şikâyetleri BOA. Hatt-ı Hümayun, nr. 27924 T, 27983'te de yer almaktadır.

33 BOA. Hatt-ı Hümayun, nr. 27983: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 6, s. 21.

34 Evâhır-ı Zilka'de 1200'de (14 Eylül 1786) gidiş izni alan Tophaneli Murtaza Reis'in 24 Safer 1201'de (16 Aralık 1786) döndüğünü bildiren gümrük emininin ilâmı bulunan izn-i sefine fermanı: BOA. Cev-İktisat, nr. 1866. Aynı kayıt İzn-i Sefine Defterinde (nr. 1, s. 3/3) de bulunmaktadır. Defterde yer alan izn-i sefine hükümlerinin hemen tamamı bu şekilde işlem görmüştür. Bu konuda BOA. Cev-İktisat tasnifinde bulunan ve geri alınmış, muameleli pek çok izn-i sefine fermanı vardır (Mesela 15, 60, 61, 67, 193, 477, 512, 1135, 1140, 1310, 1501, 1534, 1939).

35 29 Şevval 1196 (7 Ekim 1782) tarihli gümrük emininin ilamından anlaşıldığına göre gemisi kaza geçiren İşkapoloslu reis, dört tayfasıyla dönmüş ve diğerlerinin de başka gemiyle döneceğini bildirerek onlara kefil olmuştur. Ancak bu mellahların üç buçuk sene sonra döndükleri 4 Cemâziyelâhır 1200 (4 Nisan 1786) tarihli liman nâzırının takririnden anlaşılmıştır (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1, s. 19, 29, 44, 55, 59, 63; İzn-i Sefine Defteri, nr. 6, s. 40).

36 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1, s. 25'te reisin öldüğü, *aynı defter*, s. 15, 25'te mellahın öldüğü zikredilmektedir.

37 Mesela, bir mellahı eksik olan bir geminin reisi onun bir başka gemiyle gelmekte olduğuna kefil olmuştur. (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1, s. 28). On mellahı eksik olan bir gemide ise hepsinin geliş memleketlerine gittikleri bildirilmiştir (*aynı defter*, s. 15). Bir diğerinde ise, reis ve bir mellahı geri kalıp sonra gelecekleri haber verilmiştir (*aynı defter*, s. 49).

38 Evâil-i Zilka'de 1213 (6-16 Nisan 1799) tarihli İstanbul Gümrük Emini Halil, liman nâzırı ve kavak ustasına hitaben yazılan hüküm: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 34.

39 Evâhır-ı Zilhicce 1214 (15-25 Mayıs 1800) tarihli İstanbul Gümrük Emini Halil'e, liman nâzırı ve kavak ustasına gönderilen hüküm: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 46.

40 Evâil-i Zilka'de 1209 (20-30 Mayıs 1795) tarihli liman nâzırı, gümrük emini ve kavak ustasına gönderilen hüküm: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1, s. 131.

41 Bu tüccarların ortaya çıkışı ile ilgili olarak bkz. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara, 1974, I, 71-73.

42 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 6, s.10'da kayıtlı olanlar Müslümanlara aittir.

43 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 6, s. 2-3, 24, 92; nr. 10, s. 2, 9.

44 Ayrıca bu gemilerin boğazdan geçişte selâmet akçesi, gümrük ve izin tezkireleri için tahsis olunan on kuruşu ödemeleri gerekiyordu. Evâil-i Şa'ban 1238 (13-23 Nisan 1823) tarihli hüküm: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 8, s. 6.

45 Gemilere konan yükler içinde rişte-i penbe-i Sakız, rişte-i sürh, penbe-i ham, Manisa alacası, rişte-i İngiliz, rişte-i Felemenk, alaca-i Şam, alaca-i Diyarbekir, boğası, peştimal, dülbend, kuşak, havlu, gazaz, çit-i İngiliz, çit-i sofra, ipek, ibrişim, terazü, demir el kantarı, hınna, fincan-ı Kütahya, kütübi efrenci vs. bulunuyordu (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 261-262, 269; nr. 9, s. 7, 22-25, 33-34).

46 BOA. Hatt-ı Hümayun, nr. 24001-A.

47 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1, s. 15, 46, 48, 50, 54, 56-62, 65, 68, 105.

48 Evâil-i Rebî'ülevvel 1231 (31 Ocak-9 Şubat 1816) tarihli İstanbul gümrük emini, Boğazhisarları naipleri, dizdaran ve gümrükçülere hitaben yazılan hüküm: *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4, s. 1. Ayrıca Evâil-i Şevval 1237'de (21-30 Haziran 1822) ve Evâil-i Safer 1242'de (4-14 Eylül 1826) (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 9, s. 21. *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 5, s. 2-3) İstanbul gümrük emini, liman nâzırı, kavak usta-

sı ve Hisar gümrüğü eminine hüküm gönderilmiştir.

49 Yunan isyanı sırasında ada Rumlarının durumlarıyla ilgili olarak bkz. M. S. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları, Türk-Yunan İlişkileri", (Üçüncü Askeri Tarih Semineri), Ankara, 1986, s. 133-161.

50 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 9, s. 4.

51 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 9.

52 15 Receb 1240 (5 Mart 1825) tarihli düzenlemeyi tasdik eden hatt-ı hümayun: İzn-i Sefine Defteri, nr. 9, s. 5-6.

53 Büyük gemisi olup satamayanların mağdur olmaması için bir müddet daha ticaretlerine izin verildi (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 9, s. 5,7 vd.

54 Cevdet, *Tarih*, XI, 67-68; Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 52.

55 BOA. Düvel-i Ecnebiye, nr. 83, s. 156.

56 *Muahedat Mecmuası*, III, 284-319; Cevdet, *Tarih*, II, 370, 373.

57 Bu bilgiler *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 1'den derlenmiştir.

58 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 201/5. *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4, s. 5/2. Gözleve'ye giden başka gemilerden biri üç ayda (İzn-i Sefine Defteri, nr. 2, s. 206-712; *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4 s. 8/6), diğeri beş ayda (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 219/2; *İzn-i Sefine Defteri* nr. 4, s. 19/3) dönmüştür.

59 *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 207/1; *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4, s. 8/5. Taygan'a giden bir başka gemi üç ayda (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 197/1; *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4, s. 9/2), bir diğeri üç-üç buçuk ayda (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 197/1; *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4, s. 12/2), bir başkası iki buçuk ayda (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 214/4; *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4, s. 13/1) dönmüştü.

60 İzn-i Sefine Defteri, nr. 2, s. 211/1; *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4, s. 9/3. Hocabey'e giden bir başka gemi bir buçuk ayda (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 220/2; *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4, s. 11/3), bir diğeri bir-bir buçuk ayda (*İzn-i Sefine Defteri*, nr. 2, s. 226/1; *İzn-i Sefine Defteri*, nr. 4, s. 16/5) dönmüştür. Odesa tarihinde 19. yüzyılın başlarında yelkenli bir gemiyle Odesa-İstanbul arasındaki yolun beş-altı gün sürdüğü kayıtlıdır (Patricia, *Odessa*, s. 104).

61 Evâhır-ı Rebî'ülahir 1240 (12-22 Aralık 1824) tarihli hatt-ı hümayunda beş çifte başlı brik ve martiko gibi gemiler ufak sefineler olarak tavsif edilmektedir (BOA. Hatt-ı Hümayun, nr. 27929).

62 Gemi türlerinin tanımında şu eserlerden istifade edilmiştir. A. Tietze-H. R. Kahane, *The Lingua Franca in the Levant*, Urbana, 1958; Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, İstanbul, 1943; Metin Karayazgan, *Denizci Sözlüğü, (Gemici Dili), Terimler, Deyimler*, İzmir, 1981.

63 *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314, II, s. 96-97.

64 Sadece aralık ayında Karadeniz'e çıkan gemileri göstermektedir.

65 Mart-ekim arasına aittir.

66 Şubat-kasım arasına aittir.

67 Şubat-ekim arasına aittir.

68 Mart-ekim arasına aittir.

69 Şubat-aralık arasına aittir.

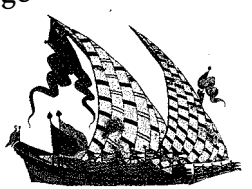
70 Ocak-haziran arasına aittir.

71 Nisan-aralık arasına aittir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE İSTANBUL BOĞAZI'NDAN GEÇİŞİN TABİ OLDUĞU KURALLAR*

5.

Tarihi bir gerçek olarak, boğazları kontrol altında tutan her devlet sonunda Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır; nitekim boğazların iki tarafındaki ana topraklara hükmeden devletler, Bizans ve Osmanlı örneklerinde görüldüğü gibi bunu başarmıştır. Yıldırım Bayezid'in Gelibolu tersanesini yeniden kurarken asıl amacı Çanakkale Boğazı'nı kontrol altına almak, böylece İstanbul'a ve Karadeniz'e giden deniz yolunu egemenliği altında tutmaktı. Bunun sonucu olarak boğazdan geçen gemileri yoklamaya başladı ve durumunu uygun görmediği gemilerin Marmara'ya geçişine izin vermedi. Bayezid'in aynı zamanda Anadolu Hisarı'nı yaptırmış olması, İstanbul'u ele geçirme konusundaki niyetini gösteriyordu. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi öncesinde Rumeli Hisarı'nı inşa ettirmesiyle birlikte boğazın iki kıyısı da Osmanlı hâkimiyetine geçti ve İstanbul'un alınmasından sonra Osmanlı fütuhatı Karadeniz'e yöneldi. Böylece İstanbul Boğazı'ndan geçme hakkı Osmanlı İmparatorluğu'nun vereceği geçiş müsaadesine bağlandı. Bu dönemde Venedik ve Ceneviz'in Karadeniz kıyılarındaki kolonileri henüz varlıklarını sürdürdüğünden, özellikle bu devletlerin İstanbul Boğazı'ndan geçerek Karadeniz'e çıkmalarına bir müddet daha izin verildiyse de II. Bayezid zamanında Kili ve Akkirman'ın alınmasıyla (1484) bütün Karadeniz kıyılarını hâkimiyeti altına alan Osmanlı İmparatorluğu çok geçmeden bu denize geçişi yabancı devletler için imkânsız hale getirdi. Böylece 16. yüzyılda dış ticarete tamamen kapanan Karadeniz siyasi, idari ve ticari bakımdan bir iç deniz haline geldi ve bu durumunu 18. yüzyılın son çeyreğinde Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasına (1774) kadar sürdürdü.[1]

* Bu makale, *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (İstanbul 2000), s. 1-8'de yayınlanmıştır.

18. yüzyılın başlarında Osmanlıların ticari maksatla bile olsa yabancı bir devletin İstanbul Boğazı'ndan geçerek Karadeniz'e girmesi konusundaki düşünceleri son derece tavizsizdi ve hiçbir yabancı devleti bu denize yaklaştırma niyetinde değildi. Nitekim Sultan II. Mustafa adına kaleme alınan ve o sıralarda tahttan indirildiği için aynı muhteva ile III. Ahmed tarafından Rus Çarı Büyük Petro'ya gönderilen mektupta "Karadeniz bi'l-külliye kabza-i tasarruf-ı husrevânemizde olup kimesnenin alâkası olmamağla ahidnâme-i hümâyûnum muktezâsınca âhardan bir kayığın Karadeniz'e çıkmasına mesâğ olmayup" denmek suretiyle bu denizin statüsü açıklanmaya çalışılıyor, dolayısıyla İstanbul Boğazı'ndan gemi geçirilmeyeceği anlatılmak isteniyordu.[2]

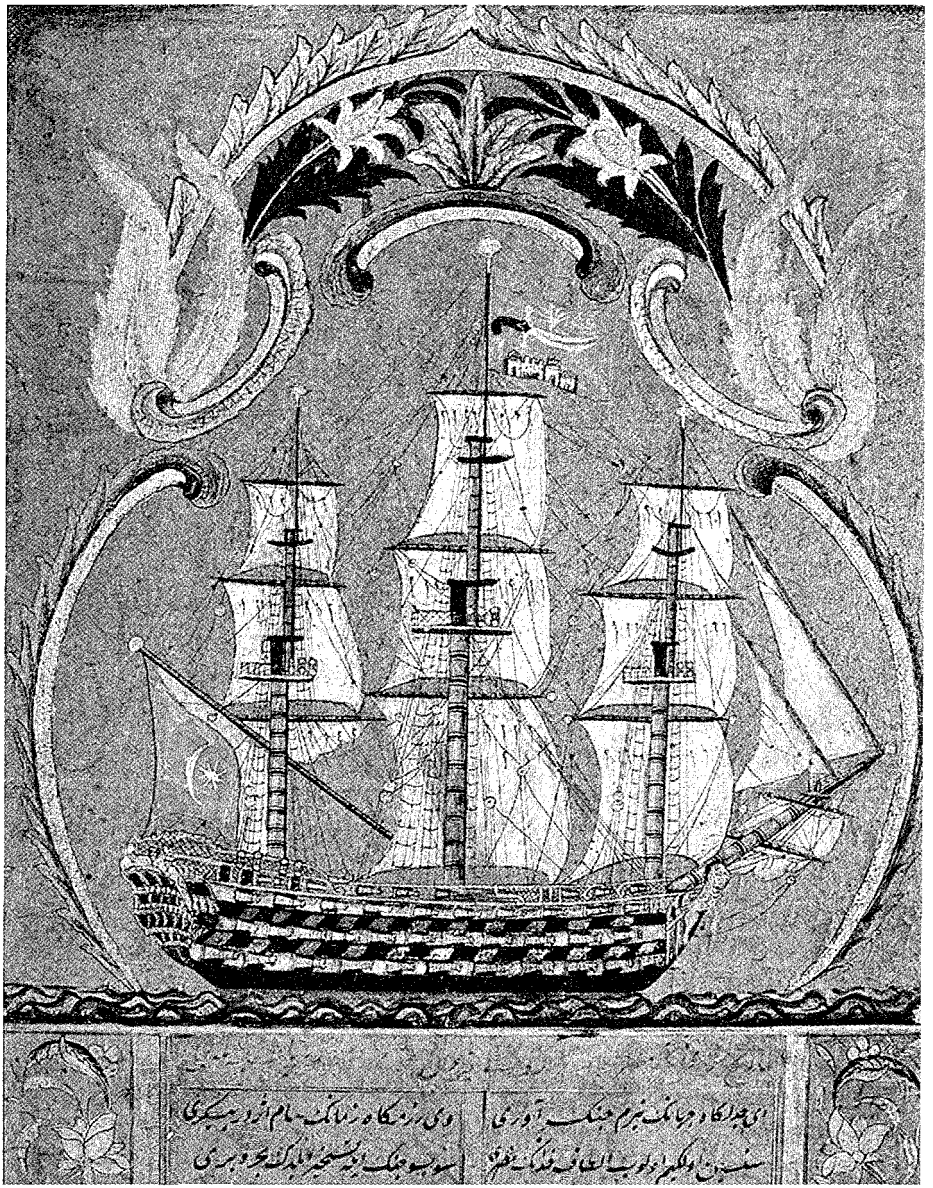
Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul Boğazı'ndan geçişin söz konusu olduğu dört ayrı statüden bahsetmek gerekmektedir.

Birinci dönemde İstanbul'un fethinden Karadeniz'in tamamen Osmanlı kontrolüne girdiği ve yabancı gemilerin Karadeniz'e geçişine izin verilmediği 16. yüzyıl ortalarına kadar geçen süredeki uygulamalar; ikinci dönemde Karadeniz'in tamamen bir iç deniz statüsüne sahip olduğu 16. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl sonlarına kadar geçen süredeki tatbikat; üçüncü dönemde Rusya'nın kendi ticaret gemileriyle Karadeniz'e çıkabildiği ve İstanbul Boğazı'ndan geçiş izni aldığı 1774 sonrası dönemdeki uygulamalar söz konusuydu ki 1800'lü yılların başlarından itibaren diğer Avrupa devletleri de bu hakkı elde etmişlerdi.

Dördüncü dönemde ise Kırım Harbi sonrasında İstanbul Boğazı'nın savaş gemileri de dahil uluslararası bir statü kazanmasından söz etmek gerekir.

Bütün bu söz konusu dönemlerin kendine ait hususiyetleri ve şartları vardı ve İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e geçmenin serüveni oldukça uzun bir sürece yayıldı.

İlk döneme ait uygulamalar Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi sırasında Anadolu Hisarı'nı tamir edip hemen karşısına Rumeli Hisarı'nı inşa etmesiyle (1452) başlamaktadır. Bu sırada başta Venedik ve Ceneviz olmak üzere pek çok İtalyan şehir devleti İstanbul Boğazı'ndan geçerek Karadeniz kıyılarında ticaret yapıyordu. Boğazın iki yakasının da Osmanlılar tarafından kontrol edilmesinden sonra kendilerine verilen imti-

Resim 18. Küçük Hüseyin Paşa'ya İskenderiye Zaferi vesilesiyle verilen sancağın yer aldığı kalyon resmi (Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 156).

yazlar sayesinde bu devletlerin gemileri Boğaz'daki hisarlara geldiklerinde yelkenlerini indirmekte ve taşıdıkları yüklerin kontrolleri yapılıp 300 akçe selâmiye vergisi ödedikten sonra boğazdan geçebilmekteydiler.[3] Bu geçiş için ise "izn-i sefine" olarak adlandırılan bir izin belgesi almaktaydılar.

Bir geminin seyrüseferi için verilen müsaade anlamına gelen izn-i sefine ıstılah olarak Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçmek isteyen gemilere verilen gidiş dönüş müsaadesi demekti ve karayolu için verilen yol hükmü veya mürur tezkiresi karşılığıydı. 16. yüzyılın ortalarından itibaren ise Venedik ve Ceneviz de dahi olmak üzere İstanbul'dan geçerek Karadeniz'e gitmek esas itibariyle yasaklandı.[4]

İkinci dönemde, 16. yüzyıldan 18. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden Karadeniz'in bir iç deniz olduğu dönemdeki uygulamalar söz konusuydu ve bunlar Osmanlı toprağı olan yerlere giden Osmanlı tüccarının tabi olduğu şartlar ile Rusya'nın Karadeniz kıyılarında bazı limanlara sahip olmasından sonra Rusya toprağı olan limanlara giden Osmanlı tüccarının tabi olduğu kurallar olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

Karadeniz kıyılarının tamamen Osmanlı idaresinde olduğu zamanlarda Osmanlı tüccarları genellikle yiyecek maddeleri ve özellikle de hububat temini için Karadeniz'e çıkıyorlardı. Karadeniz'de hububatın temin edildiği asıl bölge Tuna havzası ile Rumeli ve Anadolu sahillerinin hinterlandıydı. İhtiyaç olan bu hububatın İstanbul'a taşınması ise deniz yoluyla, yani İstanbul Boğazı'ndan geçmek suretiyle gerçekleşiyordu. Karadeniz'e ticaret için çıkan Osmanlı deniz tüccarını iki grupta incelemek mümkündür. Bir grup, İstanbul'un ihtiyacı olan buğdayı taşıyan ve devletle sözleşmeli olarak çalışanlar Kapan tüccarı, diğeri ise serbest çalışan müteşebbis tüccardı.

Karadeniz'den özellikle Tuna ve havalisindeki iskelelerden Unkapanı'na zahire taşımak için devletle birtakım şartlar dahilinde sözleşme yapan bu gemilere kapan-ı dakik sefayini veya kapanın defterli sefayini deniliyordu. Bu gemiler diğerlerinden farklı ve imtiyazlı kabul ediliyor ve iskelelerde diğer gemilerden önce yük alabiliyorlardı. Yine bu gemilerin kapan tarafından tasdikli bir listesi İstanbul Boğazı'ndaki gümrük görevlisi olan Anadolu Kavağı'nda görevli kavak ustasına verilerek dönüşlerinde bekle-

memeleri için kolaylık sağlanıyordu. Ayrıca kapan gemisi olduklarını gösteren bir işaret taşımalarına da izin veriliyordu. Mesela 1755 senesinde bu iş için 56 tüccarın 120 gemisi Karadeniz sahillerinden İstanbul'a buğday ve arpa taşımak için tahsis edilmişti. Bu gemilerin tonajları ise ortalama 7000 İstanbul kilesi, yani yaklaşık 175 tondu. Serbest çalışan tüccar da benzer muameleye tabiydi; İstanbul Boğazı'ndan gemileriyle geçebilmek için bazı şartları yerine getirmeleri gerekiyordu. Yük alacakları iskeleyi, sahip oldukları geminin tonajını, taşıyacakları hububatın cins ve miktarını belirtir ve yüklerini doğru İstanbul'a getireceklerini taahhüt ettikleri gibi bu hususta kefil gösterirlerdi. Bu evraklarını hazırladıktan sonra kapan naibine giderler, o da durumu İstanbul kadısına arz ederdi. İstanbul kadısı müracaatı onayladıktan sonra Divan-ı Hümayun'a gönderir, buradan geminin yük alacağı iskelelerin kadı veya diğer görevlilerine hitaben bir ferman hazırlanırdı. Hububatın yüklendiği iskelede alınan yükün cins ve miktarı fermanın arkasına kaydedilir ve tasdik edilirdi. Gemi İstanbul'a dönerken İstanbul Boğazı'ndan geçişi sırasında hisarların hizasına geldiklerinde durdurulup gemi incelenir ve kayıtlar mutabık ise bir görevli bindirilerek geminin Unkapanı'ndan başka bir yere gitmesi engellenirdi.[5]

18. yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın Karadeniz'in kuzey sahillerini ele geçirmesiyle bu bölgede ticaret yapma düşüncesinin serbest Osmanlı tüccarları tarafından benimsendiği görülmektedir. Özellikle Ege Denizi'ndeki adaların reayası olan ve deniz ticaretiyle uğraşan Rumlar buna talip oluyorlardı. Bunda Rusya'nın kendi limanlarından ticaret yapılmasını istemesi ve Rumları ülkesine celbederek himayesine alma düşüncesi asıl rolü oynuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda deniz ticaretiyle uğraşan ve Rusya ile ticaret yapmak isteyen gemi sahipleri bir başka devletin topraklarına gideceklerinden İstanbul Boğazı'ndan geçmek için izin almak ve antlaşmalarda belirtilen şartlara uymak zorundaydılar. İzn-i sefine denilen bu belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde aynı adı taşıyan defterler serisi olarak elimizde mevcut bulunmaktadır. 1780-1846 yılları arasında müslim ve gayrimüslim Osmanlı tebaasının boğazlardan geçiş izinlerini ihtiva eden bu kayıtlar, Osmanlı deniz taşımacılığının tabi olduğu şartları göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Söz konusu izn-i sefine fermanların-

da gemi reislerinin adını ve nereli olduğunu, gemi türünü, içinde bulunan gemicilerin sayısını, müslüman mı yoksa gayrimüslim mi olduklarını, taşıdığı yükün çeşidini, bu yükü nereden aldığını ve nereye götüreceğini öğrenmek mümkün olmaktadır. Karadeniz'e geçiş için verilen bu fermanlardan anlaşıldığına göre bu gemiler, Karadeniz'e sahili olan Rusya limanlarına gitmektedir. Rusya 1739'da Azak'ı, 1769'da Taygan'ı ele geçirdiği gibi, 1778'de Kerson ve 1794'de Odesa liman şehirlerini kurmuş ve bilhassa 1783'te Kırım'ı işgal ederek Karadeniz'in kuzey kıyılarında bazı önemli liman şehirlerine sahip olmuştu.[6]

Osmanlı tebaası olup yine Osmanlı bandrası taşıyan gemi sahiplerinden Rusya'ya gideceklerin İstanbul Boğazı'ndan geçebilmek için aldıkları izinlerin hazırlanışı bazı kurallara göre gerçekleşiyordu. Genellikle bir tüccarın –ki bunlar çoğunlukla Rus, bazen diğer müstemin tüccardı– kiraladığı reaya gemisinin reisi önce Divan-ı Hümayun'a geçiş izni isteyen bir arzuhal sunuyordu. Bunun uygun görülmesinden sonra İstanbul'daki Rusya elçisinden pasaport alınıyor ve pasaporta gemideki reis ve gemiciler kaydediliyordu. Bu işlemlerin tamamlanmasından sonra İstanbul gümrük emininin kontrolü ve bilgisi altında gemiciler mutlaka geri döneceklerine dair birbirlerine, gemi reisi de hepsine kefil oluyordu. Ayrıca gemi reisi kendisi için İstanbul'da oturan güvenilir bir kefil bulmak zorundaydı. Gümrük emininin işlemlerin tamamlandığını bildirmesi üzerine gemi reisine geçiş için izn-i sefine fermanı veriliyordu. Bu fermanlar İstanbul gümrük eminine, Anadolu, o zamanki adıyla Bahr-i Siyah Kavağı'nda gemileri kontrol etmekle görevli liman nâzırına ve Kavak ustasına hitaben yazılıyordu. Gemi Kavağa geldiğinde nâzır ve Kavak ustası tarafından kontrol ediliyor, içinde ihracı yasak olan mal ve pasaportta kayıtlı gemicilerden başka reâyâ bulunmamasına dikkat ediliyordu. Bu fermanlar bir defa için geçerli idi ve dönüşte geri alınarak saklanmak üzere Divan-ı Hümayun kalemine gönderiliyordu.

Bunun dışında gayrimüslim tebaanın Rusya'da kalabileceği endişesi Osmanlı İmparatorluğu'nun tüccar gemilerindeki tayfalar için yeni esaslar getirmesine sebep oldu. Nitekim 1794'ten itibaren Ege adalarında yaşayan gemiciler için sadece gemi reisinin kefaleti yeterli sayılmamış, kendi ikamet ettikleri adanın kocabaşıları tarafından mühürlenmiş ve Rumca ya-

zılmış kefalet istenmeye başlamıştır. Gemilerin geçiş izninin alınması için muamelelerin tamamlanması süresi farklıydı. Önceleri bu evraklar dört beş günde temin edilebilirken, zamanla şartlardaki bazı zorlaştırmalar yüzünden bu süre on beş günü geçer hale geldi ve bu durum şikâyetlere sebebiyet verdi. Karadeniz'e çıkan gemilerin en geç üç ay içinde geri dönmeleri şart koşuluyordu. Gemilerin Karadeniz'den dönüşte tabi olduğu muamele de yine fermanlarda belirtildiği şekilde gerçekleşiyordu. Bir gümrük görevlisi gemiye giderek gemi reisine gidişte verilen geçiş iznine ait fermanı alıyor ve gemiciler arasından eksik olup olmadığını ellerindeki pasaporttan kontrol ediyordu. Gemiciler tamam ise gemiyi serbest bırakıyorlardı. Gümrük emini gemiye ait dönüş bilgilerini ve geminin dönüş tarihini kendi imzasıyla fermanın arkasına kaydediyor ve fermanı saklanmak üzere Divan-ı Hümayun kalemine gönderiyordu. Yolculuk sırasında kaza geçirenler, reisi veya gemicisi ölenler veya başka sebeplerle mevcudu eksik dönenler olursa sebepler araştırılıyor ve kefillerinden bilgi alınıyordu.

1781-1846 yılları arasında Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarına gitmek üzere İstanbul Boğazı'ndan bu şartlar çerçevesinde geçiş yapan Osmanlı tebaasından Müslüman tüccar gemilerinin sayısı 2420, gayrimüslim tüccar gemilerinin sayısı ise 1764'tü ve toplam 4184 Osmanlı gemisi Rusya limanlarına geçiş yapmıştı.[7] Ancak bu dönemde vuku bulan Osmanlı-Rus savaşları sırasında ticaretin tamamen durduğunu ve bu sebeple ticarî amaçla dahi olsa gemilerin İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e geçişine izin verilmediğini unutmamak gerekmektedir. Bu husus dikkate alındığında 1787-1792, 1806-1812 arasında vuku bulan Osmanlı-Rus harpleri ve 1821-1826 yılları arasında meydana gelen Rum isyanı sırasında gayrimüslimlerin ticaretten men edildikleri görülmektedir. Daha sonra bu yasak kaldırılmış olsa da devlet Rum tebaa yerine Müslüman tüccarın Karadeniz'e çıkmasını teşvik ediyor ve giderek Müslüman tüccarın sayısında bir artış yaşanıyordu. Devlet Müslüman tüccarların gemilerinde reaya gemici kullanmalarını istemediği halde, yetişmiş yeterince Müslüman gemici olmadığından seyrüseferde gecikmelere sebep olduğu ve ticaretin aksadığı ileri sürülerek 1830'da müslümanların gemilerinde gayrimüslim kılavuz, kocareis, yelkenci ve sandalcı kullanmalarına izin verildi.[8]

Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya gitmek isteyen tüccar reayasına izin verirken iki önemli konu üzerinde titizlikle duruyordu. Bunlardan biri İslam ülkesinden ihracı yasak olan zeytinyağı, sabun, kahve, kükürt ve benzeri malların çıkarılmasını engellemek, diğeri ve belki daha önemlisi gayrimüslm Osmanlı tebeasının Rusya'da kalmasına mani olmaktı; çünkü Rusya'nın denizcilik sahasında yetişmiş yeterli sayıda elemanı yoktu ve 1768-1774 savaşı sırasında Ege adalarındaki gayrimüslim Osmanlı reayasını kendi ülkesine celbetmeye çalışmış ve kısa zamanda donanmasındaki subay ve erlerin çoğunu bu adalı rumlardan teşkil etmişti. Bu sebeple Osmanlı yetkilileri İstanbul Boğazı'ndan geçişi son derece sıkı tutmaya başlamışlardı.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından sonra artık Rusya da kendi gemileriyle Karadeniz'e geçme hakkı elde etti ve bu uygulama diğer devletlere de yansıtıldı. Böylece İstanbul Boğazı'ndan geçişin tabi olduğu kuralların üçüncü dönemi söz konusu olmaya başladı.

Bu dönemde Rus tüccarının iki yolla Karadeniz'de ticaret yapmaya teşebbüs ettiği görülmektedir. 1743'ten 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar geçen sürede Osmanlı gemileri ile geçen Rus tüccarlar bu tarihten sonra ise kendi gemileriyle İstanbul Boğazı'ndan geçerek ticarî faaliyetlerini başlatabilmişlerdir.[9]

Rusya'nın 1700'de Rus ticaret gemilerinin serbestçe dolaşabilmeleri karşılığında Osmanlı devletinin ileri süreceği her şartı yerine getireceğini, Rusya'ya ait gemilerde Türk görevlilerin ve Türk gemicilerin bulunmasını kabul edeceğini taahhüt etmesine rağmen Osmanlı devlet adamlarını ikna etmekte başarılı olamadı.

18. yüzyılda imzalanan Osmanlı-Rus antlaşmalarından Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) Karadeniz'i bir Türk gölü olmaktan çıkardı ve İstanbul Boğazı'nı uluslararası tartışma konusu haline getirdi. 1783'te Avusturya, 1802'de Fransa ve İngiltere ve daha sonra diğer küçük Avrupa devletleri bu hakkı elde ederek İstanbul Boğazı'ndan geçip Rusya ile ticarete başladılar.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın on birinci maddesine göre, Karadeniz'de kendi gemileriyle ticaret yapabilme hakkını elde etmesinden kısa bir süre sonra Rusya'ya ait gemilerin Karadeniz'e çıkmak istediği görülmektedir. Bu gemiler İstanbul Boğazı'ndan geçerken Rumeli Hisarı'nda gümrük

görevlileri tarafından içinde ihracı yasak mallardan bir şey olup olmadığı incelenerek geçişine izin verilecekti; ancak Rusya'nın her türlü gemisini boğazdan geçirmek istemesi ve 1768-1774 savaşı sırasında Akdeniz'de bulunan donanmasındaki bazı savaş gemilerini silahtan arındırıp boğazdan ticaret gemisi olarak geçirmekte ısrar etmesi üzerine buna müsaade edilmedi ve konu Rus elçisi ile Osmanlı devlet adamları arasında hayli tartışmaya yol açtı. Nihayet Osmanlı devlet adamları Rus elçisine "Farazâ Devlet-i Aliyye tersânesinden birkaç kalyonun topları kaldırılup eşya tahmîli ile bir âhar devlet limanına göndersek derûnunda olan tüccâr emtia'sı mümâna'at olunmamağa vesîle olur mu ve ahidnâmeye muvâfık idi deyü iddiâ mümkin midir" şeklinde cevap vererek bu isteğin yerine getirilmeyeceğini bildirdiler. Bu suretle boğazlardan geçişin ve Karadeniz'de yapılacak ticaretin şartlarını düzenlemek üzere 1779 Aynalıkavak Tenkihnâmesi ve 1783 ticaret antlaşmaları imzalanarak yeni ticaret düzenlemeleri yapıldı ve şartlar belirlendi. Buna göre, Rus ticaret gemilerinin en büyüğü 16.000 kile (400 ton), en küçüğü ise 1000 kile (25 ton) yük kapasiteli olacaktı ve boğazlardan geçerken 300 akçe selâmiyye akçesi ödeyecekti.[10] Bütün bu antlaşmalara rağmen Rusya'nın Boğazlardan geçmesi ve Karadeniz'de serbest ticaret yapabilmesi uygulamalarda çok da kolay olmadı. Özellikle taşınan mallar konusunda zaman zaman çıkan anlaşmazlıklar gemilerin geçişine büyük engel teşkil etti. Osmanlı devlet adamları İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin başka ülkelere gitmesi için izin verilmesine taraftar değillerdi, çünkü antlaşmalara göre Rusya'nın taşıyacağı mallara İstanbul'da ihtiyaç olmaması halinde bunları diğer ülkelere götürmeierine izin verilecekti.

Bununla beraber 1774-1787 yılları arasında 445 Rus ticaret gemisi İstanbul Boğazı'ndan geçerek Karadeniz'e çıktı; ancak Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında savaş çıkması halinde Karadeniz'de ticaret durmakta ve Osmanlılar, İstanbul Boğazı'ndan hiçbir yabancı geminin geçmesine izin vermemekteydi. Mesela 1787-1792 ve 1806-1812 yılları arasındaki savaşlar sebebiyle ticaret tamamen durmuştu. Savaşın sona ermesiyle birlikte ise her şey eskisi gibi olmuyordu. 1821 yılında başgösteren Rum isyanı da ticareti etkiledi ve bu sebeple Karadeniz ve Akdeniz'e geçişler daha sıkı kontrol edilmeye başlandı. Alınan tedbirler arasında tersanedeki kurşunlu

mahzende bir oda tahsis edilmesi, buraya memurlar yerleştirerek gelip geçen bütün gemilerin sıkı bir şekilde denetlenmesi bulunmaktadır. Bu görevliler aracılığıyla yabancı tüccar gemileri yoklanmakta, taşıdıkları malların miktarları, cinsi, çıkış-varış limanları, içlerinde kaçak tebaa olup olmadığı tespit edilmekte ve yasak mal taşımalarına engel olunmaktaydı.

Rusya, Avusturya, Fransa ve İngiltere'nin Karadeniz'e çıkma izni almalarından sonra diğer küçük Avrupa devletleri de, İspanya, Sicilyateyn, Hollanda, İsveç ve Prusya da Babıalî'ye müracaat ederek aynı haklarla Karadeniz'e çıkmak istediler. Bunlara da geçiş izni verilmekle beraber özel şartlar ileri sürüldü ve bu izni almaları her zaman çok kolay olmadı.[11] Bu devletlere karşı ileri sürülen şartlar arasında Karadeniz'den getirecekleri yüklerin içinde İstanbul iaşesi ve tersane için lüzumlu malzeme var ise rayiç fiat üzerinden bunu İstanbul'da satmaları, boğazlardan geçerken yoklanmaları ve yükleri arasında yasak mal bulunmuyorsa boğazdan geçişlerine izin verilmesi yer alıyordu.

Boğazların bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine açılması 1829'da imzalanan Edirne Barışı ile gerçekleşti. Önceleri bir Türk gölü olan ve 18. yüzyılın sonlarından itibaren Türk-Rus denizine dönüşen Karadeniz bu antlaşmayla uluslararası bir mahiyet kazandı.[12]

Boğazlardan savaş gemilerinin geçişiyle ilgili olarak antlaşmalarda geçen ilk bahis, Fransa'nın Mısır'ı işgali (1798) üzerine Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yardım teklifi sırasında gündeme gelmiş ve sadece savaş süresine mahsus olmak üzere Rus savaş gemilerinin Karadeniz'den gelerek İstanbul Boğazı'ndan geçmesine izin verilmişti. Bu durum sadece savaş süresine mahsus olacak ve sonrasında bu uygulama kaldırılacaktı.[13] Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında 1806'da savaş çıkması üzerine, bu defa İngiltere yardım teklifinde bulundu ve 1809'da Kal'a-i Sultaniye'de bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre, Fransa Osmanlı topraklarına saldıracak olursa İngiltere donanması Karadeniz'e kadar Osmanlı sahillerini koruyacaktı.[14] Ancak uygulamada sadece Çanakkale Boğazı'nı geçen İngiltere donanması İstanbul önlerine kadar gelebildi.

1821'de çıkan Yunan isyanıyla gelişen hadiselerden sonra durum İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun aley-

hine gelişti ve sonunda 1829'da Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın yedinci maddesine göre Karadeniz bütün devletlerin ticaret gemilerine açılmış oluyordu ve bu İstanbul Boğazı'nın bütün devletlerin ticaret gemilerine açılması demekti.[15]

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ise Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya yaklaştırdı. İmzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması (Temmuz 1833) ile bir savaş halinde Rus gemileri serbestçe boğazlardan geçebilecek ve geçiş diğer devletlerin gemilerine kapatılacaktı,[16] çünkü Osmanlı donanması 1827'de Navarin'de yakılmış ve henüz yenilenememişti. Ancak bu antlaşma uzun süreli olmadı. İngiltere ve Fransa böyle bir antlaşmanın imzalanmasına şiddetle karşı çıktılar ve nihayet Mısır valisinin yeniden isyanı üzerine Batılı devletler araya girerek Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini bertaraf etmek üzere Osmanlı devletine yaklaştılar. Bunun sonucunda boğazlar meselesi ilk defa uluslararası bir esasa bağlandı. 1841 Londra Antlaşması'na göre, boğazlar barış zamanında bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulacak, sadece dost devlet elçilerinin haberleşme amaçlı hafif savaş gemilerinin geçmesine özel fermanlarla izin verilecekti. Bu antlaşma ile artık boğazlar meselesi sadece Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında söz konusu olmaktan çıkmış, büyük devletlerin garantisi altına alınmış oluyordu.[17]

Nihayet Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında 1853'te çıkan savaşa İngiltere ve Fransa da karıştı ve donanmalarını Karadeniz'e göndererek Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer aldılar. Savaştan sonra 1856'da Paris'te imzalanan antlaşmaya göre boğazlar konusunda önceki kurallar geçerli kabul edildi ve Karadeniz'in tarafsızlığı prensibi getirildi. Böylece Karadeniz bütün devletlerin ticaret gemilerine açık, savaş gemilerine kapalı tutulacaktı. Ayrıca Osmanlı devleti ve Rusya Karadeniz'de donanma ve tersane bulundurmayacaktı.[18] Bu durum 1871 Londra Antlaşması ile değişikliğe uğrayarak Rusya'ya Karadeniz'de donanma bulundurma hakkı verildi, buna karşılık boğazların barış zamanında dost devletlerin savaş gemilerine açılabilme serbestliği getirildi.[19]

Bu durum ana hatlarıyla Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti.

NOTLAR

1 Karadeniz'in bir Osmanlı iç denizi haline gelişi ve Rusya'nın Karadeniz ticaretine katılma süreci ile ilgili olarak bkz. İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu 1700-1787", *Belleten*, 225, Ankara, 1995, s. 353-394; İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul, 1991, s. 21-49.

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Nâme-i Hümayun Defterleri*, nr. 6, s. 10, 37.

3 Nitekim bu kurallara uymadığı için İstanbul'a hububat taşıyan bir Venedik gemisi 25 Kasım 1452'de batırılmıştı (Halil İnalcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Arkheion Pontou*, Atina, 1979, s. 82).

4 İnalcık, *agm*, s. 108-110.

5 İstanbul'un iaşesinin esasını teşkil eden hububatın temini ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, İstanbul, 1949-1950, s. 397-416.

6 Bostan, *İzn-i Sefine*, s. 22-27.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu tür izn-i sefine fermanlarının pekçok orijinal örneği bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Bostan, *İzn-i Sefine*, s. 27-33.

8 Bostan, *İzn-i Sefine*, s. 35-37. Tüccarların gemilerinde kılavuz kullandıklarına dair BOA. Hatt-ı Hümayun, nr. 240001, 24001-A'da bilgi bulunmaktadır.

9 Rusya'nın Karadeniz'de ticarete başlama süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Bostan, *Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması*, s. 354-360.

10 1779 Aynalıkavak Tenkihnâmesi Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Düvel-i Ecnebiye, nr. 83, Bâb-ı Âsafî, Divan-ı Hümayun, Düvel-i Ecnebiye, dosya nr. 15/18 ile 1783 Ticaret Antlaşmasının metinleri, Düvel-i Ecnebiye, nr. 83, s. 175-190'da yer almaktadır. Geniş bilgi için bkz. Bostan, *Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması*, s. 358-360.

11 Küçük Avrupa devletlerinin Karadeniz'de ticarete başlamaları ve boğazlardan hangi şartlarda geçişlerine izin verildiği konusunda tafsilatlı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Mirî Ticâret Teşebbüsü", *Belleten*, 214, Ankara, 1991, s. 687-755.

12 Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947, s. 131.

13 Bu ilişkilerin sebepleri konusunda bkz. Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 65-107.

14 Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 108-125.

15 Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 1128-131.

16 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1970, c. V, s. 134-139.

17 Karal, *age*, s.208-209.

18 Karal, *age*, s. 244.

19 Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 287-305.

Seçilmiş Kaynakça

Kaynaklar

Ahıskalı Hasan b. Yusuf, *Târîh-i Cezâyir veya Tehzîbü't-tevârîh*, TSMK, H. 1606.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakaikü'l-ahbâr*, (yay. M. İlgürel), Ankara 1994.

——, *Tarih*, İÜK, TY, nr.6012.

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (neşr. Âli), İstanbul 1332.

Bostan Çelebi, *Süleymannâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Ktp, nr. 3317.

Celalzâde, *Tabakātü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik*, (nşr. P. Kappert), Wiesbaden 1981.

Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, terc. Ömer Rıza Doğrul, (sad. K. Doruk), İstanbul 1993.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekāyi'ât* (haz. A. Özcan), Ankara 1995.

Dukas, *Bizans Tarihi*, (çev. Vl. Mirmiroğlu), İstanbul 1956.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, c. I-II-V.

Gazavât-i Hayreddin Paşa, (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yay.), Ankara 1995.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İÜK., TY, 5959.

Haydar Çelebi Ruznâmesi, (Feridun Bey'in, *Münşeâtü's-selâtîn*'i içinde), İstanbul 1274, I, 458-500.

Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul, 1279, c. I-II.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, (haz. Ş. Turan), Ankara 1991; *VIII. Defter*, (haz. Ahmet Uğur), Ankara 1997.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, (haz. N. Kaya), Ankara 2003.

Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fî Esfari'l-bihar*, (haz. O. Ş. Gökyay), İstanbul 1973.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341.

Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri, (haz. K. Beydilli-İ. Şahin), Ankara 2001.

Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, (terc. M. Nazmi), Ankara 1954.

Matrakçı Nasûh, *Târih-i Sultân Bayezid*, TSMK, Revan 1272.

Mehmed Şükri, *Bahriyemizin Tarihçesi*, İstanbul 1328.

Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (yay. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1995.

Naima, *Tarih*, İstanbul 1283, c. I-VI.

Olivier, *Voyage dans l'Empire Othoman*, Paris 1800.

Oruç b. Âdil, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, (yay. F. Babinger), Hannover 1925.

Peçuylu, *Tarih*, İstanbul 1281, c. I-II.

Piri Reis, *Kitab-i Bahriye*, (ed. E. Z. Ökte), Istanbul 1988, c. I-IV.

Ramiz Paşa-zâde Mehmed İzzet, *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ*, İstanbul 1258.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (haz. M. İpşirli), İstanbul 1989, c. I-II.

Silahdâr, *Tarih*, İstanbul 1928, c. I-II.

Tatarcık Abdullah Molla, "Sultân Selîm-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâla'ât", *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, VII/41, s.257-284; VII/42, s.321-346; VIII/43, s.15-34.

Jean Thévenot, *1655-1656'da Türkiye*, (çev. N. Yıldız), İstanbul 1978.

Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-feth*, (haz. M. Tulum), İstanbul 1977.
Y. Yücel-H. E. Cengiz, "Ruhi Tarihi", *Belgeler*, 18, Ankara 1992, s. 359-472.

Araştırma ve İncelemeler

Muhammad M. Abdullah, *The United Arab Emirates, A Modern History*, London 1978.
A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970.
Ahmet Refik, "Türkler ve Kraliçe Elizabet", *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VIII/5, İstanbul 1932, s. 3-29.
——, (terc.) "Onsekizinci asırda Fransa ve Türk Askerliği", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, yeni seri I/4, İstanbul 1930, s. 17-33.
H. Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.
A. H. Alpagut, *Marmara'da Türkler*, İstanbul 1941.
M. Arıkan-P. Toledo, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara 1995.
T. J. Arne, "Svenskt-Turkist va penbrödraskap", Kapital 8, *Svenskarna I Osterlandet*, Stockholm 1952, s. 92-103.
D. Ayalon, "Memlükler ve Deniz Kuvvetleri", *Tarih Dergisi*, 25, İstanbul 1971, s. 39-50,
A. İ. Bağış, "Rusların Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngiltere'nin Ticari Endişeleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (ed. O. Okyar-H. İnalcık), Ankara 1980, s. 211-214.
Ö. L. Barkan, "933-934 Hicrî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, 15, İstanbul 1954, s. 251-329.
——, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, 13, Ankara 1979, s. 1-380.
I. Beldiceanu-Steinherr, "l'Approvisionnement de l'Arsenal de Gallipoli en Boudron, Bois et fer en 1516", *The Kapudan Pasha, His Office and His Domain*, (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 71-86.
K. Beydilli, "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *Tarih Dergisi*, 34, İstanbul 1984, s. 247-314.
——, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticâret Teşebbüsü", *Belleten*, 214, Ankara 1991, s. 687-755.
P. M. Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, (terc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1969.
N. H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*, The Hague 1967.
F. Bilici, "Navigation et Commerce en Mer Noire Pendant la Guerre Ottomano-Russe de 1787-1792: Les Navires Ottomans saisis par les Russes", *Anatolia Moderna*, III, 1992, s. 261-277.
İ. Bostan, "The 1893 Uprising in Qatar and Sheikh Al Sâni's letter to Abdülhamid II", *Studies on Turkish-Arab Relations*, II, İstanbul 1987, s. 81-89.
——, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992.
——, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Deniz Politikası", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s. 185-204.
——, *Adriyatik'te Korsanlık 1575-1620, Osmanlılar, Uskoklar ve Venedikliler*, (Basılmamış Profesörlük Takdim Tezi), İstanbul 1998.
——, "Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid", *The Kapudan Pasha, His Office and His*

Domain, (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 241-251.
——, "Baltaoğlu Süleyman Bey", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 5, 41-42.
——, "İnebahtı Deniz Savaşı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 22, s. 287-289.
——, "Kapudan Paşa", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 24, s. 354-355.
——, "Kemal Reis", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 25, s. 226-227.
C. W. Bracewell, *The Uskoks Of Senj, Piracy, Banditry, And Holy War In The Sixteenth-Century Adriatic*, Ithaca 1992.
E. Bradford, *Barbaros Hayrettin*, (çev. Z. Ağralı), İstanbul 1970.
F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul 1990. c. I-II.
L. A. Brown, *The Story of Maps*, New York 1979.
M. A. de Bunes, "Kanuni, Barbaros Paşa ve V. Charles: Akdeniz Dünyası", *Osmanlı*, (ed. G. Ören), Ankara 1999, I, 392-397.
A. Cassola (with İdris Bostan-Thomas Scheben), *The 1565 Ottoman Malta Campaign Register*, Malta 1998.
Y. Cezar, "Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Tersane-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, (Ö. L. Barkan'a Armağan), 41/1-4, İstanbul 1984, s. 361-388.
C. M. Cipolla, *Yelken ve Top*, (çev.: Aslı Kayabal), İstanbul 2003.
R. Coindreau, *Karâsinatu Selâ (Les Corsaires de Sale)*, terc. Muhammed Hamud, Rabat 1991.
G. S. Colin-C. Cahen, "Dār al Sınā'a", *EI²*, (İng.), II, s. 129-131.
Ş. Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferi'ndeki Asker ve Zahire Naklinde İçel Sancağının Rolü", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, 24-27 Kasım 1998 (Gazi Magosa 1999), s. 107-129.
F. Dalsar, "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerine Göre Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti İle Yaptığı Muahede", *Tarih Vesikaları*, II/12, İstanbul 1943, s. 410-423.
F. Emecen, "Gelibolu", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 14, s. 1-6.
Ç. Fıkırkoca, (çev.) "Bir Osmanlı Gözlemcinin İngiliz Siyasal Sistemine Bakışı", *Tarih ve Toplum*, 10, İstanbul 1984, s. 281-283.
G. Fisher, *Barbary Legend; War, Trade and Piracy in North Africa* 1415-1830, Oxford 1957.
A. İ. Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985.
K. Giakoumis, "Osmanlıların Otranto ve Apulia Seferi (1480-1481)", çev. K. Akpınar, *Türkler*, (ed. H. C. Güzel vd.), IX, Ankara 2002, s. 373-382.
J. Glete, *Warfare at Sea, 1500-1650*, London 2000.
D. Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler*, (terc. A. B.-Sander), İstanbul 2001.
M. T. Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, 2, Ankara 1964, s. 119-220.
——, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, 9-12, Ankara 1971, s. 1-151.
N. Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi*, II/3-4, İstanbul 1952, s. 35-50.
L. Güçer. "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, 11, İstanbul 1949-1950, s. 397-416.

E. Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması, 1645-1670*, İstanbul 2004.
T. Gray, "Turkish Piracy and Early Stuart Devon", *Rep. Trans, Devon Ass. Advmt, Sci*, 121, December 1989, s. 159-171
Y. Halaçoğlu, "Bombay Şehbenderi Hüseyin Hasib'in 1876 Tarihli Bir Mektubu", *Türk Kültürü*, XII/136-138, İstanbul 1974, s. 259-265.
R. Harding, "Deniz Savaşları 1453-1815", *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı (1453-1815)*, ed. J. Black, (terc. Y. Alogan), İstanbul 2003, 104-127.
P. Herlihy, *Odessa: A History 1794-1914*, Cambridge (Mass.) 1986.
A. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth Century Spain", *American Historical Review*, 74/1, (October 1968), s. 1-25.
——, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525", *American Historical Review*, 75/7 (1970), s. 1892-1919.
F. Hitzel, "Dense de la Place Turque d'Oczakow par un officier du Genie Français (1787)", *2 inci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 1-3 Haziran 1988*, Samsun 1990, s, 639-655.
A. A. İbrahim, *Hükümetü'l-hindi'l-britâniyye ve'l-idâretü fi'l-halîci'l-arabî*, Riyad 1401/1981.
M. İlgürel, "Çaka Bey", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, 186-188.
A. S. İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936. c. I-II.
C. Imber, "The Cost of Naval Warfare the Accounts of Hayreddin Barbarossa's Herceg Novi Campaign in 1539", *Archivum Ottomanicum*, IV, The Hague 1972, s. 203-216.
——, "The Navy of Suleyman the Magnificient", *Archivum Ottomanicum*, VI, The Hague 1980, s. 211-282.
——, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul 1990.
H. İnalcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Arkheion Pontou*, Athens 1979, s. 74-110.
——, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusades", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington 1987, s. 309-342.
——, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, (ed. V. Ostapchuk), Cambridge (MA) 1996.
——, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (terc.: H. Berktay), İstanbul 2000.
——, "Gelibolu", *EI²*, (İng.), II, 983-987
——, "İmtiyāzāt", *EI²*, (İng.), III, 1178-1195.
H. R. Kahane-A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of İtalian and Greek Origin*, Urbana 1958.
Kapitülasyonlar, (terc. A. Reşad–M. İskender), İstanbul 1330.
E. Z. Karal, "Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", I/3, *Türk Tarih Vesikaları*, s. 203-211.
M. Karayazgan, *Denizci Sözlüğü, (Gemici Dili), Terimler, Deyimler*, İzmir 1981.
C. Z. Kasım, *el-Halicü'l-arabi, Dirasatü li't-tarihi'l-imârâti'l-arabiyye (1840-1914)*, Kahire 1966.
B. Krekic, "Courier Traffic between Dubrovnik, Constantinople and Thessalonika in the First Half of the Fourteenth Century", *Variorum Reprints*, London 1980, XI, s. 1-8.
F. Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938,

B. Kütükoğlu, "Mustafa Paşa (Lala)", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1971, s. 732-736.
M. S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münasebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974.
——, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *Türk-Yunan İlişkileri*, (Üçüncü Askeri Tarih Semineri), Ankara 1986, s. 133-161.
C. C. Lorimer, *Delilü'l-halic, (Tarih)*, II, Katar, [t.y].
A. H. Lybyer, *The Government of The Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge 1913.
R. Mantran, *17. Yüzyılın Yarısında İstanbul*, c. I-II, (çev: M.A.Kılıçbay-E.Özcan), Ankara 1986.
M. Molnàr, "Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı-Habsburg Sınırı (1699-1701)", *Osmanlı* I, Ankara 1999, s. 472-479.
G. P. B. Naish, "Ships and Shipbuilding", *A Short History of Technology*, ed. C. Singer, Oxford 1957, III, s. 480-486.
D. M. Nicol, *Bizans ve Venedik*, (çev. G. Ç. Güven), İstanbul 2000.
C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974.
V. Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", *Oriente Moderno*, XX (LXXXI), I, 2001, s. 23-95.
Z. G. Öden, *Karasi Beyliği*, Ankara 1999.
S. Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi*, 31, İstanbul 1978, s. 65-146.
Y. Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara 2000.
D. Panzac, "The Manning of the Ottoman Navy in the Heyday of Sail (1660-1850)", *Arming the State:Military Conscription in the Middle East and Central Asia, (1775-1925)*, (ed. E. J. Zürcher), Newyork-London 1999.
——, "Affrontement Maritime et Mutations Technologiques en Mer Egee: l'Empire Ottoman et la Republique de Venise (1645-1740)", *The Kapudan Pasha: His Office and His Domain*, (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 119-139.
M. P. Pedani, *In Nome del Gran Signore*, Venezia 1994.
——, l"Documenti Turchi" dell' Archivio di Stato di Venezia, Roma 1994.
——, "Ottoman Diplomats in the West: The Sultan's Ambassadors to the Republic of Venice", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, İzmir 1996, s. 187-202.
——, *Elenco, Degli Inviati Diplomatici Veneziani Presso i Sovrani Ottomani*, Venezia 2000.
R. Romano, "Economic Aspects of the Conıstruction of Warships in Venice in the Sixteenth Century", *Crises and Change in the Venetian Economy in the 16th and 17th Centuries*, ed. B. Pullan, London 1968, s. 59-87.
Safvet, "Kıbrıs Fethi Üzerine Vesîkalar", *TOEM*, 19, İstanbul 1329, s. 1177-1193.
H. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, IV/7-8, Ankara 1967, s. 1-33
S. J. Shaw, "Selim III and the Ottoman Navy", *Turcica*, I, Paris 1969, s. 212-241.
——, *Between Old And New*, Cambridge, Mass. 1971.
S. Soucek, "The Rise of Barbarossas in North Africa", *Archivum Ottomanicum*, III, The Hague 1971, s. 238-250.
——, "Certain Types of Ships in the Ottoman-Turkish Terminology", *Turcica*, VII, Paris 1975, s. 233-249.

——, "The Strait of Chios and the Kaptan Paşa's Navy", *The Kapudan Pasha: His Office and His Domain*, (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 141-163.
T. Stavrides, *The Sultan of Vezirs, The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angeloviç (1453-1474)*, Leiden 2001.
S. Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, İstanbul 1971.
Ş. Tekindağ, "Sadrâzam Adnî Mahmud Paşa'ya Ait Bir Tedkik Münasebetiyle", *Belleten*, 95, Ankara 1960, s. 509-527.
——, "Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Câfer Kapudan'ın Arizası", *Belgeler-le Türk Tarihi Dergisi*, II/7, İstanbul 1968, s. 66-70.
——, "Çeşme", *İslam Ansiklopedisi*, III, s. 386-388.
Abdulcelil et-Temîmî, "XVI. Yüzyılda Kuzey Afrika'daki Osmanlı-İspanyol Mücadelesinin Dini Arka Planı", (çev. M. Özdemir), *İslâmi Araştırmalar*, 12/2, (1999), s. 179-189.
A. Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice 1580-1615*, (trc. J. B. Pullan), London 1967.
G. R. Tibbets, *Arab Navigation in the Indian Ocean Before the Coming of the Portuguese*, London 1981 (rep.).
E. Toğrol-İ. H. Aksoy, "Drydocks of Istanbul Golden Horn Shipyard", *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İTÜ, 14-18 Eylül 1981*, c. III, İstanbul 1981, s. 57-65.
C. Truhelka, "Dubrovnik Arşivinde Türk-İslâv Vesikaları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1, İstanbul 1956, s. 39-65.
C. Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947.
Ş. Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 47-117.
——, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, İstanbul 1990.
İ. H. Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, V, İstanbul 1936, s. 213-268.
——, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/I, İstanbul 1942, s. 17-40.
——, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1948.
N. Vatin, *l'Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l'Empire Ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux siéges de Rhodes 1480-1522*, Paris 1994.
W. M. Wiener, "Zur Geshichte des Tersane-i Amire in Istanbul", *Turkische Miszellen*, Robert Anhegger Armağanı, İstanbul 1987, s. 253-273.
P. Wittek, *Menteşe Beyliği 13-15'inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (trc. O. Ş. Gökyay), Ankara 1944.
E. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice 1983.
——, (ed.), *The Via Egnatia Under Ottoman Rule (1380-1699)*, Rethymnon 1996.
G. Zanelli, *l'Arsenale di Venezia*, Venezia 1991.

Dizin

Ab

Abdurrahman (Acman şeyhi) 137
Abdurrahman Kâzım (Lince konsolos vekili) 141
Abdülaziz (Şârika şeyhi) 137
Abdülcabbar (Kurdoğlu) 93
Abdülhamid I 125, 128
Abdülhamid II 138, 140
Abdürrahim Efendi (şeyhülislam) 188
Abdürrezzak Efendi (reisülküttab) 122
acemi oğlanları 159, 160, 162
Adriyatik 23, 112, 114, 116, 267, 267
ağribar 165, 166
Ağva 303
ahenger 227
ahitname 249-251, 255-257, 262, 267
Ahmed I 119
Ahmed III 285, 350
Ahmed Bey (Rodos beyi) 99
Ahmed (Cezayirli kapudan) 195
Ahmed Hoca (tersane mimarı) 213
Ahmed Paşa (Gedik) 5, 18-21, 48
Ahmed Paşa (Hersekzâde) 48
Ahmed Paşa (kapudan) bkz. Ahmed Paşa (Kemankeş)
Ahmed Paşa (Kemankeş) 49
Ahmed Paşa (Melek) 189
Ahmed Paşa (Voynuk) 187, 188, 192
Ahmed Rasim (mühendis) 124
Ahtabolu 335
Ahyolu 228, 335
Akdeniz 5-7, 13, 17, 18, 22, 24-27, 34, 70, 87, 112, 148, 155, 184, 186, 195, 197, 210, 261, 262, 265, 267, 296, 299, 325, 327, 328, 330, 335, 339, 357; **adaları** 337
Akkirman 22, 285, 349
Alanya 13
alborta 199
Aleksandır (tercüman) 210
Ali Kapudan (Tunuslu) 195
Ali Paşa (Müezzinzâde) 90, 91, 92, 94, 96, 98, 99
Alikorna 125
Amasra 18
Ammarzâde (kapudan) 187
Anabolu 125
Anadolu Hisarı 17, 349, 350
Anadolu Kavağı 352
Andon bkz. Andriya (mimar)
Andre Adası 93
Andriya (mimar) 210
Ankara Savaşı 34
Antalya 94
Aragon kralı 35
Arnavutluk 122, 249
arpa 353
asker sandalı 124
at gemisi 37-39, 41, 42, 67
ateş gemisi 124
Atlas Okyanusu 261
Atrasan (Adrasan) limanı 94
avarız 68
avarız-ı divaniye 41
Avlonya 20, 113, 268
Avusturya 196, 326, 356, 358; **seferi** 54
Ayamavra 113
Aydınoğulları 13, 14
Aynalıkavak 156; **Tenkihnâmesi** 289, 297-299, 302, 304, 325, 336, 357
Azak 287, 288, 291, 292, 299, 325, 336, 354; **Kalesi** 286
Azap Kapusu 148, 149
azaplar 37, 39

Ba

babafingo 199
Babü'l-vâd' (Cezayir'de) 126
Bağdat 28
Bahçekapısı 189
Bahreyn 135; **sahilleri** 137
Bahr-ı siyah kavağı 330, 354
Bahriye Kanunnamesi 197, 199

Balıklava (Balıkağı) 190, 337
balmumu 160
Baltalimanı 228
Baltık 207
Bandırma 337
Barak Reis 22, 185
barça 92, 165, 166, 185, 186, 267
barça-i kebîr 186
Barçilo (Barçello, don Antonyo, general) 124, 126
Bartın 189, 335
Basra 28, 135-136, 141; **Körfezi** 7, 25, 28, 135, 136, 138, 139; **tersanesi** 28, 156
Bastion 264
baştarda 36, 52, 88, 165, 166, 187, 197; **-i hümayûn** 139
Bayezid I (Yıldırım) 13, 15, 33, 47, 48, 155, 349
Bayezid II 5, 22, 23, 25, 52, 147, 156, 285, 349
Bayram (Trablusgarplı kapudan) 195
Behram Paşa (Rum beylerbeyi) 48, 95, 96
bekçi 228
Beled-i Unnâb 265
Belgrad 17; **Antlaşması** 288, 290-293, 325
Bender kitabesi 5
Benefşe 199
benna 41
Benuva (mühendis, baba-oğul) 210
Benzert 263, 264
Beşiktaş 194
bıçkı 160
bıçkıcı 41, 159, 160
Birecik tersanesi 156
Bizans 13, 18, 34, 155, 349
boçlana 229
Boğaz Hisarları 187, 194
Boğaziçi 228
Boğazkesen bkz. Rumeli Hisarı
Boğazlar 285, 349
Boğazönü 19; **adaları** 19, 20
Boğdan 5
Bolu 198
bomba gemisi 124
Bombay 139-140
Bonneval, M. 208
borda 198
Bosna 89, 249
boyacı 227
Bozcaada 14, 187, 190, 190, 337
Bracewell 116
Braç (Brast) Adası 117
Braudel, Ferdinand 22
brik 124, 337-339
Brindisi 20
Brown, Llyod A. 149
Brun (Mühendis) 208, 210, 212, 222
Brun, Polid (Brun'un kardeşi) 209
Buğ Nehri 325, 336
buğday 326, 328, 353
buharlı gemi 184
burgucu 160
Bursa 254
burtun, burton 183, 186, 188, 189, 189, 190, 194
Bükreş Antlaşması 334
Bülbülce 335

Cafer Bey (Gelibolu sancakbeyi) 26
Cafer Kapudan 147, 156
Cafer Paşa (kapudan) 193
Cafer Reis kalyonu 187
Candaroğulları 19
Cânib Mehmed Salih Efendi 223
cankurtaran 198
Canpolad (Kilis Hâkimi) 95
Carlstrand (İsveçli uzman) 211
cebeci 39, 41
Cebehane-i Âmire 228
Celalzâde 52, 57
Cem (Şehzade) 23
Ceneviz, Cenevizliler 6, 15, 16, 19, 22, 184, 212, 349, 350, 352
Cerbe 95, 155
cerr-i eskal 227

Ca

Cezayir 28, 55, 56, 111, 121, 123, 124, 126, 127, 189, 190, 192, 194, 261, 263-267; Beylerbeyi 54; dayısı 124; Kalesi 127; kalyonu 194; korsanları 114, 266, 328; kuşatması 124, 125, 128; sultam 27
Cezayir-i Bahr-i sefîd 36, 47, 48, 52, 56, 57, 90
Cezayir-i Garb 52, 54, 57; beylerbeyleri 55
Ceziretü'l-arab 135
Cicogna, Pasquale (Venedik docu) 118
Cide 228
Cihangir 52
civadora 198-199
Clavijo 35

Ça
Çaka Bey 13
Çalı Bey 16, 35
çam 22
Çamlıca 335, 337, 339
Çanakkale Boğazı 17, 19, 33, 186-190, 327, 349, 352, 358
çapa 160
çarhacı gemileri 193
Çarkaski 292
çatal kıçlı 338
Çayağzı 196
çekdiri 14, 34, 184, 185, 197
çekeleve 337, 338
çektirme 192, 337, 338
çektirme başlı 338
çeşm (göz) 222
Çeşme 207, 221
çırmık 337-338
çilingir 160
çivi 160
Çoruh Nehri 338
çöpçü 228
çuka 160

Da
Dalmaçya 114, 117
Daniel (mühendis) 213
Danimarka, Danimarkalı 207, 326
Dartmouth 266
Davud Paşa (Küçük) 48, 74, 75
Değirmenlik limanı 192
demirci 41, 160, 227
deniz ticareti 289
Derviş Paşa (Halep beylerbeyi) 95, 96
derya beyi 196, 197
deveci 160
Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 136
Devon 266
Dimitri Kalfa 213
Dinyeper Nehri 326
Dinyester Nehri 325, 336
direk 192
Divan-ı Hümâyûn 330, 331, 333, 353-355
Diyarbekir 49
Diyâr-ı Mağrib 55
doğramacı 227
Doğu Roma İmparatorluğu 21
D'ohsson, Muratça de 211, 227
dokuma mamulleri 328
dolapçı 228
Don (Ten) Nehri 293
Draç 113, 114; ağaları 114
Dubai 138
Dubrovnik, Dubrovnikli 6, 96, 119, 249-256
Dukas 34
Dumen, Tussen (havuz mühendisi) 212
duvar kalfası 227
duvarcı 227

Eb
Ebû Musa Adaları 138
Ebu Zabi 137, 138
Ebubekir Paşa (Kefe beylerbeyi) 293
Ebussuud Efendi (şeyhülislam) 88
Edincik 14, 34
Edirne 254; Antlaşması 291, 359; Barışı 358
Eflak voyvodası 125
Ege adaları 91, 335, 353, 356
Ege Bölgesi 199
Ege Denizi 15, 16, 20, 22, 35

eğeci 160
Eğriboz 17, 20, 54, 57, 199
Elmström (İsveçli Uzman) 211
Emo, Gabriel (Venedik donanına kumandanı) 267
Ereğli 190, 335
erre-keş 159, 165, 227
Evliya Çelebi 42, 148, 338

fanus 160
Far (Lesina) Adası 118
Fas 125, 266; sultanı 123
Faysal (Maskat hâkimi) 137
Fazıl Ahmet Paşa (sadrazam) 148, 192
Fazıl Mustafa Paşa (sadrazam) 196
Fazl b. Alevî (Zufar hâkimi) 136
Fetret Devri 34
fırkateyn 124, 210, 213
Finike 94
firkate 338
Fisher, Geodfrey 119
Fonton (Fransa baştercümanı) 126
Fransa, Fransız 6, 207, 222, 224, 226, 261-267, 303-304, 326, 355-356, 358, 359; donanınası 125; tüccarları 261
fülika 124

Gabele 113, 116, 118
gabya 198
Galata 26, 147, 148; masdariyyesi 303; (Haliç) tersanesi 35, 147, 148, 155-157, 160, 165, 166: voyvodalığı 302
garb ocakları 122, 192-195, 261-268
Gattilusio ailesi (Limni'de) 19
Gelibolu 13-17, 20, 33-36, 39, 54, 57, 147, 155, 157, 199, 349; kürekçileri 69; limanı 43; sancakbeyliği 48; tersanesi 36, 38, 41-43, 47, 155
gemi reisi 354
Gemlik 14
Giresun 335, 335
Girit 14, 91, 96-99, 187, 189; kuşatması 187; seferi 186
Girne 98
golet 337, 339
Golitzine, Dimitri Mihailoviç (Rus büyükelçisi) 287
Gozo 70
göke 115
Gözleve 337
Grognard (Fransız mühendis) 212, 224
gûnî 37
gümrük 302
gümrük emini 333, 354, 355
gümrükî ağa 333
gürgen 228

Habeş 28
Habsburg İmparatorluğu 116
Haçlı donanmaları 6
haddâd 159, 162-165
Hafsa Sultan 50
halat 193
halatçı 41
Halep 27, 50, 51, 89, 98
Haliç 17, 18, 35, 147, 156
Haliç tersanesi bkz. Galata Tersanesi
Halil Hamid Efendi (reisülküttap) 122, 300
Halil Hamid Paşa (sadrazam) 207, 221
Hallen 211
ham demir 328
ham sirke 337
hammal 160, 228
hamr 337
Hamza (Rodos beyi) 94
Hanes (Cezayir) 126
haraç 68
harami 111; levend 24
harbende 228
Harborne (İngiliz elçisi) 265
Hasan Ağa (Cezayir hâkimi) 56
Hasan b. Pîrî 98
Hasan Bey (Baba) 196
Hasan Paşa (Gazi, Cezayirli) 123, 200, 207, 221

Hasan Paşa (Karaman beylerbeyi) 95, 96
Hasan Veled-i Hoşkadem Ağa (Tersane kethüdası) 38
Hasköy 148; tophanesi 210
havanlı dubalar 124
havuz 211, 222-229
havyar 328
Hayreddin Paşa (Barbaros) 5, 23, 24, 27, 28, 36, 48, 49, 51-54, 56, 70, 185, 188, 261
Hazine-i Âmire 158, 160, 229, 254
hendesehâne 207
Henry IV (Navara, Fransa kralı) 262
Hersek 89
hınta 304
Hızır Paşa (Cezayir-i Garb beylerbeyi) 263
Hicaz 136
Hindistan 5, 26
Hint Denizi 25, 28
Hocabey 326, 328, 337 ayrıca bkz. Odesa
hodgirifte 68
Hollanda, Hollandalı 6, 183, 186, 358; korsanlar 192
Hörling (İsveçli uzman) 211
hurma 337
Hünkâr İskelesi Antlaşması 359
Hürmüz Adası 138, 138
Hüseyin (Cezayirli kapudan) 195
Hüseyin Hasib Efendi (Bombay başşehbenderi) 139, 140
Hüseyin Paşa (Battal, Trabzon valisi) 333
Hüseyin Paşa (Küçük) 200, 208, 209, 211, 212, 221-224, 226, 228, 331
Hüseyin Paşa (Mezemorta) 195

Ir

Irakeyn seferi 27, 50, 53

İb

İbn-i Kemal 26, 48
İbrahim Paşa (Mısırlıoğlu) 195, 196
İbrahim Paşa (Pargalı, sadrazam) 27, 50, 52-53, 137, 157
İğneada 228
İkinci Viyana kuşatması 196
İmroz 19
İncili Köşk 226
İncirli 19
İnebalıtı 22, 42, 54, 57, 69, 92, 113, 148, 185, 190, 207; Savaşı 112; seferi 76
İngiltere, İngiliz 6, 135-137, 183, 186, 207, 213, 261-263, 265-266, 267, 303, 326, 328, 356, 358, 359; korsanları 192, 262; tüccarları 261
İpsara 335
İran 135, 139-141
İskender Paşa (Anadolu beylerbeyi) 95, 96
İskenderiye 89, 94; seferi 185
İsmail Kalfa (gemi mimarı) 213
İspanya kalyonları 185
İspanya, İspanyol 6, 22, 51, 121-123, 123-127, 183, 184, 261, 263, 265, 326, 335, 358
ispençe 39, 68
İstakiyef, Aleksandır (Rus elçisi) 304
İstanbul 13, 17-19, 147, 157, 208, 210, 212, 228, 253-255, 263-265, 304, 326, 335, 349, 353, 357; Antlaşması 286, 288, 291; Boğazı 296, 327, 350, 352-356, 359; kadısı 353; kilesi 353; İstanbul 28
İstanköy 19
İstendil Adası 194
İstinye 228
İsveç, İsveçli 207, 211, 226, 227, 358
İşkapolos 335
İtalya 5, 28, 249
İzmir 299, 304, 337
İzmit 14, 34, 190, 228, 228; tersanesi 156
izn-i sefine 352; defterleri 327, 328, 330, 333, 334; emri 327, 330; fermanı 328, 331, 332, 339, 353, 354
İzzet Mehmed Paşa (sadrazam) 122, 225

Kadırga 35; limanı 18, 147, 156

Ka

kadırga 6, 18, 19, 22, 37, 39, 41, 67, 68, 88, 91, 92, 95, 147, 156, 165, 166, 183, 184, 184-188, 188, 189, 189, 192, 196, 198, 200

Kağıthane 26; **Deresi** 148, 156
kahve 328, 336, 356
Kâid Mustafa (Girne sancakbeyi) 98
kalafatçı 41, 159, 160, 162-165, 227
Kal'a-i Cezayir bkz. Cezayir Kalesi
Kal'a-i Sultaniyye bkz. Sultaniyye Kalesi
Kalas 299
Kalimnos 19
Kalina limam 93
kalyata 37-39, 41, 41, 67, 88, 95, 98, 165, 166, 267
kalyon 6, 22, 124, 156, 183, 184, 186-192, 194-198, 200, 304; **-ı büzürk** 186; **-ı kebîr** 197
Kandıra 303
Kansu Gavri (Memluk Sultam) 25
kapan gemisi 332, 353
kapan naibi 353
kapan tüccarı 328, 331, 352
kapudâne 199; **kalyonu** 196
kapudâne-i hümayûnı 199
kapudan-ı derya 49; **eyaleti** 57
kapudan-ı sânî 51
Kapudâni 56
kapudanlık 48
Karaçelebizâde 190
Karadeniz 5, 7, 13, 15, 17-19, 22, 33, 148, 197, 285, 286, 288-292, 294-296, 300, 302, 304, 325-328, 330-332, 334, 335, 339, 349, 350, 352-355, 357, 358, 358, 359; **Boğazı** 210
Karagöz Bey 74
Karaköy Kapusu 149
Karaman 49, 98; **Beylerbeyliği** 48, 51
Karamürsel 14, 91-92
Karamürsel Bey 14
Karesi Beyliği 14
Karesioğulları 14
Karlılı 54, 57
Karlo (don) (İspanya kralı) 128
Karlofça Barışı 286
Karlos V (İspanya kralı) 28
Kasım Paşa (Rumeli beylerbeyi) 48
Kasım Paşa (Güzelce) 148
Kasımpaşa 147, 156
Katar 135-137
Katerina 326
Katırlı 335
Kâtib Çelebi 92, 188, 190
Katîf sahilleri 137
Kavak Hisarları 304
kavak ustası 327, 331, 354
Kaya Bey (Kocaeli beyi) 93
kayık 37-39, 41, 41, 67, 165, 166
keçiboynuzu 337
Kefe 18, 19, 291, 293
Kefken tersanesi 156
Kemal Reis 22-24, 35, 185
Kemalpaşazade, ibn Kemal 35
Kemer 42, 190
Kenan Paşa (kaptanıderya) 190
kendir 160, 304
Kenek 141
kereste 160, 198, 328
Kerson (Kereson) 299, 303, 304, 326, 337, 354
Kerş Boğazı 287, 291
Kesendre 193
Kıbrıs 14, 94, 95, 97, 188, 196, 199; **seferi** 42, 87, 89, 90, 92, 99
Kılburun 292, 299
Kırım 13, 290, 296, 304, 325, 336, 336, 337, 354; **Hanlığı** 19; **Harbi** 350; **meselesi** 122; **seferi** 18
kırlangıç 124, 337, 338
Kızıldeniz 5, 7, 23, 25, 28
Kidros 228
Kihlberg (İsveçli uzman) 211
Kili 22, 210, 285, 349
Kilid-i Bahr bkz. Kilitbahir
Kilis 88, 116
Kilitbahir Kalesi (Kilid-i Bahr) 17
Kirka 113
Kiryas (Kalafatçı) 210
Klintberg (İsveçli uzman) 211

kocabaşı 331
kocareis 355
Korfos 93
Korfu 98, 112; **seferi** 70
Koron 22, 49, 113; **seferi** 185
Korsan, korsanlık 24, 25, 111, 112, 116, 122, 186, 261, 262-263, 265-268; **üsleri** 113; **Mağripli korsanlar** 113, 114; **Müslüman korsanlar** 113; **Osmanlı korsanları** 113; **Tunus korsanları** 264, 266; **Venedik korsanları** 113
korvet 210
Kotor Körfezi 114
kömür 160
kösele 160
Kubad Çavuş (Osmanlı elçisi) 88
kumbaracı 159, 162-165
kurşun 160
Kurşunlu 335
Kurşunlu Malızen 149, 357
kuru üzüm 337
kuruyemiş 337
Kuveyt 135-137
Kuzey Afrika 23, 262, 263, 265, 266, 268
Küçük Kaynarca Antlaşması 288-290, 294-297, 300, 302, 325, 328, 349, 356
Küçük Malta bkz. Gozo
küfeci 228
kükürt 336, 356
kürek yapıcı 41
kürekçi 39, 67, 69-72, 75, 76; **avarız defteri** 71; **defteri** 72
kürekli gemi (çekdiri, kadırga) 184
Kürkçü Kapusu 149

La

lağımcı 228
Lahsa 28, 135
Lakos 211, 212, 227
Lecce 20
Lefkoşa 99; **Kalesi** 96, 98; **kuşatması** 97, 98
lenger 160
Leryos 19
levent 111, 112; **korsanları** 88
Liljogren (İsveçli uzman) 211
limancı 41
Limni 19, 190
limon 328, 337
Limosa (Limasol) Kalesi 95
Lince 135, 137-139, 141
Londra Antlaşması 359
Löngren (İsveçli uzman) 211
Ludovici, Daniele de (Venedik elçisi) 53
Lütfi Bey (kapudan) 49, 51, 57
Lütfi Paşa (Karaman beylerbeyi) 48
Lütfullah (Lağımcı) 230

Ma

Macaristan 157
Marciliana Bone 114
Marciliana Noris 114
Maçuka 114
Magosa 95, 99; **kuşatması** 99
Mağrib filosu 192
Mağrib kalyonu 195
Mağrip eyaletleri 261
Mahmud Paşa (sadrazam) 18-20, 48
Mahmud Râif 223
mahzenci 41
makaracı 41, 41, 159, 160, 162, 163, 165, 227, 227
Makarska limanı 117, 117
Malmen (İsveçli uzman) 211
Malta 6, 70, 125; **gemileri** 126; **seferi** 92
mancana 198
Manol Kalfa (ayak mimarı) 230
marangoz 41, 160, 227, 228
marinar 228
Marmara 13, 15, 33
Marsigli 196
Marsilya limanı 298
Marsilyalı 262, 263
martiko 337, 338, 338
Martin Burnu 123
masdariyye vergisi 302

Maskat 136-138
Matrakçı Nasuh 53
mavna 91, 92, 95, 188, 189, 189, 197, 198
mayıstra 198
Mayorka Adası 28, 51
Mehmed (Küçük) 193, 194
Mehmed (Trablusgarplı kapudan) 195
Mehmed Ağa (Trablusgarb ağası) 193
Mehmed Ağa (Livornolu, müthedi) 196
Mehmed Ali Paşa (Mısır valisi) 359
Mehmed b. Ahmed (Reis) 74
Mehmed Emin Efendi (Mısrîzâde) 230
Mehmed Kapudan (Trablusgarplı) 195
Mehmed I (Çelebi) 15, 35
Mehmed II (Fatih) 5, 13, 17, 17-20, 22, 35,147, 156, 249, 285, 349, 350
Mehmed IV (Avcı) 190, 193
Mehmed Paşa (Baltacı) 288
Mehmed Paşa (Cezayir beylerbeyi) 124
Mehmed Paşa (Çavuşzade kaptanıderya) 189
Mehmed Paşa (Damat, Melek sadrazam) 222
Mehmed Paşa (Rum beylerbeyi) 48
Mehmed Paşa Pirî (sadrazam) 26
Mehmed Paşa (Sofu sadrazam) 187
Mehmed Paşa (Sokullu sadrazam) 55, 88, 148
Mehmed Paşa (Vali, Cezayir dayısı) 127
Mehmed Paşa (Yeğen sadrazam) 122
Mehmed Raşid Efendi (Tersane emini) 224
Mehmed Salih Efendi (Havuz bina emini) 225, 230
mehteran bölüğü 37
Meis Adası 94
mekteb-i riyâziye 207
Mektûm (Dubai şeyhi) 137
melekse 337, 338
Mellahlar 330, 333, 339
Memi Reis (Dumdum) 93
Memlükler 5, 25
Memma, Marcantonio (Venedik docu) 119
Menteşeoğulları 14
meremmetçi 41, 159, 163, 165
Mesih Paşa (sadrazam) 5, 21, 48
meşe 228
Meyyit İskelesi 148, 149; Kapısı 148
Mısır 5, 25, 26, 49, 89, 155, 189, 256, 358; kalyonu 194
Midilli 13, 20, 57, 68, 93; Savaşı 295
Mikail (Burgucu) 230
Miknos 335
Mimar Ağa 224
Minorka seferi 55
Minthen (İsveçli uzman) 211
mirmiran-ı derya 27
Misivri 228, 294, 335
Mohaç Zaferi 157
morisco 24
Moskova 287
Moton 22, 69, 95, 113; seferi 76, 185
Mudanya 337
Muhammara 139
Muhammed b. El-Hoca (Osmanlı şehbenderi) 140, 141
Muhammed b. Halife (Lince hâkimi) 140, 141
Muhyi Çelebi 53
Mulay Hasan (Tunus Sultanı) 50, 51
mumcu 160
Murad (Şehzade) 89
Murad I 15, 47
Murad II 16, 35, 249
Murad III 118, 256, 263, 265
Murad Paşa (Kara kaptanıderya) 189, 193-194
Murad Reis 91, 93, 94, 115
Mustafa II 285, 350
Mustafa III 121
Mustafa (Cezayirli kapudan) 195
Mustafa (Molla gemi mimarı) 213
Mustafa Efendi (başmuhasebeci) 196
Mustafa Efendi (Frenk) 196
Mustafa Paşa (Palak) 48, 94, 97
Mustafa Paşa (Bozoklu) 195
Mustafa Paşa (Kara, Merzifonlu) 191, 195
Mustafa Paşa (Lala, Serdar) 90-92, 94-97, 98-99

Mustafa Paşa (Maraş beylerbeyi) 96
Mustafa Paşa (Surnazen, sadrazam) 190
Mustafa Paşa (Vezir) 93
Mustafa Selânikî 91, 112
Mustafa Tamburî 185
Muzaffer Paşa (Mazul, Şehr-i Zol beylerbeyi) 95, 96
mühendishâne-i bahr-i Hümâyûn 207
mühimmat gemisi 124
mürettebat 41
müteşebbis tüccar 352

Na
nakkaş 160
Nakşa 337
Napoli 6; kadırgaları 185; Krallığı 20, 21
Navarin 22, 359
neccâr 159, 163-165, 227
neccâr başı 162
Necid 135; sancağı 137
Neretva Nehri 118
Nevsim Kalfa (gemi mimarı) 213
Nikola (Âmil) 253
Nikola (veled-i Petro) 253
Nikola Kalfa (gemi mimarı) 213
nizam-ı cedid 221
Nova 113, 116, 255; Kalesi 70, 114; seferi 54; tuzlası 253
Novalı korsanlar 114

Oc
Ochakov 210
odabaşı 37
Odesa 326, 337, 354
okçu 39
Or 293
Orhan 13, 14, 16
orta 198
Osman Efendi (Tersane emini) 224
Osman II 52
Otranto 20, 21

Öm
Ömer Vahit Efendi 122

Özi 293, 299, 325, 336, 337
Özi istihkâmı 210

Pa
paketbot 304
palaşkerme 88
Papalık 6, 19
Paris 359
pârû-tırâş 159, 162-165
patrona 194, 199
Payas 98
Pendik 229
pergende (perkende, perkendi) 337, 338
Petri (Yelkenci) 210
Petro (Çar) 287, 350
Petro Kalfa (marangoz) 230
Petrus (Aziz) 20
Philip II (İspanya kralı) 263
Pirî Reis 55, 98, 147, 156
Piyale Paşa (Kaptanıderya, vezir) 55, 90, 91, 93-95, 95-97, 99
Plymouth 266
portakal 328, 337
Portekiz 5, 125, 126, 135
Portekizliler 25
Potekali 299, 336
Preveze 113, 261; Savaşı 5, 28; zaferi 155
Prut Savaşı 288, 291
Prut Mütarekesi 288
pulaka (polaka, pulika) 337, 339
Pulya 20, 268; seferi 20, 70

Ra
Ragıp Paşa (Koca, sadrazam) 121
Ramazan Paşa (Trablusgarb valisi) 267
Ramberti Benedetto 53
rençber 227
ressam 227
Reşid 50, 196
riyale 194, 199
Rize 335
Rode (İsveçli havuz mimarı) 212, 223-227
Rodos 5, 13, 19, 21, 26, 36, 50, 56, 57, 91, 94,

157, 196, 211, 227; **fethi** 155; **limanı** 212; **seferi** 155, 156; **Şövalyeleri** 19
Roe, Thomas (Sir İngiliz elçisi) 266
Rogozniçe limanı 114
Rum 49; **beylerbeyliği** 48; **İsyam** 334, 357
Rumeli 49; **beylerbeyliği** 48; **Hisarı (Boğazkesen)** 17, 296, 349, 350, 356
Rumlar 327, 335, 336, 353, 355
Ruscuk tersanesi 156
Rusya, Ruslar 7, 125, 140, 207, 210, 285, 286, 288-290, 296, 304-305, 325-328, 330-332, 334-336, 339, 352-358, 358, 359; **ticaret gemileri** 287, 297, 298, 300, 303; **ticareti** 292; **tüccarlari** 288, 289, 292-295, 297, 299, 303
Rüstem Paşa (sadrazam) 55

sabun 336, 356
Sakız 13, 93, 196
sakoleva 337, 338
Salih (Kavâsırn şeyhi) 139
Samsun 189, 190, 198; **tersanesi** 156
sandal 42
sandalcı 355
Santaron 335
Santorin 189
Sanya Kal'ası 116
Sardinya 326
Sarıca Paşa (Gelibolu sancakbeyi) 15, 33, 47
Saruhanoğulları 14
savaşçı 67
Schantz (İsveçli uzman) 211
Selâ 266
Selâmi Mehmed (Cezayirli kapudan) 126
Selanik 16
Selim I (Yavuz) 25, 26, 147, 155, 155, 156, 253, 256
Selim II 87, 89, 90
Selim III 209, 211, 221, 222, 228, 229
Sellâme 138
Selman Reis 5, 25
Semadirek 19
Seng Kalesi 116, 117
seren 192, 198, 304
sergen 228
Sergis (Demircibaşı) 230
Serv Burnu 194
Seyyid Abdi (tüccar) 118
sığır derisi 328
Sırbistan 249
sıvacı 227
Sicilya 267
Sicilyateyn 123, 126, 358
Silahdar 190
Silifke 96, 98
Silivri 190
Simeon (Polonyalı) 42
Sinan Bey (Gelibolu sancakbeyi) 48
Sinan Paşa (kaptamderya) 55
Sinan Paşa (Lala, Rum beylerbeyi) 48
Sinop 13, 18, 19, 185, 189, 190, 192, 198, 302-304; **tersanesi** 156
sirke 337
Sisam 13, 337
Skurye Adası 118
soya başlı 338
Sömbeki 19
sönbeki 228
Spilit 113, 115, 117
Sultaniyye Kalesi (Kal'a-i Sultaniyye) 17, 35, 358
Suluca 335
Suriye 26, 155
Süleyman (Cezayirli kapudan) 195
Süleyman Bey (Baltaoğlu) 17, 35
Süleyman Feyzi Efendi (reisülküttab) 122
Süleyman (Kanuni) 5, 26, 27, 50, 54, 148, 148, 155, 156, 253, 261
Süleyman Paşa (Gelibolu Fatihi) 33
Süleyman Paşa (Hadun, Mısır beylerbeyi) 5, 48
süpürge 337
sütun 192, 198, 304
Süveyş 5, 25; **tersanesi** 28, 156

Şa

Şadi Paşa (Karaman beylerbeyi) 48
Şahkulu Kapısı 148
şalope 124, 126
Şam 49, 98; **Beylerbeyliği** 48, 94
Şârika 138
Şattülarab 137
şayka (çayka) 116, 337, 338
Şelıbâz-ı Bahrî Kalyonu 97
şelıtiye 337, 338
Şibenik 117, 118; **Beyi** 114
Şikloş Kalesi 54
Şiraz 140

Ta

tafta 160
Taranto 20
taş gemisi 88, 165, 165, 166
taşçı 227, 227
Taşoz 19
tavşan 227
Taygan (Taganrog) limanı 292, 293, 299, 326, 328, 336, 337, 354
tersane 39, 147, 187, 212, 221, 226, 359; **bağçesi** 148; **emini** 332; **mühendishânesi okulu** 207
Tersane-i Âmire 36, 67, 147, 148, 193, 222, 228
ticaret gemisi 119
Timur 34
Tirebolu 335
Tolstoy, Petro Andriyeviç (Rus orta elçisi) 291
Tolun 212, 261, 224
top 193; **gemisi** 42, 88, 165, 166
topçu 39
Trablusgarb 71, 89, 95, 98, 123, 155, 190, 192-194, 195, 261, 262, 264, 265, 267, 267; **kalyonu** 194, 195; **seferi** 70
Trablusşam 96
Trabzon 335
Trabzon Rum İmparatorluğu 18, 19
Trandafil Kalfa (Duvarcı) 230
trinkete 198
Trogir 117
Tuna Boğazı 303
Tuna Bölgesi 328
Tuna havzası 326, 352
Tunus 28, 51, 123, 125, 188-190, 192, 192, 194, 261-264, 266, 267; **kalyonu** 194; **korsanları** 264, 266
Turgut Reis (Koronlu) 267
Tuskana 267
tuz 304
Tuzla 96
tuzlu balık 328
tüccar 304
tüccar gemisi 37-39, 41, 67, 123
Türkî b. Said (Muskat imamı) 136
tütün 328

Uc

Uceyr sahilleri 137
Uman 135-137
Umur Bey (Gazi) 14
Unkapanı (Kapan-ı dakik) 327, 352
Uskok, Uskoklar 112, 113, 116, 117, 117-119
Uzakdoğu 26

Ül

Ülgün 122
Ümit Burnu 25
Ümmü'l Kayveyn 137
Ünye 335, 335
üstüpücü 41, 159, 160, 162-165

Va

varil 160
Varna 189, 190, 294, 335
Vasilikos 335
Venedik, Venedikliler 6, 13-19, 22, 87-89, 95, 96, 116, 118, 119, 147, 183-187, 190, 191, 195, 196, 212, 255, 261, 262, 266-268, 335, 349, 350, 352; **ahitnameleri** 255; **barçası** 114; **donanması** 187, 188, 194; **korsanları** 113; **Körfezi** 112; **mavnası** 71; **tersânesi** 184; **tüccarları** 119, 261
Via Egnatia 113
Vilâyet-i Mağrib 55
volık 337, 338

We **Weidenhielm (İsveçli uzman)** 211

Ya **Yağ Kapanı** 149
yağlar 160
Yakomi 212, 230
Yalıköşkü 190
Yaş Antlaşması 325, 336
Yedikule Zindanı 305
yelken bezi 199
yelken iğnesi 160
yelkenci 355
Yemen 5, 28; **imamı** 123
Yeni Kale 293, 336
Yenice Bey (Gelibolu beyi) 15, 47
Yozop (Venedikli marangoz) 212
Yunan İsyanı 358
yuvarlak 199

Za **Zadar** 117
Zağanos Paşa (vezir) 48
Zâid b. Halife (Uman şeyhi) 137
Zantalı 335
zemberek oku 41
zeytin 337
zeytinyağı 336, 356
zincir 160
Zufar 136
Zuhaf korveti 141

Bir kara devleti olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlılar kısa sürede denizle tanıştılar ve onu eski sahiplerinden yavaş ama emin adımlarla teslim aldılar. Karadeniz ve Akdeniz adlarıyla yeniden tanımladıkları iki büyük denize sahip ve hâkim oldular. Artık Osmanlı padişahları "sultân/hâkanü'l-bahreyn" olarak anılıyordu. Akdeniz'de öylesine güçlülerdi ki, iki donanmayı birden sefere gönderebiliyorlardı. II. Bayezid devrinde Kızıldeniz'de baş gösteren ve mukaddes toprakları denizden tehdit eden Portekiz tehlikesi karşısında Memlûkler Osmanlı devletinden yardım istiyor, Osmanlı denizcileri açık denizlere yöneliyordu. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze'de Akdeniz hâkimiyetini kesinleştirdiği yıl, Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa donanmasıyla Süveyş'ten çıkıp Yemen'i fethederek Hindistan'a gidiyor ve Kanuni, bizzat çıktığı Boğdan seferinde Bender'i fethediyordu. 1538 tarihli Bender kitabesine göre artık o, "bahr-ı frenk ve mağrib ve Hind" denizlerinde "gemiler yürüten" bir sultandı. Doğu ve Uzakdoğu'nun ünlü baharat ticaret yolu Osmanlıların müdahalesi sayesinde Portekiz'in bütün çabalarına rağmen eski güzergâhını korumaya devam etti. Bu kitap, Osmanlı deniz politikaları, deniz teknolojisi ve ticaretini ele alan makalelerden oluşuyor.

Makalelerin dayandığı Osmanlı belgelerinin çokluğu Osmanlı devletinin denizlere gösterdiği ilginin de bir işareti. 16. yüzyıl sonrasına ait yüzlerce tersane muhasebe defteri, gemi inşası ile ilgili malzemelerin kaydedildiği belgeler, gemilerin donanımı, mürettebatı ve onların yiyecek-giyecek ihtiyaçlarının sağlanması hakkındaki sayısız evrak araştırmacılarını bekliyor. Sadece denizciliğin siyasi tarihini değil, deniz teşkilatını ve deniz ticaret tarihini de aydınlatacak özellikte olan bu engin belge hazinesini doğru okumak ve anlamlandırmak bizi sağlıklı sonuçlara ulaştıracak. Prof. Dr. İdris Bostan, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitapyayınevi

ISBN 978-975-6051-20-7

25,-YTL